FR. R. KREUTZWALDI KIRJAVAHETUS

KIRJAD
A. H. NEUSILE,
E. SACHSSENDAHLILE
JA TEISTELE

EESTI NSV TEADUSTE AKADEEMIA
Fr. R. Kreutzwaldi nimeline
KIRJANDUSMUUSEUM

FR. R. KREUTZWALDI KIRJAVAHETUS

II

TOIMETUSE KOLLEEGIUM:
E. Ertis, E. Jansen,
F. Käosaar, M. Lepik,
L. Raud ja A. Vinkel

Eesti Riiklik Kirjastus
TALLINN
1956

EESTI NSV TEADUSTE AKADEEMIA
Fr. R. Kreutzwaldi nimeline
KIRJANDUSMUUSEUM

KIRJAD A. H. NEUSILE, E. SACHSSENDAHLILE JA TEISTELE

1847–1866

Eesti Riiklik Kirjastus
TALLINN
1956

Trükitakse Eesti NSV Teaduste Akadeemia
Toimetus-Kirjastusnõukogu otsusel

*

Toimetaja M. Lepik

*

TKN nr. 197

2
Tartu Riikliku Ülikooli
Raamatukogu
30574

EESSÕNA

Fr. R. Kreutzwaldi kirjavahetuse käesolevas teises köites avaldatakse tema kirjad A. H. Neusile, E. Sachssendahlile, E. Lönnrotile, A. J. Sjögrenile, W. Schultzile, C. Reinthalile ja Th. Beisele ühes nende säilinud vastustega aa. 1847—1866. Seega on Kreutzwaldi 1850. aastate epistolaarse pärandi publitseerimine ammendatud, välja arvatud tema kirjad Õpetatud Eesti Seltsile, mis avaldatakse koos varasema perioodi kirjadega käesoleva väljaande I köites. Muidugi ei eita see edaspidi hoopis uute, tänapäeval kadunuks peetud ja tundmata materjalide avastamist ka kõnesolevast perioodist.

Sisuliselt ja ajaliselt hõlmab see kirjavahetus tema kõige paremat eluiga ja kirjandusliku loomingu kõrgaastaid. Sesse ajajärku kuulub intensiivne eesti rahvaluule materjalide kogumine, nende tundmaõppimine ja üldse folkloristika küsimustesse süvenemine koos kogutud materjalide käsitlemise ja avaldamisega. Sinna kuulub ka tema elutöö, eesti rahvaeepose „Kalevipoja" materjalide kogumine, käsikirja koostamine, saksa keelde tõlkimine, võitlus tsaristliku tsensuuriga ja klerikaalse ning konservatiivse balti-saksa keskkonnaga selle trükki toimetamisel. Samal ajajärgul toimus ka tema teise peateose — „Eesti rahva ennemuistsete juttude" väljaandmise ettevalmistamine ja selle lõpuleviimine, kuid kõik see sündis ägedas ja teravas võitluses loomuliku ja rahvaomase kirjakeele ja tõelise, demokraatliku rahvakirjanduse eest, võitluses laiu rahvahulki pimestava kirikliku ideoloogia ja ainuvalitseva pahnakirjanduse vastu. Kõigi nende esmajärguliste ja teistegi Kreutzwaldi elu ja tegevuse kõrvalisemate küsimuste tundmaõppimiseks, nende valgustamiseks ja uurimiseks on käesolev kirjavahetuse köide (koos juba varemini ilmunud III köitega) põhiliseks ja asendamatuks allikaks.

Käesoleva kirjavahetuse trükiks ettevalmistamine on põhiliselt teostatud Eesti NSV Teaduste Akadeemia Fr. R. Kreutzwaldi nim. Kirjandusmuuseumi fondides säilitatavate originaaltekstide või neid asendavate fotokoopiate põhjal; üksnes kirjade nr. 150, 165, 166, 168—171, 173 ja 178 aluseks on mitmeti puudulikud masinakirjas koopiad, kuna nende originaaltekstide

praegune asukoht on teadmata. Ühenduses sellega ei saa tänuga mainimata jätta Soome Kirjanduse Seltsi ja Helsingi ülikooli raamatukogu hinnatavat kaasabi, kes rahvastevahelise sõbraliku kultuurilise koostöö huvides on Kirjandusmuuseumile loovutanud fotokoopiad nende fondides leiduvatest Kreutzwaldi kirjadest E. Lönnrotile ja A. J. Sjögrenile.

Käesoleva köite mahu poolest võib-olla kõige ulatuslikumast kirjavahetusest Tallinnas elanud pensioneeritud õpetaja Alexander Heinrich Neusiga (1795—1876) pole kahjuks säilinud ühtki Kreutzwaldi kirja. Puuduliku aseainena avaldatakse siin tema 12 kirja mustandid, mis kuuluvad nende kirjavahetuse algaastaisse ja moodustavad umbkaudu ehk $^1/_5$ kõigist Kreutzwaldi poolt Neusile saadetud kirjadest. Seetõttu väärivad seda suuremat tähelepanu Neusi kirjad, mis kaudselt aitavad valgustada seda peamiselt folkloristika valdkonda kuuluvate probleemide ringi, mida tõenäoliselt Kreutzwaldki oma kirjades käsitles. Neus oli ilma erialase ettevalmistuseta asjaarmastajafolklorist, kes oli sügavalt kiindunud eesti rahvaluulesse, kel oli palju head ja ausat tahet omaltki poolt eriti eesti rahvalaulude tutvustamisele kaasa aidata. Tema toimetatud eesti rahvalaulude valimikud koos saksakeelse tõlkega „Ehstnische Volkslieder" I—III (1850—1852) ja „Mythische und magische Lieder der Ehsten" (1854) olid kaasaja tingimustes vägagi tähelepandavateks ja ulatuslikumateks eesti rahvalaulude tutvustajateks. Samuti olid kaasajale iseloomulikud tema filoloogilised ja mütoloogilised arutlused ning targutused, mida ta avaldas nii kõnesolnud teoste kommentaarides, paljudes artiklites kui ka kirjavahetuses Kreutzwaldiga. Kuid hoopis puuduliku eesti keele oskuse tõttu mitmeti abitud ja vigased tõlked ning liigagi julged järeldused said niihästi Kreutzwaldi kui teiste kaasaegsete terava arvustuse osaliseks.

Kreutzwaldi kirjavahetus Emil Sachssendahli (1814—1856) ja Woldemar Schultziga (1822—1876) sugenes seoses ühise kaasatöötamisega Õpetatud Eesti Seltsis, kus pealegi Sachssendahl aa. 1843—1856 ja Schultz aa. 1856—1858 täitsid sekretäri ülesandeid. Pärast Faehlmanni surma leidis Kreutzwald neis mõlemais oma soovide ning algatuste agaraid kaitsjaid ja teostajaid nii ÕES-is kui ka ajakirjanduses, kusjuures mitmeti soodustas seda läbikäimist nooremate kaaslaste küllaltki elav asjaarmastuslik huvi kõigi eesti asjade, eriti rahvaluule ning ajaloo vastu, ja kõigi asjaosaliste ühine arsti-elukutse. — ÕES-i tööpiirkonnas sai alguse ka kirjavahetus oma ametist loobuma sunnitud pastori Carl Reinthaliga (1797—1872), kes pärast Faehlmanni surma oli ajutiselt pääsenud juhtivale Seltsi esimehe kohale ja kellele paremate jõudude puudumisel usaldati ka „Kalevipoja" saksa keelde tõlkimise vastutusrikas ülesanne. Reinthal oli tüüpiline kitsarinnalise balti-saksa klerikaalide kihi esindaja, kusjuures tal puudusid eeldused ja võimed enda peale võetud ülesannete täitmiseks. Seetõttu pole ime, et poolenisti pealesunnitud koostöö ja kirjade-vahetamine

kuni vahekorra lõpliku katkemiseni toimus pidevas vastastikuse pinevuse õhkkonnas.

Kitsama ja juhuslikuma iseloomuga on Kreutzwaldi ainus kiri soome rahvaeepose koostajale Elias Lönnrotile (1802—1884), kirjad Soomest põlvnenud soome-ugri ning kaukaasia keelte uurijale ja Vene Teaduste Akadeemia liikmele Anders Johan Sjögrenile (1794—1855) ja ajutiselt ÕES-i esimehe kohuseid täitnud ajaloolasele Theodor Beisele (1818—1878). Sjögreni puhul tuleb märkida, et temaga peetud kirjavahetuse kaudu vabanes Kreutzwald lõplikult eesti keele vana iganenud kirjaviisi kammitsaist ja asus otsustavalt uue, rahvaomase kirjaviisi tarvitajate ning selle eest võitlejate ridadesse.

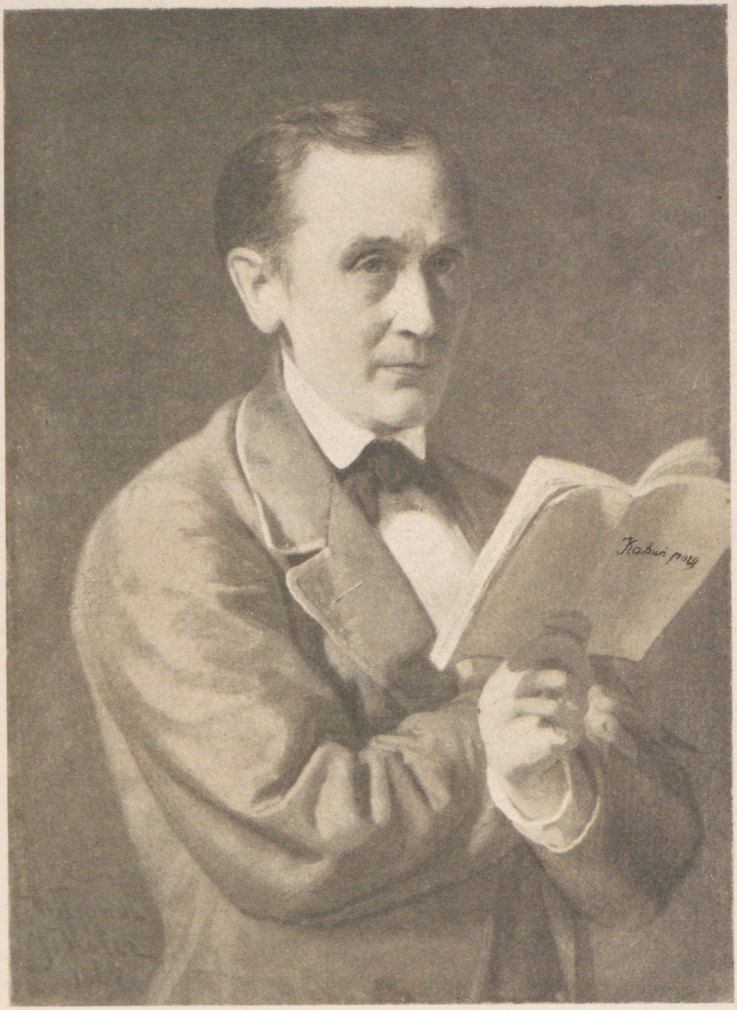
Kreutzwaldi kirjad käesolevas köites avaldatakse täielikult, kärpeid on tehtud ainult A. H. Neusi kirjade pseudoteaduslikkude filoloogiliste ja mütoloogiliste arutluste osas, mis tänapäeva seisukohalt on täiesti iganenud. Kärped tähistatakse kriipsukestega [- - -], kuna kustunud, rikutud või teisiti mitteloetavaks muutunud kirjaosad märgitakse ristikestega [XXX]. Kõik toimetajapoolsed vajalikud täiendused ja lisandused on paigutatud nurksulgudesse [ ]. *Kursiivkiri* tähistab algkeelses tekstis esinevaid eesti- ja võõrkeelseid sõnu ning lauseid. Kirjade algkeeleks on saksa keel; laiade lugejate hulkade huvides avaldatakse need siin eestikeelses tõlkes; erandiks on eestikeelne kiri nr. 184. Kirjad on tõlkinud: B. Alver — kirjad Sachssendahlile, Lönnrotile ja Beisele; A. Annist — Neusi kirjad ja kirjad Schultzile; L. Anvelt — kirjad Neusile ja Sjögrenile; G. Meri — kirjad Reinthalile.

Kirjade sisulise mõistmise hõlbustamiseks on need varustatud lühikeste selgitavate kommentaaridega, mis on paigutatud iga kirja lõppu, lugeja orienteerumist kogu kirjavahetuse ulatuses abistavad teose lõpus olevad registrid. — Kõik daatumid kogu kirjavahetuse ja kommentaaride ulatuses on antud vana kalendri järgi.

Toimetaja

Sagedamini tarvitatud lühendeid:

aa. — aastad, aastail.
Beiträge — Beiträge zur genauern Kenntniss der ehstnischen Sprache I—XX (1813—1832).
Ehstn. Volksl. — Ehstnische Volkslieder. Urschrift und Uebersetzung I—III (1850—1852).
Kirjavahetus III — Fr. R. Kreutzwaldi kirjavahetus III. Fr. R. Kreutzwaldi ja A. Schiefneri kirjavahetus 1853—1879. Toimetaja M. Lepik. Tallinn, 1953.
KM KO — Fr. R. Kreutzwaldi nim. Kirjandusmuuseumi Käsikirjade Osakond.
KM RO — Fr. R. Kreutzwaldi nim. Kirjandusmuuseumi Rahvaluule Osakond.
Lepik-Ráud, Kreutzwald 1803—1882. — M. Lepik ja L. Raud, Fr. R. Kreutzwald 1803—1882. Elu ja tegevus sõnas ja pildis. Tallinn, 1953.
lk. — lehekülg.
Maailm — Fr. R. Kreutzwald, Maailm ja mõnda. Tallinn, 1953.
p. o. — peab olema.
saj. — sajand.
VerhGEG — Verhandlungen der Gelehrten Estnischen Gesellschaft. I, 1 (1840) —.
vg. — veerg.
ÕES — Õpetatud Eesti Selts.

FR. R. KREUTZWALD.
J. Köleri õlimaal 1864.

FR. R. KREUTZWALDI
JA
A. H. NEUSI
KIRJAVAHETUS

1. NEUS KREUTZWALDILE.

[26. V 1847.]

Kõrgestisündinud härra,
kõige austatum härra doktor!

Teie kõrgestisündinu huvi eesti rahva, tema keele ja kirjanduse vastu vabandagu heatahtlikult, et mina, kuigi Teile tundmata, siiski söandan ühe tungiva palvega Teie poole pöörduda. Eestimaa Kirjanduse Selts on mulle ülesandeks teinud korraldada valimik eesti rahvalaule ja esitada see järgmisel aastal väljaandmiseks [1]. Materjali selleks pakuvad meie avaliku raamatukogu kogud, rikkalik A. Knüpfferi, ning minu isiklik kogu ja kõik, mis seni on trükis ilmunud [2]. Siin on siis enam või vähem terve eestlaste maa esindatud; ainult maa sellest osast, kus on ülekaalus või õigemini valitseb tartu murre, pole olemas midagi muud kui neljarealine lauluke, mis on pärit 16. sajandi lõpust või 17. algusest [3]. Selles on vormid *tänne* (päris soome keeli) — siia, *neitsikan* — tüdruk, *ermas* — armas, *anne* — anna. Olemasolev materjal kannatab seega olulise puuduse all. Ma tean küll, et on väidetud, tartlastel polevat üldse rahvalaule; aga ma kahtlen veel, vähemalt esialgu, selle väite õigsuses, isegi siis, kui avalikult enam ükski rahvalaul ei kõlaks [4]. Lastelaule, lapsehoidja laule, kõrtsilaule võiks ikkagi veel leiduda. Minu kõige alandlikum palve Teile oleks niisiis see, et Teie, kui võimalik, tähendatud otstarbeks mulle tartukeelseid laule saadaksite, kui neid aga enam ei ole, siis nende kohta seletust annaksite, niisamuti selle kohta, kas ülaltoodud vormid Teie arvates lasevad end tartu murde põhjal õigustada või tuleb neid ainult trükivigadeks pidada.

Ühtlasi on mul au paluda Teie lahket luba, et ma selles väljaandes tohiksin tarvitada ka seda 28 rahvalaulu väikest ja väljavalitud kogu, mis Teie Tartu Eesti Seltsile saatsite ja mis edasisaatmise tõttu ka Eestimaa Kirjanduse Seltsi on jõudnud ja siin ärakirjas olemas[5]. Teie lahke nõusoleku korral tahaksin Teid veel alandlikult paluda, kui võimalik, täpsemalt ära märkida, kust kohast need laulud pärit on. Iga lahke teatega, mida Te kavatsetud eesmärgi jaoks kuidagi kasulikuks või teadaantavaks peate, teeksite mind oma suureks tänuvõlglaseks; niisamuti täidan ma täpselt kõik tingimused, mis Te vajalikuks peate ette kirjutada. Iga laulu üleskirjutaja õigekirjutus on otsustatud säilitada, nimelt seevõrra kui tõesti teadlikku õigekirjutust näha on. Peaks ainult trükikoda kõige vajalikuga varustatud olema!

Teie kõrgestisündinule oma soovi kõige lahkemaks tähelepanemiseks südamele pannes on mul au olla kõige sügavama austusega

Teie kõrgestisündinu

kõige sõnakuulelikum teener

A. Neus.

Tallinnas, 26. mail 1847.
Nestleri majas Lühikesel jalal.

1. Kõne on esimese ulatuslikuma eesti rahvalaulude antoloogia koostamisest, mis ilmus Tallinnas aa. 1850—1852 Eestimaa Kirjanduse Seltsi väljaandel ja A. H. Neusi toimetusel: „Ehstnische Volkslieder. Urschrift und Uebersetzung" (Eesti rahvalaulud. Algtekst ja tõlge) I—III. XX + 478 lk.

2. Knüpffer, Arnold Fr. J. (1777—1843), pastor Kadrinas 1800—1843. Eesti keele uurijana avaldas rea artikleid J. H. Rosenplänteri ajakirjas „Beiträge". Eriti väärtuslik on aga tema suur eesti rahvalaulude käsikirjaline kogu, mida säilitatakse praegu Kirjandusmuuseumi Rahvaluule Osakonna fondides Tartus.

3. *16. sajandi lõpust või 17. algusest* — siin Neus eksib, p. o. 17. saj. lõpust, sest ta kõneleb mõnerealisest laulukatkendist „Tule tänne tütriken", mis esmakordselt avaldatud eesti rahvalaulu näitena Hollandi diplomaadi ja õpetlase Johann A. Brand'i (1647—1691) posthuumselt avaldatud reisikirjelduses „Reysen durch die Marck Brandenburg, Preussen, Churland, Liefland..." (Reis läbi Brandenburgi maakonna, Preisi-,

Kura-, Liivimaa...). Wesel, 1702, lk. 164. Reis toimus 1673. a. sügisel. Laul on üles kirjutatud Lõuna-Võrumaal, teel Riiast üle Pihkva Moskvasse.

4. Seesuguseid mõtteid avaldas Faehlmann oma „Eesti muistendite" eessõnas (VerhGEG I, 1 (1840), lk. 40) ja niisamasugusel ekslikul seisukohal oli ka Kreutzwald (vt. kiri 2), mis oli tingitud nende tookordsest puudulikust eesti rahvalaulude tundmisest.

5. Küsimus on Kr-i rahvalaulude vihust „Achtundzwanzig Esthnische Volkslieder. Aus dem Munde des Volkes niedergeschrieben im Jahre 1828" (28 eesti rahvalaulu. Rahvasuust üles kirjutatud 1828. a.). 28 lk. Käsikiri: KM RO, ÕES EK 72, Neusi koopia seals. EKÜ 232. m. f. — Kr. saatis selle käsikirja Faehlmanni kaudu ÕES-ile aprillis 1844 (Kr-i daatumita kiri Faehlmannile 1844. a. aprillist) ja see esitati Seltsi 2. mai koosolekul (Inland 1844, vg. 323).

2. KREUTZWALD NEUSILE.

[9. VI 1847.]

S. T.[1]

Teie kõrgestisündinu austatud kirjale 26. maist vastates on mul väga kahju, et Teie soovimist mõningate tartukeelsete rahvalaulude läkitamise asjas täita ei saa; nende olemasolu kohta saab jah või ei kosta, sedamööda kuidas küsitakse. Meie pool on igatahes mõningaid rahvasuus elavaid pisukesi laulusid, mida harvadel juhtumistel ka lauldakse, kuigi meie maarahvas üleüldiselt on enam vait või laulab oma töö juures, seltslikul koosolemisel, pidustustel jne. vaimulikke laule sealjuures midagi mõtlemata või tundmata, mis mulle kipub püha meeleliigutuse paroodiana paistma. Kuid see on maitseasi ja arusaamised on igalpool isesugused. — Kui Teie aga küsite: kas tartu keelt kõneleval rahval genuiinseid rahvalaule ette on näidata, mis originaalselt tema murrakus on luuletatud, luu ja liha temast endast, siis usun, et pean Teile päris kindlasti ei kostma. Viisteistkümmend aastat on siin ettetulevad vähesed rahvalaulud minu keeleliste uurimiste objektiks olnud, aga mul pole õnne olnud ühtainustki laulu leida, mida iseseis-

vaks ehtsaks produktiks saaks pidada. — Emajõgi, mis, nagu teada, on keelepiiriks mõlema murde vahel, näikse olevat kogu poeesia pakku ajanud pahemale poole, oma põhjakaldale, kus veel tänapäeval laulusid ja muinaslugusid leidub. Emajõe lõunakalda elanikud on nahkse proosa rahvas, kellele kirdetuuled vahetevahel mõningaid laulu- ja muinasloo-helinaid kõrva puhuvad, mis võõral pinnal peagi värskeid võsusid ajamata kängu jäävad. Siinsete rahvalaulude hulgas leidub hulk tuntud tallinnakeelsete rahvalaulude korrumpeeritud katkendeid, millede tartu keelest lahkuminev keel sedamaid silma hakkab; ainult siin-seal on saksa kõnekäänud sisse hiilinud, nõnda kui laulmiselgi igalpool *lee-lo, lee-lo, lee-lo, lee-lo*! või *kassikene, kannikene*! vahele põimitakse. Mõnikord võib küll kuulda ka mõnda improvisaatorit, kes härraste auks, viina kiituseks või halva õlle mõnamiseks jne. olukordadele vastavalt midagi ekstemporeerib, kuna koor tüütaval kombel *leelo-leelot* mäletseb. Säherdusi improviseerijaid on aga — *nota bene* [2]! — üksnes Vene piiril (Räpinas, Vastseliinas jne.); meie hommikupoolsed naabrid on ju suuremalt jaolt kiriku, mitte keele poolest venestatud eestlased, kes — vististi Tallinnamaa eestlastest põlvnedes — on väga laulurohke rahvake, kes oma püha- ja peopäevad rõõmsalt lauldes mööda saadab. Temalt on meie Tartumaa eestlane piiri peal mõndagi omaks võtnud. Et meie tartlaste esivanemad oleksid poeetilisemad olnud kui nende järeletulijad, seda usun ma vaevalt, sest siis oleksid vähemalt katkendid meie ajani püsinud, kõik minu järelekuulamised aga on ilma tagajärjeta jäänud. Mõne aasta eest rääkis mulle üks talumees Kanepi kihelkonna vanast koolmeistrist, kellel olevat kogu iidseid rahvalaulusid, nende seas ka *vanaaegsed lahingulaulud*, ja seda kogu pidavat ta kõrges aus. Te võite juba arvata, et ma ei jätnud ühtki abinõu proovimata, et seda varandust endale muretseda, mis mul ka tõepoolest korda läks. Kuid hullemini pole ma oma ootustes iial petta saanud kui siin; loodetud rahvuslikkude laulude asemel leidsin ma hulga tuntud, saksa keelest ümberpandud või saksa originaalide järgi tehtud salmikuid, mis mõnekümne aasta eest Tallinna eesti kalendrites olid avaldatud, ning vana-aegsed lahingulaulud seisid Winkleri *Eestimaa maaväe sõjalauludes* [3]! — Enam kurioossuse pärast, kui et Teid sellega kuidagi teenida, lasen siin nüüd tulla ühel siinsel laulukesel, millel

teiste sellesarnaste soperduste seas vähemalt see paremus on, et ta tartu keeli kõlab; muidu pole tal ei mõttesidet ega praktilist väärtust.

Rai, rai raana!
Trai, trai traana!
Putru ostap poorti poiss;
Hei! memm tervess,
Abikaas haigess!
Sis mo süda külmas lätt,
Külmembas kui küünlakuu;
Siiski külmemb talveilm.
Lääme Raadi mõisa!
Sääl üts ilus Annekene,
Liniklippu Liisukene.
Kui me seni senna saasse,
Memme tanu pähe pantas,
Liniklippu hiidetas,
Jala pärast pilli lüvvass.

Tartu Õpet. Eesti Seltsi poolt Eestimaa Kirjanduse Seltsile läkitatud ja praegu Teie käsutusse antud 28 rahvalaulu minu kogust võite Te tarvitada, nõnda kui tahate; mul ei ole selle vastu midagi ütelda. Kui Teie aga nende kodupaika teada tahate, siis peate pisut vaeva nägema ja mulle igast laulust esimese värsi või, kus eksimised võimalikud, kaks esimest värssi teatavaks tegema, siis võin ma Teile kohe soovitud informatsiooni anda. Ma ei tea, missugused minu laulud Tallinnasse on saadetud; Õpet. Eesti Seltsile olen ma kolme puhku laulusid läkitanud, hiljem veel mitmed oma sõbrale dr. Faehlmannile eraviisil teatavaks teinud[4]. Seltsile läkitatud rahvalaulud olid enamasti need, mida ma Paide ümbruses olin kogunud. — Ma luban endale seda lõbu, et saadan Teile mõningad rahvalaulud Tartu kreisi ülejõe osast, mäherdusi Te samuti *ad libitum* kasutada võite[5], kui nad tähendatud 28 hulgas ette ei tule. — Üks vihk umbes 50 lauluga Ranna-Virumaalt ja Alutagusest on mul paraku kaotsi läinud; täiesti vanadest rahvalauludest on mul ainult paar fragmenti.

Kui ma eesti rahva keele ja kommete tundmisega Teid Teie töös muul viisil aidata saan, siis sünnib see heameelega.

Austusega jne.

[Kreutzwald].

Võrul, 9. juunil 1847.

1. *S. T.* — *salvo titulo* (lad.) — ilma tiitlita ehk aunimeta.

2. *nota bene*! (lad.) — pane tähele!

3. Winckler, Reinhold J. (1767—1815), pastor Jüris ja Tallinnas. Tema tõlgitud värsivihuke „Eestimaa maaväe sõjalaulud" ilmus Tallinnas, 1807. 16 lk.

4. Faehlmann, Friedrich R. (1798—1850), silmapaistev valgustaja-demokraat, arst ja keelemees, folklorist ja kirjanik, keskne kuju XIX saj. esimese poole eesti ühiskondliku mõtte ja kirjanduse ajaloos. Tema rohkearvulised uurimused eesti keele ja rahvaluule alalt kui ka ilukirjanduslikud teosed on ilmunud ta enda asutatud Õpetatud Eesti Seltsi (1838) toimetustes ja kalendrites.

5. *ad libitum* (lad.) — soovi mööda, heaksarvamise kohaselt. — Kirjaga koos saatis Kr. Neusile 4 rahvalaulu Laiuselt, 7 Palamuselt ja 3 Tormast, kokku 14 rahvalaulu; käsikiri: KM RO EKÜ F. 232. m. h. lk. 1—4.

3. NEUS KREUTZWALDILE.

[28. VI 1847.]

Kõrgestisündinud,
kõrgeaulisem härra doktor!

Teie kõrgestisündinu olete minu palvele ja soovidele tegelikult vastu tulnud nii armastusväärse valmisolekuga ja sel määral, et ma Teile kõige soojemat tänu võlgnen. Teie headust ka edaspidi kasutada, jah, sellest koguni mõlema käega kinni haarata — selle ees oleksin ma siiski kõhelnud, kui mind poleks julgustanud asjaolu, et ma Teid nüüd — loodetavasti mitte Teie tahtmise vastu — tohin lugeda meie hulka kuuluvaks: meie Kirjanduse Selts on Teid minu suureks rõõmuks 24. skp. ühehäälselt kirjavahetajaks liikmeks valinud; diplomi saate, tõsi küll, kätte alles hiljem. Teie lubate siis, et ma Teie lahkusest kahe käega kinni haaran?

Kui Teil mõningaid lauluhimuliste pihkva eestlaste laule on[1] (mulle oli see täielik uudis), siis palun tungivalt mulle sellest mõni näide saata. Niisamuti palun veel midagi tartu mur-

A. H. NEUS.
A. Pezoldi akvarell 1843.

des; eriti soovitud oleksid mulle laste- ja lapsehoidja- ja hällilaulud, millest meie kogudes midagi ei ole, kuigi mulle kinnitatakse, et neid leidub. Selts nimelt kavatseb väljaantavas eesti rahvalaulude valimikus arvestada mitte ainult poeetiliselt, mütoloogiliselt või ajalooliselt tähelepandavat, vaid tervikut, nii et esindatud oleks ka nõrgem külg, ja valimik, niipalju kui võimalik, pildi annaks eestlaste kogu rahvalaulu-loomingust. Ometi ei tohi väärtuslikku kuidagi tagasi tõrjuda, vaid see peab otsustavalt esikohal olema; nõrgemale ainult viidatakse ja antakse mõned näited. Saadud tartukeelse laulukese mõtlen ma seepärast sisse võtta. Mis tähendab aga *tervess, haigess*? Kas *terveks, haigeks*? *seni* = *senni*? *hiidetas*? Kui see Teile tülikas ei ole, paluksin väga ka tähendatud vanade laulude katkendid mulle kätte saata. Kas neid ei võiks siin ära kirjutada? Ühtlasi palun aga väga need sõnad, kõnekäänud ja vihjed, mida sõnastikus ei leidu, saksa keeles ära seletada. Siin, eriti linnas, on raske mingit selgitust saada. Üldse on siin ainult paar isikut, kes rahvalauludega kuidagi tutvust on teinud, ja ka neid näeb harva, kuna nad maal elavad.

Kas on ka improviseerijate värssidel mõnesugust väärtust? Tartumaised lasevad Teie tähelepanekute järgi seda vaevalt oodata; aga Viru- ja Järvamaa omad? Palun, teadustage selle kohta mulle midagi oma kogemustest, ka selle kohta, kuidas inimesed sel puhul käituvad, mis tingimustes lasevad nad end improviseerima meelitada, kas kannelt ka veel tarvitatakse, kas Maydelli joonistus sellest Õpetatud Eesti Seltsi Toimetuste I vihus on tõetruu ja vastab tegelikkusele[2]? Kas kordab koor ka tallinna murde pulmalauludes *kaasike, kannike* ja mis kujul? Kas on mitmesuguseid meloodiaid või ainult üks? See, mida siin Tallinnas kuuleb, on vähemalt kõik ühe iseloomuga.

Saadetud laulud siinpool Emajõge asuvast Tartu maakonnast üllatasid ja rõõmustasid mind väga; see vähene, mis sealt Rosenplänteri „Beiträgede" kaudu tuntud, ei lasknud midagi nii head oodatagi[3]. Mulle näib, nagu oleks mulle kord kätte sattunud üks raamatuke, ma arvan Tartus trükitud, mis peale muu sisaldas ka mõned eesti rahvalaulud, selle pealkirja aga olen täielikult unustanud. Kas on Teile midagi säärast silma puutunud? Kas ehk leidub midagi Tartu kalendrites? Kui see nii oleks, siis palun Teid kõige alandlikumalt mulle pealkirjad teatada.

Luce „Beitrag zur ältesten Geschichte der Insel Oesel" lk. 74 jj. jutustab Saaremaa pulmakombeist[4]. Kas need langevad oma peajoontes mandri omadega ühte? Kes õigupoolest laulu juhib? Kas kindlad isikud või see, kel ehk külaliste hulgas juhuslikult selleks kõige enam osavust on? Kas saadab laulu mingi mänguriist? Ja kuidas on lugu tantsuga? Knüpfferi lühikeste märkuste põhjal laulude juures näikse eestlastel olevat ometi ka rohkem tantse (ehk ka pantomiimilisi?) kui see üksluine keerutus, mida mina talgutel ja kõrtsis näinud.

Kas on Teil nõiasõnu ja vormeleid, mida tarvitatakse haiguste või muusuguste nõidumiste puhul? Ka sääraseid sooviksin ma väga kasutada võida. Kui usaldada Schröter'i „Finnische Runen" andmeid[5], siis kuuluvad siia mõned laulud laulu võimust Rosenplänteri „Beiträge's". Ka Schlegel'i „Reisen" V köites, lk. 125 on silmapaistev ja peaaegu taastatav laul, mis kuulub sellesse liiki ja mida näikse hambavalu vastu olevat kasutatud[6].

Ühes kellegi eestlase poolt üles kirjutatud vihukeses on üks riimitud, jambiline ja isegi neljarealistesse salmidesse jagatud, poeetiliselt tühine laul, kus tüdruk ütleb: kui ma *teile naiseks saan*, siis ei ole tarvis mul *nõida* ega *tonti* karta; enne seda nimetab ta veel *kodukäijat*, *painjast*, *valget meest*, *madu*, *karu*, *libahunti*. Kas tunnete seda? Kas see on pärit mõnelt sakslaselt[7]?

Teie kõrgestisündinu näete, et ma olen oma küsimuste ja palvete poolest põhjatu, kuid ometi lisan siia juurde veel ühe üksikasjadega täidetud poogna[8]. Palun, ärge muutuge kärsituks! Ma ei taha sugugi, et kõigele tühisele oleks vastatud, kuid söandan ometi loota, et Teie huvi asja vastu ei karda vaeva ega jäta mulle kätte toimetamata midagi, mis on asjale eduks ja tuluks. Oma paremat jõudu ja teadmist mööda püüan vaeva näha, et seda kasutada, ja loodan, et meie kogu peaks palju tähelepandavat ja väärtuslikku sisaldama.

Kõige täielikuma austusega jään ma

Teie

tänulikult ustavaks teenriks

A. Neus.

Tallinnas, 28. juunil 1847.

1. *pihkva eestlaste laule* — s. o. Pihkva kubermangus elavate eestlaste, — setude, — laule.

2. Kõne on maalikunstnik ja graafik Fr. Ludwig v. Maydell'i (1795—1846) joonistatud ja Fr. Schlater'i (1804—1870) litografeeritud illustratsioonist Faehlmanni muistendi „Vanemuise laul" juurde (VerhGEG I, 1 (1840), lk. 42/43; vt. ka Lepik-Raud, Kreutzwald 1803—1882, lk. 149); joonisel esitatud kannel ei vasta tegelikkusele, samuti ei tunta eestlaste juures laulu saatmist kandlega.

3. Rosenplänter, Johann H. (1782—1846), eesti keele, kirjanduse ja rahvaluule materjalide koguja ja uurija. Kogutud materjale ja uurimistulemusi avaldas ta oma ajakirjas „Beiträge zur genauern Kenntniss der ehstnischen Sprache" (Lisandusi eesti keele lähemaks tundmaõppimiseks). I—XX (1813—1832). Eesti rahvalaule Põhja-Tartumaalt (Kodaverest) on avaldatud „Beiträge" XVII, lk. 119—128. Lähemalt Rosenplänteri kohta, vt. Kirjavahetus III, lk. 293.

4. J. W. L. v. Luce, Wahrheit und Muthmassung. Beytrag zur ältesten Geschichte der Insel Oesel (Tõde ja oletus. Lisa Saaremaa kõige vanema ajaloo juurde). Pernau, 1827. XX + 164 lk. Pulmakommetest vt. seal lk. 72—91.

5. H. R. v. Schröter, Finnische Runen (Soome runod). Upsala, 1819. XVI + 144 lk. Teose eessõnas (lk. X) väidab autor, et pea kõigi rahvaste teadvuses on valitsenud sügav usk elava sõna jõusse ja see usk on aluseks, mis pinnalt nõialaulud on tekkinud.

6. Schlegel, Christian H. J. (1755—1842), riigiametnik Peterburis. Tema teos „Reisen in mehrere russische Gouvernements" (Reisid mitmetesse Vene kubermangudesse). I—X. Meiningen, 1819—1834, sisaldab hulk eesti rahvalaule originaalis ja tõlkes kui ka muid eestlaste elu-olusse puutuvaid andmeid 18. saj. lõpult ja 19. saj. algult. — Neus vihjab siin tuntud rahvalaulule lauluvõimust: „Ma laulan mere muruksi, Merepõhja põllumaaksi" jne.

7. Küsimus on käsikirjalises laulude vihukeses „Laulud, mis ajaviiteks laulda" (KM RO EKÜ F. 232a, k. II. lk. 279—291) leiduvast luuletusest „Oh ärge kiitke mulle ööd, Ma sallin enam päeva" jne. See on kahe tõlkelaenulise aaria rahvapärane kokkusobitus Chr. F. Weisse' (1726—1804; tekst) ja Joh. A. Hiller'i (1728—1804; muusika) koomilisest ooperist „Die Jagd" (Jaht). Eestikeelses tõlkes on need aariad esmakordselt avaldatud teoses „Ehstländische poetische Blumenlese für das Jahr 1779" (Eestimaa poeetiline luulepõimik 1779. a. jaoks).

8. See „poogen" pole säilinud.

[13. VII 1847.]

P. P.[1]

Lubage lahkesti sõnumikustiili patentlik viisakusevormel meie vahel jäädavalt kõrvale heita ja selle läbi kokkuhoitud ruumi miskiks tulusamaks tarvitada, välja arvatud täna, kui ma võidetud ruumi selleks kasutan, et Teile väljendada minu jahmatust Teie viimase sõnumiku kohta, kus Teie lahkesti võtate teadustada minule osaks langenud aust, nimetamata vaeva, mida see võitlus Teile maksma võis minna! Ma peaksin ridade vahelt lugemiseks sootuks oskamatu olema või oma edevuses kontkangeks läinud, et seda valimist ärateenimise või minu isiku kuulsuse arvele kirjutada. — Kui Teie sellejuures olete tänuga rehkendanud, siis kahetsen Teid väga! Ei Kirjanduse Selts, kelle toore tüve külge Te kuiva oksa olete pookinud, ega ka mina, kellele Te (kui ühe kolleegiumiregistraatori sõnu tarvitada) k õ r g e tiitli ilma leivata olete muretsenud, ei saa Teile selle eest tänu anda; ainult hea tahtmise eest olgu Teid minu poolt s õ n a d e g a tänatud! — Ja seega, heasoovlik lugeja! läki kohe Teie auväärt kirja vastamisele. Pihkva eestlaste lauludest peate lähema saadetusega proovi saama, samuti paar tartukeelset laulu, kuid ei ühtki amme- ega hällilaulu; nende viimaste pärast kirjutasin ma ühele pastorile, kuid pole veel vastust saanud. Võru lähemas ümbruskonnas säherdusi laulusid ei leidu. Esiotsa tohiks Teid pisut huvitada pihkva eestlaste lühike kirjeldus, sest need on Teile sootuks tundmata[2]. Suurem osa Liivimaa piiride ja Petseri vahele asustatud kroonutalupoegi on eestlased, kes, kuigi kreeka kiriku all ja kauemat aega vene elemendi poolt valitsetud, on oma ihukatte, keele ja rahvuse peaaegu muutumata kujul alal hoidnud, nõnda et kahekümnest mehest — naissoost rääkimata — vaevalt üks leidub, kes venelasega teineteisest aru saavad. Nad ütlevad eneste kohta: *meie oleme maarahvas, kummardame v e n e - v ä r k i jumalat!* Osa neist võis algmiselt veel Liivimaa alla kuuluda, sest — nagu vanadest dokumentidest selgub — Vana-Liivimaa tungis peaaegu penikoorma võrra sügavamale Pihkva alale, kui seda praegu piir märgib. Teised võisid pärisorjuse

ajal Liivi- ja Eestimaalt desertööridena üle joosta, kus neid siis salviti ja hiljem elama asutati. Nende pihkva eestlaste naissoo ihukate näitab kõige vanemat rahvariiet, millest selle aastasaja hakatusel Alutaguses veel mõningaid jälgi leidus, aga mis minu arvamist mööda praegu Eestimaal kuskil enam ei eksisteeri. Mustad, pingul ümber keha aluskuued (nõndanimetatud *kahelaadne undruk*) on tihtilugu kirjude paeltega pealistatud, peakattest ripub selga mööda alla küünrapikkune riba valget, äärtel kirjult kaunistatud linast riiet (*linik*), kuna peakatet ennast võib näha mitmel kujul; kaela ümber käib mitu rida klaaspärleid või — pühapäevaehtes — hõbedast krõllid, mille külge on kinnitatud hõberublad ja katolikuaegsed amuletid; vöö küljes kannavad nad messingist kettisid või muid kõlisevaid metallist iluasju, nagu Kruse on ühe varjaagivenelase pildil kujutanud, selletõttu annab pidulikult ehitud naisterahvas igal sammul „kaunist kõla“ [3]. Nad elavad suurtes külades, nende eluhooned liginevad vene tüübile, kusjuures elutoad ei ole otse maa peal, vaid 3—4 jalga kõrgemal, kuhu siis trepi varal minnakse. Tubadel on ikka aknad, olgu siis aken kas või ainult nii suur auk, kust pea saab läbi pista; jõukamatel külameestel on üsna suured aknad ja nende tubades on talvelgi tarvilikku valgust, ilma et pruugiks ust lahti teha, nagu see veel paljude Eesti- ja Liivimaa talupoegade juures sünnib. — Kuna meil sõnniku väljavedamise aeg silmade ette toob kõige vastikumaid räpaseid kujusid, näete Teie pihkva eestlaste juures kõiki külaelanikke puhtas, enamasti pidulikus ihukattes, tihtilugu lilledega pärjatud, ja nii põldudel kui ka eluhooneis kõlab laul. Keegi ei istu räpasele puuvankrile, tüdrukud ja noormehed tulevad põllult hobuse seljas istudes tühja vankriga tagasi. Sõnniku laotamine ei sünni kätega, nagu meie pool, vaid väljamaa kombel harkidega jne. Nende pulmad pidavat palju omapärast pakkuma, kuid minul ei ole võimalust olnud säherdust pidu näha; kõige huvitavamad olevat sealjuures rohked improviseeritud laulud, mida enamasti pruut ja pruutneitsid ette kannavad.

Tartukeelse rahvalaulu sõnad *tervess*, *haigess* on tallinna keeles, — nagu Te õigesti aimate, — *terveks*, *haigeks*, neid ei kirjutata ka mitte ss-ga, vaid ühekordse s-ga lõpul; mina valisin muudetud kirjutamiskombe, et sellega märku anda, kuidas lõpptähte nii tugevasti häälдatakse, et isegi kahekordne täht

seda vaevalt edasi anda suudaks. Sõna *seni senna* ees näikse olevat paljas täitesõna, tuleb sagedasti ette. *Hiidetas*, tallinnakeelne *heidetakse*, sõnast *heitma*. — Improvisaatorite värssidel, — kui neid soperdusi selle nimega nimetada tohib! — pole ühtki väärtust. Virumaa värsid, nagu neid endisel ajal pulmades improviseeriti, olid vahetevahel väga ilusad ja poeetilised, nimelt võistulaulmisel, kus mõlemad pooled pruudi ja peigmehe paremusi teineteise vastu seavad; säherdused ekstemporeeritud laulud on ka salvava pilke poolest rikkad. Eestimaal, kus lauluand enamasti naiste juures esineb, loovad ekstemporeeritud laulegi üksnes naised ja tüdrukud; mehed laulavad harva ja enamasti ainult siis, kui pea soe on, mispuhul siis ka üsna jämedaid ropendusi ette tuleb. Tõelisi meeslaulikuid, eesti minstreleid, on minu teada praegusel aastasajal olnud ainult üks, nõndanimetatud „*vana*" ehk „*vana laulumees*", keda ma viimast korda 1811. a. jõulude ajal ühes pulmas nägin kui kõrges eas rauka, aga ka dr. Faehlmann mäletab veel teda. Tema lauludest on mul alles veel üksainus, mille Te pärastpoole peate saama, sealjuures ka tema kandle kirjelduse. *Kaasike-kannike* ei tule minu teada tallinnakeelseis pulmalauludes ette, kuna tartukeelsed üksnes sellest koos seisavadki, sest siin-seal vahelepoetatud sõnad on vaevalt nimetamise väärt. Eesti rahvalaulude viiside mitmekesisuse kohta ei saa ma ühtki otsust anda, sest mul puudub sootuks musikaalne kuulmine. Dr. Lönnrot, „Kalevala" tuntud väljaandja [4], ütles mulle, et kõigil eestlaste lauludel on kaks m e l o o d i a t, dr. Faehlmann seevastu arvab paljusid kuulnud olevat. Igatahes ei saa meloodiate vahe suur olla, sest mittemusikaalsele kõrvale tundub kõik enam-vähem ühesugune. —

Tartus trükitud raamatukest, kus eesti rahvalaule leiduks, ma ei tunne; viimasel kümnel aastal ei ole ka Tartu kalendreis midagi olnud, aga ma mäletan, et oma üliõpilaseaastail nägin ma kuskil üht tallinnakeelset kalendrit, mille lisas olid mõned rahvalaulud; aasta-arvu olen unustanud; varasemaid aastakäikusid ma ei tunne [5]. Niisamuti on mulle tundmata Luce' Saaremaa pulmakommete kirjeldus; Virumaa omadest leiate „Inlandi" teises aastakäigus loomutruu visandi [6]. Iseäralist juhatajat pulmas laulmisel ei ole, igaüks, kellel nokk kasvanud, võib laulda, koor kordab eeslaulja üksikuid, sagedasti aga ka kõiki värsse. Ainult kui eespoolnimetatud „vana" oma

laulusid laulis, olid kõik vakka nagu hiired, otsekui Vanemuise laulmise puhul. — Peale hariliku valtseri oli endisel ajal veel paar teist tantsu, milledest üks menuetisarnane kahe inimese esitatud tants oli üsna keeruline ja kunstlik. Kuid minu paber lõpeb ja küllap on lugu Teie kannatusega niisamuti. Kirjale järgneb lisa; jumal andku Teie silmadele jõudu! — ma ei jaksa väikseltkirjutamise halba kommet maha jätta.

Tervitades ja otsekohese ustavusega

Teie

[Kreutzwald].

V[õrul], 13. juulil 1847.

(Lisa).

Vastuseks küsimustele.

Teile Tartust läkitatud 28 laulu on kõik pärit Viisult Paide lähedalt ja seal 1828. a. suvel üles kirjutatud.

Kõlks (laulus *Küla mul ütleb* jne.) on puust lehmakella (*krapi*) kõra, *keele kõlks* tähendab sõnasõnalt Zungenklöppel, Zungenklingel.

Haljukene sõnast *haljas* — särav tress ehk poort, mida vanemal ajal sagedasti naisterahvaste seelikute ja põllede allääre l kanti. *Põlle alla haljukene* — osta mulle põlle alla veidi sirasäraehteid.

Punuja — ein Flechter, *poortide punuja*, ein Bordenwirker, ein Bordenweber.

Vao mägi ja *Keeli koppel* on kohanimed.

Sellega oleksime siis valmis, aga järeltulev nõuab rohkem peamurdmist. Üksikuid sõnu rahvalauludest õigesti seletada on üks kõige raskemaid ülesandeid, sest tähendus võib seda ühendust mööda, milles sõna ette tuleb, olla väga mitmesugune ja et proosalisi nimetusi tihtilugu piltlikul viisil tarvitatakse. Eestlane armastab juba argielus omasugustega rääkides piltlikult väljendada, tema poeetilistes sünnitustes aga valitakse neid pilte sagedasti niisama üllatavalt kui ka julgelt. — Kes eesti rahvalaule tõlkida tahab, peab seda tõde väga südamesse võtma. Teie loal tahan ma üht Teie enese poolt toodud

kohta öeldu selgitamiseks kasutada. Sellest eksemplist võite ise näha, kui palju üllatavalt ilusat lihtsa rüü all peidus on, nii pea kui mõtet analüseerida.

Oma tantsi hoidageme,
Seni kui tõuseb sõrga soosta,

s. t. tantsigem seni, kui meie jalad on tantsupõranda nii pehmeks tallanud, et sealt enam hobused läbi ei pääse, küll aga härjad, keda, nagu teada, soopinnal tarvitatakse.

Sõrga soosta, marga maasta (*marga* s. t. *märga*, alliteratsiooni pärast).

Ja seal, kus sõrg tõuseb, uhkab maast vesi (viimase võib üksnes higi sünnitanud olla, sest tuleb tõeks võtta, et hakatuses tantsupõrand kuiv oli).

Veerik varvaste vahelta.

Kuni tärkab ümarik mari meie varvaste vahelt (kuni sellel kunstlikult tekkinud sool on vegetatsioon juba säherdusel kraadil elule ärganud, et ümarik mari kasvada saab), aga isegi sellest pikast tähtajast ei aita veel tantsulustilistele, vaid tants peab veel palju aastaid edasi vältama kuni

Kerikanna keskeelta.

Kuni keset sood on kasvanud kerijalg (kuni võsuna mõeldud puu on aeglaselt kasvataval soopinnal pikkamööda 3—4 jala pikkuseks saanud, nii et seda võib maha raiuda ja kerijalaks kasutada). Puukrooni hargi moodi äralõigatud oksad keeratakse alla, sirge tüvi püsti üles ja selle külge kinnitatakse telje abil tiibadekujuline kerilaud. — Seda nimetan ma luuleliseks liialdamiseks, et tantsulusti väljendada! Nüüd tuleb õhulise tantsupaiga kirjeldus:

See tuba toesta tehtud,
Katuksest kallutatud.

Maja moodustab tugedele pandud katus (pole kitsendavaid seinu, vaid ainult l i u s k — *kallutatud* — katus vihma eest varjamiseks). See tuletab meelde Göthe Mignon'i laulu: „Kennst du das Haus, auf Säulen ruht sein Dach?“ [7] — Katus on meie eesti luuletajal parema materjali puudusel

Hernes-varsista valatud.

Teise laulu teatavaks tehtud killud on raskemad ära seletada. *Ville, lammas-poisikene* (Ville ja Villu on Villemi lühendused).

„Wilhelm, der Schäferbube" wusste etc.

Komistusekiviks on sõna *muike*. Mul on igatahes tunne, nagu oleksin seda sõna varem kuulnud, aga see mälestus on mälu kolikambris nii sügaval, et ma teda ei suuda üles leida. Niisama pisut läks mul seekord õnneks teadust saada oma *famuluselt*, ühelt ärksalt eestlaselt, kes mulle sellesarnastes kimbatustes tihti oma vaimuvalgust on laenanud [8].

Saksad annid muike teada,
Muikeed mustile vesile.

Kui *muiket* saaks mõneks kohanimeks pidada, siis oleksime kohe kimbatusest väljas: härrased läkitasid sõnumiviijad Muikesse, muikelased teate Mustla veskisse (sest *vesile* võib luuletaja väga hästi *veskile* asemel tarvitada). Jääge esiotsa selle aimamisi seletusega rahule, kuni ma midagi paremat leian. Nüüd tulevad värsid on kerged:

Eit pillas pereta
Uuranguie, vaaranguie,
Pae paksu murranguie.

Emakene pillutas pere kiiresti, peitis ta osalt maa-alustesse käikudesse (*uuranguie* sõnast *urgas, urka* — maa-alused pelgupaigad sõjaaegadel) ja metsadesse (sõnast *vaarik, vaariku*, tihe mets), osalt paemurdudesse (*pae murranguie*). Kõik kolm paiganimetust on mitmuse indefiniitses akusatiivis, mäherdune kaasus on luuletajate pailapseks.

Sina ikke-, äkkepakk,	Du Joch und Eggen-Klotz,
Sina altaisa annetava,	Du unter der Femerstange zu treffender,
Sina pealt adra pistetav.	Du über den Pflug zu stechender.

Kõik kolm väljendust märgivad väga karakteerselt laiskust; 1) sina oimetu pakk, millest ikkepuud või äket võiks meisterdada, 2) sina, keda nagu laiska hobust ainult sellega liikuma saab, et sulle aisa alt tundlikku tühemekohta piitsa antakse, või 3) nagu loidu härga pealt adra teritatud kepiga torgitakse.

Ma kõpsatellin kõrvajeni — ma lõin kergelt kõrva taha. *Kõpsatellema* (sõnast *kõpsima*) on isesugune, luulekeeles väga tarvitatav sõnavorm, mäherdusi võiks vististi diminutiivverbideks nimetada, sest nendes mõeldakse päris-verbi tegevust ikka vähendatud mõõdus. Käesoleval korral kerge löömine, kus asja sõrmeotstega puudutatakse, niiöelda vanade kooliõpetajate *n[ota] b[ene]* õpilaste tähelepanemise virgutamiseks! —

Tusale sõnast *tusk*, *ma sain tusale* — ma sattusin hingekitsikusse, *ta on suurel tusal* — ta on suures hingekitsikuses. Kuid ülemaltoodud põhjustel ei tohi Teie säherdustest üksikmärkustest-sõnaseletustest palju pidada, hõlpsasti võib juhtuda, et nad sobivad nagu rusikas silma.

Rougama on vale, peab olema *raugama* ja see tähendab: vaigistama, nõrgendama, rahustama jne., *laps hakkab raugama* — kisendav laps hakkab väsimuse pärast nõrgemini kisendama; *hingetõmbamine hakkab* (surijal) *raugama* — hingamine jääb nõdremaks, jääb kinni; *tuli hakkab* (põlevas majas) *raugama*, leek jääb nõrgemaks; *lapse raugutaja* — lapsevaigistaja, -rahustaja, harilikult vanad naisterahvad, keda kutsutakse kisendavat, rahutut last sõnadega vaigistama. Saksa Ruprecht, koll, kellega hirmutades kisakõrisid vaigistatakse, kannab eestlaste juures *Raugutaja* nime, ja nõnda tuleb kirjutada selle naise nime, keda ekslikult nimetatakse *Rõgutaja naine* ühes Knüpfferi kogust avaldatud muinasjutus (vt. Beilage für Original-Beiträge jne. 1846. a. „Inlandi" nr. 48 juurde[9]). Üksikute rahvajuttude põhjal paistab mulle võimalik, et *Raugutaja* oli algmiselt paganlik jumalus, kes nurganaiste ja laste juures ametis oli, pärastpoole aga — ristiusu toomise läbi — hirmutavaks kolliks alandati.

Seeme odra keede keskeella, seemnetera odrakeede hulgas; tüdrukul, kes end nõnda nimetab, pole enesearmastus nõder, tema on nisuiva, teised ainult keed ja kõlkad.

Sea tehtud tungermaa — *tungermaa*, niisamuti nagu *tuhnismaa* on tükk sigadest ülestuhnitud maad.

Lidu (sõnast *lits*) — kergemeelne tüdruk, litsikene. Säherdune isik ei ole harilikult veel tarviliku puberteediküpsuseni jõudnud, temast sai juba varem *lidu*. Sel puhul saadan Teile pisukese laulukese, mis riimitud värsside järgi otsustades peaks

olema saksa autorilt, et teda aga varem igalpool torupilli valtseriviisil kui tantsulaulu lauldi, siis on ta rahvalaulu õiguse usurpeerinud.

Oh sina lidu!
Mis kena vidu!
Seitsekümmend saba
Sinu pärja taga.
Tuleb õhtu lugu,
Kus sind viiaks tudu
Külapoisi kaissu jne.

Pärg 50 kuni 100 isekarva lindiga oli veel selle aastasaja hakatusel rikaste peretütarde ja mõisatüdrukute ehteks. (Muidugi mõista laulsid seda laulu ainult mehed.)

Veeremaie, rollen, rieseln; laul veereb, vuliseb kõrist.

Luulemaie laseks end kõige mõnusamalt tõlkida sõnaga jodeln; *laulemaie, luulemaie* — singen und jodeln.

Hakid saab (tõenäoliselt *seab*) *aia käänanguie*; *käänanguie* on jällegi mitmuse indefinitiivne akusatiiv sõnast *kään*. Sõnasõnalises tõlkes kõlab see värss: „Die Gerstenhaufen werden errichtet in die Biegungen des Zaunes".

Ahu ääred võivad olla ahju nurgad, mahapõlenud koha ääred, aga ka põllul olevate suivilja piklikkude hunnikute küljed, mida harilikult hüütakse *rõugud*, mõnes kohas ka *ahud*.

Vadima on üks kaotsiläinud verb, esineb ka vormis *vaob*, ja Hageri kihelkonnas on mulle *vadima* kõrvu puutunud: tarduma, kokku minema; minu *famuluse* seletust mööda ka vanutama. Mulle paistab, et meie provintsialismus W a d d a k ja W a d d i k Molke [10] asemel pärineb sellest, nõnda kui minu abilise sõnaseletamist mööda eestikeelne *vatmal* ehk *vatman* (vanutatud villane riie) sellest tuleb; praegu tarvitatakse [saksa sõna] gerinnen tähenduses *vanuma, vanund piim* — geronnene Milch ja *vanutama* tähendab walken, *vanutatud* riie — gewalktes Zeug. Ühendusest, milles Teil *vadima* ette tuleb, võite Te hõlpsasti mõista, kas meie seletused sobivad on. *Vaadima*, kui see ekslikult mõne teise sõna asemel kirjutatud pole, on mulle tundmata.

Vitsik on mingi võianum, ka muu anum (m i t t e: usin); *viitsik* — aeglane tööline.

Iidu näikse olevat üksnes täitesõna, *Tiidu* seevastu genitiiv sõnast *Tiit* — Virumaal veel harva ettetulev ristinimi, võib aga olla ka paljalt täitesõna.

Kasumees ja *kasupoiss*: perepojad või jõukad sulased, kes endale juba üht-teist on omandanud ja selleks, et nad oma pisukest varandust võiksid aegamööda suurendada, on neil oma *kasumaa*, väike tükk maad, mille peremees oma pärispõllust neile jätab või *kasumehel* lubab tüki harimata maad oma krundist üles harida. Vaesele, korralikule sulasele, kes ka hea meelega tahaks *kasumeheks* hakata, kellel aga ühtki vara pole, kingib peremees iseäraliku gratifikatsioonina esimese seemne, millega sulane oma *kasupõldu* — „Vortheilsfeld" — võib seemendada. Varem oli Viru- ja Järvamaal mõnigi *kasumees*, kel mõnisada paberirubla oli. Saksa keeles ehk „Vortheilsmänner"?

Künnilind — die Nachtigall. Kindlasti saksa keelest pärinev nimi *ööbik* pole kaugeltki nii üleüldiselt tuntud kui *künnilind;* viimase nimetuse võlgneb ta oma laulule, milles eestlane leiab kõik kündja tarvitatud väljendused. Künnilinnu laul on mul juba üsna meelest läinud, mäletan üksnes veel sõnu: *tüdruk, tüdruk, too piits, too piits, küüt, küüt* (härjanimi), *laisk, laisk*, siis tulevad vilistamise- ja laksutamisehelid, lühidalt peaaegu kõik, mida kündja räägib.

Oieldama, oielsin (harilikus kirjaviisis: *hoieldama* ja *hoielsin*) sõnast *hoidma* (minu kirjaviisi järgi: *oidma*). *Oieldama* sõnast *oidma* võtke lahkesti nõnda mõista, nagu *kõpsutelema* sõnast *kõpsima*. Kui näit. *oidma* tarvitatakse pflegen tähenduses, siis *oieldama* näitab iseäralist hellust ja tühiste asjade tähtsaksarvamist hoidmisel. *Oieldasin tütterida* — hellitasin tütrekest, *oieldasin oosta* — hoidsin hoolikalt hobust.

Tuli päeva pärganella võib tähendada: pärg tuli päikesepaistele, sai nähtavaks; inimest ei võinud sellest kaugusest veel ära tunda, küll aga *pärja* järgi arvata, et ta tüdruk oli. Või ka sõnasõnaliselt: „Astus ligi päikesepärjas", või: „Päike tuli pärjatatu juurde".

Niisamuti laseb *roomekiri* ennast kaht viisi seletada: 1) ladina kiri; 2) naisteriiete omapärane kaunistus, litrite ja klaaspärlitega väljaõmmeldud arabeskid seelikuil, käiseil ja tanudel. Säherdused kaunistused olid varemal ajal rohkesti tarvitusel, ilma *roomekirjata*, s. t. põimitud roomadekujuliste arabeskideta polnud ühtki korralikku pühapäevaseelikut.

Virve on mul ununenud, võib olla tuleb hiljem meelde, kuid mingit lindu ei tohi Teie sel puhul iial otsida, ennem juba

mõnda k a l a! sest *virvendama* tähendab lainete kerget hõljumist. *Vesi on virvendamas* — „auf dem Wasser spielen leichte Wellen". Ühes rahvalaulus tuleb ette värss: *virve ääres veerimas*, teises jällegi: *Meil on mehed kui need virved*!

Näsuvere on igatahes kohanimi, mulle tundmata; *näsur* on aeglaselt kasvav härjapõlvlase moodi laps, kes (nagu paljud skrofuloossed lapsed) enam sööb kui terve ja siiski ei kasva. Sedamööda võiks *Näsuvere* tõlkida sõnaga Zwergsdorf.

Kehlud, kehlude (lauses: *hobu päästab põssi kehlude seast*) ei suuda ma ära mõista, võib olla mõne taime nimi.

Raadimõis — Ratshof Tartu lähedal.

Nüüd tulen ma Teie kõige raskema küsimuse juurde tagasi, mille ma hakatuses otsekui kannuvalaja poiss ladina keele vahele jätsin, nimelt *„püha Pürje linnuke"* juurde! Kuigi ma sellelt imevärki linnult ei taha tema pühadusesära röövida, ometi arvan ma, et suure pookstaviga ma talle liiga palju au annan. Pange parem: *püha pürje linnuke*, ja siis tähendab ta üht lindu, kes laevamastil oma väsinud tiibade väljapuhkamiseks puhkepaiga leidis. Eesti meremehed pidasid seda heaks märgiks, kui mõni rändlind nende laeva puhkepaigaks kasutas. Minu *famulus* tahaks nime enda sõnast *purjed* tuletada, milles ma temaga nõusse ei saa hakata. Sõna *pürjetu* tuleb minu teada veel harva ette, kuna *pürje* võib-olla juba ammu ära kadus. *Pürjetuks loomaks* nimetab eestlane mahajäetud, k a i t s e t u t last või olevust; kui *t u* lõpust minema viskame, siis jääb ainult k a i t s t u järele, seega on *pürjelind* — kaitselind. Seda nime võis lind kahel põhjusel kanda, et ta mastidel kaitset leidis ja et ebausklik laevarahvas sellest kogemata sündmusest endale (mitmesuguste ohtude vastu merel) kaitset lootis. Ja kui linnust sõna *püha* läbi üks püha[k] tehti, siis kindlasti ei olnud ta ei esimene ega viimne, kes teenimatult kanoniseeriti! — Et eesti luuletaja mittetõenäolise ja võimatu tarvitamisel just ettevaatlikum peaks olema kui tema seisuseseltsimehed teiste rahvaste juures, selle väljavõtuse tegemiseks pole meil minu arvates ühtki põhja. Inimene, kes — nagu me tantsijate puhul ülemal nägime — soo, marjad ja puud meie jalgade all võib sigineda lasta, kuna me rahulikult edasi tantsime, võib ju ka linnu pesakonna päikeseks, kuuks jne. moon-

dada! — Usk on meie oma asi ja igaühel on vaba voli, kui palju ta säherdustest imedest õndsakssaamiseks tarvilikuks tahab tunnistada. Ka Schlegeli keelt tuleks järgmiselt tõlkida:

Püüdsin minna Pürjetuie,	*Püüdsin mina pürjetuie,*
Tahtsin minna Tarwetuie;	*Tahtsin mina t a r v e t u i e;*
Wastas on Pürja issand, emmand,	*Vastas on pürja isand, emand,*
Wastas Pürja noored errad.	*Vastas pürja noored härrad,*

siis on selle koha mõte lihtne: „Ma püüdsin omale kaitsetu (mahajäetu) ja tahtsin teda omale kasulikuks (*tarvetuie*) abiliseks teha, vastu tuli kaitsehärra jne." — Järeltulevad värsid on asjatundmata kirjutamisega nii ära rikutud, et ma nende mõtet enam aimata, kui välja lugeda võin. Teinekord sellest rohkem, kus ma teisedki, täna vastamata jäänud küsimused mõtlen parajal puhul üles võtta. Esiteks sellel põhjusel, teiseks sellepärast, et kostmiseks jäetud ruum liiga napp oli, jätan ma Teie lisa tagasi saatmata, et ta mind *altaisa* ja *pealtadra* uuele tegevusele võiks kihutada. — Ma ütlen veel kord, et palju ei tohi Teie minu seletustest pidada, ma näit. ei tunne kogunisti soome keelt, mida mõnel korral kimbatusest väljaavitajana tuleks tarvitada; edasi on minu aeg turjal olevate ametikohustuste tõttu äärmiselt piiratud, kõrvaltegevuseks, nagu seda on käesolev asjatoimetus, pean ma iga silmapilgu varastama. Kuid asjaarmastajale ja kunstientusiastile ei ole ükski ohver raske, mille ta oma südameasjale toob; minu jaoks on üheks säherduseks südameasjaks eestlaste luule ja kõik, mis sellega ühenduses seisab.

Lubage mul veel üht asja puudutada, mis otsekohe siia ei kuulu, Teid aga mõnel määral võiks huvitada. Tänavuaastases „Inlandis" (Beilage für Original-Beiträge zur Literatur der Ostseeprovinzen nr. 9) on ühe Knüpfferi kogust võetud eesti laulu „Abielukartja" tõlge [11], mille originaali ma küll ei tunne, aga äratoodud teise värsi (*kannaksin mina Kalevi*) põhjal otsustades peaks esimene kõlama: *Oleksin mina Olevi* (?). Tõlkes käivad need mõlemad värsid nõnda:

Gerne wär' ich Ollewi,
Träg' ein Kleid (?) des Kallewi, jne.

ja ühes ääremärkuses tähendatakse täiesti õigesti, et siin on mõeldud hiidusid Kaleveid. Igatahes, — kuid siin ei sihita

mitte tema ihukattele, vaid tema isiku suurusele (hiiglapikkus), toodud värsid oleksid sõnasõnalises tõlkes:

> Könnte ich zum Olaus werden (või: mich verwandeln)
> E r r e i c h e n die Grösse des Kallewi, dann jne.

Sõna *kandma* tarvitatakse juba igapäevases elus pikkusemäära äratähendamiseks, nagu näit. *ei kanna pikkust* — ei anna mõõtu välja; *ladva kannab* (*ulatab* asemel) *pilveni*; *poiss hakkab meheks kandma* — poiss saab varsti mehesuuruse kätte, jne. — Kas parajasti tsiteeritud või mõnes teises „Beilages" avaldatakse üks eesti ennemuistne jutt Knüpfferi kogust: „Der dankbare Königssohn", milles õndsa Knüpfferi kirjavea tõttu tuleb ette kentsakas asi, *härjavits*, mis aga kogunisti ei kuulu ennemuistsesse juttu, mida ma lapsepõlve aastaist täpselt tunnen [12]. *Härjavitsa* asemel peab nimelt olema *orjavits* — metsroosipuu. Knüpffer on muinasjuttu mõistnud vaevalt äärjoontes; see on palju pikem ja võrratult meeldivam, nagu eesti rahvas üleüldse kenade ennemuistsete juttude poolest väga rikas on. Oleks mul rohkem mahti, kirjutaksin ma mõne neist mälestuse järgi üles, kuid ma ei leia selleks aega.

Laulu *kodukäijatest*, *tondist*, *libahundist*, *valgemehest*, või kudas kõigi nende ilusate asjade nimed on, ma ei tunne; kuna see aga riimitud jambis ja neljarealisteks salmideks on jaotatud, siis võite kindel olla, et selle autoriks on kas mõni sakslane või kihelkonnakoolis hariduse saanud eestlane; ehtsa rahvalaulu iseloom puudub. Säherdusi saksa mustri järgi tehtud eesti laulusid on suur hulk; eestlane, keda ma nüüdsama naljatamisi oma *famuluseks* tituleerisin, oli nooremas eas selles žanris viljakas luuletaja. Väikese kogu tema sepitsusi olen ma kurioosumi pärast alles hoidnud, kuigi meie säherdusi väärprodukte ei saa iial päris rahvalaulude hulka lugeda. — Lauludest ei saa ma täna Teile midagi läkitada, osalt puudub mul ruum, teiselt poolt ei ole mul spetsiaalselt märgitud liikidest midagi. Paar nõiduselaulu on mul f r a g m e n t i d e s, varsti rändavad nad Teie juurde. Vähesed täiesti vanade laulude fragmendid andsin ma kaua aja eest ühele sõbrale Eestimaale kaasa, kes mul ühte ja teist rahva suust täiendada lubas. Oleks tal selles õnne! Viimased aastad on eesti rahvale mõjunud nii suud lukku ja mõistust tukku panevalt, et laulud on kadunud.

— Schlegeli „Reisen“ ei ole ma lugenud, seepärast saan ma nende kohta käivatele pärimistele sama vähe teadust anda kui Rosenplänteri „Beiträge“ kohta, mida ma kunagi aastate eest lennukalt olen vaadanud, kuid seal olnud lauludest midagi enam mäletada ei suuda. — Paraku ei ole minu elukohas kedagi, kes koos minuga rahvalaule ja muid säherdusi asju endale kalliks huviasjaks peaks. Meie maapastorid vaatavad teatud põlgusega tallinna keelele, milles, ma loodan, nende ametivennad Eestimaal midagi võlgu ei jää; seal pannakse halvaks tartu keelt, nagu siin tallinna keelt; põlastajad on aga variserid ja kirjatundjad, mitte rahvas; ta oleks keele poolest ammugi ühinenud, kui kirikuõpetajad nii kangekaelselt vanast pruugist otsekui evangeeliumi surnud kirjatähest kinni ei peaks. *Sapienti sat* [13].

1. *P. P.* — *praemissis praemittendis* (lad.) — eeldades, mida eeldada tuleb (tarvitatud harilikult kirjades pöördumise või tiitli asemel).

2. Lähemalt käsitles Kr. seda küsimust oma kirjutuses „Mittheilung über Volkslieder bei den im Pleskauschen Gouvernement angesiedelten Esten, nebst einer Beilage mit Liederproben“ (Teade Pihkva kubermangus elavate eestlaste rahvalaulude kohta koos laulude näidetega), mille ta saatis Faehlmanni kaudu ÕES-ile (Kiri F-le 17. okt. 1847) ja mis esitati Seltsi koosolekul 5. nov. 1847 (Inland 1847, vg. 1069) ning hiljem avaldati Seltsi toimetustes (VerhGEG II, 2, (1848), lk. 43—62; eestikeelne tõlge: Maailm, lk. 105—112).

3. Viide Tartu ülikooli ajalooprofessori Friedrich Kruse' (1790—1866) teosele „Necrolivonica“. Dorpat, 1842, tahv. 78.

4. Lönnrot, Elias (1802—1884), arst, tuntud soome rahvaluulekoguja ja keelemees, soome rahvaeepose „Kalevala“ koostaja, Vene Teaduste Akadeemia auliige. Lähemalt vt. Kirjavahetus III, lk. 44.

5. See oli „Eestimaa rahva kalender ehk tähtraamat 1829. aasta peale“ (Tallinn, Gressel), mille lisas ilmus viis rahvalaulu: „Millal maksan eide vaeva“, „Laula, laula, suukene“ jt.

6. Kr. viitab siin oma kirjutusele „Über einige festliche Gebräuche bei den Esthen. 1. Das Hochzeitsfest“ (Mõnedest eestlaste peokommetest. 1. Pulmapidu). Inland 1837, vg. 193—200; Maailm, lk. 57—63.

7. Goethe, Johann W. (1749—1832), kuulus saksa kirjanik. — Tsitaat eestikeelses tõlkes: Tunned sa seda maja, sammastele toetub selle katus?

8. *famulus* (lad.) — teener; Kr. mõtleb siin Võrus elanud kooliteenrit Märt Mohn'i, head eesti rahvaelu ja rahvaluule tundjat, kellelt ta palju rahvaluulelist materjali üles kirjutas.

9. Kõne on Neusi poolt avaldatud muinasjutust „Die Frau des Rögutaja" (Röögutaja naine). Inland 1846, vg. 1146—1148. — Hiljem (näit. „Kalevipojas") kasutab Kr. nime — Rõugutaja.

10. *Waddak*, *Waddik*, *Molke* (sk.) — juustuvesi, hapupiimavesi.

11. Kõnesoleva laulu tõlke avaldas Neus. Inland 1847, vg. 194—195.

12. „Der dankbare Königssohn" (Tänulik kuningapoeg). Inland 1847, vg. 307—310, tõlkinud Neus. — Kr-i laiendatud ümbersõnastuses ilmus see hiljem ÕES-i toimetustes (Verh GEG. II, 3 (1850), lk. 76—93).

13. *Sapienti sat* (lad.) — mõistjale küllalt, s. t. mõistja mõistab isegi.

5. KREUTZWALD NEUSILE.

Võrul, 1. augustil [1847.]

Oma lubaduse täitmiseks läkitan ma Teile siinjuures jälle mõningad rahvalaulud; nende hulgas on palju keskmist kaupa, aga ka mõndagi, mida kõige parema kõrvale tohib panna. Nr. 1, 3, 5 ja 12 on väga ilusad ja tähelepanemise väärt. Mõnedele värssidele olen ma tõesti truu ümberpaneku juurde lisanud, nr. 12 puhul otsast otsani. Neil minu tõlgetel ei ole ühtki luuleväärtust, luuletalent samuti kui musikaalne kuulmine puudub mul sootuks. Katsuge Teie kui luuletaja kõiki originaali kaunidusi edasi anda. Tartukeelsest rämpsust saate Te peatselt veel mõnda. Mis Teile siin-seal arusaamatu peaks olema, seda palun mulle järgmisel korral ära märkida. — Siinjuures järgnevad samuti paar pihkva eestlaste laulu, võite olla kindel, et saadan Teile veel teisigi. Siiasaadik olen ma neist lauludest

vähe hoolinud, kuid just praegu saadud proov ajab uudishimu pingule. Kellel ainult aega oleks?! Mis mul muidu veel südame peal on, see jäägu järgmise südamekergendamiseni.

Aupakliku ustavusega

Teie

[Kreutzwald].

Laiuse kihelkonnast [1].

1) *Kukekene, kanakene.*
2) *Kits kile karja.*
3) *Humal uhke põõsa-oksa.*
4) *Ilus tüdruk eemalta.*
5) *Küll käisin kirikus, kirikus.*
6) *Meil on mehed kui need virved.*
7) *Kui ma hakkan laulemaie.*
8) *Hans oli Harju mees madala.*
9) *Minu peigu pilliseppa.*
10) *Peremees, peremehike.*
11) *Peretütar loodud laiska.*
12) Rahvalaul Ranna-Virumaalt Kaarli mõisast: *Kust ma laulu lahutasin.*
13) *Ussisõnad. Mida karva Leenakene.*
14) *Hundisõnad. Püha Jüri Jörgovits.*
15) Viru-Nigula kihelkonnast, *Targa tare tammest tehtud.*
16) *Maga, maga, marjuke.* } Hällilaulud
17) *Äia, äia, silmad kinni.* } Ranna-Virumaalt.
18) *Uinu rüppes talleke.* Hällilaul Hageri kihelkonnast.

Pihkva eestlastelt.

19) *Laulijad otsite.*
20) *Põhja kotkas kurja lindu.*

---

1. Neusile saadetud laulude nr. 1—18 käsikiri: KM RO EKÜ F. 232. m. h., lk. 5—8. Laulude nr. 19—20 käsikiri pole säilinud, küll aga leiduvad need Kr-i enda rahvalaulude kogu põhikäsikirjas: KM KO Fond 63, M. 3, lk. 156—157 (nr. 78—79).

6. NEUS KREUTZWALDILE.

[13. VIII 1847.]

Kõrgesti austatud sõber!

Lubage, et järgnedes oma südamele, Teid sel viisil kõnetada tohin, ja pange ainult minu silmahaiguse süüks, et ma Teie mõlemale kirjale 13. juulist ja 1. augustist alles täna ja üheainsa kirjaga vastan; sellest hoolimata on need mulle kõige suuremat rõõmu teinud ja ma olen õnnelik, kui ma oma uudishimuga Teid pihkva eestlasi tähele panema olen ergutanud. Need on ju väga silmapaistvad palad ja ma olen nende ja kõigi teiste tõlkimise eest Teile väga tänulik! Eesti idaosa, selle sõna algupärases tähenduses, säilitab seega siis kõige enam poeetilisi ja müütilisi varasid; sest kõige selle järgi, mis käepärast, on maa lääne- ja lõunaosa selles mõttes üsna lame. Ja just niisamuti on asjalugu Soomes. Mis puutub Soomesse, siis on minu arvates soome keel igatahes enam kui ühe asja poolest eesti keele suhtes väga õpetlik. Aga ilma eesti sõnavara ulatuslikuma tundmiseta pean ma sagedasti väga küsitavaks, kas iga mulle tundmatut eesti sõna saab ilma pikema jututa soome keele abil seletada. [- - -]

„Inlandis" ilmunud ja Knüpfferi pärandist saadud eesti muinasjutu jne. kohta käivate märkuste eest tänan Teid väga. Üpris meeldiv on mulle, et *kannaksin ma Kalevi* tähendab „saaksin ma Kalevi suuruseks". Ka *Näsuvere* seletus, niipalju kui ma selles „paljusöömist" võin päriselt iseloomustavaks momendiks pidada, sobib *Käbiküla* ja *Ubakalu* kõrval hästi Logaskimaa (Schlaraffenland) kohanimeks. Ühes vastavas saksa lastelaulus esineb Nassau, mis ma nüüd „Nass-au'ks" pean. *Veeremaie* puhul tuli mulle mõttesse, kas see pole identne sõnaga *veerima* (buchstabieren) ja siin ei tähenda sedasama, mis retsiteerima, esitama? Kas kõpsatelema ei tähenda mitte kõlistama (klingeln)? — Et *püha pürje lind* siiski mingis ühenduses vanade mütoloogiliste kujutlustega on, sellest tahaksin Teie arvamise vastu kinni pidada. Et vanad soomlased pühi või isegi jumalikke linde austasid, sellest räägib juba Bremeni Adam [1] ja teadaolevad vana usu jäänused, Soomes sagedamini, Eestis harvemini, näivad seda täiesti kinnitavat.

Sinna kuulub Teie Pihkvamaa *Püha kotkas*, mis mitmeti soome eepost „Kalevala" meelde tuletab, niisamuti ka *Pürje lind*, mida minul olevate laulude põhjal tuntakse Viru- (Knüpfferi kogus), Järva- ja Läänemaal, on nõnda siis küllalt vana.

Hiiglasest Olevist, kes Narva lähedal elades iga päev Tallinnas Oleviste kirikut ehitamas käis ja siin järeletulnud naise hüüde peale torni otsast maha surnuks kukkus — sellest on Tallinnas (vähemalt sakslaste hulgas) ja selle ümbruses (Keilas) muinaslugu püsinud. Edasist uurimist selle üle on alustanud E. Pabst, kelle töö arvatavasti ükskord ilmub [2].

Nüüd lubage mul nõiamaja kirjeldusest esitada see, mis mulle arusaamatu on, ja Teilt selle kohta lahket seletust paluda: *kiirust*; *luulal*; *vikeliseks*; *küüruspakud*; *vihte-lauad*; *kuke pennid*; *põlve savist*; *kaetisrohu raagudesta*; *tuulest tukki valatud*; *pobisejad*; *Tuulis-saar*(?); *tuuseldajad*. Nõiasõnade ja hällilaulude eest tänan väga, kuigi viimased kaugeltki nii tähelepandavad pole kui mõned soome omad.

Meie Kirjanduse Seltsile teete Teie, auväärt härra, aga ülekohut. Minul on küll see teene, et ma Teid olen ette pannud, aga ma palun Teid võtta sõnasõnalise tõena seda, mis ma Teile kirjutasin: et Teie olete valitud üksmeelselt. Kuigi Sonntag [3] ja Merkel [4] meid varemal ajal „maa vaguraiks" ja „vaikijaiks" nimetasid, siis oleme vaikuses ometi seda silmas pidanud, mis teised on ütelnud ja teinud, ega ole maailm meile hoopis tundmatuks jäänud.

Veel midagi! Tartu Selts [5] on enda jaoks eesti keele õigekirjutuse asju korraldanud, ilma et minu teada selle üle oleks midagi avaldatud. Kuidas on eriti lugu, nagu mulle näib, natuke keerulise kahekordse *s*-i tarvitamisega? Selles asjas olen ma täielikus teadmatuses.

Elage hästi, ja võtke vastu minu kinnitus kõige puhtsüdamlikumast austusest ja ustavusest, millega ma ka edaspidi olen

Teie

otsekohene sõber ja teener

A. Neus.

Tallinnas, 13. augustil 1847.

Kas ei võiks *vitsik* vähemalt mingi i s i k olla, „tünnivitsutaja" või midagi selletaolist (daativ *vitsikulle*)?

1. Bremeni Adam (?—1076), saksa ajaloolane, kelle ülestähendustes leidub teateid ka Skandinaavia ja Baltimaa kohta.

2. Pabst, Christian Ed. (1815—1882), õpetaja ja ajaloolane Tallinnas. — Tema kirjutus Olevi kohta on tundmata, küll aga oli Kr. ise juba 21. apr. 1847. a. oma mälestuste põhjal Olevi loo kirja pannud „Wie Ollew die Kirche in Reval erbaut" (Kuidas Olev Tallinnas kiriku ehitas) ja selle juuni algul Faehlmanni kaudu ÕES-ile saatnud (Faehlmanni kiri Kr-le enne 14. VI 1847). See esitati ÕES-i koosolekul 5. nov. (vt. Inland 1847, vg. 1069) ja ilmus siis trükist Inlandis 1847, vg. 1061—1064. Sama Olevi loo juurde lisatud (seni trükkimata) märkustes arvustab Kr. teravasti Neusi poolt „Inlandis" avaldatud eesti rahvalaulude ja juttude saksakeelseid tõlkeid, kus eesti keele puuduliku mõistmise tõttu kogu keelerikkus ja luule-ilu kaotsi olevat läinud (Käsikiri: KM KO ÕES M. A. 169 : 4).

3. Sonntag, Karl G. (1765—1827), Liivimaa kindralsuperintendent ja reaktsiooniline publitsist.

4. Merkel, Garlieb (1769—1850), balti-saksa publitsist. Eriti tuntud on tema teos „Die Letten, vorzüglich im Livland, am Ende des philosophischen Jahrhunderts" (Lätlased, eriti Liivimaal filosoofilise sajandi lõpul), Leipzig, 1796, milles ta teravalt paljastas läti ja eesti talurahva metsikut rõhumist ja kurnamist balti mõisnikkude poolt, nõudis aadli privileegide kaotamist ja talurahva pärisorjusest vabastamist, vt. ka Eesti NSV ajalugu I. Tallinn, 1955, lk. 549—553.

5. *Tartu Selts* — s. o. Õpetatud Eesti Selts.

7. KREUTZWALD NEUSILE.

[12. IX 1847.]

Väga austatud sõber!

Teie 13. augustiga dateeritud sõnumiku olen ma kätte saanud ja samal ajal ka Eestimaa Kirjanduse Seltsilt kirjavahetaja diplomi, kuid mul ei olnud mahti varem vastata. Olge nii lahke ja ütelge minu nimel Seltsile südamlik tänu antud au eest ja kirjutage minu väga kasina aja arvele, et ma — viisakusetu paistes — otse Seltsile tänamisekirja pole saatnud. Olge kindel, et ma sellele vaatamata näitan, et püüan oma nõtra

jõudu mööda Teie Seltsi eesmärkide kasuks tegev olla. — Kui kõik soome [keelest võetud] seletused eesti keele jaoks sama vähe tarvitatavad on kui Teie poolt toodud näitus *Oma tantsi hoidageme* puhul, siis tohime sellest abinõust küll ainult pisut tulu loota. Tsiteeritud koha minupoolse seletuse eest vastutab ühe eesti soost mehe autoriteet. Sõna *morga* ei tule eesti keeles ette, *marga märga* asemel aga ei ole luules midagi haruldast. Kui pikalt *veeremaie* on sõna *veerima*, buchstabieren, sugulane, selle kohta ei julge ma otsust anda; igatahes võite Te *veerimaie* teatud puhkudel väga hästi sõnaga „recitieren" tõlkida. *Kõpsatellema* ei või olla „klingeln", küll aga „ins Ohr springen, ins Ohr dringen". Pühade lindude austamine soomesugu rahvaste juures ei ole mulle tundmata asi; mul ei ole midagi selle vastu, kui Teie oma *püha pürje linnu* puhul säherdust sulgjumalust tunnistate, aga kui Teie minu pihkva kotkast tahate *püha kotka* teha, siis pean ma selle vastu kõige agaramalt protesteerima! Ma olen kas kirjutamisel vääratanud või ei ole Teie minu varesejalgu suutnud ära mõista, kui Te *põhja* asemel olete *püha* lugenud. *Põhja kotkas* tuleb eestlaste muinaslugudes ja lauludes sagedasti ette, nagu ma loos Pahlenite paruni-suguvõsa kohta sellele olen tähendanud [1]. Tartu Õpetatud Eesti Seltsile tegin ma mõne aja eest teatavaks ühe eesti rahva muinasloo hiiglasest Olevist, mis Tallinna omast lahku läheb, nagu ma Teie vihjamistest märkan. — Minu loo järgi oli Olev enese kuradile müünud ja pidi lepingut mööda eluga maksma, niipea kui torniehitamine lõpul oli. Naine põlgas isegi raha ära, mille ta linnalt pidi kiriku ehitamise eest saama jne. jne. *Põhja kiirust* (nõiamaja kirjelduses) võiks tõlkida „aus nordischen Wettersteinen". *Kiiruks* ehk *Ilma kiiruks* hüütakse praost Masingu teadmist mööda üht suurt Soome kaljurahnu, millel on loodusliku baromeetri omadused ja mis igakord enne vihma tulekut oma karva muudab [2]. *Nõia luulla looditatud* — auf oder mit Hexenbeinen gelothet, gerichtet. Puusepa loodlaud oli nõialuudest. *Vikeliseks* lõigatud — sõnasõnalt gezwinkt, *vikeliseks tegema* — nad tegid nikerdusi. *Küüruspakud* — alused, millel palke tahutakse, *vihtelauad* — parre külge kinnitatud lauad, mida saunalised tarvitavad, *vihtlema* on quästen, leilisaunas harilik tegevus. *Vihtelauad* võiks tõlkida sõnaga „Quästbretter". *Kukepennid* ehk *kanapennid* — kanaõrred, mis heal järjel olevais talutaredes

sarikapennide vahele üles seatakse. *Põlve-savist* — ürgsavist. *Kaetisrohu raagudesta — kaetisrohi*, metsik tüümian, armastatud nõiarohi; tüümiani varre raod sõtkuti põlve-saviga segamini. *Tuulest tükki valatud* — „das Ganze vom Winde (getrocknet) zu einem Stück gegossen". *Pobisejad* — „Besprecher", *pobisema* — midagi tasa habemesse pomisema. *Tuuseldajad* on ühed iseäralised nõiad, kes manipulatsioonidega, keha magnetilise silitamisega terveks teevad. *Tuulissaar* — sõnasõnalt „Windinsel", võib olla mõne saare pilkenimi, millé elanikud iseäranis nõidumisega tegelesid. — Varem läkitatud hällilauludel pole ühtki väärtust, need saatsin Teile prooviks, kuna Teil sellest liigist midagi ei ole. Mulle peaaegu paistavad nad saksa. laulude imitatsioonid olevat, ka kuulsin ma neid mõisa lapsehoidjalt [2a]. Kõik minu vaevanägemised siit kandist mõningate saamiseks on ilma tagajärjeta jäänud, kuigi ma sellepärast paludes kolme pastori poole olen pööranud. Pihkva lauludest olen ma küll mitu saanud, aga kõik ainult keskpärased ega ühtki, mis oleks ärakirjutamist väärt. Kui mul hiljem peaks õnneks minema mõningaid paremaid saada, siis saadan nad Teile kindlasti.

Erilist õigekirjutust eesti kirjakeele jaoks ei ole Tartu Selts siiasaadik veel andnud; juba pikema aja eest määrati üks komisjon, kes asja pidi ajama, aga palju päid ja palju arvamisi ei kõlba harilikult miskiks. Faehlmann oli ühe üsna tarvitamisekõlvulise skitsi välja töötanud, mõned teised sellele oma sinepit lisanud, siis aga tuli õnnetuseks üks tühja-tähja-tuhnija, kes vokaalide k õ r g u s e ja m a d a l u s e kohta täiesti isevärki teooria üles seadis nõnda paljude peensuste ja labasustega, et mõistlikule ortograafiale enam mõteldagi ei olnud. See, ühe siinse pastori poolt arendatud teooria nõuab väga musikaalset või pikka kõrva, et kõrguse ja madaluse vahesid nõutud viisil ära tunda; kuid väga vähesed kirjamehed tohiksid säherduste loomuandidega varustatud olla, seega siis oleks neil uuest õpetusest vähe tulu [3]. Nagu Te saadetud lauludest näha võite, olen ma ortograafias suur käpard ega köida end ühegi reegliga, mistõttu ka minu isesugusele kirjaviisile mitmelt poolt kõvasti kallale on kiputud. Peaksite Teie aga tahtma üht või teist minu saadetud lauludest oma kogusse võtta, siis võtaksin enesele kohuseks nende palade jaoks ü h t l a s e ortograafia anda, ärge

ainult nõudke, et ma sealjuures vahest eestikeelse piibli või lauluraamatu eeskujuks võtaksin.

Siin veel mõned Teie endise sõnumiku küsimused, mis hiljuti vastamata jäid. Kõige esmalt nõnda siis koht Schlegeli laulust:

Polle lodud, polle pannud pappikene. Nõnda ei olnud see loodud, ega preestrist määratud. Või tohiks lugeda:

Põlle loodud, põlle pannud papikene — põll loodi, anti preestri poolt. Põll, abielus naisterahva tunnusmärk, seotakse pulmas ette, et sellega mõista anda, et neitsipriius on otsa saanud. Selles mõttes tähendaks vastus: Ma olen naine, minu preestri poolt õnnistatud põll ei luba mul Teie kutsumist kuulda võtta. Siis tuleks järeltulevat värssi nõnda lugeda:

Põlle hooleks hagune aed — minu põlle jaoks on kohane hagudest aed, s. t. ma olen madala, mitte kõrge seisuse jaoks sündinud. Järgnevad värsid:

„Kuhho lodud, kuhho sadud:	Wo geschaffen, wo errungen:
Witsast wänatud wärraw	Aus Reisern gewunden die Pforte,
Kaddakasest karja laudad	Die Stadeln aus Wacholderstrauch,
Õlle kõrrest õuekenne.	Aus Strohhalm das Hofräumchen".

võiksid siis olla madala seisuse poeetiliseks kirjelduseks, kuid ma ei jää selle seletusega rahule. Mõte aga ei saa olla muud, kui: Ma püüdsin omale ühe põlleta naisterahva ja tahtsin, et ta minu soovimisi täidaks jne. Siis aga hiilis ta öösel salaja minema, õuekoerad ei kuulnud midagi jne. Noorhärrad kutsusid iludust oma poole, mispeale ta siis neile vastas. — Teine laulufragment:

Polle mul wenda ei keddagi	Ich habe Niemand zum Bruder,
Polle mul wenda ühtedagi	Hab keinen einzigen Bruder
Kallewist ei kahtedagi.	Auch keinen andern Beschirmer.

Minu lugemist mööda peaks *Kallewist* puhul tegemist olema hiiglasepojaga, rüütelliku kangelasega, neitsi kaitsjaga. Dr. Lönnrot tahab soome keele järgi sõnast *kalevine, -se* teha korvi, kus pulma- ehk pruudianded alal hoitakse ja ülemaltoodud kohas võiks sõna selleski tähenduses pruukida: saatus ei

andnud mulle venda ega mingit muud kinki selle asemel. Aga kui me sõna *kalevine* Viisult pärit laulus *Laske maha, ma paluksin* jne. vaatleme mõtteühenduses:

Sul olid kolmed kosilased,
Viied-kuued viinakruusid,
K a l e v i s e d kahed, kolmed jne.

— ja kui siis sedamaid päike, kuu ja tähepoisike kui kosilased nimepidi ära tuuakse, siis ei saa ma Lönnrotiga kahte-kolme a n n i k o r v i oletada, vaid ma loen: „kaks kuni kolm hiiglasepoega". Mulle võiks õigust anda seegi asjalugu, et *kalevine* annikorvi mõttes on eesti keeles täiesti tundmata. —

Tuli kuu endisele — kuu tuli endistele lisaks.

Aegadelle — mitmuse daativ sõnast *aeg*, võib aga võtta ka aegsasti mõttes.

Pihu pesida — vihmakassi, peo-leo pesa, *pihu* on peo-leo, võib aga tähendada ka peopesa.

Mida laulu *Lähme merda pühkimaie, mere ääri äigamaie* sissejuhatus õieti ütelda tahab, on raske kindlaks teha. Ühe eesti soost mehe seletust mööda on sõnadel *pühkima* ja *äigama* s a m a tähendus, nimelt puhastama, koristama. Mere pühkimine võib tähendada nii kalapüüdmist kui ka lainetest kaldale aetud asjade ärakoristamist. „Kuna kõik eesti laulud," lisab minu seletaja, „algmiselt rannast pärinevad, kus nende *päris kodupaik* on, siis on nendes tihti mõttemängitamisi merele, mis laulikul silma ees oli". Sel laulude kodupaiga määramisel näikse minu meelest selle tõttu, mis pihkva eestlaste kohta üteldi, mõnel määral põhja olevat. —

Nii palju kui ma veel eesti harfi, *kannelt* mäletan, oli ta Maydelli joonistusel (Vanemuise laul) üsna tõetruult kujutatud; loomulikul kujul on aga ta kaugelt kohmakam kui pildil; kõik keeled olid metalltraadist, mitte sooltest, nagu saksa harfimängijannadel. Kalamehe laul Kundast, mis Te mulle läkitasite, on äärmiselt armetu, sama vähe kui mõttesidet suudan ma sealt luulet leida; seepärast lubage mul oma kogust Teile üks teine teatavaks teha, mis mulle veidi parem paistab olevat.

K a l a m e h e l a u l R a n n a - V i r u m a a l t (1824. a. üleskirjutatud).

Sinisilgud siledad jne. jne.[4]

Märkused.

1) *Kallaspapp* — vana kalamees, kes kalapüügi ajal kõrgel kaljukaldal seistes lainete värvi põhjal lähenevad kalad ära tunneb ja iseäraliste märkide varal paadimeestele mõista annab, mis sihis nad peavad aerutama [5].

2) *Kütke* — silmusega ohelik veise kinniköitmiseks, seepärast on sõna tähendus siin: k ö i d i k u s t v a b a s t a m a, silmuseid lahti võtma.

3) *Nooda pära*, kalanooda kotikujulise lõpuosa tarvis ei tea ma ühtki teist väljendust kui Netzgrund.

4) *Nooda kolkideks* nimetatakse nooda külge kinnitatud puutükke, mis vee peal ujuvad, tehnilist terminit ma ei tea.

5) Kas *Tütarsaarel* on meremehekeeles võib-olla neeme, maanina nimetus?

6) *Jõesuu lahkme* — kaheharuline jõesuu.

7) Nugise silm on eestlaste juures kuulus üliterava nägemise poolest, kõnekäänu järgi on *noorel nugise, vanal varese silmad*, — sedamööda peaks varesel nõrk nägemine olema.

8) Võiks ka tähendada: terane, k a r a s t a t u d silm.

9) Üks rannatalupoeg, kellelt ma selle väljenduse kohta seletust pärisin, ütles: *mere karva keerdu ei tunne muud kui kaldapapp*, — seda lainete iseäralist värvi ei suuda harjumata silm seletada, *kaldapapp* võivat aga sagedasti penikoorma taha selle karva järgi läheneva kalaparve ära tunda.

10) Nende mõlema värsi äraseletamiseks peab *kaldapapi* pantomiimilisi liigutusi näinud olema; ta žestikuleerib kõige kentsakamal viisil, andes kord põlvitades, kord maha kükitades või seistes oma kehale kõige veidramaid poose, vahel sirutab ta käed välja, vahel tõstab taeva poole; kalamehed paatides mõistavad täiesti tema žestikeelt.

11) *Vesihernestel vedama* — nende vaevanägemisest tekkinud higipiisad olid suured nagu herned. —

Siinjuures veel paar tartukeelset laulu:

1. *Kikorego Riiga läts*, koos ümberpanekuga.

2. *Oot, oot poissi, noo, noo poissi!* jne. koos ümberpanekuga [6].

Ülemal teatatud teine laul Tartu lähedalt Kambja kihelkonnast peaks minu arvamist mööda tartukeelse luule haritipuks olema, siin on mõtet ja sidet, — asju, mida teiste laulude puhul

ei saa kiita. — Täna Teile rohkem anda ei ole mul võimalik, leppige selle piskuga. Lõpuks üks suur palve! Kui Knüpfferi kogus peaksid ette tulema laulud *Saksad läksid Saksamaale oma pattu õnnistama* ja *Juba tulid sõjasõnumid* jne., siis oleksin Teile nende ärakirja eest väga tänulik. Neid laulusid õngitsen ma juba aastaid ilmaaegu, ei saa neid kuskilt[7]. — Mõned Rosenplänteri „Beiträge" vihud olen ma läbi vaadanud, kuid seal avaldatud laulude hulgas leian ma vähe silmapaistvat; kui siiasaadik lugemata vihud midagi paremat ei paku, siis on kogu väga keskpärane. Ligemal ajal peate Teie ka ühe pihkva lauliku poolt improviseeritud laulu saama, selle luulevääртus on pisuke, aga lauliku mõtete käik on nähtav; meloodia oli ülikena, kahetsen väga oma võimetust, et ma ei suutnud seda üles kirjutada. Ja nüüd elage hästi, lahkelt tervitades Teie

teenistusvalmis sõber

[Kreutzwald].

Võrul, 12. sept.
1847.

1. Vrd. „Kotka küüsist päästetud kuningapoeg". Eesti rahva ennemuistsed jutud. Helsingis, 1866, lk. 353.

2. Masing, Otto W. (1763—1833), pastor Lüganuses, Viru-Nigulas ja Äksis; silmapaistev eesti keele- ja kirjamees feodalismilt kapitalismile ülemineku perioodil. Lähtudes elavast rahvakeelest, pidas ta ägedat võitlust eesti keele loomuliku ja rahvapärase kirjakeele eest, rakendades seda oma paljudes populaarteaduslikes ja õpetlikes raamatuis ning ajalehes „Maarahva Nädalaleht" (ilm. 1821—1823 ja 1825). — *Kiirust* kõneleb Masing oma ajalehes 1821. a. nr. 2, lk. 11.

2a. Vt. kiri 5, laulude nimestikus nr. 16—18.

3. Nagu puudulikult säilinud andmete põhjal võib otsustada, tundsid kaasaegse eesti kirjakeele ortograafia uuendamise ja ühtlustamise vajadust niihästi Faehlmann kui ka Kreutzwald juba ÕES-i alguaastail (vt. näit. Kr-i kiri Faehlmannile 1. VI 1839). Seltsi 5. märtsi 1841. a. koosolekul kanti ette Kr-i kirjutus „Ueber den Zweck der gelehrten Esthnischen Gesellschaft zur Beförderung der Sprache und Literatur der Esthen" (ÕES-i sihtidest eestlaste keele ja kirjanduse edendamisel), mille käsikiri pole kahjuks säilinud. Samal koosolekul valiti ortograafiaküsimuste kaalumiseks ja fikseerimiseks ka 9-liikmeline

komisjon, kuhu kuulusid Faehlmann, Kreutzwald, Seltsi sekretär D. H. Jürgenson jt. (Inland 1841, vg. 208), et aga osa komisjoniliikmeid väljaspool Tartut elas, siis ei saanud selle töö küll kuigi viljakas olla. Õigekirja-küsimuste kiiremaks lahendamiseks esitas Faehlmann konkreetsed ettepanekud oma ettekandes „Über estnische Orthographie" (Eesti keele ortograafiast) Seltsi koosolekul 5. apr. 1843. a., mis hiljem saadeti ka Seltsi välisliikmetele tutvumiseks ja märkuste ning täienduste tegemiseks kätte (vt. näit. Kr-i kiri F-nnile 22. VIII 1843). Tööga ülekoormatuse ja järgneva pikaajalise haiguse tõttu ei suutnud Faehlmann käsikirja viimistlemist oma eluajal lõpule viia ega trükivalmis seada. See avaldati alles pärast tema surma 1852. a. Seltsi toimetustes (VerhGEG II, 4 (1852), lk. 51—71). Vahepeal olid ortograafiaküsimused korduvalt kõne all ka Seltsi koosolekuil: nõnda näit. esinesid C. Reinthal (1797—1872) 1845. a. kolmel koosolekul (vrd. Inland 1845, vg. 606, 653 ja 800) ja 1847. a. Räpina pastor Joh. Fr. Heller (1786—1849) kahel koosolekul vastavate ettekannetega (Inland 1847, vg. 127 ja 214). Viimane oligi „üks tühja-tähja-tuhnija, kes vokaalide kõrguse ja madaluse kohta täiesti isevärki teooria üles seadis". Kr-i kirjalikud märkused Helleri õigekirja ettepanekute kohta esitati Seltsi koosolekule 2. apr. 1847 (Inland 1847, vg. 325; vt. selle kohta ka Faehlmanni kiri Kr-ile 12. III 1847). Kogu küsimuse kohta vt. A. Kask, Võitlus vana ja uue kirjaviisi vahel. Tartu, 1946, eriti lk. 24—29.

4. Avaldatud Neusi kogus: Ehstn. Volksl., lk. 200—201.

5. Kaldapapi kohta vt. ka Fr. G. Arveliuse kirjutuses „Beschreibung des Strömling-Fanges in Ehstland" (Kirjeldus räimepüügist Eestimaal). Livländische Lese-Bibliothek 1796, nr. 4, lk. 126—127.

6. Mõlema laulu algtekst leidub Kr-i rahvalaulude põhikäsikirjas: KM KO Fond 63, M. 3, lk. 86—87 (nr. 43—44).

7. Neid laule palus Kr-ilt ka Faehlmann, vt. Faehlmanni kiri Kr-ile 21. VIII 1847 ja Kr-i vastus 17. X 1847.

8. NEUS KREUTZWALDILE.

[30. IX 1847.]

Kõrgesti austatud sõber!

Teie kirja 12. skp-st olen kätte saanud ja tänan Teid veel kord südamlikult Teie lahkete teadete eest. Teil on muidugi täiesti õigus, et soome sõnastikus ainult pimesi ümberkobamise

abil, nagu see enamasti juhtub, vähe head välja võib tulla. Seepärast ärge saage pahaseks minu paljude küsimuste pärast, mis ka täna täiesti tulemata ei jää! Käsitletakse aga soome keelt teisiti, siis, loodan ma, jõutakse meeldivamate tagajärgedeni. Lähemal ajal ilmub „Inlandis" minult väike kirjutus, millest ma sooviksin, et see Teile enam meelt mööda oleks [1]. Muistend Olevi lepingust kuradiga pole ka siin, nagu praegu kuulen, täiesti tundmata.

Väga tänulik olen Teie sõbraliku valmisoleku eest Teie poolt mulle saadetud rahvalaulude õigekirjutus ühtlustada; kirjutan Teile neist mõnede algusread, mida ma igal juhul sisse kavatsen võtta, palun aga mitte end vaevata ja neid k õ i k i veel kord ära ning ümber kirjutada. Loodan, et kui mul neist paar tükki käes on, siis ma nende järgi võin ka ülejäänutega hakkama saada. Need algusread on:

Kukekene, kanakene...
Minu peigu pilliseppa...
Kust ma laulu lahutasin...
Mida karva Leenakene...
Püha Jüri Jörgovits...
Targa tare tammest tehtud...
Maga, maga, marjuke...
Äiu, äiu, silmad kinni! jne.

Teie märkustele *Kalevise* kohta võin juurde lisada, et ma ühes laulus leian: *Kalevine poisike* ühes vikerkaarega. — Saadetud kolme laulu, eriti Tartumaa oma eest, kuigi viimane on tähtis mulle rohkem keele pärast, minu parim tänu! Laul *Saksad läksid Saksamaale oma pattu õnnistama* jne. on mulle täiesti tundmatu ega leidu seda ka Knüpfferi kogus. Ka teist, sõjalaulu *Juba tulid sõja sõnumid* jne. ei ole Knüpfferi kogus selle algusega, jah, võib olla ka üldse enam rahva suus, kelle laulud on ju alatises liikumises. Algus vastab täiesti sellele redaktsioonile, mida, nagu näeme, Herder on kasutanud oma teoses „Stimmen der Völker" [2]. Teised redaktsioonid esinevad aga mitu korda nii Knüpfferi kui ka minu enda kogus. Neist kõige silmapaistvama kirjutan ära ja panen siia juurde. Vähem tähelepandavad on need teisendid, kus mõni lind (*harakas, vares* ja *kägi*, kui ma ei eksi) sõjasõnumi toob. Need viimased näitavad selgesti, et laul oma tuuma poolest on identne lätlaste ja leedulaste ühe sõjalauluga, ja nimelt seisab viimaste laul, nii palju kui ma praegu näen (vrd. Chamisso, Gedichte), eesti

omale lähemal[3]. Kui Teile ühe või teisega neist viimastest teisenditest (teistel on erinevad algusread) saaksin teeneid osutada, siis teeks see mulle rõõmu neid Teie jaoks ära kirjutada. Läänemaal on laul väga laialt levinud ja vähemalt sisu poolest hästi säilinud. — Praegu just kuulen, et ühes pärslase Hafis'e laulude tõlke lisas, mis äsja pärale jõudis, pidavat ka eesti rahvalaulude tõlkeid leiduma; näinud ma neid veel ei ole[4]. — Kas on Teile kunagi silma puutunud mõni täielikum eesti teisend laulust, mis kallima tegemist puust ning väärismetallidest kujutab ja mis esineb ka Herderil? Kardan, et see on laulu kujul hävinud.

Tallinna murde kalendri poole juhatamise eest pean ma Teile veel oma tänu ütlema. Luule poolest olen ma üsna vähe, ei midagi uut leidnud, küll aga ühe aarde eesti ebausku, mille vastu ma samuti, niipalju kui suudan, huvi tunnen ja sellega tegelen[5].

Teie ülesande tahan ma Eestimaa Kirjanduse Seltsile järgmisel juhatuse koosolekul kõige paremal kujul ette kanda ega unusta muidugi teatamata, et Teie juba mitu korda pole halvaks pannud Seltsi sihtidele teoga kaasa aidata. Veel üks asi: Me oleme Soome kirjutanud, et teateid, keelenäiteid ja kui võimalik ka laule nendelt eestlastelt saada, kes seal Porvoo ümbruse rannas asuvad. Kui ainult seal mõni leiduks, kes nende asjade vastu huvi tunneks ja võimeline oleks meile keelematerjali ustavalt edasi andma!

Elage hästi, kallim sõber! Pidage mind lahkesti meeles ja rõõmustage mind jälle, kui aeg ja meeleolu seda lubavad, mõne oma reaga! *Vale, faveque mihi*[6]!

Teie

kõige ustavam

sõber

Neus.

Tallinnas,
30. septembril [18]47.

1. „Der See Eim" (Eim-järv). Inland 1847, vg. 1024; vt. ka kirjad nr. 11—13 ja Kr-i kiri Faehlmannile 26. XI 1847. — Oma kirjutuse lõpul palub Neus lisa-andmeid teatavaks teha.

2. Herder, Johann G. (1744—1803), saksa kirjanik ja mõtleja, 18. saj. kodanliku valgustusaja mõõdukas esindaja. — Siin on kõne tema teosest „Die Stimmen der Völker in Liedern“ (Rahvaste hääled lauludes, esim. tr. 1778), mis muude rahvaste laulude kõrval sisaldab ka mõnede eesti rahvalaulude tõlkeid saksa keelde.

3. Chamisso, Adelbert von (1781—1838), saksa kirjanik, antifeodaalsete ja realistlikkude tendentside esindaja 19. saj. algupoole saksa kirjanduses. — Neus vihjab siin tema luuletusele „Der Sohn der Witwe“ (Lesknaise poeg), mille ainestik on võetud leedu rahvalaulust.

4. Hafis, kuulsa pärsia luuletaja Šamseddin Muhhammed'i (1320?—1389) hüüdnimi. — Siin on kõne luulevalimiku tõlkest „Hafis. Eine Sammlung persischer Gedichte“ (Kogu pärsia luuletusi). G. Fr. Daumer. Hamburg, 1846, mille lisas leidub muuhulgas ka eesti rahvalaulude ja vanasõnade tõlkeid.

5. Vt. kiri 4, viide 5. — „Eestimaa rahva kalendri“ (Tallinn, Gressel) lisades (1835—1841) on avaldatud hulk kalendriliste tähtpäevadega seotud eesti rahvakombeid ja uskumusi; nende kirjapanijaks on peetud (H. R. Paucker, Ehstlands Geistlichkeit. Reval, 1849, lk. 127) Jõelähtme pastorit Gustav H. Schüdlöffel'it (1798—1859, vt. Kirjavahetus III, lk. 53), kuid Neus märgib nende autoriks Kuusalu pastori Jacob J. A. Hirschhausen'i (1773—1837), vt. kiri 47.

6. *Vale, faveque mihi!* (lad.) — ela(ge) hästi ja ol(g)e mulle heatahtlik!

9. KREUTZWALD NEUSILE.

[10. X 1847.]

Selle eest, et ma Teie viimasele kirjale 30. sept. täpipealt vastan, olete Te tänu võlgu reumahaigusele minu põlveliikmes, mis täna mu tuppa aheldab, kus ma kohusetundlikult püüan siis vanu ja värskeid sõnumikuvõlgasid tasuda. Oma järelpärimistega ei väsita Teie mind iialgi, ennem rõõmustab mind, kui Teie mulle võimaluse annate oma pisukese naela intresse veidi suurendada, et peremees ükskord pisukese kapitali siiski natuke suuremana tagasi saaks. Oleksin ma keeleuurija, mitte asjaarmastaja, siis vastaksin paremini Teie nõuetele, kuid meie keeleuurijad on ennast sel määral oma tarkuse-

võrku mässinud, et nad asjatundmata mehe küsimistele mingit vastust ei saa või ei taha anda! Mitu korda olen ma palvetega meie Tartu [Seltsi] presidendihärra poole pööranud, et mõnes asjas selgust saada, aga küsimistest minnakse kas vaitolemisega mööda või tuleb lakooniline, igas tükis täiesti mitterahuldav vastus [1]. Nõnda näit. saate Teie tänase lauludesaadetusega minu kogu kõige väärtuslikuma pala, millel päris omaette paik on, kui ma ühe teise laulu fragmendid välja arvan, kus lahingukorda kirjeldatakse. Umbes kaks aastat tagasi läkitasin ma oma ajaloolise laulu Tartu Seltsile, märkisin mõned mulle tumedad kohad ära ja palusin seletust [2]. Sõber F[aehlmann] tõotas põhjaliku kommentaari anda, kus nimelt seletataks väljendusi, mille tähendus on teistsugune kui proosas, ja mõned silmanähtavalt valed kohad (?) pidid õiendatud saama. Seda tõotust ei ole ta tänapäevani täitnud. Seepärast saate Te laulu nõnda, nagu ma tema suusõna järgi üles kirjutasin ühes sõnasõnalise ümberpanekuga, kuid ilma kommentaarita. Võib-olla saate seda laulu, kui üksikute kohtade puhul tsensuuriga raskusi ei teki, oma kogus tarvitada, kuid ette maha tehes, et see sünnib kaunimas rüüs kui juurdepandud tõlge. Kolmel pihkva eestlaste laulul ei ole küll iseäralist luuleväärtust, kuid proovina on nad sama hästi omal kohal kui teisedki [3]. Kahju, et keel kohati sootuks rikutud on, kuid et need lugemist ja kirjutamist oskamata inimesed on oma keele *ex usu* osalt tartu, osalt tallinna murde põhjal moendanud [4], ja et tänini ükski keeleuurija sellele pole halastanud, siis tuleb selle pudrukeelega leppida. Arvan, et ma juurdelisatud ümberpanekus olen mõtte igal pool edasi andnud peale paari väljenduse, millest ma aru ei saa. Üht nende hulgas väga kuulsat naislaulikut, kes olevat iseäranis vilunud improviseerima, ei ole ma siiasaadik veel näinud, loodan aga kindlasti ta varsti kätte saada. Improviseerimist nimetatakse nende juures *horloppi laulma*. Võib-olla läheb mul aja jooksul korda sellelt tundmata alalt veel üht-teist saada; ma vähemalt püüan kõigest väest. Teie tõotatud artikli üle „Inlandis" rõõmustan ma *praenumerando* [5]! Kehv leht kannatab praegu suure põua all, ta on üks Araabia liivakõrb, kus kõige tublimgi ajakirja-traaveldaja hingetuks jääks, kui ta mujalt lahkeid oaase ei leiaks [6]. Ma loodan, et me sellel „Inlandi" võitlusväljal teineteise vastu astume, kuigi nüride piikidega. Eelviimases postis küsis Õpetatud Eesti Seltsi sekretär minult [7],

kas mõnda Seltsile saadetud pisiasja, nende seas Olevi-lugu, ei võiks „Inlandi" panna ja ma mõtlen järgmise postiga oma nõusoleku läkitada[8]. Võtaksid meie õpetatud seltsid sagedamini oma kolikambreid „Inlandi" tuluks avada, siis võiks leht kindlasti mitmekesisuse poolest võita. Tänases (ajaloolise sisuga) laulus olen ma ennast ortograafia asjus kokku võtnud, Te võiksite sellesinatse küll *cum grano salis* enesele juhtnööriks võtta[9]; ma palun üksnes soome keele eeskujul ilmaaegu kuhjatud vokaalid maha kustutada, kus Te need pruugiksolevast õigekirjutusest lahku minevat leiate. Saadetud laulu üle mõtlen ma lähemal ajal midagi kirja panna. Mäletan, et olen varem üht versiooni Rosenplänteri „Beiträges" lugenud, aga kummastki [versioonist] ei leia ma just seda, mis mulle lapsepõlvest hämaralt meelde on jäänud. — Te tsiteerisite hiljuti paari laulu Schlegeli „Reisidest" ja nimelt 5. köitest. Ma lasksin Tartu raamatukogust omale selle teose saata, see oli ainult üks pisuke köiteke, kus tähendatud laulust polnud jälgegi. Seega peaks olema veel üks teine suurem Schlegeli teos? Palun teatada tiitel! Mis puutub nimetatud laulu redaktsiooni, kus armsam on puust ja kallitest metallidest tehtud, siis leiate sellest jälje minu tänase saadetuse e s i m e s e s t pihkva laulust. Küllap paljud vanad head laulud on jäljeta otsa saanud. Jumal andku Teie keelelistele järelepärimistele Soomes õnne. Poleks ma halvatud tiibadega vaene kurg, kes oma õue piiratud ruumi elama on määratud, oleksin ma ammu üle vana Tallinna Soome lennanud, mille pitoresksed omapärasused ja eestlastega samast tüvest rahvas reisijale kindlasti enam märkimisväärset võiks pakkuda, kui meile hiljuti üks õpetatud olla tahtev reisija „Inlandis" kostiks lauale kandis[10]! Aga minu paber lõpeb ja, armu heites Teie nägemiseorganile, ei võta ma teist lehte.

Kõige austusega Teie

[Kreutzwald].

Võrul, 10. oktoobril [18]47.

1. *presidendihärra poole*, s. o. Faehlmanni poole.

2. *oma ajaloolise laulu*, s. o. M. Mohnilt (vt. kiri 4, viide 8) saadud laulu „Vana aeg oli vaenuaega", mille ta saatis ÕES-ile Faehlmanni kaudu (kiri 6. IV 1845) ja mis esitati Seltsi koos-

olekul 6. juun. 1845 koos F-nni saksakeelse tõlkega (Inland 1845, vg. 606). Käsikiri: KM RO ÕES EK 142. Avaldatud täielikult Ehstn. Volksl., lk. 130—133 ja Fr. R. Kreutzwald, Laulud. Tallinn, 1953, lk. 174—176 (viimases kärbitult).

3. Peale laulu „Vana aeg oli vaenuaega" saatis Kr. sama kirja kaasas Neusile veel neli rahvalaulu; Neus avaldas need kõik, vt. Ehstn. Volksl., lk. 135—136, 177—178, 214—216 ja 372—373.

4. *ex usu* (lad.) — harjumusest.

5. *praenumerando* (lad.) — ette (makstes).

6. „Das Inland" — balti-saksa ajakiri, ilmus Tartus 1836.—1863. aastani. Lähemalt vt. Kirjavahetus III, lk. 52.

7. *Õpetatud Eesti Seltsi sekretär*, s. o. Emil Sachssendahl.

8. Vt. kiri 6, viide 2.

9. *cum grano salis* (lad.) — üldjoontes; mitte sõnasõnalt mõistes.

10. Anonüümne reisikirjeldus „Finnland, das Nachbarland" (Soomemaa, naabermaa). Inland 1847, vg. 733—739 ja 757—766.

10. NEUS KREUTZWALDILE.

[1. XI 1847.]

Väga austatud sõber!

Teie sõbraliku kirja 10. oktoobrist k. a. olen tänulikult kätte saanud ja olen selle hindamatu lisa üle väga rõõmus ning hämmastunud. Minu saamahimust on Teil juba nii palju näiteid käes, et ma oma paturegistrit veel ainult natuke suurendan, kui ma Teid tungivalt palun mulle ka selle vana laulu katkendid saata, mis lahingukorra kirjelduse sisaldab. Kui Teie oma suurepäraste toetustega meie kogu jalule poleks aidanud, peaks ta küll veel palju kerjuslikumates jalatsites esinema. Nii sai Selts hiljuti tundmatust käest Lihula ümbrusest kogumiku eesti rahvalaule — kõik ainult tühine, vilets kraam, arvu poolest peaaegu 100 tükki[1]; samuti sain ma mõned Hiiumaalt, enamasti väga moderniseeritud ja lamestatud. Maa idaosa on ikka

veel Rahvaluule kuninganna varakamber ja ta on Teile, kallim sõber, tõesti väga tänu võlgu, et Te need peidetud hõbe- ja kuldkangid rämpsu hulgast välja kaevate ja valitsejanna ustavatele austajatele kasutamiseks kätte annate.

Auväärsete filo-estoloogide kohta, kelle üle Teil on põhjust kaevata, tean ka mina oma laulu laulda; aga mina olen ses asjas võrdlemisi karastatud ja loen end õnnelikuks, et Teie mul olete. Et Te Tartust Schlegeli võite saada, annan siis täpselt tema aadressi ega kirjuta seekord valesti, nagu see nähtavasti varemini juhtus: „Reisen in mehrere russische Gouvernements in den Jahren 178*, 1801, 1807 und 1815". Meiningen. 1819—1834. I köide, lk. 288 jj. sisaldab kolme laulu eestikeelse teksti ja mitmed tõlked; V köites (ka eripealkirja all: Ausflug nach Ehstland im Junius 1807. Meiningen, 1830), lk. 125 on eestikeelne tekst, mis analoogiliste soome laulude põhjal otsustades, kus neid rohkem esineb, on nõialaul hambavalu vastu; lõpp pole mulle täitsa selge; tekstiparandusi on osalt kerge teha; lk. 129 on laul, kus esineb sõna *Pürje*; edasi lk. 140, 152, 156. Saksakeelsed tõlked on ka olemas ja lk. 179 jj. mõned eesti muinasjutud. Lõpuks sisaldab X köide hulga eesti laulude tõlkeid, algtekste aga väga vähe. Kui Te tähendatud kaks laulu V köitest lahti oskate mõistatada, palun mullegi sellest üht-teist teatada. Hambavalu vastane laul on küllalt tähelepandav.

Püha Laurentius, hispaanlane, olevat Roomas resti peal ära praetud ja teda pidavat eestlased ka muidu tule patrooniks. Siin on arvatavasti aluseks vana katoliiklik ebausk. Mina olen selle tarkuse saanud Gresseli 1840. või 1841. a. eesti kalendrist, ühest tõenäoliselt A. Knüpfferi kirjutusest, mis palju kogutud eesti ebausku sisaldab[2]. Kahju ainult, et see kalender on läbi müüdud!

Nüüd palun, lubage mul jälle mõningaid küsimusi ja soove esitada. Ühes Saaremaa laulus, mis on minu käes Knüpfferi tehtud koopiana Agt'i üleskirjutusest[3], kõlab algus:

Ise ma käisin kosja täid,
Aasin neiu asja täid,
Sõitsin sõrmukse raduje.

Täid leidis Knüpffer kindlasti juba Agti käsikirjas, tema on aga alguses seda mõistnud kui *teed* ja nõnda ka esimese rea kordamisel kirjutanud. Mis on see *täid*? Kas

TRÜ Raamatukogu

tuleb see sõnast *täis*, või võib see olla mitmuse indefinitiiv sõnast *tee*, või on see midagi kolmandat ja mis mõte sel on? Kuidas on õiged ülemsaksa nimetused sõnadele: *latikas*, *säinas*, *paljaspea* (lind)?

Ühes teises laulus seisab (niisamuti Saaremaalt):

Oli(n) ma isa halbi lapsi,
Olin vendadest väeti jne.
Mina siis hilju ütleleksi:
Lase i l v e s a (?) elada!
Enneaegune asuda!

Ilvesa asemel oletab Knüpffer *hiljusa*, kuid mina peaksin esimest õigemaks, sest eestlane mõtlevat *ilvese* all midagi saatuslikku, jubedat. Kas on see nii? Mis tähendab adjektiiv *hakki*?

Soomlastel on ometi mõned suurepärased korraldused! Jõukate kirikisandate ilusal eeskujul, kes endal palju töö jaoks vähese raha eest vikaare peavad, peab endal ka dr. Lönnrot, kreisiarst Kajaanas, üht vikaari ja rändab ise maal ja väljaspool ringi [3a]. Need on meile küll hispaania lossid [4]; aga kas poleks võimalik Teil, kallim sõber, kui mitte üht seesugust lossi, siis vähemalt mõnda väikest böömi küla omandada [5], s. t. ma märkan, et pean ise enda kommenteerija olema: kas oleks Teil siis täiesti võimatu lühemat aega mõnel enda aset täita lasta ja selle aja kestel ise väikese reisi üle Tallinna, see on minu ankruplats, Soomemaale teha? Ma loodan, et Te Tallinnas igavust ei tunneks ja Soome pakuks Teie huvidele lahkesti mõndagi teretulnud tulu ja saaki. Mõtelge selle üle talve jooksul järele ja rõõmustage mind suvel oma sõbraliku külaskäiguga!

Elage hästi! Pidage mind heas mälestuses ja rõõmustage mind varsti jälle mõne reaga. Kõige ustavusega

Teie

A. Neus.

Tallinnas,
1. novembril 1847.

Kui kaugele ulatuvad pihkva eestlaste piirid? Kas nende maakohtadel, jõgedel, mägedel jne. jne. on eestikeelsed nimed? Kas Te kirjutate *weñakene* või *wennakene*?

1. Käsikiri osaliselt säilinud KM RO EKÜ F. 232. c.

2. Kirjutuse autoriks pole mitte A. Knüpffer (vt. kiri 1, viide 2), vaid Schüdlöffel või Hirschhausen, vt. kiri 8, viide 5.

3. Käsikiri: „Ehstnische Volkslieder aus Oesel, aufgenommen von P. Agt" (Eesti rahvalaulud Saaremaalt, üles kirjutanud P. A.). KM RO EKÜ F. 232. c.

3a. *vikaar* (lad.) — asetäitja.

4. *hispaania lossid* — unistused, õhulossid.

5. *böömi küla* — tundmatu maa, arusaamatu asi.

11. KREUTZWALD NEUSILE.

[21. XI 1847.]

Teie austatud kiri 1. skp. jõudis siia kahe nädala eest, kuid minu aeg on praegu nii piiratud, et ma üksnes kõige tähtsamatele küsimustele saan lühidalt vastata. Saadetud Saaremaa laul, *Ise ma käisin kosja täid*, on silmnähtavalt valesti üles tähendatud, kirjutades *teid* — mitmuse indefiniitne akusatiiv sõnast *tee* — asemel *täid*.

Ise ma käisin kosjateid,	Selber fuhr ich auf Freierswegen,
Aasin neiu-asja teid,	Jagte auf Brautschaftswegen,
Sõitsin sõrmukse raduja.	Fuhr auf Fingerreif (Trauring) Stegen.

Raduja on mitmuse indefiniitne akusatiiv sõnast *rada*, harilikus keeles üteldaks *radasid*, aga poeetidel on säherdusi mitteharilikul viisil moodustatud kaasusevorme rikkalikult. Teie küsimusele pihkva eestlaste piiride jne. kohta loodan ma järgmisel korral vastust anda. Minu kirjaviis on *vennakene*, *vennikene*, aga *minna*, *sinna* jne., neid kirjutan ma lahkuminevalt sõnadest *minna* ja *sinna*, gehen und dort; samuti *lina*, der Flachs, ja *linna*, in die Stadt. Kuigi minu kirjaviisil on veel suuri puudusi ja inkonsekventsusi, ometi ei suuda ma enam harjuda vanaga, mis on barbaarne. Ka on minu ortograafilised uuendused siin-seal järeleaimajaid leidnud, kõige tähelepanemisväärsemalt Laakmanni poolt välja antud eesti kalendri lisas, mille autor otsekui kaja püüab edasi anda minu ajutisi eksitusi ja

parandusi[1]. Kuna ma mõnda aega soome kirjaviisist kinni pidasin ja Schüdlöffeli eeskujul vokaalide ülearuse kuhjamise omaks võtsin, siis andis minu teisik 1846. a. kõik need patud edasi[2]; paraku ei ole mul enam seda kalendrit, kuna ma aastakäigud [18]45, [18]47 ja [18]48 siinjuures Teile saadan. Viimane aastakäik on, välja arvatud mõningad trükivead ja muljeerimismärgi (näit. *kass*, die Katze) meelega ärajätmine, minu praeguse ortograafilise usutunnistuse kõige tõetruumalt edasi andnud, seepärast olen ma äärel mõned trükkali patud parandanud ja palun Teid kõigis minu poolt Teile saadetud lauludes õigekirja selle järgi joonde seada. *Latikas* on der Brachsen või Bleihe, *Cyprinus brama*, *säinaks* hüütakse randlaste juures der Dorsch, *Gadus Callarias*, aga ka üks Peipsi kala, keda ma lähemalt ei tunne, kandvat nime *säinas*. *Paljaspead* ma ei tea. Sõna *ilvesa* ja *oli ma isa halbi lapsi* paistab mulle vale, sest esiteks pole *ilvesel*, der Luchs, mingit muud tähendust, teiseks kõlab minu kogu kahes variandis see värss nõnda: *lase iljasa* ja *illida elada*. Adjektiivi *hakki* ma ei tunne.

Mõlemad teised laulud *Peremees minule kurja* ja *Käisin ma käbi külassa* pistan ma paari ääremärkusega varustatult oma kalendri vahele. Teie järelpärimisele „Inlandis" läkitan varsti sama teed pidi paar fragmenti vastuseks[3]. See Eim on *Emujärv*, paraku aga tean ma sellest väga pisut. Kui minu hiljuti Tartu Õpetatud Eesti Seltsile tehtud ettepanek vastu võetakse, et minu *famulus* Seltsi poolt antud taskurahaga pihkva eestlaste juurde laulu- ja muinaslugude jahile saadetaks, siis loodan ma kindlasti Teile sellest allikast veel mõndagi tähelepanemisevääärset saata[4]. Veel ei ole ma oma ettepanekule ühtki vastust saanud. Elage hästi, kui rohkem mahti on, saate pikema sõnumiku.

Ustavusega ja austusega alati

Teie

[Kreutzwald[5]].

V[õrul], 21. novembril
1847.

1. Laakmann, Heinrich (1802—1891), trükikoja-omanik ja kirjastaja Tartus; oma aja suuremaid ja tähtsamaid eestikeelsete raamatute trükkijaid ja kirjastajaid, kelle kirjastusel ilmus ka enamus Kr-i teoseid. — Tema poolt väljaantava „Maarahva kasulise kalendri" lisa autoriks oli Kr. ise.

2. Schüdlöffel, vt. kiri 8, viide 5. — Oma teoses „Thomas Westen“ (1844) kasutas ta esimesena Ahrensi nn. uut kirjaviisi. — *minu teisik*, s. t. Kr. ise. — Selles kui ka teistes kirjades avaldub veel Kr-i ebakindlus ja kõikumine eesti keele ortograafia-küsimustes, mis kestis kuni 1851. a., mil ta otsustavalt uue kirjaviisi omaks võttis.

3. Vt. kiri 8, viide 1 ja kiri 12.

4. Kr-i faamulusele Märt Mohnile (vt. kiri 4, viide 8) määrati ÕES-i poolt eesti rahvaluule kogumiseks „esialgu 10—15 rubla hõbedas“ (Faehlmanni kiri Kr-ile 20. XI 1847), tegelikult maksti 12 rubla välja 18. III 1848. a.

5. Kirja mustandi juures on Kr-i märkus: „Kaasa pandi laul lahingukorrast: „Odamehed otsa peale jne.“ “, vt. Ehstn. Volksl., lk. 133—134.

12. KREUTZWALD NEUSILE.

[6. I 1848.]

Teil on igapidi põhjust mind minu viimase kirja pärast mullu 21. novembrist viivitlevaks võlgnikuks arvata ja kui Te siiasaadik oma võlausaldaja-õigust ei ole tarvitanud, siis võin ma seda kannatlikkust üksnes Teie hea südame arvele kirjutada. Süüd oli vähem minu tahtmisel kui vastavatel välistel asjalugudel, millede kõrvaldamine, nagu Te teate, iga kord meie meelevallas ei seisa. — Minu kergemeelselt antud lubadust, Teie järelpärimisele E m ujärve kohta „Inlandis“ vastata, ei suuda ma kahel põhjusel täita: esiteks on mul teada üksnes ühe loo fragmendid, millede täiendamisega ma kogu kulutatud vaeva kiuste toime ei tulnud, teiseks on mul niisama vähe kohast meeleolu kui aega oma katkendeid sündsasse rüüsse panna, et nad ilma häbipunata võiksid laiema publikumi silmade ette astuda. Teile aga ei taha ma seda vähest kauemini keelata, kuna Teie oma suure kirjavaratundmise juures võiksite puuduvat kergesti täiendada muudest mulle kättesaamata allikatest, nii et sellest asjast terviku saaks.

Eesti muinaslugu tunneb *Emujärve*, mis — nagu Teie järeltulevast teadustusest näete — on kahtlemata ühenduses E i m järvega, sest seda *Emujärve* — samuti kui Eim'igi — mõel-

dakse pilve kujul. Poisikesepõlves kuulsin ma ühe haruldaselt tumeda äikesepilve puhul ühe vana eestlase suust väljendust: *Tule jumal appi! ega see ometi pilv ole, see on üsna Emujärv!* See varemkuulmata nimi äratas minu tähelepanemist, ma pärisin selle üle järele ja sain teada: *Ennemuiste oli Emujärv seks loodud, et kõik elavad loomad maa peal karastavat keelekastet pidid leidma. Merevesi oli soolane ja viha, jõevesi mage ja leige, kumbki ei karastanud keha. Seal anti loomadele Emujärv magusa jahutava veega. Suveks pandi külmakivi, talveks jälle soojakivi sisse, misläbi vesi ei suvel iial soojaks ega talvel külmetama [ei] läinud.* — Siin tulid lüngad, kudas ja mispärast järv kadus ja mäherdune oli tema edaspidine saatus. *Kui rahvas [oli] tükk aega janu kannatanud* (nii siis pärast järve kadumist), *halastati jälle tema peale, aga ei antud enam nii rohkesti hüva vett. Sooja- ja külmakivi lõhuti peenikese killule ja pandi kild maa alla veesoonte sisse, kust nüüd allikad tõusevad, mis suvel külmad, talvel soojad on.* Eestlaste suust olen ma väga tihti kuulnud kõnekäändu: *Kevade[l] pannakse külmakivi, sügise[l] jälle soojakivi allikate sisse!* — Nõnda pikalt minu mälestuse järgi. *Famulus* lisas: Kui Emujärv hävitati, olevat looja ütelnud: *Et teie kallist annet paremast ei osand ravitseda, seepärast jooge nüüd virtsavett! Sealt vist Virtsujärve nimi tõuseb.* Kui sellest nimetuletamisest midagi pidada võib, siis tohiks Emujärve kohta otsida praeguse Virtsjärve ümbruses. Eestimaal aga on — ma arvan Simuna kihelkonnas — üks mõis, mida *Emumäe mõisaks* nimetatakse; kas ei ole järv ja mägi kuidagi ühenduses?

Vähe aega enne jõulu sain ma Õpet. Eesti Seltsilt Tartus kirjalikult voli 15 rbl. hõbedat laulude otsimiseks pihkva eestlaste juures kulutada. Minu saadik tuleb varsti sõiduvalmis seada. Paar uut laulu on mulle hiljuti jällegi sellest allikast kätte voolanud, neil aga pole mingit väärtust. Sellevastu aga olen ma Eestimaalt ühe pikema pulmalaulu — võistu- ehk vaidluslaulu — saanud, mida Teie parema puudumisel võibolla tarvitada saaksite. Võin kostitada ka, kui soovite, mõningate roppude lauludega, mis Teie kogusse küll just ei sobi, aga omas laadis eeskujulikud palad on. — Teie odinismust „Inlandis" lugesin ma suure mõnuga, usun ka, et Teil täiesti õigus on[1]. Omas seletusviisis aga olen ma Teie teravmeelse asjaarutuse tõttu kõikuma hakanud ja usun peaaegu, et tuleb Teie

arvamisega nõus olla, et *varanguie* tuleb sõnast *vare*, ein Steinhaufen; kuid parajal puhul tahan ma enamharitud eestlastelt selle kohta teadust muretseda.

Soovides Teile alanud uueks aastaks kõike seda, mis ühe kõrgema otsuse järgi Teile kõige tulusam oleks, jään ma tõemeelses ustavuses sõbralikult

Teie

[Kreutzwald].

V[õrul], 6. jaanuaril 1848.

1. Oma kirjutuses „Das Wort «Oden» in einigen ehstländischen Ortsnamen" (Sõna «Oden» mõningais Eestimaa kohanimedes). Inland 1847, vg. 1081—1087, Neus põhjendab, et eesti kohanimedes esinev „Oden" ei ole pärit mitte skandinaavlaste usundis esinevast jumaluse Odini nimest, vaid eesti sõnast ott, gen. oti — karu.

13. NEUS KREUTZWALDILE.

[6. II 1848.]

Kallim sõber!

Teie ärahindamatu ja sõbralik heatahtlikkus minu vastu on mind kaks korda, vana aasta lõpus ja uue aasta alguses, rõõmustanud nii meeldivate ja teretulnud kingitustega, et ma Teile kahekordselt kõige palavamat tänu tunnen võlgnevat, kuid sugugi ei tea, kuidas ma Teid veenda suudan, et ma tänulik olen. Minu kauast vaikimist palun sõbralikult vabandada haigusega, mis mind pool sügist ja talve läbi on vaevanud. Laakmanni kalendri retsensioon, kuigi aeglaselt valminud, peaks siiski juba ammu Tartus olema; ma ei tea, miks ta ikka veel trükitud pole, seda enam, et minu arvates selles niisuguseid külgi puudutati, mis mulle näisid üldist huvi pakkuvat, nii siis „Inlandile" sobiv [1].

Küsimus *Emujärvest* on mulle väga huvitav, sest et ta enam kui ühes punktis minu varasema arvamuse ja kombinatsiooniga

õnnelikult kokku sobib. Kui ma kord nii kaugele jõuan, et ma selle üle midagi avaldada võiksin, siis loodan, et Te lubate mul seda kasutada, ka siis kui Te ise veel muistendit pole avaldanud, mida ma küll väga sooviksin.

Ma ei saa siinjuures jätta Teile *sub rosa*[2] teatamata oma mõnesugustest kahtlustest Faehlmanni jumaluste-nimede kohta ja palumata Teie käest selgitust, mis ma muidugi ka *sub rosa* hoida tahan. Faehlmann lisab teoses „*Scriptores rerum Livonicarum*", II jagu, tema poolt varem avaldatud jumaluste-nimedele veel *Sohni* ja *Lämmeküne* juurde[3]. Kas Teile on kunagi midagi neist nimedest eesti suust kõrvu puutunud? A. Knüpffer[4] ja praost Glanström arvavad[5], et nad ei ole sellest iialgi midagi kuulnud, mõlemad on aga rahvaga rohkeis kokkupuuteis olnud. Pealegi näivad mulle eelmainitud nimed, niisamuti kui *Wanemune* või, nagu ta nüüd kõlab, *Wanemuine*, olevat nii moonutatud ja imelikud (mida ma aga, tõsi küll, veel pole ligemalt läbi uurinud), et ma juba sellest tahaksin järeldada, et mälestus neist peab olema äärmiselt puudulik. Lõpuks on mulle keegi, kahjuks ei suuda ma aga enam tema nime meelde tuletada, õelnud, ta olevat aastate eest kuulnud, et Faehlmann neid avaldatud muistendeid kui oma leiutusi ette kandnud. Et Faehlmann, kallim sõber, Teie sõber on, siis palun Teid tun givalt seda avaldust mitte halvasti tõlgitseda. Ma tunnustan Faehlmanni suuri teeneid otsekohese austusega, kuid *magis amica veritas*[6] ja asi ise on temaga kauaaegse tegelemise tõttu mul südamel ja pakub mulle väga suurt huvi. Palun, teatage mulle Teie otsustav arvamine!

Glanström teatas mulle, Järvamaal tähendavat *ott* ja *oll* genitiiv *olli* — k a r u, ning *arpulööja*, nõid sõelaga, asemel öeldavat *varpalööja*.

Kui Teile on ligemalt tuttav tseremoonia, mida täidavad viljalõikajad-naised, kus üks neist, et teada, kes nende seast kõige enne mõrsjaks saab, sirpe tagurpidi üle pea viskab, — siis palun seda mulle kirjeldada! Niisamuti tahaksin teada, kas eestlane näit. naiste juustele erilist jõudu ja mõju omistab, kas on või on olnud omapäraseid tantse ja nimelt missuguseid. Mis tähendab Teie poolt mulle saadetud ussihammustuse manamises *oidokarv*, ja koht: *kala rääkis*: *Ei mind toodud tooreesta* (küllap *tooreekse*), *ega toodud värskeesta* (*värskeekse* asemel); mis: *kits, kile karja üle mere marja, too mulle heina*;

mis: *Tulge rikkad, rikko katuksilt*? Kas on Hupeli vorm *Wäinä*, tartumurdeline (sellest tuletan ma nime *Wäinamöinen*), õige [7]? Kus oli vana eesti minstreli, Teie ajaloolise laulu arvatava looja kodu [8]? Kes on saadetud hällilaulude ja nõiasõnade üleskirjutaja? Järgmisel korral rohkem! Elage hästi! Seda soovib Teile südamlikult

Teie

tänulik ja kõige ustavam sõber

Neus.

Tallinnas,
6. veebr. [18]48.

Mis tähendab *Ise sepp on ilma musta*? Kas see on kahemõtteline, seega sõnamäng?

1. Neusi arvustus Kr-i toimetatud 1848. a. „Maarahva kasulise kalendri" kohta ilmus anonüümselt: Inland 1848, vg. 87—90.

2. *sub rosa* (lad.) — omavahel, salaja.

3. Kõne on balti-saksa ajaloolase K. Ed. Napiersky (1793—1864) poolt toimetatud Baltimaade kroonikate jt. ajaloomälestusmärkide koguväljaandes „Scriptores rerum Livonicarum" II (1846) avaldatud Forselius-Boecleri teose „Der einfältigen Ehsten abergläubische Gebräuche" (Lihtsameelsete eestlaste ebausu kombed) uustrüki juurde kommentaariks lisatud Faehlmanni kirjutusest. Selles avaldas F. muuhulgas oma muistendi „Maailma loomine", kus esinevad ka Neusi poolt märgitud jumaluste nimed.

4. Knüpffer, A., vt. kiri 1, viide 2.

5. Glanström, Theodor Fr. (1784—1850), pastor Mihklis Läänemaal; Eestimaa Kirjanduse Seltsi liige.

6. *magis amica veritas* (lad.) — parem sõber on tõde.

7. Hupel, August W. (1737—1819), pastor Põltsamaal, ajaloolane ja keelemees. Vt. lähemalt Kirjavahetus III, lk. 74—75. — Neus vihjab siin tema teosele „Ehstnische Sprachlehre für beide Hauptdialekte... nebst einem vollständigen Wörterbuch" (Eesti keele mõlema peamurde grammatika... koos täieliku sõnaraamatuga) ilm. 1. trükk 1780, 2. täiend. tr. 1818.

8. Vt. kiri 4 ja 14.

[16. II 1848.]

Andnud pikema aja järel mulle 6. skp. endast sõbralikult elumärki, nõuate Teie ühtlasi minult *sub rosa* otsust F[aehlmanni] poolt avaldatud eesti jumalanimede kohta. Kuna seda asja tuleb arutada privaatselt omavahel, siis ei kõhkle ma Teile seletamast, et mul ammugi on samad kaksipidi mõtlemised tõusnud; vähemalt pole minu sagedal läbikäimisel eestlastega iial õnne olnud ühtki toodud nimedest mõne eesti soost inimese suust kuulda. Sõna *Sohni* mäletan ma paaril korral kuulnud olevat, kuid mitte jumala-, vaid sõimunimena. *Sina vana sohni!* — umbes tähenduses: Sina vana loru! Kust F[aehlmann] selle nime on võtnud? *nescio* [1]. — Mis seevastu tema muinaslugudesse puutub, siis on need — kuni Koidu ja Hämarikuni — ehtsad. Oma lapsepõlves olen ma nii Emajõe tekkimist, keelte keetmist kui ka laulu väljajagamist mitu korda kuulnud jutustatavat. Laulujumalat aga hüüti paljalt *vana taat* ja *vana*, niisamuti kui Emajõe ja keelte[keetmise] loos. Viimases loos on F[aehlmanni] omad ainult paar tähtsuseta variatsiooni, näit. nali vene keele kohta, mis „Toimetustes" puudub. Koidu ja Hämariku lugu oli mulle kogunisti tundmata [2]; umbes kolm aastat tagasi avaldasin ma oma kahevahelmõtlemisi selle ehtsuse kohta F[aehlmannile], kes mulle kõige püha ja kalli juures kinnitas, ta olevat lugu täiesti antud kujul rahva hulgas kuulnud. Kui esimesed F[aehlmanni] lood „Toimetustes" ilmusid [3], kuuldus Tartus üsna üleüldiselt mõtteavaldust: F[aehlmann] olevat lood luuletanud, ei olevat võimalik, et r u m a l a t e l eestlastel nõnda ilusad muinaslood oleksid. Tõenäoliselt oli referent oma tarkuse samast allikast ammutanud või vahest oli F[aehlmann] teda narrida tahtnud, üteldes lood olevat tema enda sepitsused. — Minu arvamist mööda oleks hea, kui keegi toodud jumalanimede üle oma õiglased kahtlused kuuldavale tooks; F[aehlmann] peaks siis selle kohta oma seletuse avaldama. F[aehlmanni] ausust ja tõearmastust tunnistatakse pealegi nii üleüldiselt, et ma meelega petmist ei julge uskuda. Vahel mängib aga fantaasia meile vembu, kujutades subjektiivseid asju meile objektiivsetena, mistõttu me ennast ja teisi tahtmata petame. — F[aehlmann]

näeb aastaid kõige suuremat vaeva, et Kalevipoja-loo fragmente kokku panna; ta talitab sealjuures väga kohusetundlikult, muidu oleks ju hõlpus mõnda auku oma fantaasia abil täita. Sel põhjusel ei saa ma temast meelega petmist arvata.

Lõikajate tseremoonia on järgmine. Harilikult pärast rukkilõikuse lõpetamist astuvad kõik tüdrukud lauldes kokku, kummardavad siis nagu viljalõikamise juures pead maa poole ja viskavad igaüks oma sirbi üle õla tahapoole. See, kelle sirp kõige kaugemale läks, saavat kõige ennem mehele. Seda tseremooniat nimetatakse *sirpi viskama*. Mingit iseäralist väge ja mõju ühenduses naiste juustega ma ei tea. *Oidukarv* ussihammustuse sõnades tuleb sõnast *oit, oidu* — veelomp ja *karv* — värv, lombivärvi. *Ei mind toodud tooreesta, ega loodud värskeesta*. Vormid *tooreesta, värskeesta* on *toore seest, värske seest* asemel. *Kits kile karja — kile* asemel on teistes variantides *küla*; Laiuse kihelkonnast saadud laul minu kogus algab: *Kits külakarja, üle mere metsa*; Rakvere ümbrus laulab: *Kits kile karja*. Võib olla on *kile* kõlisedes asemel. Sõna *Väinä* seisab Hupelis Düüna jaoks; muidu pole ma seda nime kuskil kuulnud. *Rikko katuksilt* kohta püüan ma selgust saada. Eesti vana minstrel oli prii mees, arvatavasti ühe rootsi ratsaväelase poeg, tõenäoliselt põlvnes ta Saksi mõisa vabadest eestlastest, keda A. Knüpffer mõne aasta eest „Inlandis" kirjeldas [4]. Ühe von Vietinghoffi perekonnas elas umbes 30 aasta eest vana lapsehoidja, kes Saksi mõisa priirahvast pärit, ja see ütles, et laulik olnud tema isaga *vanast sugulane*. Siinjuures tuleb silmas pidada eesti pruuki, mida mööda sugulusekraadid väga ruttu kustuvad; *vanast sugulane* võib olla isa lellepoeg jne. Kindlat kodupaika vanal laulikul ei olnud, ta rändas igalpool ringi ja peab 1812. või 13. [a.] surnud olema. Umbes 20 aasta eest arvan kuulnud olevat, et ta oli Haljala kõrtsis surnud. 1812. a. hakatusel nägin ma vanameest viimast korda ühes pulmas, kui keegi rikas mõldritütar mehele läks. Aasta otsa olen ma selle iseäraliku vanamehe kohta suusõnalisi ja kirjalikke teadustusi nõutanud, aga vähe teada saanud; tema rändamise jäljed ulatavad kuni Tartu lähema ümbruseni; Laiuse kihelkonnas öeldakse veel tema laulude fragmente leida olevat. — Hällilaulud ja nõiasõnad olen ma ise üles kirjutanud.

Teie kalendri-retsensiooni eest tänan ma esialgselt, ortograafiliste märkuste kohta loodan Teile lähemal ajal üht-teist öelda.

Soome [kirjaviisi] tarvitamiselevõtmine peaks raskendatud olema, sest et see nii õpetatud kui ka õpetamata meeste hulgas ühtviisi pahameelt äratas, kui seda kalendri lisas katsuti tarvitama hakata.

Kas Teie hiljuti mõned tartukeelsed kalendrid ja paar brošüüri kätte saite? Ma saatsin nad Teile Tallinna ehitusmeister Kordesega ilma kaaskirjata. *Ise sepp on ilma musta* on harilik keelepruuk, nagu *ise mees on ilma tarka* jne. Peaks Teie talve esimesel poolel oma haigustest jagu saanud olema ja elustagu teine [pool] Teid värske rammuga uuele tegevusele. *Vale*[5]!

Teie kõige ustavam

[Kreutzwald].

Võrul, 16. veebr. 1848.

P. S.

Kui ma ei eksi, siis ütlesin ma Teile oma mineva aasta 13. juuli kirja lõpul mõned sõnad eesti tantsude kohta.

1. *nescio* (lad.) — ma ei tea.

2. „Koidu ja Hämariku" loo avaldas Faehlmann ÕES-i toimetustes 1844. a. (VerhGEG I, 3 (1844), lk. 84—86).

3. *esimesed F[aehlmanni] lood*, s. o. „Emajõe tekkimine", „Vanemuise laul" ja „Keelte keetmine", mis ilmusid koos eesja järelsõnaga: VerhGEG I, 1 (1840), lk. 38—47.

4. A. Knüpffer (vt. kiri 1, viide 2) oma kirjutuses „Ein leibeigener Esthe und dessen Nachkommen seit 1641 Grundbesitzer in Esthland" (Üks pärisorine eestlane ja tema järeltulijad 1641. a. alates kohaomanikud Eestimaal). Inland 1839, vg. 673—678 — näitab sealsamas avaldatud ürikute põhjal, et Kadrina kihelk. Saksi mõisa alal on 17. saj. alates (kuni tema kirjutuse avaldamiseni) elanud ilma isikliku vabaduseta, kuid teoorjuse koormistest vabad Vahakulmu Andrese järeletulijad-kohaomanikud.

5. *Vale!* (lad.) — ela(ge) hästi!

15. NEUS KREUTZWALDILE.

[3. III 1848.]

Kallim sõber!

Vabandage minule juba nii palju osutatud sõbraliku heatahtlikkusega seda ebaselget väljendust minu viimases kirjas, mis, nagu näen, Teid selle üle kahtlusse on jätnud, kas ma olen kätte saanud Teie lahke ja mulle nii armsa kingituse — mõned Teie oma väikesed eestikeelsed kirjatööd ja Tartu Seltsi kalendri Teie kaastööga; kuid ma pole neid mitte ainult kätte saanud ja nende eest Teile väga tänulik, vaid ka veel kahekordselt tänulik selle meeldiva mõnu eest, mis nad mulle valmistasid ja veelgi valmistavad. Nüüd aga pean ma Teid veel kord südamlikult tänama selle uue usalduse eest, mis Te mulle olete osutanud sellega, et olete vastanud mu küsimustele F[aehlmanni] asjus. Palun, olge kindel, et ma seda mitte kurjasti ei tarvita. Teil võib küll väga õigus olla, kui Te tema juures väikest endapetmist oletate. Kahjuks on Ahrens hiljuti lasknud end oma suurest enesetundest kaasa kiskuda, et Õpetatud Eesti Seltsi, ja muidugi Faehlmann ühes arvatud, väga jämedalt puudutada. Minu arvates ei ole kumbki neist seda ära teeninud. Võib-olla olete juba sellest midagi kuulnud: üks Ahrensi väike kirjatööke selles asjas pidavat lähemal ajal trükist ilmuma [1].

Meie rahvalaulude esimene vihk sisaldab kindlasti järgmised osad: 1) müütilis-eepilised ja selletaolised laulud; 2) laulu nõidusvõim, nõiasõnad; 3) eepilised ja ajaloolised laulud; 4) nn. sõjalaulud; 5) katolikuaja järelkõlad. Kas veel kuues osa juurde tuleb ja just milline, seda ei tea ma veel hästi, kuid tõenäoliselt võtan siis veel ka eleegilised laulud juurde. Kui Teil, kallim sõber, Teie kogudes veel mõni laul leidub, mis neisse osadesse kohane oleks ja muidu avaldamiseks sobiks ning Teie poolt mulle veel pole saadetud, siis palun Teid väga tungivalt neid mulle lahkesti saata. Faehlmanni käest ei ole Teie poolt Tartu Seltsile antud lauludest kahjuks midagi minu kätte saadetud, kuigi ma Teile võin ütelda, et ma Thrämeri kaudu seda temalt üsna tungivalt lasksin paluda [2]. Nüüd ma

lohutan end sellega, et Teie huvi asja vastu ei lase midagi vaka alla jätta, mis ehk inimeste ees võib särada. Kõige väiksem on teine osa ja ma tahaksin Teid veel väga paluda, veelgi midagi lausumiste ja nõiasõnade alalt minu jaoks üles otsida, mida ju, ma arvan, kaunis palju peaks leiduma. Faehlmann tsiteerib ühe algust, ma arvan: *ait, ait, ait, Taara*! Kas see on Teil?

Õigekirjutusega on hoopis ise lugu! Teie ümbruses ei ole siis soome oma mingit poolehoidu leidnud [3], aga Ahrens arvab, eestlane kirjutavat oma enda loomuse hooleks jäetuna üsna tahtmatult soome ortograafiat! Kel on nüüd õigus? Vana õigekirjutust ümber lükata ei näi siis ometi nii kerge olevat, kui see paistab. Ahrens esitas soome ortograafia ühele siinsele sinodi koosolekule ja soovitas selle vastu võtta, sai aga täiesti lüüa. Nüüd aga, ütles ta, hakkavat ta oma ettepanekut igal aastal kordama, kuid kiriklikud sündmused Liivimaal, mured, mida siin tuntakse ja mida tundma peab, näivad olevat ta julguse võtnud [4]. Siin näikse esialgu enam-vähem endise õigekirjutuse juurde jäädavat, ainult et üks või teine lubab endale sellest ühe või teise väikese kõrvalekaldumise. Teaduse seisukohalt aga, arvan ma, peab soome ortograafiale kindlasti eesõiguse andma; kuid see näib säärane punkt olevat, kus teooria ja praktika näikse neetud olevat üksteisega igaveses vaenus seisma. Kõige paremini teeb see, nagu mina, kes iga ortograafia tingimata vastu võtab!! Uus sõnaraamat, mida Tartu Selts kavatseb, avaldab kindlasti ka siin oma mõju [5]. — Nüüd elage siis tuhat korda hästi! Kas ei anna Te mulle lootust Teid suve jooksul näha saada? Muutumatult

Teie

täiesti ustav

Neus.

Tallinnas, 3. märtsil [18]48.

Kas on Teile mõni omapärane joomalaul ette juhtunud, millel nimelt väärtust on? Kas peetakse mustlasi ka eestlaste juures nõiameistriks? Kas olete juba oma „teeniva vaimu" Pihkvamaale saatnud [6]?

Mis tähendab *Mõngiste*?

1. Ahrens, Eduard (1803—1863), pastor Kuusalus ja eesti keele uurija. Tema tähtsama teose „Grammatik der Ehstnischen Sprache Revalschen Dialektes" (Eesti keele tallinna murde grammatika) esimene osa ilmus 1843. a., teine trükk koos teise osaga (lauseõpetus) 1853. Vt. lähemalt Kirjavahetus III, lk. 41. — Siin on kõne ÕES-i ja selle auliikme Ahrensi vahelisest tülist, mis tekkis seoses Ahrensi artikliga „Zur Ehstnischen Declinationslehre" (Eesti keele deklinatsiooniõpetusest), mille ta ÕES-ile avaldamiseks saatis. Kuna see sisaldas vähepõhjendatud teravusi teisitimõtlejate, eriti aga Faehlmanni pihta, siis ÕES keeldus selle avaldamisest. Seepeale Ahrens saatis ÕES-ile tagasi auliikmediplomi, lahkus Seltsist ja avaldas tähendatud artikli ühes vastava eessõnaga eri brošüürina (ilm. Tallinnas 1848. a. 32 lk.). ÕES avaldas omapoolse seletuse Seltsi toimetustes „Herr Pastor Ahrens und die estnische Gesellschaft" (Härra pastor A. ja Eesti Selts) VerhGEG II, 2 (1848), lk. 80—83, mispeale järgnes poleemika „Inlandis" 1849, vg. 69—73 ja 230—231.

2. Kas Thrämer, Wilhelm G. Fr. (1796—1864), Tartu raearhivaar, või Thrämer, Theodor A. C. (1809—1859), Tartu gümnaasiumi õpetaja. — Mõlemad olid ka ÕES-i liikmed.

3. *soome oma*, s. o. soome keele eeskujul tarvitusele võetud uus kirjaviis.

4. *kiriklikud sündmused Liivimaal*, s. o. Liivimaal eesti ja läti talurahva järjest kasvava majandusliku viletsuse tagajärjel nende hulgas tekkinud massiline vene-õigeusku siirdumine, vt. Eesti NSV ajalugu I, lk. 622—627. — Sama 1848. a. suvel (22.—28. juunini) peetud pastorite sinodil olevatki Ahrens deklareerinud: eesti kirikukeele reformeerimiseks ei saavat enam midagi ette võtta. Olevat rumalus sel ajal, kui kahtlane on, kas eestlane oma kirikuraamatute sisule üldse ustavaks jääb, veel nende vormi parandada tahta. Kõik vaevanägemine eesti keele pärast olevat asjata (vt. Inland 1848, vg. 371).

5. Võimalikult täieliku eesti keele sõnaraamatu väljaandmise küsimuse algatas ÕES-is selle esimene sekretär D. H. Jürgenson (1804—1842) ja esitas selle kohta üksikasjalise kava Seltsi aastakoosolekul 18. jaan. 1839 („Vorschlag, betreffend die Herausgabe eines vollständigen Esthnisch-Deutschen Wörterbuchs" (Ettepanek täieliku eesti-saksa sõnaraamatu väljaandmiseks). Inland 1839, vg. 593—600.

6. *„teeniva vaimu"* — M. Mohni, vt. kiri 12 ja 16.

[16. IV 1848.]

Olen suur patune! Teie aga annate ehk kahetsusest rõhutule süü andeks? Uudiseid Teie laulukogu tarvis ei saa ma esiotsa pakkuda; minu saadik on teisest lihavõttepühast alates oma laulusõidul, saab näha, missuguseks saak kujuneb. Ootan teda tagasi nädala pärast; kui ta midagi head toob, siis peate tolli saama. Peale laulude loodan ma veel muid tähtsaid asju saada; *famulusele* anti kaasa kirjalik instruktsioon, kus olid üles loetud kõik punktid, mille kohta ta pidi rahva käest järele kuulama, nimelt vanade ebausukommete kohta. Hiljuti sain ma sealt natuke majapuusliku Uku austamise kohta, keda, nagu ma ühelt sõbra-mehelt pastorilt kuulsin, kolmekümne aasta eest Vändras väga laialdaselt austati. Mitmesuguste teadete kokkupanemise läbi loodan ma edaspidi Uku teenimise kohta piirjooned anda. Te kirjutate oma rahvalaulude esimesest vihust? Kas Teil on julge mõte mitu vihku anda? — Päris nõiameistreiks meie eestlased mustlasi ei pea, arvatakse küll, et nad mustkunstis üht-teist suudavad, kuid mitte enam ega vähem, kui on harjutud teistelt oma rahvasoost teadma-meestelt ootama. Ühtki vähegi väärtuslikku joomalaulu mul ei ole. Hiljuti Teile saadetud improvisatsioon *Tulli ma üles hommingulla* võiks olla kõige tähelepandavam, kuigi seda ei saa päris joomalauluks pidada. Kahe nädala eest saatis üks siinne aadlimees mulle vihu ehtsate tartukeelsete lauludega. Kujutage ette minu rõõmu! aga paraku oli see väga üürike. Pidin uuesti üle elama aastate eest osaks saanud pettumuse, nad polnud muud kui ümberpanekud saksa keelest, näit. „Freut euch des Lebens", „Ich spielt' als Knabe unbefangen" ja suur hulk teisi. Need olevat kadunud Kanepi praostilt Roth'ilt pärit[1]. Järeltulev, ühelt pihkva eestlaselt saadud laul meeldis mulle, ma teen selle siin Teile teatavaks:

Laulupoissi ladussuuga jne.[1a]

Imelik küll, kuidas selles laulus peaaegu otsast otsani tallinna murre ette tuleb ja ainult vähesed sõnad tartu keelest laenatud on. *Põhja kotkas kurja lindu* kõrval pole ma üheski lau-

lus nii palju tallinna murrakut leidnud. Sõna *Mõngiste* äramõistatamisel ei saa ma Teile abiks olla. Härra pastor Ahrens eksib väga, kui ta arvab, et ortograafia ajakohase parandamise läbi kiriklikke liikumisi Eestimaale ümber istutada võidakse. Neil on sootuks teine põhjus, nagu üleüldse kuskil ajakohased reformid rahutusi ei sünnita, vaid iganenud vanast sõge kinnipidamine. Kui igalpool valgus on, siis ei või ööl ühesainsas asjas pikka püsimist olla; üleüldised päikesekiired tungivad kõige agaramate vahimeeste kiuste pimedusse ja panevad selle koitma! Haigete meelte mineviku vanasse öösse tagasiigatsemine (vrdl. Inland, nr. 10) jääb nurjapidiseks, ahtraks püüdmiseks. Meie ei lase ennast enam märatsemise ja prohvetite läbi nõiduseusule eksitada ja veel vähem saame me järele aimata kristluse „heasüdamlikku arusaamisviisi" oma ilmasüüta ligimeste kividega surnuksloopimiseks ja põletamiseks, nagu see autor tahab. Me jätame heal meelel teatud asutuste elanike asjaks otsida koos autoriga tuleriitades „ülevõõpamata usu auväärse toomkiriku härrandlikke sambaid ja seda võimsat, meie silmadele liiga pimestavat valgust". Hakatuses ma peaaegu uskusin, et mõni rebane on omale eeslinaha selga tõmmanud ja ajab pila, kuid hiljem paraku sain teada, et üks *Candidatus S*[*anctissimae*] *Theologiae*[2] avaldavat seal oma usutunnistuse[3]!!! —

Vagade soovide hulka, mida saatus meil ei täida, võtke lahkesti kirjutada ka see Teie oma, mis mind Tallinnasse peab viima. Üht säherdust suve või armukevadet ei saa ma siin maailmas näha, või olgu siis, et lähemal ajal õhuteed sisse seatakse, kus reisijaid õhk mitte ainult edasi ei aja, vaid ka toidab, samuti ka sellesarnased võõrastemajad, mis võõrsil viibimise võimalikuks teevad. Kes Hagedorni lõbusa seebikeetjaga ütlema peab: üks päev nii palju sisse tõi, kui teine jälle ära sõi, sellel kaob lust reisimiseks[4]! *Vale!* Kõige sõbralikumalt tervitab

Teid Teie ustav

[Kreutzwald].

V[õrul], 16. aprillil 1848.

1. Paljude käsikirjaliste koopiate kaudu 19. saj. Lõuna-Eestis laialt levinud kogu tõlkelaenulisi laule. Suuline traditsioon on nende autoriks üldiselt pidanud Kanepi pastorit Johann Ph. Rothi (1754—1818). Kuna aga osa neist, nende

hulgas ka Kr-i poolt tsiteeritud „Freut euch des Lebens“ (Pidage rõõmu, kuni meil elu on) ja „Ich spielt' als Knabe unbefangen“ (Ma mängsi latsepõlven rõõmsast), on omal ajal Põlva pastori Gustav A. Oldekop'i (1755—1838) nime all trükist ilmunud (Rosenplänter, Beiträge XVI (1823), lk. 154—158), siis tuleb teda vähemalt kõnesoleva kogu kaasautoriks pidada.

1a. Avaldatud Ehstn. Volksl., lk. 50—51.

2. *Candidatus S[anctissimae] Theologiae* (lad.) — kõige pühama teoloogia kandidaat.

3. Küsimuses on 1848. a. „Inlandis“ puhkenud poleemika seoses Tartu ülikooli kriminaalõiguse professori Eduard Osenbrüggen'i (1809—1879; poliitilistel põhjustel 1851. a. ametist tagandatud ja välismaalasena maalt välja saadetud) kirjutusega „Hexenprocesse in Dorpat“ (Nõiaprotsessid Tartus), milles ta kaasaja teaduse seisukohtadest lähtudes andis lühikese ülevaate keskaja nõiaprotsessidest üldse ja dokumentaalsete materjalide põhjal kirjeldas 17. saj. esimeste aastakümnete nõiaprotsesse ka Tartus (Inland 1848, vg. 121—130). Seepeale ilmus sealsamas Kr-i poolt käesolevas kirjas tsiteeritud (Inland 1848, nr. 10, vg. 182—184) anonüümse autori kõike progressiivset sõgedalt mõnitav ja piiblisalmidele toetudes nõiaprotsesse õigustav vastukirjutus „Wie hat der biblische Christ den Hexenprocess zu beurtheilen?“ (Kuidas tuleb piiblikristlasel nõiaprotsessi hinnata?). Järgnenud prof. Osenbrüggeni vastumärkuses (nr. 12, vg. 233—234, s. o. 241—242) kui ka teistes kirjutustes mõisteti see jaburdava teoloogi reaktsiooniline sõnavõtt üksmeelselt hukka. Nende hulgas äratab aga tähelepanu üks eriti salvavast irooniast nõretav satiiriline „Sendschreiben“ (Läkitus) anonüümsele autorile: „Usklik härra! Jahmatusega imestan ma seda eneseärasalgamist ja usuväge, miska Teie oma kaitse alla võtate „ühe asja, mis meie valmimata teadmiste poolest upsakaks läinud laste naeruks on saanud“. Jah, muidugi, koos nõiaprotsessidega on üks neist „härrandlikkudest sammastest, mis ükskord ülevõõpamata usu auväärset toomkirikut kandsid“, ümber kukkunud ja see oleks äraarvamata suur võit, kui selle jälle püsti saaks ajada. Kuidas küll saaksid „meie usunõdra sugupõlve sõgedad silmad“ valgustatud, kui need nüüd jälle iga aasta — nagu vanal heal ajal — mõnda sada nõida põlemas näeksid! Õnnistusrikas jälestus võiks neid siis küll varsti „sügavama ja hingelisema arusaamise seisupaigale“ tõsta“ jne. (Inland 19. apr. 1848, vg. 327—328). „Läkituse“ saatjaks oli „Teie õppimisehimuline vend Immanuel Schächer“ s. t. im-anu-el (heebr.) — jumal on meiega; Schächer (sks.) — kurjategija, roimar. — Kuna see „Läkitus“ oma mõttekäigu ja osalt isegi sõnastuse poolest Neusile saadetud kirjaga ühte langeb, siis võiks selle autoriks küll Kr-i ennast pidada.

4. Hagedorn, Friedrich v. (1708—1754), anakreontilise luule algataja saksa kirjanduses.

17. NEUS KREUTZWALDILE.

[13. VI 1848.]

Väga austatud sõber!

Et Te näeksite, et mul häbi ja südametunnistus täielikult välja pole surnud, lubage minul Teile ütelda, et mul eile rõõm oli vastu võtta Teie sõbralik kiri 5. skp. ühes selle küll mitte väga meeldiva pihkva eestlastesse puutuva hiiobi-teatega [1]. Mind aga vabandagu, et kärsitus laulukogu käsikirja lõpetada mul kõike muud laskis kõrvale jätta. Nüüd on käsikiri valmis ja peab Tartu minema [2]. Kui seda ainult seal kaua kinni ei peetaks! Teie kriitika Reinthali tõlke kohta tundub mulle väga hästi põhjendatud olevat [3]; laiem publik tahab aga igal juhul võimalikult pehmelt valmistatud lasterooga, mis kiiresti ja libedalt sisse läheb, ja nii võib Faehlmann seda küll heaks nimetada. Rootslane Runeberg on soome luule aineid vabalt ja hästikõlavais värssides väga õnnelikult käsitlenud [4]. Siinne ettevõte pidi Seltsi kavatsuse kohaselt teaduslikule alusele jääma; kas aga selle teostamine õnnestunud või mitteõnnestunud, võin ma ise nüüd kõige vähem otsustada; aga et kogu tähelepanu ei saanud ladusale loetavusele juhtida ja see nii kõrvaliseks asjaks jäi, see näib mulle kogumiku eesmärgiga õigustatud olevat. Hiljuti on ka pastor Ahrensi uus grammatiline ja ses suhtes väga huvitav kirjutus trükist ilmunud, seesama, mida tema arvates Faehlmann tahtis kõrvale suruda. Kui ma ei eksi, siis on see tõepoolest mõnes kohas õige mõrkjas, aga kaugemale see ei lähe. Selle oleks võinud siiski ära trükkida [5]. Lubatud uurimus majavaimu Uku kohta on juba selle nime tõttu kogu minu huvi üles ärritanud [6]. Ma olen kaua imeks pannud, kas see nimi eestlastele päris tundmata peaks olema. Soome keeles on *ukko* — vanamees, *eukko* — vanaeit. Siin on küll mingi keeleline ühtekuuluvus ja ma tahaksin arvata, et sellest põlvnevad ka eesti *eikene* ja mõned vandesõnad ning hüüded [7]. Olgu Teil õige pea küllalt vaba aega, et seda tööd lõpule viia! Niisamuti nagu pihkva eestlastel on ka Färöri elanikel erilised laulu- ja tantsuajad, eriti jõuluaeg; muul ajal laulud vaikivad. Et aga eestlased pidutantse jumalate auks tundsid, selle kohta

annab meie laulukogu tõendusi. Nagu farölastel näivad needki olnud pantomiimilised, dramaatilised. Pihkva eestlaste ligem tundmaõppimine annab kindlasti huvitavaid tagajärgi. Annaks ainult taevas Teile vaba aega ja võimalust!

Nüüd on mul Teile veel paar palvet, mille sõbraliku täitmise ma väga tahaksin Teile südamele panna, sest et see aitab meie kogu toimetamisel piinlikku täpsust läbi viia.

Ajaloolises laulus, mis omistatakse Saksi mõisa elanikule, seisab 71. värsis pärast lünka: *Tappija Taara-hiie taassa*; see *taassa* on mulle võõras ja vahest koguni kirjutusviga *toassa* asemel?

Laulus Kambja kihelkonnast, mis ähvardab poissi nekrutiks võtmisega ja algab *oot oot poissi, no no poissi* on rida 15: *Loosiga teid looditas*. Viimane sõna on mulle jälle tundmata; mis see tähendab?

Katoliku aja mälestuste hulka tuleb võtta ka üks kadrisantide laul. Meil on ainult üks, millel aga lõpp näib puuduvat. Tunnen vähemalt, et puudub tänu saadud andide eest, mida ma arvan õigustatud olevat lõpus oodata. Kas Te ei võiks mind mõne täieliku eksemplariga välja aidata?

Viimaks: Teie olite nii hea, et pakkusite mulle mõningaid obstsöönseid asju. Tõsi küll, neid ei saa ehk kogus tarvitada, aga siiski tahaksin Teid väga paluda, need juhuse korral mulle lahkesti teatavaks teha.

Nüüd siis elage hästi, kallis sõber, ja hoidke end ikka terve! Ka meie juures on külmtõved liikumas, või nagu arvatakse, koolera eelkäijad. Jumal hoidku Teid ja Teie hoidke sõbralikult meeles

oma

täiesti ustavat sõpra

A. N[eusi].

Tallinnas,
13. juunil [18]48.

Minu aadress on edaspidi: Rataskaevu nr. 326.

1. Kr-i kiri 5. VI 1848 ja ka järgnevad kirjad on tundmata.
2. Tsenseerimiseks Tartu tsensuurikomiteesse.

3. Reinthal, Ernst (1793—1875), riigimaade inspektor Tartus. — Siin on ilmselt kõne ÕES-i toimetustes avaldatud pihkva eestlasi käsitleva Kr-i artikli (vt. kiri 4, viide 2) lõpus avaldatud eesti rahvalaulu „Kust ma laulu lahutasin" jne. vabast tõlkest saksa keelde, mille valmistas E. Reinthal.

4. Runeberg, Johan L. (1804—1877), tuntud soome-rootsi kirjanik, kes oma teostes taotles rahvaluulelist lihtsust ja selgust. Tema loomingul on olnud määrava tähtsusega mõju kaasaegsele ja järelpõlvede soome ning rootsi kirjandusele.

5. Vt. kiri 15, viide 1.

6. Uku kohta pole Kr. iseseisvat uurimust avaldanud, küll aga käsitles ta seda oma kirjutuses „Ueber den Charakter der Estnischen Mythologie" (Eesti mütoloogia iseloomust). Verh GEG II, 3, lk. 36—50; eestikeelses tõlkes: Maailm, lk. 113—126.

7. *eikene* — äike.

18. NEUS KREUTZWALDILE.

[23. XI 1848.]

Kõrgesti austatud sõber!

Võtke vastu minu kõige südamlikum tänu meelespidamise eest ja vabandage, et ma Teie kirjale 28. septembrist k. a. alles nüüd vastan. Nagu Teid praktilise elu kohustused takistavad, nii on see läinud ka minul. Kuue kuu jooksul, kus mu armsale õele pähe tuli maja osta, kusjuures kogu õiendamine minu kanda jäi, on mul ikka töölised majas, nii palju kontrahtide, arvete, isikute ja asutustega tegemist, et ma millegi mõistliku ja mõnusa juurde pole asuda saanud; ka praegu lasuvad mul mõned väga tülikad mured kaelas. Ainult see on hea, et nüüd on kindlaks aadressiks mu nimest küllalt.

Mulle saadetud ilusa laulu eest tänan väga. Teil on kindlasti mõni nõiavitsakene, et Teil õnnestub nii palju väärtuslikke, kuid kõigi teiste eest peidetud ja maetud aardeid päevavalgele tuua. Mul nii hästi ei lähe. Üht juba jaanipäevaks mulle vaatamiseks lubatud kogu pole ma kahjuks veel tänaseni kätte saanud. Sõnaseletuste eest tänan niisamuti. Nad ei tulnud sugugi liiga hilja. Meie väljaande kohal valitseb õnnetusetäht.

Kuigi käsikiri juba augusti keskpaigast saadik trükkimiseks valmis seisab, ei ole trükkimine veel tänaseni alanud, sest et trükkijal puudub paber. Siinne paberivabrik seisab küll juba jaanuarist saadik, kuid härra trükkalile on see aeg liiga lühike olnud, et end mujalt paberiga varustada. Mees on ju privilegeeritud [1]!

Keegi soomlane, härra Europäus [2], on sel suvel Ingerimaa läbi rännanud ja laule ning muinaslugusid korjanud ja kirjutab meie Seltsile, Helsingi oma saatvat peale jõulu jälle välja ühe või kaks korjajat [3]; ta kutsub meid üles niisamuti tegema, mida aga meie ei saa vastu võtta. Peaks ometi Tartu Selts jälle meie pihkvalaste peale mõtlema!

Kui Te aega saate oma väljakaevamistest midagi kirja panna, siis palun Teid kõige tungivamalt oma kavatsusele truuks jääda ja see meie Seltsile saata [4]. Minule teeksite sellega veel erilist meelehead, sest minu kohuseks on kodumaises sektsioonis meelelahutuse eest hoolt kanda. Tartu Seltsi poolt välja antud, Teie poolt improvisatsiooniks nimetatud pihkva laulust on mul üks teisend Noarootsist; meie kogu teises vihus, loodan ma, võivad mõlemad ilmuda [5].

Teie lahke loaga panen siin jälle üht-teist kirja, et Teilt seletust ja tõlgendust paluda. Kas on Teil laste mängu juures esinevaid liisklugemisi ette tulnud? Keila kihelkonnast:

1) *Üte, kate* (esimene, teine?), *leede laade, veste vemme, kuke murdu, Reinu* (Reinuvaderi?) *kreps*; 2) *Elva telva, otta niia, piia tiia* (rootsi keeli?), *nussaga, nassaga, veera vaara, vomm*; Tallinnast: 3) *Eesike teesike* (esimene, teine?), *seemer maaker, kulter kalter, vagane vallan, tillan tippan, poiss.* Kui leiduks ainuski sõna, mis end seletada laseks, siis oleks see mulle teretulnud. *Suule tarka, tööle valju*; *suule valju, tööle valju.* Mis see tähendab? Kas võib *valjul* olla kahesugune mõte? *Pajulind, vesilind, tihane, västerik, paljaspea, punane lind, väru* (varblane?). Mis linnud need on? *Laksus sääse lakaline.* Mis tähendab viimane sõna? Kust maakohast on pärit laul *Viinakatk*, lk. 25? *Pole riidu* (ei ole mingit tüli)? Hupeli järgi on *makerjad* vorstid, aga ühes epigrammis Laiuselt, mis Te mulle saatsite, näib see olevat mingi vagel või midagi selletaolist. Mis? Kas eestlased lasevad samuti kui meiegi lapsi oma põlvel ratsutada ja kas on neil laule selle jaoks nagu meil? Kas tunnete kõnekäände, mis käivad aastaaegade, ilmastiku,

põllutööde jne. kohta? Mis on *nurga, seina, aida viilud*, siin täiesti tundmatud?

Vabandage seda kirevat segaduse ja korratuse virvarri, milles ma ikka veel elan, ja rõõmustage mind, kes ma nüüd pulmalaulude juurde asun, mis aga esimesel pilgul kuigi palju rõõmustavat ei paku, peagi ühe kosutava kirjaga!

Muutumatu austuse ja sõprusega

Teie

ustav ja tänulik

sõber N[eus].

Tallinnas, 23. novembril [18]48.

1. Neusi toimetatud „Ehstnische Volkslieder" (Eesti rahvalaulud) trükiti nn. Lindforsi pärijate trükikojas (asut. 1634. a.) Tallinnas.

2. Europaeus, David E. D. (1820—1884), soome rahvaluule koguja ja keeleuurija. Vrd. ka Inland 1849, vg. 294.

3. *Helsingi oma*, s. o. Helsingis asuv Soome Kirjanduse Selts, asut. 1831. a.

4. Kõne on Kr-i kirjutusest „Mittheilung über alte Gräber in der Umgegend Werro's" (Teade Võru ümbruskonna vanade kalmude kohta), mis ilmus Eestimaa Kirjanduse Seltsi toimetustes (Archiv für die Geschichte Liv-, Esth- und Curlands. VI, lk. 80—99). Vt. ka järgnevad kirjad.

5. Neusi rahvalaulude kogu 3. vihus (lk. 372) ilmus küll muude hulgas Kr-i laul „Tulli ma üles hommingulla", kuid Noarootsi teisend on jäänud vististi avaldamata.

19. NEUS KREUTZWALDILE.

[2. II 1849.]

Väga austatud sõber!

Teie sõbralik saadetis 4. detsembrist [18]48 on seni ilma minu südamliku tänuta ja vastuseta jäänud[1]; ma ei tea isegi, kuidas ja mispärast, ja pean seepärast Teie lahket kannatlikkust minu suhtes veel kord tarvitama ja andestust paluma.

Teie kirjutus kalmude lahtikaevamise kohta, mille ma kavatsen järgmisel märtsikuu koosolekul ette kanda[2], on mind väga huvitanud, eriti nende järelduste tõttu, mis Teie teete, ja Karrol'i nime tõttu, milles ma midagi muud ei näe kui mõistet kuningas[3]. See sobib mulle seepärast nn. „Kura kuningate" juurde[4]. Ka Vatla lähedal Läänemaal elab arvurikas ja väljapaistev eesti meeste sugukond, kes end endiste vanemate soost pärit olevaks peab, ja keda selles mõttes kõigi naabruses olevate eestlaste poolt tunnustatakse.

Minu küsimuste lahke ja arusaav vastamine, kallim sõber, selle asemel, et mind lõpuks vaikima panna, ergutab mind ainult — nagu kõige soojemaks tänuks — Teile ikka jälle uusi küsimusi esitama, kuigi mind tuntud vanasõna: üks narr küsib enam, kui kümme tarka vastata suudavad, mitte just väga sõbralikult kõrvast näpistab. Aga ma loodan, et Te minuga väga ei pahanda.

Põlvelratsutamise laulukestest „*Tee kakku, kasta saia*" ja „*Hopp, hopp, linna*" olete mulle mu suureks kurvastuseks ainult algusread teatanud ja ma palun Teid üsna tungivalt, kui see kuidagi võimalik on, mulle saata ka järgnevad osad ja mõned teised selletaolised värsid. Meie kogu trükkimiseni ei ole ikka veel jõutud: see viib meeleheitele. Et oma tuska lahutada, olen ma käsile võtnud kokku sobitada midagi vana eesti jumala *Juudase* ja *Turris'e kohta*[5]. Nii ütleb Hupeli sõnaraamat: „*Juda mois* Koiküll" ja „*Juda perraminne* des Henkers Eigenthum" (timuka oma(ndus)). Kui Teie midagi teaksite selle üle mulle teatada, siis oleksin Teile väga tänulik. Väljendus „Eigenthum" näib mulle ebaõige olevat. Kas olete „*Turrise*" kohta midagi eestlaste eneste juures kuulnud? Peterson jutustab tema üle igasugust[6], Rosenplänteri Beiträge XIV, lk. 62, niisamuti Scherwinsky, Etwas über die Esten[7]; kas teate selle kohta midagi, kust nad oma teated on saanud? Kas ei esine mõlemad ehk veel mõnedes kõnekäändudes? Rootslane Hiärn nimetab *Tont*'i ka „*Pertmes*"; kas ehk nimetavad eestlased majavaimu ka *peremees*, mis poleks sobimatu? Niisamuti tahab Hiärn mingit õlest puuslikku, *Metziko*'t, tunda, mida karja kaitseks piiridele puude otsa paigutatakse[8]. Mis kujutluse seob eestlane väljendusega *Mardus nutab*?

Kui Te mind jälle kirjaga rõõmustate, palun ärge jätke siis ka oma elu ja tegevuse üle teadustamast. On ju väga meeldiv

oma sõprade kohta midagi teada. Minu kaks kallimat ülikoolisõpra C. Borg[9] ja H. Trey[10] on nüüd ka surnud. Ka siin on ennejõulusest ajast kuni praeguseni mitmed rabandusse surnud. Ja nüüd veel väljavaade, et järgmisel suvel koolera jälle siin on!

Jumal hoidku Teid terve ja erksas tegevuses!

Kõige otsekohesema austuse ja sõprusega

täiesti Teie

A. Neus.

Tallinnas, 2. veebruaril [18]49.

1. 4. dets. 1848. a. kirja kohta on Kr-i kirja-mustandite hulgas järgmine märkus: „1848. a. detsembri hakatuses saadeti koos sõnumikuga viimasel suvel saadud kalmude uurimise resultaadid ja vastati mitmele järelepärimisele".

2. *märtsikuu koosolekul*, s. o. Eestimaa Kirjanduse Seltsi koosolekul.

3. Kr-i kirjutuses (vt. kiri 18, viide 4) on muuhulgas kõnet Karrolite põlisest talupoegade perekonnast, kes pärimuste järgi juba 17. saj. peale Võru lähedal Kääpa külas olevat asunud. — Neus ühendab siin nime Karrol vene keele sõnaga король — kuningas.

4. nn. „*Kura kuningad*", s. o. teoorjusest ja isiklikult vabad talupojad Kuramaal. Vt. История Латвийской ССР Т. I, lk. 117. — Neus kirjutas nende kohta suure (180 lk.) uurimuse: „Über die kurischen Könige" (Kura kuningatest), mis jäi trükis avaldamata.

5. Need ebakriitiliselt ja ebateaduslikult pseudo-rahvapäraseid „jumalusi" käsitlevad Neusi kirjutused ilmusid 1849. a. „Inlandis": „Die altehstnische Gottheit Judas" (Vana-eesti jumalus Juudas, vg. 612—616, 630—634 ja 657—660) ja „Die altehstnische Gottheit Turris" (Vana-eesti jumalus Turris, vg. 801—808).

6. Peterson, Kristian Jaak (1801—1822), luuletaja ja teadlane, eesti rahvusliku kirjanduse esimesi esindajaid. Neus mõtleb siin tema poolt tõlgitud ja ümber töötatud soome rahvaluule uurija Chr. Ganander'i teost „Finnische Mythologie" (Soome mütoloogia), mis ilmus Rosenplänteri „Beiträges" XIV (1822), lk. 1—128, ja ka eri raamatuna.

7. Scherwinzky, Christian Fr. (1752—1809), õpetaja Pärnus. Oma anonüümselt ilmunud teose „Etwas über die Ehsten, besonders über ihren Aberglauben" (Mõnda eestlaste,

eriti nende ebausu kohta). Leipzig, 1788. 94 lk., koostamisel on ta kasutanud peamiselt Forselius-Boecleri (vt. kiri 13, viide 3) ja Urvaste pastori Johann Gutsleff'i (?—1657) eestlaste kombestikku käsitlevaid teoseid.

8. Hiärn(e), Thomas (1638—1678), rootsi ajaloolane. Oma teoses „Ehst-, Lyf- und Lettländische Geschichte" (Eesti-, Liivi- ja Lätimaa ajalugu) (Monumenta Livoniae antiquae I (1835)), lk. 30 kõneleb ta eestlaste ebausukommetest.

9. Borg, Karl Fr. (1794—1848), Tartu ülikooli sündik ja kantseleidirektor, varasemaid vene luuleteoste saksa keelde tõlkijaid. Tema kaheköiteline antoloogia „Poetische Erzeugnisse der Russen" (Venelaste luuletooteid) I. 1820, (16) + 356 lk. ja II. 1823, XIV + 416 lk. sisaldab näiteid vene rahvalaulude ja kõigi silmapaistvate kirjanike teoste tõlkeist alates Lomonossovist kuni Krõlovi, Žukovski ja Puškinini. Vt. Inland 1848, vg. 691—692.

10. Trey, Hermann (1794—1849), paljude lätikeelsete vaimuliku sisuga raamatukeste autor, pastor Riias ja Kaunases.

20. KREUTZWALD NEUSILE.

[11. III 1849.]

11. märtsil 1849 üks tähtis sõnumik läkitatud[1]. Hakatuses anti mõista, et mis Vatla vanasse suguvõsasse puutub, siis kirjakirjutaja arvatavasti on sellest pärit, sest ema poolt vanaisa olevat põlvnenud ühest vabast Läänemaa suguvõsast. Pojal tuleb oma õigused maksma panna, et ta kord võiks ennast nimetada *Duc de la Wiik*[2]. Siis vastati kõneall olevad küsimused põhjalikumalt ja siledamalt kui seda lisas leidub. Kõik viis põlvelratsutamise laulukest teatavaks tehtud. Selle järel varandusematmise nõiasõnad koos tõlke ja lõppseletusega, kus Kuusalu pastorile nina pihta ja mõista anti, kuidas tal kogunisti mingit õigust pole kaebamiseks, küll aga võivat üks teine Tartu kaarnalt mõnegi võõra sule ära kitkuda. Ahrensi poolt väljamärgitud näited sisaldavad nii vähe F[aehlmannist], et ta oma jao kõige kangemal paastumisel ilma ohuta võiks ära süüa[3]. — Lõpetavad märkused anti lühidalt, vihjati üksnes, et viimasel talvel eesti kirjandusega tegemist tehti. Ropud laulud jäid saatmata[4]. —

Nagu kõigis vanemates eesti rahvalauludes on selleski laulus paar tumedat kohta ja mõned haruldased keelekäänud. Esimeste hulka kuulub sõna *maruka* (rida 4), mille ma sõnaga „Schatz" (varandus) olen tõlkinud; pean aga tunnistama, et ma seda sõna kunagi varem ei ole kuulnud. Minu *famulus* arvab[5], see võiks ehk *marjuke* asemel seista: *Matan marjukese magusa.* Mina aga ei või teksti muuta, võib-olla laseb see sõna end soome keele abil seletada? — *Taura* (rida 29) paistab mulle *Taara* asemel seisvat. — See arvamine näikse eestlaste hulgas üsna üleüldine, et mahamaetud varandused jaaniööl isesuguse leegiga oma kohta näitavad, kõik nad usuvad aga ka seda, et nõiavõimu murdmiseks on tarvis kolm musta looma ohverdada. Sellepärast seisabki selles laulus: Kui jaaniööl tulemärgid leegitsevad, siis leegitse ka sina, mu varandus! Tuleb aga mees, et kolme musta verd valada, siis tõuse kahe jala ja ühe kämbla võrra, kuula sõnade kilinat, kuhu Taara tarkus on peidetud. See isesugune nõiasõna sisaldab rahva uskumise järgi sõnu, mida varandusematja teatud tseremoonia saatel salaja maa sisse räägib, ja ilma seda nimetamata ei saa ükski varandust kätte. Kui aga õige mees tuleb, kelle omaks varandus peab saama, siis antakse kõrgema võimu kaudu temale need sõnad, ta ütleb need ja varandus tuleb iseenesest päevavalgele. Et katel ohverdamise ajal korrapäraliselt tõuseb, seda peetakse kindlasti tõeks. On hulk lugusid säherduste tulututе katsete kohta, kus varanduseotsija, kelle omaks varandus ei tohtinud saada, tagasi kukkunud katla kolinat selgesti kuulis.

Rida 6 olen ma *lahingu liivitsa* lahingu saagiks (Schlachtbeute) tõlkinud, sest *liivitsema* tähendab kalda ääres liiviga kalu või vähke püüdma; seetõttu pean ma *liivitsat* lahingus saadud saagiks. *Sõja sõlmitud sõleda* (rida 7) on mulle pisut hämar, võib-olla olid sõled samuti sõjas saadud ja seetõttu eelmise saagi külge seotud. *Rõngastaalrid* (rida 11), ka *võrutaalrid* ja *võrurublad* tähendavad jõukamate kaelaehete küljes rippuvaid kannaga taalreid, mis — nagu pilt raami — hõberõngasse pandi. See rõngas on harilikult punutud ja raha üheltpoolt üle kullatud. Huvitav on mulle keele poolest rida 17: *Kolme elulla kägista.* Need isevärki luulekeele-käänud on tõesti suurepärased. *Muruharja,* rida 18, tähendab kukke, kelle hari ei ole lapik, vaid nagu tedrel ja metsisel paks, punane ja

tipulise pealsega; seega *muruharjaga kukk*, murukujulise harjaga kukk (ein Hahn mit einem rasenförmigen Kamm). — Et mutil (rida 21) silmi ei olevat, seda arvavad tänapäeval veel paljud eestlased.

Laul olevat pärit Läänemaalt, igatahes olevat see kuuldud ühe käesoleva aastasaja algul Laiuse kihelkonda ümber asustatud eestlase suust, kes umbes 30 aasta eest surnud. Minule läks see laul 2 rubla 30 kopikat hõbedas maksma, sest et ma jõuluks oma *famulusele* hobuse palkasin ja ta Laiusele saatsin, lootuses sääraseid rariteete veel rohkem saada. Paraku tõi ta ainult selle üheainsa laulu kaasa ja nimelt selle vastiku herrnhuutluse tõttu. Üks tema noorpõlve sõber, kes — nagu ta mulle sagedasti oli jutustanud — palju vanu laule ja ennemuistseid jutte teadis, oli end mõne aasta eest sektantlaste poolt ära pöörata lasknud, oma vagas agaruses ogaraks muutunud ja tahtis oma noorpõlve sõbra peaaegu uksest välja visata, kuidas ta julgenud säärase ilmaliku lobaga teda tülitada. *Need jutud ja laulud olgu igavesti maa pealt põrgutulega ära hävitatud, et kellegi kõrv enam neid ei kuuleks.* Need olid vagatseja oma sõnad. Õnneks leidis mu *famulus* ühe pastor v. Jannau[6] kihelkonnakooli endise õpilase, kes selle laulu oli mõne aasta eest üles kirjutanud. Ta on mulle lubanud kõik, mis võimalik teha, et mõningaid veel siin-seal varjulolevaid laule üles otsida ja kirja panna.

Mardus, või ka *mardus nutab* peetakse üheks isesuguseks metsakajaks, mis aga inimese hääle vastukaja ei ole, vaid mida iseäralik loodusehääl teadmata põhjustel tekitab. Harjumaal mäletan ma seda varemal ajal kõige sagedamini kuulnud olevat. Nõnda jutustas mulle üks vana talupoeg Hageri kihelkonnas, et Põlli mõisa suures metsas, kus Jaanilinna varemed asuvad (seal käisin ma 1822. a.), sagedasti *marduse nuttu* kuuleb. Selle põhjal võiks *marduse nutmist* surnute oigamiseks pidada.

Juudast ja *Turrist* mäletan ma ainult kui sõimunimesid kuulnud, ei saa Teile paraku nende kohta midagi pikemalt teatada. Vana-Koiola mõisat (Alt-Koiküll), 12 versta Võrult, olevat vanasti *Juudamõisaks* kutsutud. *Juuda päramine* timuka oma tähenduses on igatahes valesti aru saadud; selles mõttes tähen-

dab *Juuda pärandus* sedasama, mis *kuradi pärandus*, mida sõimamise ja needmise juures tarvitatakse. Kui *Juudas* ja *Turris* vanad eesti jumalad olid, siis ei tohtinud nad küll sõbralikku väge tähendada, vaid olid põrgulikust soost. *Pertmeest* ja *Metsikut* mäletan ma ainult Hiärnest lugenud, meie praeguste eestlaste suust ei ole mulle midagi säärast kõrva puutunud. *Perdik* ehk *pärdik* tähendab eesti keeles ahvi; kas ei lase *pertmees* ahvist inimene (Affenmensch) ennast sellega seletada? Majahaldja *tont* jaoks on Eestimaal nimed: *pisuhänd, rahakandja, kratt, tohukasukas*, siin[7]: *puuk*; teisi nimetusi ma ei tunne.

Teie poolt hiljuti „Inlandis" Knüpfferi kogust avaldatud ennemuistne jutt ei ole eestlaste oma, saksa „Griseldis" vahib selgesti igast selle joonest välja[8]. Kui ma mahti saaksin, siis võiksite Teie paari tõelist eesti ennemuistset juttu tundma õppida. Mina ei saa aga niisuguseid asju käsile võtta, sest et ma tähtsamategi asjade jaoks mahti ei leia, kuigi ma iga vaba silmapilku võimalust mööda kasutan. Niipalju kui ma nüüd Knüpfferi ennemuistsete juttude kogu Teie publikatsioonide põhjal tunnen, siis leian ma neis kõigis tuttavate ennemuistsete juttude kõhnu äärjooni, kuna loomulikud jooned ja ehted täiesti puuduvad.

1. 11. märtsi kirja mustandi asemel on Kr. lühidalt refereerinud selle sisu, mis siin avaldatakse.

2. *Duc de la Wiik* (pr.) — Läänemaa hertsog.

3. Vt. kiri 15, viide 1 ja kiri 17.

4. Nagu Kr. selles oma kirja referaadis märgib, saatis ta koos kirjaga Neusile vihukese eesti rahvalaule, mille käsikirja Neus temale hiljem tagasi saatis ja mis seetõttu on säilinud (KM KO Fond 63, M. 4 : 5). See käsikiri sisaldab viis lastelaulu (vt. Neusi sellekohane palve eelmises kirjas), Turrise laulu (ilm. Ehstn. Volksl. lk. 62—63), kolm „roppu" laulu ja varandusematja laulu (seals. lk. 69—70). Viimase laulu juurde lisas Kr. ka „Mõned märkused selle laulu kohta". Kuna need „märkused" sisaldavad ka vastuseid mõningatele Neusi küsimustele (vrd. kiri 19), siis on ka nende avaldamine siinkohal põhjendatud.

5. *famulus*, vt. kiri 4, viide 8.

6. Jannau, Heinrich G. v. (1789—1869), pastor Laiusel, ÕES-i asutajaliige.

7. *siin*, s. o. Võrumaal.

8. „Die Tochter des Hirten" (Karjase tütar). Inland 1849, vg. 79—80. — Knüpffer, vt. kiri 1, viide 2.

21. NEUS KREUTZWALDILE.

[3. V 1849.]

Väga austatud sõber!

Häbiga näen Teie viimase kirja kuupäevast, et varsti kaks kuud möödas on, ilma et oleksin Teile öelnud oma sooja tänu Teie lahkelt sõbralikkude teadete eest, mis mulle on õige suure väärtusega. Mulle avanes võimalus üht vanemat tööd ära paigutada, pidin aga selle enne ümber töötama ja kirjutama, mis oli ääretult aegavõttev. Olgu see Teie ees mõnesuguseks vabanduseks! Jah, Teil on kahjuks õigus, et eesti kui ka soome mütoloogiaga on asjad väga halvasti. Sellegipärast paistab võimalik olevat teatud tulemusteni jõuda. Kas niisugusteni, mis kõiki veenavad, see tundub mulle küll väga küsitav olevat. Just keeleuurimises, nagu seda J. Grimm on saksa keele alal teinud, ei ole veel midagi tehtud [1]; kui nüüd osalt peab keelelisele ainele toetuma, millest ju mööda ei saa, siis ei veena sa kedagi, kui isegi täielik õigus võib olla. Teiseks on meil veel vähe pinda leidnud uuema mütoloogia-teaduse seisukohad, kui nii ütelda tohin, nimelt, et paganlik usk on põhiliselt looduseusk, looduse-esemete ja -nähtuste vaatlemine ja austamine. Eesti suhtes näib see mitmel puhul päevselge olevat, aga veel liiga vähe tunnustatud. *Juudase, Turrise, Tuule ema* ja *Jumala* üle olen ma juba ühtteist kokku võtnud. Viimane ilmub ehk „Inlandis", kas ja kus aga ülejäänud, seda teavad jumalad [2]!

Teie artikkel kalmude lahtikaevamise kohta eelmisel aastal on meil suurt huvi äratanud ja kuna Teie poolt selle kohta mingit korraldust ei olnud, pidasime end õigustatuks selle üle käsutama ja Bunge „Archiv'i" mahutama [3]. Kui see ainult Teile ebameeldiv ei oleks! Teie kõrvalpilk pappide poole tekitas lõbusaid, osalt aga ka hukkamõistvaid nägusid [4]. Kui Te kord jälle niikaugele jõuate, et Seltsile midagi saata, mis ma väga palun, ärge jätke määramata, kuidas käsikirjaga toimetada, sest, nagu näete, oleme muidu kohe valmis sellega omavoliliselt talitama. Iseäranis palju pean varandusematja sõnade eest tänama, mida ma veel loodan sisse poetada, sest me pole ikka veel paberit saanud ja ka Räpinast ei võivat midagi saada. Nüüd hakkan aru saama, kuidas Teie nii ilusate eesti

laulude jälile olete saanud; aga Teie kogud võivad sel viisil ometi ka hea summakese maksma minna. Minu lootus Vatla Kuke suguvõsalt vana laulu saada ei ole seni kahjuks täide läinud. Sel laste liiskulugemise värsikesel, mis ma Teile saatsin, on üsna lähedad sugulased, nimelt üks soome ja üks noa-rootsi värsike, mis minu omanduseks saanud. Kas ka Karroli perekonnal pole mõningaid suguvõsa-muistendeid?

Meie projekteerime siin ühe enam ajaviite laadi teose vihkude kaupa väljaandmist, mis sisaldaks novelle, arvustusi, elulugusid, ülevaateid ilukirjanduslikest teostest Saksamaal, näidendeid, teateid, luuletusi jne. jne. Kas Teie ei tahaks sellest ka kuidagi osa võtta? Ja kas Võrus on veel mõni teine loovalt tegev? Palun, teatage mulle selle kohta midagi ka sel korral, kui Teil suurt usaldust selle ettevõtte vastu ei ole. Mina isiklikult arvan nii: kardan kergesisulise kaastöö puudust, raskepärane ja teaduslik kraam tõmbab aga ainult väheseid lugejaid ligi. Teistel asjaosalistel on siiski kõige paremad lootused. Igal juhul, kui ettevõttest asja ei saa, teatan ma Teile sellest ligemalt [5].

Teie isa-mured on minus seda elavamat osavõtmist äratanud, et ma ise pidevalt silmade pärast kannatan. Et ka neid haigusi praegu nii palju on ja et kirjutamist ikka rohkem tuleb! Kroonigu Teie vaevanägemisi oma tütre pärast kõige õnnelikum kordaminek [6]! Ma loodan lähemal ajal — hoolitsen selle eest, et natuke Teie meelt lõbustada — oma silmade kosutamiseks homöopaatilise vahendi saada, mis aga enne Saksamaalt siia peab jõudma. Olgu loodetavasti varsti saabuv kevad Teie ja Teie omaste tervise kõvendajaks! Kõige otsekohesemas sõpruses

Teie

A. Neus.

Tallinnas, 3. mail 1849.

1. Grimm, Jakob (1785—1863), kuulus saksa keele- ja rahvaluuleteadlane. Tema saksa keele grammatika, samuti koos venna Wilhelmiga (1786—1859) väljaantud saksa muinasjuttude ja muistendite kogud ning rahvakeele sõnaraamat on säilitanud oma väärtuse tänapäevani.

2. H. Neusi kirjutus „Das Ehstnische Wort jummal, Gott" (Eesti sõna j.) ilmus: Inland 1849, vg. 396—399, vt. ka kiri 19, viide 5.

3. Bunge, Friedrich G. (1802—1897), balti-saksa õigusajaloo- ja ajaloo-uurija. Tema asutatud ja toimetatud perioodiline väljaanne „Archiv für die Geschichte Liv-, Esth- und Curlands" (Liivi-, Eesti- ja Kuramaa ajaloo arhiiv) sisaldas kirjutusi Baltikumi ajaloo alalt; hiljem oli selle väljaandjaks Eestimaa Kirjanduse Selts Tallinnas.

4. Kõnesolevas kirjutuses (vt. ka kiri 18, viide 4) kalmudest leitud primitiivsete savipottide päritolu määritledes avaldas Kr. ms. arvamist, et suure sarnasuse tõttu võiksid need potid ehk ka ühes kohas valmistatud olla „või saadi need kui pühad nõud võib-olla preestrite sumpti käest, kelle halva kauba eest tuleb sagedasti küllaltki kallist hinda maksta" (toim. sõrendus).

5. See ettevõte jäi teostamata.

6. Kõne on Kr-i tütre Marie (1836—1851) haigusest.

22. NEUS KREUTZWALDILE.

[18. VIII 1849.]

Kallis sõber!

Viimaks võin ma Teile — ja peamiselt selle pärast olengi kirjutamisega viivitanud — teatada, kuigi veel ikka teatud pahameelega, et eesti rahvalaulude trükkimine on küll alanud, kuid et see väljakannatamatult aeglaselt edasi liigub ja et trükkija, hoolimata kõigist lubadustest ja manitsustest, on gooti tähtede asemel lasknud eesti teksti jaoks uued ladina tähed lõigata ja isegi neid mitte päris täielikult. Aga nõnda see meil käib, kuigi mees pealegi on sündinud eestlane ja seepärast küll eesti keelest ometi midagi enam peaks taipama. Selle aja kestel on üks minu teine väike kirjatööke trükis valmis saanud, aga veel mitte välja antud. Kuidas ma selle Teile kätte toimetan, ei tea ma veel mitte, sest sekeldamised siit postiga saatmisel on niisugused, et üksainus selletaoline katse alatiseks ära võib hirmutada. Pealkirjaks on: Revals sämmtliche Namen, wissenschaftlich erklärt [1].

Turrise laulu saatmise eest minu kõige parem tänu! Ma kahetsen ainult väga, et Teie mulle kõiki katkendeid ära ei

kirjutanud ja neile tõlget juurde ei lisanud; palun väga ka nende saatmist, et Teie lahke loaga neid hiljem tagantjärele laulukogu teise vihku sisse võtta. Juudase üle olen ühe kirjatüki „Inlandile" saatnud, ei tea aga, kas see vastuvõtmist leiab[2]. Teatage ometi midagi minu „*Jumala*" kohta, kui Te seda lugenud olete. Teie otsus oleks mulle seda tähtsam, et sedalaadi uurimistest meil nii vähesed hoolivad. Kunas mu lootus täide läheb, et artiklit eesti mütoloogia kohta lugeda saan? Kunas ilmub Tartu „Toimetuste" järgmine vihk[3]? Need jumalanimed, mida Te oma kirjas ette toote, pean otsekoheselt tunnistama, ei näi mingite spetsiifiliste erinevuste kohta märku andvat. Niipalju kui mina näen, tähendavad need ainult „vana" ja v õ i k s i d sellepärast kõik ühe kohta käia. Mis Kruse[4] ja Körberi uurimiste eksitustesse puutub[5], siis püüame nende eest end hoida; aga küllap võidakse ka meie puhul mõnda eksituseks pidada, kus tõeliselt kõik korras on. Karroliperega võib küll nõnda olla, nagu Ungern Teile teatanud[6], aga *Juudamõisaga* on asi teisiti, seda enam et ka siin üht merekari Juudamunaks kutsutakse.

Ilukirjanduslikkude kaastööliste sõbraliku kättejuhatamise eest ütlen Teile oma kõige südamlikuma tänu; Teid ennast, kallis sõber, ei tahaks ma aga kuidagi vabaks lasta. Kas ei kõlbaks mõni muinaslugu, nagu Olevi-lugu „Inlandis"[7], siis mitte meie ettevõttesse? Vähemalt mulle näiks siis meie lugeja publikuga asi halb olevat.

Sellega olen ma täiesti nõus, et eesti keel soome keele tütar e i o l e, aga minu meelest on ta selle õde, kes teiste inimestega lähemalt kokku puutudes end edasi on arendanud. Kui aga selle geneetilist arenemist tunda ja kirjeldada tahetakse, siis peab ometi soome keelt väga arvesse võtma, kuigi mitte ainult seda. Hiljuti võisin ma esimest korda vana Gösekeni tarvitada[8] ja leian, et ta selleks otstarbeks siiski enam pakub ja õpetlikum on kui ma omale kunagi ette kujutasin. Nagu mina asjast aru saan, võiks siit veel mõndagi leida, mis keelesõpra huvitaks. Kahju ainult, et selle vastu nii vähesed huvi tunnevad ja nimelt meil! J. Grimmi töös „Geschichte der deutschen Sprache" esineb kaunis palju eesti keelt ega saa seejuures sugugi tähele panemata jätta, et ta igatahes eesti keelt natuke o s k a b[9].

Lõpuks pean avaldama oma südamlikku soovi, et Teie kurja eeskuju tõttu halvale teele ei satuks ja minu viivitamise karistuseks ka minul asjata kirja ei laseks oodata. Mis teeb Teie haigete silmadega tütar? Kõige südamlikuma tervitusega

Teie ustav sõber

A. Neus.

Tallinnas, 18. augustil [18]49.

1. Õigemini: Revals sämmtliche Namen, nebst vielen anderen, wissenschaftlich erklärt (Kõik Tallinna nimed koos paljude teistega teaduslikult ära seletatud). Reval, 1849. 80 lk.

2. Vt. kiri 19, viide 5.

3. ÕES-i toimetuste II köite 3. vihk ilmus trükist 1850. a.; selles avaldati ka Kr-i kirjutus „Ueber den Charakter der Estnischen Mythologie (Eesti mütoloogia iseloomust). VerhGEG II, 3 (1850), lk. 36—50; eestik. tõlge: Maailm, lk. 113—126.

4. Kruse, vt. kiri 4, viide 3.

5. Körber, Eduard Ph. (1770—1850), pastor Võnnus; ÕES-i liige ja muinasaja-uurija.

6. *Karrolipere*, vt. kiri 19, viide 3. — Ungern — tundmatu.

7. Vt. kiri 6, viide 2.

8. Göseken, Heinrich (1612—1681), pastor Kullamaal; esimese ulatuslikuma eesti keele grammatika ja sõnaraamatu koostaja: „Manuductio ad Linguam Oesthonicam, Anführung Zur Öhstnischen Sprache" (Eesti keele sissejuhatus). Reval, 1660. (36+) 496 (+16) lk.

9. J. Grimm oma teoses „Geschichte der deutschen Sprache" (Saksa keele ajalugu). Bd. I—II. Leipzig, 1848. XVIII + 1036 lk. esitab hulk võrdlusnäiteid ka eesti keelest.

23. NEUS KREUTZWALDILE.

[24. IX 1849.]

Kõrgesti austatud sõber!

Võtke vastu oma 25. augusti kirja eest, mis mulle osaks sai nagu tükk mu enda elu, kui ka veelkordse kaastöö eest minu kõige soojem ja südamlikum tänu. Turrise laulu julge-

sin ma kohe sisse poetada, lootes, et see tsensori juures tagantjärele armu leiab. Aga meie laulude trükkimine läheb nii halvasti, et see mulle ainult tuska teeb. Et minu trükikoja-patriotismist siiski kuidagimoodi aru saada, vaadake, palun, minu poolt Teile määratud ja juba Laakmannile ära läinud saadetusele juurdelisatud vanu tõlkeid [1], mis ainult minu head tahet peavad näitama. Nende korrektuuri eest hoolitses tolleaegse koolidirektori ülesandel keegi siinne õpetatud koolimees [2].

Mis puutub Teie kahtlustesse sõna *Jumal* tuletuse kohta minu poolt, siis võin neid mõnes mõttes hinnata. Minu seisukoht niisugustes keelelistes küsimustes on õigupoolest see, et ma tunnustan a i n u l t sõnade sugulust, enamasti ilma et ma kuidagi tahaksin väita, nagu kuuluks ühele või teisele keelele ajaline esikoht, sest et ma selleks väga sagedasti küllaldasi põhjendusi ei leia. Et Teie kogu oma võitlusrõõmu hoopis kaotanud olete, seda kahetsen ma väga, mitte et ma ise võitlushimuline oleksin, vaid asja pärast, mille edenemist ma sooviksin. Mis nüüd puutub Teie poolt ette pandud tuletustesse, siis pean ma nende võimalikkust küll jaatama, aga ühtlasi tunnistama, et minu seisukohalt paljal võimalusel veel kuigi palju kaalu ei ole. Sõna *mall* huvitab mind väga; aga kui see ainult seesama oleks kui minu ees seisev *maalike*, pildikene? Kui Teie õigekirjutuse järgi *Jummal* tuleks kirjutada, siis viitaks see niisugusele liitsõnale; *Jumal* aga mitte. Mis puutub sellesse sõnasse teiste soomlaste juures, siis tahan ma ainult vorm *Num* juures, kuigi Teie ka seda sugulaseks tunnistate, läti sõna *gihmeht*'it meelde tuletada, mille g ninatooniga hääldatakse [3]. Te näete, ma tahaksin Teid ergutada, et Te midagi *jummala* üle kirja paneksite ja avaldaksite; „Inlandil" näikse nüüd ju isegi niisuguste asjade jaoks ruumi olevat. Võib-olla saadan ma sinna lähemal ajal Juudase paarimeheks ka midagi *Turrise* kohta [4].

Viimaseil nädalail olen ma suure rahuldusega ja üllatusega vana Gösekeni eesti sõnaraamatu läbi vaadanud ja sealt osalt välja kirjutanud. Praegusest keelelisest seisukohast näivad ju thor Helle ja Hupel viletsad käperdajad olevat [5]. Seal on nad terve ja tõelise varanduse sõnaraamatu jaoks tarvitamata jätnud. Teie lahke lubadus midagi meie Seltsi jaoks läkitada rõõmustab mind väga. Teie haudade-avamine ilmub järgmises „Archivi" vihus, mille toimetus on muudetud ja mis jälle kor-

rapärasemalt ilmuma hakkab. Mis puutub kavatsetud ajaviite-ajakirjasse, siis ei ole see veel sugugi kõrvale jäetud; aga suvi ei lase meil kergesti töö peale mõtelda, kuigi see ainult, nagu keegi hispaania saadik Stokholmis olevat väljendanud, roheline talv oli. Kluge tahab valmis materjali 6 vihu jaoks, s. o. umbes terveks aastaks ette saada [6]. Kuidas oleks, sõber, kui Teie selle ajakirja jaoks oma Pihkvamaa-reisi kirjeldaksite? See ei ole ainult minu lootus, vaid toimetuse elav soov. Oleks ju ilus, kui saaks näidata pihkva eestlaste vaimselt iseseisvamale olukorrale, et seda vastu seada meie eestlaste orjuse läbi allakäinud olukorrale. Palun, mõtelge natuke selle üle järele.

Teie olete, ma loodan, juba minu häbematu ahnusega nii harjunud, et Teid arvatavasti väga võõristaks, kui ma sellele kirjale nii erakordse iseloomu tahaksin anda, et sellel midagi paluda ei ole. Pidage nii siis vastu, kallis sõber! Knüpfferi laulukogus leidub ka eesti seltskondlikkude mängude tekste, sagedasti ainult vaevaga loetavaid kui ka muus suhtes puudulikke eestikeelseid kirjeldusi. Et Teile kindlasti midagi selletaolist juba tuttav on, siis seisab minu palve selles, et Te mängude käiku kirjeldaksite ja mulle saadaksite, kui sellest jätkub, et ma Teile esialgu Knüpfferi pealkirjad teatan: *Siimumäng, pada-mäng, laeva-mäng, hanede-lugu* (*mäng*), *kullim*[*äng*], paar tükki algavad ilma pealkirjata: *Leena, Leena, neitsikene, Leena, viiella voella, Aastalla kuuendella, Pane pähe leinapärga* jne. jne. ja *Lähme kaeru leikma, Kes see tuleb köitma? Õhta oma armukene, Kallis kaela rõõmukene* jne., jne. Mõningaid neist mängutekstidest olen ma Arwidssoni (Svenska fornsånger) juures leidnud [7].

See oleks ju väga kurb, kui Faehlmanni jõud haiguse läbi juba nii vara murtud oleks. Nii vähe on neid, kes rahva ja teaduse jaoks midagi teha võiksid, nii vähe! Jumal hoidku Teid värske ja oma jõu sees, et Te veel kaua ka sellel alal töötada võiksite! Rõõmustage mind jälle varsti heade teadetega! Sügava armastuse ja austusega

täiesti Teie

A. Neus.

Tallinnas, 24. sept. [18]49.

1. Laakmann, vt. kiri 11, viide 1. — Missugustest tõlgetest Neus kõneleb, on teadmata.

2. *koolidirektori ülesandel*, s. o. Stackelberg, Christoph v. (1777—1840?), Eestimaa kubermangu koolide-direktor 1819—1834. a.; — *õpetatud koolimees* — tundmatu.

3. *gihmeht* (läti k.) — kujutama, joonistama.

4. Vt. kiri 19, viide 5.

5. Helle, Anton thor (1683—1748), pastor Jüris; tema koostatud „Kurtzgefasste Anweisung Zur Ehstnischen Sprache" (Lühike eesti keele õpetus). Halle, 1732. 44 + 420 lk. — sisaldab peale grammatika ja sõnastiku ka hulk vanasõnu ja mõistatusi ning rea eestikeelseid kahekõnesid. — Hupel, vt. kiri 13, viide 7.

6. Kluge, Franz (1809—1882), raamatukaupleja ja kirjastaja Tallinnas.

7. Arvidsson, Adolf I. (1791—1858), soome rahvusliku liikumise tegelane, ajaloolane ja folklorist. „Svenska fornsånger" (Rootsi muistsed laulud) ilmusid Stokholmis 1834. a. alates.

24. NEUS KREUTZWALDILE.

[12. X 1849.]

Kõrgesti austatud sõber!

Vastu seistes ja tõrkudes on „Archivi" uus toimetus mulle Teie haudade avamise tagasi andnud, ja nimelt ainult selle tingimusega, et ma Teid tungivalt paluma pean pärast vajalikku viilimist artikkel niipea kui iganes võimalik tagasi saata. „Archivi" sisukava on juba valmis, Teie kirjatükk sinna sisse võetud ja „Archiv" ise läheb trükki novembri esimestel päevadel, pärast eesti laulude trükkimise lõpetamist. Palun, ärge viilige liiga palju: värske sõnastus on ka midagi väärt.

Et Faehlmanniga nii halvasti on, sellest on mul südamest kahju. Aga hea on, et Teie, sellest kurvastavast kokkusaamisest hoolimata, ikkagi Tartus olete olnud. Kuigi see keha väsitas, kosutas see siiski vaimu [1].

Aga sõber, kas olete ka järele mõtelnud, mis tagajärjed sel võivad olla, kui ma Teie soovitusest end võrgutada lasen

ja oma *Turrise* ka veel „Inlandile" saadan? Kui juba *Juudas*, keda ma arvasin kuradi küüsist päästnud olevat, härrade pastorite juures paksu verd tekitas, mis juhtub siis, kui *Turris* küllalt õnnetu oleks õli tulde kallama? Kui see nõnda juhtub, siis vaadake ette, kuidas Te selle eest vastutada suudate! „Revals sämmtl[iche] Namen" aitab muidugi ka veel omalt poolt kaasa, et asja halvemaks teha: *Tuule-ema* hoian ma siis esialgu kavalalt endale.

Praegu sain oma naabri Gresseli käest 1850. aasta eesti kalendri korrektuuri [2], kuid selle eesti keel paistab mulle, niipalju kui mina sest aru saan, väga nõrk olevat. Tartu oma peale rõõmustan ma juba ette [3]. Mis nüüd postimaksusse puutub, siis palun ma seda lahkesti kui ettemaksu mõne Teie järgmise väikese eesti kirjatöö eest võtta ja minu arvele kanda. Elage ühes omastega väga hästi ja rõõmsasti ja tervitage eriti oma silmahaiget tütart

Teie

silmahaige sõbra

Neusi poolt.

Tallinnas, 12. oktoobril [18]49.

„Denkschriften d[er] russ[ischen] geogr[aphischen] Gesellsch[aft] zu St. Petersb[urg]". Weimar, 1849. I seisab Sjögreni „Reise zu den Liven" [4]. Kas Teie ei ole ikka veel teateid Alūksne Leja mõisa liivlaste kohta saanud? *Vale*!

1. Kr. käis Tartus ja külastas haiget Faehlmanni 1849. a. septembri lõpupäevil, vrd. Kr-i kiri Faehlmannile 2. X 1849.

2. Gressel, Julius H. (1820—1889), trükkal ja kirjastaja Tallinnas. Siin on kõne tema kirjastatud „Eestimaa rahva kalendrist" 1850. a. jaoks.

3. *Tartu oma*, s. o. Kr-i toimetatud „Maarahva kasuline kalender".

4. Sjögren, Anders J. (1794—1855), vt. eessõna. — Kõnesoleva teose tiitel on täpsemalt: „Reise nach Livland und Kurland zur genauen Untersuchung der Reste der Liven und Krewingen" (Reis Liivi- ja Kuramaale liivlaste ja kreevinite jäänuste lähemaks uurimiseks).

Võrul, 21. oktoobril 1849.

Kõrgesti austatud sõber! Teie sõbrategu, mida Te minu palve peale nii vastutulelikult korda toimetasite, ei saa ma miski muuga paremini tasuda, kui Teie soovi karvapealse täitmisega, et ma pisiasja kohe Teile tagasi saadan. Ma usun, et Teie selle väikese viilimisega rahule jääte ja niisama vähe mulle pahaks panete, kui ma Teile pisut enam annan, kui sain [1]. Ma näpistasin une käest kaks ööd, sellepärast on mõndagi väsinud silmadega kirjutatud, lisaks tuli veel isemeelne sulg, mille meelest-mõttest ma kõige lõikamise ja teritamise kiuste ei suutnud ülearust punktidepanemist välja ajada. Kui laduja ei peaks minu varesejalgu lugeda suutma, siis tuleb toimetusel ärakirja tegemise eest hoolitseda. Missugused kaubad Te kirjastajaga olete maha teinud, seda ma ei tea, pean aga Teile tunnistama, et ma tühja au eest — oma alpusi trükis näha — kellelegi midagi käest ära ei anna, sest Laakmann Tartus maksab trükipoogna eest ilma tõrkumata 5—6 rbl. Kõige õiglasemaks nõudmiseks oleks seega, et ma vastavalt sellele summale saan nii palju eksemplare „Archivi", kui palju minu artikkel ruumi täidab. Kui vihk arvestatakse nagu varem 1 rbl. peale, siis oleks poole poogna honorariks 3 vihku, terve poogna eest kaks korda nii palju. Ei taha härra sellega nõus olla, siis jätku minu artikkel trükkimata, võin talle mujalgi koha leida. — Ärge triumfeerige, minu sõber! Kuigi ma asjatundmata mehena Teie keeleliste tööde vastu ei saa, ometi tean ma teisi kohti, mis lendava mao rasvaga võidmisel puutumata jäid, ja iseäranis sinna sihin ma oma nooled. Eesti keeles näit. käin ma Teist üle, ja et siin ainult üht asja nimetada, siis pean ma tunnistama, et Teie mind oma *maalike*'sega, mis hiljuti minu *mall*, gen. *malla* vastu seati, pole kogunisti ära heidutanud. *Maalike* pole midagi muud kui saksa Gemälde, *mall* seevastu ehtne eesti väljendus, mida Teie *Malla* mõisa ja Porkuni mõisa alla käiva *Assamalla* küla nimest leiate. Viimane, muidugi väga vana nimi, paistab mulle iseäranis tähendusrikas. Tallinna nimede hulgas, — kuigi kõik kokku on väga õnnestunud töö [2], — ei saa ma *Hirro* tuletamisele sõnast hirv kogunisti oma nõusolekut anda. *Hirv*, *hirve*, *hirvel* jne.

ei lase ennast *hirro*'ks muuta; siin võiksite Teie palju hõlpsamini pihkva eestlaste armastatud hobusenime *hiiro* ja *hiirokene* kasutada. Kõige hullem vingerpuss, mille ma Teile mängisin, sündis seega, et jutustasin muinasjutu „Tänulik kuningapoeg", mille Te mõne aja eest Knüpfferi pärandusest avaldasite. Lühikeses eessõnas andsin Teile hoobi, mis, kui ta mõnda närvi tabab, Teile kindlasti krampisid sünnitab [3]. Võtke *T[inctura] Valerianae c[um] Asae foetidae in partes aequab[ilis]* [4], siis saate võib-olla valuhoost üle! Oleksin ma spetsiaalsemalt asjasse tunginud, siis oleksin kõik Teie närvid hõõguva rauaga välja põletanud ja iseäranis pahasti oleks Teie käsi härjaajaja kepikesega käinud. Sest *härjavits* on hull kirjaviga *orjavitsa*, metsik roosipuu, asemel. Aga minu paber saab otsa ja Teie sapp voolab üle — sellepärast *punctum* [5]. Sjögreni kuulsat reisiaruannet pidin ma *ex officio* nuusutama [6], sest Akadeemia poolt kutsuti mind Alulinna liivlaste kohta arvamist avaldama [7]. Alulinna liivlased? *Kust võtta*? — ei muud kui huntsuaetud eestlased. Ajaloo-osakonna bülletääni parajasti ilmunud viimased lehed saavad minu käest veidi liialt vatti. Ahrens saab neid seal temale suitsetatud viiruki pärast suurepärasteks pidama! Oleks härra v. Sjögren ise vaevaks võtnud Alulinna minna, või vähemalt lasknud keeleproovid mõne inimese poolt üles kirjutada, kes eesti keelt tunneb, siis oleks neist võinud miskit tulu olla, nüüd aga oleme täiesti uhiuue keele saanud [8]. Õpetatud härra peab oma nahka piitsutada laskma, ma ei saa teda aidata. Alulinn on postmaanteelt ainult 35 versta kõrval, seega ei olnud ühtki vabandust, et ta sinna ei pääsenud, ja neil õpetatud härradel on rohkem aega kui meiesugusel, kes nälgivaks veoloomaks on sündinud. Teie kordaläinud ümberpanekuid lugesin ma trükivigadest hoolimata suure mõnuga. Tehke mulle jälle varsti oma tuju lastega rõõmu? *Vale*! Teie kõige ustavam sõber.

[Kreutzwald].

1. Kõne on Kr-i kirjutusest Võru ümbruskonna vanade kalmude kohta (vt. kiri 18, viide 4), mille ta Neusi kaudu „viilimiseks" tagasi sai, ümber töötas ja 1849. a. suvel ettevõetud kaevamiste kirjeldusega täiendas; käsikiri: KM KO Fond 24, M. 63 : 19.

2. Vt. kiri 22, viide 1. — Et Kr. tõeliselt Neusi tööst teisel arvamisel oli, selle kohta vrd. näit. tema kirja Faehlmannile 24. X 1849.

3. Vt. kiri 4, viide 12.

4. *T[inctura] Valerianae c[um] Asae foetidae in partes aequab[ilis]* (lad.) — palderjani tinktuuri koos juudasitaga, (mõlemaid) ühesuurustes osades.

5. *punctum* (lad.) — punkt.

6. *ex officio* (lad.) — ametlikult, ameti poolest.

7. See oli Vene Teaduste Akadeemia liige, statistik Peter von Köppen (1793—1864), kes palus Kr-i arvamust „Alulinna liivlaste kohta". (Vt. Köppeni kiri Kr-ile 6. X 1849 ja Kr-i vastus 21. X 1849).

8. Kõne on A. J. Sjögreni kirjutusest „Zur Ethnographie Livlands" (Liivimaa etnograafiast). Bulletin de la Classe historico-philologique de l'Académie Imp. des Sciences de St.-Pétersbourg. T. VII (1849), nr. 1—6 = Mélanges Russes. T. I, lk. 160-232, milles ta käsitles Alulinna (Alūksne, Läti NSV-s) alal elavate eestlaste päritolu, kuid pidas neid temale kättesaadetud puudulikkude keeleliste andmete põhjal eksikombel liivlasteks. — Ahrensi (vt. kiri 15, viide 1) eesti keele grammatikat mainitakse selles kirjutuses (lk. 174—175) kiitvalt.

26. NEUS KREUTZWALDILE.

[24. XII 1849.]

Kallim sõber!

Lubage kõigepealt, et ma jõulupühade ja uueaasta puhul oma kõige südamlikumad õnnesoovid Teie ja Teie omaste kehaliseks ja vaimliseks heaoluks Teile kõige otsekohesemalt ette kannan, ja võtke vastu minu kõige sügavam tänu mulle lahkesti saadetud pihkva laulude eest, mis mulle mitte väikest, vaid palju enam suurt rõõmu tegid[1]. Kui mul ainult korda läheks oma vastuannetusega ka Teile natuke rõõmu valmistada! Raamatukaupmees Klugele olen ümbriku Teie aadressiga ära andnud, mis sisaldab meie eesti laulude väljaande esimese vihu, mille ma — Te peate juba omale vabadusi meeldida laskma, mis sõbrad teatavasti vahetevahel endale lubavad —

Teile olen pühendanud. Sest kellele muule oleksin ma võinud seda pühendada kui Teile, kes enam kui keegi teine eesti luulet tunneb ja armastab! Ma loodan, et Teie selle välimusega üsna rahule jääte, — järgnevatega, loodan ma, veel rohkem, sest trükkija tahab ka puuduvad tähed järele lasta lõigata. Kuna nüüd teos Teile kuulub, siis arvestan ma seda, et Teie oma kätt tagasi ei tõmba ega oma abi ja hea nõuga sisu täiuslikumaks tegemisel ära ei väsi. Teine vihk, kui ma tohin rääkida kavatsustest, mis veel lõplikud pole, sisaldab järgmist: sõjalaulud, laulu rõõm ja mure, pildid loodusest ja argielust, armastuse- ja kosjalaulud, pulmalaulud jne. jne. Päris pühenduseksemplari jätan ma siia, et seda edaspidi korralikult kõita lasta; praegu saate nii siis ainult ajutise eksemplari. Peaks Kluge selle ainult peatselt Teile kätte saatma. Pihkva laulude vihu, millest ma koopia lasksin teha, panin sinna kaasa[2]. Palun väga, laske need esiti meie kogus ilmuda! „Archivi" uus toimetus, Paucker, on kirjastajaga honorari asjus kõnelenud[3] ja see on väga valmis mitte raha, vaid „Archivi" eksemplare honorari asemel andma. Nüüd aga tekib siiski ehk väike pahe. Kirjanduse Selts võtab ja peab „Archivi" teatud määral oma häälekandjaks. Siinsed liikmed, kes seda omandada tahavad, saavad selle poole müügihinnaga, kirjavahetajatele jt. saadetakse see hinnata. Teil on siis siit juba üks eksemplar oodata. Ma palun Teid seepärast tulevikus saadetiste puhul oma tingimused lähemalt ära näidata, mida ma siis oma paremat jõudu mööda kaitsta püüan. „Die Namen Revals" olen ma Klugele müünud 6 rubla hõbedat poogna eest; vähe küll, meie oludes aga, tahaksin öelda, ometi küllalt. Tingimustest, missugustel ta eesti laulud omandas, edaspidi rohkem.

Klugel on juba pikemat aega valmis väike kogu stseene eestlaste elust — 4 lehte pulmakombeid, 1 kiigelõbu, 1 talgud, 2 laata jne. jne., enamasti maa läänepoolsest osast — kivile joonistanud ja koloreerinud Schlater ja Gehlhaar, ühes maastikuvaadetega loodusest — Pirita kloostri ümbrus, Tallinna vanaturg ja Keila[4]. Mulle paistis see üsna kena ja karakteristlik, nii palju kui õhtuvalguse juures oma silmi võin usaldada. Ta kaebas aga oma häda, et ta ikka veel mingit selgitavat teksti ei suutvat saada, ja siis ei saanud ma küsimata jätta, kas ta juba Teie poole pole pööranud. Et ma nüüd Teile tahtsin kirjutada, palus ta mind Teilt küsida, kas Teie

valmis poleks seletavat teksti sinna juurde andma, kusjuures Teil täiesti vabad käed oleksid; ta soovis ainult, et tekstis ka ajaloolist külge arvestataks. Kui Teie nõus olete, siis saadaks ta Teile ühe eksemplari piltidest esialgseks tutvunemiseks. Jah, ta arvas veel 12 lehte lisaks välja anda võivat, kusjuures ma teda palusin pihkvalasi meeles pidada, mis puhul Teie ehk võiksite kaasa aidata. Ma arvan, Teie ei lükka asja mitte absoluutselt ja seda nägemata tagasi.

Vabandage mind, sõber, et ma endale vabaduse võtan paar lehekest juurde lisada, mis igasugu kahtlusi ja muud selletaolist sisaldavad ning kõige suuremast igatsusest kantud on, et Teie mõne korrektuurijoonega nad õigele teele juhataksite; pärast seda palun alandlikult ja härdalt need mulle tagasi saata. Ühtlasi palun Teid väga lahkesti teatada mulle need trüki- ja kirjutusvead, mis Teile kogus silma võiksid puutuda, et neid tagantjärele saaks parandada; selleks pakuvad ruumi märkused, mis vastupidiselt esialgsele kavatsusele nüüd alles teose lõpul ilmuvad. Sissejuhatused laulude ees olid käsikirjas niisamuti põhjalikumad, kuid tulid trükkimisel lühendada, mis aga vahest halb pole.

Elage ühes oma omastega üsna hästi ning õnnelikult ja mäletage sõpruses

Teie

Teid kõige otsekohesemalt austavat sõpra

A. Neusi.

Tallinnas, 24. detsembril 1849.

1. Ilmselt oli see lauludevihk „Einige Volkslieder von Esten im Pleskauschen und Witebskischen Gouvernement" (Mõned Pihkva ja Vitebski kubermangu eestlaste rahvalaulud), mis sisaldab neli Kr-i enda ja neli teiste poolt üleskirjutatud rahvalaulu (KM KO Fond 63, M. 4 : 17) koos saksakeelse tõlke ja märkustega (16 lk.).

2. Koopia: KM RO EKÜ F. 232. i, lk. 121—142.

3. Paucker, Carl J. A. (1798—1856), balti-saksa õigusteadlane ja ajaloo-uurija Tallinnas.

4. Kõne on koloreeritud litode mapist „Characteristische Scenen aus dem Bauernleben in Ehst- und Livland" (Karakteristlikud stseenid Eesti- ja Liivimaa talurahva elust). Reval

(ilma aastata), 12 lehte; osa neist on reprodutseeritud, vt. Lepik-Raud, Fr. R. Kreutzwald 1803—1882, lk. 58, 89, 111—113. — Schlater, Georg Fr. (1804—1870), tuntud litograaf ja maalikunstnik Tartus; maalinud, joonistanud ja litografeerinud (osalt teiste tööde järgi) hulk Tartu, Tallinna jm. vaateid, sarja Tartu ülikooli õppejõudude jt. portreid, rea teoseid (akvarellis ja õlis) Kalevipoja-kohtadest jne. (osa neist vt. eelmainitud teoses). — Gehlhaar, Theodor (1804—1871), kunstnik-diletant; peale kõnesoleva teose joonistanud ja litografeerinud (ka teiste järgi) rea Tallinna vaateid jm.

27. NEUS KREUTZWALDILE.

[14. II 1850.]

Kallim sõber!

Võtke vastu minu kõige südamlikum tänu vastutuleliku abi eest, mis Teie mulle jälle olete osutanud. Kui vajalikkudena nad minu kätte jõudsid, seda võite lisalehtedest näha, mis jälle oma käe helde anni järele välja sirutavad! Aga ma kardan, Teie hüüate ühes vanasõnaga: kui annad sõrme, siis võetakse terve käsi! Mis jääb mul siis muud üle kui ikkagi teatud lootust hellitada, kuna minu hädale teine ütlus õlekõrre vastu ulatab: „sinu häbematu ahnuse tõttu“ jne. jne. Et Teie aga näeksite, et ma meie laulude asjas laisk pole olnud, pean Teile teatama, et teise osa tekst, välja arvatud mõned väikesed täiendused, on lõpule viidud, kui Selts nimelt ei luba, et teine vihk mahukam tuleks kui esimene. Lubab ta aga rohkem raha, siis lähevad ka pulmalaulud veel sisse, mis aga mulle endale vähe lõbu, kuid palju vaeva teevad, kuna mulle juba nende võimalikult õigesse järjekorda seadmine väga raske on. Kui Te lubate, siis pean ma ka sel puhul Teie heatahtlikkuselt ja suurepäraselt kommetetundmiselt abi otsima. Esimese osaga on paar inimest, kel küll palju asjatundmist ei ole, rahul, aga missuguse otsuse asjatundjad annavad?

„Ristisõitjad“ kalendris huvitavad mind, nagu mulle paistab, oma suurepärase keelega väga, kuid ma ei tohi salata, et vorm ise mulle veel liiga abstraktne tundub, nagu saksa käsit-

lusviis üldse selle all kannatab, ja mõni saksa originaal on ka Teile muidugi juhtnööriks olnud[1]. *Poe-isand*, kellelt ma kalendri ostsin, ütles mulle, eestlased otsivat siin enamasti koomilisi lugusid ja ma pidin tahtmatult jälle Faehlmanni peale mõtlema. Mul on mitmes mõttes kahju, et Teie Tartu üle kolida ei otsustanud, aga ma võin endale hästi ette kujutada ja tean oma kogemusest, et niisuguse elukoha muutusega on vanemas eas ka igasugused ebamugavused seotud[2]. Ja pealegi on minu arvamine juba ammu see olnud, et inimese seesmisele tuumale ja väärtusele on võrdlemisi ükskõik, kas ta ühes või teises kohas asub, seda või teist ametit peab.

Klugele olen ma edasi andnud, mis Te mulle rahvaelu stseenide ja nende seletuste asjus kirjutasite, ja loodan, et Te varsti ühe eksemplari näha saate. Ärge laske end ometi Kluge soovi tõttu, et ka ajalugu arvestada tuleks, ära hirmutada. Kluge näikse vähe selle peale mõtelnud, et eestlastel ju ajalugu ei ole ja seda siis ainult väga möödaminnes võib puudutada. Paari lehe juurde meie ümbruskonnast võiksin ma Teile kergesti kohalikke teateid anda. Bunge „Archivi" trükitakse virgasti[3]; ometi on seal üks artikkel, mis asja takistab, sest et see piinlikke asju puudutab ja sellepärast veel kord tsensuurikomiteesse pidi minema. Pelgukoopa avastamine Võhandu jõe ääres huvitas Seltsi seda enam, et ka Riia „Mittheilungen" sellest hiljuti kirjutasid[4]. Vaesele Krusele on Kunik akadeemia „Bulletin'is" tugevasti naha peale andnud[5]. Kuidas ka tema tööde üle otsustada, näib mulle Kunik siiski ülekohtuselt seda üldse mitte arvestavat, et Tartu üliõpetatud härrade hulgas Kruse just seesinane on, kes üksi püsivalt töötab. Meie kirjanduse seisukohalt on see minu silmis igatahes teene; oleks ta Saksamaal, tarvitaksin ma teistsugust mõõdupuud. Meie Seltsi juhatus kavatseb ühe ulatusliku kirjelduse praeguse Eestimaa kohta välja anda, niisiis midagi statistika taolist, milleks Seltsi liikmeid üles kutsutakse kaastööd tegema, jah, ta on endale voli võtnud oma võimuvägevusega neid selleks kohustada. Et ka mina sunnitud olen sellest osa võtma, siis püüan ma Teile edaspidi sellest enam teatada[6]. Nüüd on mulle veel laulud liiga südamelähedased.

Palun, kallis sõber, juurdelisatud lehed läbi vaadata ja tühjad kohad täis kirjutada. Iseäranis palun aga seda: Teie saatsite mulle sõbralikult mõned vanasõnad, aga kahjuks olen ma

lehe nõnda kõrvale pannud, et kõik otsimine asjata on olnud. Ma palun Teid seepärast tungivalt saksa keelde tõlgitud tekstide kõrvale need veel e e s t i keeles märkida, ja kui Te üleskirjutamisekohta veel mäletate, siis seegi lisada.

Kas olete juba Leja mõisa jne. eestlaste kohta usaldatavaid teateid ja nende keelenäiteid saanud[7]? Et seal *wenelased* asemel *wellese* öeldakse, see kõneleb *Tallinna* poolt *Taanilinna* asemel. Kas Tartu ümbruses öeldakse tõesti: *ma lähen lindan* s. o. ma lähen linna? Siin tahetakse seda mulle kinnitada. Elage hästi, kallis sõber, hoidke oma tervist ja pidage juhtumise korral ja kui võimalik kirjutades meeles

Teie

Teile alati tänulikku sõpra

A. N[eusi].

Tallinnas, 14. veebruaril [18]50.

Gutslaffi *Wöhhando* Knüpfferi pärandusest on praost Fick'i käes[8]. Pabst kavatseb sellest katkendeid ära trükkida lasta. Umbes paarsada lehekülge on vagatseva jne. loriga täidetud. Faktiline ainestik aga on küllalt tähtis ja ka minu vaated Wäinämöinele jne. põhjenevad sellel. Ma tahan Pabsti taga kihutada, et ta need väljavõtted „Archivis" avaldaks, et neid ometi kasutada saaks[9]. — Kritiseerige aga minu tõlget veel rohkem; nagu öeldud, ma ei jäta seda tähele panemata, ja kuiv raamatulik grammatikus ei ole ma mitte. Jumal appi!

Praegu sain Teie sõbraliku kirja 7. skp.-st ja tänan Teid väga õpetuse eest, lootuse järgi, kui jumal elu ja tervit annab, ükskord ka teoga: parandusi võib ju ka tagantjärele esitada.

1. Kr-i „Ristisõitjate" algus ilmus «Maarahva kasulise kalendri» lisas 1850. a., eri raamatuna täielikult 1851. a. (80 lk.).

2. Kr-i Tartusse ülekolimise kavatsuse lähemad asjaolud on tundmata, vrd. kiri 28.

3. Vt. kiri 21, viide 3.

4. *Riia „Mittheilungen"*, s. o. Riias 1834. a. asutatud Ajaloo ja Muinasteaduse Seltsi perioodiline väljaanne „Mittheilungen aus dem Gebiete der Geschichte Liv-, Ehst- und Kurlands"

(Teateid Liivi-, Eesti- ja Kuramaa ajaloo alalt); selle 4. köites (1847), lk. 217—219, 236 käsitletakse ms. ka sõjaaegsete pelgukoobaste küsimust.

5. Kruse, vt. kiri 4, viide 3. — Kunik, Ernst Ed. (1814—1899), ajaloolane; Vene Teaduste Akadeemia liige. — Oma töös „Kritische Bemerkungen zu den Rafn'schen Antiquités Russes und zu dem Kruse'schen Chronicon Nordmannorum" (Kriitilisi märkusi Rafn'i Antiquités Russes ja Kruse Chr. N. kohta). Bulletin de la Classe historico-philologique de l'Académie Imp. des Sciences de St.-Pétersbourg. T. VII (1849), nr. 9—14 = Mélanges Russes. T. I, lk. 246—350, arvustab ta teravalt Kruse töid Vene riigi tekkimise ajaloo kohta.

6. See kavatsus jäi teostamata.

7. Vt. kiri 25, viide 7 ja 8.

8. Gutsleff (Gutslaff), Johann (?—1657), pastor Urvastes. Koostas esimese lõuna-eesti murde grammatika „Observationes grammaticae circa linguam Esthonicam" (Grammatilised märkused eesti keele kohta). Dorpati, 1648 ja „Kurzer Bericht und Unterricht von der falsch-heilig genannten Bäche in Liefland Wõhhando" (Lühike teade ja selgitus vääriti pühaks nimetatud Võhandu jõe kohta Liivimaal). Dorpati, 1648, milles koos eestlaste ebausukommete kirjeldusega tuuakse ms. ka ühelt Võrumaa talupojalt kuuldud eestikeelne piksepalve. Mõlemad teosed on väga haruldased. — Knüpffer, vt. kiri 1, viide 2. — Fick, Carl G. (1801—1883), pastor Keilas. — Võhandu jõega seotud küsimusi käsitles korduvalt ka Kr. Käsikirjad: KM KO Fond 24, M. 63 : 23 ja 32, samuti RO ÕES, SK 142.

9. Pabst, vt. kiri 6, viide 2.

28. KREUTZWALD NEUSILE.

[24. II 1850.]

Austatud sõber! Teie virkus ja püsivus laulude läbitöötamisel paneb imestama! Kuidas olete Te siis sellega hakkama saanud, et nii lühikese aja vältel olete teise osa peaaegu lõpetanud? Soovin Teile sel puhul südamest õnne! Hiljuti leidsin ma oma laulukogu juhtumisi lehitsedes paar varianti, neist ühe paarimehe Rosenpl[änteri] „Beitr[äge]" vihk 11., lk. 142 toodud laulule „*Mina üksi kui see tetre*", mis mulle avalda-

mise väärt paistab, seepärast peate selle koos muude sinnakuuluvate pisiasjadega varsti Tartu kaudu saama[1]. Esimese vihu „lausumisesõnad ja laulud nõidumisejõust" osasse kuulub ka „*Kokku, kokku koorekene*", Rosenpl[änteri] „Beiträge", vihk 3, millest minul samuti on üks variant. Ka hiljuti lubatud ussisõnad võin Teile nüüd täiendatult läkitada, samuti saate Te mõned lauluviisid Opotška poolt, lühidalt, Te näete, et ma oma puhkuseaja-natukese ka just jõude pole ära raisanud. Need, tõsi küll, on ainult väetid asjakesed, mis ma Teile annetan, kuid hea tahtmine loeb Teile ometi ka midagi? Teie ettepanekut — jätkata ilmunud laulude kritiseerimist — ei saa ma sedapuhku täita, võib-olla ükskord juhtumisi jälle midagi. — Teie otsus „Ristisõitjate" kohta on täiesti põhjendatud, meie eestlaste arusaamiseviisi tarvis on selle vorm väga abstraktne, kuid minu sihiks ei olnudki kogunisti seda ära hoida, ennemini pidid need pisukesed palad vähestele asjatundjatele näitama, et meie säherduste asjade kujutamiseks täiesti k õ l b m a t u (?) keel seda etteheidet ära ei teeni. Lisaks tuli veel Laakmanni soov „midagi histoorilist" kalendrisse panna. Meie pool olid lugejad suuremalt jaolt „*Reinuvaderi*" järge oodanud ja olid sellepärast pahased, kui nad nägid, et nad oma ootustes olid petta saanud[2]. Kes Faehlmanni meisterlikkusega suudaks rahvale koomilisi kirjeldusi pakkuda, see võib-olla lööks rahva suure osa juures läbi, ometi ma kardan ikkagi, et hernhuutlikud jesuiidid sellegi vastu sõtta läheksid. — Teie laulude raamatukesega pole „rahul" mitte ainult „paar inimest", vaid — nagu mul must valgel on — ka mitmed meie Tartu asjatundjad annavad kiitva otsuse. Faehlmanni jaoks, kelle otsust ma kõige parema meelega oleksin kuulnud, ilmus raamatuke paraku liiga hilja[3]; ta ei saanud enam selle kalli himuroaga tegemist teha, viimased sõnumid olid nii pahad, et ta võib-olla juba surnud on. Mineval nädalal kirjutasin ma Sachssendahlile, ei saanud vastust, minu kirja viija aga ütles: S[achssendahl] olevat alatasa Faehlmanni voodi juures ja F[aehlmann] „*juba hinge vaakumas*" s. t. surmaheitluses[4]. Andku jumal, et see sõnum enneaegne oleks.

Kuniki otsus Kruse kohta ei ole mulle veel silma puutunud, aga pärast seda, kui ma viimase „Ungeschichte" jne., — nagu Leipzigi „Novellen-Zeitung" seda tabavalt nimetab —, lugesin, olen ma arvamisele jõudnud, et säherdusi autoreid ei

jõuta iialgi küllalt karmilt karistada[5]. Saksa kirjavara hulgas on halbu raamatuid külluses, kuid küsitav on, kas ajaloo-põllul iial midagi halvemat tehtud on? Lisage sinna juurde veel mehe upsakus, kes isegi asjades, millest ta midagi ei tea, pareminitundja otsuse ära põlgab! Kes ajaloo-uurijana midagi tähtsamat pakkuda ei suuda, peaks õigusepoolest kirjutamise teiste osaks jätma. — Sellevastu panin ma O. Kienitz'i teise köite 1. ande palju suurema rahuldusetundega käest kui esimese köite ja mul oli lausa rõõm lk. 68. lugeda, et autor lubab meile esimese köite ümbertöötatud kujul anda[6]. Muidu ei kuulu hr. Kienitz kogunisti minu armastatud kirjameeste hulka; ka olen ma kaugel sellest, et igalpool tema vabade vaadete eest välja astuda. Kuid olgu sõber või vaenlane, igaühe vastu tuleb õiglane olla.

Et paik, amet või positsioon inimese seespidise olemise ja väärtuse tarvis täiesti ükspuha on, sellele Teie lausele kirjutan ma kõige täielikuma meele-mõtte-kindlusega alla, ka ei olnud selles põhjus, miks ma pikemat aega endamisi nõu pidasin, kas ma ei peaks muusade linna oma praegusest elupaigast paremaks pidama või mitte? Ainus asi, mis mulle esimesel silmapilgul sealjuures soovimiseväärne paistis, oli lastekasvatamine ja sinna juurde mõnu mitmete ühemeelsetega ühte kohta elama saada. Kui ma aga selle kõrval ohvreid kaalusin, mida säherdune muudatus paratamatult nõuaks, leidsin ma varsti, et ma sealjuures kahju saaksin, näit. oma majaga, mis umbes 4000 rbl. hõbedas maksab, sunnitud müümisel aga vaevalt poole sellest summast annaks. Hoolimata säherdustest rahalistest arvestustest. leiab inimese süda harjumise ja olude järjel maakera igas punktis ankrupaiga, kus ta tormise ilma korral heameelega puhkab, — säherdusi mõnususi häda sunnita minema visata oleks ju kole. Olgugi, et suurem jagu inimesi peab arsti viimaseks päästerõngaks, ometi leidub igalpool pisuke ring, kus raskete katsumisetundide kaaslane mõne armsa majasõbra poolt hoolitsemist leiab, ja just säherdustest hingedest tunneb vanem inimene uues kodupaigas suurt puudust.

Mulle saadetud teadustused Leja ja Zeltiņi eestlaste kohta on tänaseni õige puudulikud. Hr. pastor Kupffer Alulinnas peab mitmel märkimineval põhjusel oma koguduseliikmeid eestlasteks[7]. Seevastu hr. pastor Schilling Gulbienest, — kes ise mingit otsust ei anna, — loeb omasid (ainult võõraste auto-

riteetide järgi käies) liivlasteks[8]. Inimesed ise olid talle ütelnud: nende keel minevat lahku nii tartu kui ka tallinna keelest, aga Opotška pool olevat nad inimesi leidnud, kes täiesti nende keelt rääkisid. Keeleproove pole ma saanud. Tegin Akadeemiale ettepaneku, et üks keeletundja asja uurima saadetaks[9]. Kuidas õpetatud härrad selle asja korraldavad, seda ma veel ei tea. „*Ma lähen lindan*" ei tunne me siin Võrumaal, küll aga *meie lääme liina* või *käusime liinan. Vellese venelased* asemel pole ma iial kuulnud, esimene tähendab siin venda. (Lõpu leiate Te teisel lehel[10].) Lubage mulle siin oma tänane kiri lõpetada. Minu kiire vastus olgu Teile tõenduseks, kui heameelega ja teenimisevalmilt Teie soovimisi siin kuulda võetakse, teiseks põhjuseks on, mida sa täna teha saad, seda ära lükka homseks edasi. Elu on lühike ja meile kättemõõdetud aeg teadmata. Kui ühendus Tallinnaga siit mitte nõnda raske ei oleks, paluksin küll Teie laulude vihu enne trükkimist mulle saata. *Ja mis nüüd muud kui palju tuhat tervisi! Vale.* Teie kõige ustavam sõber

[Kreutzwald].

Võrul, 24. veebruaril [1850].

P. S. Järgmisel nädalal tuleb trükipressi alt „Verhandlungen der gel. Estn. Gesellschaft" II köite 3. vihk, selles leiate minult paar pisukest asja[11].

Lubage mulle siinkohal üks palve: peaks mõnes Tallinna apteegis vaba õpilasekoht olema, siis teeksite mu suureks tänuvõlglaseks, kui mulle selle kohta peatselt informatsiooni nõutaksite.

1. Rosenplänter, vt. kiri 3, viide 3.

2. Kr-i „Reinuvader Rebane. Üks ennemuistene jutt" ilmus Maarahva kasulise kalendri 1848., 1849. ja 1851. a. lisas, eri raamatuna 1851. a.

3. Vrd. Kr-i arvustavaid märkusi Neusi rahvalaulude väljaande kohta kirjas Faehlmannile 29. jaan. 1850. a.

4. Sachssendahl, E., vt. eessõna; vrd. kiri 82.

5. 1849. a. „Novellen-Zeitung'is", nr. 288 ilmunud anonüümses artiklis „Die Esthen und ihre Poesie" (Eestlased ja nende luule; Kr-i ärakiri: KM KO Fond 24, M. 63 : 29) juhitakse kõige-

pealt tähelepanu eestlaste kui „Euroopa kõige õnnetuma rahvuse“ saatusele, keda „saksa sisserändajate“ „ajaloolise õiguse raudrusikas“ rõhub ja orjuses hoiab. Kõigest hoolimata olevat aga eestlastel säilinud suurepärane ja rikkalik vanade rahvajuttude ja laulude vara. Sellega ühenduses tõstetakse esile eriti Faehlmanni ja ÕES-i osa eesti rahvaluule kogumisel ning esitatakse näidetena Faehlmanni muistendid „Keelte keetmine“ ja „Maailma loomine“. Kruse (vt. kiri 4, viide 3) teost puudutatakse möödaminnes, nimelt muude õnnetuste kõrval olevat eestlasi „tabanud ka see õnnetus, — et Kruse on nende ajaloo-kirjutajaks hakanud. Ometi on õnn, et see karikas vaestest eestlastest mööda läheb, sest et nad tema saksa keeles kirjutatud raamatut „Urgeschichte“ — richtiger Ungeschichte — „des Esthnischen Volksstammes“ (Eesti hõimu ürgajalugu, õigemini — mitte-ajalugu) lugeda ei oska“.

6. Kienitz, Oskar (1815—1859), koduõpetaja ja ajaloolane Tartus. Siin on kõne tema ulatuslikuks kavatsetud teosest „Vierundzwanzig Bücher der Geschichte Livlands“ (Liivimaa ajaloo 24 raamatut) I. Dorpat, 1847. XVI + 318 lk.; II. Riga, 1849. (4) + 158 + XVI lk., millest ilmus ainult 4 raamatut.

7. Kupffer, Gustav (1814—?), pastor Alulinnas (Alūksnes).

8. Schilling, Georg G. (1800—1880), pastor Gulbienes. Kr-i kirjavahetus Kupfferi ja Sch-inguga avaldatakse käesoleva väljaande I köites.

9. Vt. Kr-i ja P. Köppeni kirjavahetus.

10. „Teine leht“ pole säilinud.

11. Vt. kiri 4, viide 12, kiri 22, viide 3 ja kiri 25.

29. NEUS KREUTZWALDILE.

[8. III 1850.]

Mu kallis sõber!

Teie heatahtlik ja vastutulelik lahkus, mis kõigile minu, ma pean häbiga tunnistama, mitte ikka tagasihoidlikkudele soovidele heasüdamlikult ja sõbralikult vastu tuleb, viib varsti nii kaugele, et ma päriselt ära unustan uut kirja alustada kuidagi teisiti kui kõige soojema ja südamlikuma tänuga. Usaldades Teie sõprust, lisan jälle paar lehekest juurde. Pulmalaulude

järjekord on umbkaudselt tehtud; teated koha, pruudikodu jne. kohta on enamasti käsikirja põhjal toodud. Kui Te seal ainult märgitud numbreid püüaksite õiendada. Teie teade Tartu asjatundjate otsuse kohta rõõmustab mind väga. Ärge imestage, kui ma teise osa varsti valmis saan; eeltööd olid juba rea aastate eest tehtud. Minule on nüüd niisugune äpardus juhtunud, et rubriik „Loodusest ja elust" viie trükipoognani on kasvanud ja ma $^{3}/_{5}$ sellest jälle välja kärpima pean; ka rubriigi „Laulu rõõm ja mure" pean 3. osa jaoks jätma. Ärge aga sellepärast mulle lubatud üleskirjutusi saatmata jätke, need on mulle vähemalt lohutuseks. Kui 2. osa käsikirja Teile saatmine võimalik on, ja ma loodan, et see Laakmanni kaudu teha laseb, siis läheb täide üks juba kaua hellitatud soov, mida ma aga välja ütelda ei söandanud, sest et ma pärast nii mitmekordset vaevamist Teile enam uut koormat ei tohtinud peale panna. Aga *volenti non fit injuria*[1], ja nii haaran ma kahe käega kinni. Opotškast saadud rahvaviisid rõõmustavad mind väga. Leidke ometi võimalus ka mõningate teiste üleskirjutamiseks. Soomest saime hiljuti soome rahvaviiside kogu (kokku viiskümmend!) esimese vihu, ja ma püüan praegu mõnda neist laulukestest, nii palju kui minu väga puudulik soome keele oskus seda lubab, tõlkida, et me seda kergemini ja paremini nende meloodiate sisusse võiksime tungida. Aga seal esineb ka palju riimitud laule mitmesugustes ilmselt mitte algupäraselt soome värsimõõtudes, ja ma ei tea, kas mitte juba ette ruumi anda oletusele, et küllap ka neile meloodiatele rootsi muusika on mõjunud. Aga tekst ise pakub mõndagi ilusat, ja ka see, mis laenatud võib olla, paistab tõesti soomlaste eneste poolt ümber loodud[2].

Kas vahest teate või ehk võite ilma suurema vaevata teada saada, kes oli umbes 1700. aasta paiku Vastseliina pastoriks[3]? „Schriftstellerlexikon'is", mida mul praegu käepärast pole, võib see ehk küll leiduda, aga kus[4]? Meie Kirjanduse Seltsil on peale muu ka alaosakond eesti keele jne. jaoks. Kas teate, kuidas sellega lood on? Igal aastal peetakse üksainus koosolek, siis kui sinod koos käib. Peale vaevalt poole tosina linnaliikme on seal ka veel 1, 2, 3 maapastorit liikmeks. Nendel koosolekuil on ettekandeid pidanud: kadunud Knüpffer[5], Wiedemann[6], Hasselblatt[7] ja enamasti mina tühipaljas. Ma arvan, sellest võib juba ettekujutuse saada, kui kaugele

meil siin keele, kommete jne. uurimisega on jõutud. Ühe unustasin ma nimetamata, kes ükskord ka midagi esitas, Freund'i, kelle kohta hiljuti „Inlandis" teade oli ja kelle surma ma valusalt kahetsen [8]. *Facit* [9]: 8 aasta jooksul on maapastoritest 2 midagi esitanud! Minu püüdmine selleks midagi teha on tunduvalt vähenenud. Kas järgmisel aastal saame „Reinuvaderi" jätku? See huvitaks mind väga, sest ma jagan siin eestlaste maitset. Siin on kõnet olnud sellest, kas poleks otstarbekohane eestlaste eneste jaoks valik n e n d e kõige paremaid laulusid välja anda, nimelt u u e s t i r e d i g e e r i t u d tekstiga (s. o. mõnede kärbetega, mitmete teisendite ühendamisega jne.). Mis Teie selle kohta arvate? Õigupoolest tekkis mul see mõte juba 15 aasta eest, nüüd on aga teised inimesed selle peale tulnud [10]. Kienitzil on ilmselt talenti, ja tema ajaloo 1. köites on õigupoolest ainult sissejuhatus kõlbmatu. Tema Plettenberg on natuke paisutatud ja kriitikas nõrk [11].

Mul on kahju, et ma vakantse apteekriõpilase koha asjas Teile ühtki soovitud vastust ei saa anda. Üheski siinses neljas apteegis ei ole praegu seesugust vaba kohta ega arvatavasti ka lähemas tulevikus oodata. Ka Haapsalus pole ühtki. Kuidas on lugu Eestimaa teiste väikelinnadega, ei tea ma ütelda; kui Te aga tahate, võin ma järele kuulata, kuid see võtab aega.

Elage väga hästi, kallis sõber, ja pidage sõbralikult meeles ka

Teie kõige ustavamat ja omasemat

A. Neusi.

Tallinnas, 8. märtsil [18]50.

1. *volenti non fit injuria* (lad.) — tahtjale ei sünni (ei tehta) ülekohut.

2. Küsimus on soome rahvaluulekoguja Henrik Aug. R e i n h o l m'i (1819—1883) toimetatud soome rahvaviiside vihukesest „Suomen kansan laulantoja. Pianolla soitettavia" (Soome rahvaviisid. Klaveril mängida) I. Helsingissä, 1849. VIII + 24 + 14 lk. Kavatsetud 50 vihust ilmus ainult üks.

3. Vastseliina pastoriks oli 1700. a. paiku Johann B o r e t i u s.

4. J. Fr. v. Recke ja K. Ed. Napiersky, Allgemeines Schriftsteller- und Gelehrten-Lexikon der Provinzen Livland, Esthland und Kurland (Liivi-, Eesti- ja Kuramaa kirjameeste ja õpet-

laste üldleksikon) I—IV. Mitau, 1827—1832. Nachträge und Fortsetzungen (Lisad ja täiendused) I—II. Mitau, 1859—1861 on teatmeteosena säilitanud väärtuse tänapäevani. J. Boretiuse nime seal ei leidu.

5. Knüpffer, vt. kiri 1, viide 2.

6. Wiedemann, Ferdinand J. (1807—1887), väljapaistev eesti keele uurija, vt. lähemalt Kirjavahetus III, lk. 66 ja registri järgi.

7. Hasselblatt, Friedrich W. A. (1815—1870), Karuse pastor.

8. Freund, Ferdinand L. (1797—1850), õpetaja Tallinnas, vt. Inland 1850, vg. 144.

9. *Facit* (lad.) — teeb (kokku); tulemus.

10. Selle kavatsuse tahtis Neus koos Fr. Russoviga (vt. Kirjavahetus III, lk. 87) teostada 1859. a.; nad koostasid „Eesti rahvalaulude" käsikirja, kuid tsensuuritakistuste tõttu jäi see ilmumata.

11. O. Kienitz, Die Schlachten bei Maholm und Pleskow. Ein Denkmal Plettenbergs (Lahingud Viru-Nigula ja Pihkva juures. Plettenbergi mälestussammas). Riga, 1849. (6) + 90 lk.

30. NEUS KREUTZWALDILE.

[28. IV 1850.]

Kallis sõber!

Teie ennastohverdavas sõpruses mulle saadetud laulud olen ma juba mõne aja eest kätte saanud ja ütlen Teile oma kõige soojema tänu! Vaeselapse laul on nii hea, et ma seda Knüpfferi poolt Rosenplänteri „Beiträges" avaldatud teisendist, mis pealegi veel samalaadne ja juba trükitud, ilma kahtlemata paremaks pidasin ja sisse võtsin. Peale selle oli mulle nr. 162, mis „*Kalju poisist*" kõneleb, väga huvitav, ja ma loodan selle tagantjärele 3. osasse mahutada, mis mõningaid lisandusi toob. Aga mis tähendab seal enne lõppu mainitud „*rauda-käpp*"? Kas kannab *isamees* ehk *raudkeppi* [1]? Noodid on mulle väga meeldivad ja teretulnud, aga kahjuks ei saa ma osalt segaselt kirjutatud hällilaulu tekstist, nimelt selle esimesest poolest aru

ja palun Teie abi. [- - -] Meloodia tundub mulle kui mittemusikaalsele inimesele väga hea, sest minagi saan aru, et see on täiesti otstarbekohane. Ma loodan asju nõnda ajada, et me 3. vihule noodilehekese võime juurde lisada.

Praegu just lugesin Eesti Seltsi „Toimetuste" uut vihku ja kuna kogu vihu sisu minule sobib, olen sellega väga rahul. Ka Teie antud pilli olen pidanud alla kugistama ja jään selle mõju ootama ning püüan seda niipalju kui võimalik arvesse võtta [2]. Sellevõrra kui ma praegu võin taibata, olete Teie see mees, et ammu-ustud tõdesid häbisse saata. Harilikult öeldi: jumal hoidku mind ainult mu sõprade eest, vaenlastega saan ma juba isegi valmis. Vähemalt Teie puhul pean ma aga ütlema: jumal olgu tänatud niisuguse sõbra eest, kui ma ka oma vaenlastega üksi pean valmis saama. Ma pean Teie muinasjuttu selle vihu krooniks, ja pean õnne tänama, et ma selle päevavalgele meelitasin. Või ei ole see mingi õnn, kui mõnel natuke abitul pisiasjal peale oma ligema sihi, millest see ometi ka päriselt ei paista mööda lasknud olevat, niisugused tagajärjed on? Teie muinasjutus tundub, kui Teie ehk ka midagi omalt poolt juurde olete lisanud (näit. väikese salmi riimid), igal pool eestilist. Kas Boubrig'il on korda läinud Faehlmanni (kelle põrm rahus puhaku ja kelle vend siin mõned päevad pärast teda niisamuti suri) muistendeid kaitsta, selles ma kahtlen [3]. Teie mütoloogiline töö huvitab mind niisamuti ja meeldib mitmeti, aga seda tuleb enne põhjalikult uurida ja läbi mõelda [4]. Te olete tsitaatidest meelega kõrvale hoidnud, aga selles asjas ei ole ma Teiega nõus. Kui neil muud ülesannet pole kui õpetatud olekut välja paista lasta, siis on nad muidugi üleliigsed. Aga kui on tegemist alles ühele uuele teadusele põhjapanemisega, aitavad tsitaadid faktiliselt antut paljalt oletatust ja järeldatust eraldada. Sagedasti on siis küll (teises mõttes ebameeldiva) „antu sõnasõnaline kordamine" kõige parem ja nõnda ongi Zeuss oma teosele „Die Deutschen und die Nachbarstämme" suure väärtuse andnud [5]. Väga iseäralik on see, et eestlaste pärimustes vanade pühade kohta jumaluste nimed on ainult epiteediks ja päris eraldav nimi enamasti puudub. Soome keeles on *ukko* peaaegu kõigi kõrgemate jumaluste lisanimi [6], niisamuti *vana, vanaisa*. Kas Teie ei saadaks lahkesti mulle selle laulukatkendi, mida Teie lk. 46 tsiteerite, kui see nimelt pikem on kui trükitud [7]. Ka sooviksin ma väga

Teie teisendeid laulust *Kokku, kokku, koorekene*. Vastuse Teie armsale teisele kirjale jään ma seekord võlgu, loodan aga lähemal ajal tõlked soome keelest suure heameelega ära saata [8]. Siin ainult niipalju: Härra Gernet on siin [9] ja elab raehärra lese proua Hippiuse juures.

Kõige soojema sõprusetervitusega

Teie ustavam sõber

A. N[eus].

Tallinnas, 28. aprillil 1850.

[- - -]

1. Kõnesolev rahvalaulude käsikiri on säilinud: KM KO Fond 63, M. 4 : 15. Vrd. ka kirjad 28 ja 33.

2. Vt. kiri 25.

3. Boubrig, Johann S. (1788—1852), Tartu ülikooli eesti keele lektor aa. 1826—1837 ja õpetaja Tartu koolides; ÕES-i asutajaliige ja agaramaid kaastöölisi Seltsi algaastail. Tegeles eesti keele ja rahvaluule uurimisega, mille tulemused on osalt säilinud käsikirjas, osalt avaldatud ÕES-i toimetustes. Vrd. P. Ariste, Eesti keele ja soome-ugri keelte õpetamisest ja uurimisest Tartu ülikoolis (1802—1952). TRÜ Toimetised nr. 35 (1954), lk. 82—83. — Siin on kõne tema kirjutusest „Volkssagen und Traditionen aus dem eigentlichen Estland, besonders aus Harrien und der Wieck" (Rahvamuistendeid ja pärimusi päris Eestimaalt, eriti Harju- ja Läänemaalt). VerhGEG II, 3, lk. 50—73, milles ta ms. rõhutas Faehlmanni teeneid eesti rahvamuistendite kogumisel ja avaldamisel ning vaidles nende vastu, kes F-i muistendite ehtsuses kahtlesid.
Fr. R. Faehlmann suri 10. apr. 1850. a., tema vanem vend Carl Philip F., tolliametnik Tallinnas, suri samuti aprillis 1850.

4. Vt. kiri 22, viide 3.

5. K. Zeuss, Die Deutschen und die Nachbarstämme (Sakslased ja naaberhõimud). München, 1837 — sisaldab ülevaate pea kõigi Kesk-Euroopa rahvaste põlvnemise kohta keeleliste ja ajalooliste andmete põhjal.

6. *ukko* (sm.) — vanamees, taat, rauk.

7. Kr-i kirjutuses eesti mütoloogia kohta, vt. kiri 22, viide 3.

8. *tõlked soome keelest*, s. o. soome rahvaviiside väljaandes avaldatud tekstide tõlked, vt. kiri 29, viide 2.

9. Gernet — tundmatu.

[19. V 1850.]

Kallim sõber!

Et oma vastuses Teie viimasele kirjale õigele teele jääda, algan ma seda nagu ikka kõige südamlikuma tänuga Teie sõbraliku vaeva eest. Juba ammu olen ma Teile võlgu teate selle kohta, kuidas laulude 1. vihku honoreeriti. Kirjanduse Selts kandis trükikulud. Et ta ise ainult 250 eksemplari vajas, trükkija aga kinnitas, et temale olevat ükskõik, kas ta antud arvu või 600 eksemplari trükib, siis laskis Seltsi juhatus 600 trükkida ja andis 350 eksemplari mulle. Neist olen ma nüüd 330 eks. raamatukaupmehele mõõduka hinna — 75 rubla hõbeda — eest maha müünud. Teie, kallim sõber, olete aga selle juures korduvalt vaeva näinud ja nii palju väärtuslikku lisa andnud, et ma, nii väike kui see summa on, end ometi selle ainsaks omanikuks ei tohi pidada. Kuna Teie kaastöö võrdub tervikuga nagu 11 : 54, siis ei tohi ma kuidagi Teilt vaba käsutamisõigust ühe viiendiku summa kohta ära võtta ja saadan sellepärast alles praegu saadud rahast Teile 15 rubla hõbedas. — Tahaksin küll, et võiksin sellele ühe või kaks nulli lõppu lisada, aga see kahjuks pole võimalik! Teie suurepärane kirjavahetaja härra Bonze (Äss) väärib minu täit imetlust[1]. Ilmselt peab mehel suur tagavara rahvalaule olema, kellel kõige paremad teisendid kohe käepärast on, ja kõige sügavam asjatundmine, kui ta sissejuhatust nii pealiskaudseks peab. Või on ta mõni naljahammas, kes ka siin oma küünla vaka all hoiab, et see paremini valgustaks. Ka siin on midagi retsensiooni taolist päevavalgele ilmunud, ühe tõesti vaimurikka välismaalase poolt[2], kes aga ümberpaneku puhul ühes punktis viltu lööb (ta nimelt ei taha midagi peale voolavate värsside). Valestimõistmised, mis aga siin on ilmsiks tulnud, on imelikud ja tuletavad mulle elavalt meelde Teie soovi, et Faehlmann oleks laule *seletama* pidanud. Nii nagu meie keeleuurijatele ikka keel mõistatuslik paistab, nii leiab see välismaalane seal raskusi, kus neid ei ole, ja peab mõnikord kõige ilusamaid kohti halvaks. Kui üks või teine üksik liige oma isiklikul vastutusel sündmatult kallale tungib, siis ei tohi Teie seda kogu Seltsile süüks panna.

Kui ma õieti aru saan, siis olete Pabsti poleemika pärast Faehlmanni vastu pahane, mis tõepoolest oleks võinud ära jäädа [3]. Aga minu ridade vahelt pole Teie siiski õigesti lugenud. Need pidid ainult minu pahameelt välja puistama. Mulle ei ole muidugi pähe tulnud Teid mõnele tööle sundida, et viiele või kuuele isikule vahest poolteiseks tunniks ajaviidet muretseda. Ma ise olen oma ajaga väga kitsi, et mitte teada, et Teie võite oma aega kümme korda paremini kasutada ja kasutategi. „Kalevalast" ei ole ühtki saksa tõlget olemas, küll aga on Léouzon le Duc'i prantsuskeelne, vt. Lieder, lk. 9 [4]. Nagu ma kuulen, olevat Schiefneril uuest „Kalevala" väljaandest saksakeelne tõlge käsikirjas valmis [5], kuid Helsingi Selts olevat selle tagasi lükanud [6], et ladinakeelset tõlget välja anda!! Läänemaal ei ole mingeid pikemaid, üksteisega seotud eesti rahvalaule olemas. Aastate eest minu poolt Tartu saadetud sellekohane teade käis Halliste kihelkonna kohta ja oli saadud minu tolleaegselt kolleegilt A. Berg'ilt, praegu seminari inspektor Tartus [7]. Aga vana eesti naine, kes neid teadma pidi, oli tookord juba surnud, nagu Berg mulle veidi hiljem pärast üht suvevaheaega teatas.

Erman'i „Archiv zur genaueren Kenntniss Russlands" 8. köites on ka väljavõte Teie kirjutusest pihkva eestlaste kohta ja 2½ laulu tõlkes [8]; küsitakse, kas haldjate laulus „*palja särki*" ei tähenda „sile riie" (glattes Kleid). Sealsamas teatatakse ühe venekeelse vihukese põhjal, et mongoli rahvad Siberis austavat majavaimusid *Onggod* nime all [9].

Rahvalaulude 2. vihu käsikirja andsin eile trükkijale, et ta selle tsensuuri saadaks. Ühtlasi lubas ta Laakmanni paluda, et too selle kindla võimaluse korral Teile kätte toimetaks. Mis Te seal parandada leiate, seda palun kõige sõbralikumalt minu eest mitte varjata. Peale muu tuleb sealt mõnigi laul veel päris välja jätta (härra Bonze rõõmuks, seevastu peterburilastele ei ole neid veel küllalt [10]). Kaks osa, „Sõjalaulud" ja „Murelaulud" olid juba varem tsenseeritud ja puuduvad seepärast käsikirjas. —

Rõõmustage mind varsti jälle kirjaga ja teadetega oma Pihkvamaa-sõidust. Kõige austavama poolehoiuga

Teie

alandlik sõber

A. Neus.

Tallinnas, 19. mail [18]50.

1. *Teie suurepärane kirjavahetaja härra Bonze* — oli kõigi tunnuste põhjal G. Schultz-Bertram (vt. kiri 34, viide 3). See selgub ühest tema kirjast ÕES-i sekretär E. Sachssendahlile 3. juun. 1850. a. (KM KO ÕES M. A. 168 : 5), kus ta ms. kirjutab: „Neusi tööga ei ole ma absoluutselt rahul ja mulle on mõnesuguseks troostiks, et see häbistavalt halb tõlge (s. o. eesti rahvalaulude tõlge) mitte mõne m e i e (s. o. ÕES-i) liikme poolt pole välja läinud. Ma loodan, et seda teravalt kritiseeritakse". Ilmselt sessamas mõttes oli ta Neusi tõlgete kohta juba varem Kr-ile kirjutanud, kes omakorda sellest Neusile teatas.

2. *vaimurikka välismaalase poolt*, s. o. Tallinna gümnaasiumi õpetaja Eduard M e y e r'i (1812—1856, pärit Hamburgist) poolt, kes Neusi rahvalaulude väljaande kohta 8. III 1850. a. Eestimaa Kirjanduse Seltsi koosolekul ettekandega esines, vt. Inland 1850, vg. 206.

3. Vt. kiri 32.

4. Léouzon le Duc, La Finlande (Soome) I—II. Paris, 1845, sisaldab peale muu ka soome rahvaeepose „Kalevala" proosatõlke. — „*Lieder*", s. o. Neus, Estn. Volkslieder, lk. 9.

5. Schiefner, vt. Kirjavahetus III, lk. 19 jj.

6. *Helsingi Selts*, s. o. Soome Kirjanduse Selts, asut. 1831. a.

7. B e r g, Joh. Aloys v. (1809—1868), Tartu õpetajateseminari inspektor, varem kreiskooliõpetaja Haapsalus.

8. E r m a n, Georg A. (1806—1877), füüsikaprofessor Berliinis. Tema toimetatud ajakiri „Archiv für wissenschaftliche Kunde Russlands" (ilm. 1841—1861) oli määratud Venemaa ja vene rahva ning teaduse saavutuste tutvustamiseks. Selle VIII (1849) köites, lk. 253—262 refereeritakse ÕES-i toimetuste II köite 2. vihku, mis sisaldas Kr-i kirjutuse pihkva eestlaste rahvaluule kohta, vt. kiri 4, viide 2.

9. *Onggod* kohta vt. sama ajakirja (vt. viide 8) artikkel „Über den Schamanismus" (Šamanismist), lk. 216—217.

10. *peterburilastele ei ole neid veel küllalt*, s. o. Schiefner jt. nõuavad neid veel rohkem.

32. KREUTZWALD NEUSILE.

[30. V 1850.]

Kõige kallim sõber,

Ütlen Teile südamest tänu lahkelt saadetud 15 rbl. eest; vähem kui and ise kohustab mind nii suuresti tänuks andja meele- ja mõtteviis, üks tubli ja aus helin „heast ajast", sest

näitused nii auväärsest meelelaadist muutuvad iga päevaga ikka haruldasemaks ja kui me asja karvapealt võtame, siis ei olnud Teie kogunisti kohustatud nõnda talitama, vaid oleksite võinud oma virkuse ja töö juures valatud higi pisukese vilja puhta südametunnistusega omale võtta. — Bonze otsuse nõdrad jalad ei jäänud minu silma eest varjule, aga selle, mis kogu loos kõige huvitavam, peate Teie siinkohal teada saama: Varsti pärast Teile teatatud otsuse saamist esitasin ma õpetatud kriitikusele palve, ta saatku mulle lahkesti oma laulukogu minu omaga võrdlemiseks, et lahkuminevaid variante saaks paberile panna, ühtaegu oleks mulle armas, kui ta saaks mulle eesti prosoodia jm. kohta (kus minul kui asjatundmata mehel mingisuguseid teadmisi pole) üht-teist õpetlikku teatavaks teha. Esimese peale vastab ta, tema isiklikult ei ole laulusid korjanud ega nende vastu palju huvi tundnud, kuid Rosenplänteri „Beiträges" on hulk eesti rahvalaulusid avaldatud, ka olevat ta mõne aasta eest ühes väljamaa lehes paari laulu koos „õige kordaläinud tõlkega" lugenud. Teiseks arvab ta kuulnud olevat, et Faehlmann on andnud kriitikalise kirjutuse eesti rahvalaulude kohta. Selle niisama naiivse kui ka otsekohese südamepuistamise peate minu otsusega kõrvuti panema, siis alles omandab viimane õige väärtuse. Säherdused asjad oleksid tõepoolest väärt, et nad väljamaal teatavaks saaksid, kus paraku ikka veel meie kirjanduse ja selle saavutuste üle vääralt otsustatakse: vähemalt õpitaks tundma, et meie provintsides on kriitikusi, kes mõnest rumalast Lessingist üle käivad [1]. Teie vaimurikas välismaalane oma voolavate värssidega peab samuti olema rappa läinud. Voolavus on ju tõesti ilus asi (nagu Teie tõlge on selles tükis andnud, mis võimalik), aga seda ei tule püüda täpsuse ja muude ehtsate omapärasuste kulul. Mida rohkem ümberpanija omas tõlkes originaali karakteerset jumet peegeldab, seda kordaläinumaks pean ma tema tööd. Siledus on pahatihti otsekui pisturaha nõtrade silmade jaoks, kus kilina-kõlinaga oma nõrkusi varjata püütakse. Eesti poeesiast ei tule klassikalise vana-aja ilu otsida, siin pole midagi kreeklaste nägususest ja elegantsist; need on lausa lihtsad looduslikud helinad, nagu need siinsetes klimaatilistes oludes ja muude välisasjade mõjul tekkida võisid ja tekkima pidid. Loomulik ilukõla tuleb sagedasti ilma lauliku kaasaavitamiseta keelest enesest, mida me saksa keeles kõige paremal tahtmisel edasi anda ei saa. — Nii-

sama omapäraseks pean ma Kalevi-lugu, mis nagu mõni antediluviaalne imeloomamürakas on üle meie arusaamise kolossaalne, dimensioonideta ja fantastiline. Ühelt poolt liitub ta tume-tusaste põhjamaade jumalasaagade külge, teiselt poolt aga aasia fantasmogooriatega, ega salga siis rahva algmist kodumaad maha. — Igatahes oleks eesti lauludele või õigemini nende taipamatutele lugejatele tuluks olnud, kui Faehlmann neid oleks seletanud; et seda pole sündinud, siis peame neid omal viisil interpreteerima ja igale narrile spetsiaalse mõnu jätma selle kallal oma vildakat otsustamisevõimet proovida. Üks säärane narr on ka Teie Pabst, kes asjadesse segab, millest ta midagi aru ei saa[2]. Tema naeruväärsetest väljaastumistest ärritas mind see, mis on ära toodud tänavuses Inlandis nr. 12, veerg 178, kus vana-aega uurivad troglodüüdid ja Tartu labürint Tiskre vähemohtliku röövlikoopaga ühendusse viiakse[3]. Minu vastust ei võtnud paraku härra Pabstiga sama mesti toimetus vastu, aga ma loodan, et hr. Pabst seda luges ja südamesse võttis, kuna minu käsikiri mulle alles kuue nädala pärast tagasi saadeti ja selle aja vältel tõenäoliselt reisu Tallinnasse tegi. Peapahanduseks näikse sellele infusoorile olevat, et Eichwald teda t ä h e l e e i p a n n u d[4], ja et ta sapipõis kord juba paisunud oli, siis sülitas ta pimesi mürgist ila kõigele, mis talle teele ette juhtus. Toimetusele andsin ma selle parteilikkuse eest nagu kord ja kohus nina peale ja karistuseks ei saada ma lehele ruumi täiteks midagi. Toimetus lubab igal koeral teekäija kallale karata, aga kui see tahab malaka kätte võtta ja oma nahka kaitsta, siis on toimetusel otsekohe igasugused asjad arvesse võtta. Miks ei tee ta seda kallalekippumiste puhul?! Kui Schiefneri Kalevala-tõlge midagi väärt peaks olema, siis leiab ta minu arvates Saksamaal hõlpsasti kirjastaja. Ladinakeelsest tõlkest ei saa ma Kalevalale suuremat õnnistust oodata. See oleks säherdune kurioosum, otsekui tuleks Hamburgi härra Meyerile[5] pähe mõningad eesti rahvalaulud Horatiuse oodide kujul ladina keelde tõlkida[6]; igatahes kannataks selle all väga rahvuslik jume. —

Kas ma sel suvel Pihkvamaale saan, on esiotsa väga küsitav. Suvekuudel, kus arstitegevuses harilikult kõige vaiksem aeg tuleb, ei ole siin minu musikaalset kaaslast, kes meloodiad üles märgiks, ja ma tahaksin, kui sõidan, heameelega kaks kärbest ühe hoobiga lüüa. Minu etnograafilised tööd Akadeemiale on

lõpetatud, sellepärast pole mul *ex officio* sinna sõitmist[7]. Kas olete Köppeni „Ethnographische Karte von St. Petersburger Gouvernements" juba näinud[8]? Ülejäänuid ei anta säherduse põhjalikkusega, vaid teised kaardid pidavat ilmuma palju väiksemas mastaabis.

Iseäranis huvitab mind Teie teade Siberi mongolite majavaimude kohta, kelle nimi olevat *onggod*. Seda nime olen ma Eestimaal mõnda korda viirastuste kohta kuulnud. Kui lakas öösel mingit kolinat kuuldub, ütleb eestlane: „*Ei tea, mis tondid või ongad lakas kolistavad*". Kindlasti peavad *tondid* ja *ongad* sugulased olevused olema.

Mis puutub Teie järgmist lauludevihku, mille Te hiljuti tsensori kätte saatsite, siis pean tähendama, et ma peterburilase[9] maitset täiesti jagan ja juba ette selle vastu protesteerida tahaksin, kui nõtrade meeleheaks laulude mahakustutamisel liialt rutatakse. Õige kunstitundja ja loodusesõber leiab kõige tühisemates asjades varjatud ilu-ahvatlust otsekui mesilane mett kõikides õiekarikates. Kui meie raamatukaupmehed tagasihoidlikuma kasuga rahul oleksid ja kõikides oma ettevõtmistes üle saja protsendi teenida ei tahaks, siis oleks Teil kerge nende laulude tarvis kirjastajat leida, mida Te Kirjanduse Seltsi kogusse ära ei saa mahutada. Esimest vihku müüakse Tartus ü h e hõberubla eest, seega on raamatukaupmehel tarvis ainult 75 eksemplari ära müüa, et oma kulusid katta, ja ülejääk on tema puhaskasu. See kaubarahvas teenib raha palju hõlpsamalt kui meie vaesed tööhobused, kes me peame põldu kündma, mis neile vilja annab. Sondeerige ometi parajal juhtumisel Peterburis pinda, kui suur seal nõudmise isu on ja kas seda tellimiselehtedel fikseerida ei saaks, et kui kõik niidid katkevad, siis asjaarmastajaid omaenda kirjastusel ilmuva täiendatud lauludevihuga võiksite rõõmustada.

Tänuks Teie poolt tõlgitud soome laulude eest lisan oma kirjaridadele ühe pisukese asja, millel, kuigi ta just hästi Teie õpetatud Seltsile ei passi, Teie jaoks ometi sõbrakingi väärtus on, sest see kuulub Teie kõrvalstuudiumi nurmele[10]. — Minu nädal tagasi läkitatud kiri teretas tee peal kindlasti Teie oma, s. t. kui rikas vaest meest üleüldse tähele pani.

Südamlikus sõpruses

Teie kõige ustavam

[Kreutzwald].

V[õrul], 30. mail 1850.

1. Lessing, Gotthold E. (1729—1781), kuulus saksa draamakirjanik ja kriitik.

2. Pabst, vt. kiri 6, viide 2.

3. Ed. Pabst, Kleine Nachträge zu von Eichwald's zweitem Nachtrag zur Infusorienkunde Russlands (Väikesed lisandused Eichwaldi 2. lisandusele Venemaa infusooride-teaduse juurde). Inland 1850, vg. 178. — Kr. oli sellest kirjutusest puudutatud, sest ta oli varem ise „Tartu labürindi" (s. o. Aruküla koopa) küsimust käsitlenud, vt. Inland 1844, vg. 698—702 ja 812—814, sama ka: Maailm, lk. 81—86.

4. Eichwald, Karl Ed. (1795—1876), zooloog, Vene Teaduste Akadeemia korrespondeeriv liige (vt. viide 3).

5. Meyer, vt. kiri 31, viide 2.

6. Horatius Flaccus, Quintus (65—8 e. m. a.), kuulus rooma klassikalise ajajärgu luuletaja.

7. *ex officio* (lad.) — ametlikult, ameti poolest.

8. P. v. Köppen, Ethnographische Charte des St. Petersburger Gouvernements (Peterburi kubermangu etnograafiline kaart) ilmus 1850. a.

9. *peterburilane*, vt. kiri 31, viide 10.

10. See oli Kr-i kirjutus „Die heilige Wetterquelle bei Lais" (Püha ilma-allikas Laiuse lähedal). Käsikirjad: KM KO Fond 24, M. 63 : 24 ja RO ÕES SK 148.

33. NEUS KREUTZWALDILE.

[17. VI 1850.]

Kallim sõber!

Mulle saadetud püha ilma-allika loo eest minu parem tänu; see tuleb mulle parajal ajal, sest kui ma vähegi aega saan, mõtlen oma arvamised vee- ja ilmajumaluste kohta kirja panna [1]. Minule on see üks kõige huvitavamaid punkte eesti mütoloogias. *Kalevi* kohta ei leidu Knüpfferil enam midagi, siiski loodan ma teiselt poolt midagi saada, mis ma siis kohe Teile teatan. *Kalevi* esineb siin omalt poolt ka kui tuule ja ilma isand. Klugele andsin Teile edasisaatmiseks ühe lahkesti saadetud

poogna Teie laulukogust ja ütlen selle eest oma südamlikuma tänu [2]. Juurde lisasin ühe vihukese, prospekti kavatsetud Eestimaa statistika kohta, milleks ma tulevikus Teiegi abi tohin paluda, kuigi ma oma nõtrust pean tunnistama ja omalt poolt igasugusest kaastööst sellele lahti olen ütelnud [3]. Kahjuks ei saanud ma Kluge endaga rääkida, et kuulda, kuidas on Teie haudadeavamise artikli trükkimisega. Paucker oli vastu Teie tahtmist Klugele ütelnud [4], ta pidavat sellest 25 äratrükki Teie jaoks teha laskma, sest et ta Teie soovi kellegi teise kaastöölise omaga oli ära vahetanud. Ta ei teadnud aga öelda, kas Kluge seda juba teinud või mitte, sest alguses oli temale Teie tingimus täpselt ja õieti edasi antud. Kirjanduse Seltsi poolt tuleb Klugel Teile üks eksemplar „Archivi" (VI köide, vihk 1) kätte toimetada. Selles avaldatud Eestimaa kirikuajalugu on siin palju kära tekitanud ja suurtsugu ning mõjurikkad pietistid Pauckeri vastu ägedale vihale ässitanud [5]. Suure rahu ja mõõdukusega käsitletud asja puhul leiate Teie selle tüli vaevalt arusaadava olevat; sellest hoolimata arvasid mõned, et neid siin otse häbiposti on pandud ja neile nüüd sõrmega näidatakse. Eks ole, väga meeldiv ergutus kodumaistele ajalookirjutajatele! Kriitilised uurimused, nagu „Inlandis", on igavad: lihtsad tõed ärritavad! „Inlandi" toimetuse poolt oleme kahjuks pidanud sellega harjuma, et juba ammu tooreste kallalekippumiste pealtvaatajad oleme.

Et Teie jälle eesti muinasjuttude kallal töötate, on mind väga rõõmustanud. Ma pean eesti muinasjuttude väljaandmist väga õnnelikuks mõtteks; minu arvates tõstaks see ainult huvi nende vastu, kui Teie ka need sisse võtate, mis laenatud on. Pealegi võiks kergesti juhtuda, et see, mida me algupäraseks peame, siiski meile tundmata rahvakirjandusest on laenatud. Rosenplänteri „Beiträges" on näit. muinasjutt „*Külmade ema*", või kuidas seda nimetatakse [6]; see leidub aga ka vene keeles. Faehlmanni muinasjutt või lugu keelte keetmisest pidavat Berkholtz'i järgi ka lätlastele tuttav olema [7]. Mis võtate ette Faehlmanni keeleküsimusi puutuva pärandusega? Sealt võiks ikkagi midagi leida, mida oleks kahju kaotsi lasta minna. Et Ahrensi ebaõiglust ja ühekülgsust Faehlmanni vastu ka siin tunnistatakse, selles võite mind juba uskuda [8]. Teie asemel ei jätaks ma Faehlmanni nekroloogi kirjutamist kellegi teise hooleks. Teie olite sõbrad, nõnda siis olete sellest küljest väga kohane,

ja mis puutub Faehlmanni töösse eesti keele alal, siis, nagu mina sest aru saan, enam kui ükski teine[9]. Keelt ainult grammatika seisukohalt vaadelda on vaevalt kõige tähtsam, igatahes on see ühekülgsus.

Kas peaks rahva hulgas veelgi lugusid pühade jõgede *Võhandu* või Urvaste *Pühajõe* kohta (on jõe nimi praegugi nii?) leiduma? Ja niisamuti Kavilda jõe kohta? Palun, kuulake juhtumisi seda veidi järele! Muidugi leidub veel palju vanade müütiliste vaadete jäänuseid, kui neid ainult kätte saaks!

Elage hästi, kallim sõber, ja hoidke oma sõbralik heasoovlikkus

Teie

Teid kõrgesti hindavale sõbrale

A. Neusile.

Tallinnas, 17. juunil [18]50.

Ühe lehekese, mis Teilt teateid palub, lisan jälle siia juurde[10].

1. H. Neus, Die alt-Ehstnischen Wind- und Frostgottheiten (Muinaseesti tuule- ja ilmajumalused). Inland 1852, vg. 317—321, 341—345, 386—387, 595—599, 616—618 ja 639—641.

2. Vt. kiri 30, viide 1.

3. Vt. kiri 27, viide 6.

4. Paucker, vt. kiri 26, viide 3. — Kluge, vt. kiri 23, viide 6.

5. G. Carlblom ja J. Paucker, Entwurf zur Kirchen- und Religionsgeschichte Ehstlands (Eestimaa kiriku- ja usu-ajaloo visand). Archiv f. Geschichte Liv-, Esth- und Curlands VI, lk. 1—57.

6. Õige on: „Kaks venda ja külm". Beiträge VI (1816), lk. 57—60.

7. Berkholz, Christian A. (1805—?), pastor Riias.

8. Vt. kiri 15, viide 1.

9. ÕES-i ettepanekul kirjutas Faehlmanni eluloo Kr., vt. „Dr. Friedrich Robert Fählmann's Leben" (Dr. Fr. R. F-i elu). VerhGEG II, 4 (1852), lk. 4—50; Maailm, lk. 11—55.

10. See „lehekene" pole säilinud.

34. NEUS KREUTZWALDILE.

[31. VIII 1850.]

Kõrgesti austatud sõber!

Teie kahele kirjale korraga vastates pean ma Teie sooja huvi eest minu vastu mitmekordset tänu ütlema. Südamevaluga olen ma aga näinud, et pärast absoluutselt rahulolematu agarust Teie otsus minu töö üle natuke muutunud on [1]. Kas väärib siis tema arvamine mingil viisil arvestamist? Teie teate kõige paremini, et mina temast midagi rohkem ei tea, kui Teie tema kohta sõbralikult teatanud; ma võin siis tema üle ainult selle põhjal otsustada, kuigi tal muul alal võib oma väärtus olla. Mis maksab ühe mehe otsus, kes „jõuetu ja tähtsusetu töö" puhul juba oma „absoluutset rahulolematust" avaldab; mis jääb tal siis üle päris luhtaläinu ja halva jaoks? Mõõdutunnet tal ei ole. Ta oletab esmalt võimalust, et Teie minu tõlke juures kaasa olete töötanud, — isegi selleks pole tal mingit õigust, sest et ma kusagil sellele pole vihjanud; Teie kui ka teised on mulle enam kui ühes kohas eesti keele mõtet kätte juhatanud, materjale andnud ja ma olen seda sissejuhatuses ära märkinud. Vastutus selle eest, kuidas ma seda olen tarvitanud ning minu allitereeriv tõlge langeb muidugi minu koormaks ja ma olen raamatu tiitlis seda omaks võtnud. Järsku on Teie tõlge mehele tegelikkuseks muutunud ja tema kirjavahetajat kutsutakse üles [2], „see ebaküps idee — Kalevipoja ümbertöötamine Teie hooleks anda — härrade peast välja peksta". Kui seda loogikaks ja mõistuseks kutsutakse, siis on see mees küll üks kõige suuremaid loogikuid maailmas. Ta seab Schultz'i tõlget eeskujuks [3]. See seletab asja täiesti: terav mõtleja arvustab minu tõlget vääralt seisukohalt. Minu tõlge tahab mõtet ja vormi selle sõna kõige laiemas mõttes edasi anda; Schultzi tõlge on aga vaba, — vrd. «St. Petersburger Zeitung» 1848 või 1849 nr. 11 ja 12, kui ma täiesti ei eksi, — see tahab küll ka eesti teksti mõtet, aga ei midagi vähem kui ühtlasi vormi edasi anda. Juba sõna „seisukoht" näitab, et sellega seotud mõiste on kujutavast kunstist laenatud. Kujutlege endale maalijat, kes maastiku maalinud, ja kriitikut, kes, et selle üle otsustada, kõrgemale seisukohale asub, sest kõrgem peab ta ju kriitiku arvates olema. Niisugusest juhtumisest kõneleb Schiller juba

oma uurimuse „Über naive und sentimentalische Dichtung“ ühes lisamärkuses ja juhatab niisugused kriitikud saksa kirjanduse peretuppa [4]. Meie ajal ei ole selles asjas midagi paranenud; ajalugu näitab vastupidi, et alati, kui luulelised püüdlused languse seisukorras olid, ka kriitiline otsustamine luuleloomingu üle koos sellega langes. Ma ei lase, kui vähegi võimalik, niisugustel otsustustel enda peale mõjuda. Mulle paistab Õpetatud Eesti Seltsi Toimetustes äratrükitud Reinthali tõlge [5], niisamuti ka mõned Daumeri omad tema „Hafises“ (Hamburg, 1846) [6], veel hiilgavamad olevat kui Schultzi oma; aga need on kõik vabad tõlked.

Teie ettepanekuid sõjalaulu jne. asjus kasutan ma tänuga, niipalju kui — nagu Teie sugune aumees seda kunagi pahaks ei pane — minu tõekspidamine seda lubab. Lubatud saadetused on mulle väga teretulnud ja ümbervahetamine on ju ikka võimalik.

Ühel Kirjanduse Seltsi koosolekul, kus parajasti ülemõpetaja Meyeri arvustust eesti rahvalaulude väljaande kohta arutati [7], pidasin ma ka absoluutselt mitterahulolija arvamise ettelugemist oma kohuseks, niihästi seepärast, et Teie selles kaasosaline olite, kui ka selleks, mu sõber, et Teie eest seista, nii palju kui see mul võimalik oli. Põletatud viina, vana naise ja tema peas olevate tervete i l i a a d i d e kokkukombineerimine äratas erakordset lõbusust.

Kalevipoja kurnide kohta ei tea ma Teile midagi teatada. Nõval [8], kus minu õde paar aastat elanud, ei ole ta midagi selletaolist näinud ega sellest kuulnud kõneldavat. Vana *Kalevi* kaksteistkümmend poega sobivad ju täiesti ühte soome ainetega.

Eesti muinasjuttude asjus olen ma Teiega täiesti ühel arvamisel ja rõõmustan väga selle kokkusattumise üle. Kas siiski ei tuleks ka ü k s nõrk sisse võtta, kui just selle liigi esindaja, mis ju ometi rahva seisukorda iseloomustab? Oma Faehlmanni biograafia peaksite tõesti Peterburis tsenseerida laskma. Usun, et tagasihoidlik, aga õige käsitlus ilma sõnaselge otsuseta nurjatuste kohta läbi läheb. Kurb, et isegi kaasmaalased end oma kaasmaalaste vastu niisugustesse urgitsustesse kaasa lasevad kiskuda. Mida võime siis veel meist eemalseisvatele, ainult teenistuse pärast siia tulnud välismaalastele ette heita!

Lahkelt lubatud lauludekogu ootan ma kõige suurema igatsusega. Väga kahju, et Teie minu 2. vihu tõlget mitte ligemalt

läbi ei saa vaadata. Ülemsaksa „Graus“ [9] on alamsaksa „Gruus“, kuigi viimane võib ka kirjakeeles natuke levinud olla. Kas Teie ei tahaks juhtumisi Kluge käest oma „Archivi“ eksemplaride asjus järele kuulata, äratrükk on maha jäänud, ütleb Paucker. Heatahtlikule sõbrale nagu Teie, kellelt pealegi õpetust saab, ei pane ma kunagi midagi pahaks; tahaksin Teid ainult oma arvamise osaliseks pöörata, et mitte ühelegi arvustusele midagi vastata. Miks ausat püüdlust veel turuplatsil kaitsma peab? Jumal andku Teile ja Teie omastele tervist!

Teie

kõige ustavam sõber

A. Neus.

Tallinnas, 31. augustil 1850.

Mis tähendab: *aki neitsikene?*

1. *absoluutselt rahulolematu*, s. o. Neusi eesti rahvalaulude väljaande arvustaja G. Schultz-Bertram, vt. ka kiri 31 ja 32.

2. *kirjavahetajat*, s. o. Kr-i.

3. Schultz, Georg, ps. Dr. Bertram (1808—1875), arst, vaimukas ja andekas balti-saksa kirjanik Peterburis, vt. lähemalt Kirjavahetus III, lk. 41—42 ja reg. järgi. — Siin on kõne tema eesti rahvalaulude tõlgetest saksa keelde, mis ilmusid koos neid iseloomustava sissejuhatusega — „Proben esthnischer Volkspoesie“ (Eesti rahvaluule näiteid) — St. Petersburgische Zeitung'is 1849, nr. 10 ja 11. Need on oma tõlkeväärtuse poolest kahtlemata paremad kui Neusi omad.

4. Schiller, Friedrich (1759—1805), kuulus saksa kirjanik. — Teoses „Über naive und sentimentalische Dichtung“ (Naiivsest ja sentimentaalsest luulest, ilm. 1795) käsitleb ta oma idealistliku esteetika põhimõtteid.

5. Eesti rahvalaul „Kust ma laulu lahutasin“ E. Reinthali (vt. kiri 17, viide 3) saksakeelses tõlkes leidub Kr-i pihkva laulude käsitluse lisas. VerhGEG II, 2, lk. 60—62.

6. Vt. kiri 8, viide 4.

7. Vt. kiri 31, viide 2 ja Inland 1850, vg. 621.

8. Nõva — end. mõis Haapsalu ja Paldiski vahel.

9. *Graus* (sks.) — hirm, jubedus.

[25. X 1850.]

Kallim sõber!

Teie lahke osavõtmine ja sõprus minu kohta on mind seevõrd ära hellitanud, et ma Teie ebaharilikku pikka vaikimist kibedasti tunnen ja et ma end sellest kartusest ei suuda vabastada, et Teie käsi hästi ei käi. Ma kujutlen endale, et tuhat muudki takistust võiksid arsti kinni pidada, ja kuigi see minu südamlikkude soovidega kooskõlas on, ei suuda see mind ometi rahustada. Palun väga, armas sõber, mulle mõni rida saata! Mulle on vahepeal mõndagi head ja halba osaks saanud. Laulude käsi on Tartu tsensori juures halvasti käinud. Ta ei ole mul mitte ainult kõik maha kustutanud, mis kupja või orjuse kohta käib, kuigi see on tunduvaks raskuseks, on siiski aru saada ja võib ära kannatada, vaid hiljem veel mitmed — kõige paremad — nekrutilaulud ja mõned eleegiad. Selle läbi muutus lünk nii suureks, minu oma otsustusvõime kõlbliku ja mittelubatava kohta nii kõikuvaks, et ma praegu uue osa käsikirja Tartu pidin saatma ja vist jälle mõndagi kärbitud kujul tagasi saan. Niisiis kahekordne töö ja siiski mitte kord väljakuulutatud ja tsensuuri poolt lubatud kava järjekindel täitmine! Hehn Tartus on tõlke liiga vabaks tunnistanud [1], „Gräber der Liven" kirjutaja Bähr on meie laulude mõned märkused tagantjärele kohe ära tarvitanud, soovitab neid möödaminnes ja esitab näitena viimase numbri mõlemas keeles [2]. Olen hakanud seda raamatut lugema ja asja vastu enam huvi tundma, kui ma õieti ise mõistan. Vist pean ma kord Seltsis selle kohta ettekande ja olen sellepärast ka Kruse „Necrolivonicat" esimest korda lugenud [3]. Ta lorab tõesti pisut liiga palju, aga sellejuures võib temalt siiski natuke õppida. Teie tunnete asja paremini kui mina. Kas Eestimaal on ka juba kalmusid lahti kaevatud?

Vanas vaeselapse laulus ütleb surnud isa: „*Paas on all ja paas on peal*" (mis ka soome keeles esineb); kas on midagi selletaolist meilgi mõnes kalmus leitud? Kui Te selle kohta midagi teate, palun lühidalt teatada. Võtan endale vabaduse veel mõnda soovi juurde lisada. Mis riistapuud on, ma arvan „*Viinakatku*" laulus [4]: *suude sulg, pajatisvaip, keelekõlksu*? *Suude sulg* on vist lõigatud hanesulg, et sellel häält teha? või

mõni vilepill (Pansflöte[5])? Et midagi sellesarnast mõeldud, näitab laulu lõpp; rahvast pannakse aga vähe tähele, nii et niisugustest asjadest midagi ei teata. „*Vihma valab vardaasta*"? Mis asjad on „*tati patakad*"? Mis vahe on: „*Ta õhkas õhtust hommikult*" ja „*ta õhkas õhtult hommikult*" ja need kaks ühesugust käänet? „*Läheme alt halli ilma, pealt päeva ja punase? Ma sain alla ilma halvaks lapseks, peala ilma pea teokse?* Kas on Teile peale Faehlmanni muinasloo Hämarik ka meessoost jumalusena silma puutunud? Ma arvan tema Skandinaavias leidnud olevat, aga naisjumalusena. Kas olete rahva enda seas väljaspool Saaremaad midagi Tõllust leidnud? Vabandage, armas sõber, minu julgust Teid niisuguste küsimustega tülitada! Kui ma ainult midagi selle vastu võiksin pakkuda! Aga mul on isegi lootus Teile midagi Kalevipoja-müüdi kohta saata pooleldi luhta läinud.

Pärast seda sissejuhatust pakub lubatud lisagi Teile vähe aineid. Ehk huvitab see Teid natuke, kui ma Teile selle leiu teatan, et mul vähemalt oletamisi põhjust on Skandinaavia Starkatrit meie Kalevipojaks pidada[6]. Et Kalevipojal 12 venda olnud, käib soome muinaslooga ühte. „Rõugutaja" jutule[7] leidsin ma Schlegeli järelejäänud paberitest lisa[8]; muinasjutu juurde „Vaenelaps ja koer" („Inlandis"[9]) olen ma eesti rahvalauludes selle kohta, mis koer ütleb, paar rida leidnud. Kogus ei tohiks saksa muinasjuttude sugulased vististi küll puududa, kui nad just viletsad ja sinna paigutamiseks kõlbmatud ei ole.

Elage hästi, kallis sõber, olge terve ja rõõmus! Meil on siin kuri gripp, mis ebaharilikkude komplikatsioonidega esineb ja mindki on piinanud, kuid ometi olin õnnelikum kui mu kodakondsed ja põdesin haiguse 8 päevaga ära, peale väikese järelejäänud köha. Tülikamad on mulle lühikesed päevad oma hirmsa pilvise taevaga. Teie tütre silmahaigus on loodetavasti möödas? Tõsise aupakkumise ja muutumatu truu sõprusega

Teie alandlik

A. Neus.

Tallinnas, 25. oktoobril 1850.

Johannes van der Smissen'i teate põhjal, kes selle muinasjutu praost Fick'ilt Keilas kuulnud[10]; seega on jutt vist Harju- või Läänemaalt pärit.

Tugevatel õlgadel pooltosinat saelaudu, rändas kõige vägevam muinasaja hiid Kalevipoeg rõõmsalt oma teed läbi maa. Ootamatult juhtus temale vastu üks teine tugev vaim, kellega ta ammu vihavaenus elas. Nüüdki kargasid mõlemad varsti üksteise kallale, asusid ruttu teotavate sõnade juurest otsustavate tegude juurde. Kalevipoeg, kellel muud sõjariista käes pole, haarab lauakoormast mõlema käega nagu nuiast kinni ja virutab vastase pihta. Vaenlane on aga küllaltki osav, osalt jõu poolest liiga Kalevipoja sarnane, et tema ebaharilikkudele sõjariistadele alla jääda; ta seisab kindlalt vägeva vastase ees ja katsub teda väsitada. Seal ütleb üks rott, kes võitluseväljale liginenud, mööda minnes krõbistades raagude ja hagude vahelt Kalevipojale: Lõö serviti! Hea nõu oli vägimehele selge; ta tegi selle järgi ja virutas vihatud vastase, kes koledate hoopide vastu ei suutnud panna, võidurikkalt maha. Kui Kalevipoeg selle peale teed jätkas, juhtus ta jälle rotiga kokku, kes teda võidule aidanud, ja küsis lahkesti, kuidas ta temale lahke teenistuse eest tasuda võiks. Rott vastas, ta vaevalt teadvat mida soovida, aga kui ta ometi soovida tohiks, siis tahaks ta endale midagi, mis teda kullide, öökullide ja muude kiskjate loomade eest võiks kaitsta. Kalevipoeg kummardas ja võttis sõrmeotstega maast natuke männiokkaid ja riputas need roti peale. Okkad kasvasid temale silmapilk naha sisse ja ta seisis seal kui hästikaitstud esimene seasiil.

1. Arvatavasti Victor Hehn (1813—1890), kirjandusajaloolane, Tartu ülikooli saksa keele lektor 1846—1851, hiljem Avaliku Raamatukogu hoidja Peterburis. Kus ta Neusi eesti rahvalaulude väljaande kohta sõna võtnud, on teadmata.

2. Bähr, Johann K. (1801—1869), maalikunstnik Dresdenis. Tema teoses „Gräber der Liven" (Liivlaste kalmud), Dresden, 1850, VIII + 68 lk. + 21 tahvlit, lk. 68 on toodud eesti rahvalaulu näitena „Vellekese, kai, iks mälestine" jne., mis võetud Neusi Ehstn. Volksl. 1. vihust, lk. 135—136.

3. Kruse, vt. kiri 4, viide 3. — „Necrolivonica oder Alterthümer Liv-, Esth- und Curlands" (N. ehk Liivi-, Eesti- ja Kuramaa muistised). Dorpat, 1842.

4. Vt. Kr., Viinakatk, 1840, lk. 25.

5. *Pansflöte* (sks.) — (muinaskreeka jumaluse) Paani flööt.

6. Starkater — muinasjutuline Skandinaavia kuningas.

7. Rõugutaja, vt. kiri 4, viide 9.

8. Schlegel, vt. kiri 3, viide 6.

9. Neus eksib, niisugust muinasjuttu pole „Inlandis" avaldatud.

10. Smissen, Johannes van der (1808—?), koduõpetaja Eestimaal.

36. NEUS KREUTZWALDILE.

[8. XI 1850.]

Kallim sõber!

Et täita Teie ülesannet kivi asjus, läksin kohe kiviraiuja juurde, kes niisuguseid asju toimetab; lükkasin aga siiski tellimise andmise edasi. Mees, nagu paistab, on natuke kallis; ta nõuab raiutud kivist iga jala eest 40 kop. hõbedas; nii et Teie kivi juba siin koha peal maksaks 4 rubla ja küllap ka veel mõned kopikad rohkem jootrahaks ja veokuludeks. Osalt on need kivid (umb. 5 tolli paksud) ka selletõttu kallimad, et nad siinsest kivimurrust ei tule vaid Kirnast. Siinne kivi ei pane ilmastiku mõjudele kuigi palju vastu; niiskuse järel lõhub külm selle kergesti kihtidena lahti. Kui Te kivi otsustate võtta, siis palun mulle varsti kohe kirjutada; jõuluks loodab kiviraiuja siis valmis kivi ära anda; ta peab selle enne Kirnast tuua laskma, sest et varuksolevad kivid on kõik kitsamad.

Ma võtan veel omale vabaduse Teile Kalevipoja asjus oma arvamist teatada, tõsi küll, riskeerides otsustada nagu pime värvi üle, sest ma ei tunne ei Teie kava ega isegi ainet tema terves ulatuses. Minu mittemõõduandev arvamine on see, et tuleb arvestada muinasloo erinevusi ja kõrvalekaldumisi ka jutustajate ja kohtade järgi. Võib olla võiks muinasloo niisugustele variatsioonidele mõnes lisas vajalikku tähelepanu pöörata. Näit. andmed, et 3 Kalevipoega oli, samuti selle arvu mõju muinasloo üksikutele joontele, — ma ei tahaks, et need andmed puuduksid. Kuigi meie „absoluutselt rahulolematu" on nii otsustavalt Lönnrotile viidanud, tean ma ometi juba kaht isikut, kellel tema talitamisviisi kohta mitmesuguseid kaht-

lusi on. Üks on Castrén, ma arvan, Peterburi bülletäänis[1]; teine Schiefner, kes, nagu ta mulle ütles, igasuguse pieteedi „Kalevala" teksti vastu kaotas, kui ta oli näinud, kuidas Lönnrot oli sellega ümber käinud. Ta oli uue teksti osalt nõnda esimese trüki põhjal koostanud, et ta selle väikesteks tükkideks lõhkus ja omavoliliselt uuesti kokku seadis. Ma pean tunnistama, et ka mulle paistab selles liiga kaugele mindud olevat.

Loodetavasti olete minu umb. 10 päeva eest kirjutatud kirja kätte saanud. Vabandage seda rutulist kriipsutust ja elage koos omastega kõige paremini! Ma ootan varsti kirja, kui võimalik, siis koos lisaga.

Kõige austuse ja muutumatu sõprusega

Teie kõige ustavam

Neus.

Tallinnas,
8. novembril [18]50.

1. Castrén, Mathias A. (1813—1852), kuulus soome-ugri keelte uurija ja uurimisreisija, Helsingi ülikooli professor. Siin on kõne tema kirjutusest „Ueber die neueste Redaction der Kalewala-Runen" (Kalevala-laulude kõige uuemast redaktsioonist), mis ilmus Vene Teaduste Akadeemia ajakirjas Bulletin de la Classe historico-philologique de l'Académie Imp. des Sciences de St.-Pétersbourg VII (1849), nr. 20 = Mélanges Russes I, lk. 453—464, milles ta käsitleb „Kalevala" 2. täiendatud trükis esinevaid muudatusi ning parandusi.

37. NEUS KREUTZWALDILE.

[9. I 1851.]

Kallim sõber!

Praegu sain kätte Teie poolt sõbralikult saadetud lauluvihu ja ütlen Teile selle eest kõige soojemat tänu, seda enam, et juba esimene lennukas pilk sinna teadustas selle rikkast ja

huvitavast sisust[1]. Aga kas pole dr. G. Schultzil midagi selle vastu, kui ma mõned tema üleskirjutused oma kogusse võtan. Tema surnud venda palusin ma varemini mitu korda mulle midagi tema kogudest saata, kuid alati asjatult[2]. Teie Kaleviloo plaan paistab mulle väga hea, välja arvatud see, et Te kavatsete selle teisendid dialoogi kujul sisse põimida. Paljude teisendite puhul teeks see küll teose väsitavaks ning kuivaks ja sellepärast tuleb küsida, kas poleks kohasem ainult üks kõige parem moodustus jutustusse sisse kududa, variandid aga lisas anda? Et tekst võimalikult ehtsalt eestiline peab olema, see rõõmustab mind kõige rohkem, ja ma sooviksin, et Faehlmann oleks niisamuti teinud. Tema *Hämariku* kohta olen ühe uue kinnituse, aga ainult skandinaavia oma leidnud[3]. See leidub muu seas väikeses kirjutuses, mis hiljuti valmis sai pealkirja all: „Die altestnischen Wind- und Frostgottheiten". Kas aga seda tööd, milles rohkesti keelelist materjali, trükkida saab, on raske ütelda[4].

Teie trepikivi on minu juures juba valmis. Loodan, et sellega rahul olete, kuigi ma seda sellelt meistrilt ei tellinud, kes esialgu lubas. Kiitus, mida kord „Inlandis" Tallinna käsitöölistele jagati, on tegelikult vähe põhjendatud. Esimene ei pidanud sõna. Teie kivi on ühe Harku talupoja murtud ning tahutud, ja kuigi see vahest nii sile ei ole, kui härra Seeman oleks valmistanud, täidab ta, nagu ma oma kogemusest kinnitada võin, seda paremini oma ülesannet. See maksab 1 rubla 63 kopikat hõbedas. Vaadake ainult, et Te varsti sellele järele võite saata. Teed on meil praegu väga halvad, kuid rohkem ida poole, nagu kuulen, paremad. Kivi on kaunis raske ja ma ei tea, kas ühest hobusest küllalt on, et seda nii kauge maa taha toimetada. Harku mees, tõsi küll, tõi ta siia ühe tugeva hobusega.

Elage nüüd hästi, austatud sõber, ja võtke vastu minu kõige otsekohesem õnnesoov uueks aastaks Teile ja Teie omastele. Niipea kui võimalik, saadan lauluvihu Teile tänulikult tagasi.

Kõige suurema austusega

Teie kõige ustavam sõber

A. Neus.

Tallinnas, 9. jaanuaril [18]51.

1. See „lauluvihk" oli Kr-i „Estnische Volkslieder und Zauber-Runen" (Eesti rahvalaule ja nõiasõnu), mis sisaldab ka

G. Schultz-Bertrami üleskirjutatud rahvalaule; käsikiri: KM KO Fond 63, M. 4 : 1 ja Neusi valmistada lastud koopia: KM RO EKÜ F. 232. i.

2. *Tema surnud venda*, s. o. Schultz, Woldemar Aug. (1800—1849), Eestimaa koolidedirektori abi Tallinnas.

3. *Tema Hämariku kohta*, s. o. Faehlmanni „Koidu ja Hämariku" muinasloo kohta.

4. Vt. kiri 33, viide 1.

38. NEUS KREUTZWALDILE.

[14. II 1851.]

Kõrgesti austatud sõber!

Teie soovi kohaselt saate sellega ühel ajal oma tellitud kivi ja ma soovin, et Teie sellega päris rahul olete. Kui kahju, et Tartu lektoraat ja veel enam eesti raamatute tsensori palk või tasu nii vilets on; täiesti arusaadav, et Teie seda kohta vastu ei otsustanud võtta[1]! Ja ometi näivad Tartu inimesed midagi selle parandamiseks teinud olevat, sest kuidas muidu 700 r. välja tuleks? Eelarve järgi on ju lektorile ainult 900 paberirubla ja tsensorile umbes pool 300 hõberublast määratud; kuna niinimetatud päristsensor 2000 rubla saab!! Ja Tartus, kus niipalju inimesi on, kes eesti lektoraadi mõne teise tegevusega või ametiga ühendada võiks, ei leidu kedagi? Mõlemad kohad peavad küll rahadega väga halvasti varustatud olema.

Schultzi poolt üleskirjutatud lauludest, kui ma praegu täiesti ei eksi, on ainult kaks, mis ma sisse oleksin soovinud võtta, neist üks üsna väike tähtsusetu asi. Ärge endale tuska tehke, et Te Schultzi aadressi ei tea; kahe väikese laulu pärast, mis suuremat väärt pole, temale kirjutada oleks vaevalt seda tüli tasunud.

Juuresolevast väikesest brošüürist on mul 2 eksemplari ja mul on heameel üks neist Teile saata lootusega, et mõni asi Teid selles ehk huvitab.

Vabandage minu halba kriipseldust! Talupoeg kiirustab mind nii väga, nõnda et ma ruttu ära pean saatma.

Mõlemad siinsed ülemkooliõpetajad Wiedemann ja Weber töötavad meie provintside floora kallal, aga siiski enam praktilise kui teadusliku sihiga [2]. Aga see olgu *sub rosa*, sest härrad ei tahaks oma tööd enneaegu teatavaks teha lasta, sest et võibolla jäävad munad munemata.

Elage hästi ja tervitage minu poolt omakseid!

Kõige täielikuma austuse ja ustavusega

Teie otsekohene sõber

Neus.

Tallinnas, 14. veebruaril 1851.

1. Kreutzwaldile Tartu ülikooli eesti keele lektori ja eesti raamatute tsensori ametikoha pakkumisega seotud asjaolud on lähemalt tundmata.

2. F. J. Wiedemanni ja E. Weberi teos „Beschreibung der phanerogamischen Gewächse Esth-, Liv- und Curlands" (Eesti-, Liivi- ja Kuramaa õistaimede kirjeldus) ilmus Tallinnas 1852. a.

39. NEUS KREUTZWALDILE.

[24. V 1851.]

Kõrgesti austatud sõber!

Teie soovi kohaselt olen nii viimati lahkesti saadetud vihu kui ka uppunu laulu Klugele Teile edasisaatmiseks andnud ja kordan oma südamlikku tänu nende sõbraliku saatmise eest [1]. Peaksite Teie need ainult õigel ajal kätte saama ja võib-olla liiga hilist Klugele edasiandmist sellega vabandama, et minu silmade nõrkus ühe siinse saamatu ümberkirjutaja poolt tehtud koopia kontrollimise pikale venitas. Võtsin endale vabaduse ja lisasin juurde lehekese küsimustega ning palun Teilt sõbralikkust juhtumise korral neile vastata. Laulude trükkimine algas alles nüüd ja venib vist küll aeglaselt edasi. Selle vaheaja kes-

tel olen kolmanda vihu ehitusmaterjali üle vaadanud ja esialgselt korraldanud. Kui raha jätkub, kujuneb 3. vihk veidi mahukamaks ja sisaldab: sõjalaulud, satiirilised, naljasisulised (mängulaulud, mõistatused, loomalood, kiigelaulud, joomalaulud), lastelaulud, lisad, märkused.

Linnalt saadava lisatasu puhul minu paremad ja südamlikumad õnnesoovid[2]! Nõnda on siis Tartu pakkumine ometi millekski hea olnud. Ma imestan, et Samson võis otsustada eesti tsensori kohale edasi jääda[3]. Meie siinne tsensor, kaebavad raamatukaupmehed, pidavat väga aeglane (kohusetundlik?) olema[4]. Teie „*Lenora*" juurde pole ma veel jõudnud, loodan seda aga kõige lähemal ajal teha[5].

Europäus, üks noorem soome õpetlane, tööťab saksa-soome leksikoni kallal[6]. Selle juures on tal vajadus tulnud ka eesti keelt tunda. Ta küsib minult, kas siin ei leiduks kedagi, kes soome keelt ja värsikunsti õppida tahaks ja temale suve jooksul vaba ülespidamise ning korteri annaks, et ta eesti keelt, nagu paistab, otse algallikast võiks õppida. Siin ei tea ma kedagi, kes tahaks ja suudaks seda teha; kas teate Teie kedagi? Kas ka m e i e leksikograafid oma ülesande jaoks soome keele oskuse vajadust peaksid tundma?

Teil, kallis sõber, on eesti muinasjutte. Mis kavatsused on Teil nendega? Kas avaldate neist veel mõned tõlkes või kavatsete need kord algkeeles avaldada? Või võiksite need niisuguseks otstarbeks, juhul kui sarnane ettevõte teoks võiks saada, ka mõnele teisele edasi anda? Siin tegeldakse säherduse kavatsusega, aga ma kardan väga, et see ainult fantaasiamängu lõbustuseks peab jääma. Dr. G. Schultz on ühe siinse pulmapeo jaoks kena pidumängu luuletanud, milles meie linnade, mere, mõne maakoha kaitsejumalused ja isegi paari Tallinna torni vaimud tegutsedes üles astuvad.

Mind rõõmustab väga, et Te siit saadud ťrepikiviga rahul olete. Tasu ei ole ma Laakmanni käest veel saanud; nagu ma juba tean, venitab ta niisuguste pisiasjadega üsna kaua, mida ma aga temale pahaks ei pane.

Elage nüüd hästi, mu sõber, ja laske, niipea kui aeg ja tuju seda lubab, endalt mõned sõbralikud read saada

Teid kõrgesti austaval sõbral

Neusil.

Tallinnas, 24. mail 1851.

1. *uppunu laul*, s. o. ilmselt „Volkslied aus dem Pleskauschen“ (Rahvalaul Pihkvamaalt): Neiu läts merda kiikumaie, Lainetesse laulemaie“ käsikiri: KM KO Fond 63, M. 4 : 13. — Kluge, vt. kiri 23, viide 6.

2. Neus mõtleb ekslikult nähtavasti mingit palgalisandust Kr-le Võru linnaarsti ametikohal. Vrd. kiri 41.

3. Samson, Guido H. v. (1809—1868), Tartu ülikooli arsteteaduskonna professor ja tsensor.

4. *siinne tsensor*, s. o. Rossillon, Wilhelm L. v. (1778—1855), Eestimaa koolidedirektor ja tsensor.

5. Lenora. Üks kuulus muistene laulujutt. Tartus, 1851. 14 lk.

6. Europäus, vt. kiri 18, viide 2.

40. NEUS KREUTZWALDILE.

[VII 1851.]

Kõrgesti austatud sõber!

Võtke vastu minu kõige südamlikum ja parem tänu viimase, härra Haudelini kaudu minuni jõudnud lahke kirjasaadetuse eest! „*Lenora*“ tõlget pean ka mina, Teie peate kord lubama seda välja ütelda, väga õnnestunuks. Ainult paaris üksikus kohas, mis aga kogu ehituses väga kõrvalise tähtsusega, on mul kahtlusi tekkinud. Näit. kas loeb eestlane: *Hurrah, Hoho* kui jambi? Kas lühendab eestlane tõesti näit. *helkis* sõnaks *helk's*? rahvalauludes ei mäleta ma selletaolist märganud olevat. Ühe „*Lenora*“ eksemplari andsin ma Kirjanduse Seltsi raamatukogule ja loodan seega Teie mõtte ära aimanud. Kalevipoja laul, kahju, et ta ainult katkend on, huvitab mind väga ja küllap annab mulle tükiks ajaks tegemist, sest see sisaldab küllalt mõistatusi [1]. Ka väliselt pakub ta mulle õigekirjutuse poolest huvi; üleskirjutaja on seda praktiliselt teinud, mida ma Laakmanni kalendri retsensioonis teoreetiliselt märkisin [2]. Mulle paistab ainult, et kui ärakirjas õ alati õieti on pandud, siis seda natuke liiga tihti tarvitatakse. Või hääldatakse öö, *töö*, mida ma muidu iial pole leidnud õ-ga kirjutatud, Pihkvamaal tõesti õ? * Palun mulle selles asjas teadust anda ja, kui

* Kas rida 93 *seltsilasta* on õigesti ära kirjutatud?

see lubatud, üleskirjutaja eesnimi teafada, et ma seda laulude 3. vihus ära võiksin märkida. Teise vihu trükkimine on kaunis hästi edenenud, seisab aga praegusel silmapilgul jälle, nii et ei saa ette ütelda, millal see valmis saab. 3. vihu jaoks on nii palju materjali valmis, et ma ei tea, kuidas seda ära mahutada. Teie viimati saadetud vihus on ainult üleskirjutamise koht meeleheitlikult harva märgitud! [- - -]

„Inlandi" jaoks on mul valmis „Die altehstnischen Wind- und Frostgottheiten". Kas Reinthal aga selle ära saab trükkida, ei tea ma mitte[3]. Uurimus puudutab sagedasti keelelisi küsimusi, nii et ta ehk kahtleb, kas seda artiklit trükkida. Aga mis kasina materjaliga peale hakata? Muuseas, ma mõtlen, et minu artikkel on siiski huvitavam kui Trautvetter'i oma läti jumalustest[4].

Nüüd siis elage hästi, kallis sõber, ja pidage sõbralikult meeles

Teie

Teid otsekoheselt austavat sõpra

Neusi.

Tallinnas, juulis, 1851.

1. *Kalevipoja laul* — on tundmata.

2. Vt. kirjad 13—15.

3. Reinthal, Carl (1797—1872), vt. eessõna. — Oli „Inlandi" toimetaja 1849—1854 ja 1856—1857.

4. Trautvetter, Ernst Chr. v. (1780—1859), õpetaja Jelgavas. — Siin on kõne tema kirjutusest „Einiges aus der nordischen Sagenlehre, insbesondere der lettischen" (Mõnda põhjamaade, eriti läti mütoloogiast). Inland 1850, vg. 209—214, 529—536, 609—618, 628—631, 657—666 ja 801—810.

41. NEUS KREUTZWALDILE.

[8. IX 1851.]

Kallim sõber!

Viimaks ometi on mul heameel raamatukaupmees Klugelt 2 eksemplari eesti laulude 2. vihku Teie aadressi all edasisaatmiseks ära anda. Peaks ainult tõlge natukenegi Teie heaks-

kiitmist leidma! Välismaalt on Klugele tulnud 2. vihu kohta järelepärimisi, mida ma sugugi tõlke arvele ei pane, vaid ainuüksi nende laulude enda sisu tähtsuse arvele. Teisest küljest on aga halvasti läinud. Nagu tiitelleht näitab, ei ole Kluge 2. vihu kirjastamist enda peale võtnud, vaid ainult nõus olnud komisjonärina levitamise eest hoolitsema, sest et 1. vihu minek liiga väikene on olnud. Minu julgust aga ei ole see sugugi vähendanud ja ma töötan praegu kolmanda ning viimase vihu kallal. Teie sõbralikku toetust loodan ma selle juures arvestada niisama nagu eelmiste vihkude puhul ja olen kohe jälle Teie lahkele heasoovlikkusele pretendeerinud, lisades eksemplaridele kaasa küsimuslehe, millele Teie sõbralikku tähelepanu palun. Ühtlasi olen Teie jaoks midagi ära kirjutanud, nimelt ühe Grimmi muinasloo, mis võib olla, nagu arvata tahaksin, mingis, kuigi kauges ühenduses Kalevipojaga. Helsingi „Literaturblad'is" ilmus Teie uurimus eesti mütoloogia kohta Tartu Seltsi „Toimetustest" rootsikeelses tõlkes [1].

Teie küsite, kuidas ma selle peale olen tulnud, linna poolt Teile antavast palgalisast — und näha? Ah, kallis sõber, sellest näete, kuidas ka ajaloouurijate ja keeleteadlaste nii armastatud kombinatsioonidega läheb! Sagedasti ainult paar väga juhuslikku ja tumedat vihjet kombineeritakse jalamaid kokku ja loetakse välja seda, mis meie vaadetele ning soovidele vastab ja meid meelitab. Aga kui ma praegusel korral valesti kombineerinud olen, siis sooviksin, et oleksin õigesti ette kuulutanud!

Teie Kalevi-lugu läheb siis, nagu ma näen, jõudsasti edasi. Rõõmustan selle üle väga ja ühtlasi ka luuleliste kohtade üle. Hollmann'i kõnet Faehlmanni matusel olen elava osavõtuga lugenud [2] ja kaua Nocks'iga tema üle kõnelnud, nimelt Faehlmanni üle [3]. Kas Teie Faehlmanni elulugu varsti ilmub? Sooviksin seda väga, et ta niisamuti nimetuna ei ununeks, nagu paljud teised kaasmaalased, näit. luuletaja Lenz, keda isegi Goethe väga kiidab [4]. [- - -]

Schiefneri „Kalevala" saksakeelne tõlge on kahe saksa raamatukaupmehe poolt ilma pikema jututa tagasi lükatud ja puhkab nüüd, nagu ta kirjutab, puldis. Nii läheb meie töödega; mis mitte kõige lähemaid küsimusi ei puuduta, on kadunud töö.

Jumal hoidku Teid ja Teie omakseid värske jõu ja südika meele juures! Muutmatu austuse ja tänuga

Teie

kõige ustavam sõber

Neus.

Tallinnas, 8. septembril 1851.

Vennad Grimmide teoses „Deutsche Sagen" I, 296 j. on toodud „Peucerus de divinatione p. 170 [ja] Bräuners Curiositäten 251, 255" põhjal[5]:

„Liivimaal käib järgmine jutt. Kui jõulud möödas on, siis hulgub üks noormees, kes ühest jalast lonkab, ringi ja kutsub kõik, kes on end kurjale andnud ja keda väga palju on, kokku ning käsib neid enda järel käia. Kui mõned kõhklevad ja viivitavad, siis on üks teine suur pikk mees seal, kes raudtraadist ja ketist põimitud piitsaga neid peksab ja sundides edasi ajab. Ta pidavat nii metsikult inimesi peksma, et veel kaua aega hiljem laike ja arme nende kehal näha on, millest nad palju valu tunnevad. Niipea kui nad hakkavad tema järel käima, omandavad nad välimuse, nagu oleksid nad oma endise kuju kaotanud ja hundiks muudetud. Nõnda tuleb neid üle paari tuhande kokku: juht raudnuudiga käes käib ees. Kui nad lagedale väljale on jõudnud, kargavad nad halastamatult loomade kallale ja kisuvad lõhki, mis nad ainult kätte saavad, millega nad suurt kahju teevad. Kuid inimesi vigastada pole neile lubatud. Kui nad mõne veeni jõuavad, lööb juht oma vitsa või nuudiga seda ja jagab ta kaheks, nii et nad kuivi jalu läbi pääsevad. Kui 12 päeva möödas on, siis heidavad nad libahundi kuju ära ja saavad jälle inimesteks".

1. „Litteraturblad för allmän medborgerlig bildning" (Kirjandusleht üldise kodanikuhariduse jaoks) — Soome rahvusliku liikumise väljapaistva tegelase Johann V. Snellman'i (1806—1881) ja Elias Lönnroti (vt. kiri 4, viide 5) asutatud ja 1847—1849. a. toimetatud rootsikeelne ajakiri Helsingis; 1850—1854 toimetas seda soome kirjanduse-uurija Sven G. Elmgren (1819—1897), vt. Kirjavahetus III, lk. 145.

2. Hollmann, Rudolph G. (1798—1858), pastor Rõuges; ÕES-i asutajaliige ja Faehlmanni lähemaid noorpõlvesõpru.

Siin on küsimus tema kõnest „Bei der Beerdigung Friedrich Robert Fählmanns... an seinem Grabe in Dorpat am 14. April 1850 gesprochen" (Fr. R. F-i matusel Tartus 14. aprillil 1850 tema haual kõneldud). Dorpat, 1850. 14 lk. Vrd. kiri 91.

3. Nocks, Johann J. (1800—1890), Eestimaa koolidedirektori abi ja Tallinna kubermangu-gümnaasiumi inspektor aa. 1858—1864, varem Rakvere kreiskooli õpetaja alates 1826. a. ja inspektor 1847—1858. Faehlmanni ja Kr-i sõber.

4. Lenz, Jakob M. R. (1751—1792), saksa „tormi ja tungi" kirjandusvoolu silmapaistev esindaja, pärit Liivimaalt; Goethe noorpõlvesõpru.

5. Grimm, vt. kiri 21, viide 1. — „Deutsche Sagen" (Saksa muistendid). I. Berlin, 1816. — C. Peucerus (1525—1602), Commentarii de praecipuis divinatiorum generibus (Tähtsamate ennustusliikide kirjeldus). Wittenbergae, 1553. — Joh. J. Bräuner, Physikalisch und historisch erörterte Curiositäten, oder teufelischer Aberglauben von Wechselbälgen, Wehrwölfen, fliegenden Drachen etc. (Füüsikaliselt ja ajalooliselt käsitletud kuriositeedid ehk kuratlik ebausk vahetatud lastest, libahuntidest, lendavatest madudest jne.). Frankfurt, 1737.

42. NEUS KREUTZWALDILE.

[3. X 1851].

Kallim sõber!

Võtke vastu minu kõige südamlikum tänu, et Te mind pole unustanud, ja ka Teie väga huvitavate vähemärkuste eest eesti laadi ja kunsti kohta, mis mind kohe päriselt haarasid ja juurdlema panid. Teie sõna *natuke* tuletus on otsustavalt võitnud[1] ja pakub pealegi leksikaalseid andmeid, mis selgesti näitavad, kui puudulik see eesti keele tundmine on, mis me raamatutest ammutame.

Lempitu asjus vaatasin kohe Läti Henrikust järele[2]. *Lembitus*, *Lambitus*, Knüpfferi käsikirjus enamasti *Lembito*, oli Sakala (Viljandi maakonna) vanem. Pärast Viljandi esimest piiramist sakslaste ja lätlaste poolt läheb ta 1211. a. kätte makstes Lätimaale üle *Ümera* (*Säde*) jõe. Siis tungivad venelased Põhja-Eestisse. Sakalased ja ugandlased koguvad nüüd

väe kokku. Hirmunult põgeneb preester Salomon Viljandist; *Lembito* ruttab temale järele ja surmab ta ühes saatjatega. *Lembito* pöördub tagasi, tungib Pihkva peale ja korraldab seal veresauna. Sellest aga tekib kära ja ta põgeneb oma meestega 1212. a. Ugandisse tagasi. 1215. a. tungivad sakslased Viljandi peale, piiravad *Lembito* linnust *Leoles*, ristivad tema ja viivad vangina kaasa. Pärast seda, kui ta pantvange on andnud, lasevad nad ta lahti. 1217. a. kogus ta Pala äärde Sakalas 5000 mehelise väe, oodates venelaste lubatud abi. Sakslased jõuavad neist ette; Viljandi enda taha jättes sunnivad nad eestlasi lahingusse; keegi lätlane Veko tunneb ära vapra *Lembito* ja tapab tema; võitjad tungivad edasi Palani ja rüüstavad *Lembito* küla; tema vend *Unepeve* tuleb, palub rahu ja annab teist korda pantvange.

Kes on see härra Andresen Ulilas (või Alilas), kes, nagu näib, „eesti muinaslugusid" teab? Kas Teie ei koguks selle üle ligemaid teateid? Kas tema on laulu üleskirjutaja või mõni teine? Ma palun, kui võimalik, selle kohta teateid anda. Läti Henriku poolt antud kohtadega paistab ka *Kirumäe küla* nimi sobivat, seevõrra kui ma teda *Kirrumpä*'ga (kuidas kirjutate seda soome viisil?) samastada võin. Kas *Kirrumpä* asub mõnel mäel? Ka *Kunglasilla* kohta võiks siis mõnda oletada. Mellin'i kaardil on lõunapool Võrtsjärve nn. Pikasilla [3]. Kui ka saksa paganluseaegseid kombeid võrdluseks võib võtta, siis on *Lempiti leina-riist* olnud mõne armastatud sugulase jooginõuks muudetud pealuu. Laul peab ilmselt huvi äratama.

Teie üleminek soome ortograafiale on mind üllatanud, aga selle vastu ei ole mul midagi [4]. See pakub igatahes kõige lihtsama abinõu, et praegusest segadusest välja saada. Ka konsonantide ühekordistamisega on ainult tähtede *k t p* puhul raskusi; vahest aga enam alguses, kuna me oma kõrva liiga vähe oleme harjutanud. Luban omale mõned märkused. *Wõttin* kirjutab ka Lönnrot kahe t-ga, nimelt *ottin* (Renvall sellevastu, kui ma ei eksi, ühe t-ga; vaevalt õigesti [5]), kuid imperatiivis *ota*, niisiis eesti keeles *võta*; see on ehk õigem, vähemalt kõlab infinitiiv eesti keeles *minna* ja imperatiiv *mine*. Teie kirjutate *tuppa, kokko*, Ahrens *tupa*, soomlased *koko* (hunnik). Sel puhul võib Teil kergesti õigus olla. Eesti *tuppa, kokko* on tekkinud, nagu laulud näitavad, vormidest *tubaje, kokoje*, nagu *ette* sõnast *edeje, -je* ärajätmine tõi siin kaasa eelkäiva konso-

nandi tugevnemise. *Kokko* on seega igatahes õige, niisamuti nagu *sisse*; kuid *tupa* jne. puhul võiks vahest, kuna ta on tekkinud meediatest *b* ja *d*, küllalt olla ka lihtsast teenuisest; kuid eestlaste hääldamine on otsustav *. *Piki* (mööda?) *tänavaid tuhnimaie*: sel puhul peaks *piki* õige olema, sest soome keeles on *pikku* — väike. Aga kas ei pea sel puhul ka *ikki* (nuttis) asemel *iki* kirjutama? *pitk* ja *itkema* on ju ühesugused. *Kattukselle*? Soome keeles on *katto* ja *katos* (gen. *katoksen*) oma tähenduselt osalt ühtelangevad, osalt ainult vähe erinevad. Kas *võltsimaie* peaks olema tekkinud saksa sõnast „wälschen"? *Kesse* (kes? või ka relatiivselt *kelle*(?)) — peab seda tõesti kahe s-ga kirjutama? Knüpffer kirjutab küll lahus *kes se*, aga et see sõna niisuguse koosseisuga on, selles kahtlen kõvasti. Kui teie selles asjas mulle juhtumise korral oma arvamist võiksite avaldada, rõõmustaksite ja kohustaksite mind väga **.

Juuresolevas võtan omale vabaduse jälle Teile ühtteist heatahtlikuks otsustamiseks ja vastamiseks ette panna; pean aga enne vabandust paluma, et mu käekiri osalt halb ja segane on. Teid palun otsustada selle üle, kas laulu sissejuhatuses, mis laulukogu jaoks juba liiga pikaks on kujunenud ja veel lühendada tuleb, Tartu nime tuletamine on mõningal määral tõenäoline või veel paljudele kahtlustele ruumi jätab. Viimasel juhul oleks ehk parem asja kuskil mujal pikemalt käsitleda. Ma võiksin juba nüüd laulude põhjal mõndagi eestlaste imemaa, Eldorado, kohta kirjutada. Kas on Teie muinasjuttudes, näit. Kullamaa kohta, midagi rohkem ja kas tahaksite seda mulle tarvitada anda? Siis võiks sellest kergesti väikese omaette uurimuse saada, aga kus seda avaldada? *Unna*, *Emajõe*, Ugandi jne. kohta võiks mõndagi seletada.

1848. a. on Simrock'i poolt kogu rahvariime välja antud tiitliga „Das Deutsche Kinderbuch"[7]. Ma märgin siin need rubriigid ära, mis siinsetes eesti kogudes ei esine, ühes palvega neid selle sihiga läbi vaadata, kas ehk Teie kogudes midagi ei

---

* Ka Masing kuulis siin kahekordistust[6]. Aga temaga ja ka tema vastastega on Teie muljeerimise-teooria vastuolus, ka selle geneesiga. *Kass* (soome *katti*) ütleb eestlane, sest et ta äraheidetud i-d ei taha täiesti kaotsi minna lasta; genitiivis *kassi* — ei ole see kadunud.

** Aga kuidas teeme lauludega, mis Teil varasemas kirjaviisis on?

leidu, mis neisse rubriikidesse sobiks. „Lapsehoidja naljad, hellituslaulukesed, sülelaulukesed, veerimisnaljad, lastepalved ja jutlused, häälte järeleaimamised, laulud pandilunastamisel, mäluharjutused, kõnelemisharjutused, saksa või võõrkeeles (Wälsch, Piepsch?)".

Missugustel puhkudel esitavad eestlased oma mõistatusi? Vene rahvaluules liituvad nad lauludega, mida esitatakse teatud pühadel. Millal laulavad eestlased pilke ja naljalaule?

Te näete, kallis sõber, et ma sellest hoolimata, et Teie tööga koormatud olete, ei saa hoiduda Teid igasuguste küsimustega koormamast. Aga kui Teie nõu ei tea, siis ei tea seda keegi! Kõige halvem on veel seegi, et 3. vihu ruum on väga piiratud ja tsensor kindlasti palju maha kustutab, nagu see ka teise vihuga juhtus, nii et Teie ei tohi imestada, kui mõni parem laul puudub.

Soovides nüüd Teile ja Teie armsatele omastele südamlikult kõige paremat, kõige ustavamas sõpruses

Teie

Teid kõige otsekohesemalt austav

sõber

A. Neus.

Tallinnas, 3. oktoobril 1851.

1. Kõne on Kr-i kirjutusest „Bemerkungen über das Estnische Wort *natuke*" (Märkusi eesti sõna natuke kohta). Bulletin de la Classe historico-philologique. T. IX (1851), nr. 1 = Mélanges Russes T. II, lk. 23—25.

2. Läti Henrikust, s. o. tema poolt saksa röövvallutajate ideoloogilistelt positsioonidelt XIII sajandil kirjutatud „Liivimaa kroonikast", vt. Eesti NSV ajalugu I, Tallinn, 1955, lk. 67.

3. Mellin, Ludwig A. krahv (1754—1835), kartograaf ja balti-saksa poliitikategelane. — Siin on kõne tema koostatud ja veel tänapäevani väärtuse säilitanud kartograafilisest teosest „Atlas von Liefland und Ehstland" (Liivi- ja Eestimaa atlas). Riga u. Leipzig, 1791—1798.

4. *soome ortograafiale*, s. o. eesti keele uuele kirjaviisile; vt. A. Kask, Võitlus vana ja uue kirjaviisi vahel. Tartu, 1946, lk. 34 jj.

5. Renvall, Gustaf (1781—1841), soome keelemees. Mõnesugust väärtust on veel tänapäevalgi tema teosel „Suomalainen Sana-Kirja / Lexicon linguae finnicae“ (Soome keele sõnaraamat), I—II. Aboae, 1826. XVIII + 340 + 356 lk.

6. Masing, vt. kiri 7, viide 2. — Tema keelealase tegevuse kohta, vt. A. Kask, mainitud teos (viide 4), lk. 10—24.

7. Simrock, Karl (1802—1876), saksa luuletaja ja kirjandusajaloolane. — Siin on kõne tema teosest „Saksa lasteraamat“

43. NEUS KREUTZWALDILE.

[12. XII 1851.]

Kõrgesti austatud sõber!

Võtke vastu minu kõige elavam ja südamlikum tänu Teie sisurikka kirja eest 10. novembrist s. a., mis mind kahekordselt rõõmustades üllatas, kuna ta juba varem kui võisin oodata tõi tänuväärseid teateid ja ühtlasi Teie armsa raamatukingituse. Teie kaotus puudutab mindki väga lähedalt. Kuigi mul lapsi ei ole, võin ma ometi ette kujutada, kui väga vanemate süda peab kannatama, eriti kui niisuguses eas laps kaotatakse [1].

Et Teie laulude 2. vihuga rahulolematu pole, see rõõmustab mind väga. Teie tunnete ju asja, s. t. teate lõpmata palju rohkem kui kõik kõva häälega lobisejad kokku! Peaks ainult 3. vihul, mis oma nalja, pilke, mängu ja viguritega palju raskem on koostada, niisama hästi minema! Aga ma kardan. Palun, teatage mulle, nagu nüüd näen, puuduvad andmed, kust maakohast on pärit laste põlvelratsutamise ja mängulaulud, samuti ka „ööbikulaul“! Ühtlasi lisan juurde lehekese [2], kus märgitud sõnade õigekirjutus mulle kahtlane paistab ja mida ma seepärast tungivalt palun soome ortograafia järgi parandada. Me peame ju võimalust mööda täpsuse eest hoolt kandma. Mul on igasugu kahtlusi, mis ma ise otsustada ei söanda, nii näit. kas lauludes, nagu soome keeleski, ei oleks õigem kirjutada *söömata* asemel *söömatta*, vähemalt 4-silbilistes sõnades jne.

Nüüd pean ma Teile veel midagi jutustama. Kuna 3. vihu koostamisel selgus, et ruum kõigi mahutamiseks liiga piiratud oli, püüdsin ma nõu leida. Nelja aasta eest õppisin siin akadeemik Böhtlingk'it tundma, kes mulle kord ütles: kui siin ehk raha puudub, et midagi trükkida lasta, siis pidavat ma Akadeemia poole pöörama[3]. Hiljuti kirjutasin siis temale, et mul on suur hulk Teie trükkimata nõiasõnu ja mitmed müütilise sisuga laulud, milledele 3. vihus ruumi ei ole, ja kas tema nõu ei teaks, kuidas neid avaldada saaks. Ta vastas: ma saatku temale käsikiri, ta esitavat selle kohe hariliku korra kohaselt vastavale osakonnale ja tegevat ettepaneku, et see Akadeemia poolt väljaantavasse võõraste uurijate „Memuaaridesse" sisse võetaks[4]; ta ei kahtlevat oma ettepaneku läbiminekus. Akadeemia ei andvat aga kunagi rohkem kui 25 priieksemplari ega mingit honorari. Te näete, üks väljapääs on olemas. Kas kasutame seda? Saame küll kumbki ainult 12½ eksemplari (ühe ühise eksemplari äraandmise asjus lepime loodetavasti kokku!), aga meie töö poleks ometi täiesti kadunud, ja laulud, ma arvan, on ikkagi küllalt tähtsad, et nende alalhoidmiseks ja tutvustamiseks meil midagi teha tuleks. Nüüd peate aga veel midagi läbi mõtlema. Et tekstide üleskirjutamine ja nende mõtte selgitamine Teie poolt on, mina aga ainult meetrilise tõlke valmistan ja ehk natuke kirjanduslikku juurde võin lisada, siis ma ei tohiks ainuüksi ennast väljaandjaks nimetada, Teie peate seda juba endale meeldida laskma, et ka Teid väljaandjana mainitakse. Või peate Te paremaks katsuda, kas Akadeemia ehk ei lase teksti üksi või ainult koos sõnasõnalise tõlkega ära trükkida? Niisuguste asjade juures on vist kõige olulisem just võimalikult täpne tõlge. Palun, kaaluge asi läbi ja teatage mulle oma seisukohad.

Kui Teie arvate, et Böhtlingki ettepanek tuleb üht- või teistviisi vastu võtta, siis tahaksin ma ometi paluda, et lubaksite 3. vihus tarvitada seda laulu, kus Lempitut mainitakse ja mis müütiline ei ole, niisamuti legendi Jeesusest ühes hobuse ja härjaga[5]. Kui soovite veel midagi 3. vihku sisse võtta lasta, siis palun sellest mulle teatada, et teaksin selleks ruumi muretseda. Peaks õnn meie ja eestlaste poolt olema, nii et me veel enam müütilisi laule saaksime! Mul on Hiiumaalt ainult üks niisugune asi; ma oleksin valmis Teile teatatud lastelaulu, kus Kalevipoega mainitakse, 3. vihku lastelaulude hulka paigutama,

kui Teil midagi selle vastu ei ole[6]. Kas Teie Kalevipoeg on edasi liikunud? Mind takistab meie ilmatu pika sügise lõpmatu hämarus, mis mulle töö jaoks ainult paar vaevarikast tundi üle jätab, sest et ma kunstliku valguse juures midagi teha ei saa. Te peate sellepärast ka mu määrimise andeks andma, mida ma ise ainult pooliti näen. Teile ja Teie omastele õnnistatud pühi ja uueks aastaks kõike rõõmu ja tervit soovides jään ma kõige suurema austuse ja tunnustusega

muutumatult

Teie truu sõber

H. Neus.

Tallinnas, 12. detsembril 1851.

Mustlasekeelse lora (kust see pärit on?) tahaksin ma ometi sisse võtta, kui Te ainult natuke rohkem sõnade mõtet selgitada võiksite[7]!

1. Vt. kiri 21, viide 6.

2. „Lehekene" pole säilinud.

3. Böhtlingk, Otto (1815—1904), keeleteadlane, Vene Teaduste Akadeemia liige ja hiljem auliige, vt. Kirjavahetus III, lk. 92.

4. Vene Teaduste Akadeemia sari-väljaanne „Mémoires de l'Académie Imp. des Sciences de St.-Pétersbourg". — Siin on kõne Kr-i ja Neusi poolt ühiselt toimetatud teose „Mythische und magische Lieder der Ehsten" (Eestlaste müütilised ja maagilised laulud). St. Petersburg, 1854. VIII + 132 lk. väljaandmisest. See teos ei ilmunud Akadeemia „Memuaaride" sarjas, vaid eri raamatuna. Vrd. ka Kirjavahetus III, lk. 40—42 ja reg. järgi.

5. Mõlemad laulud, vt. Ehstn. Volksl., lk. 428—438.

6. Arvatavasti laul, mis avaldatud Ehstn. Volksl., lk. 402—403.

7. See laul on tundmata.

[23. II 1852.]

Kõrgesti austatud sõber!

Võtke vastu minu kõige soojem ja parem tänu Teie poolt viimati nii rikkalikult antud õpetlikkude teadete ja väga teretulnud saadetuste eest, ja lugege selle hilinemise mõnesuguseks vabanduseks seda, et ma kuni praeguseni kogu aja laulude 3. vihule olen pühendunud, et sellega kord lõpule jõuda. Nüüd on see tsensuuri läinud; siiski on veel mõned väikesed järeltööd teha jäänud, samuti kui ka selle osa ortograafiline ümbertöötamine, mida Teie oma sõpruses siia saatsite. Vabandage mind seepärast, kui ma kordan oma tungivat palvet mu lehekene ortograafiliste soovidega mulle võimalikult varsti parandatult tagasi saata. Ma kuulen siin nii vähe ja nii halvasti eesti keelt, et ma end kuidagi teisiti aidata ei oska. Ühtlasi esitan Teile tagantjärele veel mõned palved, mille vastamist, nii palju kui seda teha saab, ma Teie headuselt arvan loota tohtivat. Kui võimalik, palun ligemalt teatada, kus on laulud vihk I, nr. 16, 18, 19, 32, 40; vihk II nr. 56A, 71A (7 = 12) üles kirjutatud[1]; siis veel, (ma tsiteerin esimese rea): *Kikkurigu Riiga läts*; *Rai rai raana*; *Oot, oot, poissi, noo, noo, poissi* (kõik 3 lõuna-eesti murdes). Kas teate härra Laguse eesnime (kus ta elab?), samuti Lipping[2]? Teie olete ometi vihu Laguse poolt Viljandimaalt kogutud lauludega kätte saanud, mille dr. Gahlnbäck Teile kätte saata lubas[3]?

Kuna ma nüüd eesti lauludega valmis olen, mõtlen ma vahelduseks mõningate Tartu maakonna jm. vanaeesti nimede seletamisega katset teha. Kahjuks ainult on asi eesti nimevormidega halb ja siinsed abivahendid pole ka kuigi suured asjad. Keegi arvas siin kuulnud olevat, et üht lõuna poolt Emajõkke voolavat jõge kutsutavat *Unnaks*. Kas on see nii? Otepää kihelkonna lõunaosas leian ma kaardil Ilmjärve mõisa. Kas on ehk mõni samanimeline järv läheduses? Mellini kaardil on Antsla ümbruses mitu *Pühajõge* märgitud. Missugune neist võiks Wõhandu olla? Kuidas kutsutakse Heiligensee eesti keeles[4]? Millest tuletate nime Saadjärv *? Kuidas on L u n i a

* Kruse Ur-Geschichte[5] lk. 176 järgi võiks see tulla sõnast *saatma*, tähenduses viskama: Viskamise järv.

Tartu lähedal eesti keeles[6]? Kas ehk Lühnen ei ole sellega sugulane? Palun vabandage jultumust, millega ma sõandan Teile niisuguse hulga küsimusi esitada, ja vastake ainult sellele, kus vastamine Teile kõige vähem tüli teeb, sest ma olen Teid juba nii palju ja sagedasti koormanud, et kardan Teid pahandada. Ma tunnen aga rõõmu, et võin Teile teate anda, mis Teid huvitab: „Kalevala" eepost Schiefneri saksakeelses tõlkes trükitakse juba Helsingis — kokku tuleb umb. 20 hoolikalt kasustatud poognat[7]. Loodetavasti trükitakse tänavu ka Russwurm'i sisurikas ja hoolikal uurimisel põhjenev teos meie saarte ja ranniku rootslastest[8].

Nüüd siis elage ühes kõigi omastega hästi ja rahus! Ja hoidke sõbralikult meeles

Teie otsekohest ja tänulikku

sõpra A. N.

Tallinnas, 23. veebruaril 1852.

Keegi ütleb mulle, et Eestimaal kiigutakse suvisteni, teine, et jaanipäevani. Kas mõlemal on õigus? Läti Henrikul esineb Põlva asemel *Waigate Palwe* (*Walgata Palwe*). Mis tähendab sõna esimene pool?

Teie nõiasõna võitegemise soodustamise kohta sooviksin ma väga saada[9].

1. Kõik need kui ka järgnevad laulud avaldas Neus oma kogus „Ehstn. Volksl."; andmeid üleskirjutamiskoha kohta vajas ta nende kommenteerimiseks.

2. Lagos (Lagus), Johan — maamõõtja, tegeles ka eesti rahvaluule kogumisega; tema kirjapanekuis leidub sagedasti omapoolseid pseudo-mütoloogilisi lisandusi. — Järgnevas on kõne laulude vihukesest „Estnische Volkslieder" (Eesti rahvalaule), mis Kr. oli kopeerinud ÕES-ile saadetud J. Lagose käsikirjast (KM RO ÕES EK 121) ja Neusile edasi saatnud (KM KO Fond 63, M. 4 : 20). — Lipping — kogus ja saatis Kr-ile Pihkva kubermangust eesti rahvalaule.

3. Gahlnbäck, Georg L. (1807—1898), Eestimaa kubermangu koolidedirektori abi 1849. a. alates, koolidedirektor 1859. a. kuni surmani.

4. *Heiligensee* (sks.) — Pühajärv.

5. Vt. kiri 28, viide 5.

6. *Lunia* (sks.) — Luunja.

7. Vt. Kirjavahetus III, lk. 38.

8. Russwurm, Carl Fr. W. (1812—1883), ajaloolane ja etnograaf, Haapsalu kreiskooli inspektor, hiljem arhivaar Tallinnas. — Kõnesolev teos „Eibofolke oder die Schweden auf den Küsten Ehstlands und auf Runö" (Saarlased ehk rootslased Eestimaa rannikul ja Ruhnul) I—II. Reval, 1855. XX + 254 + + 424 — annab üksikasjalise ülevaate kaasaegsete rannarootslaste ajaloost ja etnograafiast.

9. Vt. kiri 28.

45. NEUS KREUTZWALDILE.

[28. V 1852.]

Kallim sõber!

Pika aja järele sain Teilt jälle kirja ja selle asemel, et Teile kohe oma rõõmu ja tänu avaldada, on läinud mööda nädalad, ilma et kirjutamiseni oleksin jõudnud. Kuna ma aga aimasin, et Teie haiglane olema pidite, ei pane Teie minu vaikimist vist ainult minu laiskuse arvele[1]. Jumal tänatud, ma ise ei ole haige olnud, aga üks õde, kes minu juures elab, on pidanud juba terve veerandaasta voodis olema. Nõnda olen ma siis mitmetpidi takistatud ja häiritud ja oma aastate harjumustest ebamugavalt välja kistud, pealegi kui meie korter natuke väike on — seega ei jõudnud ma siis kirjutamiseni. Mis veel minu võlaks jääb, seda ehk vabandab lahkesti Teie sõprus. Jõude pole ma sellegipärast sugugi olnud: väikeste kildude kaupa olen valmistanud uurimust Tartu ja Ungaunia nimede kohta ja kirjutan täna, — tänu Teie kirjale, mis sellele tähelepanu juhtis, et meil lahke kirjastaja on, kes mõnikord ennast meie teenistusevalmis patuoinaks laseb pidada — Laakmannile, et näha, kas ehk teda kirjastama ei saa meelitada. Kirjatööke tuleb aga ainult umb. 3 poognat suur, ja kui see Neusi oma on, siis sisaldab ta vähemalt algusest lõpuni uut[2], mis aga, tõsi küll, väga väheseid inimesi huvitab.

Mind on kõige rohkem see huvitanud, mis Teie kiri, kahjuks küll nii lühidalt, Lindast, Kalevipoja abikaasast sisaldab. Lyndanisse nime tema nimest tuletamise vastu ei ole mul midagi, kuigi minu arvamine Teie omast võiks erineda; muinaslugu ise huvitab mind aga väga. Võib-olla seisavad meie tuletused üksteisele ometi lähemal, kui Te tunnustada tahate. Mis on tsensuur Teie Faehlmanniga teinud[3]? Eesti rahvalauludega on de la Croix halvasti talitanud[4]. Nende trükkimine algab loodetavasti varsti. Siin ilmub varsti Rathleff'i Baltimaade orograafiline ja hüdrograafiline kirjeldus, 14 poognat koos kaartide ja profiilidega[5]; niisamuti Wiedemanni ja Weberi botaanika, üle 40 poogna[6]. Välja on antud juba Hübner'i väike monograafia eelmisel aastal siin püütud vaala kohta[7]. Pabst, — selleks et teda teatud määral vabandada võiksite, peate teadma, et ta hüpohondrik on ja eelmisel aastal surma läbi oma noore abikaasa kaotas ja seetõttu omale meelelahutust otsib, — on Läti Henriku tõlkimise lõpetanud ja kirjutab selle juurde populaarseid märkusi[8].

Kuidas on, kas uusi laule olete saanud? Ma palun väga, kui Teie midagi uut mütoloogilist või nõiasõnade alalt olete leidnud, siis seda mullegi teatada, sest ma mõtlen lähemal ajal nende asjade juurde asuda. Ka teeksite mind oma suureks tänuvõlglaseks, kui Te mulle teataksite siia juurde lisatud koha- ja loodusenimede eht-eestikeelsed vormid, niipalju kui neid tunnete. Meie kaarte ja raamatuid võib kahjuks väga vähe usaldada. [- - -]

Ka siit kavatsevad paljud juubeli puhuks Tartu sõita, ja kindlasti on see mitmes mõttes nii rõõmustav pidu, et sellest eemalejäämine kahtlemata teatud enesesalgamist nõuab[9]. Mul oleks pealegi hea meel Teid palgest palgesse tundma õppida; aga ma pean siiski sellest loobuma. Siin kohutava kiirusega tõusev kõigi esmajärguliste elutarvete kallinemine ja selle aasta ettenägemata väljaminekud takistavad, nagu ette näha, selle reisi ettevõtmist. Seda ilusamat meelelahutust ja värskendust andku see juubel Teile! Kõige otsekohesema austuse ja sõprusega

Teie

ustav

A. Neus.

Tallinnas, 28. mail 1852.

1. Kr. oli 1852. a. algul pikka aega haiglane, vt. kiri 96.

2. Sõnamäng: Neus (nimi) ja Neues (sks.) — uut.

3. *Faehlmanniga*, s. t. Faehlmanni elulooga, vt. kiri 33, viide 9.

4. Croix, Johann A. Fr. de la (1781—1852), tsensor Tartus 1851—1852. a.

5. Rathlef, Karl A. (1810—1895), õpetaja Tallinnas, hiljem 1854—1866. a. Tartu ülikooli ajalooprofessor. Kõnesolev teos oli „Skizze der orographischen und hydrographischen Verhältnisse in Liv-, Esth- und Kurland" (Liivi-, Eesti- ja Kuramaa orograafiliste ja hüdrograafiliste olude skits). Reval, 1852. VI + 220 lk. + 5 kaarti.

6. Vt. kiri 38, viide 2.

7. Huebner, Carl W. Th. (1788—1854), õpetaja Tallinnas. Tema teos oli „Populär-Naturhistorisches über das am 9. April 1851 bei... Rammusaar aufgebrachte Wallthier" etc. (Populaarloodusteaduslikku 9. apr. 1851 Rammusaare juures püütud vaala kohta jne.). Reval, 1852. 30 lk. + tahv.

8. Pabsti (vt. kiri 6, viide 2) poolt saksa keelde tõlgitud Läti Henriku Liivimaa kroonika väljaanne, „Heinrichs von Lettland livländische Chronik" ilmus alles 1867. a. Tallinnas.

9. Kõne on Tartu ülikooli 50. aastapäeva pühitsemisest osavõtmisest 1852. a. detsembris.

46. NEUS KREUTZWALDILE.

[29. VI 1852.]

Kõrgesti austatud sõber!

Et Laakmann Tartust siin on, siis ei taha ma juhust mööda lasta ega kasutamata jätta, et teda selle kirja edasitoimetajaks teha, mis kahjuks, nimelt kiri, Teile jälle kaunis raskelt õlgadele langeb. Palun, ärge pange paljuks, antud numbreid eesti originaaliga võrrelda ja juuresoleval lehel maha tõmmata või ühe sõnaga oma arvamine juurde märkida. Küllap ma püüan siis end ise edasi aidata. Nii armsad ja väärtuslikud kui mulle Teie märkused igas mõttes ongi, ei söanda ma siiski oma

pärimistega Teilt aeganõudvamat vastamist välja pressida, sest minu küsimuste läbikatsumine ja võrdlemine nõuab Teilt juba küllalt palju aega. Mõne aja eest ma juba kirjutasin Teile, kas saite kirja kätte? Palun väga selle küsimusi mitte päris tähelepanemata jätta.

Hiljuti saime mõned teated Soomest. Castrén on viimasel ajal soome mütoloogia üle loenguid pidanud, mis nüüd trükist peavad ilmuma [1]. „Kalevala" saksakeelne tõlge on varsti valmis trükitud. Ühtlasi töötatakse Kalevala proosamuistendite jm. väljaandmise kallal. Kas olete juba Castréni loengut *Jumala* ja *Ukko* kohta Peterburi Akadeemia bülletäänis lugenud [2]? Valmistatakse ka uusi sõnaraamatuid; rootsi-soome oma olevat varsti valmis. Castréni pärandus, niipalju kui see soomesugu rahvastesse ja keeltesse puutub, pidavat Soomes redigeeritama ja välja antama; mida see aga samojeedide kohta sisaldab, on Peterburi Akadeemiale üle antud [3].

Eesti keele alalt on ainult üht teatada — Ahrensi eesti keele grammatika esimene osa on läbi müüdud, — ma olin päris imestanud, kui sellest kuulsin, ja pean siis küll arvama, et meie pastorid vaikselt siiski enam eesti keelega tegelevad, kui ma neist seda oleksin uskunud — ja lähemal ajal pidavat teine väljaanne trükitama [4]. Minu väikest artiklit Tartu ja Ungania üle ei saavat Laakmann, nagu ta mulle ütles, tarvitada; „Inlandi" jaoks ei sobi ta ka, ja nõnda ma ei tea, kus ja kas see üldse võiks ilmuda [5]. Niisuguseid töid on mul veel teisigi. Ikka on pooleldi kadunud, mis siin kokku kirjutatakse. Kuidas on Teie Faehlmanniga läinud? Teadet selle ilmumise kohta ei ole ma seni veel näinud.

Kas Teil on suveks veel mõni vanade haudade lahtikaevamine või mõni muu asi ees? Igatahes peaksite endale puhkust lubama, mis Teile pärast rasket talve vajalik ja Teid värskendaks. Mina omalt poolt asun nõidumise kallale. Tõlge on peaaegu valmis ja materjal, nii palju kui seda leida laskis, kokku tassitud. Läbitöötamisega on aga kindlasti mõningaid raskusi. Elage nüüd koos omastega hästi ja ärge laske suve ilma maitsemata mööda minna. Kõige soojema sõprusega

Teie

ustav

A. Neus.

Tallinnas, 29. juunil [18]52.

1. M. A. Castrén, Vorlesungen über die finnische Mythologie (Loengud soome mütoloogiast). St. Petersburg, 1853. XVI + 340 lk.

2. M. A. Castrén, Was bedeuten die Wörter Jumala und Ukko in der finnischen Mythologie? (Mis tähendavad sõnad Jumala ja Ukko soome mütoloogias?) Bulletin de la Classe historico-philologique X (1852), nr. 2—4 = Mélanges Russes. T. II, lk. 175—217.

3. Vt. Kirjavahetus III, lk. 37.

4. Vt. kiri 15, viide 1.

5. See Neusi artikkel „Zur Erklärung des Stadtnamens Dorpat" (Tartu linnanime seletuseks) ilmus Inlandis 1852, vg. 885—890, 904—910, 926—933 ja 946—949.

47. NEUS KREUTZWALDILE.

[18. X 1852.]

Kallim sõber!

Teid mõlema viimase kirja ja teretulnud teadete eest südamlikult tänades palun ühtlasi vabandust oma pika vaikimise pärast. Selle põhjus on järgmine. Umbes 9 aastat elas minuga koos mu õde, kelle tervis väga nõrk ja kõikuv oli. Haigusehood käisid viimase kuue kuu kestel ikka sagedamini ja ägedamini, neli kuud viibis ta lõpuks ainult väheste mõnetunniliste eranditega voodis, kuni ta 22. juulil suri. Neid pikki kannatusi pealt vaadata ja kaasa tunda — see mõjus ka minule rusuvalt ja halvavalt; kehaliselt ja vaimliselt surutuna tundsin ma osavõtmatust ja vastumeelsust kõige vastu, nii et ma kaua aega midagi teha ei suutnud. Ainult üsna mehaaniliselt liikus mõni asi edasi, nimelt eesti rahvalaulude 3. vihu korrektuuri lugemine ja teiste ümberkirjutamine. Siin on Teile minu kannatustelugu, mis nüüdki veel päriselt ei taha lõppeda.

Nüüd vastuseks Teie esimesele kirjale 10. juulist. Mõlemad väikesed brošüürid, episoodi Kalevala-laulust [1] ja artikli *Jumala* ja *Ukko* üle [2] saite Teie nende tõlkijalt härra A. Schiefnerilt minu tähenduse peale, et Teie üks vähestest olete, kes

nende vastu huvi tunneb. Et tervishoiuvalitsus Teie tähelepanu-juhtimisi ja ettepanekuid ämmaemanda-raamatukese tõlkimise asjus arvesse ei võtnud, on jälle üks tunnistus sellest, kui võimetud meie valitsusevõimud Euroopas enamasti on, et iga liiki pedantsusest üle saada [3]. — Tuule ligivilistamise laulu ja teiste märkuste eest minu parem tänu! *Lindanissa* nime sisaldava Saaremaa meremehelaulu saatmisega teeksite mind väga oma tänuvõlglaseks. Oma 7. skp. kirjas mainite Teie oma kommentaari Boecleri juurde [4]. Rikas valik eesti ebausku leidub siinse Gresseli trükikoja *„Maarahva kalendris"*, 1838—1841 (kui ma ei eksi aastakäikudega), mis ettevõtte nüüdse omaniku andmeil on saadud Kuusalust Hirschhausenilt [5]. Kui Te võite, nagu ma arvan, need aastakäigud Tartust saada, siis oleks neist mõndagi kasu Teie kommentaaridele. Siin Tallinnas võib neist vaevalt rohkem kui ühe eksemplari leida, mille omanikuks on trükikoda ise.

Nõiasõnadest ja müütidest pole mul veel praeguseni midagi muud valmis kui nende tõlge ja mõnesugust korjatud materjali nende seletamiseks. Laguse materjalist loodan kaunis palju kasutada võivat, kindlamini võin aga praegu ainult seda ütelda, et nõiasõnad muidugi sisse võtan, samuti ussi lausumissõnad. Reinthal näikse Masingu või tema järelekäijate ortograafia juurde, võib-olla seda natuke muutes, tagasi pöörduvat [6]. Soome ortograafia on igatahes lihtsam ja saavutab sama sihi, eelistan sellepärast seda. Mis meie maarahvas selle kohta ütleb, ei tea ma oma kogemusest mitte; Ahrensi tõendust mööda ei ole tal midagi selle vastu ja mina olen küll valmis teda uskuma. Teie ülemlaulu üle rõõmustan ma väga [7]. Ka siin on juba siinse juubelipeo ettevalmistustega algust tehtud.

Ahrensi eesti keele grammatika esimese osa teise trüki korrektuurpoognatest olen ma terve hulga läbi vaadanud. Palju praktilisem ja rikkalikum kui esimene trükk, see näitab minu arvates ümberlükkamatult, et Ahrens kahtlematult grammatiline tälent on. Aga nagu sagedasti grammatikute juures, ei puudu tal ka ühekülgsuse, karmuse ja järskuse näiteid. Välja arvatud Hornung [8], käib kõigi varasemate grammatikute käsi halvasti, halvasti ka eesti rahvalauludel, millede poolsurnud ja kõdunev keel keeletundjale nende sisu maitsmise vastumeelseks tegevat. Noh, Teie loete seda kord ise, sest kõigest hoolimata on grammatika ise lugemisväärt [9].

Nüüd elage hästi, mu sõber, ja hoidke end reumatismi eest!

Austuse ja otsekohese sõprusega

Teie

ustav

A. Neus.

Tallinnas, 18. oktoobril 1852.

[- - -]

1. [A. Schiefner,] Die Kullervo-Episode des finnischen Epos Kalewala (Soome eepose Kalevala Kullervo-episood). St. Petersburgische Zeitung 1852, nr. 113—117, ka äratrükk.

2. Vt. kiri 46, viide 2.

3. Kõne on Kr-i sekeldustest Liivimaa tervishoiuvalitsusega, kelle ülesandel ta pidi tõlkima „Teejuhataja ämmakooliliste juures" (ilm. 1852); vt. lähemalt kiri 103.

4. J. Forseliuse ja J. W. Boecleri eestlaste ebausukombeid käsitleva teose „Der Ehsten abergläubische Gebräuche, Weisen und Gewohnheiten" (Eestlaste ebausukombed, viisid ja harjumused). St. Petersburg, 1854. VIII + 162 lk. täiendatud ja kommentaaridega varustatud uustrüki (1. tr. Tallinnas 1684) valmistamise juurde asus Kr. 1852. a. Vene Teaduste Akadeemia liikme A. J. Sjögreni (vt. eessõna) algatusel; vt. Kirjavahetus III, lk. 37 ja reg. järgi.

5. Vt. kiri 8, viide 5.

6. Reinthal, vt. eessõna. — Masing, vt. kiri 7, viide 2.

7. *Teie ülemlaulu üle rõõmustan ma väga*, s. o. Tartu ülikooli 50. aastapäevaks ÕES-i poolt pühendatud ja Kr-i kirjutatud õnnesoovi-luuletuse „Tartu alma materile viiekümne aasta lõpetuse rõõmupühal 12. dets. 1852" (1. tr. 1852; 2. par. tr. 1853) üle, mille käsikirja Kr. oli ÕES-ile trükkimiseks ära saatnud, vt. kiri 104.

8. Hornung, Johann (1660?—1715), pastor Karulas ja Otepääl. Tema „Grammatica Esthonica" (Eesti keele grammatika, ilm. 1693) fikseeris nn. vana kirjaviisi, millega taotles selle lihtsustamist ning lähendamist elavale rahvakeelele ja mis põhijoontes püsis seesugusena kuni uue kirjaviisi tarvituselevõtmiseni.

9. Kr-i arvamusi Ahrensi grammatika kohta, vt. kirjad 127, 135 ja 137.

48. NEUS KREUTZWALDILE.

[15. I 1853.]

Kallim sõber!

Võtke vastu uueks aastaks minu kõige südamlikum õnnesoov, ja ilusate kingituste eest, millega Teie headus mind austada on tahtnud, minu kõige soojem tänu! Faehlmanni biograafiline visand on Teil suurepäraselt korda läinud ja väärib igale püüdlikule noormehele kätte anda. Loodan, et kõik meie avalikkude koolide juures olevad õpilasteraamatukogud selle endale muretsevad. Ka eestikeelset õnnesooviluuletust olen ma mõnuga lugenud; teised asjad ootavad aega, et päevad natuke pikemaks läheksid.

Olen rõõmus, et vastutasuks võin Teile siinjuures viimaks „Ehstnische Volkslieder" Teie eksemplari saata ühes palvega, et Te seda endale võimalikult meeldida laseksite [1]. Ühtlasi teeb Kirjanduse Selts mulle ülesandeks saata Teile üks eksemplar tähendatud laulude kolmandat vihku ja oma juubeliteos, J. Paucker „Der [revidierten] ehstl[ändschen] Ritter- und Landrechte erstes Buch" [2], ja sellega liita alandlik palve, et Te juuresoleva paki juhtumise korral lahkelt härra kreisiarst Brandt'ile Opotškas edasi toimetaksite, kui ta veel seal on [3]. Selts julgeb Teid niisuguse palvega koormata, sest ta loodab, et Teile edasisaatmiseks ometi mõni sobivam juhus avaneb, sest Seltsil enesel puuduvad igasugused võimalused. Mulle teeb väga tuska, et ma Teile ka Pabsti juubeliteost „Emma rediviva" nüüd saata ei saa [4]. Ma lootsin seda, aga direktor dr. Plate olevat nii väikese arvu eksemplare lasknud trükkida [5], et mul seni pole õnnestunud veel üht omandada, minu eksemplarisse on aga autor minu nime sisse kirjutanud. Võib olla saan ma selle Teile hiljem saata. Lähemal ajal loodan ma eesti müütide ja nõiasõnade toimetamise juurde asuda. Schiefneri soome „Kalevala" tõlge on juba ilmunud, sisaldab aga tõenäoliselt väga vähe, mis Kalevipoja loo jaoks huvi pakuks. Eks ole, nüüd läheb töö selle juures jälle rõõmsa meelega lahti?

Dr. Gahlnbäck on mulle Teist jutustama pidanud ja ma rõõmustan südamest, et terve olete. Võtke vastu minu südamlik õnnesoov uueks aastaks ja pidage sõbralikult meeles

Teie

ustavat sõpra

A. Neusi.

Tallinnas, 15. jaanuaril 1853.

1. See oli Neusi eesti rahvalaulude valimiku 3. ja ühtlasi viimane vihk.

2. „Eestimaa revideeritud rüütli- ja maaõiguse 1. raamat", ilm. Tallinnas, 1852. (6) + 182 lk.

3. Brandt, Johann A. (1812—1856), arst Opotškas; tema kirjavahetus Kr-iga avaldatakse käesoleva teose 1. köites.

4. Pabsti (vt. kiri 6, viide 2) tühine ja väärtusetu targutus Emajõe jt. kohanimede kohta „Emma rediviva" (Uuestielustunud Ema) oli pühendatud Tallinna nn. toomkooli poolt Tartu ülikooli 50. aastapäevaks 1852. a.

5. Plate, Aleksander, Tallinna toomkooli direktor 1834.—1857. a.

49. NEUS KREUTZWALDILE.

[4. III 1853.]

Kallim sõber!

Lubamine on võlg! Teie olite nii lahke ja lubasite kevadel jälle kirjutada; nüüd on 10. märts lähedal ja nõndasiis kõigi kalendrite järgi kevade käes, mina aga olen karm võla meeldetuletaja ja kreeditor, kes ei anna armu, kui veksli tähtaeg käes ja nõuda võib: Leidke siis nõu, härra, sest praegu on lood nõnda, et ma ise pean maksma ja ma võin muidugi siis maksta, kui Teie sularaha muretsete. Üksikasjaline arve on kaasas. Juba see näitab, et mul on juba kaunis suur kapital koos. Ometi

ei saa ma siin jätta mõnda summat märkimata, mille õiendamist ma Teilt samuti ja väga alandlikult palun[1]. [- - -]

Ma loodan, et olete ühe minu raamatupaki Laakmanni kaudu kätte saanud. Lubatud juubelihümni eksemplaride eest minu kõige parem tänu[2]. Ka siin oleme juubelipidu kõige paremas meeleolus pühitsenud, pärast seda kui tubli (pesukausi täis) tormi ja äikest selle eel oli käinud. Mehed skandaliseerisid vägevasti õnnesoovi enda puhul, kus veel kord paar silmatorkavat kohta muudeti, mitmed keeldusid aga allakirjutamast, nagu mõned härrad valitsusest[3], kes teksti koostajaga (*sub rosa*: prokurör Pauckeriga[4]) juba varem pinevas vahekorras olid. Schiefneri „Kalevala" maksab 1 r. 75 kop. hõbedas. Kas Reinthal on ka „Inlandi" toimetusest tagasi astunud[5]?

Saaremaa laulude eest tänan südamlikult, palun aga tungivalt kolmandat, kus *Taara tamme metsa* ette tuleb[6]. Kas see ei tuleks ka sisse võtta? Meie seletused läheksid aga väga lahku. *Linda* kui isikunime võin ma õigeks võtta, aga *nisa* eest põrkan ma tagasi. Paber on otsas. Võtke vastu kõige paremad soovid Teie ja Teie omaste heaoluks ja minu ustava sõpruse kinnitus.

Teie

A. Neus.

Tallinnas, 4. märtsil, [18]53.

Lähemal ajal mõtlen ma „Inlandile" Pauckeri „*Liber Census Daniae*" arvustuse saata[7].

Peapõhjus, miks ma „ehstnisch" kirjutan, on see, et ma Saksamaal sagedasti pidin kuulma, kuidas valesti „esstnisch" välja räägiti. „Ehstland" vahetati seal isegi Islandiga ära.

Gresseli kalendritesse on nähtavasti palju raamatutest võetud; mõndagi küll ka rahvasuust. Aga kes võib seda välja selgitada? Kas ma pean *jota subscriptum*'it tarvitama[8]?

1. Kõne on Neusi poolt Kr-ile esitatud küsimustele vastamisest seoses ühiselt toimetatava müütiliste ja maagiliste laulude väljaande kommenteerimisega, vt. kiri 43, viide 4.

2. *juubelihümni*, vt. kiri 47, viide 7.

3. *härrad valitsusest* — arvatavasti Eestimaa kubermanguvalitsusest.

4. Paucker, vt. kiri 26, viide 3.

5. Reinthal, vt. kiri 40, viide 3.

6. Kõnesolev laul on avaldatud „Mythische u. magische Lieder", lk. 55—57. — Allpool on kõne tähendatud laulus esineva Tallinna muistse nime — Lindanisa (Lyndanisse) — seletamiskatseist.

7. „*Liber Census Daniae*" (lad.) — „Daani hindamiseraamat", maanimistu XIII sajandist, mis sisaldab andmeid ka praeguse Põhja-Eesti kohta. C. J. A. Pauckeri teoses „Der Güterbesitz in Ehstland zur Zeit der Dänen-Herrschaft" (Mõisavaldused Eestimaal taanlaste valitsuse ajal). Reval, 1853. 134 lk. on avaldatud selle maanimistu Eestimaad käsitlev osa ühes kommentaaridega. — Neusi arvustus ilmus Inlandis 1853, vg. 281—286.

8. *jota subscriptum* (lad.) — konsonandi muljeerimise märkimiseks tarvitatud punkt eelneva vokaali all. Eesti keeles tarvitas seda märki esmakordselt O. W. Masing.

50. NEUS KREUTZWALDILE.

[8. V 1853.]

Kõrgesti austatud sõber!

Kõigepealt minu kõige parem ja südamlikum tänu Teie lahkete, mulle väga parajal ajal saadetud 13. märtsi teadete eest. Laulude kallal töös olles, võisin ma takistamatult jätkata, nüüd aga põrkan ma ikka jälle kahtlastele kohtadele ja pean Teid paluma, et tohiksin jälle Teie sõpruse poole pöörduda ja mind raskustest välja aidata. Teatud ehmatusega märkan, et Kutšina eestlaste nõialauludest on nr. 2 ilma lõputa, sest viide ühele teisele lausumisele mind ei aita. Kui Teil ka lõpp peaks olema, palun seda tungivalt; kardan aga, et sellest ainult katkendi saan esitada. [- - -]

Laguse teateist vana ebausu kohta, kuna Teie ise neid kasutada ei taha, olen veel mõndagi kommentaaridesse võtnud[1]. Need on saanud põhjalikumad kui ma seda kujutlesin. Kas aga

Akadeemia neid *in extenso* vastu võtta tahab[2], on kahtlane, pealegi kui paistab, et „Ehstn[ische] Volkslieder" (meie väljaanne nimelt) pole õnne leidnud.

Teie juubelilaulu eest minu parem tänu, niisamuti tänu ka härrade poolt, keda Teie lahkesti meeles pidasite. Ma enam täpselt ei mäleta, mis ma rutuga Teile selle kohta kirjutasin, aga kindlasti teete mulle ülekohut, kui Te selle vähest hindamist mulle süüks panete. Vastupidi, ma rõõmustan eriti Teie ehtsa eesti keele üle, mida just raamatutest nii sagedasti ei leia. Viimane tõlkija või, kui ma ei eksi, tõlkijanna on aga mütoloogiliste elementidega õige omavoliliselt ümber käinud. Kuidas on lugu „Ilmarise veskiga"[3]? Kui see tülikas ei ole, kirjutage ometi mulle sellest midagi! — Teie olite nii lahke ja lubasite mulle ühe laulu, nimelt nr. 262 oma kogu III köitest[4], — vabandage, et ma nii häbemata olen ja seda Teile meelde tuletan.

Ühtlasi pean oma ruttava ja mitteloetava paberimäärimise eest väga vabandust paluma. Elage Teie ja Te omaksed hästi ja kõige parema tervise juures!

Kõige otsekohesema sõpruse ja austusega

Teie alandlik

A. Neus.

Tallinnas, 8. mail 1853.

Kas tunnete *kuksepuu* sõnasõnalist tähendust? Kuidas on selle ladinakeelne nimi?

1. Lagos, vt. kiri 44, viide 2.

2. *in extenso* (lad.) — täielikult.

3. *tõlkijanna*, s. o. Caplick, Jenny, õpetaja Võrus; vt. Kirjavahetus III, lk. 86. — Kr-i õnnesoovi-luuletuses Tartu ülikooli 50. aastapäevaks (vt. kiri 47, viide 7) on värsid: „Kas Ilmarise veskirattal Ei looda tarkust Emajõel?" Saksakeelses tõlkes on „veskiratta" asemel tarvitatud sõna „iste" (Sessel).

4. Kr-i rahvalaulude kogu III köide on tundmata.

51. NEUS KREUTZWALDILE.

[28. VI 1853.]

Kallim sõber!

Umbes 8 nädala eest oli mul rõõm Teile kirjutada, et jälle mõnes asjas, mis mul südamel olid, abi otsida, ei ole aga seni ühtki vastust saanud. Et see nüüd esimene kord on, kus Teie sõprus mind hädasse jätnud, siis teeb see mind väga rahutuks ja ma palun väga tungivalt mulle elumärki anda. Või ei ole ehk minu kiri Teile kätte jõudnud? Selle siin loodan Laakmanni kaudu, keda siia oodatakse, Teile kätte saata ja lisan sel juhul Pabsti „*Emma rediviva*" kaasa, mida ainult väga vähe eksemplare trükiti. Uudiste kohta teatan, et Pabstil on uus Läti Henriku tõlge valmis, nimelt tekst, ja et ta nüüd selle kommentaaride kallal töötab [1]. Ühelt noorelt soomemaalaselt on väike rootsikeelne brošüür soome lihtsate arvsõnade kohta ilmunud, kus ta neid indogermaani omadega võrdleb ja järeldusele jõuab, et soomlased ja indogermaanid on pidanud ürgajal piimavennad olema [2]. Aga tema tõendused veenavad väheseid; ta on küll õige teravmeelne, kuid väga palju on hüpoteetilist. „Archiv für die Geschichte Liv-, Ehst- und Kurlands" uut vihku trükitakse. Meie eesti müütiliste laulude ja nõiasõnade käsikirja olen Schiefnerile, kes mõned päevad siin oli, ära andnud, et ta selle Böthlingki ja Sjögreni kätte viiks; pealkirja võivad nad ise panna, kärpida ja lisada mis tahavad. Et ma Teilt mingit kirja ei saanud, pidin ma oma arvamise järgi talitama. Küllap näeme, kas seda seal trükkida saadakse või mitte. Käsikiri oli 19 poognani paisunud. „Eesti rahvalaulude" käsi on halvasti käinud. Ma saatsin need Demidovi auhinna konkursile, et vähemalt omalt poolt kõik teha mis võimalik, aga Akadeemia ei andnud neile auhinda, vaid ainult kõhna austava tunnustuse [3]. Nõnda on siis see nali, mis ma mõttes kandsin, vette kukkunud. Nende menust Saksamaal ei tea ma praeguseni ka midagi muud, kui mis raamatukaupmees Kluge esialgselt teatas, et ta polevat nii head minekut oodanud. Kogu trüki läbimüümise arvab ta veel üle aasta kestvat. Te näete, parem sõber, peab kannatust olema. Seevastu võtan omale vabaduse kannatamatult Castréni

„Vorlesungen über die finnische Mythologie" oodata, mille ma tuleval nädalal Helsingist saama pean, kui mitte toll ja tsensuur sellest kriipsu läbi ei tõmba [4]. Ma ootan seda pinevusega ja loodan siis jälle midagi mütoloogilist käsile võtta, kui — kui koolera mind ellu jätab, ka see tuleb rahulikult ära oodata.

Kuidas on lood Teie töödega? Kas Teil on väljavaateid „Kalevipoega" varsti päevavalgele lasta? Kui võimalik, ärge lükake seda edasi! Elu voolab nii kiiresti mööda ja kes elavatest võiks pärast Teid veel selle teose lõpetada? Lönnrot Soomes olevat soome muinaslugusid samuti rohkel arvul kogunud. Europäus on sel suvel Narva lähedale tšuudide juurde läinud, et seal rahvatraditsiooni koguda [4a]. Kui ka meil ometi võimalus oleks pihkva ja vitebski eestlastelt veel rohkem koguda võida! Kas Boecler on valmis [5]? Schiefner päris minult selle kohta teateid, aga ma võisin üsna vähe vastata. Saaremaalt on meile juba paari aasta eest laule lubatud, aga midagi ei ole pärale jõudnud. — Elage kõige paremini ja pidage meeles kõige lähemal ajal ka oma

kõige otsekohesemat sõpra

A. Neusi.

Tallinnas, 28. juunil 1853.

1. Vt. kiri 45, viide 8.

2. See oli D. E. D. Europaeuse (vt. kiri 18, viide 2) teos „Komparatif framställning af de finsk-ungerska språkens räkkeord" (Soome-ugri keelte arvsõnade võrdlev kirjeldus). Helsingfors, 1853. 34 lk.

3. *Demidovi auhinna konkursile* — vene suurtöösturi Pavel Nik. Demidovi (1798—1841) poolt Vene Teaduste Akadeemia juurde asutatud kapitali protsentidest jagas Akadeemia iga aasta väljapaistvatele teaduslikele töödele auhindu. Vrd. ka Kirjavahetus III, reg. järgi.

4. Vt. kiri 46, viide 1.

4a. *tšuudid* — omaaegne läänemere-soome rahvaste nimetus vene keeles; siin on mõeldud ingerlasi.

5. Vt. kiri 47, viide 4.

[21. X 1853.]

Kallim sõber!

Oma ehmatuseks näen, et ma Teie armsa juulikuu kirja olen kaua aega vastamata jätnud ja ometi ei tea ma isegi, mis mind on takistanud Teile kirjutamast. Olgu Teil, kallim sõber, pikka meelt, jätke minu *peccavi* maksvaks [1] ja võtke vastu minu parem tänu kirja kui ka selle lisa eest. Viimase (Tamme laulu) olen ühes teisega, kus *Lindanisa* esineb, tagantjärele meie kogu jaoks Peterburi saatnud ja Schiefnerilt lubaduse saanud, et ta mõlemad kuhugi sisse poetab. Samuti koostab ta registri nii rahvalaulude kui ka Teie Boecleri kommentaari juurde [2]. Kogu tekstis olen ma, nagu Te heaks kiitsite, Masingu *jota subscriptum*it tarvitanud. Nüüd küsib Schiefner, kes grammatilistel põhjustel selle märgiga nõus pole, kas ta ei võiks muljeerimise märkimiseks virguleeritud konsonante tarvitada, mis ta õieti samojeedi keele jaoks lõigata lasknud ja mis väga meeldivad olevat. Ma olen temale kirja teel põhjused ära näidanud, mis mul *jota subscriptum*it eelistada lasevad (kuigi selle tarvitamist võiks piirata), omalt poolt temale aga vabad käed jätnud tingimusega, et selle kohta Teile kirjutada. Kui Teie virguleeritud tähtede tarvitamise vastu olete, palun sellest mulle või otse Schiefnerile teatada, kelle aadressi ma allpool annan. Võib-olla oleks Teil ehk võimalik vastata ka ühele tema poolt minule esitatud küsimusele, — kas ma eestlaste seas midagi kopra kohta olen kuulnud ja kas Hupelis toodud nimesid veel nüüdki rahva hulgas tuntakse [3]? — rahuldavamalt kui see oli võimalik minul, kes ma midagi rohkem ei teadnud ette tuua, kui et *kobrulehed* rahvalauludes esinevad. Kohe pärast seda, kui Castréni „Vorlesungen über die finnische Mythologie" Schiefneri tõlke trükkimine on lõpetatud (lisades toob Schiefner Agricola värsid, mis ka Hiärnel esinevad, ja lapi muinasjutu „Päikese pojad" [4]), peab Boecleri-kommentaar trükki minema. Castréni mütoloogia, mis muuseas ainult paljude ja suurte lünkadega katkendiks on jäänud, kuna teda surm tabas, — kõige parem ja õnnestunum osa on juba varem trükitud ja tõlgitud artikkel *Ukko* ja *Jumala* kohta [5]. Hinnatav on see, et igal pool

Põhja- ja Kirde-Euroopa ning Aasia rahvaste usku on arvestatud. Schiefneri „Kalevala" tõlge annab võimalust mööda ainult soome laulude mõtte edasi; soome laadist ja kunstist on vähe alles hoitud. Isesugune teos, see „Kalevala"! Castrén näeb palju vaeva, et sellest midagi mütoloogia jaoks välja pressida, kuid ta on selle peakangelase, vana Väinämöise kohta nii vähe või õigemini nii ekslikku välja toonud, et ta teda maajumalaks peab, pärast seda kui ta nii pikalt ja laialt on pidanud kaitsma oma väidet, et Väinämöinen pole lihtne kangelane, vaid tõepoolest jumal. Minu arvamise järgi on soome laulud küll vanadest aegadest pärit, kuid väga tugevasti moderniseeritud, s. t. vanad jumalad on lihtsateks kangelasteks degradeeritud.

Endast on mul Teile vähe teadustada. Viimasel ajal on mul tööks olnud uurimus eesti lihtsate arvsõnade kohta, milleks tõuget andis Europäuse väike rootsikeelne teos sellel teemal.

Ärge jätke ometi, kui Teie toimetused selleks aega ja tuju jätavad, mulle midagi oma elu kohta kirjutamata. Meil on siin nüüd teatud põuaaeg. Maczewski, keda Te ehk Tartu ajast tunnete ja kes siin toomkoolis seitse aastat õpetaja oli [6], lahkus siit juuli keskel ja pöördus tagasi Miitavisse; mõned päevad enne ärasõitu ütles ta Tartu professoritele, kes siin suvitamas olid: Jah, suvel võib siin päris meeldivalt elada, siis näeb siin ometi i n i m e s i! Aga mis peab siin sügisel ja talvel tegema? Selleks ajaks on kõige parem siit ära minna.

Elage hästi, armas sõber, ja hoidke end värske ja rõõmus! Muutumatu austuse ja sõprusega

Teie

kõige ustavam

A. Neus.

Tallinnas, 21. oktoobril [18]53.

1. *peccavi* (lad.) — olen eksinud.

2. Vt. selle kohta lähemalt: Schiefneri kirjades Kr-le. Kirjavahetus III, lk. 35 ja 39.

3. Hupelis, s. o. A. W. Hupeli sõnaraamatus (vt. kiri 13, viide 7).

4. A g r i c o l a, Mikael (1510—1557), piiskop, soome kirjakeele rajaja ja esimeste soomekeelsete trükiste autor. Siin on kõne tema värsistatud soome jumaluste loendi, esmakordselt

avaldatud 1551. a., uustrükist Castréni teoses „Vorlesungen" jne., lk. 315—316. — „*Päikese pojad*", seals. lk. 319—326. — Hiärne, vt. kiri 19, viide 8.

5. Vt. kiri 46, viide 1—2.

6. Maczewsky, Wilhelm Chr. L. (1803—1879), õpetaja Tartus, Tallinnas ja Miitavis (Jelgavas); õppis Tartu ülikoolis 1820—1823.

53. NEUS KREUTZWALDILE.

[24. III 1854.]

Kallim sõber!

Schiefner on Teie ülesande täitnud ja mulle Boecleri-kommentaari saatnud. Võtke vastu minu kõige parem tänu selle sõbraliku ande eest, mis peab minuga koos maale minema ja seal hoolikalt uuritud saama. Sõjaseisukord, milles me kahjuks viibime, on ka meid viinud raskele otsusele, kõik maha ja jumala ning inimeste hooleks jätta, kõigele selg pöörata ja maale põgeneda [1]. Riisiperes, 50 versta Tallinnast, oleme sõbraliku varjupaiga leidnud ja seepärast palun, kui Te mind kord kirjaga rõõmustada tahate, see üle Tallinna adresseerida.

Teie „Kalevipoeg", niipalju kui ma seda osalt Teie andmete, osalt trükiteadete põhjal tunnen, huvitab mind kõige elavamalt. Teie ei jäta rahvapärimustest ometi midagi kasutamata? Lisades, märkustes ja täiendustes võiks ju kõik vajalik loo mitmesuguste teisendite kohta ära märkida. Millal teos ilmub? Kuigi Eesti Selts lootust andis, et see varsti päevavalgele ilmub, kardan ma ometi, et olud viivitust toovad [2].

Viimase kuu jooksul olen virgalt läänesoome suguharude kõige vanemate ja usaldatavate andmete kokkuvõtte kallal töötanud, et kindlat aluspõhja leida, ja siis katsunud neist mõningaid väheseid järeldusi teha, mis küll kõigile ei meeldi, kuid *magis amica veritas* [3]. Ma mõtlen uurimuse Eesti Seltsile saata, kardan aga, et see liiga suur saab, kui mitte kõigi abivahendite puudumine maaoludes mind paljugi jälle välja jätma ei sunni, mis algvisandisse sisse võetud. Te näete, jõude ei ole ma olnud, ja töö oli pealegi mitmes tükis küllalt vaevarikas.

Et näeksite, kuidas siin elatakse, luban endal Teile järgmist esitada. Kõik koolid on 13. skp. saadik suletud, gümnaasiumi uude ilusasse hoonesse on sõjavägi paigutatud, kelle jaoks ka erainimesed ikka jälle oma korterid ülepeakaela peavad loovutama. Lutheri vaestemaja lapsed on maale saadetud. Merehospidal, mis oma senise arstliku juhatuse alla on jäänud, on määratud sõjalaatsaretiks (700 voodit), lisaks korraldati selle lähedal eeslinna eramajades veel 450 voodit, samuti on paljudes ümbruskonna mõisates väiksemad laatsaretid sisse seatud. Valitsus on oma asukohaks valinud Saku, 16 versta Tallinnast; ülemmaakohus, magistraat, krediitkassa ja Tallinna kreisirentei paberid on Paides. Kasarmuks muudetud läänepatarei ümber on 180 sülla ulatuses kõik majad maha kistud, aiad hävitatud, nende hulgas üks kõige ilusam, mis Tallinnas oli, nagu kogu see eeslinna osa kõige ilusam oli. Ehituspalke on seal tasuta saada, kes tahab, võib haarata; peaaegu kõik voorimehed on nende äravedamisega ametis. Üks väike uus nelja valgest kahhelkivist ahjuga maja olevat 30 rubla hõbeda eest ära müüdud. Nende majade elanikkudele, mis olid juba enne läänepatarei ehitamist olemas, makstakse kroonu poolt kahjutasu; ometi ulatab see kahjutasu väga harva kuni majade poole väärtuseni. Eraväljamaksmised olevat enamasti seisma pandud; keegi ei taha rahast lahti saada. Esmajärgu tarbeained on väga kallid, suhteliselt veel palju kallimad aga töö- ja hobusejõud. Ainult restoraniomanikud jne., üksikud spekulandid jne. pügavad oma lambakesi. Naissoost teenijad ja töölised lõikavad üldisest segadusest kasu, et *per fas et nefas* midagi võita [4], ja esimesed põgenevad siis maale. Seevastu sõjaväe distsipliin on suurepärane ja iga päev tuleb uut väge juurde. Kuigi paljud juba põgenenud, kõneldakse 10000, pole ometi vabu kortereid liiga. Paljude ja suuremate majade omanikkude juurde on majutatud kuni 150 meest. Maaomanduse väärtus langeb, linnamaksud aga tõusevad kohutavalt, nõnda on siis isegi kõige õnnelikumal juhul ikka tunduvat varanduslikku kahju oodata. Nii siis, kui olevik on küllalt halb, on väljavaade tulevikule veelgi tumedam, ja meid ootab puudus. *Vale, faveque mihi* [5]*!*

Teie

truu sõber

Neus.

Tallinnas, 24. märtsil [18]54.

1. Küsimus on Lähis-Idas majanduslikkude ja poliitiliste huvide kokkupõrke tagajärjel puhkenud nn. Krimmi sõjast (1853—1856) ühelt poolt Venemaa ja teiselt poolt Türgi ning tema liitlaste — Inglismaa, Prantsusmaa ja Sardiinia vahel. Sõjaseisukorra mõjust Tallinnas vt. ka järgnevates kirjades.

2. *Eesti Selts*, s. o. ÕES.

3. *magis amica veritas* (lad.) — parem sõber on tõde.

4. *per fas et nefas* (lad.) — hea ja kurjaga.

5. *Vale, faveque mihi* (lad.) — ela(ge) hästi ja ol(g)e mulle heatahtlik.

54. NEUS KREUTZWALDILE.

[14. VI 1854.]

Kõrgesti austatud sõber!

On juba nii kaua aega, kus ma pole ainustki rida Teie käest näinud, ei ühtki sõnakest Teilt endalt Teie elu ja tegevuse kohta kuulnud, nii et mu elus mingi auk, mingi tühjus end elavalt tunda annab. Ma ei mõtle Teile sellepärast etteheiteid teha, need langeksid minu enda peale tagasi. Ometi pean ma enda õigustuseks märkima, et ma märtsi lõpupoole veel Tallinnast Teile kirja ära saatsin, mis aga, nagu mul kõik põhjused on arvata, Teie kätte pole jõudnud. Ma pean seepärast kordama oma kõige soojemat tänu Teie ilusa kingituse, Boecleri-kommentaari eest, mis Schiefner mulle Teie nimel kätte saatis [1] ja mulle ühtlasi sõbralikult üht-teist Teie kohta teatas. Teie kommentaari olen suure heameelega lugenud, aga paaris kohas märganud, et mõnigi asi, millest Boecler räägib, Teile ometi on tundmatuks jäänud, kuigi see meie päevini on püsinud. Kui kahju, et Teie maa lääneosa niisama hästi ei tunne kui idaosa! Ja siin pole kedagi rohkem, kes neist asjust hooliks, kui ainult paar isikut, kes aga pole võimelised neist palju hoolima.

Schiefner teatas mulle, Teie kavatsevat ka Castréni müto-

loogia juurde mingi kommentaari kirjutada[2]. Tehke seda tõesti! Siis saame palju ja uut kuulda, mis ka soome mütoloogiale valgust heidab; ma olen veendunud, et Castréni tööst, nii hinnatav kui see ongi, — tunnistan seda Teile *sub rosa*, — rahuldab mind ainult selle esimene ja kõige väiksem osa. Tahan loota, et Teie kuri haigus vähemalt niisugune ei olnud, et Teie selle läbi igast tegevusest loobuma oleks pidanud[3]. Kuidas rõõmustan ma Teie „Kalevipoja" üle, mida me juba sel aastal tohime loota käes hoida! Kas võtate Santo soovi arvesse, et rahvalaulud oleksid ära märgitud[4]? Minu mittemõõduandvat arvamist mööda oleks see ometi soovitav. Faehlmanni *„Koidu ja Hämariku"* kallal norijad saavad siis ka nüüd oma pähklikese pureda[5]!

Tõenäoliselt on Teil nüüd siis ka juba meie müütilised ja maagilised laulud käes. Kui Te ainult minupoolsete lisandustega natukenegi rahul oleksite! Kahjuks leian ma juba ise, et mõni koht oleks pidanud natuke selgemini sõnastatud olema. Minu loomus kaldub täiesti lühiduse poole; selle lisaks tuleb, et mul kirjutamine nüüd väga raske on ning uskumatult aeglaselt edasi liigub, ja lõpuks vähese ruumi tõttu, mis mulle rahvalaulude puhul antud oli, tekkinud harjumus kõik võimalikult kokku suruda. Ma olen küll ammu ja sagedasti ette võtnud selguse pärast mõnede ülearuste sõnadega mitte kokku hoida, kuid *naturam furca expellas*[6]. Hiljuti saatsin Reinthalile väikese artikli Düüna-nime kohta kas „Inlandi" või Eesti Seltsi jaoks, sest ma ei saanud seal ka eesti keelt puutumata jätta. Ma kardan aga, et olen jälle liiga lühidalt teinud ja palun Teid mitte peljata, vaid minu tähelepanu võimalikkudele hämaratele kohtadele juhtida, muidugi sel juhul, kui artikkel ära trükitakse[7].

Et sõjakärast teatud määral eemal olla, olen ma mõneks ajaks maale kolinud ja elan siin ühes Eestimaa ilusamas kohas. Maanõunik Stackelbergi proua on rea aastate jooksul ühe umbsoostunud oja koos ümbritseva rabaga kaevamiste abil kogukaks saartega järveks muutnud, mis samuti nagu kaldadki on puude-põõsastega kõige võluvamalt täis kasvanud, sest ka siin on ilutundeline silm juhtimas ja korraldamas olnud. Nõnda siis võib siin küllaltki meeldivalt elada, seda enam, et ma sõjaaja raskustest end vähem kui mu õde lasen segada, ja muu kõrval siis ka natuke töötan mingi pooleldi ajaloolise, pooleldi

keelelise artikli kallal Eesti Seltsi jaoks, täis ketserlikke vaateid, nagu paljud saavad arvama. [- - -]

Teile ja Teie omastele kõige paremat käekäiku otsekoheselt soovides

Teie

kõige ustavam

A. Neus.

Riisipere (üle Tallinna ja Ruunavere)
4. juunil [18]54.

1. Vt. selle kohta Kr-i kiri Schiefnerile 5. II 1854. Kirjavahetus III, lk. 42.

2. See kavatsus jäi Kr-il teostamata, vrd. Kirjavahetus III, lk. 43, 47—49 ja 54—56.

3. Kr-i haiguse kohta 1854. a. veebruaris ja märtsis, vrd. kirjad 125—127.

4. Santo, Gustav M. (1802—1856), õpetaja ja ajaloolane Tartus; Õpetatud Eesti Seltsi esimees 1853—1856. Vt. ka Kirjavahetus III, lk. 58. — Siin on kõne tema ettekandest ÕES-i koosolekul 10. veebr. 1854, mis ilmus hiljem trükist: „Ankündigung der baldigen Erscheinung des Kallewi-Poeg, eines estnischen Nationalepos, nebst einigen Bemerkungen über die estnische Volkspoesie“ (Teadaanne „Kalevipoja“, eesti rahvuseepose, peatse ilmumise kohta koos mõnede märkustega eesti rahvaluulest). VerhGEG III, 1 (1854), lk. 78—91. Selles (lk. 89) avaldas ta ms. soovi, et teose trükkimisel Kr. märgiks ära need kohad, mis sõnasõnaliselt rahvasuust saadud. Niisamuti kirjutas ta (säilimata kirjas) sellest Kr-ile, vrd. kiri 128.

5. Nèus mõtleb siin teiste hulgas kõigepealt E. Ahrensit (vt. kiri 15, viide 1), kes Koidu ja Hämariku loo rahvapärasust täiesti eitas (vt. tema „Grammatik der Ehstnischen Sprache Revalschen Dialektes. I Th. Reval, 1853, lk. 8). Vrd. ka A. Schiefner, Zur ehstnischen Mythologie. Bulletin de la Classe historico-philologique. T. XII (1855), lk. 45—52 = Mélanges Russes. T. II, lk. 406—417, ja kiri 14.

6. *naturam furca expellas* (lad.) — loomus paneb end ikka maksma.

7. Die Namen der Düna (Düüna (Daugava) nimed). Inland 1854, vg. 553—557 ja 579—582.

[14. X 1854.]

Kõrgesti austatud sõber!

Teie mõlema viimase kirja, minu küsimuste vastamise ja Teie kosutava luuletuse „*Sõda*" eest minu kõige parem ning soojem tänu[1]! Kui väga see viimane mind huvitab, seda ei ole mul tarvis Teile kinnitada. Ja teil on julgust olnud vanu keelevorme, mida meie agar grammatik ehtgrammatiliselt kõdunenuks ja vastumeelseks on tunnistanud[2], sellest kirikuvande alla panemisest hoolimata oma luuletuses tarvitada? Noh, vaadake ette, et Teiega samuti ei juhtu, nagu kord Faehlmanniga[3]! Mulle on kaks vana vormi iseäranis meeldinud, lk. 20 *kuumaks a* ja lk. 21 *mehin a*, mis mulle tundmatud polnud, aga Virumaalt pärit — kas on nad seda tõesti? Kui väga need vanad vormid meil välja on surnud ja vana luule tundmata, seda õpetab küllalt lõbusalt Petenbergi lugu[4]. Kui ta Teie „*Sõja*" sai, arvas ta selles torkeid siinsete poeetide pihta leidvat, sest *Vestke nokkasid nobedast* tähendavat kollanokki, *laulupojad* — ebaküpseid õpilasi, kuni Fr. Russow (seesama, kellelt mõnda rahvalaulude kogusse on võetud, *kodanik*)[5] kae silmilt ära lõikas ja rahvalaulud kätte andis, millest ta varem midagi ei teadnud. Sellepärast on Russow mõnes oma katses alliteratsiooni alles hoidnud, mitte aga vanu grammatilisi vorme. Sel viisil moderniseeritud vanad rahvalaulud tahab ta ühel trükipoognal välja anda ja nekrutitele kinkida. „*Uued kandlekeeled*", mis Teil vist juba olemas, on niisamuti tema oma. Siin pidavat — ja nimelt keele pärast — viru murdes kirjutatud raamatud vähe minema! Kuidas on lugu nendega Tartus? Kas Teie „*Sõda*" on rahva seas vastukaja ja vastavalt sellele ka head minekut leidnud? Kas Teie ei peaks selle peale mõtlema, et paar poognat mõningaid sobivaid muinasjutte eesti noorsoole välja anda, et neis luule vastu huvi äratada? „*Kodaniku*" viimast numbrit on palju vähem läinud kui varasemaid, on nõnda siis huvi juba — kustunud? Muuseas, neid on siin sakslaste poolt palju ostetud ja eestlastele kingitud.

Mis jumalanna *Lindasse* puutub, siis on praegu võimata tema olemust ära määrata, sest meie pole veel võimelised midagi

kuigi usaldatavat isegi Kalevi kohta ütlema. Alles kõigi temasse puutuvate müütide tundmaõppimine võib ehk vahest selgust tuua. Aga kui *Lindat* ennast muinasloos tõesti linnukeseks nimetatakse, siis oleks see ainult tema üks meelitusnimi; tema päris nime *Linda*, ka siis, kui see hilisemal kujul *Lind* kõlab, ei tohi keeleseaduste kohaselt linnuks pidada. Kui ta seda tähendaks, siis peaks vana nominatiiv t i n g i m a t a mitte *Lind a*, vaid *Lind o* kõlama. Kui see peaks esinema, siis oleks ta kindlasti lind. Kui on õige olnud Kalevis kaljulooduse personifikatsiooni näha, siis oleks kergesti v õ i m a l i k, et *Linda* oleks seesama naissoolisena, nagu näit. Jupiter ja Juno, Freia ja Freir on oluliselt üks ja ainult soo järgi erinevad. Selle poolt võiksid siis kõnelda *linn* — linnus, varemini kalju, *linnukas* (kui nii välja räägitakse) — lillakas. Ometi on see kõik mulle väga kahtlane. *Lint*, leedu keeles *linta*, alamsaksa *Lint* ja saksa nimelõpp (Theude)linde võiksid ehk küsimusse tulla. *Libe* võiks ilusat muruga kaetud (siledat) kõrgendikku tähendada. Rohkem, mu sõber, ei tea ma praegu anda. Peate sellega rahul olema. Ometi võiks ehk ka *linnask* [kala] küsimusse tulla, kui seda kahe n-iga hääldatakse [6].

Märtsis mõtlesin ma palju selle peale, et suveks Viljandisse üle kolida ja sealt siis väljasõidu Võrusse Teie juurde teha; et aga üks Tallinnale lähem peatuspaik leidus, pidin ma seda õe maja pärast eelistama. Nõnda läks mul kaotsi rõõm Teid näha. Jumal teab, kuidas meil tuleval aastal läheb! Mitte ainult ülevaade usaldatavatest andmetest vanade läänesoomlaste kohta pole valmis, (mis kahjuks ainult rohke keelelise ainega segatud) vaid ka tõestus, et Herodotose vanad melanhlaanid eestlased polnud [7]. Nüüd aga tuleb tagantjärele tsitaate koguda, mida tülikas on otsida, sest raske on raamatuid kätte saada, kuna paljud neist on pakitud. Pahandav küllalt!

Kuidas on Teie tervisega? Loodan, Teie saate sellega valmis, et end põhjalikult ja hoolikalt hoida. Kui minu palve midagi suudaks, siis jätaksite kõik muu kõrvale. Minu kõige parem tervitus!

Teie

ustav sõber ja austaja

A. Neus.

Tallinnas, 14. oktoobril [18]54.

Kas esineb ka Virumaal Ahrensi poolt grammatikasse võetud essiivi-kääne?

1. Sõda. Viru vana lauliku kenam kandlelugu. Tartus, 1854. 24 lk. 1000 eksemplari; 2. (röövtrükk 1861. a. 1500 eks.

2. *agar grammatik*, s. o. Ed. Ahrens, kes oma eesti keele grammatikas (lk. 143) eesti rahvalaulude keele kohta kirjutas: „Kes keele seadusi tunneb, see märkab peaaegu igas laulus vastikuid kõdunemise jälgi". Vrd. kiri 135 ja Kirjavahetus III, lk. 55.

3. Vt. kiri 15, viide 1.

4. Petenberg, Johann (1830—?), progressiivsete haritlaste ringi (Russov jt.) liige Tallinnas. Temalt on ilmunud: „Laul Eestimaa meestele". Tallinnas, 1854. 4 lk. — „Troost sõja ajal". Tallinnas, 1854. 4 lk. — „Nekruti laul". Tallinnas, 1854. 4 lk. — „Parun Münkhousna naljakad jutud ja imeteod oma reisi peal Venemaal, Türgi sõjas, vangipõlves ja Saksamaale tagasi minnes". Tallinnas, 1855. a. 22 lk. — „Tallinna kodaniku 10. [ja 11.] raamat oma sõpradele maale". Tallinnas, 1855—1856. 12 + 12 lk.

5. Russov, Friedrich N. (1828—1906), lõpetas Tallinna gümnaasiumi 1847. a. ja õppis siis Peterburi ülikoolis õigusteadust 1847.—1851. a. Oli 1852. a. alates Eestimaa kroonupalati ja kubermanguvalitsuse teenistuses kuni 1863. a., hiljem Peterburis. Tallinnas viibimise ajal kuulus Tallinna progressiivsete haritlaste ringi ja oli ajalehe „Revalsche Zeitung" asutaja (1860. a.) ja toimetaja. Samuti avaldas ta „Sõjalaulu Eestimaa tütarlastele". Tallinnas, 1854. 4 lk.; — luuletuskogu „Uued kandlekeeled". Tallinnas, 1854. 22 lk.; — „Tallinna kodaniku [1.—9. ja 12.] raamat oma sõpradele maale". Tallinnas, 1854—1857. 8 + 8 + 8 + 8 + 8 + 8 + 8 + 10 + 8 + 32 lk., mis tahtsid täita tol ajal puuduva eestikeelse ajalehe ülesannet ning sisaldasid peamiselt Krimmi sõja sündmuste kirjeldusi. Tema tõlgitud on ka 1856. a. „Eestimaa Talurahva Seadus". Tallinnas, 1858. 152 lk. Vt. lähemalt: Kirjavahetus III, lk. 87 ja reg. järgi.

6. Kr. avaldas oma seisukoha Linda nime kohta kirjutuses „Reval's ältester estnischer Name Lindanisse" (Tallinna kõige vanem eestikeelne nimi L.). VerhGEG III, 1 (1854), lk. 46—47 ja „Kalevipoja" 1. trüki eessõnas. VerhGEG IV (1857), lk. XIII—XIV.

7. Herodotos (umb. 484—425 e. m. a.), kuulus vanakreeka ajaloolane. Tema „Kreeka-Pärsia sõdade ajaloos" mainitud melanhlaane peeti omal ajal eksikombel eestlaste esivanemateks.

[10. XII 1854.]

Kõrgesti austatud sõber!

Ärge pange seda minu hooletuse süüks, et Teie soovi täitmine alles nii hilja järgneb. Kuna ma lootsin Teile nüüd kä väikese kogu moderniseeritud rahvalaule saata, lükkasin ma kõik muu praeguseni edasi; aga ennäe, mitmelt poolt tulid takistused vahele ja väikese kogu väljaandmine tuli esialgu katki jätta. „*Uued kandlekeeled*" sain ma Teie jaoks autori käest, sest et ma Teile kohitsetud eksemplari ei tahtnud saata: pärast seda kui raamat juba mitu kuud müügil olnud, pannakse tsensorile kirp kõrva ja ta laseb laisalaulu kui laiskusele õhutaja välja lõigata [1]; ka tiitel oli juba pahandust tekitanud kui avalik paroodia „*Siioni kandlekeelte*" kohta, missugust pealkirja autor alles selle süüdistuse kaudu tundma õppis [2]. Ta on mees kahekümnendates eluaastates, on siinse gümnaasiumi läbi teinud, Peterburis õigusteadust õppinud ja on siinse kroonupalati sekretär. Oma varase nooruse on ta Paide lähedal maal elanud ja põlvneb vähemalt ühelt poolt paremini situeeritud eestlastest, nagu tõendavad need, kes tema põlvnemist ligemalt tunnevad. Tema lell, üks minu kõige vanemaid koolisõpru, on siin ehituskomisjoni ülem, insenerülemleitnant [3]. Küllap Te näete, et need peavad tublid mehed olema; noorem on rõõmsa loomusega ja heade vaimuannetega. Meeldiva vinjetiga „*Sõjalaul*" on ühe siinse klubiteenri oma, kelle nime — Siefarth, Schifart või Schiffert — ei ole ma päris kindlasti teada saanud [4]. Nüüd müüakse juba viiendat tuhandet eksemplare ja Naissaarel olevat üks eksemplar admiral Napier'i enda kätte puutunud [5]. Eraldi siinjuures olevat pilti müüakse koos „*Kodaniku*" kuuenda raamatuga 2 kop. hõb. eest, see on seks otstarbeks tehtud, ostjad aga seda väga ei himustavat [6]. [- - -]

Hiljuti vaatasin ma läbi Wolf'i „Zeitschrift für deutsche Mythologie und Sittenkunde" esimese köite ja leidsin sealt mõndagi meile huvitavat, nagu näit. mõned muinasjutud, mis eesti omadega kokku sobivad, nende hulgas üks Bukoviinast [7], mis vastab minu poolt aastate eest Knüpfferi kogust „Inlan-

dile" saadetud jutule „Vaenelaps ehk tütarlaps ja koer"[8]. Ka „Ebausu" all leidus mõndagi vastavat. Muidu läheb minu tööga viletsasti: peagu kõik abivahendid on sõjamõllu tõttu pakitud ja nii raske on neid mõnel muul teel kätte saada, nii et sagedasti paremaks pean, seda mitte teha ja ennemini puudust kannatan. Lisaks veel lühikesed päevad, mis paariks tunniks pooleldi kasutut hämarat valgust annavad, mis mulle ometi hoopis enam väärt peab olema ja on, sest kunstliku valguse juures ei saa ma lugeda ega kirjutada. Aga need on minu alatised hädad ja kaebused ning ma peaksin neist parem vaikima.

Lähemal ajal mõtlen ma tõsisemalt artiklit eesti veejumaluste kohta kirjutama asuda. On Teil selle kohta mulle veel midagi teatada, mis seni veel ehk avalikult teadmata või mõnes tundmata raamatus seisab? Muuseas, ma ei kaeba sugugi materjali puuduse pärast; seda on mul ennemini nii rikkalikult, et raske on sellest ülevaadet saada ja vist küll paljugi üksikasju kõrvale pean jätma. Kuid ometi on mõningaid tumedaid kohti ja lünki, mida ma täita ei oska.

Nüüd olete Teie loodetavasti jälle aastalõpu ametlikkude talituste koormast vabanenud ega ole selle pingutusega oma tervisele kahju teinud. Mis on nüüd peale „Kalevipoja" Teie lähem töö? *Ad vocem Kalevi*[9] — mulle on kõik üle antud, mis rahvajuttudesse ja lauludesse puutub ja mis Knüpfferi päranduse hulgas leidus[10], kuid Kalevi-loo kohta pole ma midagi saanud. *U* ja *o*-ga on ise lugu. Läänemaal kuuleb tuhat korda *u* asemel *o*. Grammatikud armastavad kõik ühe liistu peale tõmmata, kui see kas või soome keel oleks, nagu Sjögren minu kogu arvustamisel küllalt on teinud[11]. Teie tarvitasite kord väljendust *soome kingad*; kas on see Teie enda looming või mis mõttes tarvitab seda eestlane? Palun, ärge seda küsimust kahe silma vahele jätke! Tahaksin seda väljendust kord tarvitada. Elage kõige paremini! Palju rõõmu pühadeks!

Teie

A. Neus.

Tallinnas, 10. detsembril [18]54.

1. *laisalaulu*, s. o. luuletuse „Laisa nädal" — „Uued kandlekeeled", lk. 11. Uustrükk, vt. Eesti luule antoloogia I, lk. 57.

2. *„Siioni kandlekeelte" kohta*, õigemini: „Siioni laulukandle" kohta, mis ilmus kolmes köites 1845—1860 ja paljudes kordus-

trükkides. See sisaldas J. V. Jannseni tõlgitud vaimulikke laule. — *autor* — Fr. N. Russov, vt. eelmine kiri.

3. *Tema lell* — Russov, Friedrich.

4. *„Sõjalaul"* — „Sõjalaul naabrimeestele". Tallinnas, 1854. 8 lk. — Selle tiitellehel on (puulõikes) karikatuur ilmselt admiral Napier'i pihta (admiralimundris paks, lühike mees kannab ühel õlal püssi, teisel 3-mastilist laeva).

5. Napier, Charles (1786—1860), admiral, Inglise laevastiku ülemjuhataja Balti merel Krimmi sõja ajal.

6. *pilti* — arvatavasti keiser Nikolai I portree (lito), mis säilinud ainult ühes „Tallinna kodaniku" defektses eksemplaris.

7. Wolf, Johann W. (1817—1855), saksa keeleteadlane ja rahvaluule koguja. — Arvatavasti mõtleb Neus muinasjuttu Bukoviinast, milles esineb rikka peretütre ja vaeselapse motiiv (mainitud ajakiri I, lk. 43—48).

8. See muinasjutt pole „Inlandis" ilmunud; vrd. ka kiri 35, viide 9.

9. *Ad vocem* (lad.) — puhul.

10. Knüpffer, vt. kiri 1, viide 2.

11. S. o. Neusi eesti rahvalaulude kogu „Ehstnische Volkslieder" arvustuses. Bulletin de la Classe historico-philologique. T. XI (1854) = Mélanges Russes. T. II, lk. 379—389.

57. NEUS KREUTZWALDILE.

[21. X 1855.]

Kallim sõber!

Poole igaviku järele jõuan ma viimaks nii kaugele, et Teile k. a. 21. veebruarikuu sõbraliku kirja kui ka ilusate teadete eest oma kõige soojemat tänu ütelda. Ma olen kogu selle aja eesti veejumalustega ametis olnud ja kahjuks 20 poognat kokku kirjutanud, nii siis nõnda palju, et käsikiri, nagu juba mitu teistki, pulti lamama jääb, kuigi ma loodan, et see mõndagi sisaldab, mis mitte ainult eesti mütoloogia tundmaõppimisele oluliselt eduks on [1]. Seejuures olen ma ikka jälle punkte kohanud, millele võib-olla rahva kujutluste parema tundmise tõttu

veelgi enam valgust võiks langeda. [- - -] Castrén arvab (Fin[nische] Myth[ologie] lk. 89), eesti *Maa-ema* olevat ka laste sündimise eest hoolitsenud ja toetub seejuures Petersonile[2]; aga too ei ütle seda otseselt, või olete ehk Teie sellest midagi kuulnud, et *Maa-ema* ka sünnitusabilisena austati? Missugused on eestlaste vaated uppuvatele isikutele; kas ehk mõeldakse, et neile ei tohi appi minna, sest vesi on neid oma ohvriks valinud, või ei teata sellest ebausust midagi? Kas teate *Raugutaja* kohta midagi rohkem, kui Hupel ütleb, et ta (mees- või naissoost?) kuri vaim olevat, nagu mulle ka kadunud Glanström kinnitas[3]? Kas teate midagi *hiis* (soome *hiisi*) kohta? Kas peaks ehk eestlane midagi ka soome *vesihiisi* kohta teadma? Kas on ka Teile, nagu Faehlmannile, nimi *Lämmeküne* tuttav? Kuidas tuleks seda uue kirjaviisi järgi kirjutada? *Küne* tuletab Faehlmann, nagu teate, sõnast *küüs*. Kas on olemas mõni müüt usside tekkimise kohta?

Kevade lõpul kanti siin jälle kõik vara pommitamise hirmul mitte just väga kuivadesse tugevasti võlvitud keldritesse. Seda tegin siis minagi tagavaras olevate „Ehstnische Volkslieder" eksemplaridega. Seal tegi raamatukaupmees Kluge, kellelt ma järele pärisin, kuidas on lugu komisjonile antud eksemplaride müügiga, ilma pikema jututa ettepaneku ka ülejäänud eksemplarid temale 100 rubla hõbeda eest ära müüa. Täbaras olukorras, nagu me siin elame, pidasin ma kõige kohasemaks tema ettepanekut mitte tagasi lükata ja pressisin temalt veel 15 rubla lisaks välja. Nii vähe kui see ongi, loodan ma ometi, et Teie, arvestades tegelikku olukorda, selle kokkuleppega mitte päris rahulolematu ei ole. Kuna ma Teie osa puhul esimese vihu aluseks võtan, mis ju umbes ka järgmistele vihkudele vastab, saadan Teile siinjuures ühe viiendiku, 23 rubla hõbedat, — kahjuks vähe küll suure vaeva eest. Et see aga nii hilja sünnib, palun võimalikult sellega vabandada, et ma kohe pärast seda Tallinnast lahkusin ja kogu suve Paides viibisin. Üsna vähe aega enne seda oli minu õel peaaegu muinasjutuline õnn oma maja, mis küll kaunis linna keskel ja kauplemise keskpunkti lähedal asus, ühele kaupmehele ilma kahjuta ära müüa, kuigi ostuhinna väiksem pool esimese hüpoteegina maja peale jäi. Et aga rahutusest ja ehk veel halvematest sõjasündmustest vähemalt isiklikult eemale hoida, selleks otsustasime Paidesse kolida. Hoolimata kõige ägedamast kuumusest, mis

mu õe tõsiselt, kuigi mitte kauaks, minu aga üsna ajutiselt, aga 2 korda haigeks tegi, olen ma seal kõik hommikupooled peaaegu vahetpidamata veejumalatega rabelenud, välja arvatud aeg, mis tuli kulutada möödapääsmatutele ajalehtedele. Oh, et Teie Võru Tallinnast nii kaugel on! Mis aitab, et me järgmisel aastal arvatavasti jälle ära läheme! Teie juurde ei vii see tee suure kauguse tõttu ometi.

Oma suureks rõõmuks nägin „Inlandist", et Teie siiski olete võimalikuks pidanud „Kalevipoega" nõnda ümber töötada, et ta loodetavasti nüüd enam väga lugupeetud sõgedust jahmatama ei pane[4]. Kui nüüd ainult tartlased ka selle peatse ilmumise võimalikuks teeksid! Ma põlen igatsusest selle järele. Kolme siin ilmunud raamatut sõjasündmuste kohta on kokkuhoidlikult jätkatud ja ma saadan need Teile, kui selleks võimaluse leian[5]. Kas tunnete juba Schiefneri artiklit: „Über den Mythengehalt der finnischen Märchen"[6]? Kuigi muinasjuttude sisu kohta seal ainult vähe on antud, näeb ometi ikka ja jälle, et mõndagi sellest ka meie eestlaste juures leidub. Kirjutage mulle ometi, mille kallal Te praegu töötate. Mis ma ise ette võtan, seda ma praegu veel ei tea. Mõndagi on ees, aga kurb aeg ei lase õiget töölusti tekkida. Hoolitsege oma tervise eest, et Teie kirjanduse jaoks veel kaua püsiksite, ja hoidke sõbralikult ning heatahtlikult meeles

oma
ustavalt alandlikku sõpra ja austajat
A. Neusi.

Tallinnas, 21. oktoobril 1855.

1. Neusi töö „Die altehstnischen Wassergottheiten und deren Verehrung" (Vana-eesti veejumalused ja nende austamine), 476 lk., jäi trükist ilmumata; käsikirja säilitatakse KM RO ÕES SK, nr. 477.

2. *Petersonile*, s. o. tema tõlgitud teosele „Finnische Mythologie", vt. kiri 19, viide 6.

3. Glanström, vt. kiri 13, viide 5.

4. S. o. ÕES-i 7. IX 1855. a. koosoleku kirjeldusest (Inland 1855, vg. 595), milles teatati, et Kr. on „Kalevipoja" käsikirja ümbertöötatult trükkimiseks esitanud.

5. *Kolme siin ilmunud raamatut*, s. o. „Tallinna kodaniku raamatut", vt. kiri 55, viide 5.

6. „Über den Mythengehalt der finnischen Märchen“ (Soome muinasjuttude müütilisest sisust). Bulletin de la Classe historico-philologique. T. XII (1855) = Mélanges Russes. T. II, lk. 599—624.

58. NEUS KREUTZWALDILE.

[13. VI 1856.]

Kallim sõber!

Minu kõige soojem tänu Teie sisurikka k. a. 9. jaanuari kirja eest ühes palvega uskuda, et ma sellepärast mitte vähem ei tunne, kui väga ma Teie lahke sõpruse eest tänu võlgu olen, kui ma seda nii hilja ütlen. Ühtlasi tänan Teid südamlikult valmisoleku eest J. Siversi juures minu kasuks samme astuda [1]. Nagu Te ehk juba kuulnud olete, olen ma paremaks pidanud veejumalused Tartu Seltsile saata. Mulle tundub kohustus olevat kodumaisele kirjandusele niipalju kui võimalik anda, olgu see nii tähtsusetu kui tahes. Sest tõepoolest tunnen ma küllalt hästi, et meie kirjanduslikkude olude igasuguse ja kõigekülgse puudulikkuse juures ka meie toodang kõigist konarustest täiesti vaba ei saa olla. Teie „*Kalevipoja*“ jaoks ehk on hea, et selle trükkimine viibib. Ma hellitan koos nii paljudega lootust, et tsensuur varsti pehmemaks muutub, et tõesti süütut ja ohutut varsti enam ühekülgsete ning piiratud vaadete tõttu ei keelata ja et see ka Teie teosele kasuks tuleb. Tükk aega tagasi saatsin Teile mõned siinilmunud eestikeelsed sõjaraamatud ja tahan loota, et need Teile kätte jõudsid. Siin järgnevad veel 2, nende autor ei ole enam Russov, vaid Petenberg [2]. Ahrens näikse Wiedemanni märkuste puhul tema grammatika kohta ometi vaikida tahtvat, — kas ta aga siiski juhtumise korral mõne rünnaku ette võtab, jäägu lahtiseks [3]. Ühes kirjas Wiedemannile on ta, tõsi küll, vähem õrnatundeline kui harilikult ja tal on nimelt pealekippuvast teravmeelsusest puudu, millega ta muidu Wiedemanni puhul olevat harjunud, ja apelleerib järelmaailma poole. Muidu paistab siin kõik huvi eesti asja vastu surnud olevat. Olen uudishimulik, kui paljud pastoritest jaanipäeva ajal meie Kirjanduse Seltsi eesti sektsiooni

koosolekust, nimelt pealt kuulates, osa võtavad, kus seekord minu poolt arvatavasti midagi eesti ja läti suguharude kohta, keda Ptolemaios mainib, või Jornandese eesti suguharude, eriti tema *Inanuxes* (vana-eesti *Inanuksed*?) kohta ettekandmisele tuleb[4]. Need on siis jällegi asjad, millel kõige paremad väljavaated on pulti lamama jääda, kuigi neis mõndagi huvitavat tohiks leiduda.

Kas ei ole Teil jälle midagi lahti lasta, nagu olid Lindanisse ja vikerkaare seletused[5], mis inimesi nagu mõni hullustaja segi lööb ja neid *nolentes volentes* liikuma paneb[6]? Keisri vastuvõtmine siin ja eriti võrreldes sellega, mis teistes linnades sündis, kukkus haledasti välja[7]; võimetus ja kõige sügavamale juurdunud upsakus ning egoism üleval ja kahetsusväärne alaealisus all, kõige parem, kuid ometi passiivne tahe, — need andsid põhjust kõige kummalisemateks eksimusteks ja kohmakusteks. Simon teab sellest mõndagi jutustada[8].

Mõne aja eest on C. Russwurm Teile ma ei tea missugusel teel saatnud Mannhardt'i üleskutse[9], kes palus mõnesuguseid teateid, eriti aga lastelaule teatud mütoloogiliste uurimuste jaoks saata. Tema on nüüd Wolfi poolt asutatud „Zeitschrift für deutsche Mythologie und Sittenkunde" väljaandja, mis mõndagi väga huvitavat, eriti muinasjuttude ja muistendite kohta sisaldab. Sellest aga, et ka eesti ainestik tema eesmärgi jaoks tähtsat võiks sisaldada, pole Mannhardtil aimugi. Russwurm, Pabst ja mina oleme juba katsunud temale sellest mõnesugust aimu anda[10]. Kui Teil peaks midagi eesti aineist olema või kui neid tunnete, mis kuidagi tema küsimustega ühenduses on ja valmis oleksite neid temale teatama, siis paluksin Teid need lahkesti mulle Mannhardtile edasitoimetamiseks kätte saata. Teie Boecleri-kommentaari on selles ajakirjas üksikasjaliselt ja tunnustavalt retsenseeritud[11]. Kui Te veel Russwurmi „Eibofolke't" ei tunne, laske vähemalt 2. osa Tartust, — Eesti Seltsil see ju on, — endale saata. See sisaldab hulga rannarootslaste ebausku, kombeid ja laule, mis ka eesti muinasaja uurijaile väga huvitavad on ja mitmeti eesti laadiga kokku puutuvad. Teie muinasjuttude üle rõõmustan ma väga ja loodan, et Teie oma kavatsuse neid lõppeks teatavaks teha — õige varsti teostate. Minu hing januneb jälle midagi eesti keeles kuulda. Dr. Schultz kirjutas mulle, Teie käes olevat veel see mütoloogia käsikiri, mis Viljandist Eesti Seltsile saa-

deti [12]; kui Te seda enam ei tarvita, palun tagasi saata; ma loodan sealt ka enda jaoks midagi leida. Eesti näkkide klaashooneid mainitakse juba 17. saj. lõpul. Kas pole Teile mõningaid tähtsama sisuga uusi eesti rahvalaule kätte sattunud? Kui Teil midagi seesugust on, laske ka minul neist rõõmu tunda. Kas Lagos ei ole Teile midagi saatnud? Siversi kavatsus — midagi haavatute heaks välja anda — näikse vist luhta läinud olevat.

Kuna Teie ustavana oma arstikutsele pole kunagi keeldunud minu tööde puhul häid ja sõbralikke günekoloogilisi nõuandeid andmast, siis ehk lubate, et ma Teile jälle mõned küsimused esitan. 17. sajandil oli Räpinas üks kubjas „*Sobbak*"; kas see nimi veelgi peaks esinema? Kas on ehk ka sõnast *peni* või temaga mõttesuguluses olevast sõnast mõni isikunimi tuletatud? Sõna *koerakoonud* ma tunnen. Kas eestlased teavad midagi inimese loomise kohta puudest? Kas eestlased on ka sel arvamisel, et äike ja põuavälgud vilja valmimist soodustavad? Kas *tuulepesa* on tõesti die Mistel, nagu, kui ma ei eksi, Rosenplänteris märgitakse [13]? Suurte lehtpuude otsas kasvavad väiksemad oksad küll käbaras koos ja tekivad pesakujulised moodustised: kuidas neid eesti keeles kutsutakse ja mis kujutlusi nendega seotakse? Kas süütavad eestlased äikese ajal ka küünla või teevad tule koldesse? Kas oravaga on seotud mõni ebausk? Kas öökulliga on seotud veel muid uskumusi, kui Te Boecleris toote, samuti nahkhiirega? Kas ei ole seotud mõnda ebausku saare ja sarapuuga, sest nende nimed on üksteisele nii lähedased?

Sellest on enam kui küllalt ja ülikküllalt! Teie näete, küsimise-ainest ei ole mul iialgi puudu; kui Teil ainult vastamise-ainega niisamuti oleks. Kahjuks on aga vanade luulelis-paganlikkude vaadete ja kujutluste kõige parem ja ilusam osa enamasti ammu ja paratamatult kadunud! Elage hästi, kallim sõber, ja kui Teil tunnike vaba aega ja tuju on, siis rõõmustage mind jälle kord mõnede teadetega Teie enda kohta ja Teie teadmiste rikkast varaaidast. Jumal hoidku Võru koolera eest, nagu meidki!

Kõrge austusega ja ustavalt

Teie

A. Neus.

Tallinnas, 13. juunil 1856.

1. Sivers, Jegór von (1823—1879), balti-saksa liberaalitsev literaat ja luuletaja.

2. Petenberg, vt. kiri 55, viide 4.

3. F. J. Wiedemanni üksikasjaline ja ulatuslik arvustus E. Ahrensi eesti keele grammatika kohta ilmus Vene Teaduste Akadeemia perioodilisis väljaandeis: Bulletin de la Classe historico-philologique. T. XII (1855) = Mélanges Russes. T. II, lk. 669—758.

4. Ptolemaios, Claudius (II. saj. m. a. j.), astronoom ja geograaf Aleksandrias. Tema „Geograafia" oli uusaja alguseni kõigi geograafiliste teadmiste aluseks. — Jornandes ehk Jordanes (VI saj.), gootide ajaloo kirjutaja. Neusi ettekanne „Die Veneden und Velten des Ptolemaios" (Ptolemaiose venedid ja veltid) arvatavate läti suguharude kohta ilmus: Inland 1856, vg. 641—646, ja „Der Volksstamm der Inaunxen bei Jornandes" (Inaunkside suguvõsa Jornandese juures). Inland 1858, vg. 173—179 ja 195—200.

5. Lindanisse, vt. kiri 55, viide 6. — Kr-i kirjutus vikerkaare kohta „Was heisst wikkerkaare wikelistä?" (Mis tähendab vikerkaare vikelista?) ilmus Inland 1854, vg. 773—775.

6. *nolentes volentes* (lad.) — tahes-tahtmata.

7. Keiser Aleksander II viibis Tallinnas 29. mail 1856. a.; vrd. Inland 1856, vg. 419—421.

8. Simon, Achilles — õpetaja Tallinnas 1849—1856, hiljem Võrus.

9. Russwurm, vt. kiri 44, viide 8. — Mannhardt, Johann W. (1831—1880), saksa mütoloogia uurija.

10. Pabst, vt. kiri 6, viide 2.

11. Zeitschrift für deutsche Mythologie und Sittenkunde. II (1855) lk. 118—119.

12. Schultz, Woldemar, vt. eessõna. — *mütoloogia käsikiri*, s. o. J. Lagose (vt. kiri 44, viide 2) käsikiri nõiasõnade jne. kohta: KM RO ÕES EK 121.

13. *die Mistel* (sks.) — puuvõõrik. — *Rosenplänteris*, s. o. Rosenplänteri ajakirjas „Beiträge", vt. kiri 3, viide 3.

59. NEUS KREUTZWALDILE.

[8. VI 1857.]

Kõrgesti austatud sõber!

Teie olete viimasel ajal korduvalt mulle oma rikkast varaaidast, nagu sagedasti varemgi, sõbraande kinkinud ja mind

nendega kosutanud, nii et mul põhjust oleks häbeneda, et ma juba ammu Teile oma kõige paremat ja soojemat tänu pole ütelnud. Teie annate mulle aga andeks, kui kuulete, et ma peaaegu sinnamaani olen jõudnud, kus enam üldse ei tohi kirjutada. Minu silmade seisukord on niivõrd iseäralik, et mul kirjutamine, eriti ärakirjutamine peapööritust tekitab ja maosuudme närvidele mõjub. Ma ei tea, kas olen Teile juba kirjutanud, et nüüd pärast Marienbadi tervisvee kuuri kõige kangemgi ülestikku lükatud klaasidega lornjett, mille läbi asjad igale teisele kõige väiksemad paistavad, minule neid eriti hommikutundidel neli korda suuremana näitab. Ja ometi võin ma päevavalgusel veel ikka näha ja lugeda, pean aga endale kõik väga silma lähedale tõstma.

Teie „Kalevipoja" järele olen juba väga igatsenud; kui ma ta sain, visati kõik muu kõrvale ja sai üksnes seda loetud ning nauditud [1]. Aga nüüd seisan samal kohal kui varemgi, nüüd igatsen järgmise osa järele ja kardan, et pean veel üsna kaua kannatama. [- - -]

Palun, teatage mulle juhtumise korral, mis teete Kalevipojaloo nende osadega, mis eeposesse ei mahu. Kas avaldate need koos muinasjuttudega? Igal juhul tahaksin Teid tungivalt paluda neid asju mitte kaotsi minna lasta. Keeleliselt laseb tõendada, et *Sohni* ja soome *Soini* on üks ja seesama sõna, teine ainult vanem ja algupärasem kuju [2]. Pihkvamaalt saadud päästetud Jeesuse legend paistab ometi päris originaalne olevat! Kas ehk ei võiks seal esinevad paganad üks liik alamaid paharette olla? Mis ütleb selle juurde pihkvalaste keeletarvitus? [- - -]

Tallinna kirjanduslikus elus on väga tähtsad muutused alanud ja arenevad, nagu näib, küllalt kiiresti edasi. Kirjanduslikult ja teaduslikult loovad jõud kaovad kas täiesti või lähevad ära kaugele; nooremas, asemele astuvas generatsioonis aga on seni äärmiselt vähe produktiivsust leidunud, kuigi sellepärast, nagu see ju endastmõistetav, seda meelt teaduse ja kirjanduse jaoks nende juures hoopiski eitada ei saa. Paucker [3], Meyer [4], Hausmann [5] pole enam elavate kirjas; Bunge [6], Georg Brevern [7], Weber [8], Schenker [9], Baumann [10], Plate [11], Tscherescheewitz [12] on Tallinnast lahkunud ja tõenäoliselt seisab varsti ka Wiedemanni [13], Pabsti ja Krannhals'i [14] kaotus ees. Jah, ja kui keegi, kellest teada, et ta kirjanduslikult tegev on, ka kord

soovib end Tallinnasse ümber paigutada lasta, nagu Russwurm Haapsalus, siis tahab kuri saatus, et kuraator arvab, ta ei saavat praegusel kohal ilma Russwurmita läbi. Tallinnas ja — Eestimaal tuntakse eesti keele vastu eriti vähe huvi. Jaanipäeva paiku, kui pastorite sinodit peetakse, peab ka Kirjanduse Selts eesti keele asjus ikka ühe koosoleku ja kaks-kolm pastorit on siis ka tummade pealtkuulajatena kohal. Praeguseni on ainult üks neist omal algatusel väikese sõnaloendi esitanud. Isegi meie kahe eesti kalendri lisad on viimastel aastatel Vändra Körber kirjutanud [15]. Petenberg on tiisikuses ja viibib juba üle aasta Itaalias. Ainult Russow on virk ja on hiljuti rüütelkonna ülesandel uue talurahva seaduse tõlkinud; ta on sellega vähe aja eest maale läinud, et seda koos mõne teisega läbi vaadata. Pärast seda pole ma temaga veel kokku saanud. Nõnda siis näete, kallis sõber, et varsti siin hoopis vähe teha saab ja et aeg tuleb — magama minna.

Tervitage minu kui tundmatu poolt oma proua abikaasat ja Simon'i koos naisega. Igas mõttes südamlik elage hästi!

Teie

ustav

A. Neus.

Tallinnas, 8. juunil [18]57.

Paar pisiasja loodan Teile augustis saata.

1. Kõne on Kr-i „Kalevipoja" 1. vihust (lugu 1—3), mis ilmus 1857. a. aprillis, vrd. Kirjavahetus III, lk. 70.

2. *Sohni* — Kr-i teateil (Faehlmanni materjalide põhjal) Kalevipoja paralleelnimi. — *Soini* — soome muistendites esinev hiiglane.

3. Paucker, vt. kiri 26, viide 3.

4. Meyer, vt. kiri 31, viide 2.

5. Hausmann, Georg S. (1798—1855), õpetaja Tallinna gümnaasiumis.

6. Bunge, vt. kiri 21, viide 3.

7. Brevern, Georg (1807—1892), Eestimaa rüütelkonna sekretär Tallinnas, hiljem senaator ja riiginõukogu liige Peterburis.

8. Weber, Franz Ed., õpetaja Tallinna toomkoolis 1836—1855.

9. Schenker, Eulogius Th., õpetaja Tallinna toomkoolis 1839—1846.

10. Baumann, tundmata.

11. Plate, Alwin Th., õpetaja Tallinna toomkoolis 1837—1846.

12. Tschereschewitsch, Apollon (1829—1858), õpetaja Tallinna gümnaasiumis 1853—1856, hiljem Tartus.

13. F. J. Wiedemann valiti Vene Teaduste Akadeemia liikmeks 1857. a. ja ta asus Peterburi elama.

14. Krannhals, August M. (1822—1871), õpetaja Tallinna gümnaasiumis 1851—1857, hiljem Riias.

15. *kalendri lisad*, s. o. Gresseli ja Lindforsi trükikoja kalendrite „Eestimaa rahva kalender" lisad. — *Vändra Körber*, s. o. Karl Körber (1802—1883), pastor Vändras 1836—1859, vaimuliku sisuga raamatukeste sepitseja. Vt. lähemalt Kirjavahetus III, lk. 166.

60. NEUS KREUTZWALDILE.

Tallinnas, 13. jaanuaril 1858.

Kõrgesti austatud sõber!

Teie harilik headus ja sõprus pole ka viimasel ajal mind sõbraandidega lohutamata jätnud. Võtke vastu selle eest minu kõige parem ja soojem tänu! Teie heatahtlikku arstlikku nõuannet pole ma ikka veel saanud kasutada. Suvi läbi oli minu tervis päris talutav, sügisel aga ilmusid mõnel päeval olukorrad, mis osalt nagu peapõörituse kaasa tõid, ilma et see nimetus ometi päris tabav oleks. Kui natuke külmem ilm tuli, kadusid enam-vähem need tundmused jälle; oli tunda aga teatud nõrkust liigutuste puhul. Ma arvan, et peahäda vist küll selles seisab, et need päevad on tulnud, mille kohta öeldakse, et nad meile meele järele pole. Noh, ma ei taha selle üle sugugi kaevata ja olen väga rahul, kui mulle ainult nii palju

jõudu jääb, et aegamööda mõned alustatud tööd veel lõpetada.

Teie „*Kilplased*" on mulle kõige elavamat mõnu valmistanud[1]. Kui usaldada üht tähelepanekut, mida mul hiljuti oli võimalus teha, siis on niisugused lood lähedalt ühenduses kujutlustega Eldoradost[2]. Et need eestlastele kord väga tuttavad olid ja praegugi vist veel päris unustatud pole, siis peaksid neile need enesega-rahulolevad õnnelikud narrid kahtlemata väga meeldima. Väga lõbus oli mulle eht-kilplaslik armastus vana barbaarse kirjaviisi vastu. Teil on küll väga õigus meie „*Postimeeste*" toimetajate kohta nii karmi otsust anda[3]. Ma pean tunnistama, et „*Pärnu Postimehe*" kallaletung Teie „*Kilplastele*" ometi väga armetu oli — nagu öeldakse: ainult pilkenoolte tagasiheitmine[4]! Jäädvustage see tore mees „*Kilplaste*" teises trükis; et Pärnu ja Saaremaa vahel Kessulaid on[5], pealegi Saaremaa kohta küllalt kilplasejutte ringi liigub, on ta kahtlemata o m a armsa suguvõsa auks vana kirjaviisi nõnda vahvasti omandanud. Teid ehk huvitab, et siin nii Dullo kui ka Kelchen'i „Maarahva kalender" uues kirjaviisis välja antakse[6] ja isegi Russovi tõlgitud ning lähemal ajal ilmuv uus talurahvaseadus selles trükitakse, pärast seda kui kõik takistused õnnelikult ületati. Ma mõtlen, et hea asi aegamööda ometi võidule jõuab. — Tõsi küll, ka siin kavatsetud uus ajaleht — alguses pidi sest koguni a i n u l t misjonileht saama, mille põhjal küllaltki väljaandjate iseloomu üle võib otsustada — jääb tõenäoliselt vana harjunud kombe juurde[7]. Veel midagi. Petenbergi Münchhausen tulevat juba neljandas trükis välja[8].

Üks siinse eesti linnakoguduse asi, mis juba aastaid vaikselt käigus oli, on viimaks rohkem päevavalgele ilmunud ega jää arvatavasti ilma tähelepandavate tagajärgedeta. Tema poolt seni kasutatud kirik oli vana raekabel[9], mis kõige rohkem 600 inimest mahutab, kuna kogudus 12 000 hinge suur olevat. Kuid koguduse igatsusele uue suurema kiriku järele, mille ehitamiseks juba teatud summa raha kogutud, olevat aga, nagu räägitakse, tema pastorid arusaamatul kombel ebatargalt vastu astunud. Nõnda oli kogudus sunnitud saadikuid kindralkonsistooriumi presidendi, eestimaalase Meyendorff'i juurde saatma[10]. Too kuulab koguduse kaebused ära, need lähevad talle südamesse, lubab abi ning mõnede takistuste kõrvaldamist

ja annab ka nõu. Kogudus saadab nüüd saadikud siinse kuberneri Grünwaldt'i juurde [11], kes nad hästi vastu võtab ja Peterburisse teatab, et juba ehitamiseks tarvisminev raha mitmest allikast ühes vabatahtlike annetustega, kokku 36 000 rubla, koos olevat. Kogudus võtab advokaadi, kes tema kaebused, soovid ja palved formuleerib. Nii kaugel on asi praegu. Ta olevat täis sügavat umbusku siinse magistraadi-valitsuse, linna-konsistooriumi, oma pastorite ja köstri vastu. Ta tahab ise kiriku-varanduse üle valitseda, ise Herrnhutist pastori kutsuda, magistraadist ja linna-konsistooriumist lahku lüüa ja maakonsistooriumi alla minna. Ja üks maatalupoeg olevat ütelnud, nad ootavat ainult, kuni nende vennad linnas midagi kätte on saanud. Peaks nüüd härrad üleval tippudes ka tarviliku ettevaatuse ja arusaamisega edasi talitama.

Noh, mis Te ütlete selle tunnustuse kohta, mis eesti rahvaluulele ja Teie kaitsealusele Jegor Siversile Pariisis härra Bernard'i poolt osaks on saanud [12]? Kui ka kodumaa niisuguste toodete peale hoolimatult alla vaatab, siis leidub mujal ometi üksikuid, kes läbi välise kõva koore ilusa sisemise tuumani tungivad. Ka Saksamaal ei paista eesti laulud ilma tunnustuseta jäänud olevat. On häbiks meie raamatukaubandusele, et Teie oma rahvamuinasjuttudele, mille järele ma kõige elavamat igatsust tunnen, kirjastajat ei leia. Meie Tallinna raamatukaupmehed keelduvad oma kolleegidele teistes linnades järgnemast ja arvestavad taalri eest ikka 120 kop. hõbedat. Niisamuti teevad ka Tallinna muud kaupmehed. Ja nõnda kuulub Tallinnale au meil praegu kõige kallim linn olla!

Tervitage minu poolt oma proua abikaasat ja ütelge temale, et ma eriliseks auks pean tema poolt tuntud olla, aga suure kahetsuse ja sügava häbiga pean tunnistama, et ma kahjuks teda ei tunne. Paraku pole veel ka võimalust oma süüd heaks teha, nagu sooviksin, sest kahjuks ei saa ma reisi Teie juurde ette võtta. Jumal hoidku Teid kõiki!

Teie ustav sõber

Neus.

1. Kilplaste imevärklikud, väga kentsakad, maailmas kuulmata ja tänini veel üleskirjutamata jutud ja teod. Tartus, 1857. 112 lk. 1500 eks. Kr-i honorar — 35 rubla.

2. *Eldorado* (hisp.) — (muinasjutuline) kullamaa.

3. *„Postimeeste" toimetajate kohta* — „Pärnu Postimehe" toimetaja J. V. Jannseni (1819—1890) ja „Talurahva Postimehe" toimetaja pastor A. H. Willigerode (1816—1893) kohta.

4. Märkuses Kr-i „Kilplaste" kohta konstateerib Jannsen: „Kilplaste „ülemisand" [s. o. Kr.] paneb kaunis sagedasti pahaks, et maakeele kirjutajad kilplaste keelt [s. o. uut kirjaviisi] ei armasta", ning lõpetab, et „jätame kilplaste keelt kilplastele", kuna ise aga lubab vanale kirjaviisile truuks jääda. Pärnu Postimees 1857, nr. 19, lk. 154.

5. *Kessulaid* — „Kilplaste" aluseks olnud saksakeelse algteksti kohanime Schildau asendas Kr. oma teoses eestikeelse nimega „Kilpla". Kuna aga Kessulaiu omaaegne saksakeelne nimi oli samuti Schildau, siis andis see Neusile põhjust naljatades sedagi „Kilplastega" siduda.

6. Dullo ja Kelchen — trükikojaomanikud Tallinnas, kes kumbki ühesuguse tiitliga „Eestimaa rahva kalendrit" välja andsid.

7. *Siin kavatsetud uus ajaleht*, s. o. „Misjonileht", mis välja anti 1859—1862 Tallinnas ja mis jäigi „ainult misjonileheks", ilmus vanas kirjaviisis.

8. Vt. kiri 55, viide 4.

9. *vana raekabel*, s. o. Pühavaimu kirik Tallinnas.

10. Meyendorff, Georg (1794—1879), tsaari õukondlane ja Lutheri usu kindralkonsistooriumi president Peterburis.

11. Grünewaldt, Johann Chr. von (1796—1862), Eestimaa tsiviilkuberner 1841—1858, hiljem senaator Peterburis.

12. Bernard, Thalès (1821—1873), vähetuntud prantsuse luuletaja ja rahvaluuleharrastaja. Ta tõlkis mõned J. v. Siversi (vt. kiri 58, viide 1) eesti rahvalaulude motiividel kirjutatud luuletused prantsuse keelde ja avaldas need koos teiste rahvaste rahvaluule imitatsioonidega oma kogus „Poésies nouvelles" (Uued luuletused, 1857). Vt. Kirjavahetus III, lk. 81.

61. NEUS KREUTZWALDILE.

[6. X 1858.]

Kõrgesti austatud sõber!

Mind sõbralikult meeles pidades olete mulle lahkesti oma „Kalevipoja" jätku sõbra Schiefneri vahetalitusel saatnud ja ma olen selle juba mõne aja eest tänulikult vastu võtnud [1]. Kui

ma Teile selle eest võlgneva sooja tänu ütlemise mitme takistuse pärast edasi olen lükanud, siis loodan ma Teie heatahtlikule andestusele, kuna ma mõnesuguseks vabanduseks tõtt mööda ette võin tuua, et ma kõik muu kõrvale jätsin ja Teie teosest mõnu otsisin. Ainult Tartu Eesti Seltsi peale olen pahane, et ta meile seitsmenda laulu, kes teab kui kauaks, andmata on jätnud. Ma imestan, et Schiefner eesti teost soome „Kalevalaga" võrreldes[2] ometi silmatorkavat sarnasust Sigurdr'iga, Siegfried'iga ei märkinud, kuigi ta saksa või õigemini skandinaavia müütidele pilku heidab. Kui ometi võimalik oleks selle väljaandmist kiirendada!

Teid muidugi huvitab, et E. Pabst ja Russwurm kogu trükitud ja trükkimata muinaslugusid, müüte, muinasjutte jne. Harju- ja Läänemaalt Tallinnas Kluge juures välja annavad[3]. Russwurm kogub eriti õnnelikult rahva suust, mis selle mälus on säilinud või ka fantaasia poolt ümber kujundatud. Pabstil seevastu on — kas Teie ei arva niisamuti? — natuke veider mõte ka niisugused eestlaste pärimused sisse võtta, mille kohta enam või vähem kindlasti ütelda ei saa, et neid eestlaste maa teistes osades tuntakse. Kirjanduslikud jt. märkused lisatakse juurde ja need tohiksid samuti mõnele huvitavale asjale tähelepanu juhtida. Kas ehk ka Teiegi Kluges oma eesti muinasjuttudele kirjastajat ei leia, mis ju igatahes uuemat ja algupärasemat sisaldavad kui Pabsti-Russwurmi kogu, mis ühtaegu rootsi ja ehk isegi algupäraselt enam saksa pärimusi sisaldab? Palun, kaaluge natuke seda minu mõtet.

Hiljuti on, samuti Kluge juures, jälle üks Ahrensi teos ilmunud, „Abriss einer geographischen und genealogischen Geschichte sämmtlicher Staaten alter und neuer Zeit", mis mõeldud abiraamatuks ajaloo uurimisel[4]. Saame näha, kas leidub keegi, kes raamatut arvustada ja tutvustada tahaks. See olevat kahekümneaastase töö vili.

Veel huvitavam peaks Teile olema, eriti kui see tõesti teoks saaks, — milles meie natuke uskumatud kaasaegsed, kuigi nad muidu usklikud oleksid, vahest mõnel määral kahtlema kipuvad, — nimelt, et parun Constant. v. Ungern-Sternberg Harkust tahab igal aastal 700 rub. hõb. selleks välja panna, nagu ta ise seda Russovile öelnud, et trükkida üldkasulikke eestikeelseid raamatuid, mis rahvast ei rumaldaks, vaid — valgustaks[5]. Jah, ta on Russovile ülesandeks teinud ka minuga

kõnelda, kas seks otstarbeks ei saaks ka mõned eesti rahvalaulud kokku seada. Rõõmustav ning veetlev küllalt, ja ma oleksin ammu käe töö külge võinud panna — ja pidanud panema, kui ainult enne — varblane peos oleks! Sest paraku on nii palju asjata tööd tehtud ja seisma pidanud jääma, et nüüd isegi seal uskmatult loid ollakse, kus ehk olla ei tohiks.

Videviku-müüdi pihkva teisendi lahke saatmise eest minu parem tänu[6]! [- - -]

Praegu sain kirja Beiselt Tartus[7]; ta kirjutab muuseas: „Teie artikkel (nimelt „Kalevipoja" ja „Hiawatha" kohta) on otsekohe saksa ajakirjanduse mitmesugustesse häälekandjatesse üle läinud ja igal pool sensatsiooni teinud[8]". *Si fabula vera*[9], siis on härra Beise ise, kes ütleb selle artikli mitmesse kohta Saksamaale saatnud, kindlasti selle üleminemiseks omalt poolt kaasa aidanud, aga on's sellest kahju? „Kalevipoeg" saab ometi veidi enam tuttavaks, ta oli ainult varjusurmas. Teie olete mulle sagedasti jutustanud, missuguseid raskusi Tartu tsensuur kirjanduslikule tegevusele ette veeretab. Need on kõik tühised, nagu mulle näib, selle vastu, mis hiljuti siin, ja mitte ainult tsensuuri poolt ette tulnud. Artikkel, mis „Inlandis" või vene ajakirjades juba trükitud, keelatakse siin kas tsensuuri või teiste võimude poolt või antakse trükkimise eest karm noomitus. Üldtuntud pahede paljast nimetamist takistatakse, toimetaja, kes midagi säärast avaldada tahaks, on ära hirmutatud. Kuulutuse avaldamise eest, et kelleltki sissemurdmise teel mõned asjad on ära varastatud, karistatakse, sest et see politseile halba varju heitvat. Kõigi asjade, kuigi need asjaosalise kõige lähemaid huvisid puudutavad, avalikust arutamisest ollakse ära võõrdunud ja püütakse — patriootiliselt kasvõi välist paistet säilitada. Jumal paraku!

Soovides südamest kõige paremat tervist Teie vaevarikastel sügissõitudel, mis muidugi päriselt tulemata ei jää, palun oma proua abikaasale üle anda minu kõige alandlikum tervitus.

Kõige otsekohesema austuse ja truudusega

Teie

Teile ustav

A. Neus.

Tallinnas, 6. oktoobril 1858.

1. *„Kalevipoja" jätku*, s. o. „K-poja" 1. trüki 2. vihu (lugu 4—6), mis ilmus 1858. a. augustis.

2. S. o. tema kirjutuses „Über die Mythenstoffe des Kalewipoeg" (Müütilistest ainetest „Kalevipojas"). Inland 1858, vg. 627—629. Vt. Kirjavahetus III, lk. 83.

3. See väljaanne jäi ilmumata.

4. Abriss einer geographischen und genealogischen Geschichte sämmtlicher Staaten alter und neuer Zeit (Kõigi vana- ja uueaja riikide geograafilise ja genealoogilise ajaloo kokkuvõte). Reval, 1858. XII + 238 lk.

5. Kõnesoleva toetuse määramise üksikasjad, samuti see, kas see toetusemääramine üldse toimus, on lähemalt tundmata.

6. Käsikiri: KM KO Fond 63, M 4 : 3.

7. Th. Beise, vt. eessõna.

8. H. Neus, Die epischen Dichtungen: der Sang von Hiawatha und Kalewipoeg (Eepilised luuletused: H-a laul ja „K-poeg"). Inland 1858, vg. 401—406 ja 417—421. Vt. lähemalt Kirjavahetus III, lk. 83—84.

9. *Si fabula vera* (lad.) — kui jutt õige.

62. NEUS KREUTZWALDILE.

[10. I 1859.]

Kõrgesti austatud sõber!

Võtke kõigepealt vastu Teile endale ja Teie armsatele omastele minu kõige südamlikumad õnnesoovid nii hiljuti veedetud pühade ja alanud uue aasta puhul kui ka minu kõige parem tänu Teie kirjalikkude teadete ja *Kasulise K[alendri]* eest, mille väga auväärsed kilplaste vaimusugulased mulle enam kui ühe lõbusa tunni on valmistanud[1]. Nüüd aga pean Teilt väga vabandust paluma, et ma *„Kodaniku"* 12. vihu ärasaatmisega häbiväärselt nii kaua olen viivitanud[2]. Kuidas see on tulnud, seda võin ma endale ainult pooliti seletada: minu 1857. a. põdurus peab küll osa süüd oma kanda võtma.

Sissejuhatus Teie Pikse pilli müüdi teisendile on mind seda enam huvitanud, et müüdist endast selgesti paistab, et siin esinev kurat keegi teine ei ole kui mõni vana veejumalus [3]. Seda on ka J. Grimm tunnistanud ja nii võib küll ühes temaga skandinaavia saagasid võrdluseks võtta ning sisemist seost nende ja eesti jutu vahel oletada [4]. Skandinaavias on merejumalusel kaks teenrit, kelle nimedes selgesti suhe tulega avaldub. *Paristaja poeg* on küll üsna kindlasti kuradi, s. o. vana veejumaluse teeniv vaim, ja nõnda siis, nagu näib, skandinaavia Oegir'i teenrite sarnane [5]. [- - -]

Meie talurahva asjade kohta on Russow Teile vist juba ühteist huvitavat teadustanud [6]. Küllalt kavalalt on meie härrad asja juurde asunud. Pärast seda kui nad kindral Isakovi arvustuse tõttu oma talitusviisi eest talurahvaseaduse koostamisel Peterburist natuke sarjata said [7], on nad vastuseletuse valmistanud [8] ja oma saadikuiks kaks meest valinud, kellest üks oma liberaalsuse tõttu just väga sobiv ei ole, kindralkubernerile aga väga meeldib [9], teine on aga admiral Lütke [10]. Viimane olevat juba varem oma algatusel Isakovi andmete vastu kirjalikult kaitstes välja astunud ja suurvürst Konstantini kasvatajana on tal muidugi tunduvat mõju ja ta on tõeline aristokraat. Kas see kõik nüüd palju kaasa aitab, et nende keskaegset toredust igaveseks teha või selle elupäevi veel pisut pikendada, küllap seda kuuleme mõne kuu pärast. Aga mitte palju teisiti ei ole lood ka Tallinnas. Ammu juba kõlbmatuks muutunud ning kõdunenud keskaegseid korraldusi ja tõkkeid, mis linnaelanikkude mitmesugustele klassidele nende õigusi kindlustama kui ka nende kohustusi meelde peaksid tuletama, neid ekspluateerivad nüüd ainult saamahimu ja rahaahnus. Aegamööda on see niikaugele viidud, et näit. jaanilaadale peagu ükski võõras kaupmees enam ilmuda ei julge, šikaneerimised on nad eemale peletanud. Ja nüüd kaevatakse tagantjärele, aadlikud ei ostvat Tallinnast enam kuigi palju. Ja nõnda on see tõesti. Väikelinnad on oma kasust aru saanud ja müüvad odavamini. Käsitöölised toodavad kui mitte just halba tööd, siis ometi kõige halvemast materjalist ja nimelt meelega ja varjamata viisil. Seepärast siis teevad kaubitsejad neile, kus saavad, üsna õnnelikkude tagajärgedega konkurentsi. Ometi ollakse selles üksmeelsed, et privileegidest ei tule karvavõrdki loobuda, ja tehakse kõik mis võimalik, et isegi sääraste asjade arutamist takistada.

Kas Te ei kirjutaks, nagu varematel aastatel, „Inlandis" meie õpetuseks ja kosutuseks jälle midagi eesti asjadest? Kas ei sobiks ehk selleks mõned muinasjutud?

Tervitage minu poolt oma proua abikaasat ja pidage sõbralikult meeles seda, kes end muutumatu austuse ja tänutundega nimetab

Teie

ustavaks sõbraks

A. Neusiks.

Tallinnas, 10. jaanuaril [18]59.

P. S. Mis võiks sõna-sõnalt tähendada *Koljo mamma* (vt. Pärnu Postimees 1859, nr. 27, lk. 213 j.). Ta on *nõid* [11].

1. *kilplaste vaimusugulased*, s. o. Kr-i satiiriline jutt „Tuisulased", mis ilmus „Maarahva kasuline kalender 1859. aasta peale" lisas.

2. *„Kodaniku" 12. vihu ärasaatmisega*, vt. kiri 55, viide 5.

3. Pikse pill. Eesti rahva ennemuistsed jutud. Tallinn, 1953, lk. 164—168. — Kr-i „sissejuhatus" selle juurde on tundmata.

4. Grimm, vt. kiri 21, viide 1. — Tema arvamus „Pikse pilli" kohta, vt. Inland 1858, vg. 629.

5. Paristaja-poeg. Eesti rahva ennemuistsed jutud. Tallinn, 1953, lk. 158—163.

6. Kreutzwaldi ja Fr. Russovi kirjavahetus on tundmata.

7. Issakov, Nikolai Vassiljevitš (1821—1891), kindralmajor. — Uuris siseministeeriumi ülesandel 1858. a. Eestimaa talurahva rahutuste (Mahtra sõja) põhjusi ja esitas selle kohta aruande, mis osaliselt trükitud A. Gernet'i teoses „Geschichte und System des bäuerlichen Agrarrechts in Estland". Reval, 1901, lk. 262—263.

8. Rüütelkonna vastuseletus 1858. a. sündmuste kohta, vt. Baltische Monatsschrift 1880, lk. 756—778.

9. *kellest üks oma liberaalsuse tõttu just väga sobiv ei ole, kindralkubernerile aga väga meeldib*, s. o. üks delegaatidest oli Vaida mõisa omanik Al. v. d. Pahlen. — Baltimaade kindralkuberneriks oli aa. 1848—1861 Aleksandr A. Suvorov, hiljem Vene Riiginõukogu liige ja Peterburi kindralkuberner.

10. Lütke, Friedrich B. (1797—1882), admiral ja kuulus vene maadeuurija, 1832. a. alates suurvürst Konstantin Nikolajevitši kasvataja.

11. „Pärnu Postimehes" on kõne Järvamaal Koeru kihelkonnas elutsevast külanõiast hüüdnimega „Koljo mamma".

[7. XI 1859.]

Kõrgesti austatud sõber!

Üsna vähekese aja eest, ma arvan, sain ma Teilt sõbraliku kirja ning „Kalevipoja" 3. vihu [1]. Ja seepärast oli veel ehk natuke aega selle eest Teile nagu kord ja kohus kõige soojemat ja paremat südametänu avaldada — ja seal ongi juba 4. vihk ootamatult mul käes [2]. Ah, kallis sõber, noor kangelaspoeg jõuab meist meie vanuses ette! Ma tänan väga ja rõõmustan südamest, et Teie töö ja vaev ometi täiesti või ka ainult pooleldi kaotsi pole läinud. Nüüdsama sain sõber Schiefneri kaudu ka Teie muinasjutu maailmahukkumisest [3]. Kuigi ma seda kohe lugeda ei saanud, siis rõõmustab mind näha, kuidas Te juhusest kinni haarate, et eesti rahvaluulet rahva hulka viia. Mina olen oma uurimiste kaudu veendumusele jõudnud, et Põhja-Euroopa muinsuste tundmiseks võib läänemeresoome rahvaste keeltest ja pärimustest palju-palju rohkem võtta ja võita, kui seda seni üldse aimatudki. Sel võiks vahest inimliku vaimuarengu loomuliku käigu õigeks mõistmiseks üsnagi suur tähtsus olla, ja kui peaksin avameelne olema, siis näib mulle see arengukäik olevat just see, mis meile õieti maailmaajaloo tuuma peaks kujutama. Millal aga uurimine läänemeresoome keelte ses mõttes ärakasutamiseni jõuab, kes seda võib aimata? Võib olla, et siis on juba paljugi jäädavalt kaotsi läinud. Liivlaste pärandusest on Sjögren ja Wiedemann väga tunduva osa (eriti keele poolest) päästnud; mul oli suvel võimalus valmistrükitud osa näha [4]. Kõik kokku annab see päris tubli kvartköite. Ja seejuures on Wiedemann oma erapooletuse ja keeleteadusliku osavuse ning silmaringi poolest oma eelkäijaist, kui ma väga ei eksi, kaugelt üle.

Nagu Teil oma eesti muinasjuttudega, nõnda on minulgi ühe väikese tööga ajaloo kohta läinud. Ta seisab 15 aastat valmis, ei pääse aga trükki. Hiljuti on pealegi tsensuur sellest ühe peaosa, 14 lehekülge, maha kustutanud; nii olulist osa ei saa ju aga ometi ohverdada [5]. Nüüd käib jutt ringi, katseks kaotatavat tsensuur 3 aastaks hoopiski ära. Kui see peaks õige olema, — ma kahtlen selles ikka veel väga, — siis ei jäta ma

teost välismaal levitamiseks trükkimata. Kui aga mitte, siis ei tea ma, kuidas see võiks toimuda. Saksamaal, muuseas, ei ole lugu palju parem. Idealistid pühitsevad küll Schilleri sünnipäeva [6]; realistid on ainult niivõrd sellega laisalt nõus, et raha, mis sel puhul liikvele läinud, võimalikult oma kaukasse juhtida.

Mõne aasta eest, nagu ma Teile kirjutasin, keelas siinne maakonsistoorium eestikeelsetes kalendrites veidi vaimuliku värvinguga tööde avaldamise, kui need tema poolt auhinda pole saanud [7]. Sel aastal ei saanud aga ükski sisseantud käsikiri auhinda ja kalendrid sisaldavad osalt ainult ilmalikke või ometi maakonsistooriumi poolt heakskiitmata kirjutusi. — Schüdlöffel on kahjuks raskesti haige [8]. Teised härrad pastorid lasevad endast väga vähe — kuulda ei tohi ma ju ütelda [9], küll aga — lugeda, ja kõige vähem eesti keeles.

Elage nüüd hästi, kallim sõber! Pidage aeg-ajalt ka mind meeles ja rõõmustage mind, kui Teil kord üsna palju vaba aega on, mõne reaga, palun aga seejuures mitte minu nõrku silmi arvestada. Need on igas mõttes nii täielikult pahupidi, et nad heade silmadega kõigiti vastuolus seisavad. Kui nad ühelt poolt üht tänavakivi teisest vaevalt eraldada võivad, loevad nad kõige peenemat kirja ometi üsna hästi, kui see neile ainult küllalt lähedal on. Teie proua abikaasale palun edasi anda minu alandlikum tervitus; Simon'i palun tervitada ja temale ütelda, et siin toompansionis jälle põhjalik spektaakel lahti on olnud [10]. Selle lõpp ei ole veel käes. *Vale, faveque mihi* [11]*!*

Teie ustav

A. Neus.

Tallinnas, 7. novembril [18]59.

1. „K-poja" 3. vihk (lugu 7—10) ilmus juuli algul 1859. a.

2. „K-poja" 4. vihk (lugu 11—13) ilmus oktoobri algul 1859. a.

3. S. o. muinasjutu „Kuidas üks vaenelaps kogemata õnne leidis", mille Schiefner avaldas oma kirjutuses „Zum Mythus vom Weltuntergange" (Maailmahukkumise müüdist). Bulletin historico-philologique. T. XVI (1859), lk. 449—456 ja 562—563 = Mélanges Russes. T. IV, lk. 7—18.

4. Kõne on Wiedemanni poolt trükki toimetatud A. J. Sjögreni teosest „Livische Grammatik nebst Sprachproben und

Wörterbuch" (Liivi keele grammatika koos keeleproovide ja sõnaraamatuga), mis ilmus Peterburis 1861. a. Vene Teaduste Akadeemia kulul.

5. Vt. lähemalt kiri 67.

6. Friedrich Schilleri (vt. kiri 34, viide 4) sajandat sünnipäeva pühitseti 10. nov. 1859. a. (ukj.).

7. Kõnesolev Neusi kiri Kr-le kui ka kalendrites tööde avaldamise küsimus on lähemalt tundmata.

8. Schüdlöffel, vt. kiri 8, viide 5.

9. Neusi vihje oma nõrgenenud kuulmisvõimele.

10. Simon, vt. kiri 58, viide 8. — Kõne on õpilaste korratustest toomkooli pansionis.

11. Vt. kiri 8, viide 6.

64. NEUS KREUTZWALDILE.

[20. II 1860.]

Kõrgesti austatud sõber!

Otsekohese ja osavõtliku rõõmuga olen lugenud Teie sõbralikku teadet Teie preili tütre kihluse kohta ja saadan Teile ja Teie auväärt perekonnale oma kõige soojema ja südamlikuma õnnesoovi [1]. Peaks noormehel kõige lähemal ajal korda minema head ja püsivat ametikohta leida! Ma arvan, kõigi meie õpetajate hulgas, välja arvatud muusikud, on prantsuse keele õpetajate asend ikka kõige parem. David meil siin laseb omale 1 rubla tunnist maksta, saadab selle enamasti konversatsiooniga mööda ja on hommikust hilja õhtuni ametis [2]. Et see tegevus aga väga meeldiv oleks, seda ei tahaks ma ometi kinnitada. Samal ajal tohiks paljudel teistel õpetajatel igas mõttes raskem olla.

Mis G. Schultzisse ja tema lobasse — vabandage seda sõna — puutub [3], siis olete „Inlandis" ka ühe sõbra vastumärkust lugenud [4]. Kui meelde tuletada, mis seisukohti ta juba aastate eest temale tuttavaks saanud Kalevipoja lugude ja nende käsitluse kohta välja kraamis, siis näeb küllalt selgesti, et isegi Homeros

ei võiks teda rahuldada[5], sest mis suudab tema Ares muud teha, kui karjuda nagu 10 000 meest[6]? Sellejuures on just t e m a see, — kui ridade vahelt õigesti olen välja lugenud, — kes kõige e n a m selleks on kaasa aidanud, et Faehlmanni kui ka Eesti Seltsi — Te näete, ma olen väga avameelne — õnnetule mõttele viia ja neist lugudest eepos luua. Ja just t e m a võtab õiguse ühele sõbrale ülesandeks tehtud töö kohta oma naljasid avalikul turuplatsil massile tagantjärele ette kanda! Teie olete sel heal arvamisel, mina olevat kaalukas kriitik; paraku pean aga tunnistama, ma pole seni põrmugi märganud, et mõni minu arvamine kuskil maksvusele oleks pääsnud. Jah, ma arvan koguni, et seda tohikski päris loomulikuks pidada. Minu arvamised on kahjuks, ja mitte ainult tänasest või eilsest saadik, küllalt sagedasti kõige teravamas vastuolus tänapäeva omadega. Et ainult maailma teiseks pöörata, — see ei või mulle pähegi tulla; ja nõnda lasen ma tal minna, nii hästi kui ta võib ja tahab, kuigi ma vahetevahel omale vabaduse võtan ära märkida, et ka teistsuguseid arvamisi võib olla, kui need, mis parajasti kõikjal käibel on ja pinnal ujuvad. Kuna ma aga rõõmustada tohin, et Teil ja mõnel sõbral igatahes minu otsustuse kohta parem arvamine on, siis kordan oma varasemat palvet, et Teie selle eest hoolitseksite, et need Kalevipoja-lood, mis Te eeposesse ei saanud võtta, publikule kaotsi ei läheks.

Teie teadete eest *Kungla-maa* kohta minu tänu! Olen Teiega täiesti ühes nõus, et eestlased seda imemaad kui tõesti olemasolevat käsitlesid ja mõtlesid, ja kui selle kirjeldus Visby kirjeldusega sobib, siis on see minu arvates täiesti arvessevõetav vihje. Siiski pean selle nime Gotlandist tuletamist esialgu veel väga kahtlaseks. Artiklis, mis mõne kuu pärast „Inlandis" ilmub, tulen ma nende kujutluste juurde tagasi ja esitan rea kohanimesid, kus need tõesti reaalsusse ülekantult esinevad[7]. Miks ei võiks ka *Kungla-maaga* niisamuti olla? Võib-olla võtate Teie kord „Inlandis" kõik kokku, mis Te selle kohta esitada võite ja lisate võrdluseks loetud Visby kirjelduse juurde. Alles siis, kui eesti pärimused täielikumalt ja seostatult käes on, võib ehk ka nime kohta mõnda oletust avaldada, ja kui õnne on, siis ka põhjendada.

Mis Wiedemannisse puutub, siis ma kahetsen ainult, et ta ametlikkude ülesannete tõttu Akadeemias küllalt sagedasti oma isiklikkude tööde juurest eemale kistakse, kuigi ta seejuures

muidugi palju vähem kartlikult ja — pedantlikult toimib kui kadunud Sjögren, kes niisugustel kordadel tõesti liiga palju oma aega laskis röövida. Schiefner on väsimatult tegevuses ja virk. Ma kuulen, tal olevat suur lust Pariisi reisida, ei tea aga, missuguseid teaduslikke eesmärke ta seejuures jälgida kavatseb; ilma nendeta aga see muidugi korda ei lähe[8]. Peaks ainult praegusel rahavaesel ajal temale kroonu poolt vajalikku rahalist toetust antama!

Meil pidavat viimaks üht — ka poliitilist ajalehte välja andma hakatama. Luba on saadud; trükkija — ühtlasi kirjastaja — olevat juba varemini Riias ajalehe väljaandmisega tutvust teinud; kas ta ise ka tegelikuks toimetajaks hakkab, seda ma ei tea[9]. Ma kuulen küll Russowit nimetatavat, ei saa aga seda hästi uskuda, sest et umbes poole aasta eest ütles ta selle ettepaneku tagasi lükanud olevat. Kust peaks selleks aegagi võtma? Ja mis tasu võiks palju vaeva ja häda eest oodata, sest „Rigaer Zeitung'iga" on lihtsalt võimata võistelda ja nõnda siis võib ainult väga väikesele minekule loota[10]. Lõpuks läheb ehk umbes nii nagu Pärnu lehega, mis ju, tõsi küll, trükkijale tööd ja ka natuke kasu annab[11]. Nõnda siis näete, parem sõber, et meil makulatuurist puudust ei ole, — tuletan Teile meelde ainult meie „Gouvernements-Zeitung'it"[12], „*Maa-kuulutajat*"[13] ja „*Misjonilehte*", — (aga pea kinni! pean oma häbiks tunnistama, et ma seda viimast veel sugugi ei tunne ega seepärast ka halba kuulsusse saata ei tohi) — ega ka, seda loodan ma tõsiselt, veel kaua aega puudust ei tule.

Endast on mul Teile ainult vähe ütelda. Minu tervis on möödunud suvest saadik jälle parem. Töötan ühe ja teise pisiasja kallal; see edeneb aga nii hirmus pikkamisi, et miski paigast ei nihku ja ma ikka veel nii kaugele ei jõua, et eesti veejumalusi lõpetada[14]. Nüüd loodan, et see suve jooksul sünnib, sest enne seda, nagu öeldud, on veel mõned pisiasjad ees, millest ma hea meelega sooviksin mööda olla. Elan nüüd Uues tänavas, nii siis pooleldi eeslinnas, mul on aed akna all ja tunnen selle üle suve puhul rõõmu.

Soovin Teile kõige paremat heaolu ja palun minu poolt ka Teie proua abikaasat tervitada! Ka härra Simon'i palun tervitada ja ütelda, et lõpuks toomkooli pansionäride distsipliini tagajärjel nii kaugele on jõutud, et aadel jaanipäeva paiku toompansioni hoopis tahab sulgeda. Hoone müüdavat krahv

Stenbock'ile, kellele see peaks seda enam vastuvõetav olema, sest selle maja olevat ehitanudki keegi Stenbock. Jumal kaitsku Teid koos Teie armsate omastega! Pidage heatahtlikult meeles seda, kes austavalt ja ustavalt alla kirjutab kui

Teie tänulik sõber

A. Neus.

Tallinnas, 20. veebruaril [18]60.

1. Kõne on Kr-i tütre Adelheidi kihlusest prantsuse keele õpetaja E. Kercoff'iga, vt. Kirjavahetus III, lk. 183.

2. David, Pierre, H. (1807—1893), Tallinna gümnaasiumi prantsuse keele õpetaja aa. 1848—1866.

3. Schultz, vt. kiri 34, viide 3. — Siin on kõne tema ägedast ja sihilikust arvustusest Kr-i „K-poja" kohta: „Die Estensage vom Kalewipoeg in ihrer neuen Gestalt" (Eestlaste muistend K-pojast tema uuel kujul). Inland 1859, vg. 879—884. Vt. lähemalt kirjad 226—227 ja 236 ning Kirjavahetus III, lk. 147 ja 152—153.

4. *vastumärkust lugenud* — kõnesolev anonüümne kirjutus (Inland 1859, vg. 1015) on kirjutatud Tallinnas ja selle autoriks tuleb nähtavasti Neusi pidada. Selles polemiseeritakse Schultzi arvustuse vastu, vt. lähemalt Kirjavahetus III, lk. 158.

5. Homeros — muinasjutuline kreeka luuletaja, kes olevat umb. XII—VIII sajandil e. m. a. elanud ja keda peetakse muinas-kreeka kõige kuulsamate luuleteoste „Ilias" ja „Odüsseia" autoriks.

6. Ares (kr.) — muinas-kreeka sõjajumalus.

7. Seda küsimust käsitleb Neus oma kirjutuses „Die Fennen des Tacitus" (Tacituse fennid). Inland 1860, vg. 585—592 ja 601—608.

8. Schiefneri välismaareisi kohta, vt. Kirjavahetus III, lk. 174—175.

9. Kõne on ajalehe „Revalsche Zeitung" asutamisest. „Trükkija — ühtlasi kirjastaja" oli Lindforsi pärijate trükikoja juhataja Johann N. Pachmann, hiljem trükikoja-omanik Narvas, kes omandas ajalehe väljaandmiseks loa ja kutsus üheks toimetajaks Fr. N. Russovi (vt. kiri 55, viide 5). „Revalsche Zeitungi" esimene number ilmus 1. juulil 1860. a. Vt. lähemalt Kirjavahetus III, lk. 87.

10. „*Rigaer Zeitung*", õigemini „Rigasche Z-g" — balti-saksa ajaleht Riias, asut. 1778. a.

11. *Pärnu lehega*, s. o. „Pärnu Postimehega", asut. 1857. a.

12. „Ehstländische Gouvernements-Zeitung" / Эстляндские Губернские Ведомости — Eestimaa kubermanguvalitsuse ametlik häälekandja, asut. 1854. a. Tallinnas.

13. „*Maa-kuulutaja*", õigemini „Maa Valla Kuulutaja" — Eestimaa kubermanguvalitsuse poolt väljaantud ametlik ajaleht, asut. 1854. a., mis sisaldas ametlikke teateid, määrusi, kuulutusi jne.

14. *veejumalusi lõpetada*, vt. kiri 57, viide 1.

65. NEUS KREUTZWALDILE.

[18. I 1861.]

Kallim sõber!

Kui Teie minuga kohut tahaksite käia, siis jääksin ma küll hädasse ja häbisse. Juba suvest saadik seisab Teie sõbralik kiri vastamata, ja juba on mind Teie sõbralikkus „Kalevipoja" kõige uuema vihuga kõige meeldivamalt üllatanud [1]. Võtke siis vastu selle kui ka Teie sõbraliku kannatlikkuse eest minu kõige soojem tänu! Väga on mind rõõmustanud see, nagu mulle näib, müütilisel põhjal olev muinasloo tujukas mõte lasta oma kangelasel põhjanaba-ekspeditsioon ette võtta [2], nõnda et kõige hallima mineviku huvid üsna iseäralikult meie tänapäeva omadega ühte langevad, mis end kõigist eelarvamiste köidikutest on vabastanud ja puhtmateriaalse teadmise ning naudingu kõige kõrgemate eesmärkide järele kihutab. Rõõmsa osavõtmisega kuulsin ma soovitud edust, mida Teie eepos Peterburi Akadeemias saavutas [3]. Sestsaadik vaikivad kõik tühised ja pealiskaudsed lobisejad nagu suu peale löödud ning lasevad oma tiivad sorgu. Niisugune tõlgendus ja seletus, mis metallina kaalule langeb, — see on ometi arusaadav ja mõistetav ning kõige veenvama raskusjõuga.

Meie publiku maitsest ja arusaamistest kunstiasjades peaks siinne teater — juba palju aastaid pole ma ühelgi etendusel käinud — kõige hiilgavamaid tõendusi andma. Kohmakalt ja

kirevalt kokkuklopsitud tükid, ilma igasuguse tõepärasuseta, kuid täis tooreid ning lapsikult ebaküpseid naljanumbreid ja veel halvemaidki, s. o. kõlvatumaid ja labasemaid kujutusi ning põhimõtteid, — need tõmbavad publikut ja täidavad maja. Paljud parematest ja tublimatest teatrisõpradest ei taha sinna enam üldse minna. Kuid teatrihoone on pärast tulekahju palju hiilgavamalt ja tohutult suurte kuludega uuesti üles ehitatud, teatri personaal koos orkestriga on enam kui 80 inimest suur. Samal ajal kannatavad vaesed, hoolimata mitmekordsetest toetustest, karmi talve tõttu valusasti külma; lapsi on suurel hulgal leetritaudi ohvriks langenud. Ja abi anda on võimata. Ilma et kas või hädavajalikumaid korraldusi oleks tehtud, keelati talupoegadele põletuspuude linna vedamine. Isegi selle eest ei hoolitsetud, et küttepuid oleks varem valmis raiutud ja need kuivada oleksid võinud. Ülepeakaela toodi siis kõige halvemat liiki ja alles just raiutud küttepuud kohale; kuid sedagi tehti alles siis, kui külm oli juba üsna tugevaks muutunud, — ja neidki müüdi üsna kõrge hinna eest.

Nii peavad vaesed meil selle karmi talve üle elama. Et ülekoormatud talupojad, kellelt väike sissetulek puudemüümisest ära võeti, ka omalt poolt kõige mõnusamas meeleolus ei või olla, seda ei tea ükski paremini kui Teie, kes Te rahvast aru saate nagu vähesed. Nagu mulle räägitakse, on 85 perekonda ettekirjutatud sammud teinud, et Samaarasse välja rännata. Ka prohvet Leinberg, kelle kohta Teie Pärnu lehest poolteise või kahe aasta eest lugesite, et ta raudus Riiga pidi minema, sealt aga tagasi saadeti ja sestsaadik Kuusalu kihelkonna koolmeistri nime all, kuid ilma ametita elas, olevat end liigutama hakanud [4]. Ta pidavat Samaarasse väljarändamise eest hoiatama, aga salamisi kaks tosinat perekonda nii kaugele viinud, et nad prohveti juhtimisel läbi Punase mere Samaaria-maale tahavad välja rännata. Ahrens on konsistooriumis tema peale kaevanud ja kindralsuperintendent pidi uurimiseks välja sõitma; selle tagajärgedest ei ole ma aga midagi kuulnud [5].

Kas olete juba mõnda uue „Revalsche Zeitungi" numbrit näinud? Üks tema toimetajaist on Fr. Russov. Tema hangib teateid vene ajalehtedest ja nõnda on sagedasti võimalust ka meie oludele pilku heita. Peale selle valgustab ta iseseisvates artiklites ka meie olusid ja on julgenud üht ja teist avameelselt laita. Et see üsna mitmel puhul paksu verd on sünnitanud, on aru-

saadav, kuid seni ei ole saadud tema suud kinni toppida. Mitmed on seletanud, nad ei tahtvat seda lehte enam tellida ega lugeda, sellest hoolimata on tellijate arv kasvanud. Paljud paistavad nagu rabatud olevat, et meil julgetakse avalikult ja vabalt tõtt rääkida. Selles mõttes on see Baltimaade ajalehtede hulgas esimesel kohal, arvatagu muidu selle kohta mis tahes. Just praegu teatab üks (Schiefneri?) artikkel, et Helsingis on äsjaehitatud teater avatud draamaga, mille aine on võetud „Kalevalast", ja lisab juurde, et „Kalevipoeg" võiks — vêelgi sobivamat ainet draamaks pakkuda [6]. Kahju ainult, et ajalehe tõttu Teie eesti muinasjuttude trükkimine seisma on jäänud [7]. Teine jutt esimeses vihus on mind iseäranis huvitanud [8], kuna see oma õrnuse ja unistusliku laadiga mulle mõningaid Tieck'i muinasjutte meelde tuletas [9].

Minu tervis on jälle talutavaks muutunud; ainult töö ei taha hästi edeneda, nõndasiis küll märk, et on tarvis peatust teha. Ometi tuleb asju ette, mis sunnivad suud lahti tegema.

Teile ja Teie armsatele omastele kõige paremat käekäiku ja õnnistatud uut aastat soovides palun mulle heatahtlikkust säilitada. Otsekohese austuse ja sõprusega

Teie

alandlikult ustav sõber

A. Neus.

Tallinnas, 18. jaanuaril [18]61.

1. „K-poja" 5. vihk (lugu 14—16) ilmus 1860. a. novembri keskpaiku.

2. *põhjanaba-ekspeditsioon*, s. o. K-poja teekond maailma otsa („K-poeg" 16. lugu).

3. Kõne on Kr-i „K-pojale" Vene Teaduste Akadeemia poolt Demidovi-auhinna määramisest, vt. lähemalt Kirjavahetus III, lk. 109 jj. registri järgi.

4. *Ka prohvet Leinberg — — — olevat end liigutama hakanud*, s. o. Juhan Leinberg (1812—1885), nn. „prohvet Maltsvet", Põhja-Eesti talurahva usulist laadi liikumise juht, mis oma põhiolemuselt oli samuti talurahva klassivõitlus balti mõisnikkude vastu nagu Mahtra ja Anija talupoegade ülestõusudki. — Tema vangistamine toimus 1858. a. sügisel. Vt. A. Kruusberg, Materjale Maltsveti-liikumise kohta. Tartu, 1931 ja Ed. Vilde romaan „Prohvet Maltsvet".

5. Kuusalu pastori Ed. Ahrensi kaebused J. Leinbergi peale, vt. A. Kruusberg, Materjale jne., lk. 97—101 ja 139—146. — *kindralsuperintendent* — Rein, Carl Chr. Fr. (1796—1862), Eestimaa kindralsuperintendent 1834—1862.

6. Revalsche Zeitung 1861, Extrablatt nr. 11 leidub anonüümne kirjutus „Kunstbestrebungen auf der andern Seite des Finnischen Meerbusens" (Kunstilised püüdmused teisel pool Soome lahte), milles kirjeldatakse Helsingi uue teatri avamist „Kalevala" kangelaste Kullervo ja Lemminkäise ainelise näidendi ning muusikapalaga. Kirjutus lõpeb paisutatult optimistliku pöördumisega Eesti olude poole: „Ka meil lõuna pool Soome lahte on uus teatrihoone, meil on meie Kalevipoeg, kes Kullervo ja Lemminkäise rolle endas ühendab, pealeselle aga mitmes mõttes vägevam on kui need mõlemad ja suurepärast ainet draamateoseks pakub. Ka pole meil puudu luuletajatest. Ärgem meelt heitkem! Vaimustus ei lase igavesti enda järele oodata".

7. Kõne on Kr-i muinasjuttude kogust „Eesti rahva ennemuistsed jutud ja vanad laulud", mille esimene vihk ilmus Tallinnas 1860. a., kuna teine ja kolmas vihk ilmusid alles 1864. ja 1865. a. Tartus.

8. *Teine jutt esimeses vihus* — oli „Kuuvalgel vihtlejad neitsid". Eesti rahva ennemuistsed jutud. Tallinn, 1953, lk. 24—28.

9. Tieck, J. Ludwig (1773—1853), varasema, reaktsioonilise suuna esindaja saksa romantilises kirjanduses. — Neus mõtleb siin tema poetiseeritud muinasjutte.

66. NEUS KREUTZWALDILE.

[10. X 1861.]

Kallim sõber!

Võtke vastu minu kõige südamlikum õnnesoov Teie „Kalevipoja" lõpliku, ka minu poolt elava kärsitusega igatsetud, pärast nii paljusid temale valmistatud raskusi trükist ilmumise puhul, samuti minu kõige soojem tänu, et Teie selle lõpu ilmumisest olete mindki lasknud kohe meeldivalt osa võtta[1]! Peaks nüüd ka odav rahvaväljaanne varsti trükipressi alt pääsema ja nii väga soovitud vastuvõttu leidma[2]! Kuid seal peab oma ootusi küll väga piirama ja vähendama. Üks osa muidugi — mulle räägitakse, et eestlased, kellele üksikuid kohti Teie „Kalevi-

pojast" ette loeti, seda mitte ainult pineva tähelepanuga, vaid nagu harduses pealt kuulasid; aga mis suudavad — kerjused? Ja t e i n e osa! Hiljuti pidi siin „Emilia Galotti't", mida, ma arvan, 30 aasta eest siin kord etendati, ja nimelt ühe uue angažeeritud näitlejanna debüüdiks mängitama[3]. Kui palju pealtvaatajaid oli vana saksa hansalinn, kes vankumatu truudusega igipõlisest sakslusest kinni hoiab, et see sakslus tal käte vahelt ära ei kaoks, kui palju inimesi oli ta kogunud, et ehtsaksa kirjaniku kuulsa meistriteosega end rõõmustada ja kosutada? Ütle: kolmkümmend, nõnda siis iga aasta kohta, kui tükki siin ei mängitud, üks pealtvaataja! Ja nüüd veel kangekaelsete, oma armulikkude ja kõrgestivalgustatud härraste vastu tõrksate talupoegade heaks nende poolt midagi oodata!

Hiljuti jutustati mulle Tallinna ümbrusest, et üldise kokkuleppe kohaselt on talupoegadel küttepuude raiumine ja müümine loomulikult keelatud, hulk mahalangenud puutüvesid kõduneb aga kasutamatult metsas, samal ajal kui meie oma vähest raha aastate kaupa küttepuude eest Soome, kivisöe eest Inglismaale saadame. Selles on ometi loogikat! Mõne aasta eest nii kurikuulsas Anijas austatakse nüüd otsustavalt progressi, nagu lähem naaber jutustab. On hangitud sügavalt kündvad uued adrad, ja kuigi lihtsameelsed talupojad on julgenud nende kasutamise vastu mõningaid tagasihoidlikke vaidlusi tõsta, haritakse nendega põldu hoolikalt. Nõnda on siis suure vaevaga huumus alla ja hapu rabamuld peale toimetatud ja arvatakse nüüd suurepäraselt eduteel olevat, sest esimesel aastal saadi kaks seemet, teisel aastal aga ei olevat isegi seemet tagasi saadud. Tõepoolest, selles on ometi loogikat, ja kui mitte vastiku kuradi poolt sisseistutatud omakasust hullunud inimese, siis ometi karm, kuid õiglane looduse loogika! Ja paraku, paraku on see ei midagi enda üle tunnustav omakasu meie seltskonna nii paljudesse kihtidesse levinud ega jäta, nagu ta on seda juba osaliselt teinud, ka muus mõttes oma vilja rikkalikult meie peale puistamata. Anijas olevat mitte vähem kui ü h e k s a taluperemeest ühekorraga pankrotti läinud.

Teie „*Sipelga*" lahke kingituse eest ütlen Teile oma paremat tänu[4]. Kui ta ometi natukenegi nõnda mõjuks, nagu ta mõjuma peab, ja milleks ta kahtlemata täiesti võimeline on! Mulle näib päevaselge olevat, et selle iseenesest võrratu, kuid formaalsusse hääbunud õpetuse tähtede väsimatu mäletsemine ei ole

paremaid olukordi kaasa toonud ega too vist tulevikuski. Ma arvan, meie talupoega saab ainult sellega aidata, et ta ise ennast aitab. Ta peab selleks kõik tegema, et aga vabaks maaomanikuks saada. Kui siis tõkked langevad, mis tal nüüd ainult väikest maatükki lubab pidada, nii et ta sellest hoolimata alati kängunud proletaarlaseks peab jääma, siis ei tule jõukus ja heaolu ainult temale, vaid ka linnadele. Võib-olla aitab hiljuti maksma pandud uus aktsiisisüsteem selleks kaasa, et talupoega viinast võõrutada, sest Teil on muidugi täiesti õigus, et see üks peatakistus on, mis talupoega jõukusele ei lase jõuda. Kahjuks läheb ka õlu arvatavasti väga kalliks, eriti kui odrad praegugi rukistega peaaegu ühes hinnas on.

Kas olete kunagi sellest jubedast jumalikust või tontlikust kujust *Tuuliswood* k u u l n u d, kelle kohta krahv N. Rehbinder aastate eest „Inlandis" üsna huvitava, kuid mitte just väga selgitava loo avaldas[5]? Kui Teil selle kohta midagi leidub, palun mulle seda lahkesti teatada. Kuigi *Tuuliswood* soomlastele võõras näib olevat, leidub liivi keeles ometi sõna *„wuod, wūd"*, tuisk, ja see näib õigele teele viitavat. Juba oma nooruses imestasin, et nii tähtis loodusnähtus nagu meie tuisk mingit jumaldamist pole leidnud. See oli siiski olemas, aga selle mõistmiseks kaua tumestatud ja peidetud kujul. Teie eesti muinasjuttude järele ma otse janunen, aga ma pean juba, ei tea misuguste pattude pärast, janunedes piina kannatama.

Teile toob sügis, nii talutav kui oktoober ka senimaani on olnud, nagu harilikult palju vaeva ja tööd kaasa: tahan aga loota ja tõsiselt soovida, et ta tooks ka õnnistatuma ja rikkalikuma l õ i k u s e kui iialgi varem. Aga hoidke, kallim sõber, oma tervist, et Te jälle haigeks ei jää! Ma teen enda juures mitte väga meeldiva tähelepaneku, et ma kliima kahjulikkude mõjude vastu palju tundlikum olen kui aastate eest. Teile ja Teie omastele kõige paremat käekäiku soovides, palun edasi anda ka Teie proua abikaasale minu kõige alandlikumad tervitused. Kõige suurema austusega ja unustamata tänulikult meeles pidades neid paljusid sõprusteeneid, mis Te mulle osutanud, olen muutumatu poolehoiuga

Teie
alandlikult ustav sõber
A. Neus.

Tallinnas, 10. oktoobril 1861.

Praegu kuulen, et „Revalsche Zeitungi" artikkel (viimases 7. oktoobri lisalehes) talurahvakoolide vastu on E. Ahrensi kirjutatud [6].

1. „K-poja" viimane, 6.—7. vihk (lugu 16—20) ilmus augusti keskpaiku 1861. a.

2. „K-poja" rahvaväljaanne oli parajasti trükis ja ilmus 1862. a. mais.

3. Kõne on kuulsa saksa kirjaniku Gotthold E. Lessingi (vt. kiri 32, viide 1) tragöödiast „Emilia Galotti" (ilm. 1772).

4. Sipelgas. Teine jagu. Tartus, 1861. 54 lk. 1500 eks. Honorar: 2 karpi sigareid à 3 rbl. 50 kop., kustutatud üks arve 1 rbl. 50 kop. suuruses ja 25 priieksemplari.

5. Rehbinder, Nikolai (1823—1876), balti-saksa värsisepp. — Siin on kõne tema kirjutusest „Ehstnische Sagen und Mährchen" (Eesti muinaslood ja muinasjutud). Inland 1851, vg. 88—90.

6. Ein viertes Wort über unsere Volksschulen (Neljas sõna meie rahvakoolide kohta). Revalsche Zeitung 1861, Extrablatt nr. 233.

67. NEUS KREUTZWALDILE.

[4. I 1862.]

Kallim sõber!

Võtke vastu mu südamlikum tänu Teie läinud aasta 23. detsembri armsa kirja eest, mis mulle kõige rõõmustavamal viisil tõendab, et meie vaated mitmeti kõige olulisemates punktides ühte langevad. Mis uude kirjaviisi puutub, siis tekitavat see tõesti lugejate juures pahandust. Noh, kui see nõnda on, siis käib see küll ainult vanemate inimeste kohta. Minu ligi 16-aastane teenijapiiga ei tunne uue vastu sugugi vastumeelt. Peterburist jutustatakse siin, ajalehe teateid kinnitades, igasugu jutte luksuse ja pillamise piiramise kohta. Kui uuestirajatud olukorrad tõesti sel viisil kindlaks kujunevad, et oma

varanduse meeletust ja rumalast raiskamisest kõige labasema meeltelõbu heaks lahti tuleb ütelda, siis tohiks see sellegi poolest õnnistuseks olla, et ka meie talupoeg selles härrastele järele aimas. Siin kõneldakse, et isegi keiserlikus õukonnas piiramised ees seisvat, — jumal kaitsku mõistusele täit au andvat keisrit! — nende suureks pahameeleks, kes sellest omale kasu lõikasid. Õukonna eeskuju peaks ju ometi, eriti pikema kestvuse korral, otsustavalt mõjuma. Haapsalus, kus arstidel läinud suvel ka hiilgavaid sissetulekuid ei olnud, kuigi supelvõõraste arv küllaltki suur oli, on esmakordselt neli suvitama sõitnud perekonda ka kogu talveks sinna jäänud. See ei tähenda ju muud midagi kui kokkuhoidlikkust. Kui ometi lõpuks ka selleni jõutaks, et magusast, kuid ükskõiksuseni viivast jõudeolekust lahti ütelda ja lõbudele kas või ainult eluvürtsiks natukegi tööd juurde lisada! Võib-olla mõjuks see ka alamatele rahvakihtidele, eriti meie linnades. Kallis Tallinnas vähemalt laisklevad inimesed maa ja taeva kokku ja just see *vis inertiae* [1] ajab hinnad kõrgeks. Just praegu on talupojad ilma leivata; paljud härrased on seepärast neile loa andnud jälle küttepuid linna vedada (kased 2 r. 25 kop. koorem), sellest hoolimata veeti sügisel laevadega vilja välja ja tuleval kevadel tehakse seda veel rohkem; rüütelkond on ka 140 000 vedru viina põletada lubanud [2]. Nüüd kinnitatakse, et rikas pime ja kurt Brevern, kes juba mitu aastat oma rukki madalate hindade tõttu salvedesse kogus, laskvat nüüd minna 150 (!) rublaga sälitis [3], kuigi linnas muidu ikka 128 rublast kuuled kõneldavat.

Maapäeval olevat otsustatud (nagu räägitakse, meie ausa keisri soovil), et nüüdsest peale tuleb piiramatu ja täielik liikumisvabadus anda. Samal ajal paneb üks väike raamat „Der Ehste und sein Herr" linna ja maa lainetama [4]. Rüütelkonna peameees krahv Kayserling [5] olevat *privatim* [6] sellele tähelepanu juhtinud, et kui Peterburist tsensuuriloa kaudu selle teose (paljud tahaksid seda koguni hädaohtlikuks (!) nimetada) avalik levitamine vabaks anti, siis võivat sellest järeldada, kuidas ülemal pool asja peale vaadatakse, ja seetõttu tulevat seda raamatut tõsiselt võtta. Keegi osava sulega vene ohvitser käivat Tallinnas mõttega ringi, et raamatut ka vene keelde tõlkida [7]. Kuna ma tohin arvata, et Teile teos pole veel kätte puutunud ja see kindlasti Teile rõõmu tegemata ei jäta, luban ma endale selle mõnu ja saadan selle Teile kõige südamlikumaks uueaasta

tervituseks. Teie mõtlete selle juures kindlasti oma kadunud sõbrale dr. Faehlmannile ja kahetsete ühes minuga, et tema seda rõõmu ei näinud, kuidas tõtt mitte üksi avameelselt välja öeldakse, vaid ka avalikult õigeks tunnistatakse.

Mis „Kalevipoja" rahvaväljaandesse puutub, siis palun Teid, kallim sõber, kaaluda, kas see ei oleks just ettetellijatele meelt mööda, kui selle hinda suhteliselt mitte väga madalaks määrata. Mis tähtsust oleks neile, kui nad 45 kop. asemel umb. 55 kop. maksaksid? Nad tahaksid ometi aidata odavat väljaannet võimalikuks teha, mitte aga mõtelda, et autorit tänuks tema vaeva eest kahju kandma panna.

Teie sõbralikkude teadete eest *Tuuliswood* kohta minu kõige parem tänu! [- - -] Wiedemann, kes loodab, et *Livica* juba Teil käes on, laseb südamlikult tervitada ja mäletab Teid tänulikult[8]. Ta on siin, et kui võimalik, oma poega gümnaasiumi panna. Poiss on seni erateel, viimati isalt endalt õpetust saanud; nõnda on eksam võhivõõraste inimeste ees raske.

Rõõmust, mis Teil ja Teie armsal abikaasal olnud, et oma poega jälle näha ja mõne aja oma rinnal hoida võisite, olen ma südamlikult osa võtnud[9]. Kuigi mul endal lapsi ei ole, võin ma ometi teatud määral vanemate rõõmu ette kujutada; juba mõnda endist head õpilast aastate pärast jälle nähes olen ikka seesmiselt rõõmu tundnud. Palun oma armsat abikaasat minu poolt tervitada ja minu südamlik uueaasta õnnesoov edasi anda.

Veel lubage mul Teile üks väike raamatuke juurde lisada, mis ma möödunud aastal Berliinis trükkida lasksin, ühes palvega, et seda ainult endale hoiate[10]. Ma ei tea nimelt ikka veel, kas ka meie tsensuur seda levitada lubab või mitte; mul on aga põhjust karta, et mõned kohad selles kahtlased ja ohtlikud paistavad, kuigi ma, tõsi küll, seda kahtlust täiesti põhjendamatuks pean. Et esitatud vaated kiiret rakendamist leiaksid, seda ei julge ma arvestada, aga see ei tähenda mitte midagi.

Teile ja Teie armsatele omastele kõige paremat kordamineku soovides tohin juurde lisada, et mul võrdlemisi hästi läheb. Kirjutage mulle jälle üsna varsti, kui see võimalik on. Südamliku armastuse ja austusega

Teie

truu sõber

H. Neus.

Tallinnas, 4. jaanuaril 1862.

1. *vis inertiae* (lad.) — ükskõiksuse jõud.

2. *vedru*, s. o. 12,3 liitrit.

3. *sälitis* — umb. 3200 liitrit.

4. Der Ehste und sein Herr. Zur Beleuchtung der öconomischen Lage und des Zustandes der Bauern in Ehstland. Von Einem, der weder ein Ehste noch dessen Herr ist (Eestlane ja tema isand. Eestimaa talupoegade majandusliku seisundi ja olukorra selgitamiseks. Üks, kes ei eestlane ega tema isand pole). Berliinis, 1861. VIII + 164 lk. Vt. lähemalt Kirjavahetus III, lk. 236 ja reg. järgi.

5. Keyserlingk, Aleksander Fr. (1815—1891), loodusteadlane, Vene Teaduste Akadeemia korrespondeeriv liige ja hiljem auliige; Eestimaa rüütelkonna peamees 1857—1862 ja Tartu ülikooli kuraator 1862—1869.

6. *privatim* (lad.) — eraviisil.

7. *vene ohvitser* — tundmata.

8. *Livica* (lad.) — teos liivi keele kohta, vrd. kiri 63, viide 4.

9. *oma poega jälle näha*, s. o. Alexis Kreutzwaldi (1845—1910), kes õppis parajasti Peterburis Tehnoloogia Instituudis.

10. *üks väike raamatuke*, s. o. „Die Entwicklung des Menschengeschlechts nach der Geschichte". (Inimsoo arenemine ajaloo põhjal). Berlin, 1861. IV + 130 lk.

68. NEUS KREUTZWALDILE.

[26. II 1862.]

Kallim sõber!

Võtke vastu minu kõige soojem tänu Teie armsa ja põhjaliku 7. veebruari kirja eest, mis ma enam kui ühe korra läbi lugesin. [- - -]

Huvi eest, mis Te sõbralikult minu väikesele raamatukesele olete kinkinud, minu südamlik tänu. Et Te 5. peatükiga täiesti rahul ei ole, selles ma ei eksinud. Et Te selles veenduksite, vastaku Teie avameelsusele minu oma. Ma sain lõpuks asjaga nii kaugele, et teos juba 1859. a. ja nimelt siin pidi ilmuma,

aga Riia tsensor kustutas mul käsikirja 5. peatükist teise, suurema poole algusest lõpuni maha. See sundis mind seda välismaal trükkima. Et aga tsensuur välismaa teoste suhtes järeleandlikum on, tuletage ainult juhtumist Thrämeriga meelde[1], siis käsitlesin ma tsensuuri poolt kustutatud osa veidi laiemalt, et sellega, kui võimalik, teose meile sisselaskmist saavutada. Kas see korda läinud, seda ma ei tea. Saksamaal ei paista seni teost tähele pandud olevat. Aga selles teeksite mulle ülekohut, kui arvate, et ma kuidagi pappisid kaitsen.

„Der Ehste und sein Herr" kaudu äratatud võitlus kestab edasi ja laieneb järjest. Hiljuti on ka üks meie mustkuub, kuulus härra praost Ahrens end kogu Tallinna vastaseks kuulutanud ja mõista andnud, et ta kõiki selle elanikke, kaasa arvatud ka ta auväärt sõber, keda ta juba 40 a. tundvat, abderiitideks[2], kilplasteks jne. pidavat, ja kuna temal, nagu teada, ikka õigus on, neid selle pärast nöökavat[3]. Kõik Tallinna elanikud on nõnda siis, nagu näete, võitlusesse kaasa tõmmatud, ometi pean tõele au andes tunnistama, et kõige pealt mitte Ahrensi tõttu. Et aadlikud „Revalsche Zeitungit" jälestavad, kuna see on lasknud trükkida, et see laimukiri oluliselt tõtt sisaldavat, siis ei taha nad lehte enam tellida (et see lootust mööda hingusele läheks), avaldavad oma artikleid „Ehstländische Gouvernements-Zeitung'is"[4] ja kavatsevad oma ajalehte rüütelkonna kantselei kaudu (nõnda siis Eestimaa Kreuz-Zeitung'it!) välja andma hakata[5]. Kas seda on võimalik teha, et Teie mõningaid asjasse kuuluvaid artikleid saaksite, ei tea ma praegu tõesti ütelda. Mina seda ajalehte ei telli ja toimetus otsib juba mõnda aega selle aasta alguse numbreid, et neid tagasi osta.

Mis Teie oma Eestimaa korrespondendist jutustate, kes end eesti kirjandusele tahab pühendada[6], tuletas mulle elavalt meelde üht siinset hulkuvat käsitööselli, kes on juba mõndagi eesti, ja kui ma ei eksi, ka saksa keeles trükkida lasknud[7], ja samuti ka Lagost, kes vähemalt talvel aasta tagasi siin viibis. Schiefnerile saatis ta möödunud suvel paar eestikeelset laulu koos väga lakoonilise küsimusega, mis sellele näis vihjavat, et Schiefner ütlema peaks, kas tema, Lagos, on luuletaja[8]. Üks neist lauludest, täis müütilisi mõistatusi ja mõistaandmisi, oli täiesti arusaamatu. Ühtlasi kuulsin, et tal juba varases nooruses üks kruvi logisenud.

Teie proua abikaasat palun tervitada. Teile ja Teie omastele kõige paremat käekäiku soovides palun, et Te oma sooja sõprust muutmatult hoiaksite

oma

alandlikult ustavale sõbrale

A. Neusile.

Tallinnas, 26. veebruaril [18]62.

1. *juhtum Thrämeriga* — on lähemalt tundmata.

2. *abderiitideks* (kr.) — alpideks, rumalateks.

3. See Ahrensi kirjutus ilmus „Revalsche Zeitungis" 1862, nr. 45.

4. Vt. kiri 64, viide 12.

5. „Kreuz-Zeitung" — „Neue Preussische Zeitungi" hüüdnimi — ajaleht Berliinis, asut. 1848. a., kõige reaktsioonilisema preisi aadli ja kirikliku ortodoksluse häälekandja.

6. Kr-i „Eestimaa korrespondent", „kes end eesti kirjandusele" tahtis pühendada — on tundmata.

7. *hulkuv käsitööselI* — arvatavasti Heinrich L. Wilde, kes on avaldanud rea tühiseid juhuluuletusi jm. niihästi eesti kui saksa keeles.

8. Lagos, vt. kiri 44, viide 2. — Põdes 1860. a. paiku vaimuhaigust.

69. NEUS KREUTZWALDILE.

[1. V 1862.]

Kallim sõber!

Võtke vastu mu kõige südamlikum tänu Teie lahke ja usaldava kirja eest 24. märtsist k. a. ja olge kindel, et ma Teie usaldust ühelgi viisil kurjasti ei tarvita. Teie kommentaari üle rõõmustan väga ja soovin kõigest südamest, et Teie selle kasu-

likult avaldamiseks ka soodsa võimaluse leiaksite[1]. Meie kodumaine kirjandus on minu arvates just selles mõttes kõige halvemas seisukorras. Mis nüüd Teie märgitud müütilistesse kohanimedesse puutub, siis võib neid kõiki vaevalt päris kindlaks teha. *Kungla* näib mulle vihjavat rootsi sõnale *kung* (lühendatud *konung*), s. o. kuningale. Aga seda sõna *kung* on paljude kuninglikkude valduste märkimiseks tarvitatud. Nii nimetasid Naissaare elanikud veel mõne aasta eest üht oma metsa osa *kungsgården*, s. o. kuningaaiaks (-õueks), sest et seal kuninglik jahiala olnud. Selle järgi ei ole vist võimata, et Gotland või mõni selle osa *Kungla* nime võis kanda. Muu seas olgu öeldud, et vanad eestlased (tõenäoliselt saarlased) ka Ölandi saarel käisid; Saxo Grammaticus kirjeldab üksikasjaliselt üht võitlust, mis nad seal normannidega pidasid[2]. [- - -] Kas aga *Tuulis-saart* ja *Tulis-saart* samastada võib, näib mulle ometi väga kahtlane. Kuna eestlastel nii palju tuuletarkadega ja tuulenõidadega tegemist oli, oli neil muidugi kerge arvata, et need tuulemaalt tulid, ja see arvati põhjas olevat, sest tuule- ja külma-jumalused seisid lähedas suguluses. Soomlased pidasid laplasi põhjas suurematèks nõidadeks kui soomlasi endid.

Wikerlased, keda, nii palju kui mulle teada, ainult muu seas ja möödaminnes mainitakse, ei paista mulle tähendavat ei midagi muud kui „kärmeid, nobedaid. kangelasi", nagu see nimetus on ka muus luules kaunis ebaharilik. Teie, Sjögreni ja Ahrensi arutlused eesti vikerkaare nimetuse kohta on mulle selgitanud, et soome *wikewä* — tugev, nobe, *wikkelä* — elav, kiire, *wikeroinen* — püsiv, jonnakas, *wikahdet* — vikatid jne. sugulased on. Keeleliselt on ka *vikerlased* ja *vikerkaar* sugulased, kas aga ka mingi müütiline side nende vahel olnud, seda võiks alles ja ainult mõne konkreetse pärimuse põhjal otsustada.

See on kõik see vähene, mis ma Teile praegu kõnesolevate nimede puhul pakkuda suudan. Leppige sellega; kui juhtumisi midagi rohkem leian, siis on mul rõõm seda kohe Teile teatada.

„Der Ehste und sein Herr" kohta räägitakse siin, et rüütelkonna poolt kavatsetud ja kiiresti otsustatud vastubrošüüri koostamisel on omamoodi raskustele satutud. (G. v. Peetz, kes selleks kõige võimelisem oleks, on nimelt haige, olevat aga kohe alguses seletanud, ta ei võivat mitte selle teose vastu üles astuda, sest teos sisaldavat tõtt[4]). Nüüd olevat brošüüri koostamine professor Grassile Tartus ülesandeks tehtud[5]. Siin tea-

takse, et ta vist oma loenguil teost „Der Ehste und sein Herr" ässitusraamatuks nimetanud. Saame näha!

Sõbraliku osavõtu eest, mis Te ikka jälle minu väikesele teosele osutate, olen Teile seda tänulikum, et seni, nagu ma olen kuulnud, ainult üksainus sõbralik sulg selle vastu huvi on tundnud. Seni on ainult Leipzigi „Centralblattis" väike soovitav teade ilmunud. Nii väga võõristav see ei olegi, sest sakslastel on nüüd küllalt endaga tegemist, ja võõras nimi, pealegi põhjast, ei tõmba arusaadavalt ligi. Seevastu on mul Peterburis paremini läinud. Sealne tsensuurikomitee ei jaganud Riia tsensori kahtlust ja on selle levitamise vabaks andnud. Tahate Te siis raamatukest oma sõpradele anda, siis ei ole selleks takistusi. Selle eest aga, et Te seda seni enda teada hoidnud, tänu ja tunnustus. Meie ajakirjad, arvan ma, julgevad ehk kõige rohkem ainult selle tiitli avaldada.

Et Teie muinasjuttude trükkimist ikka veel ei jätkata, palusin ma Russovilt, kes tõepoolest töödega üle koormatud ja omale liiga teinud, mulle neist mõnda lugeda anda [6]. Kui tänulik olen ma Teile selle lektüüri eest! Võin Teile avameelselt tunnistada, et mind kaua aja jooksul pole miski nõnda rõõmustanud. Loodetavasti saan ja võin ma lugeda tagantjärele ka neid muinasjutte, mis veel trükikojas lamavad. Russov ütleb, et raamat ei minevat, ja arvab selle põhjuse uues kirjaviisis seisvat. Ma ei taha selles päris kindel olla. Ma kardan, kuigi ma just oma õiguse peale vanduda ei või, et takistuseks võiks ennemini praegu nii esiplaanile tungiv kasulikkuseprintsiip olla. Kas ei mõtle eestlased üsna kergesti endamisi: *tühjad jutud*? On kurb, kui arvata tuleb, et ka meie haritud sakslaste juures niisuguste rahvatoodete vastu arusaamist ei leidu! Sellega ühenduses on ka ükskõiksus „Kalevipoja" vastu. Üksikute isikute juures võivad selleks ka kõige imelikumad ettekujutused kaasa mõjuda. Üks meie Kirjanduse Seltsi aadlik liige palus juba 10 aasta eest ühe rahvalaulude priieksemplari oma talupoegade jaoks [7]! Nüüd on nii mõnelgi vist põhjalik vastumeelsus oma talupoegade vastu. Siin viibivate välismaalaste käest on väga põhjalikult andmeid päritud, kas Saksamaa elanikkude hulgas (kes tööstusrajoonides teatavasti nälga ja viletsust suurepärase kannatlikkusega taluvad) kedagi ei leiduks, kes Eestimaale tahaksid ümber asuda, et saaks praegusi tõrksaid talupoegi siit minema kihutada. Õnnekombel on neile tõsist nõu antud nii-

sugust katset mitte ette võtta. Stackelberg Vormsi saarel on oma talupoegadega (enamasti rootslased) teravasse konflikti sattunud. Need ei taha sugugi rohkem teoorjust teha, kui seaduses ette nähtud, s. o. ainult paar päeva nädalas[8]. Keegi kõrvalseisja on välja arvestanud, et Vormsi seetõttu vähemalt 60.000 rubla hõbedas oma kapitaalväärtusest kaotab. Nüüd on tekkinud küsimus, mis õigusega võib omanikule nii suurt kahju teha. Ja kui t e m a ehk sellele vastu peab, siis Noarootsi mõisaomanikud, kellel samuti rootslastest talupojad on, laostuvat täiesti. Kogu see asi olevat Peterburis otsustada ja nagu kuulda, loodetavat, et see otsus härraste kasuks tuleb. See oleks siis ehk ka — poliitiline tagasilöök, mis rootslasi tabaks, sest Vormsi talupojad olid saatkonna Rootsi saatnud, et kuningalt eestkostmist paluda, kes siis ka tõesti Peterburis Uusikaupunki rahulepingu põhjal talupoegade kaitsjana olevat esinenud[9]! Samal ajal tegid ajalehed Rootsis palju kära.

Teile, kallim sõber, ja Teie armsatele omastele kõige paremat käekäiku soovides ja Teid sõbralikult tervitades jään muutumatult

Teie

ustavalt tänulik

Neus.

Tallinnas, 1. mail [18]62.

1. Missuguse kommentaari avaldamisest Neus siin kõneleb, on teadmata.

2. S a x o, lisanimi Grammaticus (?—1220?), taani ajaloolane; tema taanlaste ajaloos käsitletakse muuseas ka Baltimaade ajalugu.

3. Need „arutlused" olid: Kr-i „Was heisst wikkerkaare wikkelista?" (Mis tähendab vikerkaare vikelista?). Inland 1854, vg. 773—775. — A. J. Sjögren, Ueber die Bedeutung des ehstnischen Namen für den Regenbogen: wikkerkaar (Eesti keele vikerkaare nime tähendusest). Bulletin historico-philologique. T. IX (1852) = Mélanges Russes. T. II, lk. 105—136. — Ed. Ahrens, Grammatik der Ehstnischen Sprache Revalschen Dialektes (Eesti keele tallinna murde grammatika). Reval, 1843, lk. 133; II trükk. 1853, lk. 173.

4. P e e t z, Georg v. (1806—1881), Eestimaa rüütelkonna sekretär.

5. Grass, Johann Th. (1806—1872), kameralistika professor Tartu ülikoolis 1856—1872. — Ka temast ei saanud kõnesoleva vastubrošüüri koostajat, vaid selle kirjutas Wilhelm Fr. Eichhorn (1827—1896), ja see ilmus alles 1864. a., vt. Kirjavahetus III, lk. 246.

6. Vt. kiri 65, viide 7, samuti ka Kirjavahetus III, lk. 125 ja reg. järgi.

7. *rahvalaulude prüeksemplari*, s. o. Neusi toimetatud eesti rahvalaulude väljaande eksemplari, vt. kiri 1, viide 1.

8. Küsimus on Vormsi saare talupoegade keeldumisest 1861. a. kanda 1856. a. Eestimaa talurahvaseaduses ja 1859. a. täiendavates määrustes ettenähtud koormisi, kusjuures nad toetusid neile juba 1650. a. Rootsi kuninganna poolt antud privileegidele. Vt. A. Gernet, Geschichte und System des bäuerlichen Agrarrechts in Estland. Reval, 1901, lk. 291 jj.

9. *Uusikaupunki rahuleping*, s. o. Vene-Rootsi 1721. a. rahuleping, millega lõppes Põhjasõda ja Eesti- ning Liivimaa liideti Vene riigi koosseisu.

70. NEUS KREUTZWALDILE.

[25. IX 1862.]

Kallim sõber!

Teie olete mind augustis jälle oma sõbraliku kingitusega rõõmustanud, mille eest ma Teile küll kahjuks hilja, kuid sellepärast muidugi mitte vähem avameelselt oma alandlikku tänu ütlen. Nii kena ja nägusalt trükitud raamatut, nagu teist sarnast eesti kirjanduses vaevalt leidub, oma kätte võtta ja vaadata, see üksi on juba üsna suur mõnu. Ja et tõlget juures ei ole, see ei vähenda minu heameelt sugugi — vastuoksa! Ainult üks asi on selle juures, mis mulle nüüd sagedasti ja mitmetel puhkudel muret tekitab, nimelt see, et seda raamatut nii kaunilt ja odavalt meie oma kodumaal ei saadud välja anda, vaid looduse poolt palju võõrasemalikumalt koheldud Soomes[1]. Ühelt poolt meie mugavuse ja töökartuse ja teiselt poolt kõige tühisema töö eest suure tasu nõudmise tagajärjed ei jää kindlasti tulemata: siin on juba septembris väga terav rahapuudus

end tunda andnud. — Lisaks Teie poolt märgitud hoiatustele võin Teile järgmist teatada. Algkooliõpetaja Diesfeldt, siinse eesti misjonilehe väljaandja, (lehe, mis aga ka kõike muud avaldas ja mida heameelega loetavat), laskis end eksiteele viia ja ostis endale trükikoja [2]. Räägitakse, et ta seejuures petta saanud, kuna ta asja sugugi ei tundnud. Võib-olla selleks, et end päästa, võttis ta end koolist lahti ja pühendas end täiesti oma lehele. Lühikese ajaga on aga tagajärjed käes: avaliku oksjoni kuulutused tema mõlema väikese maja ja trükikoja küljes. Kuidas majadega jäi, seda ma ei tea; trükikoda on aga ühe härra Assafrey omanduseks üle läinud, kes hiljuti eestikeelse kalendri avaldas ja ajalehte välja anda mõtleb [3]. Toimetajaks pidavat Russov hakkama; temalt endalt pole ma seda kuulnud.

Teie eesti muinasjutud, mida ma suure huviga lugesin, andsin ma täpselt nõnda, nagu ma nad Russovilt sain, Schiefnerile tema siinviibimise puhul edasi, kuna ta arvas neid tohtivat vastu võtta ja Teile tahtis saata. Kas olete need juba kätte saanud [4]? Esimesed 3 poognat on kaotsi läinud, ma arvan, raamatutrükkija süü läbi, kes trükikoja omanikkudega tülli läks ja Narva asus [5], kuna faktoriks nüüd hoopis teine mees on tehtud. Ma kahetsen väga seda kaotust, loodan aga, et Teie seda osalt asendada võite ja tahate, sest kindlasti tuleb aeg, kus rahvaluule vastu rohkem arusaamist ja huvi tuntakse kui praegu. Oleks meie kirjanduslikkudel seltsidel natuke rohkem raha, siis võtaks küll üks või teine oma kohuseks Teile kätt anda, et Teie muinasjutu varade avaldamist võimaldada. Aga kahjuks, kahjuks!

Meie kindral-superintendent Rein on surnud [6]; superintendentuuri kandidaatidena nimetatakse Berg'i [7], Knüpffer'it [8] ja — Ahrensit. Kui viimane kevadel võitluses „Der Ehste und sein Herr" puhul oma rüütelliku mõõga „päästva teo" jaoks välja tõi ja tallinlased abderiitideks tegi, ütlesid kurjad keeled: ta tahab end kindralsuperintendendiks soovitada. Kui nüüd rüütelkonnal vähegi tänulikkust südames on, siis võivad talupojad ja linnakodanikud igaüks omal viisil endale õnne soovida. Rüütelkonna juhatus on hiljuti peetud järgmist detsembrikuu maapäeva ettevalmistaval koosolekul selleks sobiva võimaluse leidnud, et oma heatahtlikkust Tallinna ja selle intelligentsi vastu üles näidata. Et Tallinnas praegu kütte-

puid odavama hinnaga võivat osta, kui rüütelkond määranud, siis polevat vaja sel puhul sõnagi raisata. Soome viimase kaubandusaruande põhjal 1861. a. kohta on aga Eestimaa oma sisseveokaupade eest Soomele sularahas kaugelt üle 229 000 rubla hõbedas rohkem maksma pidanud — viljarikkam Eestimaa vaesele Soomele! Mitte päris väike osa sellest suurest summast makstakse aga just küttepuude eest. Peale selle maksab kaupmeeskond niisamuti enamsaadud (mõistagi paratamatult vajalikkude) kaupade eest välismaale puhtas rahas ka umb. 200.000 rubla hõbedas ja Riiga ning Peterburi läheb igasuguste kaupade eest niisamuti üsna kena summakene. Ja siis kaevatakse rahapuuduse üle ja tehakse jälle laenusid!

Ka Teie sõbralikkude teadete eest mulje kohta, mis minu „Entwicklung des Menschengeschlechts" kogunenud lugejateringile avaldas, ütlen Teile oma paremat tänu, ja mitte vähem selle eest, et Teie tarvilikuks pidasite minu raamatukest ka teistele tutvustada [10]. Saksamaal paistab ta praeguseni täiesti kahe silma vahele jäänud olevat. Inimestel on riigi- ja kaubanduspoliitikaga, kütipidudega ja liiduparlamendi koosolekutega nii palju tegemist, et neil ainult kõige lähema ja tarvilikuma kutsetöö jaoks aega üle näikse jäävat. Ainult Zarnke „Literarisches Zentralblatt'is" on väike märkus olnud, aga seegi minule tuntud isiku poolt [11]. Nii oli siis mulle väga meeltmööda, et selle vastu huvi tuntakse, kui see ka ainult vastuseis peaks olema, nagu see Teie hegeliaanlasega oli [12].

Teile ja Teie armsatele omastele, — Teie proua abikaasale palun edasi anda minu kõige alandlikum tervitus, — kõige paremat heaolu soovides, jään kõige sügavama austusega

Teile tänulikult võlgnev

A. Neus.

Tallinnas, 25. septembril [18]62.

1. Kõne on Kr-i „K-poja" rahvaväljaandest „Kalevipoeg. Üks ennemuistene eesti jutt kaheskümnes laulus." Kuopio, 1862. 254 lk., mida Kr. 1862. a. juunis levitama hakkas.

2. Diesfeld, Johann (1820—?), vaestekooli õpetaja Tallinnas, vaimuliku sisuga raamatute sepitseja ja „Misjonilehe" väljaandja, vt. kiri 60, viide 7.

3. Assafrey, Christian (?—1874), trükikojaomanik Tallinnas, hiljem Kuressaares; andis alates 1863. a. välja „Eesti rahva mõnusat kalendrit". — Kavatsetud ajaleht jäi välja andmata.

4. Kr-i muinasjuttude käsikirja kohta, vt. Kirjavahetus III, lk. 270, 276, 288—289 ja 298—300.

5. *raamatutrükkija*, s. o. Pachmann, vt. kiri 64, viide 9.

6. Rein, vt. kiri 65, viide 5.

7. Berg, Johann G. (1817—1878), pastor Juurus.

8. Knüpffer, Carl Th. (1823—1871), pastor Väike-Maarjas.

9. Ahrens, vt. kiri 15, viide 1. — Tema „päästva teo" kohta vt. Kirjavahetus III, lk. 241—243.

10. Vt. kiri 67, viide 10 ja kiri 68.

11. Zarncke, Friedrich (1826—1891), saksa keeleteadlane ja kõnesoleva ajakirja toimetaja.

12. *Teie hegeliaanlane* — on tundmata.

71. NEUS KREUTZWALDILE.

[31. V 1863.]

Kallim sõber!

Võtke vastu minu parem tänu Teie sõbraliku kirja eest 23. märtsist s. a., niisamuti Teie heasoovliku meelespidamise eest ja vabandage sõbralikult minu hilinenud vastust, mille viibimises on süüdi ikka enam end maksma panev vanadus. Aga ärge arvake seepärast, et ma Teie väikeste ülesannete täitmise niisama venitades edasi olen lükanud. Olen need ammugi ja heameelega täitnud, et Teile kas või väikestki teenet osutada, kuid selles pole mul alati õnne olnud. Kluge tervitab Teid ja lubab soovitud hinnaalanduse kehtestada ning „Kalevipoja" eksemplari 50 kopika eest müüa [1]. Ometi ei looda ta ka sellest kuigi palju. Ta ütleb, et ta eestlastest ostjate omavahelistest kõnelustest järeldab küll nende huvi raamatu vastu, kuid selle eest korraga 60 kopikat maksta tundub neile raske olevat. See

oleks pidanud kolmes-neljas vihus ilmuma. Kuigi Kluge oma kogemustele toetub ja minul tema usaldatavuse vastu midagi ei ole, paistab mulle ometi, et kui tagantjärele tema arvamise kohaselt talitada ja kui raamat neljaks osaks jagada laseb, mis muidugi uute kuludega seotud, siis sel veel teisedki halvad tagajärjed on ja osa trükist vihukaupa müües defektseks muutub ning lattu seisma jääb.

Mis nüüd „Ennemuistsetesse juttudesse ja vanadesse lauludesse" puutub, siis olen Lackneri endaga, Lindforsi pärijate trükikoja praeguse juhatajaga üksikasjaliselt kõnelnud. Tal on ainult üks eksemplar järel ja ta arvas, et uus trükk laseb korraldada [2]. Minu küsimusele, kas ehk eksemplare ka teistele Tallinnas müüa on antud, vastas ta, et seda pole tehtud. Kuna ma aga Klugelt kuulsin, et ta igatahes eksemplare müügiks saanud ja müünud, ja kuna ma mäletasin Russovilt juba mõne aja eest kuulnud, et Pachmannile Narva oli saadetud järelepärimine, kellele ta raamatuid müügiks oli andnud, siis oli mulle selge, et Lackner kogu asjast midagi kindlat ei tea. Ma arvan, et Pachmann trükikoda Lacknerile üle andes unustas temale vajalikke teateid andmast; hiljem aga ei mäletanud ta isegi, kuidas asjalood olid. Tallinna raamatukaupmeestel, — neid on peale Kluge mitu, ei ole tagavaras ühtki eksemplari ja nad ei mäleta (olen nad kõik läbi käinud, niipalju kui neid tean), et neil — välja arvatud Kluge — kunagi mõni eksemplar müügil oleks olnud. Lackner näib mulle kõigest süüst vaba olevat, sest et ta võõrana trükikotta tuli, ja ka Russovit vabandan ma, sest et tal kui võõral trükikoja üleandmise ega vastuvõtmisega midagi tegemist ei saanud olla. Niisuguse olukorra puhul ei saa ma imeks panna, et isegi osa Teie käsikirjast kaotsi läks. Pachmann võis küll üsna ärritatud meeleolus olla, kui ta „Revalsche Zeitungi", mis ta oma ettevõttena oli rajanud, trükikoja omaniku nõudel teisele pidi üle andma [3]. Kas ta selleks põhjust andis või mitte, seda ma ei tea, kuid mõni 1000 rubla hõbedas olevat ta küll oma asutatud ajalehe eest kahjutasuks saanud. Kui Teie seda ajalehte trükikojalt saate, siis võin ma ainult oletada, et Russov on seda korraldanud. Mai alguses lahkus ta koos naisega Tallinnast ja on Peterburis mäe- ja sooladepartemangus ametis. Nii lahkuvad nooremad sõbrad üksteise järel, — ka ülemkooliõpetaja Zeyss, minu kõige lähem tuttav, läheb pensioneerituna Saksamaale tagasi [4], —

samaealised ja vanemad lähevad aga *ad patres*[5] ja nii jäädakse ikka enam ja enam üksi.

Teie küsisite minult kord *Kungla* kohta. Midagi selle kohta leidsin ma hiljuti Schirren'i poolt välja antud teosest „Quellen zur Geschichte des Untergangs der Selbständigkeit Livlands"[6]: *Kungla* küla Narva jõe ääres. Registrist leiate selle nime kergesti; kui õieti mäletan, oli see teose 2. köites.

Mis puutub Schultz'i meie kindral-superintendendiks valimisse, siis arvan ma, et selleks tema tõsikiriklikkus palju-vähem on mõjunud kui tema naabritele, Eestimaa aadlile meelepärased käitumisvormid ja teisal heakskiidetud vaated[7]. Engelhardt ei võtnud vastu mitte ainult valimist, vaid isegi sellele järgnenud keisri kinnitust[8]. Tõsikiriklikul voolul on meie juures küll vähe poolehoidjaid, enamasti on need nooremate pastorite hulgast. Väga tähelepandav ja suursuguste daamide maailma läbi mitte ilma mõjuta autoriteet selle voolu vastu on pastor Huhn[9]. Nagu teate, ei lase meil ainult altlinn, vaid ka Toompea teise uue eesti kiriku ehitada koguduse jaoks, mis alles moodustati. Et aga raha vähe on ja karta oli, et kogudus uuesti lõheneda võib, on aadlikud vahele astunud ja lasknud ehitatava kiriku lähedale Tõnismäele laudadest hädakiriku ehitada. Juhatajaks oli oldermann Falk, sündinud eestlane[10]; 3 nädalaga oli ehitus valmis ja hiljem pidavat see isegi talviseks tarvitamiseks kõlblikuks tehtama (nagu räägitakse, on seni 2000 rubla hõbedas kulutatud). Mineval pühapäeval ordineeriti pastoriks ülemkooliõpetaja Lais Tallinnast[11], tuleval pühapäeval pühitsetavat ka kirik. — Viimasel talvel oli meil heameel ka *Pärnu postimeest* isiklikult tundma õppida; ta on intelligentne ja elav mees[12].

Kõige paremad soovid, kallis sõber, Teile ja Teie armsatele omastele; Teie armsale abikaasale minu alandlik tervitus.

Unustamatult

Teie

kõige ustavam Neus.

Tallinnas, 31. mail [18]63.

NB. Kas poleks võimalik, et Te mind kord oma päevapildiga rõõmustaksite? Palun väga!

1. Kluge, vt. kiri 23, viide 6.

2. Kõne on Kr-i muinasjuttude esialgse väljaande 1. vihust (vt. kiri 65, viide 7), selle uustrükk jäi Tallinnas ilmumata.

3. Vt. kiri 64, viide 9.

4. Zeyss, Otto (?—1870), toomkooli õpetaja Tallinnas 1835—1863.

5. *ad patres* (lad.) — esivanemate juurde, s. o. surevad.

6. Schirren, Carl (1826—1910), reaktsiooniline baltisaksa ajaloolane, vt. Kirjavahetus III, lk. 181 ja reg. järgi. — Siin on kõne tema ajaloo-allikate publikatsioonist „Quellen zur Geschichte des Untergangs livländischer Selbständigkeit" (Allikad Liivimaa iseseisvuse kadumise kohta) I—VIII. Reval, 1861—1881.

7. Schultz, Ernst W. W. (1813—1887), Eestimaa kindralsuperintendent 1863—1887.

8. Engelhardt, Moritz (1828—1881), Tartu ülikooli professor 1859—1881.

9. Huhn, August F. (1807—1871), Oleviste koguduse pastor Tallinnas alates 1832. a.

10. Falk, Hans H. (1791—1874), linna-omavalitsuse ja gildide tegelane Tallinnas.

11. Lais, Otto Chr. (1823—1886), Tallinna gümnaasiumi õpetaja 1862—1886 ja Kaarli kiriku pastor 1862—1868.

12. *Pärnu postimeest*, s. o. J. V. Jannseni, vt. kiri 60, viide 3.

72. NEUS KREUTZWALDILE.

[2. III 1864.]

Kallim sõber!

Kahjuks olen rohkem kui pool aastat mööda lasknud, ilma et Teid oleksin tänanud Teie armsa kirja ja selle lisa eest, mida nii ootasin ja südamliku rõõmuga vastu võtsin. Olgu Teil pikka meelt oma sõbra nõrkuste puhul ja võtke seepärast ta hilinenud tänu mitte vähem lahkesti vastu! Juurdelisatud päevapildist näete, et vanadus end juba väga tunda annab,

milles siis palun ühtlasi vabandust leida ja sõbralikult õigeks võtta. Teie ülesannet „Kalevipoja" asjus olen küll püüdnud täita, pole aga sellega toime tulnud. Ma tahtsin Klugele mõista anda, nii et ta ise katset teeks, kuid ta, ma arvan, sai asjast aru, sest vastupidiselt varasemale kõnelusele tähendas ta nüüd, et enamiku eksemplare ostvat härrased ja kinkivat need eestlastele. Nii ei söandanud ma siis Teie ettepanekuga lausa välja tulla. Nüüd olen aga Teie soovi vist ehk juba liiga hooletusse jätnud ja palun seepärast mulle teatada, kas ma ometi Teie pakkumisega — 36 kopikat brošeerimata eksemplar — ei peaks esinema.

Teie lahke teade Tarvastu eesti kooli kohta huvitas mind väga [1]. Siin ei olnud ega ole ka praegu sellest midagi kuulda. Ühes seismajäänud „Inlandi" ülevaates Eestimaa talurahvakoolide kohta ei olnud üht sõnagi Haapsalu eesti kooli kohta [2], mis juba *circa* 24 aastat umbes 40 poiss- ja tütarlapsega töötab [3]. [- - -]

Nüüd ei saa ma jätta Teile mõnda ühest lektüürist kõnelemata, mis mulle selle poolest huvitav oli, et see mulle mitmeid eesti laule Knüpfferi rahvalaulude kogus meelde tuletas [4]. Mulle pole varem ühtki saksa rahvalaulu kätte juhtunud, kus linnud peaosa etendavad, nagu see minu arvates eesti rahvalauludes esineb. Moodsa jutustava luuletuse mõõduka kõite nimi on: Hanne Nüte un de lütte Pudel. 'Ne Vogel- un Menschengeschicht von Fritz Reuter, 1862 [5]. See on omamoodi idüll, vähemalt on peategelasteks küla- ja ühe väikese linna elanikud Mecklenburgis. Faabula on väga lihtne. Keegi sell läheb reisima, satub mitmesugustesse hädaohtudesse ja kiusatustesse ning saab alles nende kaudu teadlikuks, et ta oma nooruse mängukaaslast armastab. See on aga samal ajal pidanud linnas teenistust otsima. Leivaisa ajab teda taga ja kui see lõplikult korvi saab, tasub ta kätte sellega, et ta tütarlast kurikavalalt varguses süüdistab. Mõlema noore inimese vastu tunnevad huvi linnud (varblased, ööbik, toonekurg, kuldnokk jt.) ja aitavad oluliselt nende pääsemiseks kaasa. Lindude elu kirjeldatakse seejuures üsna üksikasjaliselt, nõnda näit. ristimispidu varblase juures ühes külaliste kõigi lõbustustega. Ma pidin seejuures ikka eesti lauludele mõtlema ja arvan, et säärane lugu ka eestlaste juures vastukaja leiaks, eriti kui nende hulgas siin-seal ka neid laule on säilinud.

Tallinnas ei paista asjad just hästi kujunevat. Kirjanduse Seltsis peetakse nüüd ettekandeid (sagedasti ainult referaate) mitte nagu enne iga nädala, vaid ainult iga kahe nädala tagant (pealeselle on suvi läbi vaheaeg). Seevastu on literaatide tegevus praktilisele alale pööratud. Ühe, kõige rohkem kahe aasta jooksul on asutatud: aianduse selts (ettekannetega), provintsiaal-muuseumi selts (praegu asutamisel), võimlemisselts, sellide selts, et end edasi arendada (iganädalaste ettekannetega), tuletõrje selts, lugejate ring. Peale selle töötab kolm või isegi neli lauluseltsi juba rida aastaid. Kui nüüd veel klubid juurde arvata, siis maksab see, kes igal pool liige on, nagu minu vana sõber Beyersdorff, keda Te arvatavasti tunnete, nagu ma umbes enda kogemuste põhjal tean, ümmarguselt 50 rubla [6]. See tõendab küll elu ja liikumist, kuid ma kardan, et kulud hakkavad varsti end segavalt tunda andma. Juba nüüd on tunda, nagu mulle paistab, väga tõsist rahapuudust ja ma kardan, et see, nagu seni, edaspidi ikka veel suuremaks muutub. Selle kohutavat mõju arvan ma nägevat juba linna kinnisvarade väärtuse tunduvas langemises. Nii näit. on hiljuti maja, mis omanikule 9000 rubla maksma läks, avalikul enampakkumisel 3000 rubla eest maha müüdud. Sellega võib siis ka seletada, et siin praegu nii vähe kirjandust ilmub. Meie Kirjanduse Selts võis seni ainult prof. Schirreni toimetatud „Archiv für die Geschichte Liv-, Ehst- und Kurlands" toetada [7]; „Mittheilungen'ite" jätkamiseks (Teie olete muidugi mõlemad seni ilmunud vihud saanud?) puudub raha [8].

Otsekohese osavõtmisega olen lugenud, et Teie kahjuks oma nägemisvõime vähenemist olete pidanud märkama. Mis see tähendab, seda tean ma oma kogemustest väga hästi. Päris ülemäärase liialdamise puhul, millega me oma silmi sagedasti kõige ebasoodsamates tingimustes koormame, paistab mulle otse imekspandav, et need nõrkemata seda kõike ära kannatada suudavad. Talvel ei saa ma nüüd küll enam midagi kirjutada ja ka pikemate päevade puhul läheb see küllalt pikaldaselt ja vaevaliselt. Kallis sõber, olge mõõdukas oma silmade koormamisega!

Muidu läheb mul ikka veel üsna keskmiselt, kaotan aga, paraku, ühe vana sõbra teise järel ja jään ikka enam üksi. Uued ja nooremad sõbrad asendavad kadunud vanu aga õige harva.

Elage ühes oma armsate omastega hästi ja tervitage oma austatud proua abikaasat.

Teie truu ja ustav sõber

A. Neus.

Tallinnas, 2. märtsil, 1864.

1. *teade Tarvastu eesti kooli kohta*, s. o. tõenäoliselt teade Viljandimaal Paistus ja Tarvastus lihtsate rahvameeste J. Adamsoni, H. Wühneri jt. poolt algatatud eesti rahvusliku liikumise ühe tähtsama ja ulatuslikuma ürituse, eesti emakeelse keskkooli, nn. Eesti Aleksandrikooli asutamise eeltööde kohta, vt. Eesti NSV ajalugu. Tallinn, 1952, lk. 198.

2. Ajakiri „Inland" lõpetas ilmumise 1863. a. — Neus mõtleb nähtavasti A. Bulmerincqi kirjutust „Das Landschulwesen Liv-, Est- und Kurlands" (Maakooli-asjandus Liivi-, Eesti- ja Kuramaal). Inland 1862, vg. 631—638, mis toob andmeid maakoolide ja õpilaste kohta.

3. *circa* (lad.) — umbkaudu, umbes.

4. Knüpffer, vt. kiri 1, viide 2.

5. Reuter, Fritz (1810—1874), tuntud alamsaksa kirjanik-humorist. — „Hanne Nüte un de lütte Pudel. Ne Vogel- un Menschengeschicht'" (Hanne Nüte ja väike puudel. Üks lugu lindudest ja inimestest). 1862.

6. Beyersdorff, Johann Fr. (1796—1875), arst Tallinnas.

7. Perioodiline väljaanne „Archiv für Geschichte Liv-, Ehst- und Kurlands" (Liivi-, Eesti- ja Kuramaa ajaloo-arhiiv) ilmus Eestimaa Kirjanduse Seltsi toetusel 1842. a. alates; Schirren toimetas seda 1861. a. peale.

8. Mittheilungen der Ehstländischen Literärischen Gesellschaft (Eestimaa Kirjanduse Seltsi Teated) 1.—2. vihk ilmusid Tallinnas 1860—1861.

73. NEUS KREUTZWALDILE.

[21. V 1864.]

Kallim sõber!

Võtke vastu minu südamlikum tänu Teie 22. märtsi k. a. sõbraliku ja sisurikka kirja eest ja vabandage, et alles nüüd vastan. Minu kadunud sõber J. Paucker kaebas sagedasti, et

ta oma töödega edasi ei jõua ja ma leian, et täiesti tema seisukorras olen [1].

Viljandimaal kavatsetud kool huvitab mind [2]. Piiskop Walteri vaated, nagu ta neid viimasel maapäeval avaldas [3], on vist juba varem Maurach'ile ja Carlblom'ile mõjunud [4]. Kuigi eestlaste suurel enamikul rahvuslikku teadvust ei ole, on koolmeistrite hulgas neid küllaltki, kes midagi selletaolist endas kannavad. Vanas „Pärnu Postimehes" — uus meeldib mulle muuseas vähem — olen ma selle kohta selgeid tõendusi leidnud [5]. Muidu on veel tükk maad, kuni eestlased soomlastele järele jõuavad! Ja siis leian ma, otsekoheselt öeldes ja ilma üksikuid liialdusi salgamata, et pole ühtki põhjust soome rahvuslikkude püüdmiste puhul kohkuda. Jah, ma rõõmustan südamest, et osa soome talupoegi ettepaneku tegi lahti ütelda oma õigusest koduseks tarvitamiseks viina põletada ja et see ettepanek vastu võeti [6]. Andku jumal, et ka eestlased võiksid midagi sarnast ja nende olukorrale ning seisukohale vastavat täide viia.

Siia asutatava eesti kooli kohta ei kuule ma midagi, aga, tõsi küll, ma puutun inimestega vähe kokku. Meie kirikute ehitamisega läheb sel aastal väga viletsasti, eriti all-linnas. Iga kainelt mõtleja võis seda ette näha. Ometi on siin inimesi, kes eestlasi igapidi toetavad. Ka lugupidamine Lais'ist, Kaarli kiriku uuest eesti pastorist, olevat tema arvurikka koguduse seas silmanähtavalt kasvamas. [- - -]

Ma töötan juba aastaid eesti veejumaluste koostamise kallal ega suuda seda lõpetada. Kord leidub uut materjali, kord pakub üks või teine ligidalt või kaugelt leitud asi uusi vaatekohti ja nii tuleb kord ühtteist täiendada, kord midagi ümber töötada. Väsitavalt mõjub ka see, et asi peaaegu kedagi ei huvita. Pabst, kes Kirjanduse Seltsis peab hoolitsema kodumaa ajaloo sõprade ja harrastajate meelelahutuse eest, haarab kord aastas, kui ta mitte midagi muud enam kätte ei saa, veejumaluste nagu päästerõnga järele, ja ma ei kahtle, austatud kuulajad imestavad veidra kalduvuse üle, mis niisuguste uurimuste ja arutluste juurde juhib.

Väikese tõlgitud muinasjuttude kogu autor Ellerberg on pärit Haapsalust, tema isa, sealne tisler, tubli eestlane, keda ma tunnen, põlvneb Hiiumaalt [7]. Kuidas on lood Teie Laakmanni juures ilmunud muinasjuttudega? Kas on loota teist vihku [8]? Teie muinasjutt tütarlapsest ja isejahvatavast kirstust,

kus on altilmast toodud veskikivid, on ära trükitud ka Ermani ajakirjas „Archiv für wissenschaftliche Kunde von Russland", XXII köites [9]. Sealsamas näidatakse ka mõnede eesti muinaslugude sugulusele vene (nagu „Kalevipoeg", X lugu, veel lähedasem on üks läti muinasjutt) ja hiina pärimustega.

Meil, ma mõtlen õde ja ennast, seisab varsti raske kaotus ees. Meie tsensor Blagoveštšenski, kõige humaansema südamega ja austamisväärsem mees, keda paljud teose „Der Ehste und sein Herr" autoriks peavad ja kellega me lähemad sõbrad oleme, on pärast kaheksakuist haigust suremas [10]. Dr. v. Berg, Riia tsensuuriametniku Bergi poeg, endise kindralsuperintendendi pojapoeg, on teda kõige hoolsama raviga veel nii kaua hoidnud, aga nüüd kaob jõud enam ja enam, päevast päeva vajub ta ikka enam kokku [11]. Tema naine ja naisevend Nocks, kel veel kaks poega, meedik ja majandusteadlane, Tartus on, kaotavad muidugi veel rohkem [12]. Nii kaotame ühe sõbra teise järel ja jääme üksildasena maha.

Elage hästi, kallim sõber, ja hoidke end vapralt püsti, et Teie armsatele omastele ja Teie sõpradele troosti ja tuge oleks. Teie auväärt proua abikaasale palun edasi anda minu alandlikum tervitus. Ustavalt

Teie

tänulik sõber

A. Neus.

Tallinnas, 21. mail [18]64.

1. J. Paucker, vt. kiri 26, viide 3.

2. Vt. kiri 72, viide 1.

3. Walter, Carl F. M. (1801—1869), Liivimaa kindralsuperintendent 1855—1864, luteriusu piiskop 1859. a. alates. Siin on kõne tema Liivimaa rüütelkonna maapäeva avamise puhul 9. märtsil 1864. a. peetud jutlusest, milles ta balti-saksa aadli reaktsioonilistelt positsioonidelt lähtudes rõhutas Baltimaal kehtiva poolfeodaalse sotsiaalse ja poliitilise struktuuri säilitamise kui ka maa põliselanike, eestlaste ja lätlaste sakslasteks ümberrahvustamise vajadust.

4. Neus mõtleb arvatavasti Põltsamaa pastorit Carl P. L. Maurach'i (1824—1900) ja Tartu gümnaasiumi usuõpetajat August Carlblom'i (1799—1877).

5. *Vana „Pärnu Postimees“*, s. o. J. V. Jannseni toimetatud 1857—1863, — *uus*, s. o. Caspar F. Lorenzsonn'i (1811—1880) 1864.—1879. a. toimetatud „Pärnu Postimees“.

6. Otsus talupoegade koduse viinapõletamise keelamise kohta võeti vastu Soome maapäeval 1864. a. aprillis.

7. Ellerberg, Gustav, raamatuköitja ja enamasti vaimulikkude raamatukeste sepitseja Haapsalus. — Siin on nähtavasti kõne tema teosest „Vana jutumees“ I—III. Tartus, 1862—1867.

8. *teist vihku*, s. t. tegelikult kolmandat vihku, sest „Eesti rahva ennemuistsed jutud ja vanad laulud“ 1. vihk ilmus Tallinnas; 2. vihk Tartus, 1864. 60 lk. 1750 eks.; 3. vihk Tartus, 1865. 52 lk. 1750 eks. Honorariks kummagi vihu puhul 50 prii-eksemplari, vrd. ka kiri 65, viide 7.

9. Kr-i muinasjutt „Vaeselapse käsikivi“ (vt. Eesti rahva ennemuistsed jutud. Tallinn, 1953, lk. 62—65) on avaldatud mainitud ajakirjas XXII (1863), lk. 616—617. W. Schott'i artiklis (sealsamas lk. 589—594) „Beiträge zur Verwandtschaft russischer und finnischer Ueberlieferungen, nebst russisch-chinesischem Anhange“ (Lisandusi vene ja soome pärimuste sugulusele koos vene-hiina lisaga) kõneldakse ka eesti muistendite sugulusest vene ja hiina muistenditega.

10. Blagoveštšenski, Vassili T. (1801—1864), õpetaja, hiljem tsensor Riias ja Tallinnas. Tema sidemed „Eestlane ja tema isand“ väljaandmisega vajavad veel lähemat selgitamist. Vt. ka Kirjavahetus III, lk. 236.

11. Berg, Carl (1830—1888), arst Tallinnas 1863—1888. — Berg, Carl G. (1802—1862), tsensuuriametnik Riias. — Berg, Carl E. (1773—1833), Liivimaa kindralsuperintendent 1828—1833.

12. Nocks, vt. kiri 41, viide 3. — Tema õde Helene oli Blagoveštšenski naine. — Pojad: 1) Emil G. Nocks (1843—1899), Tartu ülikoolis 1863—1869, hiljem arst Amuurimaal. 2) Paul N. Nocks (1839—1891), Tartu ülikoolis 1860—1864, hiljem Eestimaa kubermanguvalitsuse ametnik.

74. NEUS KREUTZWALDILE.

[2. V 1866.]

Kõrgesti austatud sõber!

Praegu sain rõõmustava teate, et Teie preili tütar on hiljuti end härra Blumberg'iga Tartus kihlanud ja ma ei saa

armsatele kallitele vanematele kui ka õnnelikule noorele pruutpaarile oma kõige otsekohesemat ja südamlikumat õnne soovimata jätta [1]. Eelmisel suvel, kui Blumberg Helsingisse reisis, oli mul heameel temaga isiklikult tutvust teha. Mulle jäi siis nii meeldiv mulje, et ma ei kahtle, et Teie tütar abielus nii tubli ja püüdliku mehega oma väärilist õnne leiab.

Et oma pikka vaikimist Teie heatahtlikkuse ees vabandada, lubage, et ma oma vanaduse endastmõistetava nõtruse ja loiduse üle vähem kaeban ja neile ainult vihjan. Nüüd on nõrgale nägemisele veel kuulmise kaotus juurde tulnud!

Kõige huvitavam (nimelt seetõttu, et see avaraid väljavaateid, oletusi ja arvatavasti uurimusi esile kutsub), mis ma viimasel ajal lugenud, on Helsingi professori G. Forsmann'i väike uurimus pärimuste kohta, mis meile soomesugu rahvaste muinasaja üle teateid annavad [2]. Pariisis olevat kaljudel säilinud vanapärsia kiilkirjade põhjal avastus tehtud, et enne semiitide ja aarialaste Mesopotaamiasse sissetungimist oli see maa juba ühe mitte päris harimata soomesugu rahva poolt asustatud. Kiilkirjad olevat kolmes keeles, ja ühes neist arvatakse soomesugu keelt ära tundvat. Nagu paistab, on aga seni ainult mõned üksikud sõnad ära märgitud, mis soome sõnu meelde tuletavad. Peale selle on Forsmann ja paar ungarlast iseseisvalt tõendanud, et Attila hunnid pärastiste ungarlaste sugulased on olnud [3]. Mina oma tagasihoidlikus osas olen selle läbi põhjust leidnud väikese artikli koostamiseks, kus ma tähelepanu 6 läänesoome taimenime suurele sarnadusele sanskriti keelega juhin [4]. [- - -] Iseäranis tahaksin teada, kas eestlased oma koduses elus kuuske umbes niisamuti tarvitavad, nagu seda sakslased siinmaal teevad; siis, kas vabarnapõõsaga on seotud mõni ebausk või mõni komme? Viimase kohta eriti ei suuda ma meelde tuletada, et ma midagi säärast oleksin lugenud. Võib-olla võite mulle ka lahkesti teatada, kas sarapuul on mõnda sidet abielu või armastusega? Ka segadus, mis Hupeli järgi saare ja sarapuu eestikeelsetes nimedes valitseb, kui tal selles tõesti õigus on, näib mingile müütilisele vihjavat.

Mind rõõmustas väga see teade, et Laakmannil, hoolimata maamehe halvast aastast, siiski võimalik on olnud Teie eesti rahva muinasjuttude uut vihku avaldada [5]. Ma loodan, et kui see seni veel siia pole jõudnud, siis varsti jõuab. Sest sealt leian ma ikka asju, mis uut valgust mitte ainult soome sugu-

harude, vaid ka nende naabrite ja eriti sakslaste vanadele müütilistele kujutlustele heidavad. Seda on aga paraku liiga vähe tunnustatud. Mitte vähem pole mind Teie uus lauludekogu rõõmustanud[6]. Ma pean seda väga heaks märgiks, kui niisugused asjad nii palju vastukõla leiavad, et trükkija neid välja võib anda. Kas võite mulle ütelda, kes on „Vastse laulu ja kannel" autor[7]?

Nüüd soovin Teile ja Teie auväärt perekonnale üsna rõõmsat ning kosutavat suve ja palun Teie auväärt proua abikaasale minu kõige alandlikum tervitus ütelda.

Kõige otsekohesema austuse ja ustavusega

Teie truu ja tänulik sõber

A. Neus.

Tallinnas, 2. mail 1866.

1. Blumberg, Gustav (1834—1892), õpetaja Tartus; Kr-i väimees. Eesti rahvuslikus liikumises konservatiivse-klerikaalse suuna poolehoidja. Vt. Kirjavahetus III, lk. 344.

2. Forsmann, G., hiljem Yrjö-Koskinen, Yrjö S. (1830—1903), tuntud soome ajalooteadlane ja juhtiv ühiskonnategelane. — Tema „väike uurimus" ei olnud kommenteerijale kättesaadav.

3. Attila (?—453), hunnide juht ja väepealik.

4. See Neusi artikkel on tundmata.

5. Vt. kiri 73, viide 8.

6. *Teie uus lauludekogu*, s. o. Viru lauliku laulud. Tartus, 1865. 118 lk. 2000 eks. Honorar — 100 köidetud eks.

7. „Vastse laulu ja kannel" (ilm. 1863) autor oli Friedrich Kuhlbars (1841—1924), tuntud eesti luuletaja.

75. NEUS KREUTZWALDILE.

[12. X 1866.]

Kõrgesti austatud sõber!

Lahke ja sõbraliku meelespidamise eest, mis Te mulle üles näidanud, saates mulle koos 4. mai kirjaga oma päevapildi, — nende kummagi eest ütlen Teile oma kõige otsekohesemat ja

südamlikumat tänu. Et see nii hilja sünnib, palun heatahtlikult andeks anda ja vabandada. Minu kirjutamine on väga pikaldane ning vaevaline ja ma olen kogu suve artikliga Kuramaa kuningate kohta ametis olnud [1]. Õigupoolest ei peaks inimesed, kes keset mõnda suurt raamatukogu ei istu, säherdusi töid üldse mitte ette võtma. Kui palju aega läheb kaduma, et ainult materjali kokku kanda, ja kui väga koormatakse sellega teisi!

Teie muinasjuttude kogu üle rõõmustan väga [2]. Helsingi Kirjanduse Seltsi väsimatu töö üle tuleb imestada. Hiljuti on üks selle liige, prof. Forsmann ka huvitava uurimuse liivlaste kohta kirjutanud [3]. Ta on arvamisel, et läti rahvastik enne liivlasi Liivi- ja Kuramaal asus, et liivlased sisse tungisid ja lätlased mere ning jõgede äärest eemale metsadesse surusid.

Ka üks tuntud saksa muinasaja uurija, Mannhardt [4], on J. Grimmi jälgedesse astunud ja pöörab tähelepanu eesti rahvaluulele. Väga huvitav on tema teos „Die Götterwelt der deutschen und nordischen Völker" [5], kuna ta selle sissejuhatuses india mütoloogiast kõik need kohad kokku võtab, mis põhjamaade paganluse seletamiseks ja mõistmiseks kaasa aitavad. Nüüd on ta sellega ametis, et koguda ja läbi töötada kõik, mis Põhja-Euroopas põllutöö kommete ja kujutluste kohta käib. Ja et ta selle kohta juba suure hulga andmeid mitmelt poolt Saksamaalt on saanud, seda näitab tema viimane teos: „Roggenwolf und Roggenhund. Beitrag zur germanischen Sittenkunde" [6]. Tema trükitud „Palve" sellekohaste teadete asjus olete vist Tartust juba saanud [7]. Meie siin Tallinnas oleme tema onupoja Russwurmi kaudu Haapsalus temaga läbikäimisse sattunud. Ta kirjutab mulle, tal olevat Teie „*Kalevipoeg*", Teie Boecler [8], „Ehstnische Volkslieder" [9] ja „Mythische und magische Lieder" [10], Hurda „Sagen aus Põlwe" [11] ja Castréni „Mythologie" [12]. Et ta neid raamatuid lugenud, seda näitavad hiljuti mulle saadetud küsimused: 1) Kas on midagi ligemat *kolli vihu* ja *kolli* kohta päevavalgele tulnud? 2) Niisamuti *Rõugutaja* ja *Ronguse* kohta [13], eriti, kas neil oli ühendust põlluharimisega? 3) Kuidas on lugu ligemalt eesti lõikuspiduga, mille kohta pastor Hollmann 1841 jälgi leidnud, kusjuures esimesest pekstud rukkist üks lusikatäis maa sisse maeti [14]? 4) Kas on rohkem kui üks teade kombe kohta, et õlut kividel niitude ja nurmede heaks ohverdati, esimene katsekakk *Uku*-kivile kanti? 5) Missugused kindlad andmed ja

tõendid (peale Gutslaffi palve[15]) on *Uku-Pikker-Vanaisa* kui põllutööjumaluse kohta? 6) Kas pühitsesid eestlased samasugust kevadpidu kui soomlased, kus *Uku* karikat joodi ja *Uku* vakka otsiti? 7) Mis tõendusi on *Maaema* ja tema austamise kohta? 8) Kas seatakse maa-alused- ja hingede päeval toidetavad surnud (välja arvatud Boecleri teade) viljakasvuga ühendusse? 9) On *metsiku* kohta (Boecler lk. 12) veel midagi päevavalgele tulnud[16]? 10) Kas Hollmanni poolt leitud mihklipäeva ohver, kusjuures l e n d a v a m a o all kukkesid ohverdati, on ka põllu viljakusega seotud[17]? 11) Kas eestlastel on selle kohta mõni kindel kõnekäänd, kui keegi lõikuse või muu põllutöö puhul haigeks jääb? See küsimus on mõnikord põlluharimise müütilisi olendeid avastada aidanud.

Ma olen Mannhardti küsimused täielikult ära kirjutanud, et Teie tema püüdmisi hinnata võiksite. Võib-olla olete nõus temale ka oma teadmiste rikkast varaaidast midagi edasi teatama? Blumberg võiks selle juhtumise korral Mannhardtile kui Õpetatud Eesti Seltsi liikmele edasi saata, või ka mina oleksin selleks valmis. Selle vähese, mis minul temale teatada on, panen ma lähemal ajal paberile. Minu arvates sisaldavad eesti pärimused igatahes mõndagi, mis mitte ainult soome, vaid ka saksa või õigemini üldse germaani mütoloogia selgitamiseks kaasa võiks aidata. Kahjuks tuntakse selle vastu liiga vähe huvi niihästi Saksamaal kui ka — meie endi juures.

Mis uue kirjaviisi edusammudesse puutub, — Teie sellekohaste teadete eest minu parem tänu! — siis on siinsed ametlikud teadaanded uue kirjaviisi juurde jäänud, sestsaadik kui Russov algust tegi. Et siin mõnes kihelkonnas rahva jaoks raamatukogusid on asutatud, olete vist juba kuulnud[18]. Noorem Gebhardt jutustas siin hiljuti[19], tema kihelkonnas ei küsitavat ja loetavat ühtki raamatut nii palju kui *Maa-ilma*[20].

Soovides Teile ja kõigile Teie omastele kõige paremat — Teie proua abikaasale mu kõige alandlikum tervitus! — ja andes end Teie sõbraliku heatahtluse hoolde, jään austuse ja armastusega

Teie

ustav

A. Neus.

Tallinnas, 12. oktoobril [18]66.

1. Vt. kiri 19, viide 4.

2. S. o. Eesti rahva ennemuistsed jutud. Helsingis, 1866. XII + 368 lk. 500 eks.

3. *uurimuse liivlaste kohta*, s. o. Sur l'Antiquité des Lives en Livonie (Liivlaste muinasajast Liivimaal). Helsingfors, 1866. 94 lk. (= Acta Societatis Scientiarum Fennicae).

4. Mannhardt, vt. kiri 58, viide 9.

5. „Die Götterwelt der deutschen und nordischen Völker" (Saksa ja põhjarahvaste jumalate maailm). Berlin, 1860.

6. „Roggenwolf und Roggenhund. Beitrag zur germanischen Sittenkunde" (Rukkihunt ja rukkikoer. Lisandus germaanlaste kommeteloo juurde). Danzig, 1865.

7. „*Palve*", s. o. küsimuskava ühes palvega saata temale teateid lõikuskommete kohta. See ühes Kr-i vastustega on ära trükitud ÕES-i Aastaraamatus (Sitzungsberichte der GEG) 1866, lk. 12—17.

8. Vt. kiri 47, viide 4.

9. Vt. kiri 1, viide 1.

10. Vt. kiri 43, viide 4.

11. S. o. J. Hurt, Beiträge zur Kenntniss estnischer Sagen und Überlieferungen. Aus dem Kirchspiele Pölwe (Lisandusi eesti muistendite ja rahvapärimuste tundmaõppimiseks. Põlva kihelkonnast). Tartu, 1863. 30 lk.

12. Vt. kiri 46, viide 1.

13. Vt. kiri 4, viide 9.

14. Hollmann, vt. kiri 41, viide 2. — Siin on kõne tema kirjutusest „Ueber die Bedeutung des Wortes *Pikne*" (Sõna pikne tähendusest). VerhGEG I, 2 (1843), lk. 36—40.

15. Gutslaff, vt. kiri 27, viide 8.

16. *metsik*, vt. ka kiri 19.

17. *lendava mao all* — siin Neus eksib, lugedes Hollmanni (vt. viide 14) algteksti „Dache" (sks.) katuse — asemel „Drache" — lendav madu — seega siis p. o. — katuse all kukkesid ohverdati.

18. *raamatukogud*, vt. Kirjavahetus III, lk. 310—311.

19. Gebhardt, Peter B. F. (1832—?), pastor Järva-Jaanis alates 1861. a.

20. S. o. Kr-i „Maailm ja mõnda mis seal sees leida on". 1—5. Tartus, 1848—1849.

Tallinnas, 30. detsembril 1866.

Kallim sõber!

Võtke lahkesti ja sõbralikult vastu minu südamlik tänu ilusa jõulukingituse eest, mis Te mulle oma suurepäraste „*Ennemuistsete juttudega*“ tegite. Jah, Te olete praktiline mees! Hoolimata pikast vahemaast, olete osanud asja nõnda korraldada, et Te oma ümberpööratud 17-aastasele vanapoisile püha jõulupuu külge kingituse riputasite, mis just niisuguses vanaduses tagasitulevale nooruslikkusele kõige paremini sobib[1]. Aga ka peale selle, osav *practicus*[2], on muinasjutud mulle lapsest saadik armsad. Minu vana vanaema jutustas neid mulle ja kuigi need ammu mul peas olid, ei väsinud ma neid kunagi ikka uuesti kuulamast. Sellepärast tahaksin eesti koolmeistreile nõu anda, et nad Teie muinasjutte hoolsasti oma sihtideks kasutaksid, mis puhul nad ühtlasi väga mõjuka toetuse uue kirjaviisi maksmapanemiseks võidaksid. Peale selle on mul veel teine kogemus. Kui ma koduõpetaja olin[3], küsis minult perenaine, kas ma ei saaks temale mõnda sobivat raamatut anda, mille abil tema oma 6-aastast tütrekest, kes juba veerima hakanud, võiks lugema õpetada. Andsin temale vennad Grimmide 3 muinasjuttu, mis ühes ajakirjas olid trükitud. Lugemine algab jutuga „Õeke ja vennake“. Siis võtab väikene vihu, istub maha ja uurib omaette. Kui ta lõpuks kolm muinasjuttu läbi töötanud, loeb ta iga raamatut soravalt. Mul on heameel, et Soome Kirjanduse Selts, hoolimata kokkuhoidmisest, mida ta ilmselt silmas pidanud, on Teie raamatule osanud ometi üsna ilusa ja viisaka välimuse anda.

Nagu muinasaja, nõnda ka vanaaja mütoloogia puhul ei suuda me paljudel kordadel kunagi päris kindlale selgusele jõuda ja peame piirduma oletuste ning teooriatega, mis üksteisest sagedasti hoopis lahku lähevad. Kui andmed *Rõugutaja tite* kohta kinnitust leiavad, siis pole ühtki kahtlust, et teda põlluharimisega siduda saab, nagu seda suhe sõnaga *rõuk* juba iseendast näitab, kuigi nimi *Rõugutaja* algupäraselt ehk teisiti oli tuletatud. [- - -]

Kuidas küll kõnelus Delbrück'iga Teid huvitama peab[4], võin ma endale teatud määral ette kujutada, ja mul on heameel, et jälle kellelgi osavõtmist eesti asja vastu on. Peaks Tartu professor Meyer ka natuke märkama, et eesti keel endas mõndagi peidab, mis sanskritiga ühte langeb[5]. Kõige elavamalt aga sooviksin, et mõni meie noortest kaasmaalastest, kes eesti rahvapärimuste vastu huvi tundma hakanud, vaevaks võtaks sanskriti keelt ja vana-india pärimusi tundma õppida. Ma ei kahtle sugugi, et ta võiks üsna palju üllatavaid avastusi teha. Missugusteks otsusteks ja järeldusteks see põhjust annaks, seda ei saa üldse ette näha.

Väga pahandav on mulle, et ma suvel Teie märkusi lõikuskommete kohta siin loetud ajalehtedes üldse ei märganud[6]. Hiljem olen neid asjata otsinud. Mannhardtile saatsin ma mõned märkused ja üksikasjalikumalt oma arvamise *kolli* kohta. [- - -]

Teie

ustavalt alandlik

A. Neus.

Mis Teie ütlete G. Schultzi õnnelikkude — müütiliste avastuste kohta[7]?

1. *ümberpööratud 17-aastasele*, s. o. 71-aastasele.

2. *practicus* (kr.) — kogemustega inimene, praktik.

3. Neus oli koduõpetaja 1818.—1821. a.

4. Delbrück — tundmata.

5. Meyer, Leo (1830—1910), keeleteadlane, Tartu ülikooli professor 1865—1898 ja ÕES-i esimees 1869—1898.

6. Vt. kiri 75, viide 7.

7. Schultz, vt. kiri 34, viide 3. — Siin nähtavasti vihje tema pseudorahvapärase teose „Ilmatar. Eine divina commedia rustica" (Maamehelik jumalik komöödia) kohta, mis ilmus ajakirjas „Baltische Monatsschrift" XIV (1866), lk. 89—130.

KIRJAD
E. SACHSSENDAHLILE

76a. KREUTZWALD SACHSSENDAHLILE.

[12. III 1844].

Teie ausust

palun seega lahkesti saata 5 eksemplari Henning'i „*Epistlijutlused*“ (nr. 32) [1]. Härra ülempastor Hesse ei ole meile seni midagi läkitanud, kui Teie tema käest mõningaid meil puuduvaid, minu eelmises nimekirjas märgitud raamatuid olete saanud, siis laske mõnda ka meile tulla [2].

Alati kõige austusega

Teie aususe

ustav

Kreutzwald.

Võrul,
12. märtsil 1844.

1. Siin kui ka järgnevates kirjades on kõne raamatute tellimisest Võru müügilao jaoks, mis asutati Kr-i algatusel ÕES-i poolt 1839. a. eestikeelsete raamatute parema levitamise otstarbel. Raamatute tellijaks ja müümise eest vastutavaks korraldajaks oli Kr., kuna müük toimus kohaliku talurahvakaupluse kaudu. Vrd. ka kiri 183. — Henning, Carl M. (1774—1856), pastor Järva-Peetris, hulga vaimulikkude raamatute ja brošüüride sepitseja. „Pühapäevade ning suurte pühade epistlijutlused“. I—II, Tallinnas, 1837. VIII + 604 lk.

2. Hesse, Conrad Ed. (1796—1882), pastor Kuressaares. Tema oli Saaremaa pastorite poolt kirjutatud raamatute müügikohtadesse edasitoimetaja.

76b. KREUTZWALD SACHSSENDAHLILE.

[30. V 1844.]

Teie ausust

palun seega lahkesti Võru raamatulao jaoks saata 10 eksemplari

Vene süda ja vene hing [1].

Kõige austusega tervitades

Teie

ustav

Kreutzwald.

Võrul,
30. mail 1844.

1. S. o. sentimentaalsete rahvaraamatute autori Johann Sommer'i (1777—1851) teost „Vene süda ja vene hing. Suve Jaani mälestamised suurest Vene ja Prantsuse sõjast". Pärnus, 1841. X + 206 lk.

76c. KREUTZWALD SACHSSENDAHLILE.

[8. XII 1844.]

Teie ausus

on nii lahke ja ei pane oma ülesande mõne päeva võrra viibinud täitmist mitte minu, vaid kaupmehe unustamise kirja, kes Teile raamatukesed otsemaid pidi kätte saatma. Mineva aasta rehknungite lõpetamise puhul oli märgitud raamatukestest üksnes viis numbrit saldoks jäänud, nimelt:

nr. 34—50 eks., neist on müüdud	4 eks.	8 kop.	Saldo 46 eks.	
„ 35— 1 „ „ „ „	1 „	1 „		
„ 38— 4 „ „ „ „	4 „	16 „		
„ 40—11 „ „ „ „	— „	— „	saldo 11 eks.	
„ 56— 1 „ „ „ „	1 „	6 „		
		31 kop.	hõbedat	
Pärast 10% rabati mahaarvamist jääb	28 „	„		

Need 28 kopikat lähevad koos ülejäänud 57 traktaadiga siinjuures kaasa; ma rõõmustan südamest, et meie [ladu] sellest Henningi s-st puhtaks on saanud!

Tõsise austusega alati

Teie aususe

ustav

Kreutzwald.

Võrul, 8. detsembril
1844.

77. KREUTZWALD SACHSSENDAHLILE.

[14. XI 1849.]

Õpetatud Eesti Seltsi härra sekretärile Tartus.

Meie hiljutise kõneluse põhjal[1] lasksin ma Tema Ekstsellentsi tõelise riiginõuniku jne. härra von Köppeni kaudu[2] Keiserlikule Teaduste Akadeemiale Õpetatud Eesti Seltsi nimel palve ette panna, et Akadeemia ühe eksemplari oma teostest ka meie Eesti Seltsi raamatukogule annetaks, kusjuures ma veel eriti soovi avaldasin, et „Beiträge zur Kenntniss des Russischen Reichs“ meile mitmes mõttes huvitav ja meeldiv oleks[3]. Sellele palvele sain ma härra v. Köppeni kaudu 5. skp. järgmise resolutsiooni:

„Teie soovi, et Akadeemia Õpetatud Eesti Seltsile Tartus mõningaid oma teostest saadaks, kandsin ma ette. „Beiträge zur Kenntniss des Russischen Reichs" pole veel kunagi *gratis* ära antud[4], küll aga Akadeemia „*Bulletin*", ja see (nimelt ajaloo osakonna „*Bulletin*") saadetakse Seltsile[5]. Palun Teid esialgu seda otsust Seltsi härra sekretärile teatada".

Käesolevaga seda kohustust täites palun vähest edu hea tahtega vabandada.

Kõige suurema lugupidamisega on mul au olla

Teie alandlik

Kreutzwald.

Võrul, 14. novembril
1849.

1. Kr. käis Tartus 1849. a. septembri lõpupäevil, vt. kiri 24.

2. Köppen, vt. kiri 25, viide 7.

3. „Beiträge zur Kenntniss des Russischen Reichs" — Vene Teaduste Akadeemia poolt väljaantud teaduslik ajakiri, ilmus 1839. a. alates.

4. *gratis* (lad.) — tasuta, muidu.

5. „*Bulletin*" — Bulletin de la Classe historico-philologique de l'Académie Imp. des Sciences de St.-Pétersbourg. — Vene Teaduste Akadeemia poolt väljaantud ajakiri, mis sisaldas peamiselt Akadeemias peetud ettekandeid, koosolekute kirjeldusi jm.

78. KREUTZWALD SACHSSENDAHLILE.

[jaanuari algul 1850.]

Armas ametivend!

Teie tagasihoidlik vähenõudlikkus paneb mind imestama, et Te mu saadetust tänuvääriliseks pidasite[1]. Neusi lauludevihuga ei saa ma Teile kasulik olla sel lihtsal põhjusel: mul ei

E. SACHSSENDAHL.
H. E. Hartmanni sulejoonis.

ole seda[2]. Keegi sõber kirjutas mulle Tallinnast üsna jõulu eel, raamatuke olevat ilmunud[3], seejärel teatab mulle Neus 24. dets., ta olevat minule Kluge raamatukaupluse kaudu ühe ajutise eksemplari läkitanud, kuna ilueksemplar hiljem järele saadetavat[4]. Aga Kluge on nähtavasti kõige lühemat teed üle Lüübeki, Amsterdami, Riia jne. kasutanud, nii et saadetus veel Võrule pole jõudnud. Väga kurvastav oli mulle Teie sõnum Faehlmanni kohta, olen muuseas Teiega täitsa ühel arvamisel, et ta 18. tagasi valitaks[5]. Nii rikast ja sooja südant Eesti Selts kindlasti enam oma ettevõtmistele ei leia, laskem siis sel südamel oma viimsed tuksumised presidenditoolil tuksuda, kuni *Vanaisa* talle sealpool ühe parema presidendiameti kätte juhatab. Pärast tema lahkumist tunneme end muidugi mõnda aega vaeseksjäänuina ja leinalastena nagu kunagi need, kes nelipühiks Jeruusalemma kokku tulid[6]. Kui me aga tahte poolest kindlad püsime ja vahetevahel mõne vähenõudliku *tuhkakaku* küpsetame, siis ei kahtle ma selles, et tema truu vennahing — kuigi just mitte tuleleegina — meie, tema lähedaste ümber hõljub ja et tema mälestus meile elustavat jõudu annab. Kuigi me kõik juba kuude kaupa selle raske löögi vastu valmistatud oleme, meie kartused päevast päeva kasvama peavad, ometigi üllataks meid sõnum sellest sündmusest nagu välk selgest taevast; udu, mis praegu veel nii paljude pilkude eest selle mehe väärtust varjab, lahkub siis, ja nemad ei mõista, kuidas nad võisid niisugust inimest vööriti hinnata. Mina olen karvapealt veerandaastasada tema sõbrapõue päikesesoojuses elanud ja olen teda alati näinud ustavana, tõemeelsena ja moondamatuna; ainult Teie, kes Te viimastel aastatel temale samuti lähedal olete seisnud, suudate mõista, m i s mina temaga kaotan. Tervitage teda südamest

[Kreutzwald].

1. *saadetus* — arvatavasti Kr-i kirjutus „Der heilige Bach Wõhhando“ (Püha jõgi Võhandu; käsikiri KM RO ÕES SK 142, mustand KO Fond 24 M. 63 : 23) ja võib-olla ka „Freundesgruss an die gelehrte Estnische Gesellschaft zu Dorpat zu ihrem Stiftungstage d. 18. Januar 1850“ (Sõbratervitus Õpetatud Eesti Seltsile Tartus tema asutamispäevaks 18. jaan. 1850; käsikiri KM KO ÕES M. A. 169 : 5, mustand Fond 24 M. 63 : 23), mis kanti ette ÕES-i aastakoosolekul 19. jaan. 1850, vt. Inland 1850, vg. 78.

2. *Neusi lauludevihk*, vt. kiri 1, viide 1.

3. *Keegi sõber* — tundmata.

4. Vt. kiri 26.

5. *et ta 18. tagasi valitaks*, s. o. 18. jaanuaril ÕES-i esimeheks tagasi valitaks, mis ka toimus. Inland 1850, vg. 77.

6. Viide piiblis esinevale legendile Kristuse jüngrite kokkutulemise kohta Jeruusalemma pärast tema surma.

79. KREUTZWALD SACHSSENDAHLILE.

[29. I 1850.]

Austatud härra ametivend!

Hiljuti võtsin endale vabaduse ja tülitasin Teid ühe ülesandega, mille Te nähtavasti laadamõllus olete unustanud, võibolla andsin ka mina ise selleks põhjust, kuna ma ühtki meelespea-sedelit juurde ei lisanud ja Teie ju loomulikult ei võinud ühe sandikitsikusse sattunud väikelinlase krediiti kuigi palju usaldada, kes iga aasta oma kaksteist lootusekuud k o l m e t e i s t k ü m n e n d a l e r a j a b! — Olgu sellega kuidas tahes, ma pole Teie peale pahane, sest ettevaatus on ju tarkuse ema!

Oma õngitseja-ametis on mul aga seda rohkem õnne olnud, sest mul on sööda otsas jällegi üks kalake, keda Teie järgmisel kuul lahkesti ette pange ja ülejärgmisel balloteerimisele võtke. Uus söötavõtnud kalake kuulub soo järgi mustakuueliste klassi, liik: mantlikandja ilma norupeata:

härra pastor Julius Kolbe, leiukoht Võrul[1]. Elutseb enamasti kuival maal, ainult suvel, kui väga kuum on, ajutiselt Tamula järves.

Teie kui looduseuurija liigitate selle loomakese tähendatud tundemärkide järgi kas vanasse Linné süsteemi või mõnda uuemasse ja paremasse[2]. Õpetatud Eesti Seltsile oleks ta kasutamiseks niisama hea kui iga teine veoloom (4 rubla 30 kopikaga[3]).

Teid tervitab sõbralikult

Teie
alandlik
Kreutzwald.

Võrul,
29. jaanuaril 1850.

P. S.

Kui Te juhtumisi leiate Faehlmanni heas tujus olevat, siis andke seesolev temale edasi [4].

1. Kolbe, Julius A. E. (1820—1850), pastor Võrus 1843—1850. — Siin on kõne tema vastuvõtmisest ÕES-i liikmeks; see toimus 8. märtsi koosolekul. Inland 1850, vg. 175.

2. Linné, Karl (1707—1778), kuulus rootsi loodusteadlane, taime- ja loomariigi süstemaatika looja.

3. ÕES-i liikmemaks oli 4 rubla 30 kop. aastas.

4. Arvatavasti kiri, mis pole säilinud.

80. KREUTZWALD SACHSSENDAHLILE.

[6. II 1850.]

Kõrgesti austatud härra ametivend!

Ärge mulle seda süüks arvake, kui saadetus õigeks ajaks pärale ei peaks jõudma; asjad sain kätte reede õhtul 3. skp. ja meie Merkuur läheb siit ainult üks kord nädalas, teisipäeviti [1]. Kes paberi asjus süüdlane on, seda ma ei tea, aga kui kahjukannataja pool olen mina selles loos kindlasti kõige ilmsüütum. Käskjalg, kes Teile minu palve tõi, tuli pühapäeva õhtul suusõnalise vastusega tagasi: *tohtrihärra* olevat teda järgmiseks korraks sinna kutsunud. Kahe päeva pärast sõitis Kolbe, kellele ma 15 rubla hõbedat andsin ülesandega: Teile minu paberivõlg ära õiendada ja ülejääk minu tütre kätte anda [2]; niisugusel korral aga, kui Teil paber veel muretsemata oleks, pidi ta seda ise ostma. Kolbe oli 19. õhtul Santo juures olnud, kes teda oli palunud peakoosolekust külalisena osa võtta [3]. Kuid vaevalt olid nad sinna jõudnud, kui Kolbe teate sai, tema abikaasa olevat äkitselt haigeks jäänud, nii et ta kohe seltskonnast lahkus. Pärast seda ta Teiega enam kokku ei saanud ja oli raha minu tütre kätte andnud seletusega, et ma selle kohta hiljem ise korraldusi teen. Kõik laada ajaks Tartusse

minevad käskjalad said Teie juurde juhatatud; nad tulid mitmesuguste teadetega tagasi, ühed ei saanud Teiega kokku, teised tõid hoopis isesuguseid, sagedasti üksteisele vasturääkivaid vastuseid; lühidalt, laat lõppes ja mina jäin ilma paberita. Teie vabandasite ennast kahekordselt *post festum* [4], loodate, et saate nagu kroonujunkur lahti rabeleda: aga sellest ei pea Teil mingit kasu olema, ma maksan kätte! Teie ei näe minult kuni järgmise laadani enam ühtegi rida, ka Eesti Selts m i t t e k u i m i d a g i! Kuna mul paberit ei ole, siis olen ma täiesti vabandatud.

Kus trükitakse tundmatu suuruse retsensioon minu pihkva laulude kohta [5]? On see määratud „Toimetuste" või „Inlandi" jaoks [6]? Haukugu ja klähvigu mopsid nii palju kui nad tahavad, mina jään oma ortograafia juurde. Iseäranis laidetud *Tara-ie* tõi muuseas sisse meie härra president, see teene ei kuulu minule [7].

Teie nimetate Körberi kalendrit „rõõmsa tuju lapseks" [8]? Mina paraku ei saa Teie arvamisega nõus olla. Värdjas ja äravahetatud laps oleksid muidu küll päris parajad nimetused, siin kohal aga pole nendestki veel küllalt. Körber nõuab retsensiooni? — Reinthal, Faehlmann ja kompanii, Körberi muusa k õ r g e k s k i i t j a d, võivad ju mõrda minna ja selle tite voorusi maailmale pasundada [9]! Pärast seda kui nemad kõiki kirjamehe kenadusi, tema s ü n n i p ä r a s t jutustamiseviisi ja mine tea mida muud kiiduväärilist küllaldaselt on hinnanud, sooviksin mina lõpul teha tagasihoidliku märkuse, et Vändra tuntud väljapressimise ja tüssamise meetod (pastor ja köster on selle peale meistrimehed [10]!) siin otse ääretu häbematusega avalikuks tuleb ja tiitellehel nimetust *vaimulik* selle sihiga k u r j a s t i t a r v i t a t a k s e, et lihtsameelsete inimeste kaukast raha välja kiskuda. See *„Waimolik tähtramat"* pole ei kalender ega vaimukosutuse raamat, vaid silmaga nähtav rahanöörimine. Selle asemel, et õiglase mehe kombel lihtsameelset rahvast valgustada, püüab teda Vändra pimestusvabrik veelgi rumalamaks teha, et siis tagantjärele oma otsatus ahnuses sellest rumalusest kasu lõigata. Pidage ometi silmas tendentsi, millele niisugused sulesepitsused rajatakse! Natuke rõõmsat tantsu kirjeldatakse kui rasket pattu ja just nagu oleks pimestusasutustest (palvemajadest) veel puudus, peavad nüüd ka k õ r t s i d kasutusele tulema, et pöörase Vändra Pätsi lugu laulda!

Tõlke rahvahariduse ministeeriumi ajakirjast, mille Te Seltsis juba varem olete ette kandnud, jätan ma enda kätte, kuna mul praegu mahti pole seda rahulikult läbi lugeda [11]. Küll aga lisan Kodavere nipet-näpet kõige tänuga siia juurde [12].

Sõbraliku tervitusega

Teie

alandlik

Kreutzwald.

Võrul,
6. veebruaril 1850.

1. Merkuur (lad.) — jumalate käskjalg, ka kaubanduse jumal muinasrooma mütoloogias. — *meie Merkuur* — käskjalg, arvatavasti postivedaja, kes Võru ja Tartu vahet sõitis.

2. *minu tütre kätte anda* — arvatavasti Adelheid Kr-i (s. 1834) kätte.

3. *19. õhtul Santo juures*, s. o. 19. jaanuari õhtul. — Santo, vt. kiri 54, viide 4.

4. *post festum* (lad.) — pärast pidu, s. o. tagantjärele, hilinedes.

5. *tundmatu suuruse retsensioon* — need olid G. H. Schüdlöffeli (vt. kiri 8, viide 5) keelelised märkused Kr-i pihkva laulude (vt. kiri 4, viide 2) puhul. Käsikiri: KM KO ÕES M. A. 172 : 2.

6. *„Toimetused"*, s. o. ÕES-i perioodiline väljaanne „ÕES-i Toimetused" (Verhandlungen der Gelehrten Estnischen Gesellschaft), mis ilmusid 1840. a. alates.

7. *Tara-ie*, s. o. Taara hiie, see sõna esineb Kr-i avaldatud pihkva laulus: Soomus Taara hiie sugune. — *president* — Faehlmann.

8. Körber, K. vt. kiri 59, viide 15. — Siin on kõne tema poolt väljaantud kalendrist „Waimolik tähtramat selle aasta peäle 1850", mille lisas lk. 31—60 leidub „Rehepapi raamat", vt. ka kiri 81.

9. *Körberi muusa kõrgekskiitjad* — Körberi 1849. a. ilmunud „Karjalaste lugemiseraamatu" kohta võttis tunnustavalt sõna Faehlmann ÕES-i koosolekul 10. aug. 1849. a. (Inland 1849, vg. 567). Reinthali kiitev retsensioon sellesama teose kohta ilmus ÕES-i poolt toimetatud 1850. a. „Maarahva kalendri" lisas.

10. *pastor* — K. Körber; — *köster* — J. V. Jannsen.

11. *Tõlke rahvahariduse ministeeriumi ajakirjast* — küsimus on ajakirjas Журнал Министерства Народного Просвещения.

Часть LXII (1849), отд. VI, lk. 51—73 ÕES-i Toimetuste kuue esimese vihu (I, 1—4 ja II, 1—2) kohta avaldatud P. B(iljarski) retsensiooni tõlkest, mis kanti ette ÕES-i koosolekul 9. nov. 1849 (Inland 1849, vg. 846). Selles tutvustavas-retsenseerivas kirjutuses on muuseas avaldatud ka Faehlmanni müüdi „Vanemuise laulu" venekeelne tõlge.

12. *Kodavere nipet-näpet* — tundmata.

81. KREUTZWALD SACHSSENDAHLILE.

[13. II 1850.]

Kõrgesti austatud härra ametivend!

Kõigepealt võtke vastu minu otsekohene tänu paberi muretsemise eest, misjaoks ma raha tooja kätte andsin, et ta Teile või otse härra P. M. Thun'ile ära maksaks [1]. Minu kallaletungivates märkustes Körberi muusa kohta pole Teie kogunisti mitte süüdlane, küll aga retsensendid, kes Õpetatud Eesti Seltsi silti selleks pruugivad, et säherdusele soperdusele kiitust pasundada. Nende libitsejate hulgas on esimesel kohal härra ex-pastor Reinthal [2], aga ka sõber Faehlmanni (kelle otsustusi ilmeksimatuteks peetakse) ei saa ma süüst vabaks mõista, kuna ta, nagu „Inlandis" avaldatud koosolekuprotokollis seisab, „*Karjalaste raamatukest*" olevat esile tõstnud. Milleks? Härra C. Mattiesen ütleb oma kalendrikuulutuses [3], mis kirja kujul kõigile pastoritele kätte on saadetud: „rahvakirjamehena a u l i k u l t kuulus härra pastor C. Körber Vändrast, kelle „*Karjalaste lugemisse raamat*" Tartu Õpetatud Eesti Seltsi 1850. a. kalendris kõige ülistavamal viisil on esile tõstetud." — Edasi seisab seal: „Jutustusele „*Rehepapi lugu*" on juurde lisatud 2) kolmkümmend lühikest mõlgutust: tuumakad(!!) mõtteterad, rahvapärases ja kütkestavas esitamisviisis. Kõlbaksid ka koduse palvepidamise jaoks (mida mees küll p a l v e t a m i s e all peaks mõistma?!), kui neid üksikult kuu igal 30 päeval pruukida".

Õpetatud Eesti Selts ei peaks säherduste sulesepitsustega üleüldse tegemist tegema, ja kui härra ex-pastor Reinthal tahab

Vändra köstriga vennastada, siis tehku ta seda omaenda käe peal, ainult ärgu ta selle jaoks kalendrit kurjasti pruukigu, et seal oma armsatele sõpradele kätt ulatada jne. — Kes rahva sõber on ja vaest eksiteele juhitud rahvast armastab, see pidagu hoolt ka terve vaimutoidu eest ja ärgu püüdku vale sihti oma rahapunga täitmiseks kasutada, nagu seda Vändra kirikuametnikud teevad, kellele eestlaste rumalus on ainult rammusaks lüpsilehmaks, kes neid piima ja koorega varustama peab. — Faehlmann on muidu küll vali arvustaja, iseäranis-keelepattude puhul: mispärast ei taha ta siis vändralaste keelt sellesama mõõdupuuga mõõta? Kui ta veidi kõbusam oleks, siis paluksin teda mulle kätte näidata, milles nimelt Körber-Jannseni keele paremused seisavad? Minu äravusserdatud virulaste murrak ei pruugi vändra oma ees punastada, aga muidugi mõista kõlbavad keele vaatlemiseks ainult värvimata prilliklaasid. — Hoolimata kõigist Faehlmanni poolt hurjutatud puudustest ja vigadest peaks erapooletu lugeja minu eestikeelse kirjaviisi väljenduse ikkagi natuke ladusamaks tunnistama kui vändralaste kirjatööde oma, ja mis peaasi: ma pole pietistlikule voolule iialgi kummardusi teinud.

Minule saadetud „Toimetuste" retsensioon on siin juures [4]. Vabandage mu sapivalinguid, aga jumal näeb minu rasket tusatuju: ma ei saa sinna midagi parata. Peaks Teil kui arstil tähendatud tõve vastu mõni hea tohtrirohi leiduma, siis oleks selle teatamise eest Teile koguni tänulik

Teie

alandlik

Kreutzwald.

Võrul,
13. veebruaril
1850.

1. Thun, Peter M. (1787—1856), kaupmees Tartus.

2. *ex-pastor* (lad.) — endine pastor.

3. Mattiesen, Carl G. (1809—1865), trükikojaomanik Tartus 1848—1865.

4. Vt. kiri 80, viide 11.

[22. II 1850.]

S. T.

Kõrgesti austatud härra ametivend!

Olge nõnda lahke ja teatage mulle kirjatooja kaudu — kas või ainult paari sõnaga, — kuidas on Faehlmanni seisukord? Pühapäeval oli ta meil üldise kuulu järgi juba surnud, mõned olid koguni otse kohapealt sõnumikke saanud ülitoredate matuste kirjeldustega jne. Mina omas kärsituses jõudsin postitoojat vaevalt ära oodata; lõpuks tuli ta eile õhtul ega teadnud kogu asjast mitte kui midagi! Seepärast loodan ma, et see kuulujutt oli enneaegne.

Gutslaff'i „Über den heil[igen] Bach Wõhhando" on Knüpfferi päranduse hulgast Keila praost Ficki kätte läinud, tema on praegu teose omanik ja olevat selle Pabstile Tallinnas kasutada andnud [1]. Pärige ometi praost F[icki] käest järele, võib olla müüb ta teose meie Eesti Seltsi raamatukogule. Kas Teil oleks nüüd võimalik mulle saata Kuniki arvustust Kruse kohta? Tallinlased on selle arvustuse üle tulivihased ja nimetavad seda ülekohtuseks [2].

Kui meie Seltsi raamatukogus peaks „*Scriptores rerum livonicarum*" olema, siis palun mulle saata teine köide [3]. Kruse „Urgeschichte" saate tuleval nädalal tagasi [4]. Mina olen — niisuguse õnne osaliseks saab see raamat kindlasti harva! — kogu selle kuiva kõrbe peaaegu äärest ääreni läbi rännanud ja nähtavasti on mind seejuures ainult minu kaameliloomus püstijalu hoidnud.

Teid tervitab *vastust paludes*

Kr[eutzwald].

22. veebruaril
1850.

1. Vt. kiri 27.
2. Vt. kiri 27, viide 5.
3. Vt. kiri 13, viide 3.
4. Vt. kiri 28.

[28. II 1850.]

Südamlik tänu, lugupeetud härra ametivend, Teie lahke teadustuse ja sõbraliku saadetuse eest! „*Sõjakirjad*“ lugesin läbi. *Oi, oi, vennikene! teie tarkadele meestele antakse lõhna! Niisugune vene saun* teeb isegi „Rosengaus“ selja siniseks[1]. Kui härra Krusel ei peaks korda minema oma „Rosengau“ Rurikut saatana küüsist päästa, siis tuleks tal kodumaal natuke ringi vaadata. Mulle tuleb meelde tema teravmeelsus Jaama mõisa puhul Tartu juures, sealt ainult paar sammu edasi minnes ongi meil Ruriku ehk Roriku kodukoht käes. — „Põlva lähedal seisab väike veski, nimega *Roosma*, sealt leiti mõne aasta eest üks vana kiiver! — Pindis on ühe küla nimi *Rusimäe*.“ Viimane aga peenendushäälikuga kõlab täpipealt nagu Русь. — — Kas ei saaks temale neid märkusi pihku pista nagu näpunäiteid, mis kusagilt on leitud (näituseks kas või Körberi päranduse hulgast[2])?! Küllap nad pärast õpetatud läbikaalumist juba aukartust ärataksid!

Eriti tänulik olen ma Teile Scherwinsky ja mõlema soomekeelse raamatu eest, missugused ma Teie loaga pikemaks ajaks enda kätte mõtlen jätta, et proovida, kas keel hakkab peale[3]. Kõigepealt aga peate mulle head prillid, s. t. grammatikalist ja leksikaalset abimaterjali kaasa andma, siis tahan hakata õnne katsuma.

Juurde on lisatud:

1) Köhne „Beiträge“ jne.[4].
2) Bulletin № 151—158[5].
3) Kruse „Urgeschichte“.
4) „Leipziger Novellenzeitung“ № 288[6].
5) paar käsikirja-katkendit, mis hiljuti maha ununesid.

Nende asemel palun „Scriptores rerum Livonic[arum]“ 2. köide ja kui võimalik soomekeelseid abiallikaid „*Kalevala*“ tundmaõppimiseks. *Jumalaga.*

Kreutzwald.

Võrul,
28. veebruaril
1850.

1. *„Sõjakirjad"*, s. o. akadeemik Kuniku terava arvustuse Kruse Vene riigi tekkimist käsitlevate uurimuste kohta, vt. kiri 27, viide 5 ja kiri 82. — *„Rosengau"* (sks. roosideala) — maakoht Põhja-Saksamaal, kust Kruse väite põhjal Rjurik pärit olnud.

2. Körber, vt. kiri 22, viide 5. — Tema kogutud muinsusesemete kollektsiooni ja käsikirjade omanik oli ÕES.

3. Scherwinsky, vt. kiri 19, viide 7. — *mõlema soomekeelse raamatu eest* — üks neist oli soome rahvaeepos „Kalevala", nagu selgub Sachssendahli märkusest kiri nr. 82 pöördel.

4. B. Köhne, Beiträge zur Geschichte und Archeologie von Cherronesos in Taurien (Lisandusi Cherronesose ajaloo ja arheoloogia juurde Taurias). St. Petersburg, 1850. 42 lk.

5. Bulletin de la Classe historico-philologique. T. VII (1850), nr. 7—14 (151—158).

6. Vt. kiri 28, viide 5.

84. KREUTZWALD SACHSSENDAHLILE.

[18.—21. III 1850.]

Austatud härra ametivend!

Täna varahommikul, kui ma parajasti kodunt pidin lahkuma, oli käskjalal nii kiire ja, nagu ta ütles, *„minek parhilla käes!"* — et sain raamatule ainult väikese sedelikese juurde lisada. Nüüd on päike ja kõik kellad juba keskpäeva-kriipsust üle jõudnud, ruttaja pole ennast enam näidanud, sellepärast lubage mul veel küsida, kuidas on Faehlmanni tervisega? Siin räägitakse imeasju tema paranemisest, kui ainult poolgi sellest tõele peaks vastama, siis oleksin päris rahul. — Ütelge mulle ometi sõnake „Estnische Volkslieder" 1. osa kohta[1]! Kas Teie pole Faehlmanni suust mingit otsust kuulnud? Tuleval aastal peab teine vihk ilmuma, ja kui hästi läheb — siis edaspidi ka kolmas ja neljas. Mineval kuul saatsin Neusile väga ilusa teisendi laialdaselt tuntud laulust *„Läksin merda kiikumaie"*, mis sel talvel ühelt eesti naiselt Irboska lähedal kätte saadi[2]. Lõpp on tähelepanemisväärne ja kõigist selle laulu (Eestimaal esinevatest) teisenditest hoopis lahkuminev.

„Merekiikuja" nimelt, keda keegi *vaskmees* naiseks ihaldab, lükkab kosjad tagasi ja — upub. Vanemad tulevad teda otsima, leiavad rannalt tütre ehted, tütart ennast aga mitte kusagilt. Nad hakkavad hüüdma, lainetest vastab tütre vaimuhääl. Kuigi siia on kuhjatud kordamisi, peitub vaimulaulus ometi mingi iseäralik võlu. Kui ma mingi konarliku tõlkega toime peaksin tulema, siis saate minult selle laulu. Järgmiseks koosolekuks loodan Teile ühe pisiasja saata, kui mõned ootamata takistused vahele ei tule. *Vale*!

Teie

ustav

Kreutzwald.

18. märtsil 1850.

P. S.

Kiirkäskjalast ei saanud asja, sellepärast läheb mu kiri alles täna õhtul või homme hommikul hariliku postiga minema.

Kas Teil Eesti Seltsis on juba Laiuse püha allika kohta mingisuguseid teateid olemas? Mulle turgatab pähe, nagu oleksin ma kord kusagil selle kohta midagi lugenud või kuulnud, ei suuda aga enam meelde tuletada. Hiljuti sain juhtumisi teada paar selleainelist rahvajuttu; kui need Teile veel tuttavad pole ja Teie arvate, et säherdust kaupa õpetatud härradele tohiks pakkuda, siis saadan need Teile heameelega [3].

Oleks päris huvitav ülesanne uurida vanade pühade allikate ja puude veel säilinud jälgi, seeläbi võiks paganausu jumalateenistuse paikasid tundma õppida.

Eestimaa Kirjanduse Seltsis on hiljuti niisugune asi kõne all olnud, mis minu arvates igapidi tähelepanemist väärib. Nimelt tehti seal ettepanek anda rahva enda jaoks välja üks osa kõige paremaid rahvalaule koos juurdelisatud seletustega, mis näitaksid, kuidaviisi teised rahvused siin-seal nende laulude üle on otsustanud [4]. — See oleks ehk ainuke võimalik pääsetee, et laulude ja muinasjuttude väljasuremist ära hoida. Kui siis mõni Vändra Körber või keegi teine hullumajast ärakaranu a j a k o h a s e ettepanekuga tuleb: „kõik ilmlikud raamatud tuleriidal ä r a p õ l e t a d a!" — siis usun ma ometi, et noorema põlvkonna hulgast areneb aja jooksul vastasjõud, mis

säärastele hullumaja määratsejatele vastulööki suudab anda. Nüüd, kus herrnhuutlastest veidi võitu on saadud, tulevad omakorda kiriklikud pimedusetoojad vaeste inimeste käest küünlajupikest ära kiskuma. — Hoolitsege ometi taeva pärast selle eest, et tuleva-aastast eesti kalendrit Reinthali arvustuste avaldamiseks kurjasti ei pruugitaks[5]. See lahke arvustaja võiks ju kergesti mõttele tulla, et Körberi ülevalpool nimetatud tuleriida-raamatukest rahvale kui „suurepärast vaimukosutuse teost" soovitama hakata. Kuna eestlane veel nii kaugele pole arenenud, et ta teatud loomulikke tarvidusi paberi abil õiendaks, siis pole Körberi kirjatööde kasutamiseks ka kusagil parajat paika. Kui neetud tsensor minule vingerpussi ei mängi, siis äigab varsti sõber *Reinuvader* oma liiva ja kusega sissesalvitud sabaga säherduse kõrvalopsu, et nii autor kui arvustaja oma pikad kõrvad natuke rohkem ligipead tõmbavad ega neid nii jultunult kogu ilma ees kikki ei aja[6]! — Siiamaani pole veel mingisugust eesti kirjandust olemas; mida selleks on peetud, pole nimetamiseväärt. Igatahes peaksid need, kes rahvale head soovivad, lihtsameelseid inimesi trükitud värdjate eest hoiatama. Kui Õpetatud Eesti Selts ei suuda maarahva kalendrit teisiti toimetada kui eelmistel aastatel, siis oleks küll kõige parem, raamat üleüldse välja andmata jätta; sest püsti häbi tuleb peale, kui tiitellehelt võib lugeda „Õpetatud Eesti Seltsi toimetatud" — ja siis raamatu sabas niisugune sodi järgneb, nagu oleksid seal kõik õilsa kingseppade-sumpti õpipoisid oma pigitraadiseid käsi pühkinud.

Kuid ärge võtke vihaks. Millest süda täis, sellest suu räägib. Teid tervitab sõbralikult

Teie

Kr[eutzwald].

V[õrul], 21. märtsil
1850.

1. Vt. kiri 1, viide 1.
2. Käsikiri: KM KO Fond 63, M. 4 : 4.
3. Vt. kiri 32, viide 10.
4. Vt. kiri 29.
5. Vrd. kiri 81. — ÕES-i poolt toimetatud 1851. a. kalendris Reinthali arvustust ei leidu.
6. *sõber Reinuvader*, s. o. Kr-i „Reinuvader Rebane", vt. kiri 28, viide 2 ja Kr-i, Jutud. Tallinn, 1953, lk. 146 j.

85. KREUTZWALD SACHSSENDAHLILE.

[3. IV 1850.]

Austatud härra ametivend!

Lubasin Teile järgmiseks koosolekuks tühja-tähja saata, kuid kõige parema tahtmise juures ei saa ma sõna pidada: elutsen peaaegu kogu aeg postvankris, kus pole võimalik ei lugeda ega kirjutada. — Saadetud „Toimetuste" eest võtke vastu minu tänu, aga! — — nii tsensor kui trükiladuja on oma geniaalses tujus ületrumpamatud olnud, — kuna korrektor nähtavasti öömütsi üle kõrvade oli tõmmanud ja magusasti tukkus[1]. Arusaamatu, kuidas küll säärast lokkavat rumalust võib maailma saata, ja veel pealegi kahes eri väljaandes korraga, kusjuures mõned vihud rohkem vigu sisaldavad kui teised. Lk. 36 alumine rida, pärast sõnu: „Arbeit unterzogen"[2] puudub kõikides vihkudes: „in Abrede stellen, u. über kurz oder lang muss eine Zeit anbrechen"[3], kuna järgmisel, 37. lk. alt 13. rida, sõna „Gottes"[4] ees mõnes vihus „ihres"[5] puudub, mõnes aga mitte. Lk. 43 ülevalt 9. rida seisab Föhre asemel Fähre[6], 14. rida friedliche Hütte asemel feindliche Hütte[7], kuna väiksemaid pattusid ma ei taha üleüldse üles lugema hakata. Mis aitas nüüd väljaandmisel Teie asjatu viivitamine? Faehlmanni sulest ei too Teie mitte kui midagi, isegi mitte lubatud laulu? Kas maksab siis imeks panna, kui niisugusel puhul kepid nüpeldama hakkavad? Härra Laakmanni tuleb Teil pinnida, tema peab oma laduja pattude eest karistust kandma ja tagantjärele *gratis* ühe trükivigade nimestiku valmistama; nõndasama jätmiseks on see asi natuke liig. Tsensori tujudega tuleb meil leppida, laduja tujude vastu aga võime midagi ette võtta. Kes korrektuuri luges, või ei loeta seda üleüldse? Kui Te vaevaks võtate ja vihu tähelepanelikult läbi loete, siis leiate ka mõlemas teises kirjutuses laduja patustusi.

Nii siis pole mahedad kevadised ilmad Faehlmanni tervisele mingit parandavat mõju avaldanud? Niisugusel puhul on lugu kavatsetud reisiga kahtlane, — kardan, et tal üks teine pikem teekond lähemal seisab[8]. Härra Täehder'i jutustuse järgi olevat ta üsna virge ja isegi lõbus olnud, arvatavasti oli

tal seekord parem päev[9]. Tervitage teda kõige südamlikumalt, ma ei taha teda oma kirjaga tülitada.

Teil on arvatavasti teada, et kõik saadetused Teaduste Akadeemiale on postimaksust vabad? Nii et kui Teil vihkusid ja muud seesugust sealsetele liikmetele on saata, siis võite Akadeemia aadressi kasutada. Peaks postil takistusi tehtama, — nagu seda siinses postkontoris alguses püüti, — siis võin Teile sellekohase § teatada, mille ma Köppeni kaudu sain. Scherwinsky raamatukese lisan siia juurde.

Sõbraliku austusega

Teie

K[reutzwald].

V[õrul],
3. aprillil 1850.

1. Kõne on järjekordselt ilmunud ÕES-i Toimetuste (Verhandlungen der Gelehrten Estnischen Gesellschaft. II, 3 (1850), 94 lk.) vihust, mis sisaldas ka Kr-i kirjutuse „Ueber den Charakter der Estnischen Mythologie" (Eesti mütoloogia iseloomust).

2. [welche sich dieser mühsamen] *Arbeit unterzogen* (sks.) — kes seda vaevarikast tööd enda peale võtnud.

3. *in Abrede stellen u[nd] über kurz oder lang muss eine Zeit anbrechen* (sks.) — eitama, ja varem või hiljem peab kätte jõudma aeg.

4. *Gottes* (sks.) — jumala.

5. *ihres* (sks.) — nende.

6. *Föhre asemel Fähre* (sks.) — mänd asemel üleveoparv.

7. *friedliche Hütte asemel feindliche Hütte* (sks.) — rahuliku hurtsiku asemel vaenulik hurtsik.

8. *kavatsetud reis* — Faehlmann hankis luba, et välismaale tervist parandma sõita, kuid hilinemise tõttu tuli see kasutamata jätta.

9. Täehder — tundmata.

[10. IV 1850.]

Kõrgesti austatud härra ametivend!

Käpp südame peale: see polnud nii kurjasti mõeldud, nagu arvate, mul ei tulnud mõttessegi T e i l e etteheiteid teha. Teie soovi kohaselt lisan siia juurde sõnasõnalise ärakirja paragrahvist, mis Akadeemiale määratud saadetused postimaksust vabastab, ja tähendan veel ainult niipalju, et saadetustel, mis Köppenile lähevad, Teil aadressile tuleb juurde lisada: В Императорскую Академию Наук для Академика по части политических наук.

В Ст. Петербурге,

sest Köppen on poliitiliste teaduste osakonna direktor.

Lubatud kribu-krabu lisan juurde, vaene mees ei saa oma *kehvusest kevadisel näljaajal* rohkem anda[1]. Härra pastor Kolbe lubas mulle mõned mündid, ma ei saa aga teda täna kätte, sellepärast saate tema kingitused küll alles järgmisel maikuu koosolekul Seltsile ette panna[2].

Sõbraliku aupakkumisega

Teie ustav

Kreutzwald.

Võrul,
10. aprillil [18]50.

P. S. Kolbe ümbrik müntide ja liikmemaksu-rahadega jõudis praegu pärale ja läheb kirjaga kaasa.

1. *kribu-krabu* — see oli Kr-i kirjutus Laiuse püha allika kohta, vt. kiri 32, viide 10, mis esitati ÕES-i koosolekul 10. mail 1850, vt. Inland 1850, vg. 319.

2. Kolbe, vt. kiri 79, viide 1.

[24. IV 1850.]

Austatud härra ametivend!

Leinasõnumi meie sõbra lõpulejõudnud võitlusest sain kaks päeva enne Teie 13. skp. kirja ja ütlen Teile südamlikku tänu viimsete silmapilkude kirjelduse eest [1].

Faehlmanni elu kohta ei saa ma Teile kahjuks peaaegu mitte midagi teatada. Tema noorpõlve-sõbra Nocksi käest Rakveres võite saada kõige paremaid kirjeldusi tema poisikese- ja noormehe-aastate kohta, hilisemaid teateid aga Hollmannilt [2]. Minu tutvus algab aastast 1825, kuid oma elamustest ei rääkinud ta minule mitte kunagi. Niipea kui pisut mahti saan, tahan tema kirjad läbi vaadata ja nende hulgast Teile viibimatult niisugused anda, mis eluloo jaoks mõningal määral huvi pakuksid.

Kas leidis aset surnukeha lahkamine? On see tõsi, et Holl- ja Bienemann matusekõnes v a e n u l i k k e märkusi F[aehlmanni] kristluse kohta tegid [3]? Kas saite minu hiljutise kirja koos müntide, rahade jms. kätte?

Peaks Tartus võimalik olema värsket rõugelima muretseda, siis oleksin väga õnnelik, kui Te mulle seda saadaksite. Kõige suurema austusega ja rutates

Teie

ustav

Kreutzwald.

V[õrul] 18 24/IV 50.

1. Faehlmann suri 10. aprillil 1850. a. (vkj.)

2. Nocks, vt. kiri 41, viide 3. — Hollmann, vt. kiri 41, viide 2. — Vrd. ka Kr-i „Dr. Friedrich Robert Fählmann's Leben" (Dr. Fr. R. F-i elu). VerhGEG II, 4 (1852), lk. 1—50; tõlkes: Kr., Maailm ja mõnda. Tallinn, 1953, lk. 11—55.

3. B i e n e m a n n, Friedrich G. (1794—1863), Jaani kiriku pastor Tartus. — Matusekõne kodus pidas Bienemann, haual kõneles Hollmann, vt. Inland 1850, vg. 249—250. — Faehlmanni „kristluse" kohta vrd. Kr-i kirjutatud eluloo (vt. viide 2) viimasel leheküljel. Maailm, lk. 55.

88. KREUTZWALD SACHSSENDAHLILE.

[29. IV 1850.]

Kõrgesti austatud härra ametivend!

Ütlen Teile südamlikku tänu lahke vastuse andmise eest minu küsimustele, ja selle tõenduseks, kui heameelega ma Teie soovi täidan, lisan siia juurde lehekese väljavõtetega Faehlmanni kirjadest[1]. Need ulatavad kuni 1842. aastani, viimase 7 aasta kohta järgneb üht-teist teatamisevääršet hiljem. Kirjavahetuse huvitavamaks osaks on eestikeelsed originaalkirjad, omamoodi klassikalised meistriteosed, mille koht ei ole muidugi nekroloogis, kuid mis ometi mitmeski mõttes avaldamist vääriksid, kuna just neis võib näha kõige ilmekamat tõendust F[aehlmanni] tõsiduse ja virkuse kohta keeleuurimise alal; ühtlasi teevad need läbi mitmesugused arenemisastmed, nagu seda näituseks võib märgata ortograafiastki, mis sedamööda täiuslikumaks muutub, mil määral meister ise edasi jõuab. On mõndagi äärmiselt huvitavat, mis aga isiklikke põhjusi arvesse võttes avaldamata peab jääma[2]. F[aehlmann] oli igas mõttes originaal-geenius, sellepärast tundub minule ka täiesti loomulik, et „isegi tema viimse viibimise ajal siin maa peal ilma tülikärata läbi ei saadud". Väikesed inimesed, nagu seda on meie mustakuue-mehed, pole võimelised niisuguseid vaimusid mõistma.

Kui Teie *Kalevipojale* kedagi paremat kokkuseadjat ei leia, tuleb minul nõus olla, igatahes aga peate Teie selle jaoks minule kõik materjalid kätte andma. — F[aehlmannil] oli muinasloost midagi üles kirjutatud, rohkem kui kümne aasta eest nägin ma ise tema pool niisugust vihku, selle juures oli ka paar Maydelli kena sulejoonistust[3]. Kui nimetatud vihku ei peaks Seltsi arhiivis olema, tuleb seda F[aehlmanni] paberite hulgast otsida. Lisaks palun Teid, kui Teil aega leidub, üsna lühidalt üles kirjutada, mis Teil meie surnud sõbra suulistest jutustustest meelde on jäänud. Muinasloo katkendeid olen ma siit-sealt üles märkinud, igalpool aga satun ma suurtele lünkadele, nii et vaevalt küll võimalik saab olema täielikku tervikut kokku seada. Võtke see asi järgmisel koosolekul kõne alla ja esitage kohe üleskutse, et kõik Seltsi liikmed üles mär-

giksid, mis nad Faehlmanni jutustustest mäletavad. Päts B[oubrig] on hea mäluga, tal ehk on midagi kõrva taha pandud[4]? —

See on asendamatu kaotus, et F[aehlmann] seda muinaslugu hiiglasest oma sõnaseadmise viisil üles ei kirjutanud; mida mina või mõni teine sel alal ka teeks, jääb ikkagi ainult härjapõlvlaseks. Olge nii lahke ja saatke mulle parajal juhtumisel kõik muinasjuttudesse ja lauludesse puutuv, mis Te päranduse hulgast iganes leidma peaksite.

Teie olete väga eksliku järelduse teinud, kui arvate, et mina presidendivalimise üle nina krimpsutaksin. Olgugi et ükski teine F[aehlmanni] agarust ja osavust sel alal asendada ei suuda, oleks ometi igaüks presidendiameti jaoks võimelisem kui see kandidaat, keda Teie (ma ei usu küll, et Teil tõsi taga oli) oma kirjas märkisite. Viimast tunnen ma niisama hästi kui iseennast ja tean, et ta kõlbmatu on[5].

Teile pakuks kindlasti niisama suurt huvi kui minulegi see otsus, mida kadunu oma tervisliku seisukorra kohta ise andis. Et rinnatõve kõrval ka maksahaigus olema pidi, seda võiksin peaaegu ilma kõhklemata arvata.

Kes kirjutab nekroloogi? Paks Päts oleks selleks minu arvates kõige kohasem. Peale Nocksi võib Hollmann F[aehlmanni] teise elujärgu kohta teateid anda. Peaks meil ometi korda minema üht õige e l a v a t pilti tema elust kirja panna!

Mina ei ole Akadeemia kirjavahetaja-liige, kuid juba ammust ajast olen ma kirju ja postpakke „Teile teatatud § sõnasõnalise teksti" põhjal Akadeemiale saatnud, ja ainult esimesel korral pidin ma põhimääruse vastava koha postmeistrile ette näitama. Kuna § kogu Venemaal maksev on, siis tuleb minu arvates selle all mõista ka Tartut.

Tervitades Teie ustav

Kreutzwald.

Võrul,
29. aprillil 1850.

1. See lehekene, vt. KM KO Fond 24 M. 63 : 27.

2. Kr-i ja Faehlmanni kirjavahetus ilmub edaspidi käesoleva väljaande 1. köites.

3. *niisugune vihk* — oli kindlasti Faehlmanni poolt 1839. a. 4. jaan. ÕES-is peetud kõne käsikiri „Sagen" (Muinaslugusid:

KM RO ÕES SK 214), mis sisaldab Kalevipoja lugude sisukokkuvõtte. — Maydell, vt. kiri 3, viide 2. Sulejoonistus „Kalevipoja võitlus Sarvikuga", vt. Lepik-Raud, Kreutzwald 1803—1882, lk. 184.

4. B[oubrig], vt. kiri 30, viide 3.

5. Pärast Faehlmanni surma valiti ÕES-i ajutiseks esimeheks Carl Reinthal, vt. eessõna.

89. KREUTZWALD SACHSSENDAHLILE.

[5. VI 1850.]

Austatud härra ametivend!

Lubage Teile tungiv palve ette kanda, juurdelisatud kümme rubla hõbedat Tartu üleüldisesse lesekassasse sisse maksta ja mind eestseisja ees lahkesti vabandada võtta, et ma oma maksu 1. juuniks ei saanud ära õiendada, kuna ma mineval nädalal postikäskjalga ei tabanud.

Teie lugupeetud kirjale, mis Te minule Seltsi nimel *ex officio* läkitasite, ei saa ma esialgu veel vastata[1]. Niipea kui Te mulle vajalikud lisandused ja abiallikad kättesaadavaks olete teinud, tahan ma õnne katsuda. Peaks ma mingi esialgse visandi kirjapanemisega toime tulema, siis saadan selle Teile arvustamiseks ja lihvimiseks, kusjuures Eesti Seltsi härrad ka oma sinepit juurde võivad lisada. Teile hiljuti saadetud väljavõtted kirjadest palun tagasi, sest muidu peaksin ma terve virna kirju uuesti läbi sorima. Viimased 2 nädalat on mu tervis hädine olnud, pärast esialgset külmetust sain reumaatilise palaviku, mis küll mõne päeva pärast kadus, kuid ma ei suuda enam kuidagi toibuda. Une- ja söögiisu-puudumine, apaatia igasuguse tegevuse vastu ja äärmiselt kergesti ärrituv ja hüpohondriline meeleolu.

Kuidas meeldib Teile Kuramaa Kuntsi ja Makulatuuri Seltsi paha nali[2]?! — Mulle oleks väga meeltmööda, kui Te asja järgmisel koosolekul kõne alla võtaksite ja meie Õpetatud Eesti Seltsi nimel kõrgestiõpetatud härradele kuramaalastele niisuguse kirja läkitaksite: k õ i g e p e a l t andku nemad suure-

meelselt raha umbes 10 poogna trükikulude katmiseks, siis luban mina neile, et kirjutan Kalevi-loo eesti keeles valmis, mis minule tõepoolest hoopis kergem oleks kui kogu loo vaevarikas saksakeelne järeleaimamine. Enne võiksite Laakmanni käest järele pärida, mis ta poogna eest nõuab ja kui palju läheksid maksma mõned Maydelli joonistuste järgi tehtud puulõiked, siis saaks vajalikkude kulude täpse aru kätte. Kuna härrad kuramaalased on koguni kanged eestlased (nagu nende eestimaalasest suflöör härra Pabst jt., kes neile sellesinatse mõtte pähe pumpasid [3]), siis peaks neile minu *Kalevipoja* lugemine ütlemata suurt mõnu pakkuma, ühtlasi ei tohiks eesti kirjanduse tundjate hulgas ses tükis kahtlemist olla, et keele ladususe ja sünnipäraselt rahvaliku tooni poolest minu kirjatöid seni veel ükski pole üle trumbanud. Kadunud Faehlmann laitis ainult ortograafia järjekindlusetust ja mõningaid grammatilisi vääratusi, kuid mõlemast puudusest hoolimata „pidavat tema mind eesti kirjanduse esimeseks klassikuks tunnistama". Lühidalt, Te võite seda asja kuntsi- ja makulatuurimeestele nii ilusasti kirjeldada nagu iganes võimalik, sest oma puhta raha eest peavad nad tõepoolest midagi rohkemat kui kassisitta — nuusutada saama. Ärge pidage seda naljaks, ma räägin täiesti tõsiselt ja täidan ka oma lubaduse, muretsege Teie ainult trükkimise jaoks raha ja kõik muu jäägu minu mureks.

Selle kohta, mis Te nimetatud asjas korda saadate, palun mulle lahkesti teadust anda, kuna ma siis oma *laulu-täkku sepal uuesti võin lasta rautada, et mind jutu-koormaga künkale jõuab vedada!*

Tervituse ja otsekohese lugupidamisega alati

Teie

Kreutzwald.

Võrul,
5. juunil 1850.

P. S.

Ermanni „Archiv zur genaueren Kenntniss Russlands" 8. köites olevat kokkuvõte minu kirjutusest pihkva laulude kohta, sellepärast oleks mul väga hea meel, kui Te mulle parajal juhtumisel selle köite näha saadaksite [4].

1. Kõne on ÕES-i ettepanekust Kr-ile kirjutada Faehlmanni nekroloog (elulugu).

2. Kuramaa Kirjanduse ja Kunsti Seltsi (asut. 1815 Miitavis) 1850. a. 10. mai koosolekul tõsteti küsimus, et ÕES peaks kõik jõu kokku võtma ja Kalevipoja muistendite trükikulud kokku panema ning muistendid kiiresti avaldama, ühtlasi lubati ka omalt poolt toetust (Inland 1850, vg. 350).

3. Pabst, vt. kiri 6, viide 2.

4. Vt. kiri 31, viide 8.

90. KREUTZWALD SACHSSENDAHLILE.

[14. VI 1850.]

Kõrgesti austatud härra ametivend!

Eile sain ma härra Nocksilt mõned ülestähendused F[aehlmanni] noorpõlve kohta, kus tema sünniajaks on märgitud 21. detsember 1798. Meie pühitsesime kadunuga tema viimast sünnipäeva mineva aasta 22. detsembril. Siis ütles tema mulle: täna saan ma *viiskümmend aastat vanaks*, selle järgi peaks sünniaasta olema 1799? Võib-olla saate Teie Tartus ristimisetähe hankida, sellepärast palun väga mulle õige a a s t a ja k u u p ä e v teatada[1]. Lisaks ülikooli kantselei arhiivist: millal astus F[aehlmann] ülikooli[2]? millal ta promoveeriti? — (See oli vist 1826. paiku)[3].

Koduse elu kohta: millal astus ta abielusse? Kas lapsi on surnud? — On tema abikaasa sündinud Monkewitz või Reidemeister[4]?

Niipea kui mahti saan, kavatsen tööle asuda, sellepärast oleks mulle meeltmööda esitatud küsimustele nii ruttu kui võimalik vastust saada. Küllap hiljem kerkib iseendast veel palju teisigi küsimusi, sellepärast peate lahkesti vabandama, kui ma Teid säherduste asjadega veel tihtipeale tülitan!

Mida olete minu eelmise kirja puhul ette võtnud?

Elage hästi!

Teie ustav

Kreutzwald.

Võrul,
14. juunil 1850.

1. Koeru kiriku meetrikaraamatus on Faehlmanni sünnidaatumiks märgitud 20. dets., s. o. ukj. 31. dets. 1798.

2. Faehlmann astus Tartu ülikooli 22. dets. 1817.

3. Faehlmanni doktori-väitekirja kaitsmine toimus 2. nov. 1827.

4. Faehlmann abiellus Henriette Reidemeisteriga (1805—1874) 1832. a.

91. KREUTZWALD SACHSSENDAHLILE.

[19. VI 1850.]

Väga lugupeetud härra ametivend!

Kõige otsekohesema tänuga saadan ma Teile siia juurde lisatud Hollmanni kõne jälle tagasi, kust ma need osad välja kirjutasin, mis ma oma töö juures kasutada saan[1]. Peale selle olid mulle väga väärtuslikud need märkused, mis Te F[aehlmanni] paberite hulgast kokku olite kogunud, — kui Te veel edaspidigi juhuslikult midagi niisugust peaksite leidma, siis palun mulle kõik läkitada, pärast Kalevi-loo lõpetamist tahan ma need varandused Teile jälle tagasi saata; kuid heameelega tahaksin saada kasutamiseks ka Vanemuise loo, et põimida oma eeposesse kõik tuntud muinasloo-katkendid[2]. Ühe tähtsa peatüki, — nimelt Kalevipoja ujumise-reisi Soomemaale, kust ta omale mõõga toob ja purjuspäi sepa vanema poja pidulauas maha lööb, mispeale vana sepp hukatusliku needuse välja paiskab, et mõõk kurjategijale süüteo eest kätte maksaks, millega kohe algusest peale saatuslikult traagiline õhkkond luuakse, — selle kõik sain pärast pikka vaeva lõpuks ometi kokku[3]. See osa moodustab hiiglanoormehe esimese elujuhtumise ja väga soovitav oleks kuidagi teada saada, kas Soomes peaks tema kunagise reisi kohta mingisuguseid jälgi leiduma. Kui Te juhuslikult dr. Lönnrotile peaksite kirjutama, siis ärge jätke selle kohta teateid pärimata[4]. — Kahtlaseks peetud muinaslood *Koit* ja *Hämarik*, Emajõe tekkimine, Keelte keetmine jne., mille puhul nii tihti arvamist võib kuulda, nagu poleks

neid nende ilus ja õrnuses üleüldse võimalik eesti keeles edasi anda, saavad ka „*Kalevipojasse*“ sisse põimitud: eks näe, mis õpetatud härrad siis ütlevad[5]? — Boubrigi kerekat kaitsekõnet oma kõhnade muinaslugude ette poleks tarvis olnud[6], nende mõju näikse kavatsetud sihile otse vastupidine olevat, eriti Tallinna Pabsti juures, kes kõike, mis kadunud F[aehlmannilt] pärineb, tema oma luulesünnituseks peab. See on lausa haletsemisevääme, et kodumaa õpetatud kildkonnad kadeduse ja isikliku edevuse pärast isekeskis vaenujalale asuvad, välismaa on ses tükis erapooletum ja õiglasem. Kurd v. Schlözer'i „Livlandis“, mida ma neil päevil lugesin, on avaldatud F[aehlmanni] kaunid muinaslood ja nagu harilikult ikka tsiteeritakse seal virgalt „Toimetusi“[7]. Aga see just ongi põhjus, mis neid narrilasi kadedaks teeb, sest Schlözer tunnistab ju ise, ta polevat saanud Pabsti tööd piiskop Alberti kohta kasutada, järelikult polnud seda brošüüri Saksamaal üleüldse kusagilt leida[8]! Andku meile taevas ainult jõudu ja head tahtmist hoolsaks koostööks, siis ei pea meie Eesti Seltsi kuulsus mitte närbuma.

Paksu Pätzi peate Teie alguses suhkrukookidega söötma, seejärel aga pitsitage teda nagu sidrunit, küllap ta siis juba välja sülgab, mis ta Kalevi-loost teab[9]! Minule aga antakse kõige väiksemategi viibetega suurt abi, sest maksab mul seesugust viibet oma *famulusele Märdile*, sellele elusale muistejuturaamatule, ainult nimetada, ja otsekohe ongi mul ühendav lüli käes[10]. Kahju küll, et muinaslugu Endla järvest ja Jutast on lõpetamata jäänud, liniku lugu oli mulle muuseas juba varemgi tuttav. Possart'it sain ainult möödaminnes lehitseda, ma ei usu aga, et tal Kalevipoja kohta rohkem teatada oleks, kui sel tundmatul, kes 1836 „Inlandis“ kirjutas[11]. Kui mahti saan, siis tahan mõlemaid kirjutusi võrrelda. Dr. Schultzi käest on mõndagi oodata, sest ta ütleb oma kirjas, tal olevat terve hulk katkendeid, mida ta aga ühendada ei suutvat[12]; ka pastor Taubenheim Peterburis kuuluvat Schultzi teadete järgi *Kalevi*-loo kogujate kilda[13]. Kuna Schultz Peterburis viibivat, siis ehk võiks meie temalt niisugust lahkust loota (kui Teie teda selles asjas palute), et ta pastor Taubenheimi käest meile tarvilikud materjalid muretseks. Neusi Tallinnas ma juba palusin, et ta saadaks *Kalevipojasse* puutuvad teated Knüpfferi päranduses[14], ühtlasi tülitasin oma Eestimaal elutsevat kälimeest ülesandega, et ta oma lähemas ümbruses kõik *Kalevi*

tegudega kuidagiviisi ühenduses olevad paigad hoolika vaatluse alla võtaks ja samal ajal järele uuriks, kas pietistide poolt rumalakstehtud tänapäeva rahvas midagi veel *Kalevipojast* teab [15]? Mina ei karda ühtki vaeva ega jäta ühtki abinõu proovimata, mis minu eesmärgi poole püüdmist kuidagi edendaks. Kui mul korda läheb *Kalevipoja* loole niisugust kuju anda, et üksikud katkendid ennast sundimatult lasevad ühiseks tervikuks liita — siis on minu ülesanne täidetud ja *Kalevipoeg* peab minu elutööks saama, kui mitte surm enne selle lõpetamist mind ei sunni sulge käest viskama. „*Paikene, kulla surm!*" tahan teda siis paluda: „*viivita natuke aega, kuni ma tööga valmis saan*".

F[aehlmanni] nekroloogi kirjutamine on mul juba käsil ja kui mingisugused ettenägemata takistused vahele ei tule, siis loodan Teile käsikirja augustikuuks ära saata. T[artu] arsiteaduskonna nurjatustest, mis kadunud F[aehlmanni] viimaseid eluaastaid mitmeti kibestasid, ei kavatse mina vaikides mööda minna, samuti mitte lehte suu ette võtta, kui ma F[aehlmanni] kui õpetatud mehe ja praktilise arsti tähtsusest kõnelen [16]. Tsensor võib ju esimeses punktis minugipärast ühteist oma punase tindiga üle määrida, sellest pole viga; aga sest pahandusest nad ikkagi ei pääse, et skandaalne lugu neile minu käsikirjas ülessoendatult nina alla pistetakse. Sel ajal kui Erdmann Dresdenisse üle läks ja teaduskonnas pisut kimbatuses oldi, kes tema loenguid kuni järeltulija valimiseni jätkama peaks [17], ütles E[rdmann]: „Mina teaksin küll k e d a g i, kes kas või homne päev minu loenguid võiks jätkata ja seda täiesti minu vaimus teeks, aga tema pole veel dr. — see on *studiosus* F[aehlmann]." Seejärel kasutas ta juhust, et oma ametivendadele pikalt-laialt F[aehlmanni] mõistusest, suurtest teadmistest ja praktilisest tegevusest kõnelda, kusjuures ta F[aehlmanni] väga soovitas kui meest, kes meie ülikoolile au teeks. Nii see kui ka teised selletaolised anekdoodid ei tohi kasutamata jääda.

Uuesti korrates oma varem esitatud küsimust promotsiooni aja kohta (milleks Hollmann märgib 1827), palun ühtlasi järgmistele küsimustele s o b i v a l j u h t u m i s e l sõbralikku vastust:

Millal F[aehlmann] tegi eksami [18]?

Mis aastal olid tema pulmad (31 või 32) [19]?

Kas surid mõlemad lapsed varases nooruses või hiljem? —

Poisid või tüdrukud[20]?

Kas praegu elav vanem poeg on tema esimene laps?

Kui suureks tohib paisuda nekroloogi maht *in maximo*[21]? Nocksi saadetud noorpõlve-kirjeldus täidab juba üksi tubli poogna.

Elage hästi! Otsekohese ustavusega alati

Teie

Kreutzwald, Võru linnaarst, nagu kuulutab „Rigaer Zeitung"; lähemad teated puuduvad[22].

Võrul,
19. juunil 1850.

1. *Hollmanni kõne*, vt. kiri 41, viide 2.

2. Faehlmanni „Die Sage von Wannemuine" (Vanemuise lugu) avaldati hiljem ÕES-i Toimetustes (VerhGEG II, 4 (1852), lk. 72—76).

3. Vrd. „Kalevipoeg", IV—VI lugu.

4. Vrd. kiri 93.

5. Kõnesolevad Faehlmanni muistendid põimis Kr. oma „Kalevipoja" esimese, 1853. a. variandi, nn. „Alg-Kalevipoja" käsikirja „Esiandesse". Hiljem käsikirja ümber töötades ja trükiks ette valmistades jättis ta „Esiandeks" avaldamata.

6. Vt. kiri 30.

7. K. v. Schlözer, Livland und die Anfänge deutschen Lebens im baltischen Norden (Liivimaa ja saksa elu algmed balti põhjamaal). Berlin, 1850. VIII + 190 lk. Selles teoses lk. 37—45 iseloomustatakse eesti rahvaluulet ja näiteks on toodud Faehlmanni müüdid „Emajõe tekkimine", „Vanemuise laul" ja „Koit ja Hämarik".

8. Siin Kr. eksib. Pabst pole piiskop Alberti kohta ühtki tööd kirjutanud. Schlözer kõneleb (lk. 172), et tal polnud kasutada Pabsti töö Liivimaa avastamise kohta (Ed. Pabst, Anfänge der deutschen Herrschaft in Livland. Archiv f. d. Gesch. Liv-, Esth- u. Curlands. IV.).

9. Vrd. kiri 88.

10. *famulus Märt*, vt. kiri 4, viide 8.

11. P. A. F. K. Possart, Statistik und Geographie des Gouvernements Esthland (Eestimaa kubermangu statistika ja geo-

graafia). Stuttgart, 1846. X + 322 lk. See teos sisaldab (lk. 174—177) Kalevipoja kohta tõesti peaaegu sõnasõnalt ainult sedasama, mis Schüdlöffel (vt. kiri 8, viide 5) varemini (Inland 1836, vg. 529—535) oli avaldanud. Lisaks leiduvad teoses (lk. 177—180) ka Faehlmanni muistendid „Koit ja Hämarik" ning „Keelte keetmine".

12. Schultz, vt. kiri 34, viide 3. — Kõnesolev kiri on tundmata.

13. Taubenheim, Reinhold (1795—1865), pastor ja kooliõpetaja Peterburis. Kuulus nn. Peterburi eesti patriootide ringi. Vrd. Kirjavahetus III, reg. järgi.

14. Vt. kiri 33.

15. *kälimees*, s. o. Carl Weiner — Vasta mõisa rentnik Viru-Nigulas.

16. Tartu ülikooli arstiteaduskonna kutsel pidas Faehlmann farmakoloogia ja retseptuuri loenguid 1843.—1845. aastani õppeülesannete täitmise korras. Kui aga farmakoloogia, dieteetika ja arstiteaduse ajaloo õppetool täitmisele tuli, siis jäeti F. tema progressiivsete vaadete tõttu kõrvale. Sellest kirjutas ta 9. nov. 1845. a. Kr-le järgmist: „Kunas tuled Sa korraks Tartusse? Mul oleks Sulle suusõnal üht-teist jutustada, mida aga kirjateel kuigi hästi teha ei saa. Ma olen ülikoolile viie semestri jooksul sellega küllaltki suure teenuse üles näidanud, et *materia medica* ettelugemisi olen pidanud. See nõudis palju, väga palju tööd ja vaeva, sest ma pidin ju ühtlasi ka oma praktikat jätkama. Nüüd aga arvab ülitark fakulteet, et ta mulle isegi tänu võlgu ei ole, mina olevat ju selle [s. o. töö] eest oma palga saanud. Selle koha peale valitakse Oesterlein Tübingenist. Minule ei teatatud sellest varem midagi, kuigi Oesterleiniga juba pikemat aega ja varemini ka teistega kirjavahetust peeti. Pikemalt suusõnal. Põhjused on käegakatsutavad — väga kenad põhjused!"

Teistkordselt tuli F-i kandidatuur kõne alla 1848. a. septembris ühenduses teraapia ja meditsiinilise kliiniku õppetooli täitmisega. Et F-i kõrvale tõrjuda, selleks arstiteaduskond esitas sellele õppetoolile senise kohtuarstiteaduse professori G. v. Samsoni (vt. kiri 39, viide 3). Küsimuse arutamisel ülikooli nõukogus esitas akadeemik professor A. Bunge vastaskandidaadiks F-i kui kõrge kvalifikatsiooniga ja kõigi poolt tunnustatud spetsialisti. Nõukogu enamus esitas novembris ometi Samsoni kandidatuuri kinnitamiseks, kuid haridusminister jättis detsembris selle otsuse kinnitamata, kuna kuraator sellekohase teate edasisaatmisel soovitas ülikooli nõukogul küsimuse otsustamisega rutata ja vihjega F-ile — uus kandidaat esitada. Arstiteaduskond arutas seepeale 1849. a. mitmel koosolekul õppetooli täitmise küsimust, otsis uusi kandidaate ja valmistas ette mahategevat arvustust F-i vahepeal ilmunud teose „Ruhrepidemie in Dorpat im Herbst 1846" (Kõhutõve epideemia Tartus 1846. a. sügisel) kohta. Kui küsimus 1849. a. 14. mail kuraatori nõudel

ülikooli nõukogus arutusele tuli ja arstiteaduskonnal kandidaati esitada ei olnud, tegi prof. A. Bunge uuesti ettepaneku vabale õppetoolile F. valida. Nõukogu 25. mai koosolekul esitas arstiteaduskond F-i kohta mahategeva arvustuse, mille tagajärjel nõukogu enamus jättis F-i kandidatuuri kõrvale ja otsustas õppetooli täitmiseks välja kuulutada konkursi. Tegelikult jäi kõnesolev õppetool terveks reaks aastaiks täitmata ja loenguid peeti õppeülesande korras.

17. Erdmann, Johann Fr. (1778—1848), arst, Tartu ülikooli professor 1817—1823 ja 1827—1843; kuninglik ihuarst Dresdenis 1823—1827.

18. Doktori-eksami tegi Faehlmann 19. märtsil 1826. a.

19. Faehlmann abiellus 1832. a.

20. Faehlmanni kaks poega surid esimestes eluaastates.

21. *in maximo* (lad.) — maksimaalselt.

22. Teade Kr-i Võru linnaarstiks määramise kohta, vt. „Rigasche Zeitung" 13. VI 1850, nr. 134.

92. KREUTZWALD SACHSSENDAHLILE.

[28. XI 1850.]

Väga lugupeetud härra ametivend!

Juurdelisatud Reinholmi kirja Teile tagasi saates avaldan kahetsust, et ma küsitavate punktide kohta Teile vastust ei saa anda[1]. Meie eestlaste mänguaeg, samuti nagu lauludegi oma, on kauges minevikus, võib ju olla, et siin-seal, kus pietistid ja moodsad kiriklased rahva ära narrimata on jätnud, veel mõningaid sellekohaseid jälgi leidub, kuid need mängud on kaugel sellest, et mingisugust selgitust vanaaja kohta anda. Oma noorpõlves nägin ma Ranna-Virumaal mitmesuguseid sõrmusemängusid, kusjuures ka lauldi ja mida nimetati *sõrmust mängima*. Üks teine armastatud mäng oli *sõgesikk*, mis sarnanes meile „pimesiku" nime all tuntud mängule. *Sõgesikku* mängiti niiviisi: ühel mängijal seltskonna hulgas seotakse silmad kinni, teised võtavad üksteisel kätest kinni ja liiguvad lauldes ja tantsides ringi ümber pimeda; sellel on kepp käes, millega ta kedagi lauljatest püüab puudutada, kuna aga need kõik on

nägijad, siis põikab igaüks kõrvale, kusjuures see paar, kuhu löök langeb, käed lahti laseb ja niiviisi kulub alati tükk aega, enne kui ta kedagi tabada saab, kes siis omakorda peab pimedaks hakkama. Üks teine *sõgesiku* mängimise viis oli niisugune, et nägijad ringis istuvad ja üksteisega kohti vahetavad. Kinniseotud silmadega mängija istub kellegi sülle, keda ta aga kätega puutuda ei tohi, vaid tema *posteriores* on kohustatud ära arvama, kelle süles ta istub[2]. Kolmandat naljakat mängu, mida mängiti enamasti pidulauas ja vintispäi, nimetati „*kündma*". Selle mänguga käib alati kaasas karistuse protseduur. Kui kellelgi nimelt säherdune äpardus juhtub, et ta söögi ajal laua all valjusti rõhatab (vaiksed ohkamised pole muidugimõista keelatud!), siis peab ta laskma ennast künda. Süüdlasel lastakse püksid maha ja katmata kalli kehaosaga pannakse ta kummulikeeratud pajale istuma, mille põhi enne veel liivaga üle on puistatud. Nüüd võtab keegi süüaluse jalgadest kinni ja keerutab teda ruttu nagu vurrkanni mitu korda ringi, nii et kurja teinud kehaosa õiget moodi suursugustatud — s. t. nõgiseks saab. Kündmise ajal harilikult laulab lõbus koor pilkelaulusid vaese patuse kohta. *Passi lööma*, omamoodi nuiamäng, mida armastati eriti just jõuluõhtuti, kusjuures kokkukeeratud õletuustidega üksteise istmikkusid vemmeldati. Peale nende olid olemas veel mitmesugused pandimängud, mille iseärasusi ma enam ei mäleta. Kuna need aga sakslastegi juures ette tulevad, siis ei tahaks ma neid rahvuslikkudeks mängudeks pidada.

Küll aga võiks eestlaste rahvusmängudeks arvata järgmisi:

1) *tamme kasvatama*, kus ennast pea peale seisma aetakse ja millega mitmetes teisendites tuntud rahvalaul *Kasva tamme, jõua tamme* ühenduses näib olevat.

2) *Kurni*mäng, mille üliõpilased ja teised targad eestlaste käest on laenanud.

3) *Sea sääreluud labakindaga katki lööma*. Kirvetera lüüakse paku sisse, asetatakse paar õlekõrt osavasti umbes 5 tolli kõrgusel kirve kohale seisma ja pannakse nende õlekõrte peale öönes kont. Kuntsimees lööb labakindaga kondi pihta, nii et see kirvesilmale kukkudes purunema peab. See kuntstükk pole just kerge, kuid siiski olen ma näinud osavaid mängijaid, kelle käes asi kunagi ei äpardunud.

4) *Vägipulka vedama*, kus kaks meest maha istuvad, jalatallad vastamisi toetavad, kätega samast kepist kinni haaravad

ja siis teineteist maast üles püüavad kergitada. Vilumata mängija, olgugi ta jõu poolest tugevam, lendab kohe õhku, kuna kaks ühevõrra vilunud mängijat üksteisest ainult sõjakavaluse abil suudavad võitu saada.

5) *Lauda hüppama.*

Nende puudulikkude märkustega tuleb Teil leppida.

Nüüd aga, sõber, pean ma Teile pisut peapesu tegema! Mispärast jätsite Teie dr. Schultzi kirja sisu tähele panemata, kus ta meie Seltsile mitmeid uusi liikmeid, nagu vennad Karell jt. ette paneb[3]?! Kuigi Teil niisugustest liikmetest muud kasu ei oleks peale au ja väikese liikmemaksu, arvan ma ometi, et võiksite nad vastu võtta. Mina paraku olen muutunud viljatuks puuks, kes ainult vesivõsusid ajab, kuid selle eest on ka tänavune aasta meil haiguste poolest nii rikas olnud, nagu ma seni Võrul veel pole näinud. Selle järele kui me oktoobrikuust saadik närvilise kõhupalaviku vastu oleme võidelnud, hakkab nüüd tüüfus maad võtma. Kolbe lamab praegu tüüfusehaigena maas, ja kuigi täna alles 9. päev algab, on närviline staadium juba väga kaugele arenenud[4]. Kas Te varsti jälle „Toimetusi" avaldate?

Vale!

Teie

alandlik

Kreutzwald.

Võrul,
28. novembril
1850.

Juba kasutatud Brandti artikkel palun mulle tagasi saata[5].

Tungiv palve:

olge nii lahke ja makske minu eest 1. dets. kümme rubla lesekassasse, järgmisel nädalal saate oma kulutuse kätte[6].

1. Reinholm, vt. kiri 29, viide 2. — Kõne on tema kirjast ÕES-ile, milles ta palus saata teateid eesti rahvamängude kohta. See kiri saadeti edasi Kr-ile ja siin järgnevadki vastused esitatud küsimustele. Vrd. ka Inland 1850, vg. 591.

2. *posteriores*, p. o. *posteriora* (lad.) — istmik.

3. dr. Schultz, vt. kiri 34, viide 3. — Siin on kõne tema 3. juuni 1850. a. kirjast Sachssendahlile (KM KO ÕES M. A. 168 : 5), milles ta ms. teeb ettepaneku akadeemikute Pirogovi, Middendorfi jt. kõrval ÕES-i liikmeks vastu võtta ka mõlemad Karellid, s. o. ihuarst Philipp J. Karelli (1806—1886) ja Carl Fr. Karelli (1791—1857), muusikaõpetaja Peterburis.

4. Kolbe, vt. kiri 79.

5. Brandt, vt. kiri 48, viide 3. — Siin on kõne tema artiklist „Alte Gräber in den Gouvernements Witebsk und Pleskau" (Vanad kalmud Vitebski ja Pihkva kubermangus), mis kanti ette ÕES-i koosolekul 1. nov. 1850 ja avaldati Inlandis 1850, vg. 721—730.

6. *Iesekassa*, s. o. arstileskede pensionikassa, mille liige Kr. oli.

93. KREUTZWALD SACHSSENDAHLILE.

[24. II 1851.]

Kõrgesti austatud härra ametivend!

Teie avaldate oma lugupeetud 15. skp. kirjutatud sõnumikus soovi minult „Toimetuste" järgmise vihu augutäiteks mõne lühema kirjutuse saamiseks, kuid minu kirjamehe-ametiga on asi praegusel korral nii vilets, et mul Teile midagi pole pakkuda; lugu on veelgi halvem selle poolest, et ma vist isegi oma varasemate lubaduste täitmisega vaevalt hakkama saan. Teil ei ole aimugi minu armetust elust, mis sellest silmapilgust peale, kui mul see õnnetus oli Võru linnaarsti ülesandeid täitma hakata, ainuüksi tagakiusamistest ja lõpmatuist pahandustest koos seisab, kuna igast küljest selleks jõudu pingutatakse, et minu tööd nii raskeks teha kui iganes võimalik. Tervishoiuvalitsusega olen ma alatises sõjas, mis sedapuhku käib elu ja surma peale, s. t. ma ootan üht minule väga tähtsat otsust, ja kui see otsus nagu kõigil eelmistelgi kordadel ülekohtusel viisil jällegi minu kahjuks peaks langema, siis on mul kindel nõu ennast ametist lahti võtta. Niisuguste ametivõimude ja ülemuste juures, nagu meil Riias on, ei suuda ükski õiglane mees oma

kohustusi täita[1]. Need igavesed sapivalingud on minu närvikava nii hellaks teinud, et ma harilikult juba tervest kehast värisen, niipea kui mõni uus paberilipakas pärale jõuab, ja pahatihti pean ma ennast tundide kaupa ette valmistama, enne kui ma pitseri lahti murran. Säherduse eluviisi juures on tõepoolest tarvis midagi rohkemat kui nõtra inimeseloomust, et veel suuta mingit kõrvaltegevust ette võtta. Tihtipeale olen ma oma sulega katsunud mõlema Kalevi — nii *vana Kalevipoja* kui ka Faehlmanni — juurde asuda, kuid mis ma seal kirjutasin, see tuli harilikult järgmisel päeval maha kustutada, sest neis joontes polnud mitte jälgegi kangelastest, küll aga nägin ma seal alati iseenda moonutatud peeglipilti. Kuid sellest hoolimata olen ma Teile väga tänulik Lönnroti kirja[2] ja Viljandimaa saagi eest[3]. Lönnroti loos leidub väga tähtis punkt eesti *Kalevipoja* kohta, nimelt äraeksitamise stseen *Kullervo* ja tema õe vahel. Kergesti mõistaantud kujul juhtub midagi selletaolist ka *Kalevipoja* ja Saarepiiga vahel, kus — peale asetleidnud õist kohtamist — neitsi, teada saades, et tema armsam on vana *Kalevi* poeg, enda merde kukutab ja oma elule lõpu teeb. Kuigi eesti muinaslugu mingisuguseid üksikasjalikumaid põhjendusi ei too, mispärast vabatahtlik surm valiti, siis võib soomekeelse loo põhjal sidet kergesti ära arvata. Kangelase ujumise reis Soomemaale, kuhu ka ülemaljutustatud saarestseen kuulub, on mul täielikul kujul olemas, iseäranis huvitav on selles Soome sepa lugu, kelle käest *Kalevipoeg* oma kuulsa mõõga toob, kusjuures meistri needus mõõgale saatusliku ülesande teeb kangelaselt elu võtta. Ometigi puuduvad ahelas siinseal veel mõned vahepealsed lülid, mida on tarvis loo kui terviku kujundamiseks. Eestimaalt, kuhu ma korduvalt olen kirjutanud, et loos esinevate paikade kohta teateid muretseda, pole ma veel ühtki vastust saanud, kuigi mulle seda kahelt poolt kaunis kindlasti lubati. *Kurni*mängu kohaks on silmnähtavalt Läänemaa, kus rahvajutu järgi kaks *kurni* rannale lamama olevat jäänud, kuna teised merde virutati; mis aga puutub asukohta, siis ei tea seda keegi lähemalt näidata. Minu arvates peaksid need kivirahnud Nõva mõisa ümbruses asuma. Keegi mees, kellelt ma selle kohta teateid pärisin ja keda ma palusin sealsetelt inimestelt asja järele kuulata, pidas küllaldaseks niisugust lihtsat vastust, et tema õde olevat kaks aastat Nõval koduõpetajannaks olnud, ilma et ta selle loo kohta silpigi oleks

kuulnud, seepärast (kuulge!) ei tasuvat vaeva neid asju järele uurima hakata [4]. Seda nimetan ma loogiliseks järjekindluseks järelduste tegemisel. Kui mõni koolipreili Eestimaal kusagil perekonnas lapsi õpetab ja seejuures midagi *Kalevipoja* kohta ei kuule, siis võime sellest julgesti järeldada, et eesti rahval pole *Kalevi*-lugu üleüldse olemas. — Mina olen kindlasti otsustanud kõik, mis *Kalevipojasse* puutub, kokku koguda ja üksikud liikmed, nii hästi kui see läheb, kokku liita, nõnda et vähemalt tuntud materjalist enam midagi kaotsi ei saaks minna. Kuigi mind siis ka üks kõrgem meister enne terviku lõpetamist peaks ära kutsuma, siis jääb hilisemale kokkuseadjale vähemalt suur hulk materjali kasutamiseks alale.

Faehlmanni *Endla* järve fragmendi [5] ja Lönnroti kirja saate Teie hiljem tagasi, kui ma olen lasknud mõlemast enda jaoks ärakirjad teha. Härra Laguses olete Teie nähtavasti suure varanduse leidnud, peaks Teil nüüd ainult õnneks minema, seda kalliskivi õige kaua meie huvides tegevuses hoida. Niisugune ametmees nagu tema, kes igal suvel maarahvaga kokku puutub, võib sidrunist rohkesti mahla välja pigistada, kui ta ainult paraja koha peale oskab vajutada. Minule saadetud nõialaulud pakuvad mulle iseäralist huvi, mul on juba üsna palju niisugust materjali oma kogus olemas ja ma kavatsen kunagi sellekohase valiku avaldada. Kuid enne pean ma v a b a k s saama: orjaikkes läheb minu kõige väiksem, s. t. parem osake paratamatult hukka.

Kui Te sõber Panck'iga kokku saate, siis palun teda südamlikult tervitada ja ühtlasi minu vaikimist tema ees vabandada [6]. Põhjusi võite temale teatada. Kahjuks olen ma kõik oma sõbrad hooletusse jätnud. Mis puutub Teie arstlikku vaheaega, siis ei kuulu meie niisuguste õnnelaste hulka, kes ka võiksid seda mõnu maitsta, sest meil on linnas punetus ja sarlakid, kuna maal üsna rohkesti leetreid ette tuleb. Peale nende nahalöövete lippab siin veel muidki igat kirja ja karva tõbesid läbisegi ringi, mis arstinime kandvale veoloomale aina lisatülinat ja teetallamist juurde toovad. Kui ma sedavärki asjaolude juures ühe oma nappidest puhketundidest Teile pühendan, siis peaksite küll õiglasel kombel niisuguse ohvri kõrgelt kirja panema. Ühtlasi lubage mul siinjuures üht vana võlga tasuda ja Teile Teie abielu puhul, mis küll juba oma esimesed mesikuu särakingad läbi on kulutanud, minu hiline südamlik õnnesoov edasi anda!

Et ka elatanud Lönnrot oma vanadusepäevil tanu alla on saanud ja maailmale juba ühe poisi kinkinud, see rõõmustas mind kõigest südamest[7]! Mida mõtleb Panck teha?! Ega ometi oma neitsipärjaga tükis Liiva Hannusele kaenlasse joosta? Kui juba ühel Lönnrotil oma nõder tunnike on olnud, siis ärgu keegi oma kangusega hoobelgu, vaid see, kes veel seisab, vaadaku ette, et ta ei langeks — umbes meietaoliste langenud inglite kilda. Niisuguse luulelise lõpu juurde lisan ma veel südamliku tervituse ja jään hoolimata harvasti kirjutamisest nii enne kui pärast

Teie

Teid lugupidajaks

Kreutzwaldiks.

Võrul, 24. veebruaril [18]51.
Hommikul kell 2.

P. S.

Siinjuures saate Schultzi kolm kirjutust tagasi, minu arvates peaks Teil võimalik olema neid „Toimetuste" järgmises vihus päris heaks augutäiteks tarvitada[8]. Sest kõnelemata sellest, et niisuguses koguteoses iga märkus, mis eesti rahva kohta käib, omal kohal on, peaks toimetus aeg-ajalt kas või üksi seepärast ka nõrgemat kaastööd vastu võtma, et mitte kellelegi põhjust anda kaebamiseks, nagu oleks tema pakutud veeringuke ära põlatud. Tuletage meelde Goethe sõna: „Wer Vieles bringt, wird jedem Etwas bringen"! ja olge oma valikus edaspidi vähem nõudlik[9]. Pätzi muinaslugude puhul, mis viimases vihus ilmusid, oli siin-seal küllaltki palju õlakehitusi, kuid sellest hoolimata põimis üks arvustaja paksu mehe kingituse ümber kõige lopsakama loorberipärja[10], *ergo* maitse on *mõnesugune*[11]! Oma härra presidendile võite Teie *sub rosa* öelda, et tal tuleks oma ninaga kõigepealt ja eriti just iseenda *s-* (*seaduseraamat*) põhjalikult läbi tuhnida, ning alles seejärel hakaku ta teiste oma nuusutama, s. t. eesti kirjameeste ortograafiat arvustama[12]. Minu senised konsekventsid seisavad peaasjalikult selles, et mul neid üleüldse pole olemas, ja selles usus kavatsen ma rahulikult nii kaua püsida, kuni õpetatud härrad otsustajad ja

pareminiteadjad meile mingisuguse juhtnööri on andnud. Nii vähe kui ma piibli-ortograafiast oma õndsust otsin, niisama vähe rahuldab mind ka paavst Ahrensi poolt soovitatud soome kirjaviis, mis oma järjekindlusest hoolimata end ikkagi eesti liistu peale koolutada ei lase. Minu ortograafia ei pea teistele juhtnööriks muutuma ega ole tal ka ühtki muud otstarvet, mina püüan ainult kirjakeelt võimalikult kõnekeele sarnaseks vormida, ja kui rahvas minu keelest aru saab, siis hoolin mina meie õpetatud kukkede kiremisest koguni vähe. On neil tahtmist oma kannuseid proovida, siis ajan mina neile omadki vastu; kuid kalli rahu nimel oleks minule nõdremate vaimude pärast meeltmööda, kui tulevikus sedalaadi asjad peakoosoleku ette toomata jääksid. Aednik, kes oma aia vesivõsudest, kuigi need kas või loorberipuude küljes kasvaksid, pidupärga tahaks punuda, oleks minu arust väljanaermise väärt, ja see, kel 365 päeva hulgas ainult üks pidupäev on, tohiks küll ühe parema pärja oma kübarale kinnitada. Nõndaks, härra president! mis Teie kõrge ameti juurde ei kuulu, see jätke tegemata jne.

Ärge võtke vihaks!

Vale!

Kr.

[Äärel:] *Tundmatuna läkitame Teie noorikule palju tuhat tervist! Niipalju keelt ja kirja peab Maakeele koguduse sikertär mõistma, et seda jõuab tõlkida: muidu viskame teda ametist* [13]!

1. Kr-i pahandused ja sekeldused Liivimaa Tervishoiuvalitsusega on lähemalt tundmata, kuna seni pole korda läinud kõnesoleva asutuse arhiivi leida.

2. Kõne on E. Lönnroti (vt. kiri 4, viide 5) vastusest E. Sachssendahli kirjale, milles ta Kr-i soovil palus Lönnrotilt andmeid K-poja lugude esinemise kohta Soomes, eriti aga K-poja ujumisreisi kohta üle Soome lahe (vrd. kiri 91). Selle kirja saatis Sachssendahl Kr-ile tutvumiseks. Originaal: KM KO ÕES M. A. 170 : 3.

3. *Viljandimaa saak*, s. o. J. Lagose kogutud rahvalaulud, vt. kiri 44, viide 2.

4. *Keegi mees*, s. o. Neus, vt. kiri 34.

5. *Faehlmanni Endla järve fragmendi*, s. o. muistendi „Endla järv ja Juta", mis hiljem avaldati VerhGEG II, 4 (1852), lk. 73—75.

6. Panck, Johann E. (1805—1891), Tartu linna- ja politseiarst, õppis Kr-iga ühel ajal Tartu ülikoolis ja näib olevat tema üliõpilasaegseid sõpru.

7. Lönnrot kirjutab oma abiellumisest kirjas Sachssendahlile, vt. viide 2.

8. Missugustest G. Schultzi (vt. kiri 34, viide 3) kolmest kirjutusest siin kõnet on, on teadmata, sest need saadeti nähtavasti temale tagasi.

9. Tsitaat J. W. Goethe „Faustist": „Kes palju toob, see toob igaühele midagi".

10. *Pätzi muinaslugude puhul*, s. o. J. S. Boubrigi muinaslugude puhul, vt. kiri 30, viide 3. Soodus arvustus tema kirjutuse kohta ilmus Inlandis 1850, vg. 554.

11. *ergo* (lad.) — järelikult.

12. *härra president*, s. o. ÕES-i seekordne esimees C. Reinthal, kes nähtavasti Seltsi koosolekul Kr-i tarvitatud kirjaviisi arvustas.

13. *Maakeele koguduse sikertär*, s. o. ÕES-i sekretär.

94. KREUTZWALD SACHSSENDAHLILE.

[16. VI 1851.]

Austatud härra ametivend!

Kuni tänase kuupäevani on ennast üksainus kandidaat V[õru] pastorikohale üles andnud, teda aga — „ei taha nemad võtta", mispärast teda isegi proovijutlust pidama ei kutsuta. Kõrgeaulisel nõukogul ja lugupeetud pürjelitel on kavatsus 4. juulil valimisi pidada ja seejärel kellelegi õpetajale kutse saata. Neljast pastorist, kes hiljuti ette pandi, on juba kolm alt-hõlma teatada lasknud, et nemad ei tule, neljandal aga, kes

heameelega tuleks (*sub rosa*: Lossius Kodaverest[1]), ja kelle heaks siin kolmelt või neljalt poolt igal mõeldaval viisil hääli kerjatakse, seisab valimiskoosolekul arvatavasti veel äge võitlus ees, kuna anti-lossiuslased (eranditult iseseisvad ja rippumatud mehed) kõik rattad käima panevad, et kellelegi teisele kandidaadile häälteenamust kindlustada. Nagu ma kuulen, olevat vastaspartei poolt kaaskandidaadiks üles seatud keegi pastor Eberhard Moskvast, mees, kelle käest salaja nõusolek olevat saadud, et ta tulla tahab[2]. Kui nüüd Lutheri poolt tindipotiga reostatud tegelane isiklikult mängus ei ole[3], siis loodan ma, et anti-lossiuslased võidavad, sest et lossiuslaste leer peale kolme lõuamehe ainuüksi vastukajadest koos seisab, vastased aga ennemini peaga vastu seina tormavad, kui oma kavatsusest taganevad. — See otsekohene südamepuistamine jäägu ainult Teie enda teada, mina ei taha koduste asjade väljalobisejaks muutuda! — Oma kandidaadile teatage lihtsalt *pro ministerio*[4]: pastorikoht Võrul on vakantne, kes ennast üles anda tahab, peab ruttama, — eelpool nimetatud tähtajal on valimine. Sissetulek on, nii kaua kui väljateeninud pastor elab, 750 kuni 780 rubla hõbedat ja prii korter, pärast eelkäija surma 300 rbl. h[õbedat] lisaks. Et 700 hõberublaga Võrul isegi perekonnaga ja ilma prii korterita vegeteerida saab, seda tõendab 19-aastase kogemuse järgi kuni tänase kuupäevani niisugusel tallisöödal seni veel mitte kärvanud

Kreutzwald.

16. juunil 1851.
Õhtul kell 9.

1. Lossius, Eduard Fr. (1811—1870), pastor Kodaveres 1837—1851 ja Võrus 1852—1869.

2. Eberhard, Paul (1819—1886), pastor Moskvas, hiljem Kullamaal.

3. Luther, Martin (1483—1546), silmapaistev reformatsioonitegelane ja protestantismi (luterluse) looja. — *Tindipotiga reostatud tegelane*, s. o. kurat, keda Luther olevat legendi järgi tindipotiga visanud.

4. *pro ministerio* (lad.) — pastorikoha puhul.

95. KREUTZWALD SACHSSENDAHLILE.

[26. XI 1851.]

Kõrgesti lugupeetud härra ametivend!

Sõber Panck pani mulle hiljuti Teie soovid nii tungivalt südamele, et see süda küll graniidist oleks pidanud olema, kui ta sel puhul pehmeks poleks läinud, ja kuna ma ka juhuslikult koosoleku-protokollidest näen, kuidas vennikene vaesus Seltsi köögi- ja keldrimeistriks on hakanud, siis ohverdasin ma suurema osa möödunud ööst, et detsembrikuu koosolekuks natuke värsket aganaleiba valmistada. Teie ei pea aga kuigi nõudlikud ühe raskestikatsutud mehe vastu olema, kelle väikese õilmepärja põhjatorm hiljuti segi tuuseldas [1]. —

Kirjutasin nõnda rutates, et ma Teilt kannatlikkust pean paluma, võib-olla suudate minu varesejalgadest kuidagi jagu saada ja silute mõne suletõmbega neid kohti, kus Teile stiil liiga räpakas ja konarlik tundub, enne kui Te artikli ette kannate. Kuna see kirjutus on määratud ettelugemiseks, mitte aga trükis avaldamiseks, siis loodan, et mind öökuue ja -mütsi pärast vabandatakse [2]! — —

Nüüd aga, sõber, pange käpp südamele ja pihtige mulle otsekoheselt: olete Te minu peale pahane ja mispärast? — Et ma oma lubadust täita ei saanud, see pole — uskuge mind — minu süü. Enda õigustamiseks võiksin ma 10 tosinat vabandavat põhjust ette tuua, kuid mis see aitaks? Mul on oma neetud ametiga nii palju tülinat ja sekeldusi, et ma mitte ainustki rahulikku tundi kirjandusliku töö jaoks ei leia, millel natuke rohkem kaalu peaks olema kui käisest puistatud sulesepitsustel. Kui ma kord nädalate ja kuude takka paar lehekülge olen paberile pannud ja need niisama pika vaheaja järel uuesti üle lugenud, siis harilikult tuleb varem kirjutatu (mis vahepeal võõraks on muutunud) maha kustutada ja jällegi otsast alata; lühidalt, ma täidan danaiidide vaati ega saa seda kunagi täis [3]. Kui mitte ootamatud juhuslikud asjaolud kindlamat põhja ei loo, jääbki töö lõpetamata. Kuid võib-olla reisin ma vahepeal ka ise kallite etterutanud kaimude juurde, ja küllap siis paremad jõud viivad lõpule selle töö, mis minul pooleli jääb [4]. — *Kalevipojast* on mul üsna suur osa käsikirjas valmis, ammu-

lubatud Lagose muinaslugusid pole ma seni härra pastor Hollmanni käest ikka veel saanud[5]. Tema pidavat tihtipeale Võrul käima, minule ta aga ennast ei näita; olen asja temale korduvalt meelde tuletada lasknud, kuid tagajärjetult.

Läinud nädalal palusin härra Laakmanni minule kaks numbrit „St. Petersburger Zeitungit" muretseda, kus minu „*Lenorat*" arvustatakse[6]. Härra Laakmann tülitas minu palvega pastor Reinthali, mina aga pole midagi saanud. Kas Teie ei saaks mind kuidagi selles asjas aidata? Paluks, paluks!

Käskjalg tahab kohe ära sõita, sellepärast elage hästi ja võtke vastu südamlik tervitus Teie ikka moondamatult ja teenistusvalmis ametivennalt

Kreutzwaldilt.

Võrul,
26. novembril [18]51.

1. Vihje tütre Marie surmale 17. okt. 1851. a.

2. Kõne on Kr-i kirjutusest, mille kohta ÕES-i 5. dets. 1851. a. koosoleku kirjelduses (Inland 1851, vg. 917) märgitakse: „Härra dr. Kreutzwald oli saatnud ulatusliku kirjutuse, mis sisaldab resultaate tema etnograafilistest uurimistest Pihkva kubermangu Ostrovi, Opotška ja Pihkva maakonnas elavate eestlaste juures ja ülevaate nende riietusest, kommetest, harjumustest ja keelest, mis isegi improviseeritud lauludes tallinna murdele, kõnekeele poolest aga tartu murdele läheneb". Selle kirjutuse käsikiri pole säilinud.

3. *danaiidid* (kr.) — Danaose 50 tütart, kes (välja arvatud üks) muinaskreeka muistendi järgi isa käsul pulmaööl oma mehed ära tapsid ja karistuseks selle eest pidid allilmas põhjata nõusse pidevalt vett kandma. Seega: danaiidide vaati täitma — tühja tööd tegema.

4. *töö*, s. o. Faehlmanni eluloo kirjutamine, mille Kr. lõpetas 1852. a.

5. Lagos, vt. kiri 44, viide 2.

6. Lenora. Üks kuulus muistene lauljutt. Tartus, 1851. 14 lk. 2500 eks. Honorariks Võru raamatulaos 1851. ja 1852. a. kestel läbimüüdud eksemplaridest saadud sissetulek. 1861. a. 2. (nähtavasti rööv)trükk 1500 eks. 1865. a. 3. trükk 1500 eks. ja 1872. a. 4. (samuti vist rööv)trükk 1600 eks. — „St. Petersburger Zeitungis" 1851, nr. 226—227, arvatavasti G. Schultz-Bertrami poolt avaldatud soome rahvalaulude saksakeelseid tõlkeid sissejuhatavas eelmärkuses (nr. 226) puudutatakse möödaminnes ka

Bürgeri „Leonore" eestikeelset tõlget. Seejuures märgitakse: „Nii suurepärane kui „Leonore" tõlge ongi, ei tohiks see ometi päris õige tee olla, et meie eesti maarahvast aegamööda kõrgemale haridusele vastu viia". Vahemaa eesti rahvalaulu ja Bürgeri ballaadi vahel olevat liialt suur. Ka tulevat eestlasi „blaseeritud Lääne kirgliku luule" eest hoida, kuna seevastu olevat palju otstarbekohasem neile soome rahvalaule eestikeelses tõlkes anda.

96. KREUTZWALD SACHSSENDAHLILE.

[5. II 1852.]

Kõrgesti austatud härra ametivend!

Avaldades Teile südamlikku tänu sõbraliku saadetuse eest, pean ma ennast kohe alguses raskeks patuseks tunnistama, et ma Teie möödunud aasta detsembris kirjutatud sõnumiku vastamata jätsin, kuid ülekuulamata ei tohi Teie mind ometi hukka mõista. Minu vaikimise peapõhjuseks oli see armetu olukord, mis minu kehalikku inimest juba kaks kuud vaevab, ja mis oma haigusevimmalikkude tujudega ühtlasi ka vaimuvärskust tumestab ja vähemagi töötahtmise ja elamiserõõmu hävitab. Seejärel kui ma ennelõunati oma hospidalis ja mujal välised asjaõiendused ära olen talitanud, tulen ma lõunaks poolsurnult koju; õhtupoolikuti ei tõuse ma ilma sundiva vajaduseta üleüldse voodist, toast lahkumisest hoopis kõnelemata. Aeg-ajalt tuleb teha sõitusid maale, kust ma alati invaliidina tagasi jõuan. Lühidalt, oma 49. eluaastat alustasin ma kõige armetumal viisil. Iseäranis raskeks muutub mulle seejuures, et ma küünlavalgusel oma nõrgenenud nägemise tõttu ainult väga vähe lugeda ja kirjutada võin. Peaks ometi kevade paremat tervist kaasa tooma!

Teie oma järeleandmatu kangekaelsusega, millega Te minult F[aehlmanni] nekroloogi nõuate, olete mind raskesse kimbatusesse ajanud, ma lootsin (ja loodan salamahti veelgi!), et mõni teine selle töö enda peale võtab. Minu pisku eesti keele oskuse pärast joostakse minu peale igast kandist järelepärimis-

tega tormi, nii et ma vaevalt pooltelegi kirjadele vastata jõuan. Üleeile saatis mulle härra Sjögren jällegi ühe portsjoni pähkleid puremiseks koos niivõrd tungiva palvega, et seda vaevalt korda läheb tagasi lükata [1]; kuid seni, kui ma tõbine olen, ei saa ma kellelegi kasulik olla. — Saadetud *Kalevipoja* riismete eest olen Teile iseäranis tänulik, pärast nende kasutamist saadan käsikirja Teile kohe tagasi. „*Lenora*" tõlge ei ole väärt minu ümberpaneku kingapaelugi lahti päästma [2]. Minus peab siiski (kuigi ma ise kuni tänapäevani midagi seesugust pole tundnud) natuke rohkem luuleannet peidul olema, kui sel tõlkijal varuks oli. Niisuguse arvamise põhjale toetades saadan ma Teile lähemal ajal (s. t. võib olla mõne kuu pärast) jälle midagi selletaolist. — Isik, kes muinasjutu välja mõtles, nagu tuleksin ma 18. jaanuariks Tartusse, on minule tundmata, mul pole midagi seesugust pähegi tulnud [3]. Mina olen kütkesse seotud inimene, kel sääraste kõrvalhüpete tegemine võimalik pole.

Teie oma 13. dets. kirjas näikse läbi lillede mõtet avaldavat, nagu seisaks põhjus, mispärast ma kuni selle ajani veel pole F[aehlmanni] elulugu kirja pannud, minupoolse „hea tahtmise" puudumises. Kui see tõesti Teie arvamine on, siis olete küll rappa sattunud. Kadunule kinkis õnn palju sõpru, nende hulka arvas ta ka mind, kuid sellest hoolimata pole mina kunagi tema usaldusmees olnud, kuna see ju üleüldse raske oli tema kinnisesse, sügavasse hingepõhja tungida. Mina olen ainult äärejooni ja väliseid avaldusi tundma õppinud, mis veel karakterit ei moodusta, F[aehlmann] aga oli väga mitmekülgne, äärmiselt omapärane karakter. Kirjeldusest nagu „ta elas, kosis ja suri" pole tema puhul küllalt, seal nõutakse midagi rohkemat [4]. Ja kui minu katsetus mind ennastki rahuldada ei suuda, kuidas võiks see siis teisi rahuldada? Tihtipeale olen ma õhina ja armastusega töö juurde asunud, isegi mõned leheküljed valmis kirjutanud, — kui ma aga mõne päeva pärast oma kirjutuse üle lugesin, pidin ma selle hävitama ja uuesti otsast peale hakkama. Sedamoodi sai hulk paberit ära raisatud, kuna käima peal olev mägi midagi sünnitas, mis vaevalt hiire suuruke oli. Kas teised surelikud ka selle vea all peaksid kannatama, et alustatud töö, mille juurest nad mõneks päevaks eemale kistakse, neile võhivõõraks muutub ja nad poolelijäänud hoonet enam endist viisi edasi ehitada ei suuda — seda ma ei tea, küll aga põen mina niisugust häda.

Kui Teie saaksite mulle selle tõve vastu mõne retsepti kirjutada, oleksin Teile väga tänulik.

Mõlemad ümbrikud palun nende antud aadresside kohaselt edasi saata.

Peaks Teil võimalik olema Tartus värsket rõugelima muretseda, siis oleks Teie poolt suur armutegu, kui Te mulle seda saadaksite. Sõber Pancki käest saadu (m. a. septembrist) ei mõjunud; samal ajal võtsin ma ka ise lima, mis nüüd niisamuti mõjuta jäi. Ümbruskonnas kuulukse rõugeid ja varioliide ette tulevat, sellepärast tahaksin heameelega mõnedele lastele rõugeid panna.

Sõpruse ja lugupidamisega

Teie

ustav

Kreutzwald.

Võrul,
5. veebruaril 1852.

1. *Sjögren jällegi ühe portsjoni pähkleid*, s. o. hulk keelelisi küsimusi, vrd. kiri 155.

2. „*Lenora*" *tõlge* — kõne on arvatavasti C. W. Freundlichi (1803—1872) tõlkest „Leonora ehk Leeno", mis ilmus ka B. Gildemanni toimetatud laulude kogus „Lillekesed" (Pärnus, 1852, lk. 43—55).

3. *18. jaanuariks Tartusse*, s. o. ÕES-i aastakoosoleku päevaks.

4. Vihje Faehlmanni epigrammile:

Ükskord oli üks mees. Ta sündis, kosis ja suri. —
Enam ma temast ei tea. Aga see oli üks mees.

97. KREUTZWALD SACHSSENDAHLILE.

[23. II 1852.]

Kõrgesti lugupeetud härra ametivend!

Meie varasema kokkuleppe kohaselt saadan Teile siinjuures Faehlmanni eluloo mustandi, nii et Teie seda lahkesti läbi vaadata, lihvida ja täiendada võite. Kui Te aga leiate, et selle armetu suleäbariku parandamine tühi töö oleks, siis ärge nähke üleüldse vaeva, vaid saatke lehed jälle tagasi, kuna siis

keegi teine oma õnne võib katsuda. Mina ei ole oma tööga sugugi rahul, kuigi ma seal midagi paremaks teha ei suuda. Kogu asi praegusel kujul peaks $2^1/_2$ kuni 3 trükipoognat täitma, kuna minu esialgse plaani järgi poognate arv hõlpsasti kahekordseks oleks võinud paisuda. Selle piiramise eest saab lugeja mulle tänulik olema, töö on ka säärasel kujul küllalt vesine; muuhulgas aga leiate sealt ka pipart ja soola, mida Teil pole vaja ülesuhkurdama hakata. Sest kuigi ma juba ette tean, et tsensor niisugused kohad kõik punaseks määrib, tahaksin ma neid ometigi vähemalt selle ajani alale jätta, et siis teatud tegelased oma heade sõprade kaudu kuuleksid, kuidas teisal nende tegevuse üle otsustatakse. Mina ei karda oma arvamist avalikult välja ütelda, mistõttu siis Hollmanngi oma matusekõne teoloogiliste rumaluste eest *quantum satis* nina pihta saab [1]. — Kus Teile olulised lüngad silma puutuvad, võtke neid lahkesti täiendada, eriti aga palun Teid sõbralikult lõppkokkuvõtte laialivalguvat väljendusviisi tuumakamaks kujundada, samuti konarlikku stiili siin-seal siluda. Nocksi poolt saadetud huvitavas noorpõlveloos ei lubanud ma endale mingisuguseid lühendusi, kuigi seeläbi eluloos poisike ja noormees täismehest peaaegu $^2/_3$ võrra pikemaks on kasvanud. Osa Nocksi jutustusest andsin ma edasi täiesti muutmatul kujul, teisal balhorniseerisin ma tema kirjeldusi omal viisil [1a].

Igatahes aga andke mulle oma kõrvalepuiklematu otsus selle kritselduse kohta, Teie ei võiks mind seeläbi kuidagi haavata, kuna mina oma lapse nõrkuste puhul sugugi mitte pime isa pole. Leiate Teie aga väetikeses pisutki eluvaimu, siis turgutame teda *arrow-root*'i, toore liha ja kalamaksaõliga, kuni ta priskemaks läheb [2]. Et Teie lapse praegusel kujul Õpetatud Eesti Seltsile tutvustamiseks ette paneksite, selle nõu vastu oleksin mina mitmel põhjusel, palju kokkasid solgivad leeme nõnda ära, et lõpuks isegi *koerad* seda *lakkuda* ei taha. Parem katsume asja esialgu omavahel *kohendada* ja *parandada*; kui see ei lähe, siis võtku *kurat* kogu seda kupatust. *Vale!* Ja nüüd *andke aga tuld!* s. t. heas saksa keeles: andke *lõhna* või säru! ja *sikertäri härra* peab ka natuke maakeelt õppima. —

Teie

ustav

Kreutzwald.

Võrul, 23. veebruaril
1852.

P. S. 4 rbl. 30 kop. — Õpetatud Eesti Seltsi t e g e v l i i k m e härra Hörschelmanni aastamaks läheb kaasa [3], samuti ka üks kubu pekstud õlgi kaastööna teatud auliikme poolt, kes selleks ilma omapoolse süüta on saanud [4] ja kes säherduse patuteo õigust mööda nende kaela veeretab, kes teda seesugusele peadpööritavale kõrgusele on upitanud, kus ta nüüd seisab veel enam vaarudes kui Struve telling mõne aasta eest *Munamäel* [5]!

Raha jääb saatmata, kuna võimalus, mis homme vàrahommikul saadetuse Tartusse pidi viima, luhta läks, mistõttu Teie selle ümbriku postiteel saate.

1. Hollmann, vt. kiri 41, viide 2. — *quantum satis* (lad.) — niipalju kui kulub.

1a. *balhorniseerima* — muutma; moonutama.

2. *arrow-root* (ingl.) — teatud troopikataime juurtest valmistatud arstim ja toitaine.

3. H ö r s c h e l m a n n, Hermann (1804—1865), eraõppeasutuse juhataja Võrus.

4. Kr. valiti ÕES-i auliikmeks 1849. a. 19. jaan. koosolekul. — *kubu pekstud õlgi*, s. o. Faehlmanni eluloo käsikiri.

5. S t r u v e, Friedrich G. W. (1793—1864), kuulus astronoom, Tartu ülikooli professor 1813—1839, Vene Teaduste Akadeemia liige ja auakadeemik; Pulkovo observatooriumi juhataja 1839—1862. — *Struve telling*, s. o. astronoomilis-geodeetilisteks töödeks ehitatud torn Munamäel.

93. KREUTZWALD SACHSSENDAHLILE.

[26. II 1852.]

Kõrgesti lugupeetud härra ametivend!

Kui need read pärale jõuavad, siis on Teil minu ametlik ümbrik arvatavasti juba käes [1], sellepärast palun Teid minu soovi, mis ma seal värske herneseemne kohta avaldasin, sõbra-

likult arvesse võtta[2], ja kui Teil võimalik oleks seda mulle läkitada, siis soovitage käskjalal see omaenda taskus, mitte aga postikotis kohale tuua. Mahajäänud 4 rbl. 30 kop. on siia juurde lisatud. Mis Te ütlete minu makulatuuri-saadetuse kohta? Ainult mitte liigseid viisakusi, mett ega siirupit, vaid andke mulle — puhast vett!

Teie

usfav

Kreutzwald.

Võrul, 26. veebruaril
1852.

Ütelge ometi „Inlandi" toimetajahärrale sõbralikult kõrva sisse: olgu ta oma lehes Tallinna uue pabstlusega pisut ettevaatlikum, kui ta oma väikesest lugejate ringkonnast hoopis ilma ei taha jääda. Viimases (Teie juures eelviimases) numbris avaldatud häbematud kallaletungid võltside muinaslugude õigete pähe esitamise puhul sihivad jällegi kadunud Faehlmanni pihta[3]. Jäetagu ometi surnud ükskord juba rahule! Toimetajal, kes ühtlasi Õpetatud Eesti Seltsi president on, peaks õigupoolest niipalju aukartust lugupeetud surnud liikmete teenete ees olema, et ta neid avalikult tänavaporiga loopida ei laseks. Sest säärase räpa eest, nagu seda Tallinna toompapp välja saadab, peaks iga ajaleht oma veergusid hoidma. Või ei leidu Tartus enam üleüldse inimesi, kes ühele jultunud tölplasele nina peale suudaksid anda?!

1. *ametlik ümbrik* — ja selle sisu on lähemalt tundmata.

2. *värske herneseeme*, s. o. värske rõugelima.

3. *„Inlandi" toimetajahärra*, s. o. Carl Reinthal. — *pabstlus*, s. o. Chr. Ed. Pabsti (vt. kiri 6, viide 2) tühised kirjutused, missuguseid ilmus „Inlandis" pidevalt. — *Viimases numbris*, s. o. Inland 1852, vg. 121, kus leiduvad Kr-i poolt refereeritud väited.

[17. III 1852.]

Kõrgesti austatud härra ametivend!

Eile 2 nädala eest sai Teie lugupeetud isiku jaoks midagi kirjataolist kokku sorgitud ja kiirkäskjalaga muusadelinna poole teele saadetud, kuni tänase päevani aga hõljub mõistatuslik hämarus selle küsimuse kohal, kes kirja on kõrvale toimetanud, kas käskjalg või sõnumikusaaja[1]? Palun Teid kui kroonuametnikku, võtke oma vabalt praktiseerival nimekaimust ametivennal kraest kinni ja raputage teda nii kaua, kuni ta Teile vastama peab! Ma ei taha üleüldse meelde tuletada, et see vaba praktikant ennast ühe Õpetatud olla tahtva tühja Seltsi sekretäriks sõimata laseb[2], seeläbi aga oma suurt valelikkust ilmutab: et ta midagi ei kirjuta, kuna ometi ühe sekretäri nina ees ju kirjatöö sagedamini kui igapäevane leib peaks seisma. Teie, kullake, teate ju ometi, et võõrsõna sekretär saksa keeles lobisevat kirjutamiseriista tähendab? — — Varasemast haputaignast ei taha ma midagi teada[3]; Teie vaikimine oli kõige parem arvustus, küllap ma juba aiateibaga viipamisest aru sain, ainult ärge arvake, et minu vanad juuksed seepärast halliks läheksid, selleks on neil tosinate kaupa paremaidki põhjusi. Rõugekihvti sain Teie lahkel vahetalitusel Riiast kätte, ei tea aga veel, kas külv idanema hakkab; homme hommikul tuleb põld järeleuurimisele. Teie oma vahetalituse eest võtke vastu kraapjalg ja sellega punkt. Meie varioliidid muutuvad iga päevaga — nii nagu nimenõunikkudest vahel tõsised nõunikud saavad (kel ju samuti ühtki nõu pole anda) — pärisrõugetele ikka sarnasemaks. Mul on praegu üks nii meeleheitlik juhus arstida, et paranemiseks vähe lootust näib olevat. Sedalaadi ja tõsiste (mitte nõunikkude, vaid rõugete) ainuke vahe seisab võib-olla haiguse tekkimise viisis: lööve ilmub kõigepealt kätele ja käevartele, läheb siis silmnäole ja sealt alla *podex*'ini[4], kuna kõik haiguse vaatlejad vanal heal ajal, enne seda kui Jenner rõugete loomuse ära rikkus[5] (just nagu poleks meis veel küllalt palju loomalikku!), pärisrõugete kohta üksmeelselt ütlevad: lööve arenevat kõige enne näol. Väga silmatorkavaks nähtuseks nende varioliidide või

rikutud rõugete juures on see, et haigus siiamaani veel ühtegi last pole tabanud, kel rõuged panemata olid. Ühes majas lamasid 8- ja 14-aastane laps haigevoodis (mõlemale oli heade tagajärgedega rõugeid poogitud), kuna üheteistkümne kuu vanune rinnalaps tõvest puutumata jäi. Maal näib haigus peaasjalikult täiskasvanud inimesi tabavat, kellele nende ütlemise järgi kõigile lapsepõlves rõugeid olevat pandud. Väikelaste maailmas on 2 nädala jooksul sagedasti kõhupalavikku esinenud, kuna suurte hulgas Peruu-maa koore õgija ringi hulkuma hakkab, kes kibeda andami nahka paneb, ilma et ta seejuures oma rõõmu rikkuda laseks[6], s. t. tänavuaastane palavik jääb harva ilma retsidiivideta. Minu kukal on eilsest saadik kange kui hundil, nii et see oma paindumatusega isegi mu loomuliku kangekaelsuse üle trumpab ja mind veelgi rohkem piinab; *i*[*d*] *e*[*st*] kättemaksu-õigus[7].

Lubage mulle siinkohal kellegi teise nimel üht palvet kellelegi teisele esitada. Teie näete sagedasti sõber Pancki, paluge teda rittmeister von Helmerseni nimel: kas ta ei saaks raha või lahkete sõnade eest muretseda Botaanika-aiast seda tühja-tähja, mis juuresolevale sedelile üles on märgitud? Külvatud *Lychnis* polevat idanenud, seepärast palutakse võimaluse korral *da capo*[8]! —

Mis mul veel muidu südamel ja maksa ümbruses pakitseb, sellest kõnelemise jätan ma paremateks aegadeks, kui ööbikud ja kõneahtrad inimesed k u u l d a v a m a l t häälitsema hakkavad. *Ad vocem* süda tuleb mulle meelde üks niisugune piirituse sees, mille ma mõne nädala eest välja koorisin ja likku panin[9]. See on mingi haruldaselt head sorti elundi-koletis, mis oma peremehele eluajal kindlasti rohkem tüli on teinud kui mõnele teisele ta naisuke. Sest nimetatud organ polnud mitte ainult pahema kopsu sootuks ära hävitanud, vaid ka parema mahtu poole võrra vähendanud, selleks et aga ise kamandada ja mehemoodi löömiseks voli saada. Peaks mõnel Tartu kabinetil selle südamepasteedi järgi neelud käima, siis tahan südame talle teaduse huvides *f r a n c o* kätte saata[10], hea sõna eest annan isegi lahkamise kirjelduse pealekauba, kuid vastutasuks peavad need inimesed siis omakorda juubelipäeval detsembris minugi pead ja südant maksuta v a l g u s t a m a, silmas pidades muidugi seda, et ma siis veel elus olen ja Tartu-rännaku ette võtan[11].

Pärast nii arvukaid äri- ja vahetalituse-ülesandeid, mille eest ma Teile komisjonitasuks 10% teenitud aust kavatsen jätta, ei tea ma nüüd enam muud paremat ette võtta, kui Teid, s. t. kroonumõisate arsti (teist ma ei tervita, tema kui mitteametnik ei seisa meie õnnistatud trio kõrgusel!) ja härra politseiarst Pancki südamest tervitada, ja siis ilma pikema jututa lõpetada!

Kirja pandud Võrul Tamula järve ääres sel Issanda aastal üks tuhat kaheksasada viiskümmendkaks, meie valitsemise kahekümnendal aastal, märtsikuu 17. päeval.

Kreutzwald.

Soome „*Kalevala*" saksakeelne tõlge Anton Schiefneri sulest on Helsingis trükkimisel ja ilmub loodetavasti käesoleva aasta jooksul [12]. Teie võite juba arvata, kuidas keegi teatud väikelinlane selle ootel oma nokka vestab; — mida ütlevad targemad inimesed selle kohta?

1. Kõnesolev kiri on tundmata.

2. *tühja Seltsi* — Kr-i tõlkimatu sõnamäng ÕES-i nime puhul: gelehrte Gesellschaft (sks.) — õpetatud selts, geleerte Gesellschaft (sks.) — tühi, tühjendatud selts.

3. *Varasem haputaigen*, s. o. Faehlmanni eluloo käsikiri, vt. kiri 99.

4. *podex* (lad.) — istmik.

5. Jenner, Edward (1749—1823), inglise arst, kaitserõugete leiutaja.

6. *Peruu-maa koor*, s. o. hiniin; (selle) *õgija* — soetõbi.

7. *i*[*d*] *e*[*st*] (lad.) — see on, see tähendab.

8. *da capo* (it.) — korrata.

9. *Ad vocem* (lad.) — puhul.

10. *franco* (it.) — posti-, saatekuludeta.

11. *juubelipäeval detsembris*, s. o. Tartu ülikooli 50. a. juubelipäeval.

12. Vt. kiri 44.

100. KREUTZWALD SACHSSENDAHLILE.

[22. III 1852.]

Kõrgesti austatud härra ametivend!

Teie täna hommikul saadud kirjale, mille ridade ja reavahede äraveerimine õnneks täielikult korda läks, ei saa ma täna vastata. Võib-olla teen seda mõni teine kord, võib aga olla, et ka — üleüldse mitte. Tahtsin Teile siinkohal ainult niipalju öelda, et minule alati palju nalja on teinud osava küti nägemine, kes pärast hoolikat sihtimist märgist mööda ropsab. Kui viltulaskmises samuti nagu märkitabamise alal meistrilask võimalik oleks, siis tuleks Teid vastuvaidlematult küttide kuningaks tunnistada. Kuid „kulla paikene!" — ma räägin praegu täiesti tõsiselt — mis ettekujutused Teil küll *Kalevipojast* on, kui arvate, et seesugust hiiglanoormeest on võimalik nagu *püksituult* maailma puhuda?! *Kust võtta*?! — igatahes olen ma küllaltki tõsiselt asja juures töötanud, materjale korraldanud, plaani kokku seadnud ja ühe või teise koha, mis mind parajasti köitma juhtus, virgalt paberile pannud, ometigi võib ehk veel aastaid kuluda, enne kui käsikiri valmis saab. Trükikulude pärast pole Teil vaja muret tunda, küllap mõnigi mees meie hulgast on juba murumätta all, enne kui Kalev trükki läheb. Juubelipeoks on mul kavatsusel väike lihtne õnnesoovi-lauluke, mille trükikulude katmiseks Teil 3 tegevliikme aastasest rasvast jätkub [1].

Riia rõugelima ei avaldanud mingit mõju, sellepärast jääb mu varem esitatud palve maksvaks: niipea kui Teil võimalik on Tartus värsket lima muretseda, mõtelge minu peale.

Juurdelisatud väikese töövilja, mis on võrsunud *Kalevipoja* juures töötamisest, palun järgmisel koosolekul ette lugeda [2].

Elage hästi ja võtke vastu südamlik tervitus

Teie

ustavalt

Kreutzwaldilt.

Võrul, 22. märtsil 1852.

1. *õnnesoovi-lauluke*, vt. kiri 47, viide 7.

2. *väikene töövili*, s. o. Kr-i kirjutus Tallinna kõige vanema eestikeelse nime kohta, mis kanti ette ÕES-i 9. apr. koosolekul 1852. a. (Inland 1852, vg. 312) ja ilmus hiljem trükist ÕES-i Toimetustes, vt. kiri 55, viide 6.

101. KREUTZWALD SACHSSENDAHLILE.

[9. V 1852.]

Kõrgesti lugupeetud härra ametivend!

Kui Teie presidendi-härral ülearuse h puhul sõnas Estnisch teist kaaluvamat põhjust pole ette tuua kui t e m a austus messias Ahrensi vastu, siis peab see sõna minu arvates „Toimetustes" endiseks jääma. Või peaksime meie härrade Ahrensi ja Reinthali auks teist korda Paabeli torni ehitama hakkama, nii nagu see juba juhtus Seltsi asutamise päevil, kui läbisegi Esthnisch, Ehstnisch ja Estnisch kirjutati. Seejärel kui kaks nii lugupeetud meest nagu Hansen ja Faehlmann kirjutusviisi Estnisch kõige õ i g e m a k s on tunnistanud[1], kui see sõna säherdusel kujul ka viimastes vihkudes juba üldist tarvitamist leidnud, oleks küll sama naeruväärne kui järjekindlusetu niisugust uuendatud halvendust sisse tuua. Härra pastor Reinthal kirjutab juhuslikult Ehstnisch, seepärast peavad ka „Toimetused" niiviisi kirjutama; järgmine president võiks kirjutada Esthnisch ja siis peaksid „Toimetusedki" järgmises vihus Esthnisch trükkima. Palun mõtelge ometi järele, kuhu Te niiviisi lõpuks tahate jõuda? Mida peab maailm selle kohta ütlema, kui nii väike selts nimegi asjus omavahel ei suuda kokku leppida? M i n a p r o t e s t e e r i n i g a u u e n d u s e v a s t u j a j ä ä n E s t n i s c h j u u r d e ! — Kui järgmises vihus peaks Ehstnisch valitsema, siis ei tohi härrad minule seda pahaks panna, kui ma neile oma auliikme-diplomi kõige tänuga ülesnäidatud au eest tagasi saadan ja jäädavalt ühest kogudusest lahkun, kus lugupidamist surnute teenete vastu jalge alla tallatakse. Olge

nii lahke ja tehke see minu avaldus härradele Reinthalile ja konsortidele teatavaks ja olge kindel, et ma oma lubaduse täidan[2]. — Viimased sündmused on vanu sidemeid juba küllalt lõdvale kiskunud, otsustav lõhe oleks mõlemale poolele tervislikum.

Siinjuures on *„Piibujutt"* ja paar Laguse laulu, mis ma Teile tänuga tagasi saadan[3]; nende asemel palun mulle raamatukogust lähemal võimalusel *„Õpetus Eestimaa talurahva ämmadele"* läkitada[4].

Kõige austusega

Teie

alandlik

Kreutzwald.

Võrul,
9. mail 1852.

1. Hansen, August H. (1813—1849), ajaloolane; gümnaasiumiõpetaja ja Tartu ülikooli eradotsent. ÕES-i esimesel aastakümnel selle aktiivsemaid liikmeid.

2. Hoolimata Kr-i kõigiti põhjendatud väidetest kord fikseeritud „eesti" sõnakuju saksa keeles edasiandmise kasuks jäi Reinthal jonnakalt oma erineva seisukoha juurde ja „Toimetuste" järgmine (2. köite 4.) vihk ilmus naeruväärse märkusega, et „kuna käesolev vihk on praeguse esimehe poolt toimetatud, kes niisugust kirjaviisi tarvitab", siis seetõttu vihu tiitellehel esineb sõna „Ehstnisch", mitte „Estnisch". Selle peale saatis Kr. 13. jaan. 1853 ÕES-i aastakoosolekuks ametliku protesti (avaldatakse käesoleva väljaande 1. köites); Reinthal lahkus esimehe ametist ja sealtpeale tarvitati Seltsi väljaannetes sõnakuju „Estnisch".

3. *„Piibujutt"*, s. o. arvatavasti Faehlmanni „Piibujutu" käsikiri (KM KO ÕES M. A. 170 : 26), mis oli ilmunud ÕES-i poolt toimetatud „Maarahva kalendris" 1846. a.

4. Lühikene õpetus Eestimaa talurahva ämmadele. Tallinnas, 1812. (8) + 96 lk., autor: Justus S. Walther (1749—1828), arst Tallinnas. Kr. vajas seda raamatut oma teose „Teejuhataja ämma-kooliliste õpetuse juures" (Riga, 1852. VIII + 80 lk. Honorar — 100 rbl. 1. trükk ? eks. 2. trükk 1870. a. 1800 eks.) puhul, mille ta koostas Liivimaa rüütelkonna ülesandel, vrd. kiri 103.

[26. V 1852.]

Austatud härra ametivend!

Avaldades Teile kõige otsekohesemat tänu ämmade-raamatukese saatmise ja muusadelinna uudiste teatamise eest, pean ma nagu väsimatu kiusaja vaim Teid jällegi tülitama, nimelt palun kõige alandlikumalt, saatke mulle *Scriptores rerum Livonicarum* 2. köide. Ma tahaksin Boecleri kurioosumeid lähemalt silmitseda ja neid selles mõttes läbi katsuda, kas minu teadmistest eesti rahvaelu tundmise alal jätkub, et vastavat kommentaari kirjutada[1]. Igatahes tohiks see päris huvitav ülesanne olla Boecleri teadete segadikku pisut üksikasjalikumat valgust tuua, osalt selleks, et konstateerida, mis seal hulgas kunagi õige v õ i s o l l a või veel praegugi o n, osalt aga selleks, et lisandusi ja täiendusi anda. Sjögren viibib suurema osa eelolevast suvest Kuramaal, kus ta liivi keele tundmaõppimist kavatseb jätkata, tööd, mis kindlasti mõningaid valguskiiri ka eesti keeleuurimisele saab heitma. — Oma härra presidendile võiksite Teie sapi lahjendamiseks pisut külma vett või *Magnes*[ia] *carbonica*'t anda, igal juhtumisel palun aga seletada, et minu „konsortides" mingit isiklikku haavamist ei peitu. Missuguse tendentsi järgi ta edaspidi oma lehes ka mõtleks käia[2], on minule täiesti ükskõik, igatahes teeks ta aga hästi, kui ta mõnest põllumajanduslikust raamatust „lehetäide" ja teiste söödikute vastu mingi tõrjumiseabinõu otsiks ja seda tarvitaks, nii et Pabsti röövikutõug põhjalikult hävitatud saaks. Niisugune loba on igale lehele teotuseks, sest neil sisututel kirjutustel pole mingit muud otstarvet peale selle, et autor neid parajal juhul ilaniitidena oma mürgi laialikandmiseks kasutab.

Laakmann kirjutab mulle, et „Toimetusi" ei trükita edaspidi enam tema, vaid härra Mattieseni juures[3]. Miks? Vaesel kuradil on selletagi kitsas käes ja ta vireleb tigusammul päevast päeva, sellepärast oleks see minu arvates ebakristlik, kui temalt igasugune töö ära võtta tahetakse.

Enmann Pärnus igatses juba ammu Tartu kreisiarsti kohta, kas tema soov ei lähe nüüd täide, kui R[ücker] lahkub[4]? Sel puhul saaks Tartu küll ühe turukiitleja ja närukaela võrra rik-

kamaks, kuid see haisev rasvaküünal kustuks ka muusadelinnas sama ruttu kui Pärnuski. Sõber Panckile tohiks vist sellest ametivennalikust kohavahetusest toredat vandumise ainet võrsuda.

Mida kavatseb Õpetatud Eesti Selts 50-aasta juubeliks ette võtta?! —

Teid tervitab kõige sõbralikumalt

Teie

ustav

Kreutzwald.

Võrul,
26. mail 1852.

1. Vt. kiri 47.

2. *oma lehes*, s. o. „Inlandis".

3. Mattiesen, vt. kiri 81, viide 3.

4. Enmann, Theodor W. (1821—1883), Pärnu linnaarst 1851—1883. — R[ücker], Otto G. (1810—1878), Tartu kreisiarst 1836—1851.

103. KREUTZWALD SACHSSENDAHLILE.

[14. VII 1852.]

Austatud härra ametivend!

„Das also war des Pudels Kern!" pidin ma Teie sõbralikku kirja lugedes hüüdma, nagu kunagi ametivend Faust[1]. Olen Teile selle eest väga tänulik, nüüd siis tean ometi vanahärra tusase tuju põhjust[2], kuid ma ei suuda ikkagi veel mõista, mis teda minu kirjas Götschelile pahandada võis[3]. Umbes aasta tagasi esitas Tervishoiuvalitsus minule küsimuse, kas ma oleksin nõus ühe ämmade-raamatukese eesti keelde tõlkimise enda peale võtma; vastasin, et kui tõlkega väga kiire pole ja

ma ilma kindla tähtajalise kohustuseta *ad libitum* selle juures töötada võin[4], siis võtaksin töö vastu, vastasel korral aga mitte mingil tingimusel. Sellele ei järgnenud ühtki vastust. Lõpuks saan ma k. a. 17. aprillil härra Edm. Götschel'ilt Liivimaa rüütelkonna nimel järelepärimise: kas ja missugustel tingimustel oleksin ma küll nõus ämmade-raamatut eesti keelde tõlkima, või et ma juhul, kui töö minule vastuvõetav ei oleks, kedagi teist tublit teadusemeest tõlkijaks soovitaksin. Seejärel kui ma raamatu olin läbi lehitsenud, küsisin kõigepealt Tervishoiuvalitsusest järele, kas oleks lubatav seda teost vabalt ümber panna, sest et saksakeelse käsitusviis meie maanaistele, kes järelemõtlemisega kuigi palju harjunud pole, liialt abstraktne võiks tunduda, ja kuna pealegi nii mõndagi sealt ainult kaudsete kirjelduste abil võimalik oleks edasi anda, siis täidaks sõnasõnaline tõlge küll vaevalt oma ettenähtud otstarvet. Vastus oli üpris lühike: raamat tuleb sõnasõnalt tõlkida. Nüüd kirjutasin ma siis Götschelile, et niisuguste tingimuste juures asja vastu igasuguse huvi olen kaotanud ega ka kedagi teist soovitada ei tea, kuid et nad võiksid ju Tartus elavate tõlgete vabritseerijate (Schwelle ja kompanii[5]) poole pöörduda, kes neile kindlasti üsna odavasti nõutud tõlke teeksid, kuna mina seda tööd mitte alla 100 hõberubla enda peale ei võtaks. Juuni alguses sain ma otsuse: rüütelkond olevat nõus nimetatud honorari maksma, soovivat aga enne teada, kui suured oleksid trükikulud jne. — Nõnda siis, mis võis minu kirjas L[evi] jaoks irriteerivat olla? „Esitatud tingimuste juures" — kirjutasin seal — „ei suuda mina iseenda ega teistegi nõudeid rahuldada ja raamatuke ei täidaks oma otstarvet." — Kui Teil juhtub pool tunnikest vaba aega olema, siis tehke käik Laakmanni juurde ja laske endale originaali esimene poogen anda, mille ma eeskujuks sinna saatsin, küllap Te tunnete südamerõõmu kõigepealt üleüldise anatoomilise kirjelduse, eriti aga suurepärase vaagnaõpetuse puhul. Näiteks rinnakorv moodustatakse seal selgroost ja küljekontidest, üht ülearust esitükki aga, mida isegi igapäevases elus rinnaluu nime all tuntakse, pole seal üleüldse olemas.

Nüüd siis tahan Teile härra riiginõuniku ametiagarusest pajatada[6]. Ta oli postijaama ees vankrilt maha tulnud ja sedamaid haigemajasse tormanud, lootes niisuguse äkilise manöövriga mulle välku ja müristamist kaela tõmmata, aga õnneks või

õnnetuseks ei leidnud härra laitmiseks mitte kui midagi. Kui ma tema juurde läksin, oli ta väga tujust ära ja tegi mulle etteheiteid, et vangimajas olevat haiged väga viletsasti paigutatud; mina viitasin kohe oma korduvatele teadaannetele, mis ma selle puuduse kõrvaldamiseks juba 2 aasta vältel tagajärjetult Tervishoiuvalitsusele olin saatnud, ja härra ülemus vaikis. „Teie haiged on liiga kergesti riides". — Neil on eeskirja kohaselt Teie suvekitlid ja suvised vaibad; kui ilm väga vilu oli, lasksin ma süfiliitilistele haigetele mitte ainult villased kitlid anda, vaid eile isegi veidi ahju kütta. „Nendest ma ju ei räägi nudki, kuid seal eesruumis on keegi haige naine". — See ei kuulu juhuslikult üleüldse haigemajasse, vaid pürjermeister paigutas ta sinna ajutiselt, kuni temale vaestemajas või kusagil mujal peavari muretsetakse. (Jällegi paus). Nüüd järgnes pikk noomitus ametivendliku halva läbisaamise pärast, seejärel lubati mul lahkuda korraldusega, et ma poole tunni pärast esitaksin kirjaliku aruande kõigi haigete kohta, teise samasuguse vangimaja ja kolmanda vaestemaja kohta. Kui ma need kohale viisin, sai mulle osaks austav ülesanne, koos kreisiarstiga apteegi revideerimise juures viibida[7]. Seda juhust kasutati siis selleks, et ettetulevate pauside ajal minule *à la* Rücker suhkurdatud piprateri pakkuda[8]. Näiteks: „Ma ei suuda mõista, mis raskusi Teile tõlkimine võiks teha, kui Te Bürgeri *Lenora* nii meisterlikult olete ümber pannud[9]. Teie ju loote kohe uusi sõnu seal, kus need keeles puuduvad". — Umbes 2 tunni pärast oli revisjon läbi, ma pidin teda veel pürjermeistri juurde tehtaval lühikesel visiidil saatma ja siis lasti mind kõige armulikumalt minna. Järgmisel hommikul kella poole 7 ajal saime veel tänaval kokku, ma lasksin postipoisil kinni pidada ja nõnda siis ütlesime teineteisele ilma pikema mõõgavehkluseta head tervist. Pärast seda kui Te nüüd selle huvitava kirjelduse juures juba küllalt igavust olete tundnud, palun mulle veel teatada: mis Teile Götscheli kirjas esitatud ebasündsustest meelde on jäänud. — Et Schultz Tartu kreisiarstiks pidavat saama, jutustas mulle ka vanahärra, kuid suuremat rõõmu valmistab minule see, mis ma tema kohta Teie sõnumikust kuulen; seal tuleb ainult soovida, et ta võimalikult kauaks Tartusse paigale jääks ja mõningad oma puhketunnid Seltsile pühendaks[10]. —

Schiefneri poolt mulle saadetud Kullervo-episoodi[11] ja „Was bedeuten die Wörter Jumala u. Ukko in der Finnischen

Mythologie"? kadunud Castréni sulest, sain ma paari päeva eest kätte, kuid pole veel mahti leidnud neid lugeda [12]. Boecleri juurde sain eile jälle huvitavat lisamaterjali ühe Haanja koolmeistri kaudu, kes minu palvel siinsetelt eestlastelt mõned temale tuntud ebausu-kombed üles kirjutas, mis veel käesolevalgi ajal tarvitusel olevat. Niipea kui F[aehlmanni] eluloo äratrükid on ilmunud, palun mulle ühe eksemplari saata, Teie ei tohiks mulle seda pahaks panna, kui ma nimetatud töökese puhul, mis meie vahele nii mõnegi musta seemneterakese on külvanud, uudishimulik olen.

Tervituse ja lugupidamisega

Teie

ustav

Kreutzwald.

Võrul, 14. juulil 1852.

1. *„Das also war des Pudels Kern!"* — tsitaat J. W. Goethe „Faustist": „See oligi siis puudli tuum!" s. t. sinna oligi siis koer maetud.

2. *vanahärra*, s. o. Levi, David D. (1786—1855), arst, Liivimaa Tervishoiuvalitsuse inspektor 1835—1855.

3. Götschel, Edm. — raamatukaupmees ja kirjastaja Riias. Kr-i kirjavahetus temaga on tundmata.

4. *ad libitum* (lad.) — soovi mööda, heaksarvamise kohaselt.

5. Schwelle, Johann — vaimulikkude jm. raamatute sepitseja Tartus.

6. *härra riiginõunik*, s. o. Levi, vt. viide 2.

7. *kreisiarst* — Poulet, Louis (1795—1870), kreisiarst Võrus 1832—1870.

8. *à la Rücker* — Rückeri kombel, viisil, vt. kiri 102, viide 4.

9. „Lenora", vrd. kiri 95.

10. Schultz, K. A. Woldemar (1822—1874), kreisiarst Tartus 1852—1861, vt. lähemalt eessõnas.

11. *Kullervo-episood*, vt. kiri 47, viide 1.

12. Vt. kiri 46, viide 2.

[23. IX 1852.]

Kõrgesti austatud härra ametivend!

Teie sõbraliku ettepaneku võtan ma kõige otsekohesema ja südamlikuma tänuga vastu, kui ainult *Vanaisa* minu elupäevi kuni 12. detsembrini pikendab ja teisegi tervis niisuguseks jääb, et oleks lubatav 3-aastase vaheaja järele korraks pesast välja põigata[1]. — Peokingituse puhul olen mina parem arvustaja kui Teie, kuigi isaarmastust paljudel puhkudel just silmateritajaks ei saa pidada[2]. Peaksite Teie juhuslikult Reinthali külastama, siis lubage endal minu enesearvustus selle sepitsuse kohta ette lugeda; minu otsus on Teie omast n a t u k e erinev, seisab aga 99 tolli võrra tõetuumale lähemal. Eesti Seltsi praeguse ortograafilise usutunnistuse puhul antud näpunäidete eest olen Teile tänulik, ja ma püüan edaspidigi, kui käesolev südamepuistamine a s j a t u k s peaks jääma, — ennast tagumistele jalgadele püsti ajada, et kavatsetud uuenduse vastu (milles mina ühtki paremust näha ei suuda) kõigest jõust vaielda. Kui härradel tahtmist pole fennomaanide poolele asuda[3], kes varem või hiljem ikkagi võidavad (kuna õigus n e n d e pool on!) — siis võivad nemad (redaktorid) minupärast Faehlmanni varasema või isegi barbaarse piibli-ortograafia valida, ainult mitte seda uue sigri-migri segadikku, mis samal ajal nii silma kui südant vihastab. Ma palun Teid, öelge mulle taeva pärast, mis kasu on sest lugejal, kui ta *sõnnuga* asemel *sõ'nnuga* peab lugema?!!! — Mina kuulun just nende hulka, kes kadunud Masingi teeneid j u m a l d a v a d, kuid sellegipärast pean ma tema vastastele ses asjas täieliku õiguse andma, et ta ü l e a r u s t e märkidega ortograafia kirjuks tegi[4]. Keeletundjal pole neist vähematki kasu, sest prantslane ja inglane, kel eesti keelest aimugi ei ole, neist abimärkidest hoolimata ikkagi õieti lugeda ei suudaks. Kuigi inimesele, kes ujuda ei oska, selle õppimist esialgu korgist vöö abil kergendada püütakse, siis ei tohi ometigi keegi uskuda, et õhem tina- või raudvöö sama otstarvet täidaks! — Kui Teie, minu noor sõber, eesti keele vaimuga lähemalt tuttav oleksite, siis peaksite ilmselt tunnistama, et soome keelemehed on suuremad ja raske-

mad komistuskivid kõige lihtsamal viisil teelt ära veeretanud. Palun, heitke korraks pilk kas või järgmistele üldtuntud komistuskividele: *sulle* [sõnast sina], *sulle* [s. sulg] ja *sule* [s. suu]; viimases kirjutatakse u vahel ühe-, vahel kahekordselt, kuna Masingi sabassõrkijad kahe eelmise sõna lahkuminekut kord konsonantide, kord vokaalide eraldamise teel püüavad ära märkida. Seevastu aga kirjutab fennomaan täitsa lihtsalt *sulle*, *sule*, *suule*. Ei ta ole umb- ega täishäälikuile kiilu pähe löönud või kehasse torganud, ja ometi on need kolm sõna üksteisest nii hästi eraldatud, et isegi pime (ainult mitte pime-olla-tahtja) seda asja käega võib katsuda. Niisama lihtsalt, nagu toodud näitest paistab, oleks võimalik kõigist teistestki raskustest võitu saada. — Mis mind aga kõige enam võõrastab, on see, et mehed, kes oma senisest Estnisch sellepärast Ehstnisch teevad, et pastor Ahrens Ehstnisch oli kirjutanud, just seda tema kõige nõrgemat külge kas või vere ja elu hinnaga püüavad alal hoida, samal ajal kui nad oma hiilgava eeskuju kõige tähtsamaid särakülgi üleüldse tähele ei pane, sest Ahrens tunnistab ju igal pool lausa avalikult: soome ortograafia olevat tema usutunnistuseks, ning ainult nõrkade pärast pidanud ta soovitavaks vana ortograafiat oma grammatikas alale jätta. Vaadake ainult tema kirjaviisi Bacmeister'i keeleproovides ja Te leiate, et tema, nagu minagi, igas tükis soomlastele järgneb[5]. — Kuid igaüks talitagu omaenda parema äratundmise järgi, sest isa kojas öeldakse palju eluasemeid olevat, kus ka kõik keeletargad ulualust võivad leida; selle tõttu volitan ma Teid ja palun ühtlasi tungivalt minu nimel Teie Seltsi järgmisel koosolekul selle vastu protesteerida, kui minu *testimonium paupertatis* kiilutud kirjas või keelemeeste praeguse usutunnistuse järgi muudetult peaks trükitama[6]. Sest säärasel korral oleks küll minule ja mu laulukesele parem, kui see trükkimatult unustuse hõlma lastaks vajuda. Mina ei puudutanud meelega isikuid ega avaldanud mingit vaenu, vaid pidasin silmas ainult asja ennast, ja sellepärast soovin ma kõigest südamest, et ridade-vahelt-lugejatel poleks võimalust oma terava pilguga sinna sekka midagi sorkida, mida seal ei ole. Uskuge mind, kui ollakse juba 50-aastane, siis ei astuta nii kergesti sammu, mida enne poleks järele kaalutud, niisama vähe aga võetakse omaks teistegi õpetust, kui selle õigsuses varem pole kindlusele jõutud. Soovite Teie minu kirja Seltsile

ette lugeda, siis pole mul selle vastu midagi, kordan ainult: ma ei tõsta oma sõjariistu mitte Seltsi, vaid ainult tema k i i l u t u d kirjaviisi vastu. Kui Teie mind paremini tunneksite, siis peaksite nõus olema, et ma Eesti Seltsile seeläbi k õ i g e s u u r e m a ohvri toon, kui temale luban oma vissivassit kas või p i i b l i - o r t o g r a a f i a s trükkida; kuid kaugemale ei tohi nõudmistega ka enam minna. — Kui Te kusagilt lima saate, siis ärge mind unustage. Kõige austusega

Teie

alandlik

teener Kr.

Võrul, 23. septembril 1852.

P. S. Oma kadunud sõbra nekroloogi kohta ei küsi ma enam midagi, olen m õ l e m a d oma südamesse maha matnud; ainult üksildastel puhketundidel kergitan ma varjavat eesriiet ja lasen endal mälestustes hea olla, kuni ma ükskord ka ise neile järgnen.

Tervitage südamlikult sõber Pancki, ta ei pea seda mulle pahaks panema, et ma tema viimase kirja vastamata jätsin; olen aga paraku niisuguses toimetuste möllus, kus kirjakirjutamine unustatakse või sellest isegi täielikult v õ õ r d u t a k s e.

Materjale Boecleri jaoks on kuhjunud massiliselt, esialgu pole aga veel mingit väljavaadet nende läbitöötamiseks; kord loodan siiski neile kallale karata ja siis peate Teie ilmaimet nägema: sada aastat on seal üpris vähe muutnud. Mul on õnn olnud ka siit kandist tõendavaid teateid saada ja nüüd õngitsen ma Pihkvamaal, kus paar agenti minu jaoks materjali korjamas on.

1. *Teie sõbraliku ettepaneku*, s. o. kutse Tartu ülikooli 50. aasta juubelipeost osa võtta.

2. *Peokingitus*, s. o. Kr-i õnnesoovi-luuletus, vt. kiri 47, viide 7 ja kiri 100. — Siin on kõne selle kirjaviisi muutmisest, mille Reinthal oma algatusel kangekaelselt läbi viis ja luuletuse moonutatult ära trükkida laskis. Kr. avaldas selle vastu oma kirjas ÕES-ile 13. jaan. 1853 teravat protesti (see avaldatakse käesoleva väljaande 1. köites) ja laskis 1853. a. omal kulul uue väljaande trükkida.

3. *fennomaanid*, s. o. eesti keele soomepärase, nn. uue kirjaviisi pooldajad.

4. Masing, vt. kiri 7, viide 2.

5. *Bacmeister'i keeleproovides*, s. o. A. J. Sjögreni kirjutuses „Neue ehstnische Uebersetzungen der Bacmeister'schen Sprachproben als Nachtrag zu meinem Aufsatze: Zur Etnographie Livlands" (Bacmeister'i keeleproovide uued eestikeelsed tõlked lisaks minu kirjutusele Liivimaa etnograafiast). Bulletin historico-philologique. T. VIII (1851) = Mélanges Russes. T. I, lk. 510—585, kus on avaldatud ka Ahrensi tõlkenäited.

6. *testimonium paupertatis* (lad.) — vaesusetunnistus.

105. KREUTZWALD SACHSSENDAHLILE.

[10. XI 1852.][1]

Kõrgesti lugupeetud härra ametivend!

Ütlen Teile aitäh läkitatud kalendrite eest, mis ma lähemal vabal tunnikesel läbi vaadata ja seejärel Teile kohe tagasi saata kavatsen[2]. Olge nii lahke ja teatage mulle, kas juubelikingitus varsti trükki läheb ja kuidas kujunes ortograafia küsimus? — Härra pastor Reinthal, kellele ma isiklikult kirjutasin, ei vastanud minule ajapuudusel[3]. Ärge seepärast veel arvake, nagu oleks Teil Tartus üksi palju tegemist, ka meile väikelinlastele on saatuse poolt küllaltki suur kandam turjale laotud, nii et pahatihti sedagi ei tea, kas sul üleüldse enam pead otsas on, — seejuures puuduvad ka abivalmid ametivennad, kes su asjatalitused ära õiendaksid. Minu plaanitsetud sõit läheb vist luhta, sest nagu ma eile õhtul teada sain, on meie kreisiarst oma puhkusepalvega minust ette jõudnud, korraga meid mõlemaid vabaks ei lasta[4]. Sellest hoolimata tahan ma homme oma palve Tervishoiuvalitsusele ära saata, et siis pikka nina saades muidugi oma suu puhtaks pühkida. Praegu ettetulevate haiguste kohta on mul vähe öelda, maalesõidud ja *ex officio* paberimäärimine neelavad rohkesti aega. Õnnetuseks seisab nüüd ka esimene detsember oma nahksete aastaaruannetega ukse ees, veel aga pole ühtki poognat lineeritud, kirjutamisest hoopis kõnelemata.

Ma ei taha oma lobaga Teie aega pikemalt surnuks lüüa, palun Teid aga ülemaltoodud küsimustele üsna lühidalt vastata.

Kõige suurema austusega

Teie

ustav

Kreutzwald.

Võrul,
10. novembril 1852.

1. Eelmise ja käesoleva kirja vahelt puudub vähemalt üks Kr-i kiri.

2. *kalendrid*, s. o. arvatavasti „Eestimaa rahva kalendrid", millest kõneles Neus oma kirjades nr. 8 ja 47.

3. See Kr-i kiri on tundmata.

4. *kreisiarst*, s. o. Poulet, vt. kiri 103, viide 7.

106. KREUTZWALD SACHSSENDAHLILE.

[16. XI 1852.]

Kõrgesti lugupeetud härra ametivend!

Üleeile hilisõhtul ühelt maalesõidult tagasi jõudes leidsin eest Teie ümbriku, mille sisu mind üllatas, kuid — ma vaikin ja talletan selle, mis mul südamel kipitab, kuni meie isikliku kokkusaamiseni. Kuna nüüd asja enam muuta ei saa ja Teie juba olete lasknud „*korjatud*" lapse minu nimele ristida ja selles „*koera pulma töös*", kus ühe ema juures „*üheksa isa*" korraga oma isaõigusi võivad taga nõuda, mind „*tite-tegijana*" olete kirikuraamatusse lasknud kanda, siis tuleb Teil küll vabandada, kui ma jultumuse appi võtan ja Teid palvega tülitama pean, mulle veel 5 äratrüki-eksemplari saata[1]. Vajalikul korral olen ma nõus Teile kindlaksmääratud müügihinda maksma. Antud olukorras ei või asi muidugi vaka alla jääda,

mõned mehed aga, kelle heasoovlikkus mulle mitte ükskõik pole, paneksid seda minule väga pahaks, kui ma neile ühe eksemplari ei pühendaks. Oleksite Teie mulle varemini teatanud, et kavatsete eluloo minu nimel maailma saata, siis ma poleks jätnud tingimust 25 priieksemplari kohta esitamata, sest nii palju annab isegi Akadeemia igale autorile. Nüüd jääks mulle üle ainult üks pääsetee, mis aga Teile ja Eesti Seltsile põrmugi meeldivam poleks, nimelt tõtt mööda avalikult teada anda: minu nime on ühe võõra töö väljaandmiseks kasutatud. Niisugusest talitusviisist tahaksin ma aga hoiduda. Miski pole selle asja juures minule nii palju tuska teinud kui see, et minu paukudest Tartu arstiteaduskonna pihta mitte kõige pisematki märki alale pole jäänud[2], seevastu aga on põimitud laisklevate mustakuueliste päevavaraste pähe säherdune loorberilehtedest pärg, nagu oleksid nad jumal teab kui suured teenused rahva harimise alal omandanud. Ptüi! niisuguste häbematute valelikkude peale! Vaese rahva pimestamiseks on mustakuuemehed juba küllalt teinud, nüüd siis hakkavad nad rohkem haritud seisustegi käest küünlaotsakest ära kiskuma, kuid varem või hiljem murrab see tegevus neil pimestajatel ikkagi kaela. *Sest lorist on küll!*

Usun Teid sõnapealt, et Te minu ortograafiaga eesti kalendris rahul pole[3]: — Teie pole see ainuke, laitjate arv on leegion. Põhjus aga on väga lihtne: Teie vaatate kogu asjale sakslase seisukohalt, kuna ses küsimuses ainult eestlane üksi õige otsustaja võib olla. — Kui mina mõne aasta eest esimest korda „*Toomas Westen*'it" lugesin, ei käinud minu käsi seejuures sugugi paremini kui Teil ja paljudel teistel[4]; jah, isegi kõik, mis Ahrens selle kasuks rääkis, ei suutnud mind liigutada. Minu õnneks või õnnetuseks sattus paari aasta eest minu kätte terve hulk kirju, mis olid paberile pandud kooliharidusega eestlaste poolt, kes ilma võõra abita omal jõul olid kirjutama õppinud. Seal nägin ma imestusega, kuidas need vaesed inimesed (instinkti juhatusel) peaaegu eranditult soome kirjaviisi kasutavad. *Mina, sina, teda, jumal* jm. seesugused sõnad on seal täiesti harilikud, samuti *olema, elama* jne. Minu hilisem tutvus Sjögreniga, kelle vastu ma selles punktis alguses olin astunud, avas mu silmad[5]; nüüd hakkasin ma asja eesti seisukohalt vaatlema ja ennäe! Saulusest sai Paulus. Küsige ometi parajal juhtumisel härra Laakmanni käest järele ja laske tal

puhtast südamest vastata, mitusada eksemplari müüs ta oma kalendrit vähem, siis kui seal näit. „Betti ja Tooms" ilmus või ka möödunud aastal[6], võrreldes nende aastate kalendritega, kus ma teist kirjaviisi tarvitasin? Et ennast selles mõttes mitte petta, kirjutasin ma juulikuus ühele sõbrale Tallinnas ja palusin teda maal järele kuulata, mida inimesed uuendusest arvavad[7]. Vastus oli niisugune: „Rahvas loeb igal pool Teie raamatuid ladusalt ja Teie muutunud ortograafiat ei näi ükski lugeja tähelegi panevat, seepärast olen ma täiesti kindel, et Ahrensil oli seekord sula õigus, kui ta Schüdlöffeli kirjutuse kohta ütles: inimesed märkavad muudatust ainult siis, kui nende tähelepanemist eriti sellele juhitakse". — — — Minu usutunnistus on niisugune: soome ortograafial on kõige suurem õigus senist barbaarsust välja kihutada. Kestku minugipärast 100 või 200 aastat, enne kui see võitlus lõpule viiakse. Vana on igalpool visa ja mustakuuemeeste meelt on kõige raskem muuta. Minu vana sõber pastor Schwartz[8], kes on uue ortograafia küsimuses minu äge vastane, ütleb tuleva-aastase kalendri kohta, see olevat kirjutatud 1953. aasta jaoks, kuid sellest hoolimata on tema täiesti kindel, et minule saavat osaks kadunud Masingi saatus: kui viimne põrm ükskord ussikeste söödaks on langenud, siis ei jää ka tunnustus tulemata. Kes eesti keelt natuke rohkem tunneb ja minu kirjatöösid tähelepanelikult loeb, see leiab kindlasti, et ei minevikus ega olevikus esine suurema sõnavaraga kirjameest kui mina tühipaljas; küllap lugeja märkab ka sedagi, et minu eestikeelsed kirjutused on ka hoopis soravamad. Kuid jätame nüüd selle punkti, ütelge aga üsna rahulikult: säherdune edev narr! Sõprus ei pea seepärast kahju kannatama, tuletage ainult meelde vanasõna lastest ja narridest.

Teie hea nõu eest olen südamest tänulik. Tagantjärele tahan seda sõjakavalust Riias proovida, võib olla pääsen sedaviisi Tartusse; ega ma Teid seepärast Teie aukohalt kõrvale tõrju, pole ma ju kellegi paraadhobune, kes pidurongis hiilata võiks; kõige parema meelega jääksin kuhugi nurka. Mind ei meelita pidustus oma toredusega, seda enam aga üks kõrvaline asi: võimalus tervitada vanu sõpru ja armsaid tuttavaid, keda ma aastate kaupa pole näinud. See teeb jälle nooreks ja värskeks, kui saad armsate noorusekaaslastega vanu aegu meelde tuletada. Elan ju siin nagu üksiklane; saatus ja surm on teineteise

võidu ametis, et vanu tuttavaid minema pühkida, uute tutvuste soetamiseks pole mul aga enam lusti. Võtku ometi jumal kõrgete ülemuste südant liigutada! Kas ei tehta juubelipidustuste kava varemini teatavaks?!

Kui ma Tartusse peaksin pääsema, siis tuletage mulle meelde, et ma Teile jutustaksin loo, kuidas minu Lenorakesele „vana" poolt ootamata au osaks sai[9]. Küllap see lugu rõõmustab südamest nii Teid kui ka Pancki. Samuti pole mulle juulikuust saadik enam mingit uut n i n a saadetud.

Elage hästi, ja kui jumal tahab: peatse nägemiseni, kuigi see ehk viimne peaks olema! ah korrakski veel!

Teie

alandlik ja igav

Kreutzwald.

Võrul, 16. novembril
1852.

1. Kõne on Kr-i kirjutatud Faehlmanni eluloo äratrükkidest, mille teksti arvatavasti ÕES-i selleaegse esimehe pastor Reinthali algatusel ilma Kr-i teadmata käsikirjas muudeti ja see nõnda moonutatult ära trükiti.

2. Vrd. kiri 91.

3. *eesti kalender*, s. o. Kr-i poolt toimetatud 1853. a. „Maarahva kasuline kalender".

4. Toomas Westen, lapu rahva usuärataja Norra maal. Tartu, 1844. 30 lk. — Selles Schüdlöffeli (vt. kiri 8, viide 5) raamatukeses on esmakordselt kasutatud uut kirjaviisi.

5. Vrd. Kr-i kirjad Sjögrenile.

6. Kr-i poolt eesti keelde sobitatud jutustus „Betti ja Tooms" ilmus 1846. a. „Maarahva kasulises kalendris"; seda trükiti 3000 eks., 1852. a. kalendrit 5400 eks.

7. *kirjutasin ma juulikuus ühele sõbrale Tallinnas* — see Kr-i kiri kui ka sõber on tundmata.

8. S c h w a r t z, Johann G. (1793—1874), Põlva pastor ja kooliraamatute autor.

9. „*vana*", s. o. Levi, vrd. kiri 103.

[24. XI 1852.]

Kõrgesti austatud härra ametivend!

Kõigepealt minu otsekohesem tänu palve täitmise eest! Väljavaated Tartusse sõiduks kujunevad veidi paremaks. Tervishoiuvalitsus teatab mulle, minu puhkuse-palve olevat Tema Ekstsellentsile härra tsiviilkubernerile edasi toimetatud ja teeb mulle ülesandeks puhkuse saamise korral linnaarsti kohustused härra kreisiarstile üle anda; kõige selle põhjal tohib vist loota! Ütelge mulle, austatud sõber, millest see tuleb, et Õpetatud Eesti Seltsi tähtraamatus oktoobrikuu näikse puuduvat? — „Inlandis" avaldatud septembrikuu protokollile järgneb november; mis vaheaega Selts oktoobris pidas? — Viimane koosolek on Seltsi ühe „nahkse" liikme võrra rikkamaks teinud. Niipalju kui mina härra dr. [Alexander] v. R[ennenkampff'i] tunnen (ja seda juba üsna kaua, alates tema üliõpilasaastaist), on ta kaunis nürimeelne ja upsakas [loju]s, kes viimastel aastatel vagatsuse sousti all veelgi maotumaks on muutunud kui varem [1]. Nooruses oleme temaga näit. nii mõnegi lõbusa tunni koos mööda saatnud, lisaks osutasin tookordsele kliiniku-praktikandile mõningaid olulisi heategusid, et teda avaliku mõnitamise eest kaitsta jne., aga kui me mõne aasta pärast uuesti kokku saime, — tema oli sel ajal Karstimõisa omanik, — ta mitte ainult ei tundnud mind, vaid näis isegi mu nime täielikult unustanud olevat. Minul on ammust ajast põhimõte, et ma ühegi aadlisoost hilpharakaga Tartu tutvust ei uuenda, kui see vana vahekorra Lethesse on uputanud [2]: nii oleme siis ka härra v. R[ennenkampffiga] hilisemate kokkupuutumiste puhul üksteisele täiesti võõraks jäänud, kusjuures minupoolne ülesastumine sündis niisuguse valitud viisakusega, millest kõige sügavamat põlgust hoovas. Ta pidi siis küll viimase kahe aasta jooksul oma loomust põhjalikult muutma, muidu ei suuda ma mõista, kuidas niisugust inimest võidi ühe õpetatud eesti seltsi liikmeks vastu võtta! — Ta peaks järele mõtlema, kuidas ta kadunud Faehlmanni puhul irvitas ja torkis, kui see Eesti Seltsi presidendiks valiti. Mina ei unusta niipea seda õhtut Koorastes, kus mul tema halvas seltskonnas viibida tuli. „See

ninatark kehkenpüks" — nii seal kuuldus: „hoolitsegu parem oma praktika eest, selle asemel et narritempusid teha" jne. jne. Tulevikus vaadake ometi sääraseid untsantsakaid päevavalgel natuke lähemalt järele, enne kui Te neile diplomi kirjutate, sest 4 rbl. 30 kop. üksi ei tee veel liikmeks, ja tapetud lojused — lehmad või härjad — lähevad tõpraliha sildi all turule.

Kirjutage mulle, kui Teil aega on, kuidas Thr[ämeri] lugu edasi arenes. Millestki pole mul sealjuures nii kahju kui sellest, et ta meie Seltsi liige oli. Mis ma varematel aastatel tema pedagoogilisest lehest lugesin, polnud mulle kuigi mokka mööda; mees näib üleüldse mingi pentsik vagatseja ja narr olevat [3].

Juhul, kui peoluuletusest juba äratõmbeid peaks olema, palun endale üht korrektuuripoognat läbivaatamiseks [4], võib olla saan mahti ja palun selles asjas härra Laakmanni. On väga kiire, pean kohe maale sõitma.

Tervitades ja ustavalt

Teie

Kr.

24. novembril [18]52.

1. Rennenkampff, Alexander Fr. (1807—1857), arst, hiljem mõisaomanik. Kr-i kaasaegne üliõpilane Tartu ülikoolis. Vrd. Inland 1852, vg. 866.

2. *Lethe* (kr.) — unustus; muinaskreeka mütoloogia järgi — jõgi allmaailmas, kust surnud unustust jõid.

3. Thrämer, Th., vt. kiri 15, viide 2. — Toimetas Tartus pedagoogilist ajakirja „Beiträge zur Pädagogik" 1849—1853. Siin kõne all olev „lugu" on lähemalt tundmata.

4. *peoluuletus*, vrd. kiri 47, viide 7 ja kiri 104.

108. KREUTZWALD SACHSSENDAHLILE.

[1. XII 1852.]

Kõrgesti austatud härra ametivend!

Teil suur kiirus taga — mina ei saa aidata, vaid pean Teid kõigest hoolimata veel tungiva palvega tülitama: võtke lah-

kesti minu eest 60 hõbekopikat kulutada ja makske see raha Tartu kreisi-renteisse, kusjuures laske endale järgmine kviitung anda: „Võru linnaarstilt Kr[eutzwaldilt] 60 kop. hõbedat vastu võetud Tema Ekstsellentsi härra tsiviilkuberneri kantseleis tempelpaberi asemel tarvitatud hariliku paberi eest". Kviitung läkitage otsekohe minule, see tuleb Tervishoiuvalitsusele saata. Minu puhkuseluba jõudis õnnelikult pärale, nii et kuï midagi ootamatut vahele ei tule, siis näeme teineteist 11. skp. palgest palgesse. *Vale*!

Teie

alandlik

Kreutzwald.

1. detsembril [18]52.

109. KREUTZWALD SACHSSENDAHLILE.

[12.—14. I 1853.]

Armas Sachssendahl!

Juurdelisatud rehknungi põhjal on Õpetatud Eesti Seltsi raamatute-saldost Võru laos möödunud aasta vältel pärast 10% hinnaalanduse mahaarvamist müüdud ü h e rubla ja ühe kopika eest; selle rubla saadan Sulle siinjuures ära, kuna ma aga kopika oma erilise vaevanägemise eest enda kasuks valesti arvestasin! — Müümata on veel:

16 eksemplari „*Saadab viin meile kasu ehk kahju?*" *à 2 kop.* [1]
160 „ „*Dr. Martin Lutheruse viimsed elupäevad*" *à 1 kop.* [2]

Juuresoleva tuletungla mõnede nimede järjekindluseta kirjutamise asjus palun ma 18. skp. peakoosolekule paisata [3]. Võta paar untsi *Magnesia carbonica*'t kodunt kaasa ja lase ühtlasi

üks või kaks pange külma vett valmis panna, et sapivalingu esialgseks vaigistamiseks abinõud käepärast oleksid. — Lõpetan Lutheri sõnadega: „Siin ma seisan, teisiti ma ei või, jumal aidaku mind! Aamen!“

Ustavalt tervitades

Sinu

Kreutzwald.

Võrul, 12. jaanuaril
1853.

P. S.

Eile pärast seda, kui eelnevad read kirjutatud olid, jõudis Sinu saadetus pärale; ole eriti tänatud ülikooli mõlema kingituse eest. Tuletungalt ei saa ma aga sellegipärast summutada, vaid läkitan ta Sulle muutmata kujul, kuna mul selleks on täielik õigus. Minule veel tundmata kõige uuema pabstluse saatmise eest oleksin Sulle tänulik. *Emma*, mis peab arvatavasti tähendama *ema*, huvitab mind väga [4]. Wold. Schwartz'iga oli mul täna raske võitlus, kusjuures mul viimaks korda läks saadetud vihku temale peale sundida ja teda nii kaugele saada, et ta vähemalt sel aastal liikmeks edasi jääb [5]. Ta sõimab Sind valevorstiks, kuna Sa tema aastate eest esitatud väljaastumiseteadaande olevat kõrvale toimetanud jne. jne. Lõppude lõpuks lubas ta võimaluse korral oma õiendamata võlad ära tasuda, isiklikult järgmisele aastakoosolekule ilmuda ja tunnistajate juuresolekul oma väljaastumisest teatada. See on küll haletsemisväärne, kui olemasolevaid väheseid liikmeid sedalaadi surveabinõudega kinni peab hoidma, et nad viimse meheni laiali ei jookseks. Brandti vihu saadan Sulle tagasi [6]. Mul pole mingisugust otseühendust Opotškaga, vaid ma pean saadetuse igakord posti kaudu oma kulul läkitama, kuid ma ei taha seda kui pruuki endale kohustuseks teha lasta. — Endise presidendi ametist lahkumise ja uue valimise asjus olen mina ükskõikne, kuid väga nõrkadel jalgadel seisev Selts ise on mulle südamelähedane. Tema võlgneb tänu oma olemasolemise eest auväärsetele meestele, jumal teab, miks ta edeneda ei taha, kuna ometi teised seltsid meie provintsides kõik õilmitsevad. Muretsege — nagu ma juba hiljuti tähendasin — kirjavahetaja-, au-, maks-

jaid jne. liikmeid. Selleks, et seal, kus teod puuduvad, vähemasti nimekirigi paradeerida võiks. Praegune nimekiri on mõne vaese patuse matuserongi sarnane. Kaheksa tosinat nimesid — mis see veel üksinda loeb?! Kõrvale jättes parema valiku teen ma ettepaneku kirjavahetaja-liikmeteks võtta:

Wiedemann ja Neus Tallinnast,

Karell, Pirogov, Baer jt. Peterburist [7].

Viimased võiksid ka auliikme nime kanda.

Lihtliikmete kogumiseks jooksku värbaja ohvitser igamehe peale tormi, kes aga võimeline oleks aastas 4 rbl. 30 kop. maksma.

Kuramaalt võiks

härra pastor Kallmeyer'i samuti kirjavahetaja-liikmeks vastu võtta [8]. Isegi kõrgele ekstsellentsile Tartus võiks audiplomi kaela määrida [9]. Vaadake ometi, kuidas teised seltsid sedavärki asju ajavad ja käige Teiegi nende hea eeskuju järele.

Vale!

Sinu

Kreutzwald.

14. jaanuaril 1853
esimesel hommikutunnil.

1. Anonüümse autori karskussisuline brošüür, ilm. Tartus, 1840.

2. A. Jasonn, Doktor Martin Lutherusse jne. Tartus, 1846.

3. *tuletungal*, s. o. Kr-i kiri ÕES-ile 13. jaan. 1853, milles ta avaldas teravat protesti sõna Estnisch ebajärjekindla tarvitamise kohta ÕES-i Toimetustes ja oma Tartu ülikooli õnnesooviluuletuse keelelise moonutamise vastu, vrd. kirjad nr. 101 ja 104.

4. Vrd. kiri 48.

5. Schwartz, Woldemar, Varbuse mõisast Võrumaalt. Kr. teostas ms. temaga koos arheoloogilisi kaevamisi.

6. Brandt, vt. kiri 48, viide 3.

7. Karell, vt. kiri 92, viide 3. — Pirogov, Nikolai I. (1810—1881), kuulus vene kirurg, Tartu ülikooli professor 1836—1841. — Baer, Karl E. (1792—1876), kuulus loodusteadlane, teadusliku embrüoloogia rajaja. — Baer, Wiedemann ja Neus valiti ÕES-i auliikmeks 19. jaan. 1853.

8. Kallmeyer, Theodor (1809—1859), pastor ja ajaloolane Kuramaal; valiti ÕES-i korrespondeerivaks liikmeks 19. jaan. 1853.

9. *kõrge ekstsellents*, s. o. Tartu ülikooli kuraator Gustav v. Craffström (1784—1854).

110. KREUTZWALD SACHSSENDAHLILE.

[veebr. algul 1853.]

P. P.

Sinu kirja peale 28. jaanuarist tahaksin ma tähendada: presidendivalimisega olen mina päris rahul[1]. Kuigi ta eesti keelt ei oska, on ta ometi tuntud kui arukas pea ja lugupidamisväärne karakter. Samuti pean ma üksnes heaks kiitma neid põhjendusi, mis härra riiginõunik Kruse auliikmete valimise vastu esitas[2]. On osavõtt Seltsist tõesti nii elav, nagu Sa mulle kirjutad, siis pole põhjust tema nõrkade jalgade pärast muretseda. Kuigi keele alal kitsamas mõttes tegevus esialgu täiesti peaks vaibuma — sellest poleks viga, kui aga puu teised oksad seda jõudsamalt võrsuksid ja haljendaksid. Et ainult eluvaimu oleks, see on peaasi. Küllap aja jooksul leidub jällegi uusi liikmeid, kes end hooletusse jäetud oksa harimisele armastusega pühendavad. Aga kuidas on lood sõnaraamatuga, mille valmimisest juba aasta eest teatati[3]?

Niisuguse sõnaraamatu kokkuseadmisega, kui see ajakohane ja tubli oleks, rajaks Õpetatud Eesti Selts endale jäädava mälestusmärgi. Arvatavasti tuleb väljaandmisega raskusi, kuna Seltsil selleks vajalikud summad puuduvad; mõni raamatukaupmees seda vaevalt aga meelsasti teeks, sest tal oleks müügiks vähe väljavaateid. Minu arvates võiks sel puhul mõningate tuusade poole pöörduda ja neile ettepanek teha asja heldete annetustega toetada. Minu „*Kalevipoeg*" puhkab esialgu kolikambris, tema jätkamisele ei saa ma sedapuhku veel asuda. — Saada mulle võimaluse korral üks eksemplar „Tarto Alma materile", läkitan Sulle selle vastu jälle 10 teist, niipea kui Laakmanni käest mõningad pärale on jõudnud[4]. Samuti teek-

sid mulle suure meelehea, kui Sa minule saadetud köites ja lõigatud äärtega viimase „Toimetuste" vihu ühe brošeeritud eksemplari vastu ümber vahetaksid, nii et saaksin selle ühes teiste vihkudega kokku köita lasta. *Vale*!

Kr.

1. ÕES-i aastakoosolekul 19. jaan. 1853 valiti presidendiks G. M. Santo, vt. kiri 54, viide 4.

2. Kruse (vt. kiri 4, viide 3) vastuväited auliikmete puhul on lähemalt tundmata.

3. *sõnaraamat* — kõne on Äksi pastori Franz v. Akermanni (1802—1855) poolt koostatud eesti-saksa sõnaraamatu käsikirjast, mis aga ei vastanud esitatud nõuetele ja hiljem kaotsi on läinud; vrd. ka kirjad 112, 127, 144 ja 145.

4. Vrd. kiri 47, viide 7 ja kiri 104, viide 2.

111. KREUTZWALD SACHSSENDAHLILE.

[23. II 1853.]

Armas sõber!

Võta vastu minu südamlik tänu Pauckeri kirja lahke läkitamise eest, siinjuures saad selle jälle tagasi[1]. Möödaminnes tahan siia paar märkust lisada, mida Sa oma vastuses *ad libitum* kasutada võid. Kui õnnesoovikirjutus oleks eesti rahva sekka saatmiseks määratud olnud, siis ei saaks väljendusi *„Alma materile"*, *„kuldse pulma"* jne. kuidagiviisi õigustada, kuid võttes arvesse silmaspeetud lugejateringi, peaks sedalaadi sõnade tarvitamine üsna lubatud olema. Mütoloogia vallast pole midagi niisugust kasutatud, millel oma täielik põhjendus eesti keeles eneses puuduks. *Taara*, *Vanemuine*, *Ilmarine* elasid 40 aasta eest ja elavad osalt veel praegugi rahvasuus; härra v. Paucker on täiesti eksiteel, kui ta *ennemuiste* ja *Vanemuine* kuidagi ühendusesse püüab viia — need pole isekeskis põrmugi sugulased. *Lindat* nimetatakse muinasloos selge sõnaga

vana *Kalevi* naiseks, meie *Kalevipoja* emaks, seepärast pole neis asjus jälgegi „fantaasiaküllase vaimustuse saadustest". — Arvustaja *tare-* ja *talu-linn* jäägu minugipärast sinnapaika. Kuid eesti lõpu „*kene*" puhul, milles tahetakse näha mingit esitatud saksa diminutiivi järeleaimamist, on mul oma põhjendatud kahtlused. *Kene* deklineeritakse kõikides ainsuse ja mitmuse käänetes niivõrd rahvapärasel viisil, et siin väga raske oleks mingit võõrast elementi leida. Selles asjas aga olen ma härra v. Pauckeriga täiesti nõus, et liialt julge oleks tahta paigutada üht või teist Neusi poolt toodud rahvalaulu sakslaste-eelsesse aega. Ei, nad on kõik uuemast ajast pärit, kuigi seejuures salata ei saa, et nii mõneski laulus vanaaja õhtuvarjud peegeldavad. Kes on aga kunagi sellele julgele mõttele tulnud „ebausukujutlustest ja instinktidest täielikku vanaeesti jumalatekultust" üles ehitada? — Minu teada veel mitte keegi. Mis puutub ebausku ja selle kommetesse, siis loodan järgmisel kuul oma *Boecleriana* lõpetada, kus seda ainet põhjalikult arutatakse.

Pabsti „*Emma rediviva*" sain ma härra Rosenpflanzeri kaudu korralikult kätte, kuid mul pole võimalik seda haruldast ja tõepoolest suure teravmeelsusega kirjutatud töökest Sulle sedapuhku tagasi saata, kuna kavatsen mõningais asjus, kus ma autoriga nõus ei saa olla, oma arvamist avaldada. Pealegi on mul sedapuhku nii palju töösid ja toimetusi, et ma siiamaani võimalust pole leidnud seda kavatsust teoks teha. Sarlakeid on siiamaani vähe ette tulnud ja nad pole kurjaloomulised, vahelduvat palavikku oli meil jaanuarikuu lõpust saadik rohkesti ja kahesugusel kujul. Hiniini pole ma veel ühelegi haigele kirjutanud, vaid annan salitsiini, mis pisut suuremates annustes siiamaani väga hästi on mõjunud, ilma et seejuures ainustki tagasilangemist oleks olnud. Maal tuleb ette tüüfuse juhtumisi, kaks niisugust on mul sedapuhku hospidalis, kuid linnas eneses tüüfusehaigeid veel ei ole. Küll aga leidub igasugust katarraalset ja reumaatilist rämpsu, ja iseäranis sagedasti (nagu ma seda siin 20 aasta vältel pole näinud) esineb *Erysipelas*[2], mis harilikult lööb pähe või näkku, pahatihti rõugeroosi kujul. Väga tormilise palaviku korral mõjub suurepäraselt *Natr. nitricum* ℥ *j. 8* untsi vee kohta iga tunni takka; pärast 6 või 7 söögilusikat mikstuuri on deliiriumid vagaseks tehtud, kuna põletik nahal tagasi annab. Palavikuta puhkudel

olen ma üksnes soojendatud kliikotte lokaalselt tarvitanud ja selle lihtsa talitusviisiga haigusest võitu saanud.

Ma kiidan väga härra Santo agarust ses asjas, et Seltsi poolt võimaluse korral jällegi mõnd elumärki avaldada. Minul oma sedapuhku seotud kätega oleks küll vaevalt võimalik sinna mõnda veeringukest lisada, kui aga Teil materjalist nappus peaks tulema, võin ma ju oma kirjutust pihkva eestlaste kohta pisut tahuda ja lihvida, nii et seda augutäiteks saaks tarvitada[3]. Lühemad v i r g u t a v a d palad oleksid muidugi otstarbekohased, eriti palun seejuures mõningaid Georg Schultzi saadetusi mitte kahe silma vahele jätta. Härra Santo võiks oma suure anderikkusega kirjutada midagi ajaloost, kuna see ju pealegi tema erialasse kuulub. — Vaata korraks ometi kadunud Guido v. Liphart'i päranduse hulgast tema artiklit „Über das Bisthum Dorpat" lähemalt järele, kas ei suudaks ehk mõni üliosav aitaja käsi seda avaldamisekõlvuliseks kohendada[4]? —

Ühes 11. skp. dateeritud sõnumikus kirjutab mulle Sjögren, ta polevat õnnesoovi-luuletust veel lugenud ja palub, et ma selle temale saadaksin. Arvatavasti läkitasid Sa ometi „Toimetuste" kõige uuema vihu Peterburi? Võib olla Köppeni aadressil? Kuid tema pole praegu seal, vaid Lõuna-Venemaal ja teda oodatakse alles suveks tagasi. Kuna minu eriväljaannet parajasti trükitakse ja mul endistest eksemplaridest enam ühtegi alles ei ole, siis ei saanud ma tema soovi täita. Mis ta eesti ortograafia kohta ütleb, tahan ma Sulle sõnasõnalt teatada: „Viimane aeg oleks seda (nimelt ortograafiat), n a g u see siiamaani püsinud, lõpuks ometi kord, aga otstarbekalt reformeerida ja selleks annab soome keel tõepoolest sobivat eeskuju. — Ma ei kõnele kõike seda sellepärast, et olen ise sündimise poolest soomlane, vaid kui *eo ipso* kõigi eestlaste lihane veresugulane[5]. — Igakord, kui ma midagi eestikeelset loen, olgugi selle vorm uuendustega l a p i t u d, vihastan ma hingepõhjani, seepärast et sakslased või s a k s a haridus eesti keele välise kirjakuju algusest peale nii põhjalikult ära on narrinud; praegugi, kus mul parajasti on käsil Neusi poolt väljaantud „Ehstnische Volkslieder", et nendega tutvuneda *ex officio*, saan ma iga tund selle kohta kinnitust, kui võimatu on kirjast ja kirja põhjal üksi rahva õiget hääldamisviisi tabada, kuna see ometi täitsa võimalik peaks olema, kui kirjasõna oma otstarvet täidaks. Aga ma olen ju selles küsimuses oma seisukohti,

kuigi enamasti ainult juhuslikult, siis ometigi küllalt selgesti ja otsekoheselt mitmetes viimastel aastatel avaldatud artiklites väljendanud. Samuti peab loodetavasti iga erapooletu uurija, kel silmad nägemiseks ja kõrvad kuulmiseks, sedagi tunnistama, et ma pole mitte ainult kui soomlane või sellepärast niiviisi arutlenud ja isegi ettepanekuid teinud mõnda asja veel enam lihtsustada, näiteks vokaalide pikkust või vältust hääliku kohal märgiga ^ või — ära tähendada, selle asemel et neid kahekordselt kirjutada, mis ju rohkem aega ja vaeva nõuab." —

Ei tooks vist kellelegi kahju, mu armas sõber, kui Sa koosolekul paraja silmapilgu leiaksid ja kirjast selle koha ette loeksid, mis on küll väärt, et seda südamesse võetaks; need sõnad võiksid ju mõnegi tagurlase järele mõtlema panna ja vanast laisast harjunud viisist lahti raputada, kuna ühes õpetatud eesti kogukonnas säherdused märguanded ja soovitused ei tohiks arvesse võtmata jääda, sestap Teie ju Eesti „maale" ometigi „soolaks" olete, ja seesinane sool ei tohi muutuda niisuguseks, nagu kirjas öeldakse. Kuigi eesti keele edasikestmise ajaks, nagu härra Paucker mõtleb, tuleks meil arvata ainult 200 aastat, siis võiks keeles selle aja jooksul vägagi palju ära pehkida või hallitama minna, kui mitte aeg-ajalt soola ja pipart juurde ei lisata. Kõige uuem õpetatud arstiteadus püüab kogu tarkust mikroskoobi abil ekskrementidest ja elututest kehadest ammutada, miks peaksime siis meiegi seejuures kõhklema, et ühe pikaldaselt hingevaakuja kere juures vaatlemisi ja katseid korraldada, liiatigi kui siin on tegemist asjadega, mis pole üksnes palja silmaga nähtavad, vaid ka käega katsutavad. Muidugi ei tohi seejuures keegi eelarvamiste prilli ninale panna, kuna siis harilikult ainuüksi pettepilte nähakse.

Neusi „Volkslieder" viimane vihk on väga kesine, selles aga on eesti rahvas vähem süüdi kui — väljaandja ise, kes ei lasknud ennast kuidagi mõttest kõrvale kallutada, et iga hinna eest eesti rahvaluule k õ i k i liike esitada. Veel enam pahandab mind seejuures üksikute laulude valik, kus väljaandja mitmete variantide hulgast kõige keskpärasema, mõnikord ka kõige halvema on valinud ja p a r e m a kõrvale jätnud. Ma saatsin temale ise valiku tegemiseks mitusada laulu, kus olid tihti palju paremad variandid kui need, mis tema ära trükkida laskis. Ka lõpumärkused on koguni kõhetud, nimelt ei leia

ma sealt midagi sügavamat, mida oleks tulnud keele puhul ja üksikute laulude mõistmiseks öelda. Mõnigi pilt, mis pealiskaudsele lugejale täiesti tühine näib, saab sügavama arusaamise juures niisuguse luulelise pühitsuse, mis seisab 100% kõrgemal kui rahvas ise. Peaks minule olema antud kunagi niipalju jõudeaega näpistada, siis poleks mul midagi selle vastu, et üksikute laulude kohta kommentaari kirjutada. Seal on paljugi, mida saab seletada ainult rahvaelu põhjaliku tundmise juures, nõndasamuti on lugu eesti luulekeelega (Ahrensi poolt algusest peale hukka mõistetud ja jalge alla tallatud!), mille omapära täiesti isesugust käsitlemisviisi väärib. Kes tahab eesti grammatikat kirjutada, see ei tohi ka laulude keelt tähele panemata jätta. — Oleks meie kadunud sõber Faehlmann oma kavatsuse teoks teinud, siis oleksime selle keele olemuse mõistmisele jõudnud. Ahrensi grammatika, samuti nagu ka Pabsti „*Emma rediviva*" suudavad enam pimestada kui tõetundmist anda.

Niipea kui ma kviitungite vastu maksud sisse olen kasseerinud, peavad rahad Sinu kätte veerema. Laada ajal ei söanda ma säherdust asjatalitamist ette võtta, minu kassa on — tühi ja igapäevane kiusatus liiga suur, niisuguses olukorras võiks aga käsi kergesti võõra vara külge puutuda ja sedalaadi oma süü läbi korjatud kassiahastus oleks tagantjärele vägagi vastik. Haigeksjäämiseks ei ole minul aega, kuid ülemineval nädalal õiendasin ma ennelõunati kella 8 kuni 1 oma asjatoimetused ära ja olin kogu ülejäänud aja voodis. Nüüd aga läheb, jumalale tänu, jälle paremini. Ela hästi!

Sinu vana sõber

Kreutzwald.

Võrul, 23. veebruaril 1853.

Kas Miitavi Paucker on Tallinna Pauckeri vend[6]??

1. Paucker, Magnus G. (1787—1855), matemaatik, Tartu ülikooli tähetorni observaator ja matemaatika dotsent 1811—1813, hiljem õpetaja Miitavi (Jelgava) gümnaasiumis.
Siin on kõne tema 9. veebr. 1853. a. kirjast Sachssendahlile, milles ta puudutab ÕES-i äsjailmunud väljaandeid, nimelt Toi-

metuste 2. köite 4. vihku (kus ilmus Kr-i kirjutatud Faehlmanni elulugu) ja Kr-i õnnesoovi-luuletust Tartu ülikooli juubeliks. „Dr. Kreutzwaldi jutustus Faehlmanni elust on suurepärane, on üks kõige paremini kirjutatud biograafiaid, mis ma üldse tunnen. Kui väga õpib sellest kadunut armastama ja austama. Selle põhjal mõistab seda austust, mida sõbrad tema vastu tundsid. --- Ma pean ainult südamest kahetsema, et ma selle väljapaistva mehega kunagi kokku ei puutunud, et meie eluteed hoopis lahku läksid. Tal pidi tõesti kõrgelt poeetiline anne olema. --- Samuti imekspandavalt mõjub Kr-i juubeliluuletus ja selles on tõelise poeetilise vaimustuse hõngu, kuigi ma mõne üksikasjaga nõus ei oleks. Mis peaks küll näit. eestlane „Alma materi" ja „kuldse pulma" puhul mõtlema? Kõnelemata vihjetest väga küsitavale muinas-eesti mütoloogiale, ajalooliselt ja keeleliselt kahtlasele „Taarale" ja „Lindanisale". Nimi Tartu linn paistab ennemini „tarega" ühenduses seisvat, samuti nagu Tallinn „talulinnaga". Kuigi selle üle võib vaielda, ometi olen ma Kr-i luuletust suure mõnuga lugenud. --- Minu arvates on see [eesti mütoloogia] fantaasiaküllase vaimustuse saadus, nagu kord Macpherson Ossiani lõi. Kui seda vanade eesti lauludega põhjendada tahetakse, siis unustatakse, et kõik, mis me neist tunneme, küll väga uued on. Kuidas võiks küll näit. üht laulu vanaks, enne sakslaste-aegseks pidada, kus sõnad „kene"-lõpuga, s. o. saksa „ken" või „chen" diminutiivid esinevad. --- Mitte ükski Neusi kolmes vihus avaldatud lauludest ei kannataks teravamat kriitikat, et need sakslaste-eelsest ajast pärit oleksid. Ebausu-kujutlusi ja -instinkte leidub neis igatahes küllaltki, selle põhjal aga tõelist muinas-eesti jumalatekultust üles ehitada on riskantne. --- Faehlmanni „Vanemuine" ei paista mulle midagi rohkem olevat kui ainult „Ennemuine" poeetiline käsitlus, ja vastavalt sellele on lugu ka teistega". Lõpuks arvab ta, et ÕES-i peaülesandeks peaks eesti keeleõpetuse ja sõnaraamatu koostamine olema.

2. *Erysipelas* (kr.) — roos, eliting.

3. *kirjutus pihkva eestlaste kohta*, vt. kiri 95, viide 2.

4. Liphart, Quido R. v. (1801—1842), Vastseliina mõisa omanik, ÕES-i liige. Vrd. Inland 1843, vg. 64—66. — Tema artikkel „Historische Fragmente aus der Geschichte des Bisthums Dorpat" (Ajaloolised fragmendid Tartu piiskopkonna ajaloost) jäi avaldamata, käsikiri: KM KO ÕES M. B. 1 : 15.

5. *eo ipso* (lad.) — endastmõistetavalt, iseenesest.

6. *Tallinna Paucker*, vt. kiri 26, viide 3. — Miitavi ja Tallinna Paucker olid vennad.

Võrul, 15. märtsil 1853.

Minu armas sõber!

Südamlik tänu Sinu üksikasjalise, kuigi minule ja mu naiseõele küllaltki kurvastava teate eest[1]. Et kogu asja põhjuseks mingi orgaaniline südamerike oleks, sellest polnud mul vähematki aimu. Ma ei ole teda ise läbi vaadanud ega tunne ses mõttes üleüldse tema olukorda, küll aga teatas mulle emaka vajumisest mõne aasta eest meie kadunud Faehlmann, kes teda siis arstis, samuti kuulsin hiljem kirjateel oma kälimehelt ühe Rakvere tervisetarga otsust[2]: „kogu haigus olevat midagi hüsteerilist". Minu naiseõde kirjutas mulle isiklikult umbes paari aasta eest, tal olevat sõites ja isegi käies niisugune tunne, nagu vajuks ülevaltpoolt mingi tükk genitaalidesse, mis temale tüütavat valu valmistavat. Selle sümptoomi ühendamine Faehlmanni teatega võis minu arvamist ainult kinnitada, et tegemist on emaka vajumise kalduvusega, mispärast ma temale tammekooredekokti sissepritsimist soovitasin. Nii siis on Sinu teate järgi *ovaritis* aset leidnud, või õigemini esines pikemat aega selle organi ägedakujuline kestev ärritus[3]. — Kuidas on maksaga? Orgaaniliste südamerikete puhul harilikult võib kergesti ka maks kaaskannatajaks saada, pealegi teatas mulle Weiner möödunud detsembris, tema naisel käivat halva enesetundega alati tugev ärritatavus kaasas. — Tee, mu kallis sõber, mis Sa iganes suudad, et häda vähemalt kergendada, selle väljaarstimisest vist ei saa küll juttugi olla.

Nüüd aga vastan Sinu kirjale möödunud kuu 26. päevast. Neusil Tallinnas on juba pikemat aega üks töö käsil, nimelt eesti nõialaulude kohta, mille ta peatselt lõpetab ja mis tema esialgse plaani kohaselt Akadeemia vahetalitusel ilmuma pidi. Eelviimase postiga kirjutasin ma autorile ja palusin, et ta selle lapse, mis on tõeline eesti luu ja liha, „Toimetuste" järgmise vihu jaoks annaks[4]. Loodetavasti ei jäta ta mu palvet tähele panemata, seepärast võid Sa kaunis kindlasti seda käsikirja arvesse võtta, misläbi Teie siis igast kitsikusest päästetud olete. Kuna meil praeguste töömesilaste hulgas ühtki keeleuurijat ei leidu, siis tuleb igatahes tühja ruumi täiteks teisi

eestiainelisi asju kasutada, kuni sirguva nooruse hulgast aja jooksul värsked jõud võrsuvad. Viimase avaldatud koosolekuprotokolli järgi pidavat ju Selts niikuinii oma tegevust enam üleüldiseks muutma, s. t. meil tuleb oma pisipürjeli elujärjest riigi- või maailmakodanikkude olukorda üle minna. Oi-jäh, kenakesed väljavaated! kui mitte ainult kõik vagadeks soovideks ei jääks. — Usun ju heameelega, et siin-seal vanades seanahka kirikuraamatutes on veel mõndagi huvitavat tolmu ja koide jaoks talletatud, kuid ma ei tunne ühtki rohtu, mil nii kange vägi oleks, et sellega saaks $^{9}/_{10}$ meie mustakuuemeestest nende ükskõiksusest terveks tohterdada[5]. — Suve poole, kui ajad rahulikumaks ja tervis kõbusamaks muutub, tahan ma lihviva käe oma pihkva laulude külge panna ja *Linda* proua *nisast* kinni haarata[6], samuti härra Laguselt saadud lisandused lähemalt järele vaadata. See hea mees on oma kirjutustes pisut kaootiline, õige niidi kätteleidmine pole igakord just kerge töö. Eks me näe, mis seal teha annab. —

Sjögrenile kirjutasin ma teatud paki asjas, mille ta loodetavasti Köppeni perekonnas eest leidis ja minu soovitust mööda avas[7]. — Dr. G. Schultzi kirjutus eestlaste terviseallikate kohta oli kunagi varematel aegadel minu käes, kui me aga Neusilt tema põhjaliku töö saame, siis pole meil Schultzi artikli järele enam vajadust[8]. Ma kirjutaksin Schultzile, kui mul tema aadress oleks, kuid ma ei tea seda. „Albumist" näen ma, et ta on Mediko-Kirurgilise Akadeemia juures prosektoriks ja ühtlasi kunstlikkude mineraalvete asutuse arstiks, kuid vaevalt leiaks kiri teda niisuguse aadressi all üles, kui elukohta pole märgitud[9]. Et ta aga midagi uut kirjutaks, selle juures tahaksin ma kahelda: ta põrnitseb ikka veel seepärast, et Selts omal ajal tema laulude kogu aastate viisi oma arhiivis viljatult vedeleda laskis, kuni ta ise selle viimati tagasi nõudis.

Sõnaraamatu kokkuseadjaks ei tea ma kedagi soovitada; kui pastor Akermann materjali ärakirjutamisega joonde on saanud, siis peaks vähemalt käsikiri asjatundjate hulgas ringi käima ja hiljem tuleks selle redigeerimiseks komisjon valida[10]. Uue sõnaraamatu ortograafiaks võin mina oma seisukohalt ainult soome kirjaviisi soovitada, aga senikaua kui murjanite pleegitamise viis on veel tundmata, jäävad sedalaadi ettepanekud muidugi kuulda võtmata. Ollakse ju nii kõvasti vana harjumuse kütkes kinni, et keskpäeva heledal päikesepaistel puude tagant enam

metsa ei nähta. Niisuguse olukorra juures ei saa vähemalt esialgu sõnaraamatu väljaandmine üleüldse kõne alla tulla. Mis puutub Knüpfferi varadesse, pärleisse, mida ju alati sigade ette on heidetud, siis pidavat need kuulu järele juba laiali kantud olema[11]. Suurem osa ajaloolisest materjalist läks Pabsti kätte, kes selle adra abil oma Meinhardi põllu ja mõne teisegi tüki isamaa-nurmel üles on kündnud[12]; isegi *„Emma redivivas"* näikse kadunud Knüpffer teda mõnel puhul õige jälje peale aidanud olevat. Knüpfferi eesti rahvalaulude kogu omanikkudeks on Neus ja Eestimaa Kirjanduse Seltsi raamatukogu, keele poolest aga olevat mõndagi nii enne kui pärast Kn[üpfferi] surma Ahrensi kätte läinud. Mingist Knüpfferi kogust ei saa seepärast enam juttugi olla, vaid paremal juhul ainult selle riismetest[13].

Oleks üsna hea, kui Sul korda läheks eesti keele lektorihärrat kirjandusajaloo jätkamisele õhutada; see ju kuulub otse tema ameti juurde, pealegi istub ta päris allika ääres, kus on võimalik kõiki kirjanduslikke uudiseid silmas pidada ja tundma õppida[14]. Kui vaimsed ja materiaalsed jõud iganes lubaksid, siis peaks Selts püüdma iga aasta ühe „Toimetuste" vihu avaldada. Kus metsa raiutakse, seal peaksid ka laastud lendama. Kes on härra õuenõunik Sengbusch, kes viimasel koosolekul vastu võeti[15]? — Schwartzile olen ma juba 2 korda ta lubadust meelde tuletanud, kuid näib, nagu oleks ta võla jällegi ära unustanud[16]. Hörschelmannilt nõudsin maksu sisse, rendihärra Bader pole veel mu küünte vahele sattunud[17]. *Boeckleriana* on lõpetatud ja lahkub varsti isamajast.

Ad Erysipelas. Elatanud inimeste juures proovisin ma Spörer'i nõuandel paar korda kampverit, mis aga neil puhkudel hästi ei mõjunud, seepärast läksin ma jälle oma vana meetodi juurde tagasi[18]. Kroonilise haigusekäigu korral oli *Aq[ua] oxymuriatica* hädavajalik. Kuigi nüüd külmtõbi nii linnas kui maal ainuvalitsejaks kipub muutuma, ilmub ometigi veel siinseal ka roos nähtavale. Sarlakitega on minu praktikas lõpp.

Minu paranemine edeneb koguni visalt, ennelõunati õiendan ma küll oma hospidalis mis vaja ja teen mõned hädatarvilikud käigud linna, kuid selle tagajärjel pean ma suurema osa õhtupoolikust voodis lamama. Und ja söögiisu on väga kasinalt. Aitäh „Kalevala" eest[19]! Määratud tähtajal saad Sa selle

jälle tagasi. Nende nelja täismääritud leheküljega peaksid Sa ometigi rahule jääma?! *Palju tervisi Sulle ja vanamoorile!*

Sinu

Kreutzwald.

Arvatavasti saatsid Sa ometi kõrgele ekstsellentsile minu juubelilaulu [20]?

1. *naiseõde* — Anna Maria Weiner, sünd. Saedler.

2. *kälimees*, vt. kiri 91, viide 15.

3. *ovaritis* (lad.) — munasarjapõletik.

4. Kõne on Kr-i ja Neusi ühiselt toimetatud eesti müütiliste ja maagiliste laulude väljaandest, vt. kiri 43, viide 4.

5. Küsimus on ÕES-i 4. märtsi 1853. a. koosolekust (Inland 1853, vg. 210—211), kus kõnega esines Th. Beise (vt. eessõna), kes soovitas Seltsi tegevust avardada ja naaberlinnade teaduslike seltsidega tihedamat koostööd soetada. Ühtlasi juhtis ta tähelepanu vanadele kirikuarhiividele, mis mõndagi väärtuslikku ajaloo jaoks sisaldavad.

6. S. o. artikli Tallinna kõige vanema nime kohta kirjutada, vt. kiri 55, viide 6.

7. Vt. kiri Sjögrenile 2. III 1853, nr. 158.

8. Kõnesolev G. Schultzi artikkel on tundmata. — Neusi „töö" kohta vt. kiri 57, viide 1.

9. „*Album*" — Album academicum der Kais. Universität Dorpat. Dorpat, 1852, mis sisaldab biograafilisi notiitse Tartu ülikoolis õppinud üliõpilaste kohta 1802—1852.

10. Akermann, vt. kiri 110, viide 3.

11. Knüpffer, vt. kiri 1, viide 2.

12. Kr. mõtleb siin Pabsti kirjutust saksa röövvallutajate Baltimaale sissetungimise järel (XII saj. lõpul) piiskopiks kuulutatud munga Meinhardi kohta „Meinhart, Livlands Apostel" (M., Liivimaa apostel. Tallinn, 1847—1849) ja selles kasutatud Knüpfferi materjale Meinhardi kohta. Vt. Eesti NSV ajalugu I, lk. 117.

13. Vt. Neusi kirjad Kr-le.

14. *eesti keele lektorihärra*, s. o. Mickwitz, Carl (1811—1880), Tartu ülikooli eesti keele lektor 1851—1874 ja eesti-

keelsete raamatute tsensor, vt. lähemalt Kirjavahetus III, lk. 284.

15. Sengbusch, Carl — tundmata.

16. Schwartz, vt. kiri 109, viide 5.

17. Hörschelmann, vt. kiri 97, viide 3. — Bader, Friedrich — Võru mõisa rentnik, ÕES-i liige.

18. Spörer, Carl H. (1799—1883), arst Peterburis.

19. S. o. A. Schiefneri poolt saksa keelde tõlgitud ja 1852. a. ilmunud „Kalevala" väljaande eest; vrd. ka kirjad 31 ja 44.

20. *kõrge ekstsellents*, vt. kiri 109, viide 9.

113. KREUTZWALD SACHSSENDAHLILE.

[23. III 1853.]

Võta vastu, armas sõber, minu otsekohesem tänu *„Kalevala"* eest, mille originaali ja tõlke ma tagasi saadan. Lugemine on minust kui usklikust teinud — kahtleja; mil määral tuum ehtne võiks olla, ei söanda mina otsustada, aga niisuguses kokkuseades (nagu see meil käes on) näen mina midagi Macpherson'i Ossiani taolist [1]. Üksikud osad võivad ju küll rahvaluule olla, kuid neiski on tunda kohendavat kätt, kuna ka teisi kohti leidub, mis ilmselt võõraid elemente sisaldavad. Jäta muuseas see südamepuistamine enese teada; kui nimekad saksa õpetatud mehed nagu J. Grimm [2] ja teised seda *„Kalevalat" bona fide* soomlaste rahvuseeposeks peavad, siis saagu nemad selle usu läbi õndsaks [3]. — Kui meie ka soomlasi 100% kõrgemaks tahaksime pidada kui samast kännust võrsunud eestlasi, siis on ometigi täiesti kindel, et niisugune kokkukuuluv tervik poleks kõigi ristiusu aastasadade vältel ilma kirjaliku ülestähendamiseta suutnud rahvasuus kängumatult püsima jääda. Üks katkend siin, teine seal (nagu me neid ka meie juures leiame) — neid võivad ju põlvkonnad üksteisele edasi pärandada, kuid vaevalt mõnda „Iliast" või „Odüsseiat". Sedaviisi poleks kuigi raske ülesanne eesti *„Kalevipojalegi"* puuduvaid vahelülisid luua ja säilinud riismete abil tervik-

lik teos maailma saata. Mina tunnen terve hulga Kalevi-loo juurde kuuluvaid laulukatkendeid, mis ainult macphersonlikku järeleaitamist nõuaksid, et neid eeposeks kokku sulatada. Sellest võib näha, kuidas inimesel kõigi oma ettevõtmiste juures õnne peab olema. Meie kadunud sõber lisas eesti muinaslugudele ainult ilusa juturüü omalt poolt juurde, siis karjus ja karjub kogu maailm: p e t t u s [4]. Soome õpetatud mees loob kaootilise tühjuse riismetest terve omaette maailma, millele ta kõik vabalt omast käest juurde lisab: inimesed peavad seda soome jumalate maailmaks [5]. Kuid loe, sõber, katsu järele ja otsusta siis ise! Heameelega tahan Sind oma isandaks ja meistriks tunnistada, kui Sa õigema usutunnistuse peaksid leidma ja mind oma põhjendustega paremale tõetundmisele suudaksid juhatada. *Vale!*

Sinu

Kreutzwald.

Võrul,
23. märtsil 1853.

À p r o p o s [6]! Kes seadis kõrge ekstsellentsi jälle korda, härra A-n või kübarategijanna? Meie pool liigub selle kohta kõige pentsikumaid kuuldusi. Viimane, Vogt, olevat esmalt kõrge isanda kojaülema jala terveks tohterdanud, mis teaduskonna poolt juba mahalõikamisele oli mõistetud [7], hiljem olevat ta majaarsti härrale ohud-rohud kätte õpetanud, kuidas isanda tõvele kallale karata. Kui A[mmon?] [8] saab Reichardti õppetooli [9], siis peaks Walter'i professuur tõenäolikult V-le minema [10]. Kirjuta mulle ometi rohkem neist huvitavatest lugudest!?

1. M a c p h e r s o n, James (1736—1796), inglise kirjanik, tema nn. „Ossiani laulud" — ehtsate kelti rahvalaulude ümbertöötused — saavutasid omal ajal ülemaailmse kuulsuse.
2. J. Grimm, vt. kiri 21, viide 1.
3. *bona fide* (lad.) — heas usus.
4. *kadunud sõber*, s. o. Faehlmann.
5. *Soome õpetatud mees*, s. o. E. Lönnrot, vt. kiri 4, viide 5.
6. *À propos* (pr.) — muuseas, muide.

7. *teaduskond*, s. o. Tartu ülikooli arstiteaduskond.

8. A[mmon?], Alexander G. (1816—1887), arst Tartus.

9. Reichert, Carl (1811—1883), anatoomia professor Tartu ülikoolis 1843—1853. Tema järeletulijaks õppetoolil sai Ernst Reissner (1824—1878).

10. Walter, Piers U. Fr. (1795—1874), günekoloog, Tartu ülikooli professor 1834—1859. — Kes oli Vogt [ämmaemand?], keda Kr. pilgates kübarategijannaks nimetab, on teadmata.

114. KREUTZWALD SACHSSENDAHLILE.

[7. IV 1853.]

Armas Sachssendahl!

Sinu Tartu uudiste-koti eest minu südamlikum tänu! Need huvitavad mind väga, sest et üks pisitilluke küünlajupike hoopis heledamini näikse kiirgavat kui suured valguseallikad. Vastutasuks tahan ma Sulle *sub rosa* — s. t. kõige sügavama vaikimise pitseri all ka omalt poolt ühe uudise teatada; hoia see aga esialgu ainult endale. Sina arvad, Sjögren astus sellepärast Seltsist välja, et ta tüdinenud oli aastamaksude tasumisest[1]. Asjalugu pole aga nii. Tema põhjuseks oli lihtsalt pahameel ühe üleannetuse pärast, miska meie endine presidendi härra hakkama oli saanud[2]. Möödunud aastal oli S[jögren] kirjalikult tema poole pööranud ühe haruldase ajaloolise või geograafilise teose pärast, mis Kruse teate järgi Õpetatud Eesti Seltsi raamatukogus leiduvat[3] ja mida S[jögren] ka mitte kusagilt välismaalt polnud hankida saanud, seepärast palus ta presidenti, et see raamat temale lühikeseks ajaks laenataks. R[einthal] oli aga nii viisakuseta, et ta kirjale isegi ei vastanud, palve täitmisest hoopis rääkimata. Kui liikmega, kelle paljas nimigi juba Seltsile au teeb, niiviisi ümber käiakse, siis ei tohi väljaastumise üle imestada. S[jögren] kirjutab: „Mina teatasin oma väljaastumisest üsna lühidalt, ilma et ma seda sammu lähemalt oleksin põhjendanud; võin aga muuseas

arvata, kuidas härra Reinthal ja tagurlased üleüldse minu vastu häälestatud võiksid olla". —

Minu juubelilaulul oli õnn üht pikka ja sisult kaalukat keelelist kommentaari esile kutsuda. S[jögren] on originaali ja J. xxxk'i tõlkega väga rahul [4], kuna Reinthali nõndanimetatud vaba tõlge teda olevat „äärmise pahameelega" täitnud „selle nurjatu laadi ja viisi pärast", kuidas tõlkija laululoojaga ümber on käinud. Paremat rahuldust pole minu jaoks tõepoolest olemas kui see, et isegi üks eemalseisja aru saab, mis tagamõttega vaba tõlkija oma töö on teinud. Ortograafilisi kiilusid sõnades *sü'nnitas*, *ki'nnitas* jne. nimetatakse „tragikoomiliseks nähtuseks". — Juubelipidustuste kirjeldust „Illustrierte Zeitungis" olen ma lugenud [5].

Nüüd, sõber, tulen ma tähtsa palvega: muretse mulle taeva pärast värsket lima, Tervishoiuvalitsus kütab mulle põrgu palavaks ja pommitab mind igal postipäeval manitsusega: ma pangu rõugeid ja saatku neile paugupealt värsket lima. Mul puudub lima, sellepärast ei suuda ma ühte ega teist. Katsu teha mis võimalik, paljude ametivendade hulgas on üks või teine kindlasti juba rõugeid pannud.

Südamliku tervitusega Sinu

Kreutzwald.

Võrul,
7. aprillil 1853.

1. Sjögren, kes oli ÕES-i tegevliige ja siis välja astus, valiti auliikmeks 8. aprillil 1853. a. Inland 1853, vg. 319.

2. *endine presidendi härra*, s. o. C. Reinthal.

3. Kruse, vt. kiri 4, viide 3.

4. S. o. juubelilaulu 2., parandatud trükiga (vt. kiri 47, viide 7 ja kiri 104, viide 2), mis ilmus koos Jenny Caplicki (õpetaja Võrus, vt. Kirjavahetus III, lk. 86) tõlkega, kuna 1. trükis oli C. Reinthali tõlge.

5. Märgitud Leipzigi ajakirjas 26. veebr. 1853 nr. 504 avaldati prof. Fr. Kruse kirjutus Tartu ülikooli 50. aastapäeva pidustuste kohta.

115. KREUTZWALD SACHSSENDAHLILE.

[13. IV 1853.]

Armas Sachssendahl!

Läinud nädalal kirjutasin Sulle mõned read, kus ma Sinu käest nimelt tungivalt kaitserõugete lima palusin, kuid kirja kohaleviija pole ennast enam näidanud, nii et võib-olla on minu kiri või Sinu vastus kaotsi läinud. Seepärast kordan täna jälle oma palvet ja panen ühtlasi Christianile südamele, et ta mu sõnumiku Sinu kätte toimetaks ja mulle tingimata vastuse kaasa tooks [1].

Ühtlasi lisan siia juurde „*Emma rediviva*" ja Boecleri „Einfältige Ehsten" [2], mida ma mõlemaid olen kasutanud. Ole südamest tänatud, et jätsid nad nii kauaks minu kätte. Minu viljatu praksis on sel kuul väga rohkearvuline, igapäev pean ma linnakese kõige porisemad tänavasopid läbi traavima, kuni ma siis õhtul nõnda väsinud olen, et vaevalt jalul seisan, kuid niinimetatud viljakas praksis ei kõssagi, seal on kõik raudse tervise juures [3]. Tänavune aasta oma algusega pakub üpris tumedaid väljavaateid. Elu saab elatud peamiselt laenu varal! Õnnetuseks ei saada Riia härrad ka palgarahasid ära; varsti lõpeb 1. mail jällegi üks tertsiaal, minul aga on veel eelmisegi eest palk saamata. Kuid aitab juba sellest jeremiaadist [4]! Soovin kõigest südamest, et Sinu elujärg ja lihavõtted haljamad oleksid kui need, mis minule osaks on saanud. Tervita Pancki ja soovi temale minu nimel õnne „õuenõuniku" puhul! Juba pikemat aega on mul kavatsus temale kirjutada, kuid neetud ametiaskeldused ei anna mahti.

Tõsise ustavusega

Sinu

Kreutzwald.

Võrul,
13. aprillil 1853.

1. Tamm, Christian — käskjalg või voorimees, kes Tartu ja Võru vahet käis ning Kr-i kirju käsipostiga Tartu edasi toimetas, vrd. kiri 134.

2. Vt. kiri 47, viide 4.

3. *viljatu praksis*, s. o. vaeste tasuta arstimine; *viljakas praksis*, s. o. rikaste tasuline arstimine.

4. *jeremiaad* (pr.) — nutulaul.

116. KREUTZWALD SACHSSENDAHLILE.

[9. V 1853.]

Armas Sachssendahl!

Juurdelisatud 8 rbl. 60 kop. hõbedat on härrade Hörschelmanni ja Baderi liikmemaksud 1853. aasta eest. Viimane oli arvamisel, nagu peaks tema liikmeraha juba tasutud olema, ja nimelt k. a. 18. jaanuaril härra G. Stähri kaudu, kellele Bader selleks otstarbeks raha andnud. Et 18. jaanuaril mingit maksmist ei võinud olla, seda tõendasin temale lihtsa asjaolu põhjal, et mina alles veebruarikuu lõpul rahade sissenõudmiseks korralduse sain. Peaks härra Stähr vahepeal ikkagi maksnud olema, siis saadad Sa liigse summa muidugimõista tagasi. Mõlemale härrale andsin ma Sinult saadud maksukviitungid kätte. Praktilise elu alal on meil võrdlemisi vaikne, mul on aga mõned haiged arstida, kes kaugel elavad, seepärast kulub palju aega sõitude peale.

Varsti loodan Sulle jälle kirjutada, võib-olla saadan siis ühtlasi ka härra Laguse poolt teatatud katkendi eestikeelsest loomisloost, ja nimelt koos ühest teisest allikast laenatud täiendustega [1].

Ütle Panckile siiasaadetud lima eest aitäh, olen nüüd rikas mees ja avitasin isegi suurema osa Võru kreisist selle kaubaga hädast välja. Tuleval esmaspäeval pannakse siin viimastele sabassõrkijatele rõugeid.

Südamliku tervitusega

Sinu

Kreutzwald.

Võrul,
9. mail 1853.

À propos!

Fama pajatab[2]: keegi teatud maanõunik ja maamarssal olevat tervise pärast mõneks ajaks ühte „kindlasse kantsi" värsket maaõhku hingama saadetud; on selles terake tõtt[3]? — —
Siinjuures 8 rubla 60 kopikat h õ b e d a t.

1. *katkend eestikeelsest loomisloost*, s. o. arvatavasti muistend „Veiste loomisest" (KM RO ÕES EK 148).

2. *Fama* (lad.) — kuulujuttude jumalanna.

3. Maanõuniku ja maamarssali arreteerimise lugu on tundmata.

117. KREUTZWALD SACHSSENDAHLILE.

[26. V 1853.]

Armas sõber!

Need vähesed ööd, mida Vanaisa Koidu ja Hämariku kokkusaamise auks ööbikute laulu ja lilleiluga ehib, on kätte jõudnud, seega hakkab kevadegi juba kaduma, kuid mina pole siiamaani ikka veel talvistest ametiaskeldustest välja pääsenud, et uues päikesepaistes oma tiibu kohendada. Kui nüüd suvi oma vaheajaga peatset rahu ei too, siis pead Sa küll kuni järgmise sügiseni kannatama, millal ma oma pihkvalasi lihvima ja härra Laguse kirjutusi saksa keelde tõlkima saan hakata. Sedapuhku aga ei tohi ma ühelegi kõrvaltegevusele mõeldagi, veel vähem siis üleaisa lüüa. Kalevi-loo juurde sain ma hiljuti Eestimaalt mitu katkendit, kuid mitte midagi täiesti uut, need asjad olid mulle juba varemini tuttavad[1]. Kas Schwartz toimetas oma vanavara kohale[2]? Ta oli 13. mail minu pool, kusjuures ma teda jällegi pitsitasin; ta lubas läinud nädalal ise Tartu sõita ja tõotatud varandused Sulle ära viia. Aeg-ajalt olen ma püüdnud uusi liikmeid värvata, mis mul aga kuidagi korda ei taha minna. Harilikult puigeldakse kõrvale järgmiste

sõnadega: „Mina ei oska eesti keelt ja kogu asi huvitab mind väga vähe".

Mind rõõmustab, et Sjögren auliikme nimetuse vastu võttis [3]. Ma pole temalt enam tükil ajal teateid saanud, ta on ennast sootuks liivi keele uurimisse matnud. Neus, keda ma hiljuti palusin, et ta oma nõiasõnad „Toimetustele" saadaks, ei tee nagu näha minu palvest väljagi, vaid märgib oma viimases sõnumikus ainult nii palju, ta lootvat töö suvel lõpetada ja augustikuu lõpupoole Akadeemiale ette panna [4]. Peaks teil aga järgmise vihu jaoks materjali tingimata tarvis olema, siis soovitaksin Sul isiklikult kirjaga tema poole pöörata ja selgel sõnal kaastööd paluda. Võid seejuures mind nimetada, et mina Sulle teatasin, temal olevat kirjatöid, mis „Toimetustele" sobiksid. Inimesed tahavad vahel, et neid meelitataks ja vana tõetera ütleb: head sõna võetakse kuulda! — Seepärast, sõber, tee aga kassiküüru, kui häda käes on. Meie kavatseme sel suvel jälle mõned hauad läbi tuhnida, nimelt Palamõisas, kuhu rootsi varandus olevat maetud. Kõige uuema lauanihutamise teooria järgi on meilgi nõu elavaid ahelaid luua, et siis säärase nõiavitsa abil varandusi maapõuest välja tuua [5]. Kui saak peaks rikkalikuks kujunema, siis ei taha ma Sindki unustada, vaid annan Sulle niipalju, et Sa oma lagunenud majoraadi jälle võid üles ehitada lasta.

Oma lesekassa-raamatukese lisan ma siia juurde ühes järgmise palvega: kui enne esimest juunit keegi juhuslikult Tartusse ei sõida, siis ole nõnda lahke ja maksa minu eest ära, tuleval nädalal saad raha kindlasti kätte.

Tervita ja ole ise tervitatud!

Sinu

Kr.

26. mail 1853.

1. Kõnesolevad Kalevi-loo katkendid on tundmata, samuti teadmata on, kelle käest Kr. need sai.

2. Schwartz, vt. kiri 109, viide 5. — Siin on ilmselt kõne arheoloogilistest leidudest.

3. Sjögren, vt. kiri 114, viide 1.

4. Vrd. kiri 50.

5. *lauanihutamise teooria* — vihje tol ajal moes olnud spiritistlikele „lauanihutamise" katseile. Vrd. näit. Inland 1853, vg. 420—422 ja 477—479.

118. KREUTZWALD SACHSSENDAHLILE.

[25. VI 1853.]

Armas ametivend!

Selle uue väljaande maailma saatmise juures (mispuhul südamest õnne soovime!) oled Sa nagu viimane kiusupunn talitanud: uus kantonistide pataljon ei saa sellest ekspeditsioonist mingit lisa. Kuid ilus noorus ometigi! Nõnda siis pühapäevalapsuke; viimaks ehk koguni jutluse ajal sündinud? Noh, küllap see hakkab siis omal ajal vaimusid nägema ja pühapäeva-põlve pidama; teie vagad hinged saavad Sinu tütrest rõõmu tundma. Tee ainult Sinagi, mis teha tuleb: otsi üks vägev piiblinimi ja kutsu $^1/_2$ tosinat kanget kiriklast vaderiks, kui apostel Christiani pühitsetud vett välja valab, ei siis ole teps muud muret[1].

Meil pole majas ei päikesepaistet ega ühtki rõõmu, meie mõlemad lapsed lamavad sarlakis maas. Poisikesel on esimene torm, palaviku-järk, angiina jne. õnnelikult möödas[2] ja lähemail päevil algab tal kesta-ajamise periood, kuid minu 19-aastasel tütrel, kes eile haigeks jäi, on kõige ägedakujulisem kurgupõletik ja väga tormiline palavik[3]. Minu ainukeseks trööstiks on see, et sensoorium näib võrdlemisi vähem haige olevat. Näole, seljale ja rinnale hakkab juba lööve tekkima! Aidaku ainult jumal edasi!

Teie apteekides peab *Acid. borussic.* kuradi nõrk olema, kui farmatseudid preparaati tõesti niisugusena müütavad, nagu suured mehed seda välja kirjutavad. Üks säherdune retsept sattus kolme päeva eest siinsesse apteeki (*NB.* see oli kirjutatud ühele lapsele!): *Aq. destillat.* ʒ *j Acid. borussic. gtt.* XXXVI, võtta 4 korda päevas 1 teelusikatäis. Apteeker tuli oma hingehädas minu juurde ja küsis, mis ta peab tegema.

Käskisin tal 36 tilga asemel 12 tilka võtta, sedaviisi sai ka retsept valmistatud. Mina annan täiskasvanule kõige suurema annusena 2 tilka, harilikult aga ühe *pro dosi* [4]; rohkem ei võinud ma oma paremat teadmist ja südametunnistust mööda ka ühele lapsele lubada.

Kas tohime sedalaadi talitusviisi juures maailmale pahaks panna, kui ta meid kihvtisegajateks nimetab? Niisuguste dooside väljakirjutajad näikse aga ühe väikese asja unustavat, nimelt selle, et narkootiliste vahendite puhul annused ei mõju mitte niivõrd üksikult kui just summaarselt ja häda süütule ohvrile, kes säherdusele narkoosi-summale alla peab vanduma. —

Tervita südamlikult oma armast nurganaist ja vana sõpra Pancki! Tuletage meid meelde armastuses ja hoidke alal senine heatahtlikkus ka edaspidi oma

vanale sõbrale

Kreutzwaldile.

Võrul,
25. juunil 1853.

1. Christiani, Arnold Fr. (1807—1886), Tartu ülikooli koguduse pastor ja professor 1853—1865, hiljem Liivimaa kindralsuperintendent.

2. *Poisikene*, s. o. Alexis Kreutzwald, vt. kiri 67, viide 9.

3. *tütar*, s. o. Adelheid Kreutzwald, vt. kiri 80, viide 2.

4. *pro dosi* (lad.) — annusena, annuse korral.

119. KREUTZWALD SACHSSENDAHLILE.

[31. VIII 1853.]

Armas Sachssendahl!

Esimest ettejuhtuvat võimalust kasutades saadan Sulle siinjuures Su käsikirja tagasi, kuna mul täiesti võimata on säherdust tööd ette võtta [1]. Oma väheseid jõudetunnikesi tarvitan ma

selleks, et üht vana võlga tasa teha, ja kuna Sina ju ise võlausaldajate ninameheks oled, võib olla ka i s e ühes mõne teisega juba arvad, et teatud majad varem või hiljem maksujõuetuks võiksid muutuda, siis usun ma, peaks Sind ainult rõõmustama, kui võlglane vähemalt „sunnitöödki" teeb ses lootuses, et aja jooksul jõudumööda oma võlga kustutada.

Härra Laguselt saadud *K[alevipoja]* episood, mida ma juba kasutasin, läheb kaasa [2], kuna mul nüüd tosin peatükke, umbes 8 trükipoognat mustandina valmis on, ülejäänud materjalist peaks minu arvestuse järgi veel 3—4 poognaks jätkuma, seega pead Sa tosina makulatuuripoognate vastuvõtmiseks valmis olema. Kui Sul oleks võimalik mulle üht usaldusväärset ja korrektset käsikirja ümberkirjutajat leida, siis kiirendaks see hiiglapoja ilmaletulekut mõne hea kuu võrra. Ümberkirjutamine on minule kõige tüütum. Varsti sellest kõigest pikemalt.

Sõbraliku tervitusega

Sinu

Kreutzwald.

Võrul,
31. augustil 1853.

1. *käsikirja tagasi* — missugusest käsikirjast Kr. kõneleb, on teadmata.

2. *K[alevipoja] episood* — arvatavasti: J. Lagos, Eine Ergänzung zur Kalewi-poegs Sage (Lisand K-poja loo juurde). KM RO ÕES SK 236.

120. KREUTZWALD SACHSSENDAHLILE.

[28. IX 1853.]

Armas sõber!

Sina nimetasid hiljuti oma kirjas üht *Kalevi sängi* Tarakvere lähedal [1], kuna minu märkustes selle kohta sõnagi ei leidu, seepärast pean Sind paluma, teata mulle vähemalt selle asu-

koht, nimelt kaugus Alatskivi või Luuamõisa sängist, nii et ma saaksin Tarakvere võimalust mööda kas öö- või lõunapuhkuse paigana sisse põimida. Mina rühman nüüd mehe moodi ja loodan oma käsikirja aasta lõpupoole vähemalt mustandi kujul valmis saada. Neljast osast koosseisev „Sissejuhatuseks" on peaaegu lõpetatud, ainult siin-seal on veel kohendavat kätt vaja; 12 looks jagatud lugu ise on samuti juba visandina valmis, nii et viimases loos õieti ainult veel sabaots puudub. Ma ei taha enne hinge tagasi tõmmata ega puhata, veel vähem mõnda teist tööd ette võtta, kuni ma oma hiiglapoja jalule olen aidanud, seepärast tuleb Sinulgi mind õiglaselt vabandada, kui ma Sulle esialgu artikli pihkva eestlaste kohta võlgu jään[2]. Loodetavasti läheb teil korda järgmise vihu jaoks muud paremat kaastööd hankida, minu tööke võib edaspidiseks varuks jääda. Kuna ma nüüd kogu ihu ja hingega ainult oma Kalevi-noormehe jaoks elan, hingan ja töötan, siis ei oleks soovitav mingit teist kõrvaltegevust käsile võtta. Nagu ma juba varem teatasin, paisub kogu asi mustandi järgi otsustades umbes 11 trükipoogna suuruseks, ma arvestan nimelt *circa* 40 rida kahel veerul oktaavleheküljele, nii nagu on trükitud Helsingi „*Kalevala*", sellepärast oleks vaja suuremat kausta kui harilikult meie „Toimetuste" jaoks. Kuid töökese trükkimisest kõnelemine on ju ilmsesti varajane, enne kui härrad kriitikud oma õpetatud nina käsikirja sisse pole pistnud, sest kõnekäändu „*parturiunt montes: nascetur ridiculus mus*"[3] — pole veel mitte kusagil nii õigel ja parajal kohal tarvitatud kui just minu „*Kalevipoja*" puhul, seepärast tahaksin selle tabava ütluse, kui Sul midagi selle vastu pole, raamatu otsaesisele trükkida. Heast tahtmisest pole puudu olnud, nii siis palun seda püüdmistki nõdra teo asemel võtta. Kui ma kas või mõningal määral ja ligikaudugi rahvalikku tooni olen suutnud tabada, mis on omane meie rahvalaulikutele, — rahvalauludele, — siis oleksin päris rahul. Poeesiast ei saa muidugimõista juttugi olla, juba sellepärast mitte, kuna siis need arvukalt kasutatud laulu kujul säilinud katkendid, — mis kõik parajal kohal sisse said paigutatud, — võõrikute lappidena silma torkavad. Minu püüdmine ei kippunud kusagil rahvalauludest k õ r g e m a l e, andku taevas, et ma neist paiguti mitte liiga palju m a d a l a m a l e ei langeks. Kuigi mul oleks võimalik olnud igalpool enam-vähem järjekindlalt nõndanimetatud mõtteriimi rakendada, tegin ma

seda ometigi väga harva, sama vähe tõin ma alliteratsioonile ohvriks mõne asja kindlakskujunenud väljendusviisi, kuigi ma alliteratsiooni ja assonantsi õigusi üldiselt ei kärpinud. Peaks ainult mitte liiga paljut lühirealiseks proosaks, s. t. labaseks lobaks tembeldatama. Kui mitte varem, siis t[uleva] a[asta] 18. jaanuariks loodan ma oma tööst väikese proovi esitada, et tuleproovi läbi teha[4]!!

Tervita Pancki ja vabanda mind tema ees, et ma siiamaani veel oma võlga temale pole ära tasunud, kuid majapidamise jaoks tehtud sügisesed sisseostud on minu rahapunga otsekui tühjaks pühkinud ja palk teise tertsiaali eest 1. maist kuni 1. septembrini pole Riiast veel pärale jõudnud, sellepärast, sõbrad! pisut kannatust.

Sõpruses nii enne kui pärast

Sinu

Kreutzwald.

Võrul,
28. septembril 1853.

1. *Tarakvere lähedal*, s. o. Linnutaja mägi 3 km Tormast.

2. *artikkel pihkva eestlaste kohta*, vt. kiri 95, viide 2.

3. *„parturiunt montes: nascetur ridiculus mus“* (lad.) — tsitaat Horatiuse (vt. kiri 32, viide 6) teosest „Ars poetica“; tõlkes: mäed olid käima peal, sündis naeruväärne hiir.

4. *18. jaanuariks*, s. o. ÕES-i aastakoosolekuks.

121. KREUTZWALD SACHSSENDAHLILE.

[16. XI 1853.]

Armas Sachssendahl!

Koos teatega, mis Sind kindlasti sugugi vähem ei rõõmusta kui mind, et *„Kalevipoeg“* valmis on, saadan ma Sulle ühe kirja Õpetatud Eesti Seltsi jaoks, mille Sa järgmisel koosolekul võid käiku lasta[1]. Loodetavasti saadan Sulle 18. jaanua-

riks oma hiiglapoja kätte. Peaksid Sa mõne usaldusväärse ümberkirjutaja leidma, siis oleks mulle armas, kui ma oma käsikirja tagasi saaksin; ma ei tahaks seda trükikotta saata, vaid enda jaoks alal hoida. —

Viimased Kalevi-loosse puutuvad katkendid, mis Sa mulle aastate eest tarvitada andsid, lähevad tänuga kaasa. Prii-eksemplaride jne. kohta, mis mul Seltsilt saada tuleks, kui ta minu käsikirja peaks avaldama, sõlmime edaspidi lepingu. Sina võid hõlpsasti isegi arvata, kuidas minu ninaots „*Kalevi-poja*" lõpetamisest saadik mõne hea tolli võrra kõrgemale on kerkinud, nii et ma lihtsaid jalakäijaid sugugi ei tunne. Sest s u u r e lauliku iseteadvus, mis pole kaugeltki mitte kassis—, on minule vägevasti kontidesse löönud! Küllap Sina, kulla vennas, oskad seda suurt ohvrit hinnata, mis mina Maarahva keele ja kirja kogudusele seeläbi toon, et luban tal oma tarre-tanud liikmeid minu *gloria* päikesepaistes soendada[2]. Sest kõik Euroopamaa akadeemiad oleksid valmis võidujooksu alustama, et aga minu käest valmis käsikirja saada; — kuid nemad ei saa seda mitte!! Detsembrikuul, kui ma oma amet-likud paberimäärimised olen lõpetanud, pean ma manuskripti ainult korraks veel läbi lugema, et mõningaid kirjapattusid välja rookida.

Sa pärisid minult hiljuti oma kirjas, kas ma olen kõrge üle-musega juba otsekoheselt kõnelnud[3]. Sellele pean ma eita-valt vastama; meie isiklik kokkupuutumine oli väga lühike, koguni mõõdetud ja üpris jahe, nii et vähem kui poole tunniga kogu audients läbi oli. Seda sõbralikum vastuvõtmine sai mulle aga osaks Tema Ekstsellentsi härra tsiviilkuberneri poolt[4], kes mulle audientsil erakordset tähelepanemist üles näitas, järg-misel päeval korduvalt oma täielikku rahulolemist hospidali kohta avaldas, ja veel samal õhtul viibisin ma kella poole kaheksast kuni kaheteistkümneni, seega üle nelja tunni külali-sena tema juures. Ta oli nii armastusväärne, et tundis suurt huvi minu eestikeelsete kirjatööde vastu ja kuhjas mind üle heatahtlikkusega. Selle eest peab ta aga tänutäheks ka ühe „*Kalevipoja*" eksemplari saama.

Ela hästi, tervita Pancki ja ka teisi, kes mind meeles peavad.

Sinu

Kreutzwald.

Võrul,
16. novembril 1853.

1. *kiri ÕES-i jaoks*, vt. Looming 1953, lk. 1468—1472 ja Maailm, lk. 316—322.

2. *Maarahva keele ja kirja kogudus* — ÕES. — *gloria* (lad.) — au, aupaistus; kiituselaul katoliiklikus kultuses.

3. *kõrge ülemus*, vt. kiri 103, viide 2.

4. *tsiviilkuberner* — M. von Essen.

122. KREUTZWALD SACHSSENDAHLILE.

[23. XI 1853.]

Armas Sachssendahl!

Vastates Sinu sõbralikule 19. skp. kirjutatud sõnumikule, mis alles eile minu kätte jõudis, tahan ma kolm esiletõstetud punkti kohe arutusele võtta, kusjuures ma k o l m a n d a g a algust teen. Mina saan järgmisel kuul just poolsada aastat vanaks, nii siis võid Sa kergesti ette kujutada, et seesuguses elueas kord juba omaksvõetud seisukohtadest nii kergesti enam lahti ei öelda: minu ortograafia on mulle südame külge kasvanud, seepärast pean ma oma autoriõigust kasutama. Meie kadunud sõbra poolt väljatöötatud eesti keele kirjaviis suudab küll vaevalt põhjalikuma kriitika ees püsima jääda[1]; sest mis kasu mul sellest olekski, kui ma *mm* ja *nn* asemel $\overline{m}$ ja $\overline{n}$ kirjutaksin, teised määratul hulgal ettetulevad ülearused konsonandid aga vanaviisi alale jätaksin? Selles mõttes on isegi vanal nõndanimetatud piibliortograafial see paremus, et ta vähemalt on järjekindel, kuna F[aehlmann] oma poolikute juhtnööridega ainult järjekindlusetuks muutub ja õieti mitte kellegi tahtmist ei suuda täita. Esialgu ei leidu eesti keele jaoks midagi loomulikumat kui vajaduste järgi kohasekstehtud soome kirjaviis; ainult selle abil on võimalik eesti keelt n õ n d a v i i s i kirjutada, nagu elav kõnekeel rahvasuus kõlab. Sinu nõndanimetatud haritud eestlased, kelle arvamise Sa ette tood, on lambapead, mida ülearugi selgesti tõendab juba kas või seegi lihtne asi, et nad tuleva aasta kalendri keelt arusaadavamaks peavad kui käesoleva aasta tähtraamatus, kuna aga mõlema kirjaviis

ometi karvapealt ühesugune on, kui just paari trükiviga uuendusteks ei taheta pidada. — — Minu hea kälimees W[einer] on ses mõttes täielik null, sest nagu Sinu „haritlased" ennast oma pastorite arvamise järele seavad, nii seab minu kälimees ennast oma praost Hasselblatt'i järele [2]! Minu kõrvad ja silmad on ka lahti, peale selle puutun ma üsna palju maarahvaga kokku ja seepärast tean ma oma ohtrate kogemuste põhjal, et inimesed, kellele pole võõraid mõtteid pähe pistetud, kirjaviisi muudatust üleüldse ei märkagi. Nii siis oleks pika lori lühike mõte see, et ma Sind palun minu käsikiri karvapealt nõndaviisi ära kirjutada lasta, nagu mina selle olen paberile pannud, ja seal ei muudeta mitte täppigi. —

Mis puutub teise punkti, siis on Õpetatud Eesti Seltsil kitsendamata õigus käesolevat trükki 500 kuni 1000 eksemplari suuruses välja anda. Peaks aga kunagi aja jooksul 2. trükini jõutama, siis peab tulevane kirjastaja minu käest väljaandmise õiguse ostma. — Lõpuks nõuan ma endale 150 tasuta eksemplari.

Illustratsioonide kohta olgu öeldud, et ma nende tarvitamist esialgu heameelega ei näeks, sest esiteks paisutaksid nad tunduvalt trükikulusid, teiseks aga puuduvad meil kunstniku käega tehtud tarvitamiskõlvulikud joonistused, mis kangelase üksikuid elujuhtumisi silma ette tooksid. Näit. Maydelli joonistus *„Kalevipoja* võitlus Sarvikuga" moonutab kangelase mingiks karikatuuriks [3]! Kõhetute sängiküngaste pildid poleks raamatule ka kuidagiviisi ilustavaks ehteks [4]. Niipea kui ma detsembrikuul oma aastalõpu-aruanded Riiga olen läkitanud, pead Sa minu käsikirja saama; tahaksin selle enne ainult korraks veel läbi lugeda, et mõningaid unustatud kirjavahemärke jms. tagantjärele juurde lisada. Ärakirja aga pead Sa mulle lahkesti hiljem läbivaatamiseks siia saatma, et ma selle tõetruuduses võiksin kindlusele jõuda. Raamatu suuruse saab trükkal hõlpsasti välja rehkendada, kogu asi sisaldab üleüldse 14.180 rida ehk värssi. Trükkides need kahel veerul, nagu mina oma manuskriptis kirjutasin, ja arvestades oktaavleheküljele 75 rida, teeb see välja 12 trükipoognat. Ma ei tahaks aga, et ladumise juures neid vanu kulunud ja vigaseid tähti tarvitataks, millega Tartus harilikult eestikeelseid raamatuid trükitakse, vaid sooviksin parema meelega väiksemat, kuid selget kirja. Mul on väga kahju, et Eesti Seltsis ei leidu

rahvalaulude alal ühtki põhjalikku asjatundjat, kes minu tööd suudaks nende põhimõtete kohaselt hinnata, mis mina endale olin üles seadnud. Väga rutates, sõbraliku lugupidamisega

Sinu

Kreutzwald.

Võrul,
23. novembril 1853.

P. S.

Seltsi arhiivile kuuluvatest joonistustest ega ka kirjalikkudest materjalidest pole siia midagi maha jäänud, ma saatsin kõik täielikult tagasi, mis minule tarvitada oli antud.

Kr.

1. *kadunud sõber*, s. o. Faehlmann.

2. Hasselblatt, Gustav (1787—1863), Viru-Nigula pastor 1815. a. alates ja Alutaguse praost 1847—1863.

3. *Maydelli joonistus „Kalevipoja võitlus Sarvikuga"* — Maydell, vt. kiri 3, viide 2. Kõnesolev joonistus on reprodutseeritud: Lepik-Raud, Kreutzwald 1803—1882, lk. 114.

4. *Sängiküngaste pildid* — Kr. mõtleb siin G. Fr. Schlateri (vt. kiri 26, viide 4) maalitud K-poja kohtade pilte; osa neist on reprodutseeritud eelpoolmainitud teoses, lk. 154—157 ja 160.

123. KREUTZWALD SACHSSENDAHLILE.

[18. XII 1853].

Armas Sachssendahl!

Lase *„Kalevipoja" „Sissejuhatuseks"* ära kirjutada ja saada see mulle nii kähku kui võimalik, nii et ma saaksin ümberpanemisega katset teha ja tõlke, kui see mõningal määral korda peaks minema, teile 18. jaanuaril läbivaatamiseks ette panna.

— Minu mustand on kahjuks juba ära hävitatud, seetõttu pole peale teie käes oleva manuskripti enam ühtki teist eksemplari olemas. Kuna eestikeelse originaali alliteratsiooni võimalik pole saksa keeles edasi anda, siis läheb ka kõige paremini kordaläinud tõlkes originaali omapärasus paratamatult kaotsi.

Teie tagasireis läks ometi hästi[1]? Veel kord minu kõige südamlikum aitäh ülesnäidatud sõpruse ja armastuse eest!

Sõbraliku tervitusega alati

Sinu

Kreutzwald.

Võrul,
18. detsembril 1853.

P. S.

Palun saata lubatud Akadeemia bülletään?!

1. Kr-i 50. sünnipäeval, 14. dets. (26. dets. ukj.), külastasid teda Võrus ÕES-i esimees G. Santo, sekretär E. Sachssendahl ja dr. Woldemar Schultz.

124. KREUTZWALD SACHSSENDAHLILE.

[19. I 1854.]

Armas Sachssendahl!

„Mit des Schicksals finstern Mächten ist kein sichrer Bund zu flechten[1]!“ — seepärast saad minult eilseks päevaks määratud kingituse alles *post festum* kätte. Kuid ärgu see Sinu tuju rikkugu! Küllap juba teised paremad meistrid eilse päeva auks oma kandleid kõlistasid! Sellest proovitööst, kui Sa seda teiste ümberpanekutega võrrelda võtaksid, võid minu tõlkijatalenti tundma õppida. Nii palju kui see iganes võimalik oli,

panin ma rõhku tõetruudusele ja aimasin seal, kus see mõttele liiga ei teinud, isegi alliteratsiooni saksa keeles järele. Kunagi hilisema läbivaatamise ja lihvimise puhul loodan veel mõndagi siluda ja parandada, iseäranis siis, kui ma seejuures oma luulemeelse sõbranna J[enny Caplic]ki appi võtan [2]. See minu visand on — just nagu *Vanaisa* maailmaloomine — lausa kirvetöö, kus pojad peavad tulema ja siluma. Paar juurdelisatud tühist märkust tohiks vist — eriti just teistele tõlkijatele — üsna teretulnud kingiks olla.

Ela hästi ja tere hommikust, päev ongi juba alanud.

Sinu

Kreutzwald.

Võrul,
19. jaanuaril [18]54,
hommikul kell 2.

1. „Saatuse tumedate jõududega pole võimalik mingit kindlat liitu sõlmida" — tsitaat Fr. Schilleri „Kellalaulust".

2. Caplick, vt. kiri 114, viide 4.

125. KREUTZWALD SACHSSENDAHLILE.

[8. III 1854.]

Minu kallis Sachssendahl.

Küllap järgnevad kirjaread valmistavad Sinule koguni suurt igavust, kusjuures nende lugemine läheb Sul vist niisama viletsalt ja vaevaliselt nagu minul kirjutaminegi, — aga see isevärki asjaolu, et neid üks surnu läkitab, teeb nad kindlasti mõnevõrra huvitavamaks. Kui teie Tartus „St. Petersburger Deutsche Zeitungit" loete, siis teate juba ühe raamatukaupmehe kuulutusest, et minu kommentaar Boecleri juurde on ilmunud alles pärast minu surma [1]! Mees kollitas, saatus aga võib varem või hiljem tema ettekuulutuse kibedaks tõeks moondada. Mineval laupäeval jõudsin ma neljandasse haigusenädalasse,

kuid ei märka oma seisukorras ühtki muudatust peale selle, et mu jõud päevast päeva ikka enam kahaneb. Uni ja söögiisu, kaks hädavajalikku elutingimust, on minust hoopis võõrdunud. Esialgse kuuepäevase paastumise järele sõin ma seitsmendal ühe pehmeks keedetud muna. 21. kuni 28. veebruarini oli minu küllaltki reeglipärane elukord järgmine: hommikul tass teed pisut saia või kuivikutega, lõunaks natuke piimaga keedetud tatratangu putru või paar küpsetatud rääbist, või siis üsna kerge kalasupp väikestest ahvenatest või purikatest; viimane toit oli mulle kõige suupärasem, kuigi mulle, tõtt öelda, ka seegi kuigi maitsev ei tundunud. Õhtul kohe pärast kella 6 kas tassike lahjat teed või pool klaasi sooja vett suhkru ja 2 teelusika reinveiniga. Pudelitäie niisugust suurepärast veini saatis mulle H[ermann] Hörschelmann[2], — mõnikord ennelõunati, kui mul väga paha oli ja närvetus peale kippus, rüüpasin ma pool pitsklaasikest seda kosutavat veini. 26. ja 27. veebruaril, samuti ka 1., 3., 5., 7. ja 8. skp. lasksin ma ennast hommikuti palgatud postisetukaga hospidali ja Hörschelmanni juurde vedada, neilt ekskursioonidelt tagasi jõudes olin ma alati lõtv nagu vana labakinnas ja täiesti ära minestamas. Ülejäänud osa päevast lamasin ma reeglipäraselt voodis, ilma et ma seejuures suikuma oleksin jäänud; rammetus võis olla kui suur tahes, magada ma ei saanud. Peaaegu igal õhtupoolikul määramata kellaajal hakkab mul pea valutama, mis vältab kella kaheksani õhtul. Kõht töötab võrdlemisi loiult, seejuures järgneb ilma kunstliku järeleaitamiseta iga 24 kuni 36 tunni takka tühjendus; vahel heledamate, vahel tumedamate lambapabulate taoliste ekskrementide juures võib märgata mõnikord lima ja verd (viimase sümptoomi põhjuseks on hemorroidid). 1. skp. oli minu vähenegi söögiisu seniste toitude ja jookide vastu kadunud, mul ei läinud enam suust sisse tee, piima-tangusupp ega kala (ei praetult ega ka leemena), katsusin süüa pehmekskeedetud muna, kuid ka see oli mulle vastumeelt, kuni ma siis lõpuks kosutava toiduaine leidsin, mis mul viimase kaheksa päeva jooksul hinge sees on pidanud — nimelt rõõsk piim. Seda olen ma joonud — nii kuidas tervis on olnud — paremate päevadel kolm korda, halvematel kaks korda ühe klaasi haaval, kusjuures ma iga kord sõin $^1/_2$ kopika eest prantssaia või sama palju kuivikuid. Ainult ühel päeval ei tundnud ma prantssaia õlemaiku, see oli mineval kesknädalal, palvepäeval,

kuid järgmine päev läks lugu seevastu nii armetuks, et ma igale elulootusele juba kriipsu peale tõmbasin. Lõpuks tahaksin ma kõnelda ka sellest asjast, mis mind minu hädade hulgas kõige raskemini vaevab, s. t. öödest. Õhtuti, kui ma pool-kägaras pahemale küljele olen heitnud, jään ma poole 10 ja poole 11 vahel magama. Väga rahutu uni, millega käivad kaasas unenäod ja valutuiked jalgades, vältab minu mõttekujutuses mitu tundi, seal kistakse mind äkitselt unest lahti, otsekui oleks keegi mulle külge tõuganud. Hädavaevalt virgudes leian ma enese üleni higise olevat, kuna mul seejuures niisugune külmatunne on, et pean kahekordsed voodivaibad peale võtma. Hommik ei tohiks enam kaugel olla; ma jään ootama, kuni kell lööb. Minu õnnetuseks lööb ta üheainsa paugu, s. t. pool, nii et mul tuleb kannatada veel pool tundi, siis aga jõuan ma selgusele, sest kell lööb üleval — 12! — Mingi (arvatavasti reumaatiline) valu pahema reie tagakülje ülemises osas, tublisti neli tolli allpool puusaliiget, ei anna mulle ööl ega päeval rahu. Tundub, nagu asuks see häda üsna keha välispinna lähedal nahanärvides; oma mõõdukamatel puhkudel annab ta ennast tunda sedalaadi kirvenduses, nagu oleks naha pealispind kõrvetada saanud. Kui aga kell lööb 12, siis hakkab valu kohe kangemaks minema, kusjuures ta ühtlasi kiirtekujuliselt enne mõlemasse põlveliikmesse, siis Achillese kõõlustesse, labajalgadesse ja varvastesse tungib, kuni ta lõpuks (umbes kella 2 ajal hommikul) nii ägedaks muutub, nagu torgataks mul läbi mõlema jala tuliseid raudorasid. Siis pean voodist välja ronima, tõmban püksid jalga ja öökuue selga, istun oma toolile ja jään hommikut ootama. Istudes võib valu välja kannatada, kuid magada ma ei saa. Kui ma poole 7 ajal oma klaasi piima olen ära joonud ja seejärel külma pärast siruli heitnud, siis jään ma pooleks tunnikeseks suikuma.

Eile pärast lõunat sõin ma kella poole nelja ajal pisut kalasuppi ja jõin ühe tuttava soovituse peale pool klaasi baieri õlut. Möödunud öö läks nii hästi, nagu minu haiguse vältel veel pole ette tulnud. Õhtul ei söönud ma ivagi, jäin kohe pärast kella üheksat magama, ärkasin üheteistkümne paiku, uinusin jälle kuni kella kolmeni, mil ma teist korda ärkasin ega enam magama ei jäänud, kuni ma lõpuks kell viis hommikul üles tõusin. Valud polnud öö jooksul oma esialgsest asukohast lahkunud. 21. veebruarist saadik pole minu juures kedagi teist arsti

olnud peale *Vanaisa*! Kui eespool kirjeldatud reumaatilised valud mulle enam asu ei andnud, siis lasin ennast soendatud *Ol*[*eum*] *Terebinthinae*'ga sisse määrida, seda valuvaigistajat tarvitan ma kõige parema eduga juba aastate kaupa oma keharoju arstimiseks. Need sagedasti korratud sissesalvimised olid minu ihunaha nii mustaks parkinud, et ma üleeile õhtul vanni pidin minema, mis minu seisukorda ei halvemaks ega paremaks pole muutnud; vanniskäimisele järgnev öö oli niisama armetu kui kõik eelmisedki.

Mineval nädalal seisis minul surmamõte liikumatult peas, ma olin oma tähtaja aprilli keskele seadnud ja mõtlesin, et minulgi tuleb samal ajal kui meie kadunud sõbral Faehlmannil ära reisida. Nii nõder ja haletsemisväärne kui ma ka olen, hakkavad nüüd ometigi jälle mõningad elulootused tõusma. Arstipraktikaga ma vist küll enam toime ei tule. Kui ma üleüldse paranema peaksin, siis tahan esialgu katseks linnaarsti ametisse ja Hörschelmanni asutusesse edasi jääda, see annaks meile aastas 400 rubla sissetulekut. Maja tuleb ära müüa, et võlgade pitsitusest pääseda. Meie tahame oma elujärge väga piirata, väikese kolme toakesega korteri üürida, siis loodame nimetatud summaga peost suhu läbi ajada. Kui ma aga ka tähendatud väikese tegevusega enam hakkama ei peaks saama, siis loodan ma, et taevane isa meile äraelamiseks teised teed ja võimalused kätte juhatab. — Küllalt. Nädala ja kahe nädala eest tegin ma oma tütrele ülesandeks Sulle minust elumärki anda, nähtavasti pole Sa kumbagi kirja kätte saanud, sest meile pole ühtki vastust tulnud. Sõbraliku tervitusega

Sinu

tänumeeli ustav sõber

Kreutzwald.

Võrul,
8. märtsil 1854.

P. S. Maksa ümbruses pole mul mingit haiglast tundmust, minu uriin on kogu haiguse vältel võrdlemisi ühesugune olnud — selge — ilma hõljuva või põhjavajunud saguta. Keel on täitsa puhas. Kuid abaluude vahel on mul ühtepuhku niisugune

tunne, nagu oleks seal midagi kokku nööritud või kokku pigistatud, ma saan vaevalt aevastada, köhida või sügavasti hinge tõmmata, ilma et see võõrik tunne ennast meelde ei tuletaks. Kui ma pisut käinud olen, iseäranis aga pärast trepist ülesminemist hakkan ma kohe hingeldama.

1. Raamatukaupmehe kõnesoleva eksituse kohta, vt. Kirjavahetus III, lk. 46.

2. Hörschelmann, vt. kiri 97, viide 3.

126. KREUTZWALD SACHSSENDAHLILE.

[19. III 1854.]

Minu kallis sõber!

Nüüd siis lõpuks võin Sulle seda meeldivat uudist teatada, et ma paranemas olen. Sinu kiri minu tütrele oli 8. skp. hilja õhtul siia jõudnud, seepärast said Dwaarti plaastriprotseduurid ja sissehõõrumised alles järgmisel hommikul ette võetud, viimaseid suutsin ma ainult 2 korda 24 tundi tarvitada, kuna mina merkuriaaliate vastu nii tundlik olen[1], et mul seejärel hambaigemed hellaks läksid ja tugev metallimaik suhu tuli, sellepärast siis lõpetasin sissehõõrumised. Seda põhjalikumalt mõjusid aga plaastrid, iseäranis see, mis selja peale sai pandud ja mille vermed alles üleeile kinni pahtusid. *Inf*[*usum*] *ipecacuanhae* koos *Natrum nitricumiga* ma sisse ei võtnud, kuna ma juba enne Sinu kirja päralejõudmist üht sellesarnast teist rohtu tarvitama hakkasin, mis minule haruldaselt hästi mõjus, nimelt *Aq*[*ua*] *nuc*[*is*] *vomic*[*ar.*] *Radem.* Ma olen seda viimase kolme aasta jooksul küllaldase eduga mitmesuguste maksahädade puhul tarvitada lasknud, kuid mitte kusagil ei näinud ma nii silmatorkavalt head mõju kui iseenda juures. Pärast seda kui ma 8. skp. kaks annust, 20 tilka *pro dosi* sisse

olin võtnud, magasin ma öö läbi suurepäraselt ja ilma valudeta; hommikul ärgates polnud mul esimest korda mõrkjat maiku suus ja ekskremendid kaotasid oma senise kuivuse. Ma jätkasin rohu tarvitamist, kusjuures ma nüüd 4 korda päevas eespoolnimetatud annuse võtsin, kuni ma terve untsi alla olin neelanud. Üleeilseni oli minu dieediks ikka veel piim, sai ja kalasupid, eile ja täna lõunaks sõin ma pool taldrikut puljongit ja raasukese liha, täna jõin ka pool tassi kohvi, kuid suitsetamise tahtmist pole ma siiamaani veel tundnud. Kui mitte arvata minu üsna loomulikku roidumust (homme saab viis nädalat, kui ma haigeks jäin), siis tunnen ennast sedapuhku üsnagi hästi. Hiniini ma aga võtta ei taha, sest kogunisti kõrvale jättes minu põlastuse selle alaväärtusliku vahendi vastu, on minu praegune usutunnistus ses tükis järgmine, et mul tema kosutavate omaduste vastu mitte karvavõrdki usaldust pole, kuna ta igatahes seedimisele ennemini kahjulikult mõjub ja ka söögiisu kahandab. — Mina olen pidanud seda saatananahka kahel korral külmtõve vastu sisse võtma, siis õppisingi tema ülemalnimetatud omadusi tundma. — Sinu karistusjutlus, mille Sa mulle heade kavatsustega olid saatnud, ajas mul küll harja pisut turri, kuid asja rahulikumalt järele kaaludes pidin ma Sinule mitmes tükis õiguse andma. Ainult ühes punktis olid Sa ülekohtune, kuna Sa mulle sellepärast etteheiteid tegid, et ma *Vanaisa* oma tohtriks kutsusin. Mida muud jäigi mul teha? Minu seisukord oli säherdune, et mina enese eest mõistliku inimese kombel mõtelda ei suutnud; kas tuli see palavikust või närvilisest erutusest, seda ma ei oska otsustada, kuid minu pulss oli kogu aeg järjekindlalt 100 ja 125 vahel, pea oli aga alati enam või vähem uimane. Niisuguses seisukorras iseendale retseptide väljakirjutamine võiks hõlpsasti samadele tagajärgedele viia, nagu see juhtus kadunud dr. Monkewitz'iga, kes ennast sedaviisi ise hauda toimetas[2]. — Mis ma Sulle aga muuseas viimati oma tulevase elujärje kohta ütlesin, sel on täielik tõepõhi all. Minu tervis on juba mitu aastat täiesti vapustatud, 1848. a. saadik olen ma pidanud oma maa-praktikat aasta-aastalt ikka enam piirama, nüüd aga tuleb mul see hoopis maha jätta, kuna ma iga sõidu järel päris reeglipäraselt haigeks jään. Oma väikseid linnaülesandeid püüan ma esialgu jätkata nii pikalt, kui ma nendega veel hakkama saan.

Südamlik tänu „Toimetuste" saatmise eest[3], samuti ka

Lagose muinasloo eest, mis lähemal ajal ümberkirjutatult Schiefneri kätte Peterburi peab reisima [4].

Seesoleva kirja palun lahkesti härra adressaadile kätte toimetada. Tervituse ja armastusega nii enne kui pärast

Sinu

Kreutzwald.

Võrul,
19. märtsil 1854.

1. *merkuriaaliad* (lad.) — elavhõbedat sisaldavad arstimid.

2. Monkewitz, Johann H. (1793—1830), kreisiarst Tartus.

3. S. o. ÕES-i Toimetuste 3. köite 1. vihu eest.

4. *Lagose muinaslugu*, s. o. Lagose poolt ÕES-ile saadetud pseudo-rahvapärase muistendi „Videvik ja Hämarik" käsikiri, mille Kr. Schiefnerile avaldamiseks edasi saatis, vrd. Kirjavahetus III, lk. 48—49.

127. KREUTZWALD SACHSSENDAHLILE.

[2. IV 1854.]

Armas Sachssendahl!

Oma paranemise edusammudest võin ma Sinule täna rõõmustavaid teateid anda, kuna jõudu vähehaaval juurde tuleb. Üksnes jalad ja silmad ei taha ikka veel sõna kuulda, mistõttu mind ametikäigud väga pingutavad, samuti nagu ka igasugune vaimutegevus nõrgenenud nägemiseorgani tõttu koguni raskeks muutub. Ma suudan kõige rohkem pool tundi ühtejärge lugeda, siis pean aga jälle puhkama. Kuna minust sedakorda mingi tõsisema töö tegijat pole, siis võtsin käsile katkendid *Kalevipoja* reisist *„maailma otsa"*, et järele katsuda, kas poleks võimalik neid riismeid kuidagi osaval kombel kokku lappida ja neist sedaviisi üht päris uut lugu saada [1]. Härra Santo sõbralikule kirjale, mis eile pärale jõudis, vastan ma lähemal ajal [2].

Soovitud Boecleri eksemplari lisan siia juurde, see on viimane, mille üle ma disponeerida võin, nüüd jääb neid mulle ainult kaks tükki järele, üks minu kälimehe Weineri, teine minu enda jaoks[3]. Kui aga härra Lagos meid ka edaspidi oma lisanduste saatmisega senisel viisil toetab, siis poleks mul kuigi raske oma isiklikku eksemplari temale anda. — Kas Sa said hiljuti sõnaraamatu esimese poogna kätte, mille servale ma oma haiguse ajal voodis olles mõningad ääremärkused tegin ja siis oma tütre kaudu Sulle tagasi saata lasksin[4]? — Ma märkisin sinna, et Virumaal asuva Kattentack'i eestikeelne nimi on vale, sest seal seisis Hupeli järgi *Aastvere*. Kuna ma oma mälu peale täitsa kindel ei olnud, lubasin ma õige nime hiljem järele saata. Minu mälu ei petnudki mind, sest nagu ma praegu teada sain, on Kattentack eesti keeles *Aaspere mõis*, ole siis nõnda lahke ja kanna see nimi õigel kohal sisse. Kui aega ja jõudu jätkub, tahan ma hiljem ka ülejäänud poognad samuti läbi vaadata. Oleks hea, kui manuskript enne lõplikku puhtaks kirjutamist meie väheste keeletundjate hulgas ringi käiks, nii et igaüks täiendades ja parandades oma osa juurde võiks lisada. Sest natuke e n a m anda, kui Hupelis seisab, ei oleks muidugi kellelgi raske, kuid sõnaraamatult, mille redigeerijaks on üks õpetatud selts, oodatakse ja nõutakse õigusega midagi rohkemat.

Sedamööda kuidas ma nüüd siiamaani Ahrensi grammatikasse olen pilku heitnud, jõudsin ma äratundmisele, et tema — hoolimata oma suurest upsakusest — grammatika alal geenius on, kuid surelikkude igapäevasest saatusest, „eksimisest, mis on inimlik", pole temagi mööda pääsenud[5]. Paljudel puhkudel on tal täiesti õigus, kuid ta eksib sama tihti jällegi teistes asjades. Ortograafia küsimuses näituseks on A[hrensil] ses tükis sula õigus, kui ta neljasilbiliste sõnade lõpus konsonantide kahekordset kirjutamist nõuab, nagu seda minagi „*Kalevipojas*" juba tegin (sest rahvalikus väljarääkimises võib seesugust kahekordseks muutumist kuulda); kuid lausa rumalus oleks kirjutada *hing*, *hang* jne. kahe g-ga nagu tema seda nõuab, seega siis *hingg* jne. —

Baderi ja Hörschelmanniga pole ma seni veel kokku saanud, et neilt aastamaksusid välja pigistada. Ühtlasi palun ka seda, et Sul jätkuks pikka meelt hiljutise postisõidu-raha õiendamata jätmise puhul. Suurema võla loodan ma ükskord

Vanataadi tares ära tasuda, kui mind ainult saatus sinna peaks juhatama.

Saadetud rõugelima eest minu südamlik tänu, kuigi see külv vilja pole kandnud. Viga peab küll lapse väheses vastuvõtlikkuses olema, sest täna, 9. päeval, tekkis ühel pookimise kohal üksainus väike, poole nööpnõelapea suurune vistrikuke; vaevalt saab sealt mingit seemet teiste laste pookimiseks.

Vaatamata asetleidnud sõjakuulutustele ja kõigile selletaolistele seni tehtud korraldustele pole minul ikkagi veel mingit kindlamat usku sõjasse, vaid ma elan selles meeldivas lootuses, et meie oma lõkked tänavusel jaaniõhtul rahupüha ilutuledena süütame ja loita laseme[6]!

Ela hästi! Sind tervitab kõigest südamest

Sinu

Kreutzwald.

Võrul, 2. aprillil
1854.

1. Vrd. „Kalevipoeg" XVI lugu.

2. G. Santo ja Kr-i kirjavahetus on tundmata.

3. *Boecleri eksemplar*, s. o. Kr-i poolt toimetatud Forselius-Boecleri eestlaste ebausukombeid käsitleva teose uus väljaanne, vt. kiri 47, viide 4 ja Kirjavahetus III, lk. 37.

4. *sõnaraamat*, vt. kiri 110, viide 3.

5. *Ahrensi grammatika*, vt. kiri 15, viide 1.

6. *sõjakuulutused, sõda*, vrd. kiri 53, viide 1.

128. KREUTZWALD SACHSSENDAHLILE.

[11. IV 1854.]

Armas Sachssendahl.

Eile ennelõunat jõudsid Sinu sõbralikud read koos Rehbinderi sõjalaulu ja sõnaraamatu 2. poognaga siia pärale[1], homme varahommikul tahab Raadi härra Löwen tagasi reisima hakata[1a] ja mina kirjutan Sulle suure kiiruga enne veel ühe kir-

jakese. *Pro primo* kõnelgem siis ametiasjust[2]! Nagu ma härra kolleegiuminõunik Santo kirjast näen, pole tema oma märkusega „mitte midagi muud mõelnud, kui et ma ehk need kohad ära võiksin märkida, mis värsimõõdulises vormis rahvasuust on saadud ja siis laulukatkendite kujul sõnasõnalt sisse said põimitud". — Seda nõudmist püüan ma kõige parema tahtmisega täita nii hästi kui ma suudan. Igalpool pole vist aga võimalik seda soovi täielikult rahuldada, kuna, nagu on öeldud minu kirjaski, mis ma muinasloo kokkuseadmise asjus saatsin (*ad 2*[3]) — „arvukad üksteisest lahkuminevad teisendid, mis rahvasuus ühe ja sama sündmuse kohta välja on kujunenud, üheksainsaks" kokku tulid sulatada. Nii siis võtsin ma endale piiblilugude jutustaja eeskujul vabaduse ja kasutasin üht versiooni teise täiendamiseks, et rahvapärasest käsitusviisist kriipsugi kaotsi ei läheks. Sel põhjusel olen ma tihtipeale sunnitud üht või teist olemasolevat laulukatkendit sellest muinaslugude varasalvest täiendama, mis proosa kujul alale on jäänud, nõndaviisi aga kujuneb tekst küllaltki kirjuks mosaiigiks. Hakata sedalaadi kokkusulatamiste juures igalpool teravaid vahejooni tõmbama, oleks minu arvates nõndasama raske kui ka tühine töö. Seal aga, kus pikemaid laulukatkendeid muutmatult on kasutatud, tahan ma ettetoodud soovidele vastu tulla. — Kui Sina, mu sõber, selles kindel oled, et iga lugeja Santo sõnadest nõndaviisi aru saab, nagu autor oma kirjas mõista andis, siis pole üleüldse mingit õiendust tarvis, kõige vähem veel praegusel korral; peaks aga muinaslugu kunagi trükki minema, siis võib ju lühikeses eessõnas seda öelda, mis asja kohta tarvis. Ole nõnda lahke ja läkita mulle mu käsikiri tagasi kas mõne kindla võimalusega või postiteel *ex officio* saadetusena, siis tahan ma nõutud märkimise ette võtta, anna mulle aga ühtlasi head nõu, kuidas seda kõige sobivam oleks teha. Märke „ — ", missuguseid töökeses otsese kõne eraldamiseks sagedasti on tarvitatud, ei saa ma seks otstarbeks pruukida; seepärast siis parem mingi * või midagi muud. Tahaksin ka ortograafia veel kord läbi vaadata ja ühtlasi kõige sobivama koha välja otsida, kuhu ma võiksin „reisi maailma otsa" vahele poetada, juhtumisel, kui ma selle episoodiga hakkama peaksin saama. Mis härra Lagosel mulle veel sellekohasest materjalist saata oleks, selle võtaksin tänuga vastu! —

Teiseks ametiasjaks on H[ermann] Hörschelmannilt saadud aastamaks 4 rbl. 30 kop., mille ma Sulle nüüd lahke kättetoimetaja kaudu ära saadan. Teine võlgnik ei ole mulle veel silma puutunud.

Möödunud nädal oli mulle koguni raske, reeglipäraselt kisti mind igal ööl kõige paremast unest üles; seetõttu on paranemise rõõmustavad edusammud takistatud ja ka jooksva annab ennast jällegi tunda. — Rahaasjus ärgem enam jätkakem suuremeelsuse-võitlust, vaid jätame selle asja esialgu sinna paika. Mina mõistan ja hindan kõigiti Sinu sõprust, see on mulle minu elu põuases kõrbes tõsiseks kosutuseks, aga luba, et ka mina oma äratundmise järgi talitan.

Neus on mineval talvel virgasti töötanud artikli juures „Zusammenstellung der ältesten zuverlässigen Nachrichten über die westfinnischen Völkerstämme“ [4], mille ta kavatseb Õpetatud Eesti Seltsile saata.

Võru on küll väiksem kui Tartu, kuid poliitika alal ei luisata siin sugugi vähem kui seal; ühtlasi kuulub see meie patriootide hulgas hea tooni juurde Tartust tulnud teateid „kahtlasteks“ pidada. Teie juures näib tõepoolest mõningaid inimesi leiduvat, kes seda endale teeneks arvavad, kui nad meie väikelinlastele pahatihti kõige pentsikumaid ja mõttetumaid asju hambasse puhuda saavad; kuid veelgi pentsikum on see, et siin inimesi leidub, kes kohe esimesel silmapilgul sääraseid teateid usuvad!

Nagu igalpool mujal, nii valitseb ka siinsete haritlaste hulgas kaks parteid: sõja- ja rahupartei. Mina tühipaljas kuulun viimasesse; ma ei suuda Euroopa sõda kuidagi tõenäoliseks pidada, niisama vähe usku on mul Venemaa äravõitmatusse; vanasõna järgi on palju koeri ka lõvilegi surmaks! Kogu Euroopa vaenulik seisukoht võiks meie *Kalevi-riigile* kergesti hädaohtlikuks muutuda, seda enam, et tema läänepoolne jalg ainuüksi püssirohu ja tääkide najal seisab [5]; kui talt aga need toed ära võetakse, siis võiks ju koguni hõlpsasti mingi kukerpall järgneda. Punkt ja mõttekriips. — Et meie patriootilised laulikud nüüd nagu marutõbised üksteise võidu oma *testimonia paupertates* maailma saadavad, see on haletsemiseväärne ajamärk! Ikka ja jälle koputavad nad (see mäletsejate sugu!) 1812. aastale, kuid unustavad sealjuures kaks kõige tähtsamat

asja, nimelt suure Napoleoni-vea, et ta residentsi asemel pealinna võttis ja — pakase[6]! — —

Lima ei pruugi Sa mulle enam saata. Minu *kidurik kehval põllul* oli 12. päeval siiski nii kaugele edenenud, et ma 3 lapse pookimiseks lima sain ja sedapuhku rikas mees olen.

Sõnaraamatu teise poogna võtan lähemal jõudeajal käsile. Juuresoleva raamatukese, mis on adresseeritud minu kälimehele Weinerile, palun lahkesti nädala pärast, kui lapsed tagasi jõuavad, nende korterisse saata, nii et tagasiminevad hobused selle väikese saadetuse kaasa saaksid võtta.

Kui ma täna õhtul koju peaksin jääma, siis tahan ma Santo kirjale vastata, kuigi sellega ühtki kiiret pole, kuna ju peaasjalik vastus käesoleva kirja alguses on antud.

Mis mulle kohe hakatuses meelde oleks pidanud tulema, seda teen nüüd lõpus: täna on esimene lihavõttepüha, võta vastu minu südamlik pühade-õnnesoov!

Moondamata sõpruses

Sinu

Kreutzwald.

Võrul,
11. aprillil 1854.

1. *Rehbinderi sõjalaul*, s. o. N. Graf Rehbinder, Krieg! (Sõda!) Reval, [1854] 4 lk.

1a. Löwen, Ludwig J. (1822—1875), vabriku juhataja Raadil Tartu lähedal.

2. *Pro primo* (lad.) — esiteks.

3. *minu kirjaski*, s. o. kirjas ÕES-ile 16. nov. 1853, vt. kiri 121, viide 1 ja kiri 54, viide 4. — (*ad 2*) — teiseks.

4. Tõlkes: „Ülevaade kõige vanematest usaldusväärsetest teadetest läänesoome suguharude kohta", vrd. ka kiri 53. Neusi kõnesolev artikkel on tundmata.

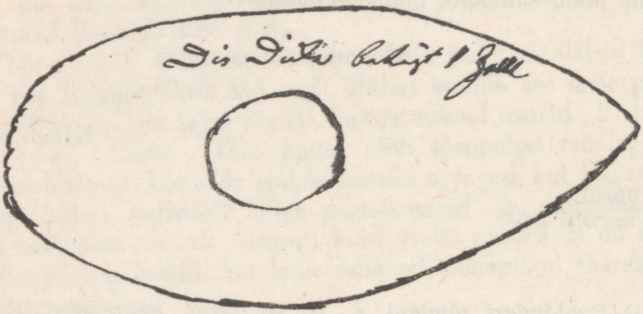
5. Vihje tsaarivalitsuse poliitilise, majandusliku ja rahvusliku rõhumise tagajärjel Poolamaal pidevalt valitsevale ebastabiilsele olukorrale, kus iga silmapilk võis puhkeda poolakate ülestõus tsaarivalitsuse vastu.

6. *et ta residentsi asemel pealinna võttis* — Kr. tahab ütelda, et Napoleon vallutas Peterburi (s. o. residentsi, valitsuse asukoha) asemel Moskva, mida vana traditsiooni põhjal Vene riigi pealinnaks nimetati.

[17. IV 1854.]

Armas Sachssendahl.

Varbuse rüütlimõisa omanik härra Woldemar Schwartzi ülesandel on mul kurvaks kohustuseks Sinule tema lõplikku väljaastumist Õpetatud Eesti Seltsist teatada[1]. Kivikirve võtsin enda juurde hoiule, kuni selle ärasaatmiseks mõni sobiv võimalus leidub. Mina ei saa seda tillukest riistapuud ühekski sõjariistaks pidada, või siis pidi sõda meie esivanemate arvates küll päris lapsemäng olema. Siin on Sulle see nõndanimetatud kirves tema loomulikus suuruses.

Minu arvates pole see käsitsi valmistatud kivi mitte midagi muud kui võrgukivi, nagu neid ka tänapäeval suuremate nootade ja abarate külge tihti üsna rohkearvuliselt riputatakse. Selle eraarvamisega ei taha ma aga asjatundjate kaaluvamast otsusest ette tikkuda. Varbuse kivikirves leiti $1^1/_2$ jala sügavusest maa seest, järelikult pärineb ta siis mitte olevikust, vaid minevikust ja väärib juba kas või üksnes seepärast tähelepanemist kui vana-aja reliikvia.

Nüüd aga luba mul paar sõna öelda oma tervise kohta, mis just päris korras ei ole. Juba mõnda päeva tunnen ma kõhu ülemises osas (arvatavasti tuleb see maksast) mingit iseäralikku puhevil ja pingul olekut, ka kõige avaramad ja mõnusa-

mad riided tekitavad pigistust, istumine ettepoole kallutatud kehaga on tülikas. Seejuures töötab mu kõht iga päev korralikult ja mul on ka üsna hea isu. Väliste puudutuste puhul pole sugugi valu tunda. Kas pean ma nimetatud hädade vastu midagi ette võtma või nad lihtsalt aja hooleks jätma? Ma ei paneks seda sümptoomi üleüldse tähelegi, kui mul mitte 1842 surnud Guido v. Lipharti lugu värskelt meeles poleks, kes mõni nädal pärast Riias arstitud maksapõletikku just niisamasugust tülikat survet tundis ja seejärel varsti kõhuveetõppe jäi[2]. Pool-lamakil või päris pikali olles tunnen ma ennast kõige paremini. Mao tühi või täidetud olek ei avalda pakitsusele mingit mõju. —

Sinust on juba kord minu tõsine pihiisa saanud, seepärast ei tohi Sa minu kaebusi kuulates väsida. Minu eelmised kriipseldused said Sa härrade Beckeri ja Löweni kaudu loodetavasti kätte?

Vale, faveque mihi!

Sinu

ustav sõber

Kreutzwald.

Võrul,
17. aprillil
1854.

1. Schwartz, vt. kiri 109, viide 5.
2. Guido v. Liphart, vt. kiri 111, viide 4.

130. KREUTZWALD SACHSSENDAHLILE.

[26. IV 1854.]

Armas Sachssendahl!

Kui mind lastaks valida näilikkude sõprade ja avalikkude vaenlaste vahel, siis võtaksin ma ilma kõhklemata küll esimesed. Kui niisugused inimesed nagu A. Schiefner meie Seltsiga heal jalal olles just otse kasu ei too, siis üsna tõenäoliselt ei tee nad ka kuidagi kahju. Pealegi on nimetatu Sjögreni sõnade järgi väga tubli filoloog, kes soomesugu keeltega mit-

meti tegemist on teinud ja sündinud tallinlasena ka eesti keelt oskab; muuseas on ta Ahrensi ja Pabsti i n t i i m n e sõber ja kuulub seega meie vastaste „loomulikku süsteemi". — Kui teda mõnda kunstlikku Linné süsteemi paigutamise teel saaks kas või ainult näiliseltki meie huvide külge köita[1], siis oleks minu arvates koguni soovitav, et Selts temale koos viisaka kirjaga korrespondeeriva liikme diplomi saadaks[2]. Kui see ettepanek teile meeldib, siis ärge aega raisake. — Nagu Sa tead, saatsin ma härra Lagose poolt Viljandimaal üleskirjutatud *Koidu* ja *Hämariku* loo nii sõnasõnalises originaalis kui ka saksakeelses tõlkes hiljuti Schiefnerile[3]. Tema kavatseb selle muinasloo koos mõningate märkustega lähemal ajal Akadeemia bülletäänis avaldada — „Faehlmanni õigustamiseks ja mütoloogiliselt huvitava aine tõttu". Ma kardan aga, et säherdune meie kadunud sõbra õigustamine mingiks peasilitamiseks *à la* Pabst kujuneb, kusjuures näiliselt paitava käe sisemisel küljel teravad küüned varjul on, mis veriseid kriimustusi järele jätavad. Niipea kui artikkel bülletäänis on ilmunud ja teie seda Tartus olete lugenud, palun leht minule saata.

Mineval nädalal tarvitasin ma järjekindlalt 6 päeva jooksul koos resolveerivate ekstraktidega *Tart*[*arus*] *stibiat*[*us*] ja *T*[*inctura*] *rhei aquos*[*a*], need rohud mõjusid hästi, tüütav vajutusetunne on ülemisest kõhuosast kadunud ja ekskremendid, mis puhutise ajal väga valkjad olid, on jällegi tumedamaks läinud. Koos selle muudatusega on terve trobikond murehaiguse tujust sündinud viirastusi õhumullideks moondunud. Kehalist liikumist on mul küllaltki palju, seetõttu ei jäta ka uni ja söögiisu mitte midagi soovida.

Ela hästi, Sind ühes Su armsate kodakondsetega tervitab südamest

lugupidamisega Sinu

Kreutzwald.

Võrul,
26. aprillil 1854.

À propos. Kas Tartus on seltersivett saadaval ja kui palju maksab pudeli- või kruusitäis? Ma usun, et see mulle — nagu Sinagi soovitad — kevadiseks terviseparandamiseks õige kosutav oleks.

1. *Linné süsteem*, vt. kiri 79, viide 2.

2. A. Schiefner valiti ÕES-i korrespondeerivaks liikmeks 3. nov. 1854. a.

3. Vrd. kiri 126, viide 4 ja Kirjavahetus III, lk. 48.

131. KREUTZWALD SACHSSENDAHLILE.

[18. V 1854.]

Armas Sachssendahl.

Lagose poolt üleskirjutatud muinaslugu *Koit* ja *Hämarik* on 11. skp. bülletäänis ühes Schiefneri märkustega ilmunud ja peaks seepärast järgmise saadetusega Tartusse jõudma. Nagu ma Sulle juba varem teatasin, ootan ma kärsituse ja põnevusega neid märkusi, kus autor tahab olla andnud mingi õigustuse (!!) meie kadunud F[aehlmannile]. Kõlab see õigustus *à la* Pabst või Ahrens?!

Läkitatud „*Laul Eestimaa meestele*" on mul käes ja ma ei näe selles samuti nagu eelmistes saksakeelseteski sepitsustes mitte midagi muud kui üht *vaesuse pärast* väljaantud *tunnistähte* [1]. Autoriks olevat — nagu ma siin kuulen — keegi veinikaupmees Tallinnas, loodetavasti sisaldavad tema vaadid kangemat ja paremat vaimu, kui ta „*Laulust*" välja paistab. Ka „Inlandis" oli kuulutus Laakmanni väljaandel ilmunud „*Sõjalaulu*" kohta, kuidas sellega õieti on [2]? Kui saad ühe eksemplari muretseda, siis saada see mulle.

Meie juures jampsitakse eilsest saadik sellest, nagu oleks Austria ja Venemaa vahekord lõpulikult katkenud. Mõned ütlevad isegi sõjakuulutusest juba teadvat. Mida pajatavad teie telegraafi-teated? — See igavene sõjalärm ühelt, samuti nagu pakilised tööd teiselt poolt olid süüdi, et ma saadetud ärakirja siiamaani ikka veel pole läbi saanud vaadata [3]. Praeguse olukorra juures pole aga asjaga vist sugugi kiiret.

Esimene juuni on lähedal, lesekassa-raamatukese lisan ma siia juurde ühes palvega, et Sa maksu tähtajal — kui raha-

saadetus kuni selle ajani Sinu kätte ei peaks jõudma — lahkesti selle asja ära õiendaksid. Raha jõuab Tartusse kõige hiljemalt 6. juunil.

Südamliku tervituse ja tõsise ustavusega

Sinu

Kreutzwald.

Võrul,
18. mail 1854.

1. „*Laul Eestimaa meestele*", vt. kiri 55, viide 4.

2. „*Sõjalaul*", s. o. A. Umblia, Üks laul, kui vaenlane 1854 meie maale tuli sõdima. Tartus, 1854. 4 lk.

3. *ärakiri*, s. o. „Kalevipoja" „Sissejuhatuseks" ärakiri, vrd. kiri 123.

132. KREUTZWALD SACHSSENDAHLILE.

[21. V 1854.]

Minu armas Sachssendahl.

Ma ei saa kasutamata jätta ühe noore daami sõbralikku ettepanekut, kes homme varahommikul Tartusse kavatseb reisida ja mõningaid asjaõiendusi enda peale tahab võtta, ning saadan Sulle Varbuse kivikirve ära. Ole terve poliitika-uudiste teatamise eest! Kes elab, see näeb, mis näoga külalised pärast pidusöögi lõppu koju hakkavad minema. Et inglased oma laevadega nii kaua ilma midagi ette võtmata Soome lahe suus konutasid, paistab ju selgel sõnal kuulutavat: meie ei sõanda kallale tungida. Eile meisterdasin ma suure kiiruga ühe saadetuse Schultzi nimele, mis aga siiapaika jäi, kuna käskjalg enam tagasi ei tulnud[1]; loodetavasti viib nüüd nende ridade kättetoimetajanna ühtlasi ka selle paki kohale. Sealt leiad Sa omagi osa, samuti ühe eksemplari Lagose jaoks, kelle aadressi

Sa arvatavasti tead[2]. Ole siis nõnda lahke ja läkita saadetus adressaadile kätte. — Ma pole veel mahti saanud rohkem lugeda kui ainult eessõna, kus Lagose ühe väljenduse kohta öeldakse, et see olevat minule k i r j a t e e l saadetud, mis aga tõsi pole, sest selle tähenduse oli L[agos] märkinud ühele paberilehele, kuhu olid kirja pandud Tarvastu ümbrusest kogutud muinaslood ja laulude katkendid. Mina silusin autori stiili ja saatsin selle märkuse möödunud aasta detsembris Schiefnerile, kuna tema oli mulle jutustanud ühe soomlasest laulude ja muinaslugude koguja käekäigust Eestimaal, ja nimelt, kuidas ta neist Narva ja Vaivara vahel mitte kõige vähematki jälge polnud leidnud[3]. Nähtavasti on viimased aastad Tallinnamaa muistelugude ja laulude poolest täiesti lagedaks teinud, nii et kodumaised ega ka võõrad kogujad sealt vist enam midagi nimetamisväärset ei leia.

Umblia „*Laul*" seisab Petenbergi omast 50% veelgi madalamal, kuna viimase värsirüü küljes siin-seal juhuslikult mõni rahvapäraseks värvitud särasuleke ripub. Härra Umblia oleks võinud oma sulesigidikule mistahes teise sildi otsaette riputada, ainult mitte „*laul*", — mille all me oleme harjunud mõistma l a u l d a v a i d värsse! See on õnn, et meie sõjamehed tublimad on kui meie laulikud; oleksid nad viimaste sarnased, siis oleksime küll kõik kadunud. Aeg [on] selleks liiga tõsine, muidu tasuks tõesti vaeva sõna või paar nende *laulu*-vabrikantide aadressil öelda. Härra Laakmann väljaandjana juba kahju ei kannata, sest eesti kirjanduse valdkonnas võime ju iga päev saada kinnitust vanasõnale: mida suurem võllaroog, seda parem õnn. — Jumalaga!

Sinu

Kreutzwald.

21. mail 1854.

1. Schultz, W. vt. kiri 103, viide 10.

2. See saadetus sisaldas tõenäoliselt Kr-i ja Neusi poolt ühiselt välja antud müütiliste ja maagiliste laulude (vt. kiri **43**, viide 4) trükieksemplare.

3. *soomlasest laulude ja muinaslugude koguja* — oli Europaeus, vt. kiri 18, viide 2 ja Kirjavahetus III, lk. 40.

[7. VI 1854.]

Armas Sachssendahl!

Südamlik tänu, et Sa lesekassa asja nii karvapealt ja lahkesti ära õiendasid, eile õhtupoolikul sain kviitungiraamatu tagasi. Väga palun Sinu käest nüüd „*Bulletin historico-philologique*". T. XI Nr. 20 ja 21, kus on avaldatud Sjögreni arvustus Neusi „Ehstnische Volkslieder" kohta. Kas Sul on teadupärast, kuidaviisi tarvitatakse saarepuu lehti jooksvatõve puhul? — Keegi arstiteadlane Hartmann jutustas mulle hiljuti, Tartus olevat viimasel ajal mitmed kroonilise reuma juhtumid selle abinõuga terveks arstitud, ometigi ei teadnud tema asja kohta muud lähemat öelda kui ainult seda, et lehti tarvitatavat tee kujul leotiste tegemiseks. Ühel jutustuse juures viibival võhikul tuli meelde, ta olevat saarelehtede soovitust reuma vastu mineval aastal „Livländische Gouvernementszeitungist" lugenud, kuid nende hulga ja tarvitamiseviisi oli ta unustanud [1]. Kui Sinul või mõnel Su ametivennast sõbral peaks olema Kreisig'i töö Saksamaa terviseallikate kohta ja selle minule lühikeseks ajaks laenata saaksite, siis oleksin Sulle südamest tänulik [2]. Minu seltersi-tellimisi, mis said juba ammugi Riiga saadetud, pole seni ikka veel täidetud, kuid tuleval nädalal pidavat laev siiski pärale jõudma. Russowi pooleldi ametlik-patriootlikku laadi südameväljavalamise kirjutasin ma endale kõrva taha [3]. Härra autor, kes on Eestimaa kubermanguvalitsuse ametnik, oleks pidanud õigusepärast viimase käest trükikulud välja kauplema; see on ju lausa ülekohtune, kui tahetakse, et vaene maamees peaks endale kogu säherduse patriotismuse puhta raha eest ostma; temal on seda raha igapäevase leiva muretsemiseks kibedamini tarvis. Ühes 1. skp. Tallinnas dateeritud kirjas öeldakse, lahesuust olevat võidud näha 19, Oleviste kiriku tornist aga isegi 27 inglise laeva [4]. Küllap teil on värskemaid teateid selle kohta, kas mõned neist sõiduriistadest Tallinnas külas käisid, et seal paljukiidetud „*raudhambaid*" tundma õppida, mis *koera nahka pidid lõhkuma!* — või purjetasid nad rahulikult edasi, et mujal oma keretäit kätte saada?! Eestlaste suus käib jutt ja nad on

loonud isegi ühe vanasõna moodi kõnekäänu, et hädaohtu sattunud koer, keda kõik uulitsapoisid õrritavad ja kisaga taga ajavad, seisma jäädes palju tigedamini pidavat hammustama kui tema tõukaaslased! — —

Sind tervitab kõigest südamest ja sõbralikult

Sinu

Kreutzwald.

Võrul,
7. juunil 1854.

1. Kr-i märgitud reuma-arstimisviisi kirjeldus leidub kõnesoleva ajalehe 1853. a. 28. numbris, lk. 9—10. — *arstiteadlane Hartmann* — tundmata.

2. Kreysig, Friedrich L. (1770—1839), arst Dresdenis. Siin on kõne tema teosest „Ueber den Gebrauch der natürlichen und künstlichen Mineralwässer von Carlsbad, Ems, Marienbad" jne. (Karlsbadi, Emsi, Marienbadi jne. looduslikkude ja kunstlikkude mineraalvete tarvitamisest). Leipzig, 1825.

3. Russov, vt. kiri 55, viide 5. — Siin on kõne tema „Sõjalaulust Eestimaa tütarlastele".

4. Kõnesolev kiri kui ka selle kirjutaja on tundmata.

134. KREUTZWALD SACHSSENDAHLILE.

[29. VIII 1854.]

Armas Sachssendahl!

See oli just nagu välk selgest taevast, kui mulle *dominus* Christian Tamm mõne päeva eest tänaval Sinu tervituse kätte põrutas ühes manitsusega, et Sina, härra vend, igatsusega midagi ootavat, mis ma Sulle juba ammugi saatma oleksin pidanud[1]. Mis asi see aga oli, seda sõnatooja ei teadnud. Mina sorisin oma paberite hulgas, otsisin ja otsisin, kuni mulle kaks asja näppu puutusid, esiteks sõnaraamatu poogen, teiseks üks kuulutus „Petersburger Zeitungist", mis mõlemad unustuse kombel siia maha olid jäänud. Kui Sinu meeldetule-

tus nende asjade kohta käis, siis oleks minu võlg tasutud; mõlkus Sul aga midagi muud meeles, siis palun lähemal ajal sõbralikult pisut selgemini m ä r k u anda.

Viimased neli nädalat olen mina kivi olnud, millel sammalt ei saa kasvada, õnneks on need vintsutused nüüd ilma suuremate viperusteta seljataga. Kahjuks polnud mul võimalik Sinu armast abikaasat tema läbisõidu puhul näha ega temaga kõnelda, ta oli just tund aega enne seda ära sõitnud, kui mina oma ennelõunastelt visiitidelt tagasi jõudsin. Tervita t e d a kõige sõbralikumalt, samuti ka tema härra abikaasat, — täna ei saa ma paraku mingi mõistliku kirjaga hakkama, loodetavasti suudan seda järgmisel korral.

Silmas pidades üht Sinu varasemat kirja, kus Sa mulle selle järeleandmise tegid, et lubasid mul „*Kalevipoja*" läbivaadatud ärakirja Sulle üksikute poognate kaupa tagasi saata, alustangi täna seda asja niisuguses lootuses, et kui jumal elu ja tervist annab, siis ma iga kahe või kolme nädala takka uue järje minema saadan. Kui asi nii kaugel on, et jõmpsikas trükipressi alla võib minna, siis lase aga pihta hakata, samuti võid lasta ka tõlkimist alustada, kui seda tahetakse. Ela hästi! Laiskusest hoolimata meelelaadi poolest ikkagi moondamatuks jäädes Sinu

sõber ja ametivend

Kreutzwald.

Võrul,
29. augustil 1854.

1. *dominus* (lad.) — peremees, isand, härra; vrd. kiri 115, viide 1.

135. KREUTZWALD SACHSSENDAHLILE.

[7.—12. IX 1854.]

Armas Sachssendahl!

Sa võid lasta trükkimisega algust teha, niipea kui Sa seda soovid, minu poolt ei ole ühtki takistust käsikirja kohalesaatmise pärast karta, ka peab nõutud eessõna esimese vihu lõpe-

tamise ajaks korralikult pärale jõudma. Mis puutub kausta, siis jätan ma selle asja täiesti Sinu maitse otsustada. Soovid Sa suurt oktaav-formaati võtta, siis võib leheküljele nagu „Kalevalaski" kaks veergu paigutada, miska ju ilmsesti paberit saaks kokku hoida. Trükipoognate korrektuuri tahan ma ise lugeda. Ainult ühe asja pead Sa trükikojale küll tingimuseks tegema, nimelt et tarvitataks selgeid, võimaluse korral nägusaid kirjatähti. Kui originaaliga koos peab ilmuma ka saksakeelne tõlge, siis korraldage seda asja oma äranägemist mööda, nagu teile meeldib. Minu arvates, nagu ma juba varemgi tähendasin, oleks parem ümberpanekut esialgu mitte anda, küll aga võiks selle mõne hilisema eraettevõtja hooleks jätta. See pole ju kunstitöö, mis veel tõlkeski suudaks loorbereid lõigata. Mida vähem säherdusi lugejaid leidub, kes originaalist aru saavad, seda parem minule.

Koguni meelitav, mu sõber, kui teie kõige kangem arvustaja härra pastor Reinthal nõnda armulik oli, et ta minu sõjalaulu teie koosolekul ette kandis[1]!! — See suur au peab siis ka väärilist hindamist leidma. Täna läkitan ma Sulle oma teise käsikirja-saadetuse, millega „Esiandeks" lõpeb. Päris „*Kalevipojast*" ma aga enne midagi ei saada, kuni trükikoda oma paberiostmise ja muude ettevalmistustega hakkama on saanud ja trükkimine juba tegelikult käib. Olemasolevast, seni veel läbitöötamata materjalist loodan ma vähemalt kaks uut lugu kokku seada ja need tervikule täienduseks juurde lisada. Ilusatel vabadel sügiseõhtutel kavatsen ma virgasti töötada. Korrektuurpoognail peab väike * või mõni muu selletaoline märk need kohad kätte näitama, kus ma olen rahvalaulu m u u t m a t a ja v õ l t s i m a t a kujul kasutanud. Lühidalt, ma püüan kõiki õiglasi soovimisi jõudumööda täita. See rõõmustab mind, et Sa Kõppeniga isiklikult tuttavaks said; kirjuta mulle peatselt sellest, kuidaviisi härra akadeemik ometigi Tartusse eksis[2]? Võrule ei tule neist ükski peale kaladelooja, kes peab Vene riigi veekogud uue generatsiooniga täitma[3]. Minu nime „hea kõla" suurte härrade juures pole minu arvates mitte kassis-gi väärt, sest ükski kristlane ega juut ei laenaks minule selle kautsjoni vastu punast krossigi. Schiefneri õemees saatis mulle mineval nädalal mõned väikesed trükitööd[4], mille hulgas oli ka üks eksemplar *Koidu* ja *Hämariku* loost[5]. Kuna see mul aga juba varem olemas oli, siis saadan Sulle nimetatud eksemp-

lari, et Sa selle kas oma isiklikku või Seltsi raamatukogusse paigutaksid.

Sind ja Sinu armsaid kodakondseid tervitades

nii enne kui pärast

Sinu

Kreutzwald.

Võrul, 7. septembril
1854.

P. P.

Mühlberg'iga sain ma hiljuti juhtumisi tänaval kokku, kui ta Riiast tagasi tuli[6]. Tema jutustas mulle sedasama, et ostetud eestikeelsed raamatud olevat omandatud Keiserliku Avaliku Raamatukogu jaoks[7]. Kõneles oma kalendrist õigeusuliste jaoks, mille aga Riia piiskop, selle tähtraamatu toimetaja, tema käest ära mänginud[8], lisaks ka oma kurikuulsatest tõlgetest, mida „mõned nõdrad temale pahaks pannud" jne. jne. Minu lävest aga tema jalg üle ei astunud.

Teine järelkiri.

Mineval nädalal olid meie muusadelinna kullerid *laisad*; minu ümbrik jäi ära saatmata, nüüd poetan ma sinna veel ühe teise lisaks ja ühtlasi ka *natukene odrakakku Sulle võõrasleivaks*[9]. Härra Ed. Ahrensile saatsin ma ühe eksemplari järgmise kaksik mottoga:

„Kes keele seadusi tunneb, see märkab peaaegu igas laulus vastikuid kõdunemise jälgi[10]."

Ed. Ahrens.

Looduses ei ole paigalseismist ega surma; ka kõdunemine ise on elu muutunud kujul, kuid väga mitmekesistes avaldusvormides.

Fr. Kreutzwald.

Võrul, 12. septembril [18]54.

1. *minu sõjalaulu*, vt. kiri 55, viide 1. Reinthal kandis selle oma saksakeelses tõlkes ette ÕES-i koosolekul 8. sept. 1854.

2. Köppen, vt. kiri 25, viide 7. — Tema Tartus-viibimise küsimus on seni lähemalt tundmata.

3. *kaladelooja*, s. o. akadeemik K. E. Baer (vt. kiri 109, viide 7), kes seoses kalakasvatuse küsimuste uurimisega Peipsi järves jt. veekogudes 1851. a. mais külastas ka Võrut, mispuhul Kr. teda mitmeti abistas, vrd. Kr-i kiri akadeemik P. Köppenile 15. maist 1851, mis avaldatakse käesoleva väljaande 1. köites.

4. *Schiefneri õemees*, s. o. Grohmann, Theodor (1809—1879), õpetaja Peterburi koolides, vrd. ka Kirjavahetus III, reg. järgi.

5. Vrd. kirjad 130—131.

6. Mühlberg, Nikolai D. H. (1810—1854), koduõpetaja Tartus ja hiljem Peterburis. ÕES-i liikmena, mille tegevusest ta algaastail agaralt osa võttis, avaldas kirjutusi Seltsi poolt toimetatud kalendreis ja esimese eestikeelse tõlkekatse „Kalevalast" (VerhGEG I, 1 (1840), lk. 89—96). 1840. aastate talurahvaliikumiste perioodil (vt. Eesti NSV ajalugu I, lk. 617—627) tõlkis ta mitmed vene-õigeusu vaimulikud raamatud eesti keelde ja siirdus ka ise vene-õigeusku.

7. Kõnesolev eestikeelsete raamatute ostmise asi on lähemalt tundmata.

8. *kalender õigeusuliste jaoks*, s. o. Eesti rahva kalender 1851—1854, mis ilmus Peterburis. — *Riia piiskop* — Platon (Gorodetski, N. J.) (1803—1891), vene-õigeusu piiskop ja peapiiskop Riias 1848—1867.

9. *natukene odrakakku*, s. o. oma teose „Sõda" (vt. kiri 55, viide 1) järgmise pühendusega: „«Oled sa hobuseks hakanud, siis pead sa vedama», ütles too juut. Mina ütlen: *Oled sa oma kaela peale võtnud «Eesti soolase rahva seltsi kirjutaja»* [= ÕES-i sekretär] *olla, siis pead, vennikene, meie keelt õppima; ei või seal jumal ega mina parata. Istud Sa hunniku otsas, pead Sa — kas ise laulma või teise laulu oskama*, ja just sellepärast ära võta vihaks. *Viru vana laulik*".

10. Seesuguse hinnangu andis Ahrens eesti rahvalaulude keele kohta oma eesti keele grammatika 1. osas, lk. 149; vrd. kiri 15, viide 1.

136. KREUTZWALD SACHSSENDAHLILE.

Võrul, 19. septembril [18]54.

Armas Sachssendahl.

Mulle täitsa ükstapuha! Tehke kuidas tahate ja kõige paremaks arvate selles asjas maailma ja inimeste ees vastutust kanda. „Doch darf ich bitten, bitt' ich eins"[1]: ärge venitage

asja pikale, vaid laske härrad tõlkijad oma viilide, sõnapoleeride ja mine tea mis abinõudega veel k ä h k u tööle asuda. Mina teid juba jänni ei jäta. Sedapuhku olen ma õhina ja armastusega asja juures; viskan ma aga tusatujul töö nurka, siis võivad hõlpsasti kuud ja aastad mööda minna, enne kui ma ta sealt jälle välja otsin. Esialgu on tõlkijatel manuskripti küllalt, hakkab see otsakorrale saama, siis jõuab jalamaid uus saadetus pärale. Nagu ma Sulle juba teatasin, tuleb uusi lugusid juurde, kuna ma aga neid, mis juba valmis on, tublisti veel lihvin ja voolin. Tänan Sind „paljaks" nõunikuks nimetamise puhul õnne soovimast, kuigi kaastundmuseavaldus igatahes kohasem oleks olnud; kuid ära võta vihaks[2]! Minu naljatuse asjus „*Sõja*" kaanel raiskad Sa ilmaaegu nii ohtrasti sõnu, seda poleks tarvis olnud, nali pole ju etteheide. Ahlqvist'i nimi on minule täiesti *võõras*[3]. Mida enam ma seda meie põhjapoolsete naabrite huvi ja armastust oma rahvalaulude, muistelugude ja muinasjuttude vastu imetlen, seda enam pean ma kahetsema, et meie eesti rahvas võsusid ei aja, kes soomlaste kombel laulude ja muinaslugude jahile läheksid. Niipea kui meie juures mõni mees *saksa kuue* selga on tõmmanud, *siis laku p-*! kõik mis eesti nime kannab.

Sõbraliku tervitusega

Sinu

Kreutzwald,

vene keiserlik kõige m a d a l a m nõunik.

1. Tsitaat J. W. Goethe ballaadist „Der Sänger" (Laulik), tõlkes: „Kui ma aga paluda tohin, siis palun üht".

2. „*paljaks*" *nõunikuks nimetamise puhul* — teade Kr-i nimenõunikuks nimetamise kohta, vt. Inland 1854, vg. 637.

3. A h l q v i s t, August (1826—1889), soome keeleteadlane ja kirjanik (pseudonüüm: A. Oksanen); viibis 1854. a. eesti keele tundmaõppimise otstarbel Tartus ja kirjutas ülevaate eesti kirjanduse ajaloost — „Viron nykyisemmästä kirjallisuudesta" (Eesti tänapäeva kirjandusest). Suomi 1855, ka äratrükk olemas; vrd. ka Kirjavahetus III, lk. 53 ja reg. järgi.

[26. X 1854.] [1]

Armas Sachssendahl!

Võta vastu südamlik tänu minu palve sõbraliku täitmise eest! Hiiglanoormehe toimetamise jätan ma täiesti Sinu äranägemise hooleks, korralda siis tõlkimise asja, trükkimist jms. nõnda, nagu see Sinule kõige kohasem näitab, Seltsile aga samal ajal kõige odavam tuleb. Trükikulude tagasisaamisega ei maksa arvestada, „*Kalevipojast*" saab Õpetatud Eesti Seltsile *rõhuja* või *luupainjas*, nagu seda on rahvalaulude väljaanne Eestimaa Kirjanduse Seltsile [2]. Esimesed viis lugu töötasin ma põhjalikult ümber, need said nimetamisväärset lisa ehtsast rahvalaulust, nii et ma seda muudatust küll üsnagi oluliseks paranduseks tohin nimetada. Seega sisaldaks siis kogu asi oma uuel kujul 5 või 6 lugu rohkem kui esialgu. Nüüd aga pean ma vaheaja tegema, mis vaevalt enne detsembri keskpaika lõppeda võib. Kuid seepärast ei tarvitse Sul tagasihoidlik olla, sest niipea kui Sinu tõlkijatel sinnasaadetud „Sissejuhatuseks" ümber on pandud, võin ma jalamaid 1. kuni 6. loo kohale saata, mis mul kuni viimse rasplitõmbeni valmis on.

Mingit kirja ma *papa* Ahrensile saatnud ei ole, vaid ma kirjutasin varem nimetatud moto temale pühendatud eksemplari kaanele [3]. See aga ei oleks võinud teda kuidagi nii vihale ärritada, et ta isegi abiväed kohale kamandas, küll aga võis *Koidu* ja *Hämariku* loo vana ülessoendatud haputaigen tal südame täis ajada. Iganenud grammatikaliste vormide roiskumiselehk minu „*Sõjas*" võis nii peenetundlikule ninale muidugi vastik olla, kuigi ma ikkagi aru ei saa, miks kalkunihari nii punaseks pidi paisuma [4]?

Kui Sinul korda läheks meie armast ametivenda Schultzi nii kaugele saada, et ta „Inlandi" toimetamise enda peale võtaks, siis loodan ma igatahes, et see ajakiri oma armetuid elupäevi pikendada suudaks, kuna praeguse toimetuse juures lugejate arv päev-päevalt ikka enam kahaneb ja üsna arusaadavatel põhjustel kahanema peabki [5]. — Schiefnerilt pole mul pikemat aega mingisuguseid teateid, et ta aga virgasti üht suuremat tööd kirjutab, seda kuulsin hiljuti tema õemehe käest.

Tänavu suvel sain ma ühe Peterburi gümnaasiumiõpetajaga kokku, kes Schiefnerit lähemalt tunneb ja teda kui lugupidamisväärset karakterit kirjeldab. Kuna see iseloomustus varem saadud teadetega ühte käib, siis muutub mul järjest raskemaks dr. Wendt'i sõnadele mingit erilist tähtsust anda [6]. Nagu ma ses asjas juba varem Sulle oma arvamist olen avaldanud, nii jään ma ka praegu selle juurde, et Õpetatud Eesti Selts hästi teeks, kui ta Schiefnerit oma ettevõtmiste külge köita püüaks [7]. Isegi näilikud sõbrad on ikkagi paremad kui vaenlased.

Üks uuem Fr[iedrich] Russowi teos, kui ma mitte ei eksi, pealkirja „*Uued kandlekeeled*" sildi all, on hiljuti Tallinnas trükist ilmunud; peaks raamat Sinule juba tuttav olema, siis valmistaksid selle lahke saatmisega mulle suurt rõõmu. Tänapäeva eesti laulikutest on Russow kahtlemata kõige anderikkam [8]. Viimases koosolekuprotokollis nimetatud Wilde töökene „*Vaenlane Tallinna all*" on mulle samuti tundmatuks jäänud [9]. Kui Sa Laakmanniga juhtumisi kokku saad, siis küsi järele, kas „*Sõda*" Tartus mingil määral ostetakse, siin ei paista laulul vähematki poolehoidmist olevat, see aga on „*Kalevipojale*" halvaks prognoosiks!

Ahlqvisti artiklit *vikerkaare* kohta ootan ma põnevusega [10]. Palu Schultzi, et ta lapsukese võimalikult rutemini ilmavalgele toimetaks. Parajasti jõuab tal kätte väga kibe tööaeg, sest nekrutitevõtmise ja detsembri aasta-aruannete tõttu saab ta nüüd küll vaevalt mahti „*saba perse ligidale*" lasta. Tänase postiga läkitan ma temale uued skeemid eeskujuks, kuidas tal oma aruandepoognaid lineerida tuleb, küllap see teda rõõmustab.

Käesolev kirjake läheb salakaubana tema ümbrikus kaasa. Meil siin on neetult kitsikud ajad, sest juba 1. septembril maksmisele kuulunud tertsiaalpalk pole kahjuks veel pärale jõudnud ja seitsmenda nõuniku tiitelgi seisab sedapuhku alles võlaraamatus [11]. Tervita vana Loccust nii Paapi kui ka minu poolt, anna kuldpulmade puhul õnnesoov *post festum* edasi ja ütle temale ühtlasi, et meie temale pulmapäeval vaimus õieti lähedal seisime ja tänulikus meeles isegi seda mõnusat soojust uuesti tundsime, mis meile aastate eest tema saunas ja meie näljasele üliõpilasekõhule ta toredas pruukostilauas osaks sai [12]. „Inlandi" teatel pidavat olema mingi portree sellest kuldaväärt vanamehest (kes on tõepoolest kõige tagasihoidlikum

võlausaldaja, keda ma iganes tundma olen õppinud); kui see pilt veel saadaval peaks olema, siis palun lähemal ajal 2 tükki siia läkitada, — oma kulutuse pead Sa tänuga tagasi saama.

Tõsises ustavuses ja ühtlasi lugupidamisavaldusega *Sachs-sendaliale* [13] nii enne kui pärast

Sinu

Kreutzwald.

Võrul, 26. oktoobril
1854.

P. S.

Küsi proua Faehlmanni käest järele, kas Rakvere lossivaremete pilt, mis kadunule kuulus, veel alles on, ja kas ta oleks nõus seda minule lühikeseks ajaks laenama, nii et ma võiksin lasta endale koopia valmistada [14]. Üks kunstiosav käsi seisab minu teenistuses.

1. Siit vahelt paistab puuduvat vähemalt üks Kr-i kiri.

2. S. o. Neusi toimetatud eesti rahvalaulude väljaanne, vt. kiri 1.

3. Vt. kiri 135.

4. Vihje Ahrensi sõbra Schüdlöffeli (vt. kiri 8, viide 5) pahatahtlikule kirjutusele „Dialog zwischen zwei Freunden der ehstnischen Sprache" (Dialoog kahe eesti keele sõbra vahel. Inland 1854, vg. 678—679), mis oli suunatud Kr-i vastu; vrd. Kirjavahetus III, lk. 51—56.

5. Schultz, W. vt. kiri 103, viide 10. — Ta toimetas „Inlandi" 1854—1857.

6. Wendt, Richard (1823—?) — ÕES-i liige ja Tartu ülikooli eradotsent 1855. a.

7. Vt. kiri 130, viide 2.

8. Russov, vt. kiri 55, viide 5.

9. *Viimases koosolekuprotokollis nimetatud Wilde töökene*, s. o. ÕES-i 6. okt. 1854. a. protokollis, vt. Inland 1854, vg. 707. — Wilde, vt. kiri 68, viide 7.

10. Ahlqvisti artikkel „Einige Missgriffe im etymologischen Wörterbüchlein des Herrn Pastor Ahrens" (Mõned vääratused härra pastor Ahrensi etümoloogilises sõnaraamatukeses) ilmus

„Inlandis“ 1. nov. 1854. a. (nr. 44), vg. 725—729; selles käsitles ta ka „vikerkaare“ küsimust.

11. *seitsmenda nõuniku tiitelgi seisab sedapuhku alles võlaraamatus* — Kr-i saadud nimenõuniku tiitel oli tolleaegse tsiviilteenistuse auastmete tabelis nõuniku-tiitlite hulgas kõige madalamal, seitsmendal kohal. Et dokumenti auastmesse nimetamise kohta kätte saada, tuli selle saajal teatud lõivu maksta, vrd. kiri 139.

12. *Loccus*, s. o. Lockenberg, Gustav A. (1777—?), hüüdnimi Loccus — väga populaarne (Meltsiveski) saunapidaja Tartus. Tema portree, Fr. Schlateri (vt. kiri 26, viide 4) lito, ilmus 1847. a., vrd. Inland 1854, vg. 703—704. — Pape (Paap), Johann (1800—1860), eraõpetaja Võrus.

13. *Sachssendalia*, s. o. Sachssendahli perekond.

14. *Rakvere lossivaremete pilt*, s. o. O. Fr. Pistohlkorsi õlimaal 1838. a., reprodutseeritud: Lepik-Raud, Kreutzwald 1803—1882, lk. 51.

138. KREUTZWALD SACHSSENDAHLILE.

[14. XI 1854.]

Minu armas Sachssendahl!

Õlimaal ühes mõlema Lockenbergiga on õnnelikult ja vigastamata siia pärale jõudnud. Tänan Sind südamest vaevanägemise eest ja palun ka Luhde'le minu parem tänu edasi anda [1]. Ma ei kavatse pilti kauem enda käes pidada, kui minu lahkel sõbral kopeerimiseks aega kulub; valgeid päevi on napilt ja tema pealegi oma ametiasjadega väga seotud, kuid homme või ülehomme lubas ta tööga siiski algust teha. Siversi kirja, millest Sa räägid, ei leia mina ümbrikust ega ka kastist, arvatavasti unustasid Sa selle küll kaasa panemata [2]. Schiefneri kallaletungimine pole sihitud niivõrd Ahrensi kui tema sõbra, Järva Löffeli pihta [3]. Hiljuti sain ma S[chiefneri] käest kirja, kus ta mulle muuseas ka nimetatud artiklist räägib, mille ta „Inlandile“ oli läkitanud [4]. Mõne päeva eest saatsin minagi omalt poolt Schultzile ühe pisiasja, mille ma palusin „Inlandis“ avaldada, see on nimelt lühike seletus eesti sõna „*vike-*

line" kohta, mida Schüdlöffel oli ette toonud Ahrensi seisukoha kinnitamiseks, mille järgi *vikerkaar* pidavat tulema soome sõnast *vikkelä*[5]. Ahrens vastas mulle omal viisil, ühtlasi oli ta aga ka nii sõbralik, et saatis mulle mu „*Sõja*" korrigeeritud eksemplari[6]. Seal oli tervelt 5, loe viis lehekülge, kus suurmees mitte ühtki kirjakomistust äramärkimiseks polnud leidnud, see läks paremini, kui loota võis. Allakriipsutatud kohtade hulgas leidub liiati mõningaid, mida mina vigasteks ei saa pidada, kuna neid elavas rahvakeeles just nõndaviisi tarvitatakse, nagu mina olin kirjutanud. Ahlqvisti märkusi Ahrensi sõnaraamatukese kohta lugesin ma suure mõnuga, kuigi ma kardan, et Kuusalu põikpea sellest hoolimata oma seisukohtadest ei tagane, kuna ta ju iseenda kui ka oma imetlejate arvates on ilmeksimatu. Schiefner on Ahlqvisti arvustuse oma „*Kalevala*" tõlke kohta rootsi keelest ümber pannud ja avaldab selle lähemal ajal bülletäänis, mispuhul ta ka mulle ühe äratrüki lubas saata[7]. Mind rõõmustas kuulda, et Eesti Selts teda oma oheliku otsa on võtnud[8]. —

Nii heameelega kui ma härra Ahlqvisti soovi ka täidaksin, puudub mul ometigi aeg sisu kokkuvõtte paberile panemiseks[9]; oma napilt kättemõõdetud jõudetunnikesi pean ma kuni detsembri alguseni ametlikuks põhupeksmiseks Riia jaoks raiskama. Pool novembrikuud on juba läbi, ettekirjutatud 14. aruandest ühes lisadega pole mul aga veel midagi kirja pandud. See sõnnikukäru tuleb enne uksest välja lükata, siis võin ma jälle inimeste sekka tagasi tulla. Peaksin ma meie kadunud sõbra kirjade hulgast midagi leidma, mida avaldada võiks, siis olen valmis neid Sulle heameelega andma, kuid ma kahtlen sedalaadi saagi juures[10]. Esiteks on seal vist mõndagi, mida mina kui sõber oleksin sunnitud välja lõikama, teisi asju aga hakkaks jällegi teie pentsik tsensor välja praakima: mis jääks siis sedamoodi veel järele? — Sinu mõte kalendrites laialipillatud tükkide kokkukogumisest ühte brošüüri meeldib mulle väga[11]. Igatahes ära tee seda aga enne, kuni sõda pole oma luigelaulu lõpuni laulnud, praegusel korral pole ka surm ise nõnda vaikne kui tema nime järgi ristitud vaikus eesti raamatuturul.

Kuna teie ekstsellents ju Christiani ja konsortidega ühes ikkes veab, siis langeb küll tõenäolikult tema armupäikesest koguni kasinasti kiiri Õpetatud Eesti Seltsi ja teiste teadus-

likkude koguduste peale[12], sest eks ju „Kristuse kallikspidamine enam väärt ep ole kui suur tarkus". — Mis puutub Schlateri piltidesse *Kalevipoja* kohtadest, siis valitseb selles asjas küllaltki suur eksitus. Mina ei tahtnud neid saada, vaid pärisin ainult kellegi oma tuttava palvel järele, kui palju härra Schlater endale ühe säherduse väikese õlimaali eest maksta laseb, nagu need pildid *Kalevipoja* tegevuspaikadest, mis Sinu toas ripuvad[13]. Kui Sa minu küsimusele kunagi parajal võimalusel vastata saaksid, siis valmistaksid mulle seega heameelt.

Kuna nüüd „Inlandi" redaktor parajasti kuulutab, et tema nädalaleht ka tuleval aastal edasi ilmub, siis teeks ta küll targemini, kui ta vähemalt praegusel kriitilisel ajajärgul säärast tühjatäidet ei avaldaks, nagu seda oli päevaraamatutükk viimases siiajõudnud numbris[14]. Kui ta kavatses teoloogidele matusekõnede pidamise asjus head nõu anda, siis oleks Ullmann'i „Mittheilungen" selleks kõige parajam organ olnud, aga mida tondi pihta on „Inlandil" sedavärki kirjutustega tegemist[15]? — — Ilusa maipäeva kirjeldust hakatuses võiks kolmanda klassi koolipoisi kohta üsna kordaläinuks pidada, kellele õpetaja ülesandeks teinud üht kevadepäeva kirjeldada.

Teata mulle, kuidas käis „*Kalevipoja*" eeljooksiku käsi tsensori juures[16]? Kas härrad kärpisid midagi ja nimelt mida? Peaks töö kallal niisuguseid vigastusi ette võetama, et kogu asja side kaotsi ähvardab minna, siis tuleb lammutatud hoonet hädapärast kohendada. Minule on täiesti ükskõik, kes tõlkimise töö teeb, ütle ümberpanijale ainult seda, et ma igal ajal valmis olen temale tundmata ütlemiste ja sõnade kohta seletusi andma. Eile rääkis mulle keegi, et „Livländische Gouvernements-Zeitungis" olevat seesugune kuulutus: Eesti Selts lootvat peatselt „Kalevipoja" ühes saksakeelse tõlkega publiku kätte saata[17]. Minu silma pole leht veel puutunud, kuid mulle paistab see pisut imelik, kuidas „Gouvernements-Zeitung" sedalaadi asjaga üleüldse tegemist teeb, või on ehk kuulutus teie poolt sisse saadetud, et rahvast raamatu vastu ette valmistada? — Minu arvates on säärased teadaandmised sedapuhku veel enneaegsed, uudishimu kruvitakse ilmaaegu üles ja kui lõpuks pikka aega käima peal olnud mäe pisitilluke pojuke ilmale tuleb, siis on pahameel petetud lootuste pärast seda suurem. Minu palve *Linda* nime asjus oled Sa nähtavasti vett vedama saatnud! — Raha, mis Sa portreede eest välja

oled andnud, saadan ma Sulle kuu lõpupoole ühes lesekassa maksuga ära. Mardipäeva õhtul istusin ma üksinda kodus, mul polnud seltsiks mitte üht surnud hanegi, kuigi mulle viimased hoopis enam meeldivad kui paljud nende elavatest sõsaratest. — Mõni päev tagasi sain ma Tallinna Pauckeri käest väga armastusväärse kirja, kus ta ka „*Sõjast*" kiitvate sõnadega kõneleb [18]; kirja juures oli ka üks eksemplar „Der Güterbesitz in Ehstland" ja raamat Lohde perekonna kohta, see viimane huvitas mind väga [19]. Kuid tänaseks juba aitäb. Minu kodused, sealhulgas ka minu tähtsusetu isik, vastavad saadud tervitustele kõige sõbralikumal viisil ja see meie trio jääb teie vastu alati heasoovlikuks!

Sinu

Kreutzwald.

14. novembril 1854.

1. Luhde, Carl Fr. (1795—1863), apteeker Tartus.

2. Sivers, vt. kiri 58, viide 1. Kõnesolev kiri on tundmata.

3. *Schiefneri kallaletungimine*, s. o. tema kirjutus „Über die ehstnische und finnische Bibelreform" (Eesti ja soome piiblireformist). Inland 1854, vg. 762—764, mille lõpul ta puudutab Jõelähtme (mitte Järva, nagu eksikombel Kr-il) pastori Schüdlöffeli kallaletungi Kr-ile (vt. eelm. kiri).

4. Vt. Kirjavahetus III, lk. 51.

5. Kr-i kirjutus „Was heisst wikkerkaare wikelista?" (Mis tähendab vikerkaare vikelista?). Inland 1854, vg. 773—775.

6. Vrd. kirjad 135 ja 137.

7. *Ahlqvisti arvustus* — „Gransning af Hr Schiefners öfversättning af Kalevala" (Härra Schiefneri „Kalevala" tõlke vaatlus). Suomi 1853, lk. 49—99. Schiefneri ümbertöötus „An die Leser der deutschen Kalevala-Übersetzung" (Kalevala saksakeelse tõlke lugejatele). Bulletin historico-philologique. XII (1855) = Mélanges Russes. T. II, lk. 435—463.

8. *oheliku otsa on võtnud*, s. o. korrespondeerivaks liikmeks valinud, vt. kiri 130, viide 2.

9. *sisu kokkuvõte* — Ahlqvist soovis arvatavasti „Kalevipoja" sisu kokkuvõtet.

10. *kadunud sõber*, s. o. Faehlmann.

11. Kavatsus kalendreis ilmunud Faehlmanni kirjutusi eri raamatuna välja anda jäi teostamata; vt. selle kohta ka Kr-i kiri Beisele nr. 231.

12. *teie ekstsellents*, vt. kiri 109, viide 9. — Christiani, vt. kiri 118, viide 1.

13. *pildid Kalevipoja tegevuspaikadest*, vt. kiri 122.

14. *päevaraamatu-tükk* — „Aus einem Tagebuche“ (Ühest päevaraamatust). Inland 1854, vg. 746—750.

15. Ullmann, Carl Chr. (1793—1871), luteriusu piiskop Peterburis. Teoloogilist ajakirja „Mittheilungen und Nachrichten für die evangelische Geistlichkeit Russlands“ (Teadaanded ja sõnumid Venemaa evangeeliumi-usu vaimulikkudele) toimetas ta 1838. a. alates Tartus, hiljem Riias.

16. *„Kalevipoja“ eeljooksik*, s. o. „K-poja“ „Sissejuhatuseks“, vt. järgnevad kirjad.

17. Teade „K-poja“ väljaandmise kohta leidub kõnesoleva ajalehe 5. nov. 1854. a. 95. numbris, lk. 367.

18. *Tallinna Paucker*, vt. kiri 26, viide 3. — Tema ja Kr-i kirjavahetus on tundmata.

19. *„Der Güterbesitz“*, vt. kiri 49, viide 7. — *raamat Lohde perekonna kohta*, s. o. Paucker, Die Herren von Lode und deren Güterbesitz in Ehstland, Livland und auf der Insel Oesel (Härrad von Lode ja nende mõisad Eesti-, Liivi- ja Saaremaal). Dorpat, 1852.

139. KREUTZWALD SACHSSENDAHLILE.

Võrul, 13. detsembril 1854.

Armas Sachssendahl!

Tänades Sind kõige südamlikumalt kroonu renteisse äramaksmise ja homseks saadetud sõbraliku õnnesoovi eest, kirjutan ma käesolevad read pidupäeva eelõhtul, et need Sulle ühes rahaga ära saata [1]. Pool kopikat pean ma Sinule esialgu veel võlgu jääma, võib olla saan ma seda Sulle kunagi ühe mündiga tasuda, mis vanem on kui meie ja mis Sulle kui vanavara kogujale kindlasti rõõmu valmistab. Kviitung läheb homme Riiga, seitsmes nõunik võib nüüd vabalt tulla, sest et

teeraha ja toll on korralikult ära makstud. Heameelega tahaksin ma küll teada, kes diplomi üle on löönud, mille paberi ja tembeldamise eest ma üksikasjalise arve järgi 10 rubla ja pool kopikat lauale pidin laduma, kuna nõuniku tiitel ise 19 haljaga arvesse on pandud. Kuna teie juures rohkesti igasugu auastmes nõunikke ja mitte-nõunikke leidub, siis võiksid Sa ometi möödaminnes järele kuulata, kas nad kõik on säärast diplomi-lõivu maksma pidanud ilma diplomit kätte saamata. —

Kas Schiefner pole endast mingit elumärki pärast seda andnud, kui ta Eesti Seltsi korrespondeerivaks liikmeks valiti? — Köppeni käest sain ma üleeile mõned read ühes tema „Vorläufige Übersicht der Bevölkerung Russlands im Jahre 1851" (äratrükk „St. Petersburger Kalender'ist" 1855)[2]. Arvatavasti on ta selle arvude tabeli ka Eesti Seltsi raamatukogule saatnud. Lähemail päevil loodan ma jälle oma hiiglapoja juurde asuda, sest ma kavatsen ta veel enne jõulusid kuni 10. looni üle lihvida. Lõpu jätan ma aga tulevaks aastaks, selle aja jooksul saab ehk tsensorihärragi nõnda palju mahti, et „Sissejuhatuseks" läbi lugeda. Kui me niisuguste ajamääradega edasi arvestame, siis kulub iga loo tsenseerimiseks üks kuu. 1. jaanuariks võiks jällegi 3 uut lugu sisse saata, loodetavasti saaksime need siis 1. aprilliks tagasi. Minule on säärane tigusammul edasiminek üsna meeltmööda, kuna ma sedaviisi rahulikult tööd võin jätkata, ilma et mind kiirus taga oleks kihutamas.

Kui meie ametivend S[chultz] lehe toimetajaks hakkab[3] ja minu põhjani tühjendatud kassasse aasta lõpul veel lisa peaks tulema, siis lasen ma ennast tellija-setukana veel korraks vankri ette rakendada. Vastasel korral aga jätan ma asja sinnapaika. Tänapäeval saab ju igaüks oma 6 hõberubla ka tulusamini ja mõnusamalt mehele panna. Dr. Bertrami väljariputatud vorstirõngaga sihitakse vist tellijate singikamaka pihta, — minule aga ei tee säärane pekk põrmugi isu, sest tänavune autori pakutud soome kohv polnud midagi muud kui viletsa kartulisiirupiga magusaks tehtud sigurilake[4]. Kuid see on ju maitseasi. Esimesed „Baltische Skizzen" olid suurepärased, neis on nimelt nii mõnigi eesti stseen rahvuslikus koloriidis edasi antud. Maalimisega ühenduses tuleb mul meelde, et Sa mulle ikka veel vastuse võlgu oled, kui palju maksavad Kalevipoja kohtade

pildid. Luhde õlimaali loodan ma enne jõulupühi tagasi saata, kui minu kopeerijast kunstnik ainult sõna peab.

Tervita ja ole ka ise tervitatud

oma

Kreutzwaldi poolt.

1. *homseks saadetud sõbralik õnnesoov*, s. o. Kr-i sünnipäevaks 14. dets.

2. Köppen, vt. kiri 25, viide 7. — Kõnesolev kiri pole säilinud. — „Vorläufige Übersicht" jne. (Venemaa rahvastiku esialgne ülevaade 1851. aastal).

3. *lehe toimetajaks hakkab*, s. o. „Inlandi" toimetajaks.

4. *Dr. Bertrami väljariputatud vorstirõngas*, s. o. eelteade (Inland 6. dets. 1854, vg. 819—820), et järgneval 1855. a. hakkavad „Inlandis" ilmuma Dr. Bertrami (vt. kiri 34, viide 3) „Baltische Skizzen" (Balti skitsid) teine osa. — *soome kohv*, s. o. soome rahvalauliku Pietari Makkonen'i (1785—1851) luuletuse „Kahviruno. Das Lied vom Kaffé" (Laul kohvist) saksakeelne tõlge. Inland 1854, vg. 505—507.

140. KREUTZWALD SACHSSENDAHLILE.

[28. XII 1854.]

Armas Sachssendahl.

Saadan Sulle kirjatoojaga Luhde pildi tagasi, mille ma sisse pakkisin nii hästi kui iganes oskasin, ühtlasi soovitasin käskjalale kõige suuremat ettevaatamist, — peaks nüüd pilt ilma viperusteta pärale jõudma. Ütle härra Luhdele minu kõige otsekohesem tänu tema lahkuse eest, miska ta mulle suurt rõõmu valmistas. Koopia on igapidi korda läinud — väljaarvatud kadunud Faehlmanni portree, mida meister ei ole suutnud edasi anda. Võib olla leian ma tulevikus mõne teise kunstniku, kes seda portreed parandada saaks, nii et pilt seeläbi minule veelgi kallimaks muutuks.

Minule tagasisaadetud käsikirjast pidin ma paraku nägema, et „Kalevipoja" väljaandmiseks mingisuguseid väljavaateid ei ole. Pärast sedalaadi kogemust on minul ilmvõimatu veel rohkem manuskripti säherduste käpardikäte voli alla anda, sest *ilu, õnn, ori* jne. tulevad igalpool ette ja kui need sõnad, nagu käesolev eeskuju näitab, viimseni maha kustutatakse, siis poleks niisugusest äranarritud ja vaeseomaks tehtud tööst mitte kellelgi kasu. Parajal võimalusel tahan ma oma hädа Schiefnerile kaevata, olgugi et ma ei tea, kuidaviisi tema meid aidata saaks. Akadeemilise tsensuuri alla kuuluvad ainult säherdused tööd, mida Akadeemia ise välja annab, „*Kalevipoja*" kirjastamist aga viimane enda peale ei võtaks. Nii siis peame meie selle käsikirja tulevaste põlvede jaoks jätma. See on küll haletsemiseväärt lugu, kui vastutusvõimetud ja ogarad ilalakkujad p-pugemise teel niisugustele ametikohtadele trügivad, mille jaoks nad sama vähe kõlbavad kui okassiga p-pühkimiseks, olgugi et nad oma loomuse poolest pühkmenartsudeks ja närakateks on sündinud. Kui üks kirjamees sääraste molkuste pilli järgi tantsima peab, siis on igasugusel kirjandusel ots käes. Umbes kolmkümmend aastat tagasi jutustati mulle Peterburis kurioosumina sedavärki tsensorirumalusest, kuidas ühes saksa klassikute laulukrantsikeses sõnad a r m a s t u s ja s u u d l u s igalpool järjekindlalt maha olid kustutatud. Kes küll söandas uskuda, et kolmkümmend aastat hiljem ülikoolilinnas Tartus veelgi suurem tõbras võis leiduda? Kas Sa ei saaks Tartus ühe eksemplari saksakeelset tsensuuri-määrustikku hankida ja minule saata? — Ma tahan ka oma kõrgete kaitsjate Köppeni ja Sjögreniga selles asjas nõu pidada. Härra Mickwitzi rumalus läheb üle igasuguse piiri ja seda võib tõlpluse musterprooviks pidada [1]. Keegi vana emakene laulab *Kalevi*-päevil minevikuõnnest, mis seega paradiisi aega, s. t. maailma algusesse paigutatakse, kuid ennäe: härra Mickwitz ei taha vaestele eestlastele isegi muinasjutulises paradiisis õnne lubada! Siis on ju loomulik, et ta oma suurte esivanemate eeskujul eestlastele isegi pärast surma taeva paradiisi kinkida ei raatsi. Noh, selles olen ma päris kindel, et iga aus eesti *karjakrants* peab enda kohta alandavaks jalatõstmisega kaasaskäivat eksperimenti ühe Karl Mickwitzi vastu ette võtta. Tema võib küll järgmisel ja kõigil tulevastelgi semestritel oma kuulajatele selles tükis seletusi anda, mis temasugune l a m b a p e a tähendab, kuid üht

„*Kalevipoega*" ei pea see lojus eluilmaski seletamiseks näpu vahele saama [2].

Seejärel kui ma nüüd oma sapi tõkestamatult välja olen valanud, tahan ma lõpetada ja lisan juurde ainult veel soovi, et peatselt algav uus aasta Sinule õnnistusrikas ja õnnelik oleks! Ütle Santole minu soojem tänu ilusa artikli eest, millega ta minu kaitseks võitluseväljale on tulnud [3]. Ahrensile ja Schüdlöffelile teeb see jõulukingitus kahtlemata suurt — — — rõõmu! Kirjuta mulle ka aegsasti, kas tuleva-aastane peakoosolek on põhikirja kohaselt 18. [jaanuaril] ja k u s seda peetakse? — Võib-olla ilmub sinna keegi, keda ükski ei oota.

Vale!

Kreutzwald.

28. detsembril 1854.

1. Mickwitz, vt. kiri 112, viide 14.

2. „K-poja" tsenseerimise kohta, vt. lähemalt: K. Taev, Kreutzwaldi „Kalevipoeg" ja tsaristlik tsensor. Looming 1952, lk. 111—121.

3. G. M. Santo, Einige Bemerkungen über den Namen Linda und die Kalewidensage (Mõned märkused Linda-nime ja Kalevipoja-loo kohta). Inland 1854, vg. 837—844.

141. KREUTZWALD SACHSSENDAHLILE.

Võrul, 24. jaanuaril 1855.

Armas Sachssendahl.

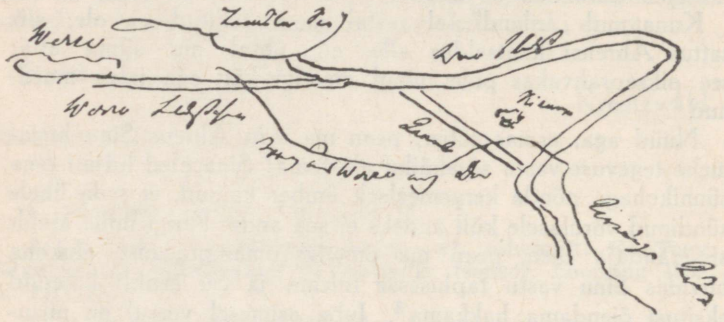
Sinu sõbralikku kutset 18. skp. polnud mul võimalik vastu võtta, nii heameelega kui ma seda mõtet varem nädalate kaupa ka olin mõlgutanud. See kuu tõi kuhjaviisi ametitalitusi ja minu tervisega läks lugu viimase kahe nädala jooksul üsna räbalaks; proua Reuma on minu paremat jalga armastama hakanud ega taha sellest enam lahkuda, kuigi ma nüüd ööseti pisut rohkem rahu saan kui varemini.

Nagu ma Sulle oma esimeses ärritusetuhinas seletasin, nõnda jääb asi ka pärast rahulikku järelekaalumist: mina ei kavatse „*Kalevipoega*" avaldada. Kuna vana tubli Sjögren hingusele on läinud [1], siis ei leiaks meie nüüd ka Peterburis enam ühtki toetust, vaid peaksime käsikirja ühe ogara tujude meelevalla alla andma; selleks aga on minule mu aastate-pikkune töövaev liiga kallis, et ma seda nõndaviisi ära solkida laseksin. Saan ma pisutki rahu, siis tahan alustatud uued lood ära lõpetada, seejärel käsikirja luku taha panna ja oma järeletulijatele päranduseks jätta.

Kuna mul „Inland" sel aastal enam tellitud ei ole, siis sattus Ahrensi kantseldus alles eile õhtul mu silma alla; see pikseprahvakas pole minul ometigi kätt ega jalga murdnud [2].

Nüüd aga, armas sõber, pean ma *à la* Ahrens Sinu kirjamehe tegevuse vastu sõjakäiku alustama! Sina oled hiljuti oma sünnikohaga nõnda kergemeelselt ümber käinud, et seda ühele sündinud võrulasele küll andeks ei saa anda. Kuigi mina ainult sisserändaja olen, pean ma ometigi oma praeguse elukoha huvides Sinu vastu taplusesse tulema ja Su artikli koletuid eksitusi õiendama hakkama [3]. Juba esimesel veerul on niisugune koht: „Seda (Kirumpää lossi) piirab 3 küljest mitte just iseäranis lai, kuid sügav jõgi, mis Tamula järve voolab (?)". Kuid võta näpust. See varemete ümber voolav jõgi, mille vastu Sa nõnda vähe aukartust üles näitad, nagu oleks see mõni *ojakene*, ei ole midagi rohkem ega vähem kui ajalooliselt kuulus *Võhandu*, mida tänapäeval *Voo* jõeks kutsutakse. See algab (nagu Sa arhiivis minu käega kirjutatud lehekeselt lugeda võid) ühe allikaga Otepää lossi juurest, teisega Vidriku mõisa lähedalt, need mõlemad jõekesed voolavad kokku Kooraste ja seal on ta nimeks Kooraste jõgi, seejärel Kärgula, Mustla, Linnamäe ja lõpuks Sõmerpalu jõgi. Sõmerpalu ja Järva vahel langeb ta Vagula järve, voolab sealt läbi nagu Emajõgi Võrtsjärvest, Võru lähedal lõikab ta läbi nõndanimetatud Rooside saare ja jõuab siis Tamula järve, kus tal aga veelgi vähem meeldib kui Vagulas, sest vaevalt on ta Tamula vett maitsta saanud, kui ta järve juba jälle maha jätab ja tähendatud kaare ümber Kirumpää teeb, seejärel kui ta enne üsna linna lähedal väikese Võru jõekese oma rüppe vastu on võtnud. Nii siis näed Sa nüüd, et jõgi mitte Tamulasse ei

voola, vaid et ta sealt tuleb, siis veel pika tee ära käib ja alles mõni verst teinepool Räpinat Peipsisse langeb. Mis aga puutub vanasse Kirumpäässe, siis polnud see mitte üksnes 3 küljest, vaid igaltpoolt veega piiratud, kuna neljandal küljel nimelt ühendav kanal asus. Nüüd on see ainult kevadise üleujutuse ajal paiguti vett täis ja sealt läheb maantee risti üle; selle tõkestamine nimetatud kohal on inimestelt nähtavasti küllaltki palju vaeva nõudnud. Siinjuures joonistus

Ad pag. 857 [4]. Koht, mis esialgse projekti järgi Võru linna asutamiseks ära oli märgitud, seisab 24 versta Võrust eemal, nimelt Vastse-Koiola mõisa põllul ja on samuti Voo-jõe kaldal. Et Võru linnal laialdased piirid ja head karjamaad oleksid, pole samuti õige, sest $^4/_5$ sellest karjamaast on armetu rabasoo, millest ei nelja- ega kahejalgsel loomal vähematki kasu pole; jah, kui ma neid esimesi suveti kodus ei söödaks, siis võiksid nad küll karjamaal nälja kätte kärvata. Niisamuti pole ka „luhtavatest heinamaadest" suuremat asja, kuna kevadine liigvesi enamiku neist tihtipeale sootuks ära rikub. Ülisuure kultuuri tagajärjel lopsakaks muutunud põld, nõndanimetatud nöörimaa, on Võru kõige uhkemaks kohaks.

Sina võid taevast tänada, et mina Võrult enam ajalehesõnumikke ei kirjuta, muidu oleks Sinu artikli käsi küll üpris täbarasti käinud.

Pool kopikat, mis ma Sulle hiljuti võlgu jäin, saad Sa siinjuures kätte kahe 1/4 kopikalise näol.

Ela hästi!

Sinu

Kreutzwald.

1. Sjögren suri 6. jaan. 1855. a.

2. *Ahrensi kantseldus*, s. o. E. Ahrensi kirjutus „Zur Verständigung" (Teadmiseks). Inland 1855, vg. 27—28, milles ta polemiseerib vikerkaare-sõna puhul Kr-i (vt. kiri 138, viide 5) ja Ahlqvisti (vt. kiri 137, viide 10) seletuskatsete vastu.

3. Kõne on Sachssendahli artiklist „Historisches zum ehemaligen bischöflichen Schlosse Kirrumpää und Einiges über die Gründung der Stadt Werro" (Endise Kirumpää piiskopilossi ajaloost ja mõnda Võru linna asutamisest). Inland 1854, vg. 853—858.

4. *Ad pag[inam] 857* (lad.) — 857. lehekülje juurde.

142. KREUTZWALD SACHSSENDAHLILE.

Võrul, 13. veebruaril 1855.

Armas Sachssendahl.

Täna hommikul sain ma kulleripostiga Sinu eilse kirja ühes kviitungitega kätte, neist saadan ma Sulle nr. 38 kohe tagasi, kuna ma Hörschelmanni kviitungi vastu raha parajal juhtumisel sisse kasseerin. Kasseerimise kohustust rendihärra Baderilt mina enda peale ei võta, kuna temal säherdune armastusväärne viis on kviitung tasku pista, raha aga maksmata jätta [1]. Mineval aastal õiendasid Sa selle maksu minu rahaga ära, mida Sa minu käest liikmemaksuks vastu ei võtnud; kui mina aga Seltsi auliikmena iga aasta ühe mittemaksva lihtliikme eest pean tasuma, siis tahaksin ma küll parema meelega ise lihtliige olla.

Ad 1. ei maksa meil vaielda, kuna minu norimised, milleks mind tõtt öelda härra Pape tagant ässitas, rohkem küll naljatuseks kui tõemeeli olid mõeldud[2].

Ad 2. Teatud asjas ei ole mina mitte sammugi astunud ega mõtle ka astuda, vaid sedalaadi kõige uuemad nähtused, kus veel sündimata lapsuke juba pilkamiste märklauaks tehakse, on minu otsuse veelgi kindlamaks muutnud: tööd mitte avaldada. Küllap Sinagi oled dr. G. Schultzi seletust lugenud ja selle ridadest ja ridade vahelt selge aru kätte saanud, mis vaatepunktil autor seisab[3]? — Sama vähe on mul võimalik Sinu soovi kohaselt käsikirja valmis hoida, sest nädalate vältel pole ma sinna sulekriipsugi juurde lisanud ega näe ka ette, millal ma selle töö jälle käsile saaksin võtta. Nüüd vean ma nagu vana äraaetud hobune teenistuse- ja leivavankrit ja pean kõik muu sinnapaika jätma. Mida loodate teie ülemtsensori juures oma vastuväidetega kätte saada? Ega kaaren kaarna silma noki.

Pärast seda kui ma mineval nädalal härra Laakmannilt vastavad „Inlandi" numbrid juba kätte olin saanud, anti siis viimaks eile õhtul ka Sinu, nagu Sa ütled, Rosenpflanzeri kaudu saadetud võidunud, lõhkikäristatud ja plekke täis eksemplar kellegi hobusemehe poolt siin ära. Lehe väljanägemine tunnistab, nagu oleks ta oma toojaga tükis terve Võru kreisi mõisast mõisasse ja kõrtsist kõrtsi läbi rännanud. Ma kõnelen asjast ainuüksi sellepärast, et Sul edaspidi enam kiusatust ei tuleks säherduste lahkete asjaõiendajate kätte midagi ilma ümbrikuta anda.

See rõõmustab mind, et ka Sina armastusväärse hospidalipraktika alale oled sattunud. Küllap Sa, õnnelik, kogud seal oma käe peal terve tohtritarkuse tagavara, muidugi sel korral, kui Sul hospidali-apteek ja muudki haigemaja tarbed kõik niisama täielikult olemas on nagu minul siin. Minul on haigemaja koos varustusega 16 voodi jaoks, kus sedapuhku aga 32 patsienti viibib, nende hulgas ka 7 tüüfusehaiget, kes seal kõik nagu kilusilgud purki on kiilutud. — Seejuures võid kõrgetele ülemustele asjalugu kaevata, kuni sa halliks lähed, kuid abi ei tule mitte kusagilt. — Peaks ometi härrad ajalehekirjutajad, kes ühendatud sõjavägede laatsarette Balaklavas ja Konstantinoopolis kirjeldavad, vaevaks võtma korraks ka meie haigemajadele pilku heita, ma kardan, et nad siit koguni palju

kirjutamise-ainet leiaksid. Noh, härrad prantslased kavatsevad ju tuleval suvel Läänemere rannas maale tulla, siis võivad nende kirjasaatjad vastutasuks omakorda Pariisi ajalehtedele vene haigemajade kirjeldusi läkitada.

Tallinna tsensuuri kohta tahaksin ma niipalju lähendada, et härra v. Gyldenstubbe siiamaani pimedate hulgas ühesilmaline kuningas, s. t. teistest palju humaansem on olnud, mistõttu tal Eestimaa sõgeda vaimulikkonnaga hiljuti ka üpris tülikas kemplus oli [4]. Russowi raamatuke „*Uued kandlekeeled*" on ilus ja tänuväärt kingitus, kuid mustakuuemehed kargasid selle kallale, kuna nad esiteks pealkirjast mingit paroodiat Jannseni „*Siioni laulukandle*" kohta välja nuuskida tahtsid, kuigi Russowil nimetatud *opusest* selle ajani veel aimugi ei olnud [5]. Kui nad aga säärase kallaletungimisega midagi kätte ei saanud, siis hakkasid nad tsensorit kimbutama, kellel nüüd, kus raamatuke juba sadade kaupa laiali oli läinud, muud üle ei jäänud, kui veel olemasolevatest eksemplaridest „*Laisa nädal*" välja lõigata lasta. Heakene küll, härra v. Gyldenstubbe jätaks ehk tõepoolest „*Kalevipojas*" paiguti üht-teist alale, mis tagantjärele pahameelt võiks sünnitada, siis aga peaks ta oma liberaalsuse pärast ka oma naha jällegi turule viima. Meie aeg on haige ega kannata midagi tervet, ta seedimiseorganid on selleks liiga nõrgad, et tuumakamat toitu assimileerida. Härra dr. Schultzi arvates on eestlane väga luulemeelne, palju luulemeelsem kui seda temast uskuda võiks; mina paraku olen aga läbi ja läbi proosa, seepärast puudub mul ka võime nii maakeelsetes vaimusünnitustes peituva luule taipamiseks kui ka selle loomisekski. Minu meelest pole eestikeelsed laulud midagi muud kui ainult teatud seaduste järgi ümberkohendatud proosa, kusjuures alliteratsioon oma kindlat osa mängib. Mulle ei ole iganes pähegi tulnud arvata, nagu võiksin mina Kalevi laulikutele vöökohani ulatada, jah, isegi nende sukapaela kõrguseni pole minu tagasihoidlik püüdmine kippunud. Kes aga muuseas usub, et eesti „Kalevipoeg" on üks niisugune kangelaseepos, nagu neid teiste enam haritud rahvaste juures leidub, see eksib küll koguni rängasti. Sest nii võimsad ja päratu suured kui kangelase teod ka ongi, kajab ometigi laulu vägevate akordide kõrval igalpool tasane oigamine, ühe õnnetu lapse kaeblik häälitsus, rahva saatus täiesti selgesti ja kuuldavalt läbi. Aga see lahkuminek just näitabki rahva sünnipärast külge

ja on ehtsuse pandiks. Sellepärast ei võinud mulle muidugi mõttessegi tulla tõe kulul seda joont kustutama hakata. —

Mul on sedapuhku 14 lugu („Sissejuhatuseks" kaasa arvamata) valmis, olemasolevast materjalist saaksin ma aga hõlpsasti veel 3 lugu kokku, kuna minu varemini saadetud käsikiri ainult 12 lugu sisaldas. Mõningad lood on peaaegu täielikult ümber valatud, nii et kogu asi oma lõpulikul kujul, kui ma ta kunagi valmis peaksin saama, esimesest variandist põhjalikult lahku läheb. Kui mul iganes võimalik oleks tuleval suvel väikest rändamist üle Pihkva piiri ette võtta, siis — selles olen ma täiesti kindel — saaks minu töö küll mõnegi ehtesulekese veel lisaks. Kui need sissepõimitud laulude tükid, mille hulgast Neus ühe või teise oma kogus on avaldanud, minu käe all lahkumineva kuju saavad, siis pole siin üleüldse võltsimisega tegemist, vaid ma tegin ainult sedasama, mida teised juba ammu enne mind on teinud, ja nimelt: kui mõne laulu kohta rahvasuus palju variante leidus, siis täiendasin mina niisugust laulu mitmesuguste versioonide ühendamise teel, kusjuures mul alati eesmärgiks oli paremat ütlemiseviisi halvema asemele paigutada. Et ennast aga mitte võõraste sulgedega ehtida, sellepärast märgib siis nüüdsest peale Santo soovil üks * käsikirjas kõik niisugused kohad ära, kus ehtsat rahvalaulu on kasutatud [6].

Sinu vaitolemisest hoolimata oleksin ma Sulle kindlasti juba varemini kirjutanud, kui ma ainult pisut mahti oleksin saanud, kuid kõige parema tahtmise juures ei läinud see mul korda. Tervita südamest Santot, Schultzi ja teisi sõbralikke mõttekaaslasi [7], toimeta seesolev kiri lahkesti adressaadile kätte, anna mulle võimaluse korral endast jälle sooja elumärki ja hoia ikka endistviisi sõbralikus mälestuses

oma

Kreutzwaldi.

P. S.

Palu sõber Schultzi, et ta mulle esimeseks märtsiks jällegi mõningad aruande-planketid sõjaväe haigete jaoks läkitaks; ta saab selle võla minu käest *in natura* tagasi, niipea kui ma neid plankette endale trükkida lasen, milleks juba ongi sammusid astutud [8].

1. Bader, vt. kiri 112, viide 17.

2. Pape, vt. kiri 137, viide 2.

3. *Sinagi oled dr. G. Schultzi seletust lugenud*, s. o. lugenud tema artiklit „Der Streit über die Aechtheit der Kalewiden-Sage“ (Vaidlus Kalevipoja-loo ehtsuse üle). Inland 1855, vg. 69—70. Selles kinnitab ta oma kogemuste põhjal, et lood „K-pojast“ elavad rahvasuus ja nende ehtsuses ei tule kahelda. Samuti peab ta loomulikuks, et looval kunstnikul on õigus säilinud rahvaluule riismeid täiendades uut orgaanilist ning kunstilist tervikut luua. „Oma auväärse kaasmaalase dr. Kreutzwaldi „K-poja“ ümbertöötust ma ei tunne, kuid hoiatan kõiki arvustajaid ühtki värssi seetõttu ebaehtsaks tunnistamast, et see ehk liialt poeetiline on. Eestlane on palju poeetilisem kui üldiselt arvatakse. --- Ma arvan lõpuks: kui dr. Kreutzwaldi väljapaistvale talendile hämaral keeleuurimise-alal tuleb täielikult au anda, siis kahtlen ma ometi, kas ükski tänapäeva mees Kalevi ja tema 12 poja vanade laulikute — vööni ulatab.“

4. Güldenstubbe, Nikolai E. A. (1815—1875), Eestimaa kubermanguvalitsuse nõunik ja tsensor Tallinnas. „Tülika kempluse“ kohta vt. kiri 56.

5. *opus* (lad.) — teos.

6. Vt. kiri 128.

7. Schultz, vt. kiri 103, viide 10.

8. *in natura* (lad.) — natuuras.

143. KREUTZWALD SACHSSENDAHLILE.

Võrul, 20. mail 1855.

Armas Sachssendahl!

Quid est see vapper *magister* Tikkanen, kes ühe juba enne sündimist äraneetud värdja väljaandmist enda peale tahab võtta[1]? Minul omalt poolt poleks ju selle vabamõttelise ja suuremeelse pakkumise vastu mitte kõige vähematki ütlemist, aga ma kardan, et kui mees oma kotis ostetud põrsast heledal päevavalgel järele vaatama hakkab, siis võiks ta ker-

gesti hoopis teistsugusele arvamisele tulla. Et töö klassikaline oleks, see on tuulest võetud kõlks, mille me ühes siiasaadetud Tarvastu koolmeistri-looga parem nende jaoks jätame, kes muinasjuttude peale maiad on[2]; mina olen selleks liiga vana, et sääraste asjade lugemisest mõnu tunda. — Kuid ülekohtuseks ei pea kirjastaja mind ometigi arvama: andku ta mulle 10 priieksemplari, rohkem ei nõua ma midagi. Aga nii, nagu nüüd lood minu asjaga on, ei saa mina kõige parema tahtmise juures ühtki kindlat tähtaega ära määrata, kunas käsikiri valmis võiks olla, sest nagu Sa minu kirjast Santole nägid, ei ole ma sinna kuude vältel ainustki pookstavi juurde lisanud, samuti puuduvad töö jätkamiseks lähemal ajal igasugused väljavaated. Praegu olen mina ainult ametiasju õiendav masin, kusjuures mu tööst tülpinud kerest kõik inimlik tundmuski kaduma kipub, mida seal siis veel laululoomisest rääkida. Kõigele muule lisaks on nüüd ka tüüfus platsi tulnud, kuna tänavune maikuu, mis küll ühele tõsisele oktoobrile au teeks, päevast päeva aina uusi haiguseseeni maapinnast esile manab. Valmis töö kallal võib ju tsensor määrida, nii palju kui ta tahab, meile jääb ikkagi vähemalt see lootus, et me Soomemaalt salakaubana mõned mustamata eksemplarid saame muretseda.

Minule Helsingist saadetud kirjavahetaja-liikme diplom jõudis 4. märtsil meie kalendri järgi pärale, seega 3 päeva enne oma daatumit, mis soome ajaarvamise järgi oli märgitud, kusjuures mind mitte pastoriks ei nimetatud, vaid *tohteri*[3]. Et soome ajakirjades minule vaimulik tiitel külge oli poogitud, seda kuulsin ma esimest korda veebruarikuus ühe üpris armastusväärse soome rootslase, suurtükiväe kapten parun Wallen'i käest, kes selgest patriotismusest kõiki perioodilisi lehti tellib, mis Helsingis iganes ilmuvad[4].

„Esiandeks" ma Sulle sedapuhku ei saada, kuna see on ju veel *in dubio*, kas ta ilmuma peab või mitte[5]. Kui Sa Tikkanenile kirjutad, siis oleks ju üsna sünnis järele pärida, kas ta ka seda ballasti välja anda tahab? Kõigepealt aga tee tema silmadele kaeoperatsioon, et „*Kalevipoja*" puhul ei saa juttugi olla mingist klassikalisest teosest, sest

Need on karjalapse laulud,
teopoisi trallikesed,
korrapiiga kõõrutused,
vanaeide vokilood, jne.

„Toimetuste" uue vihu jaoks materjali kogumise juures ära mind arvesse võta, mina laulaksin *Vanaisale* kõigest südamest tänulaulu sellegi eest, kui ma oma käsiloleva ülesandega hakkama saaksin. Nõtrus on vanaduse loomulik tagajärg ja küllap Sinulgi tuleb 15 või 20 aasta pärast selle asjaga tutvust teha.

Raadi härra Löweniga saatsin ma Sulle paari päeva eest kümme rubla lesekassasse äramaksmise jaoks, arvatavasti oled Sa selle raha temalt kas juba kätte saanud või saad kõige lähemal ajal. *Vale!*

Sinu Kreutzwald.

1. *Quid est* (lad.) — kes on? — *magister* (lad.) — meister, õpetaja; siin — teadusliku kraadi nimetus. — Tikkanen, Paavo (1823—1873), soome ajakirjanik ja kirjastustegelane. — Kr-i „K-poja" Soomes trükkimise võimaluste otsimist alustas soome õpetlane A. Ahlqvist (vt. kiri 136, viide 3). See selgub tema kirjadest E. Sachssendahlile (KM KO ÕES M. A. 170 : 47). Ta lahkus Tartust 1854. a. (nov. lõpul?), jätkates oma uurimisreisi Peterburi kaudu vadjalaste juurde Ingerimaale. Kuulnud Sachssendahli kirjast, kuidas „K-poja" käsi Tartu tsensori Mickwitzi juures oli käinud (vrd. kiri 140), tekkis tal kohe mõte „K-pojale" Soomes trükkimise võimalusi leida (kiri 13./25. veebr. 1855). Hiljem ta teatabki, et tema sõber P. Tikkanen Helsingis tahab „K-poja" väljaandmise enda peale võtta, kusjuures Ahlqvist omalt poolt garanteerib, et soome tsensor „K-pojas" tähtegi ei muuda (kiri 3./15. mail 1855). Saanud Kr-ilt nõusoleku Soomes trükkimise kohta, pöördus Sachssendahl otseselt Tikkaneni poole, kes vastas, et tema on valmis „K-poega" omal kulul kirjastama või ainult trükkima, kui töö trükikulude poolest ÕES-ile vastuvõetav oleks (kiri Sachssendahlile 29. juun. 1855 ukj. KM KO ÕES M. A. 170 : 48). Kuna ÕES ise „K-poega" kirjastada tahtis, trükikulud Soomes aga tunduvalt kallimad olid kui Tartus ja lõppeks ka „K-poja" käsikirja ümbertöötamine Kr-ilt veel palju aega nõudis, siis lükkus kogu asi edasi. Ja kui Krimmi sõja tagajärjel ka Tikkanen majanduslikku kitsikusse sattus, siis jäi „K-poja" Soomes trükkimise kavatsus hoopiski katki. Vrd. ka kirjad 145 ja 147.

2. *Tarvastu koolmeistri-lood* — on tundmata.

3. *tohteri*, p. o. *tohtori* (sm.) — doktor. Kr. valiti Soome Kirjanduse Seltsi korrespondeerivaks liikmeks 1855. a. veebruaris. Et Kr-i soome ajakirjanduses sel puhul eksikombel pastoriks nimetati, sellest kirjutas Sachssendahlile Ahlqvist (19./31. märtsil 1855), pahandades soome ajakirjanduse kui ka Soome Kirjanduse Seltsi tegelaste rumaluse üle, kes eesti kir-

janduslikku elu ja Kr-i suuri teeneid puudulikult tunnevad, sest tema oli ettepaneku teinud Kr. auliikmeks valida. Vrd. ka Kirjavahetus III, lk. 57.

4. Wallén, Alfred K. — sõjaväelane; viibis Krimmi sõja aastail oma väeosaga Võrus, kus Kr. temaga tutvus.

5. *in dubio* (lad.) — kahtlane, kahtluse all.

144. KREUTZWALD SACHSSENDAHLILE.

Võrul, 21. juunil 1855.

Armas Sachssendahl!

Nädal tagasi sain ma juhuslikult maakohtu sekretäri härra Akermanniga kokku, kes mulle üsna pahaselt jutustas, Sina olevat tema kadunud venna lese käest eesti sõnaraamatu valmis käsikirja kui Õpetatud Eesti Seltsi omandust kätte nõudnud, kuna aga tema — kui lese eestkostja — mitte iialgi nõus ei olevat teile seda käsikirja andma, mis täiesti tema surnud vennale kuuluvat, kes umbes 5 või 6 aastat Eesti Seltsi liikmeks oli, kuna ta aga sõnaraamatu kallal üle 15 aasta olevat töötanud [1]. Mina püüdsin talle küll mõnes tükis vastu vaielda, kuid tema jäi oma arvamise juurde ja seletas, ta laskvat sõnaraamatu kas oma kulul trükkida või andvat selle siis honorari eest mõne raamatukaupmehe kätte kirjastada. Ma loen oma kohuseks asjalugu Sulle teatada, et Sa ähvardava äikese vastu aegsasti vastuabinõusid tarvitusele saaksid võtta. Akermann kui jurist tahab muidugi oma õigusi protsessimise teel kaitsta, seal tuleb siis küsida, kas teie hulgas parajaid vastaseid leidub, kes temaga kohtus vägikaigast suudaksid vedada. Loodetavasti leidub Sul kirjalikke tunnistusi, mida Sa Akermanni vastu kasutada saaksid, kui asi kohtusse peaks minema. Niipalju kui mina tema jutust aru sain, näikse tal nõuks olevat protsessima hakata. Kas Sa oma halli ratsaniku juba sadulast maha oled lükanud [2]? Käskjalg ootab, seepärast *vale*!

Sinu

Kreutzwald.

1. Akermann, vt. kiri 110, viide 3; vrd. ka Kirjavahetus III, lk. 68.

2. *hall ratsanik*, s. o. halltõbi, külmtõbi; malaaria, mida Sachssendahl põdes. Vrd. ka Kreutzwald, Kodutohter. Tartus, 1879, lk. 30—31.

145. KREUTZWALD SACHSSENDAHLILE.

Võrul, 27. juunil 1855.

Minu armas Sachssendahl.

Pärast seda kui ma *mag[ister]* Tikkaneni kirja originaali olen silmitsenud ja selle tõlget lugenud, tõttan ma kohe Sinu soovi täitma ja saadan Sulle need paberid jälle tagasi, kuna Sul neid vastuse kirjutamise juures tarvis läheb, ja lisan seejärel ka oma arvamise siia juurde. Meie talitaksime ebaõiglaselt ja ülekohtuselt, kui me Tikkaneni *„Kalevipoja"* väljaandmisega koormaksime, see oleks ettevõtmine, mis kõige paremal korral alles aastate pärast võib-olla trükikulud tasa teeks, kuid mitte kunagi kasu ei tooks. On aga seevastu Eesti Seltsil võimalik trükikulusid ohvriks tuua, siis oleks minule tsensuuri pärast igatahes meeltmööda raamatukest Soomemaal trükkida lasta, silmas pidades muidugi seda, et kulud mitte suuremaks ei paisuks kui Tartus. Trükkimise koha kauguse tõttu oleks meil korrektuurpoognatega muidugi suuremaid raskusi ja vaatamata kõige hoolikamale ühekordsele korrektuurile jääks ikkagi vigu sisse, mida lõppu lisatud trükivigade-õienduses ära märkida tuleks. Sellepärast aga vabamast soome tsensuurist ära öelda oleks ometigi liig, ja ma mõtlen, et me siin kahest kurjast siiski väiksema võiksime valida. Mis puutub formaati, siis võiks nende eksemplaride jaoks, kus tekst ja tõlge üheskoos avaldatakse, soome *„Kalevala"* kaust valida, kuna aga teksti ja ümberpanekut eraldi väikeses oktaav-formaadis või siis nagu eelmistki kahel veerul võiks trükkida. Kuid need on kõrvalised asjad, millel pisematki tähtsust ei ole, küll tuleks aga seevastu tingimuseks teha, et raamat gooti tähtedega trükitaks, mitte

aga „*Kalevalas*“ kasutatud ladina kirjas, mida eestlaste hulgas üksnes väga vähesed lugeda oskaksid. Kui asi peaks tõesti Soomemaal trükkimiseni jõudma, siis oleks koguni soovitav, kui härra Tikkanen meile enne sealsetest gooti tähtedest ühe väikese proovitrüki saadaks. Paberiproovid ei jäta midagi soovida ja nr. 3 peaks meie ettevõtmise jaoks täiesti kohane olema. Kahtlemata kuulad Sa aga enne Tartus paberi- ja ladumisehindasid järele. Kogu asja mahtu rehkendan mina oma käsikirja järgi, mille 2 kirjutatud poognat ühe trükipoogna välja teevad, umbes 18 trükipoognale, kusjuures nõndanimetatud „Esiandeks“ arvesse pole võetud, kuna me selle parem ära jätame. Aja poolest on lugu sest saadik, kui koolid kinni pandi, pisut lahedamaks läinud, sellepärast pühendan ma iga vaba silmapilgu „*Kalevipoja*“ redigeerimiseks ja üleeile õhtul lõpetasin ma 16. loo ära. Kaks, võib-olla ka 3 lugu tuleb veel juurde, sest esimese versiooni 11. ja 12. lugu pole veel ümber töötatud. Minu *opus* tuleb nüüd $^1/_3$ võrra pikem kui esialgu sai plaanitsetud; umbes 3 lugu on täitsa uued, ülejäänud aga osalt pikendatud, osalt teisiti korraldatud. Kas ma seeläbi kogu asja paremaks olen teinud, seda ei julge ma öelda, kes aga vaevaks võtaks teist tööd esimesega võrrelda, peaks tunnistama, et autor ühtki vaeva paljuks pole pannud.

Kui härra v. Akermann oma kiusu edasi ajab ja sõnaraamatu ise välja annab, siis võib ta näpud üsna tublisti ära kõrvetada. Nii palju kui nende esimeste poognate põhjal otsustada võib, mida mina näinud olen, ei saa ma tööd seesuguseks pidada, mis kriitikat välja kannataks ja tänapäeva nõudmisi täita suudaks [1]. Leiab ta aga õnne kombel sõnaraamatule väljaandja, ega siis seegi põrsast kotis taha osta, vaid ta laseks kauba enne päevavalgel järele vaadata. Läheb lugu kõige halvemal korral nii kaugele, et Sa sunnitud oleksid ajalehtedes selle asja kohta sõna võtma, siis ära jäta juurde lisamata: „töö on ebaküps ega vasta nõudmistele“. —

Meil on täna veise- ja hobuselaat, mistõttu on minu juures suur võistlemine mõlemast liigist kahejalgsete vahel, vahel sekka tulevad mõned inimesedki lisaks! Seepärast vabanda mu kiirustamist.

Sinu

Kreutzwald.

1. *mida mina näinud olen*, vt. kirjad 112 ja 127.

Võrul, 13. novembril 1855.

Armas Sachssendahl.

Ma loodan, et Sa seda suurt ohvrit vääriliselt hindad, kui ma Sinu jaoks oma piiratud ja kitsikust ajast paär silmapilku näpistan, et Su m[ineva] k[uu] 5. kirjutatud sõnumikule vastata. *Pro primo* — „*Kalevipoeg*“: pärast seda kui ma oma võlglase lubaduse Õpetatud Eesti Seltsi vastu olen täitnud, rõõmustab mind see, et kogu asi esialgu rahulikult paberikorvi puhkama jääb, sest minule ei ole avaldamine mitte põrmugi tähtis. Küllap eesti keele tundjad on laadapäeva hämaruses vahetatud hobust lähemalt järele vaadanud ja tema puudused üles leidnud, seepärast pean ma meelte jahenemist vägagi loomulikuks. — *Teiseks* — Schiefneri artikkel *Koidu* ja *Hämariku* kohta [1]: Sinu soovi kohaselt pärisin ma tema käest läinud suvel kaks korda järele, kas ta lubaks seda Õpet[atud] Eesti Seltsi „Toimetustes“ uuesti ära trükkida, ja tema arvas heaks mõlema küsimuse peale vaitolemisega vastata. Kui Sa enam teada tahad, siis küsi temalt ise. Kolmandaks. Raamatute kataloogi oled Sa loodetavasti ametivend Schultzi kaudu tagasi saanud, mul ei jätkunud siis selle pisut segasevõitu käekirja lugemiseks aega, veel vähem aga oli mul raha, et endale midagi neist toredustest osta [2]. Kuna mina peaaegu kogu oma aja hospidali-praktikale pean pühendama, siis olin sunnitud septembri algusest peale maa-praktikast täiesti lahti ütlema, seepärast tuleb mul üksnes palgast ja sellest piskust saaparahast, mida linnategevus annab, ära elada, niisuguses olukorras pole aga võimalik ülearuseid kulutusi teha. *Pro quarto* [3]. Eile oli siin meie uus ülemus, õuenõunik Irmer, kellega ma ainult möödaminnes kokku puutusin, kuid see välispidine mulje, mis ta minule jättis, oli vägagi hea [4]. Tema ei ole lobiseja nagu ta kadunud eelkäija ja tal näikse küllaltki palju teadmisi olevat [5]. Mul tuli tund aega siinses apteegis viibida, kui ta seda revideeris, ja ma nägin oma rõõmuks, et seda ei tehtud mitte paljalt silmapetteks, vaid täiesti tõsiselt. Meie rohuteadlane veeti paaril korral üsna täbarasti libedale, ja küllap ta ennast juba saadud õppetunni tõttu järgmise revisjoni ajal sedavärki

asjade eest hoiab. Pakutud pruukosti ja veini ta ei puutunud, suitsetas omaenda toosist üks või 2 sigarit ega teinud apteekrihärrale mitte kõige vähematki kulu. Lahkumise juures palus ta apteekrihärrat väga viisakalt „seda pisukest vaeva enda peale võtta ja drogistide või teiste apteekrite käest ostetud preparaadid enne dispensatsiooni keemilisel teel järele proovida[5a]". Siis kreisiarsti poole pöörates lisas ta juurde: „Teil aga, härra kreisiarst, tuleb selle järele valvata, et preparaadid alati kõige paremas korras püsiksid[6]". Ülemuse uhkust mõistis ta väga osavasti välispidise viisakuse abil mahendada. Nagu ta mulle ütles, tuleb tal oma inspektori-eksami pärast mitu päeva Tartus viibida, mis puhul Sina temaga kindlasti lähemalt tuttavaks saad, kui see minul võimalik oli. Viiendaks — kaasapandud härra pastor Masingile määratud kirja andsin ma kättesaamise päeval postile ära, ja see oleks pidanud järgmisel ööl kulleriga Vastseliina jõudma[7]. Nii siis pole minu süü läbi ühtki viivitamist olnud. Kuuendaks — emand Koolera on siin meie juures oma mahanottimised sedapuhku lõpetanud, tema puhastustöö oli aga üsna põhjalik nii linna kui ka haigemajade lihtrahva hulgas, kusjuures ta hospidalides tegeva sõjaväe družiinalt, kes taudi sisse tõi, kõige rohkem ohvreid nõudis. Nõndanimetatud väga ägedad haigusejuhtumised, mis äkitselt ühes külmavärinate, krampide, kõhulahtisuse ja oksendamisega ilmusid, läksid kõige kergemini üle, sest tihtipeale olid 12 kuni 18 tundi hiljem kõik koolera tundemärgid kadunud ja haige 24 tunni pärast väljaspool hädaohtu, kuna aga neist haigetest, kel tõbi eelkäinud kõhulahtisuse tagajärjel oli tekkinud, samuti nagu *Cholera sicca* põdejatestki, kel üleüldse mingisuguseid tühjendusi polnud, mitte ükski eluga ei pääsenud[8]. — Sedakorda on haigete arv minu hospidalides juba nädala vältel 70-le püsima jäänud, kõikudes 69 ja 72 vahel. Kuna aga päevast päeva uusi tõbiseid lisaks tuleb, siis pean ma neis asutustes alati kaks korda päevas käima. Kõige suuremas kimbatuses olen ma aga iga nädal paisuva venekeelse kirjavahetusega, mida mul sõjaväeülemustega ja Balti korpuse kroonutohtriga pidada tuleb, kusjuures viimane mind võrdlemisi asjatult oma kirjadega koormab ja igakord vastust nõuab. Mina lasen oma saksa keeles kokku seatud vastused tõlkida ja siis paranemisel olevate rügemendi-kirjutajate poolt — sedasorti rahvast leidub siin õnneks alati — ümber kirjutada. Sõjaväe komandöridega teen

ma veelgi lihtsamalt, annan saadud kirja koos ühe poogna paberiga *pisserite* kätte, kes siis vastuse kõige täiuslikumas kalligraafilises kirjas — grammatikast ja ortograafiast pole siin lugu — valmis meisterdavad, nii et mul tuleb ainult oma nimi alla kirjutada [9]. Kuni tänase päevani pole mulle mitte ühtki säherdust kirja tagasi saadetud, järelikult pidi asi siis kõige paremas korras olema. —

Minu tervis, mis kogu sügise jooksul tormidele alla ei vandunud, on viimastel päevadel pisut tõrksaks muutunud, uni ja söögiisu on pea täiesti kadunud, masinavärk seeläbi aga nii logisema hakanud, et ma hommikuti vaevalt jalul jõuan seista ja minule nagu vanale posthobusele alles liikumise läbi soojust ja eluvaimu kontidesse tuleb ajada. Sealjuures on mul kogu aeg keha alumises osas mingi vastumeelne, võõrast värki tundmus, suus aga puhtast keelest hoolimata pahatihti mõrkjas maik ja mu ärritatud olek on nii piiritu, et mind iga tühisemgi asi, nii öelda, viha pärast otse märatsema võib ajada; selle tõttu kardan ma jällegi, et maksategevuses midagi korrast ära on. Kui Sa nende ettetoodud sümptoomide põhjal teaksid mulle mõnda tulusat nõu anda, siis võtaksin selle tänuga vastu. Napivõitu kõhutühjendus järgneb harilikult iga 24 tunni takka ja reeglipäraselt isegi pisut suuremal hulgal, kui seda söödud toidu kvantumi järgi, mis mõnel päeval null on, õieti arvata võiks. Uriin on haruldaselt heledat värvi.

Tervita oma armast abikaasat, sõpru Pancki ja Schultzi ja võta vastu südamlikud tervitused oma

Kreutzwaldilt.

Schiefner saatis mulle hiljuti oma kirjutuse soome muinasjuttude kohta, ma leian sealt aga vähe sugulust eesti muinasjuttude maailmaga, ainult kahel-kolmel esitatud lool on sidemeid meie muinasjutu-varaga [10].

1. *Schiefneri artikkel*, vt. kiri 126, viide 4 ja kirjad 130 ning 131.

2. *Raamatute kataloog* — on tundmata.

3. *Pro quarto* (lad.) — neljandaks.

4. Irmer, Theodor R. (1814—1874), arst Riias; Liivimaa tervishoiu-inspektor 1855—1873.

5. *kadunud eelkäija*, s. o. Levi, vt. kiri 103, viide 2.

5a. *dispensatsioon* (lad.) — väljaandmine, väljajagamine.

6. *kreisiarst*, s. o. Poulet, vt. kiri 103, viide 7.

7. Masing, Carl G. G. (1789—1859), pastor Vastseliinas alates a. 1814.

8. *Cholera sicca* (lad.) — kuiv koolera.

9. *pisser* — sõnamäng: писарь (vene k.) — kirjutaja, ja pissima-sõnast moodustatud.

10. Kõne on Schiefneri kirjutusest „Ueber den Mythengehalt der finnischen Märchen" (Soome muinasjuttude müütilisest sisust). Bulletin historico-philologique. XII (1855) = Mélanges Russes. T. II, lk. 599—624.

147. KREUTZWALD SACHSSENDAHLILE.

Võrul, 11. detsembril 1855.

Armas Sachssendahl.

Mis puutub esimesse detsembrisse: „виноваты!" Loodetavasti sai see asi paar päeva hiljemini ära õiendatud; mina saatsin nimetatud päeva õhtul raamatu ühes rahaga Tartusse oma tütre kätte, kes ära sõites selle asjatalituse ühele oma sõbrannale ülesandeks oli teinud [1]. Saadetud kalendri eest ütlen Sulle aitäh, Hörschelmannile ei saanud ma temale määratud eksemplari sünnipäeval kätte anda, nüüd saab ta selle siis jõulukingituseks [2]. Mul polnud võimalik sünnipäeva-pidustusest osa võtta, kuna ma 1. alates kuni tänase päevani kõik oma vähesed jõudetunnikesed ja suurema osa öödestki otšottidele pidin pühendama, mis ma üleeile enamalt jaolt minema saatsin, kuna ülejäänud neile tunahomme järgnema peavad, nii et need vähemalt enne ukse kinnipanemist, 15. skp. kõik kohal oleksid. Loodetavasti algab mul nüüd pisut rahulikum aeg, epideemiad hospidalis on lõppenud ja selle tõttu langes haigete arv 3 kuu järel jälle 50 peale, kuna see muidu üle 70 ulatas. Minu parem külg ei tee mulle enam häda, selle asemel aga olen kaheksandat

päeva jooksva tõttu paremast jalast vigane, nii et käimine mulle koguni raskeks muutub. —

Kui Sul võimalik oleks, siis tee mulle seega jõulurõõmu ja saada mulle need bülletääni numbrid, kus arvustus olevat avaldatud, mina pole seda veel lugenud ega ole mul ka väljavaateid neid lehti kusagilt mujalt saada. Wiedemann on selge ja loogiline pea, seepärast olen ma kindel, et ta pastori mehemoodi läbi kantseldas[3]. Ahlqvisti eesti kirjanduse ajalugu on minule esialgu niisama arusaamatu kui hispaania keel, mina ei suuda mitte kõige vähematki soome keelest ümber panna[4]. Mineval talvel nägin ma kaua aega vaeva Soome Kirjanduse Seltsi põhikirjaga, ilma et ma sisust midagi aru oleksin suutnud saada. Kas soomlaste käsi eesti keelega paremini käib, seda ma ei tea, kuid meile eestlastele on soomekeelsed raamatud *üsna umbkeel*, kusjuures Renvalli sõnaraamat sugugi abi ei anna[5]. Minu arvates tuleks enne väga põhjalikult grammatikat õppida, alles seejärel oleks ehk võimalik üht-teist sõnaraamatu abil ümber panna. Mõlemad keeled lähevad teineteisest rängasti lahku.

Soome trükiproovid lisan ma siia juurde[6]. Need kõlbaksid küll saksakeelse teksti jaoks, eestikeelse jaoks tuleks aga suuremad tähed võtta, kui raamat Helsingis peaks trükitama. Nõutud hind on minu arvates liialt kõrge, harilikult makstakse ühe trükipoogna ladumise eest 10 rubla h[õbedat] ja ühe riisi kõige parema trükipaberi eest $3^1/_2$ rubla h[õbedat], nagu mulle hiljuti Vielrose Räpinast teatas, see teeks 1000 eks[emplari] juures 17 rubla poogna pealt[7]. Tikkanen nõuab aga 18 rubla 40 kop[ikat] 900 eksemplari puhul. Ütleme, töö ulatus on 20 poognat (ja nii suureks võib ta ühes tõlkega hõlpsasti paisuda), seega tõuseks soomlase nõudmise tõttu brošeerimata eksemplari hind 63 kop[ika] peale, mis aga ilmsesti liiga kallis oleks. Meie ei tohi brošeerimata eksemplari hinnaks mitte rohkem kui 40 kopikat määrata. — Esialgu pole trükkimisega sugugi kiiret, kuna tõlge on veel kauge maa taga. Hiljuti palus minult pastor Reinthal sõnasõnalist proosatõlget, s. t. nii palju, et ma peaksin kogu teose veel kord uuesti kirjalikult paberile panema. Säherdust tööd ei saa mina aga kõige parema tahtmise juures ette võtta; ja kui ma seda tõesti ükskord tegema peaksin, siis ainult sel juhtumisel, kui ma Saksamaal mõne tõlkija leiaksin, kel eesti keelest pisematki aimu ei

oleks. Mees, kes palju aastaid Liivimaal ühe eesti kihelkonna peal pastor olnud ja kes ka muidu eesti keelega mitmetpidi tegemist on teinud, ei tohiks nii e b a õ i g l a s t ja ü l e k o h t u s t nõudmist autorile mitte ette panna. Üksikute ütlemiste kohta, mis siin või seal ette tulevad, olen ma nõus seletusi andma, mitte aga rohkem. Mul on teised tööd käsil, mis minult mu aega palju pakilisemalt nõuavad. Pealegi olen ma juba varemini Eesti Seltsile „Sissejuhatuseks" tõlke saatnud, mis, kuigi küll mitte igalpool s õ n a s õ n a l t, mõtte ometigi õigesti edasi annab.

Kui Sul peaks võimalik olema üht eksemplari Jegor v. Siversi „Palmen und Birken" (2. trükk) muretseda, siis palun mulle see raamat läbilugemiseks saata, selles pidavat olema mõned eesti rahvalaulud saksakeelses tõlkes, millega ma heameelega tahaksin tutvust teha[8]. Arvatavasti on Sivers neile asjadele oma ümberpanekus üsna ümariku ja nägusa kuju andnud, igatahes vist küll hoopis meeldivama kui Neus seda on teinud[9].

Ela hästi, sõbraliku tervitusega

Sinu

Kreutzwald.

1. *raamatu ühes rahaga*, s. o. lesekassa raamatu, mille maksu tähtpäev oli 1. dets.

2. *kalender*, s. o. ÕES-i poolt toimetatud „Maarahva kalender 1856", mis ilmus dets. algul.

3. Kõne on F. J. Wiedemanni põhjalikust arvustusest E. Ahrensi eesti keele grammatika kohta „Ueber die neueste Behandlung der ehstnischen Grammatik" (Eesti keele grammatika kõige uuemast käsitlusest). Bulletin historico-philologique. XIII (1856) = Mélanges Russes. T. II, lk. 669—758.

4. *Ahlqvisti eesti kirjanduse ajalugu*, vt. kiri 136, viide 3.

5. G. Renvall, vt. kiri 42, viide 5.

6. S. o. P. Tikkaneni saadetud trükiproovid, vt. kiri 143, viide 1.

7. V i e l r o s e — Räpina paberivabriku juhataja.

8. J. v. Sivers, Palmen und Birken (Palmid ja kased). Leipzig, 1853; see sisaldab 9 eesti rahvalaulu tõlget või ümbertöötust.

9. Vt. kiri 1, viide 1.

22. detsembril 1855.

Minu armas Sachssendahl!

Siinjuures saadan ma Sulle suure tänuga „Revalscher Almanach'i“ [1] ja Wiedemanni arvustuse tagasi, viimast lugesin ma suure mõnuga, kuna see on meistritöö ja väärib igatpidi tähelepanemist. Härra pastor Ahrens muidugimõista ei jää vastust võlgu ja teeb seda omal ägedal viisil, kuid ma kardan, et ta Wiedemanni tahestahtmata oma isandaks ja vanameistriks peab tunnistama, sest isegi tema suur tarkus ei suudaks arvustaja poolt ettetoodud seisukohti igas punktis ümber lükata. Kui Ahrens ei oleks nõnda edev ja ennast ilmeksimatuks ei arvaks, siis peaks ta selle arvustuse üle küll südamest rõõmu tundma ja Wiedemanni tänama. Kuid sedalaadi asju ei ulata tema nägema ja küllap tal on raske isegi lihtsa vastuse andmise juures ilma jämedusteta toime tulla. Soome vihukese jätaksin ma Sinu loal pühadeks veel enda kätte [2], et pookstavidele *à la* Kater Murr nii kaua ainiti otsa jõllitada, kuni ma viimati mõnest aru hakkaksin saama [3]. Siiamaani pole ma kogu asjast mitte mõhkugi taibanud. Rõõmsaid, õnnistusrikkaid jõulupühi Sulle ja Su armsale perele soovides jään ma Sinu vanaks

sõbraks

Kreutzwaldiks.

1. „Illustrierter Revalscher Almanach für das Jahr --- 1856“ (Tallinna illustreeritud kalender 1856. a. peale).

2. *Soome vihukese*, s. o. Ahlqvisti eesti kirjanduse ajaloo.

3. *à la Kater Murr* — nagu Kass Murr — kuju saksa reaktsioonilise romantiku Ernst Th. A. Hoffmann'i (1776—1822) teoses „Lebensansichten des Kater Murr“ (Kass Murri eluvaated).

Võrul, 27. jaanuaril 1856 [1].

Armas Sachssendahl.

Kõige otsekohesema tänuga sisseostude tegemise eest saadan ma Sulle siinjuures Sinu poolt kulutatud raha ära; heameelega oleksin ma Sind posti peale minekuga koormamata jätnud, kuid ei leidnud ühtki kindlat saatmisevõimalust. Arvesse võttes praegust sõjaolukorda, kus kõik hinnad tõusevad, ei leia ma, et hind liiga kõrge oleks. Keegi siinne pottsepp, kes vaevalt saja sammu kaugusel oma saviaugust elab ja kes kindlasti veel mitte kui midagi hiljuti savimullast leitud metalli kohta teada pole saanud, seletas mulle neil päevil, et tema lillepottide kõrgem hind olevat sõjast tingitud! Kui Baltimere blokaadi tõttu pottsepa ühendusepidamist tema saviauguga sedavõrd takistada võidi, et ta oma kauba hinda tõstma pidi, siis ei tohi küll seeüle imestada, kui ameerika kompanii sedasama takistavat mõju ka oma karusnahakaubanduse alal tunneb. Üks teine häda, mis meile, väikelinlastele, veel enam aga väikelinlannadele, meie perenaistele tüli teeb, on peenraha täielik puudumine: kaupmehed, lihunikud ja pagarid ei suuda kolme või viie hõberubla suurust rahatähte vahetada, vaid kirjutavad ostetud kauba sulle parema meelega võlaraamatusse, kui et nad vaevaks võtaksid raha vahetada. Sel põhjusel palun Sind raha ülejäägist esiteks härra Hörschelmanni liikmeraha neli rubla 30 kopikat maha arvata, väikese ülejäägi aga härra C. F. Toepffer'ile sisse maksta ja ühtlasi meelde tuletada, et ta minule veel kviitungi temale härra Hörschelmanni kaudu mineval nädalal makstud viiekümne hõberubla eest võlgu on [2]. Äriasjade korralikkuse mõttes oleks mulle meeltmööda, kui Toepffer Sulle puuduva kviitungi nüüd 53 rubla 70 kop[ika] peale annaks. Asjaga pole sugugi kiire ja seda võib möödaminnes ära õiendada, kui *monsieur Hall* Sulle asu annab [3]. Kui Sul korda ei peaks minema seda rotivärvi painajat nagu harilikku rotti arseenikuga ära mürgitada, siis tee proovi hiniiniga endermaatiliselt [3a], nagu Lichtenstein seda õpetab, mina olen sel viisil oma hospidalipraktikas kõige kangekaelsemast kvartaanast jagu saanud [4]. Et aga pikaajaline palavik peaaegu

mitte kunagi ilma maksa peale mõjumata mööda ei lähe, siis olen ma suurema kindluse mõttes pikemat aega *Aq. nuc. vomic. Radem.* pruukida lasknud, vahendit, mida mina ta süütust ja seetõttu paljude poolt põlatud loomusest hoolimata kõigi mulle seni tuntud maksarohtude hulgas esimesele kohale asetan; selle mõju olen ma niihästi enda kui ka lugematute teiste naha peal ära proovinud ja võin seetõttu igaühele, kes seda veel proovinud pole, kõige soojemalt soovitada.

Sind ennast sõbralikult ja Sinu majaehet alandlikult tervitades [5]

Sinu Kreutzwald.

1. Siit vahelt puudub vähemalt üks Kr-i kiri.

2. Toepffer, C. F. — kaupmees Tartus.

3. *monsieur* (pr.) *Hall* — härra Hall, s. o. halltõbi, vt. kiri 144, viide 2.

3a. *endermaatiliselt* (kr.) — välispidiselt.

4. Lichtenstein, Johann N. H. (1787—1848), arst Miitavis (Jelgavas). — *kvartaana* (lad.) — neli päeva kestev palavik.

5. *majaehet*, s. o. naist.

150. KREUTZWALD SACHSSENDAHLILE.

Võrul, esimesel lihavõttepühal [15.—17. IV] 1856.

Armas Sachssendahl!

Peaaegu veerandaastase vaitolemise järel tahan ma rõõmsal ülestõusmisepühal mõned read Sulle läkitada ja kõige otsekohesemalt soovida, et Sa neid kätte saades ajutise tubase vangisoleku järel oma kurjast külalisest lahti oleksid saanud. Schultz teatas mulle mõne päeva eest, Sa olevat tõsiselt nõuks võtnud tuppa luku ja riivi taha jääda, et sel viisil kord ometi palavikust võitu saada. Selle otsuse tegemine võis Sulle elaval kevadisel ajal küllaltki raske olla, kuid mis seal parata; parem

ajutiselt tegevusest lahti ütelda kui lõpuks sunnitud olla kõik katki jätma. Meie, oma tegevuse viletsast tööviljast vegeteerivad äskulaabid, saame ju harilikult oma igapäevast leiba ainult nii kaua, kuni me oma käru jõuame edasi lükata [1]; jõudeolek ei anna meile mingisugust lõikust, vaid meil tuleb siis näljakäppa imeda. Ainult kuulsakskiidetud ametivendadele saab õnn osaks kas iga-aastasi supelreise kodumaal või 2—3 aasta takka lõbureise välismaale ette võtta, et kahes mõttes lodevat rasva maha võtta. Selle sissejuhatuse järele võtame nüüd asjad käsile. 1) Kerjamise sihiga muusikalise köstriraamatukese asjus olen ma siin-seal möödaminnes mõne ukse pihta koputanud, kuid paraku mitte kusagil suutnud hõbedat kõlisema panna [2]; mõni leidis ettevõtmise õige kena olevat, teised nimetasid seda ajakohaseks ja kiiduväärseks, kuid niipea kui toetamise küsimus kõne alla tuli, siis kas puudus peenraha või oli rahakott koguni koju unustatud. Minu sõbralikku ettepanekut, nende asemel esialgu omast taskust maksta, ei võetud — arvatavasti peenetundlikkuse tõttu — vastu, küll aga sain enamasti vastuseks: „Asjaga pole ju sugugi kiire, me võime seda ka mõni teine kord ära õiendada." 2) Eesti rahva ennemuistsed jutud vaevlevad nagu k. a. jaanuariski alles sünnitusvaludes ja ootavad vaba aega [3]. Praegu olen ma täielikult ainult arstliku tegevusega ametis ja on sääraseid puhkusid, kus ma tahaksin ennast kahe- või kolmekordseks moondada, kui see minu võimuses seisaks, et iga silmapilk suuta üleskerkinud nõudmisi täita. Hommiku kella kaheksast kuni kella kolmeni pealelõunat olen ma ametis haigemajades ja linnas, siis sõidan maale ja jõuan harilikult enne kaheksat tagasi, et sedasama normaalset päevakorda jälle otsast alustada. Veebruar ja märts ei andnud mulle ühtki puhkepäeva, aprillis on tänane päev kolmas, kus ma välja ei sõitnud, seepärast tahan mõningad kirjavõlad ära tasuda.

17. aprillil, varahommikul.

Ühtki päeva ei tohi enne õhtut ega ühtki elu enne surma õnnelikuks kiita. Tunaeile, kui ma parajasti oma puhkepäeva olin ülistanud, veeres üks korvvankrike majaukse ette, sundis mind peale istuma, nii et ma oma täitmatajäänud *pensumi* tagantjärele ära pidin õiendama [4]. Eilse päeva pillasin ma üheks pikemaks sõiduks, mida mul täna õhtupoolikul tuleb korrata, seepärast pean ma oma kirjale õige kähku lõpu juurde

lisama, nii et ta homme varahommikul härra Löweniga teele võiks asuda. — 3) „*Kalevipoeg*". Minule hiljuti saadetud 3. loost tehtud tõlkeproovi tõetruuduse kohta ei saa ma otsust anda, kuna mul eestikeelset originaalteksti käepärast ei ole. Ümberpanekut tuleb väga soravaks ja kõigiti kordaläinuks tunnistada; ma kardan ainult, et ta ehk enam poeetilist elementi sisaldab, kui seda originaalis on, ja silmas pidades, et kui kogu tõlge selles vaimus tehakse, siis paistaks säärane väljaehitud ratsu kõhna eesti talupojasetuka kõrval- küll koguni pentsik. Vähesed eesti keelt lugeda oskajad võiksid tekstide võrdlemise abil tõe jälile saada, teised aga saaksid eesti rahvaluulest ilmselt hoopis vale pildi, kuna härrad õpetatud kriitikused, kes lapse kohta juba enne sündimist eitava otsuse andsid, nüüd selles usus veelgi kindlamaks muutuksid, et kogu asja rahvapärasuse taga pole midagi muud kui mingi Macphersoni *Ossian* uuel kujul[5]. Et sedalaadi esialgsed arvamised mitte vale ettekujutusi ei tekitaks, peaks saadetud tõlkeprooviga ka vastav originaaltekst tingimata kaasas olema. Niipalju kui ma kõne all olevat kohta mäletan, ütleb eestikeelne tekst mõtte poolest hoopis midagi muud kui tõlge, kus lindudel lastakse oma laulud *Kalevipoja* käest õppida, kuna — kui ma mitte ei eksi — originaali järgi Kalevipoja laul metsa suliskuuelised laulikud l o o b. Ma võin muidugi siinkohal eksida, kuid mulle näib, nagu sisaldaks eesti lauliku tekst sedalaadi mõtet, mis ma siin ette tõin. Arvatavasti saadetakse mulle enne trükkimist tekst ja tõlge näha, mille põhjal muidugi selgub, kumb meist selles küsimuses rappa on sattunud, kas tõlkija või mina tühipaljas. 4) Wiedemanni arvustuse lõpuosa härra pastor Ahrensi grammatika kohta ei ole Sa mulle veel saatnud. Esimest osa lugesin ma tähelepanemisega ja elava huviga, seepärast tahaksin heameelega võimaluse korral ka lõpuosa tundma õppida[6]. 5) Palun, kui Sul võimalik on, mulle parajal juhtumisel see leht saata, kus härra Jegor v. Sivers Õpetatud Eesti Seltsi „Toimetusi" olevat arvustanud, nagu ma seda hiljuti „Inlandis" avaldatud koosolekuprotokollist lugesin[7]. Lõpuks 6) pean ma tähendama, et niihästi Sinu kui ka varemini Schiefneri poolt lubatud soome ajakiri, mida mulle kui Soome Kirjanduse Seltsi korrespondeerivale liikmele pidi saadetama, kuni tänase päevani pärale pole jõudnud[8]. Sellest pean ma järeldama, et nimetatud Selts esiletunginud vesivõsu

vaikides oma tüve küljest jälle maha on lõiganud, et selle asemele uut viljakandvat oksa saaks pookida.

Seega lõpetan ma oma lihavõtte-epistli ja loodan — kui jumal tahab — järgmise veerandaastase vaheaja järele Sulle ühe mõistlikuma kirja kirjutada, enne seda aga Sinu käest veel rõõmustava teate saada, et *vana Hall* Sind maha on jätnud.

Ela hästi ja jää endist viisi heasoovlikuks

oma

Kreutzwaldile.

1. *äskulaabid* — arstid, sõnast Asklepios (kr.). Aesculapius (lad.), arstiteaduse jumalus muinaskreeka mütoloogias.

2. *muusikaline köstriraamatukene*, s. o. Torma köstri Adam Jakobsoni raamatukene „Torma mängukoor". Tartu, 1856, mis sisaldas ülevaate Torma muusikakoorist koos korjanduslehega koorile toetuse kogumiseks.

3. *Eesti rahva ennemuistsed jutud*, vt. kiri 65, viide 7.

4. *pensum* (lad.) — (määratud) ülesanne.

5. Vt. kiri 113, viide 1.

6. Vrd. kiri 147, viide 3.

7. J. v. Siversi (vt. kiri 58, viide 1) arvustus ÕES-i Toimetuste kohta ilmus ajakirjas „Blätter für literarische Unterhaltung", vrd. Inland 1856, vg. 189.

8. *soome ajakiri*, s. o. Soome Kirjanduse Seltsi poolt väljaantav ajakiri „Suomi".

KIRI
ELIAS LÖNNROTILE

ELIAS LÖNNROT.
G. Budkowski lito 1845.

151. KREUTZWALD LÖNNROTILE.

[20. veebr. 1851.]

Kõrgestiaustatud härra ametivend!

Teie huvitav kiri 4. jaanuarist u[ue] k[alendri] järele, mille sõber Sachssendahl minule saatis, annab mulle meeldivat põhjust Teile mõni rida kirjutada ja seeläbi meie lennul tehtud isiklikku tutvust kinnitada, seda enam, et me ühe ja sellesama leivateenistuse juures ka ühesugust armastust sellesama kõrvaltegevuse ja uurimiste vastu tunneme.

Nagu Teie Sachssendahli kirjast kuulsite, olen ma juba mõnda aega säärase mõttega käima peal, eesti Herkulese, *Kalevipoja* kohta leiduvaid muinasloo katkendeid võimaluse korral üheks tervikuks kokku sulatada. Kuigi ma ise küll üsna palju vaeva olen näinud, et enam kui 25 aasta vältel rahvasuust kõike sellekohast materjali kokku korjata ja nüüd suuremalt jaolt ka kõik need katkendid minu käes on, mis teiste poolt siin-seal vägimehe tegude kohta kirja on pandud, siis puudub seejuures ikkagi veel nõnda palju vahelülisid ja episoode, et vähemalt esialgu küll võimalik pole lugu omaette tervikuna publiku kätte saata. Minu unustamatu kallis sõber Faehlmann, kes ei võinud arvata, et tema eluõhtu nii lähedal on, ei jätnud oma mälestuste rikkalikust varasalvest midagi kirjalikku maha, mistõttu meile aga muinasloo ahelikust olulised lülid kaotsi on läinud, mida enam uuesti asendada ei saa. Kohe pärast Faehlmanni surma saatsin ma üleskutse nendele meie Õpetatud Eesti Seltsi liikmetele, kes Faehlmanniga sagedasti kokku puutusid ja tema jutustusi kuulsid, kus ma palusin mulle

teatada, mis neil Kalevipojast iganes meelde on jäänud. Paraku ei võinud ükski — peale Sachssendahli — minu palvet täita [1], nõnda et mul enam lootustki pole Faehlmanni *Kalevipoja*-lugude tsüklist midagi kätte saada. Mis nüüd puutub eriti vägimehe ujumisereisi Eestimaa rannalt Soomemaale, mille kohta Sachssendahl Teie käest eraldi teateid päris, siis sattus see episood hiljem õnnekombel üsna täielikult minu kätte. Tähendatud lugu kuulub kangelasest nooruki varasemate elujuhtumiste hulka, mis varsti pärast vana *Kalevi* surma aset leidis. Keegi soome tuuslar (*soome tark*) oli sel ajal, kui poegi juhuslikult kodus polnud, nende ema ära röövinud, kuid jumalad võtsid abitu naise appihüüdmist kuulda ja läkitasid oma käskjalad piksenoole kujul hädalist aitama. Kõuekärgatusest uimastatud röövel langes maha ja Kalevi naine moondati kiviks. Nõnda seisab ta veel tänapäevalgi seitse versta Tallinnast ühel mäenõlvakul *Iru ämma* nime all, kusjuures teekäijad, kes esimest korda Tallinna lähevad, *ämma* sel kombel peavad teretama, et nad oma kübara peast võtavad ja *ämmale* pähe panevad. Õhtul tulevad pojad kolmekesi koju ja märkavad ema kadumist; et aeg aga juba hiline, siis heidavad mõlemad vanemad pojad pärast õhturoa võtmist puhkama. Mitte aga kõige noorem vend. Tema oli paari päeva eest soomlase paati lahel ristlemas näinud, nagu välk sähvatab talle pähe mõte, et võib-olla on tuuslar ema röövinud; ilma et ta vendadele oma ettevõtmisest sõnagi lausuks, hüppab ta lainetesse ja ujub Soome poole. Umbes kesköö ajal jõuab ta ühele saarele, kuhu ta end nõjatab väsinud liikmeid puhkama. Noore piiga laulu-hääl, mis öövaikusest ta kõrvu kostab, äratab tema tähelepanemist. Dialoog-laulu katkend. Seejärel segab tütarlapse kasuisa nende kokkusaamist. Kas kehaline ühendus aset leidis, seda ei öelda, kui aga neitsi kuuleb, et tema armsam on vana *Kalevi* kõige noorem poeg, siis kukutab ta enda merde ja saab surma. (Ma jutustasin kõike nõnda pikalt-laialt seepärast, et Teile kätte näidata selle loo sugulust *Kullervo* ja tema õe vahelise episoodiga. Kuigi eesti lugu venna ja õe vahelisest veresugulusest midagi ei räägi, siis paistab ometi iseäralik olevat, mispärast tütarlaps surma läheb, kui ta oma armsama kohta teada saab, et see on vana Kalevi poeg.) Meie kangelasest nooruk nähtavasti ei võta piiga surma eriti südamesse, vaid jätkab pikema jututa oma ujumiseteekonda ja

jõuab päevatõusu ajal Soome randa. Tuuslari paat seisab merekäärus. *Kalevipoeg* tõttab nüüd tuuslari koju, kes oma nõiakunsti appi võttes vastu püüab panna ja peotäie õhkupuhutud sulgi sõdalasteks moondab, kuid Kalevite kange võsu lööb enne kõik need esilenõiutud sortsi-soerdid maha ja seejärel ka meistri enda. Nüüd tuuseldab ta maja läbi, ei leia sealt aga oma ema. Tuli teeb hoone maatasa. *Kalevipoeg* asub tagasiteele. Ühe mäe juures näeb ta sädemeid kerkivat, seal peab sepikoda olema. *Kalevipojal* pole veel mõõka; ta läheb sepa juurde, et endale mõõka valmistada lasta. (Nüüd järgneb pikk episood kangelase mõõgaproovimisest jne.) Pärast kaubalesaamist kutsub sepp *Kalevipoja* lõunat sööma, ohtrasti tarvitatud märjuke teeb aga keelepaelad lõdvaks. Kalevite võsu kõneleb hooplevalt oma öösisest juhtumisest saarepiigaga, kes oli sepa vanema poja äravalitu; tõuseb verine tüli, kus sepa poeg maha lüüakse. Seejärel neab vana sepp omatehtud mõõga ära: „*Su verehimu ei pea enne kustuma, kuni kandja verda saad valama!*" — Nõndaviisi sai mõõk sajatuseväärse ülesande, et ta oma kandja pidi hävitama, mis siis hiljem — nagu lugu räägib — ka tõesti täide läks.

Seejärel kui ma nüüd endal lubasin Teile eeltoodud muinasloo katkendi ümber jutustada, palun Teilt ühtlasi järgmises asjas sõbralikku nõuannet. Ühel käigul Pihkva kubermangu 1849. aasta suvel läks mul õnneks jällegi mitmeid vanu rahvalaulusid kätte õngitseda, kushulgas üks on iseäranis tähelepandav ja olevat lauliku selgesõnalist kinnitust mööda ühe kadumaläinud terviku katkend. See fragment, mis mul olemas, jutustab vanemate leinast oma lainetes uppunud tütre pärast; seal siis tuuakse ära ühes pikas dialoog-laulus ema kõnelus tütre vaimuga, kes talle lainetest vastab. Viimane trööstib ema muuhulgas ka järgmiste sõnadega, mis üht sagedasti ettetulevat mõttekäiku kordavad:

Ära ikke, eidekene,
Ära tänni, taadikene!
Merella on minu koda,
Laine all mul sala tare,
Kalevid mind kiigutavad,
Sulevid mind suigutavad.

Mida arvate Teie säärase *licentia poetica* kohta, kui ma nüüd selle ilusa laulu *Kalevi*-loosse sinna kohta sisse põimiksin, kus neitsi vabatahtlikult surma läheb[2]? Kuna eelnevas proosaloos *Kalevipoja* ja piiga vaheline laul juba niikuinii värssides on antud, siis ei märkakski seda keegi, kui nüüd säärane vaimu kõneluski samuti laulu kujul vahele saaks põimitud. — Mina isiklikult arvan päris kindlasti, et meie praegusest eesti *Kalevipoja* proosaloost varasematel aegadel rahvasuus küll nii mõndagi ka laulu kujul pidi leitama, kuid nende barbaarsete mõjude tõttu, mis meie rahva lauluvara pihukspõrmuks tegid, võisid ka sedalaadi laulud juba ammugi hävineda, või siis hingitseb siin-seal veel mõni armetu, tervikust hoopis lahtikistud riismeke, mida küll vaevalt keegi enam selleks saab tunnistada, mis see katkend omal ajal tegelikult olnud. Pihkva kubermangus elavad eestlased, kes nähtavasti katoliku usust kreeka kirikusse üle on läinud ja praegusel ajal oma keele poolest lausa Paabeli torni ehitamist järele aimavad, on laulude kogujale ometi äraarvamata suure tähtsusega. Kui mind ametikütke mitte nõnda kõvasti kinni ei peaks ja mul võimalik oleks selle rahvakese hulgas pikemat aega vabalt ringi liikuda, siis läheks mul kindlasti korda veel nii mõndagi tähelepandavat laulu päevavalgele tuua. Eestimaa Kirjanduse Seltsi poolt väljaantud „Estnische Volkslieder" 1. vihk A. Neusi tõlkes sisaldab ka paar näidet pihkva eestlaste lauludest, samuti avaldasin minagi sellekohaseid proove Tartu Seltsi „Toimetuste" ühes vihus[3]. Kuid oma hilisemate leidude põhjal pean ma küll arvama, et sealt veel vägagi palju ilusat kätte võiks saada. Oleksin ma seda tookord teadnud, kui Teie Võrul käisite, siis poleks Te siit küll nii hõlpsasti minema pääsenud, vaid ma oleksin Teid nõnda kaua pinninud, kuni Te ühe rännaku pihkva eestlaste juurde ette oleksite võtnud. Kahjuks pole meie nooremal generatsioonil selle ala vastu vähematki huvi, muidu oleks ju seesugune asi koguni lihtne, kui paar eesti keelt oskavat muusade jüngrit oma suvist vaheaega sääraseks käiguks kasutada võtaksid[4].

Et nüüd lõpuks jälle *Kalevipoja* juurde tagasi tulla, siis olen ma nõuks võtnud kõik mulle tuntud katkendid ühte käsikirja kokku koguda, nii et see materjal — kui mind ükskord enam ei peaks olema — vähemalt teistele kasutamiseks alale jääks. Kuid suur ükskõiksus isamaa- ja rahva-asjade vastu on

mult võtnud igasuguse lootuse tarvilikkude vahelülide saamiseks, miska olemasolevaid aukusid täita. Juba pikema aja jooksul olen ma kirjutanud terve hulga kirju säärastele inimestele, kellelt ma küll ses asjas näpunäiteid oleksin tohtinud loota, kuid osa neist kas ei vastanud mulle sugugi või siis tõrjuti mind tagasi õige lühida seletusega: järelepärimine ei tasuvat üleüldse vaeva, sedalaadi lugudest ei teadvat inimesed enam kõige vähematki ja nõnda edasi. Pihkva eestlaste hulgas leidsin ma üheainsa isiku, kes jutustas paar kangelase mulle juba varem tuntud elujuhtumist; teised ei teadnud aga ükski asja kohta muud pajatada, kui et vanades lauludes mõnikord *Kalevi-* ja *Sulevipoja* nimi ette tulevat. Keegi vana naislaulik, kes õige palju sääraseid laulusid tundnud, olevat kolme aasta eest surnud. Ka teiste rahvamuinaslugude kohta polnud võimalik pihkva eestlastelt midagi nimetamisevääarset kätte saada, kuid seda rohkem leidsin ma sealt nõiasõnu, kushulgas nimelt ühed ussisõnad on väga lähedalt sugulased ühe soome lauluga, mille kõrval kõik minu varasemad Eestimaalt korjatud ussisõnad ainult fragmendid näikse olevat. Hiljuti sain ma ühe maamõõtja lahkel kaasabil terve hulga sääraseid nähtavasti poolikuid nõiasõnu Viljandimaalt, kus paganluse jäljed kõige kauemini alale on jäänud[5]. Nende hulgas on huvitavad sõnad, mis olid vastavate ohvriandide viimise puhul kevade-, suve- ja sügisejumalusele pühendatud; paraku on aga hilisemad kristluse mõjud neile oma jälgi jätnud ja seega muistne ilme rikutud. Nõnda näituseks on enamasti kõigisse neisse sõnadesse ka ühe „vägeva Siioni ingli" nimi sisse põimitud. Kõige suuremat tähelepanemist väärib neis Viljandimaa teadetes ka omamoodi kronoloogiline järjekord, kus kindla vahejoonega eraldatakse kolm perioodi ja nimelt: 1) *vana Taara- või lepingu-usu aeg*, 2) *munga-usu aeg, kus kirikutes ladina keelt loeti*, ja 3) *meie usu aeg*. Munga-aja kohta öeldakse ühes teates: „*Mungad kartsid neid lepingu-usu tarku väga, kes neist kavalamad olid, palveid ja sala-ohvri sõnu mõistsid, ja kui üks seesugune tark kohtu alla sai, anti temale ikka õigust, ehk tal ka kõverus oli, sest vereohver oli kõik asjad lepitanud.*" — Selle vereohvri kohta kõneldakse teises kohas, et peremees, kes tahtis oma põldudele *Taara* õnnistust kätte paluda, pidi parema käe keskmisest sõrmest kolm tilka verd põllumulla sisse matma. *Lepingu-usu* ajast leidub mitmeid sõnu, mis meile paganausku

nii mõneski tükis valgustavad. Kui ma kunagi mahti saan, siis tahan katsuda nende näpunäidete varal üht ülevaadet kirjutada.

Kuulsin mõne aja eest, Schiefner Peterburis olevat nõuks võtnud soome „*Kalevala*" saksa keelde tõlkida. Oleksin lõpmata rõõmus, kui see mõte tõesti teoks saaks, sest siis võiksime meiegi armetud neist õiekarikatest pisut mett imeda.

Nüüd aga elage hästi! Kui Teil aega ja lusti peaks jätkuma, rõõmustage mind võimaluse korral mõne kirjareaga, või kui see kuidagi võimalik pole, siis talletage mulle vähemalt sõbralik nurgake oma mälestuses [6].

Teie

Teid kõrgesti hindav ja tõsiselt austav

Kreutzwald.

Võrul,
20. veebruaril v[ana] k[alendri] järgi,
1851.

1. Sachssendahli materjalid „K-poja" kohta on tundmata.

2. *licentia poetica* (lad.) — luulevabadus.

3. Vt. kiri 4, viide 2.

4. *muusade jüngrid*, s. o. üliõpilased.

5. *maamõõtja lahkel kaasabil*, s. o. J. Lagose kaasabil, vt. kiri 44, viide 2.

6. Nagu Kr. „K-poja" 1. trüki eessõnas märgib, ei saanud ta oma kirjale vastust.

KIRJAD
ANDERS JOHAN SJÖGRENILE

A. J. SJÖGREN.
Kaasaegne lito.

152. KREUTZWALD SJÖGRENILE.

[15. V 1851.]

Kõrgestisündinud härra riiginõunik ja rüütel,
Kõrgesti austatav härra akadeemikus!

Palun lubage ka ühele mittekeeleuurijale voli tohtida pisut Teie käsitöös käperdada ja eesti sõna *natuke* kohta oma märkused ette tuua [1]. Ma ei oskaks Teid härra von Köppeni kaudu lahkelt läkitatud brošüüri eest paremini tänada, sest vaikimise kaudu vastamine ei ole minu loomuses [2]. Et ma eesti keelega tegemist teen paljast asjaarmastusest, teadusemeeste grammatikaliste ja ortograafialiste piigimurdmiste vastu huvi ei tunne, vaid laulan, nagu nokk kasvanud, siis ei tohi Teie minu seesugust suurt paturegistrit mitte mingi kunstikohase mõõdupuuga mõõta. — Kuigi ma selles täiesti kindel olen, et soome õigekirjutust tuleks juba tema järjekindluse pärast senisest eesti keele omast paremaks arvata, olen ma praktikas ometigi jäänud vanaviisi sõrkimise poolehoidjaks, nagu Teie „*Lenorast*" lahkesti võtate näha [3]. Mõne aasta eest katsusin ma soome ortograafias paar pisukest asja trükkida lasta, mis aga ilmsüüta pidid haritud ja harimata lugejate poolt nii palju taganurka lükkamist ja kuklakõmmusid kannatama, et mul lust edaspidisteks katseteks alatiseks kadus. Härra pastor Ahrensil peab tema ümbruskonnas olema üks iseäranis õnnestunud lugejatõug, kuna tema kinnitust mööda sealsed eestlased loevad „*Toomas Westenit*", ilma et m u u d e t u d ortograafiat raamatukeses märkaksid [4]! —

Juurdepandud märkustes olen ma õigekirjutamises soome keele järgi käinud, nõnda nagu seda ka Ahrens ja Wiedemann teevad.

Peaksid mul Teie „Märkused" jne. veel kord lugedes uued kahtlused tõusma, siis võite peatselt sama laadi kritiseerimisi kuulda saada. Mul on kahju, et ma pole saanud Teie „Neue ehstnische Uebersetzungen der Bacmeisterschen Sprachprobe",[5] kuna äratrükk juba otsas olevat. Aga — vabandage minu pealetükkivust! — võib-olla saate Teie mulle saata selle bülletääni numbri, milles kirjatükk sees on?

Lubage, et ma kinnitan kõige paremat austust, millega mul au on alla kirjutada kui

Teie kõrgestisündinu

alandlik

Kreutzwald.

Võrul,
15. mail 1851.

1. Kõne on Kr-i kirjutusest „Bemerkungen über das Ehstnische Wort natuke" (Märkused eesti sõna natuke kohta), mille Sjögren avaldas Vene Teaduste Akadeemia ajakirjades „Bulletin historico-philologique". T. IX (1852) ja „Mélanges Russes". T. II, lk. 23—25.

2. *brošüür*, s. o. Sjögreni kirjutus „Bemerkungen zu dem Aufsatze: Neue ehstnische Uebersetzungen der Bacmeisterschen Sprachproben" (Märkused kirjutuse juurde: Bacmeisteri keeleproovide uued eestikeelsed tõlked). Bulletin historico-philologique. T. VIII (1851) = Mélanges Russes. T. I, lk. 615—642; ka äratrükk, mille ta Köppeni kaudu Kr-ile saatis.

3. „*Lenora*", vt. kiri 95, viide 6.

4. „*Toomas Westen*", vt. kiri 106, viide 4.

5. Tõlkes: „Bacmeisteri keeleproovide uued eestikeelsed tõlked". Bulletin historico-philologique. T. VIII (1851) = Mélanges Russes. T. I, lk. 510—585.

153. KREUTZWALD SJÖGRENILE.

[25. IX 1851.]

Kõrgestisündinud härra riiginõunik ja rüütel,
Kõrgesti austatav härra akadeemikus!

Ärge arvake minu ebasündsat vaikimist tänamatuseks, et ma Teie sõbralikud read 4. juunist koos läkitatud brošüüridega siiasaadik vastamata jätsin. Hiljemini sain ma Teie Разборʼi Wiedemanni votjaki keele grammatika kohta koos 21 äratrükiga minu märkustest sõna *natuke* juurde [1]. Võtke seega neljakordse kingituse eest vastu minu otsekohene tänu ja juurdelisatud märkused minu tänulikkuse tõenduseks hariliku kannatlikkusega [2]. Nõnda nagu eestlasel kombeks on hilinenud külaskäiku sellega vabandada, et ta varem polevat tulla saanud külakosti puudumise pärast ja ta tühja käega tulla polevat tahtnud, nõnda oli lugu minugagi. Teie „Bemerkungen zu den Bacmeisterschen Sprachproben" läbi järelemõtlemisele virgutatud, leian ma seda ja teist, mis eesti seisupaigast mõnikord teistele arvamistele viib, ja siis ärge pange mulle pahaks, kui ma need otsekoheselt välja ütlen. Mul on südamel veel paljugi, mida tahaksin ära öelda, nii pea kui juhtumisi jõude aega ja Teie poolt andeksandmist leian, et ma Teid edaspidigi tohin oma võhiku loraga tülitada.

Lubage mul kinnitada iseäranis suurt austust, millega mul on au alla kirjutada kui

Teie kõrgestisündinu
alandlik
Kreutzwald.

Võrul,
25. septembril 1851.

1. *Разбор*, s. o. Sjögreni poolt koostatud „Разбор сочинения г-на Видемана под заглавием: Grammatik der wotjakischen Sprache" (Härra Wiedemanni teose „Votjaki keele grammatika" arvustus) äratrükk teosest „Девятнадцатое присуждение учрежд. П. Н. Демидовым наград". Санкт-Петербург, 1850, lk. 105—123. — Wiedemanni kõnesolevale teosele määrati pool Demidovi preemiat ja see ilmus trükist Tallinnas 1851. a.

2. *juurdelisatud märkused*, s. o. „Einige sprachliche Bemerkungen" (Mõningad keelelised märkused), mis jäetakse siin avaldamata.

[26. X 1851.]

Kõrgestisündinud härra riiginõunik ja rüütel,
Kõrgesti austatav härra!

Teie austatud kirjale 19./31. oktoobrist k. a. vastates on mul au Teile seega teatada, et minu kirjatükk — nagu eelminegi — Teile läkitati mõistagi ainult privaatselt, ja et mul kogunisti pole pähe tulnud Teiega literaarsesse võitlusesse astuda, sest ma mitte üksnes ei tunne oma nõtrust, vaid arvan, et olen Teile juba varem ütelnud, kuidas ma ilma põhjalikuma asjatundmiseta ainult asjaarmastusest eesti keelega tegemist olen teinud ning sel puhul rahvaelust mõnda omapärast tundma õppinud. Kui Teie seepärast leiate, et minu jalust nõder lapsukene enneaegse või värdja tunnismärke kannab, siis visake ta kaasatundva pilguga oma paberikorvi ja laske ta seal hallitada! Ainult üht ärge mõistke seejuures valesti, nimelt head tahtmist, millega Teile see kingitus toodi. Härra Ahrensiga ei tohi Teie mind võrrelda, kuna see tuline kangelane päeval ja öösel löögivalmis piigiga oma postil seisab ja vahetevahel nagu Mancha rüütel äkki tuuleveskite peale tormab, keda ta hiiglasteks peab[1]. — Nõnda siis veel kord, härra riiginõunik! ma ei ole Teile vaenukinnast heitnud ja olen täiesti võimetu Teiega võitlusesse astuma, tean sedagi, et minu poolt teatavaks tehtud tühjatähjast ei saa asjale mingit tulu tõusma, *ergo*: ma vaikin ega tülita Teid edaspidi säherduste asjadega enam[2].

Mul on au austusega alla kirjutada kui

Teie kõrgestisündinu
kõige sõnakuulelikum teener
Kreutzwald.

Võrul,
26. oktoobril
1851.

1. *Mancha rüütel* — vihje kuulsa hispaania kirjaniku Miguel de Cervantes Saavedra (1547—1616) romaanile „Don Quijote de la Mancha“ (ilm. 1605).

2. *ergo* (lad.) — järelikult.

[2. III 1852.]

Kõrgestisündinud härra riiginõunik,
Kõrgesti austatav härra akadeemikus!

Asjatalituste kirjus kihinas on Teie $\frac{\text{28. jaanuaril}}{\text{9. veebr.}}$ k. a. kirjutatud austatud ridade kättejõudmisest peaaegu neli nädalat mööda läinud, ilma et mul võimalik oli Teile kosta ja kõige otsekohesemalt tunnistada, kuidas Teie oma märkimisevate põhjendustega olete mulle selgeks teinud, et Teie seletus *vikerkaare* kohta on igas punktis täiesti õige ja mina eksiteele olin juhtunud. Sellejuures heitsite Teie kui suuremeelne võidumees minu nõtrusele armu ja tegite mu seega iseäranis tänuvõlglaseks. Oma tänulikkuse tõenduseks tahan ma Teile edaspidigi, kui vaba aega ja võimalust peaks juhtuma, mõnda minu pekstud põhust pakkuda, ette nähes Teie õiglast heatahtlikkust. *Juuksed* asjas on Teil täiesti õigus, et seda on nõnda kirjutatud ainult vana-rada-tammumise mõnuks, sest harjumise läbi on see pärispatt sõrmedes. Tallinna eestlane ütleb *iuksed*, tartlane *hiuksed*, ja kummalgi ei ole sõnas venitatud u-d. Samuti õigus on Teil märkusega vokaalharmoonia kohta eesti keeles, selle kõla ei ole rahvasuus mitte igalpool nagu praeguses raamatukeeles kustunud, ennemini vastupidi, mõnes paikkonnas astub ta loomulik-vabas igapäevases elus teravasti esile, kuna seal, kus mina oma noorpõlve ära elasin ja esimesi keelekõlasid kuulsin, teda küll harva kuuldub; seevastu tuleb Järvas ja Harjus *kähar* asemel *kähär*, samuti *lähäb* jne. ette. Et see vokaalharmoonia vanemal ajal palju laialdasem kui praegu olnud, selle kasuks võib hulga näitusi ette tuua: ma tuletan siin üksnes meelde — *rätt*, *räti* ja *rätte*, kus ma Alutaguses varem üleüldiselt *rättä* kuulsin, samuti *läpätama*, *läppäma*, kus nüüd raamatukeele järgi *läpatama* ja *läppama* räägitakse. Iseäranis esiletorkavalt on seda vokaalharmooniat mõningais vanemates rahvalauludes ära tunda ja mina ei ole siin vähem kui teised patustanud, neid vahel raamatukeelt mööda b a l h o r n i s e e r i d e s. Praegu on vokaalharmoonia kõige predomineerivam pihkva eestlaste juures, kus

raamatukeel ei ole veel pattu teinud, seevastu Peterburi kubermangu eestlased (konfessiooni poolest luterlased) ei lähe keele poolest meie tartlastest lahku ja on nagu needki lauludest ja muinaslugudest lagedad. Et minu kadunud sõber Faehlmann ägedalt vokaalharmoonia vastu sõdis, sündis just sel põhjusel, et ta üheainsa piirkonna keelt, mis talle tuttavaks saanud, üleüldiseks rahvakeeleks pidas ja selle väga mitmesuguseid lahkuminekuid ei tundnud. Oleks talle osaks antud läbi rännata kogu Eestimaa ja Liivimaa eestlaste ala, nagu ta mõtet mõlgutas, siis oleks ta mõndagi teisiti leidnud.

Lubage mulle siin veel üks küsimus. Kui peaks juhtuma, et ma kord vana Boecleri *curiosa* kallale asuksin ja need Teie poolt äratähendatud viisil praegust rahvausku silmas pidades läbi töötaksin, kas Te arvate, et saaksite säherduse töökese Akadeemia vahetalitusel maailmavalgele aidata[1]? Muidu pole mul ühtki teed, sest meie provintsides selleks vaevalt kirjastajat leitakse. — See, kel meie pool nii palju vara ei ole, et ta säherdusi ettevõtmisi võiks omal kulul trükki panna ja hiljem makulatuurina ära tarvitada lasta, ei tohi selle peale mõelda.

Lubage mul kinnitada kõige otsekohesemat austust, millega ma ikka jään kui

Teie kõrgestisündinu

alandlik

Kreutzwald.

Võrul, 2. märtsil 1852.

1. *curiosa* (lad.) — haruldused, kurioosumid. — *Boecleri curiosa* — vt. kiri 47, viide 4.

156. KREUTZWALD SJÖGRENILE.

[6. V 1852.]

Kõrgestisündinud härra riiginõunik,
Kõrgesti austatav härra!

Teie sõbraliku läkituse vastamise lükkasin ma edasi selle nõuga, et kauemat aega tagasi lennukalt loetud Boecleri *curio-*

sat hoolikamalt vaadata, teda selle poolest läbi uurida, kas ma võiksin neid Teie soovide kohaselt täiendada. Kuna siin kohapeal ühtki „*Scriptores rerum Livonicarum*" eksemplari kõige otsimise peale leida ei olnud, pidin ma pöörama väljapoole, kuid paraku ei ole siiasaadik minu palumist täidetud[1]. Vahepeal on aga Liivimaa Tervishoiuvalitsus mulle kaela ajanud ühe ämmaemandate raamatukese ümberpanemise, mis esialgu mõnda aega kõik minu vähesed priid tunnid nõuab ja kavatsetud tegelemise härra Boecleriga edasi lükkab[2]. Kui vanahärra kord rabamisele tuleb, siis ei jää Teie ilma teradest, mis aga vaevalt nõnda valmilt ja rikkalikult pudenevad, et neid turule saab kanda. Või me peaksime Schilleri epigrammi „Kant und seine Ausleger" ümber pöörama ja kärumeeste toimetatud tööd kuningale üle andma, kes kogutud ja puhastatud maanteetolmust üht isesugust portselani-massi fabritseeriks[3]. Tahate Teie kui majesteet minu vee sees üht healõhnalist taime liguneda lasta või, nagu asjade alguses, ainult oma vaimugi vee kohal h õ l j u d a lasta, siis tuleks ehk sellest midagi välja? — Heameelega tahan ma Teile toormaterjali muretseda ja Teile kõik mulle eesti rahvaelust k o l m e k ü m n e aasta eest tuntud ja Boecleriga seotud faktid refereerida. Looge neist kildudest, nagu hiljuti märkustest *vikerkaare* kohta, üks nägus tervik[4]! Loomisega ühenduses tuleb mul midagi meelde, mida ma kaua olen südamel kandnud ning nüüd Teie lahkel loal tahan Teile ette tuua. Eesti verbid *lööma* ja *looma* kõlavad imperfektumis mõlemad *lõin, lõid, lõi,* kuigi Hupel ja piiblitõlge viimase jaoks *loin, loid* ja *loi* annavad. Uuem raamatukeel on Masingu ajast peale hakanud sõnast *looma* ehtsa rahvakeele järgi *lõin, lõid* ja *lõi* ja sõnast *lööma löin, löid* ja *löi* kirjutama, kus lahkuminek seisab ainult ö-s ja Masingu poolt tarvitusele toodud o ja õ vahepealses õ-häälikus. Kuigi täiesti tähele panemata jätta need patud, mis on viisiks meie trükiladujatel, kes kõige hoolikamalt kirjutatud käsikirjade ja kahe- ning kolmekordsete korrektuuride kiuste harilikult mõlemad kirjamärgid, ö ja õ, teineteisega ära vahetavad ning seega lahkumineku silma jaoks kustutavad, on mul veel teisigi kõhklemisi. Küsitav on, kas Hupeli ja piibli vorm *loin, loid* ja *loi* on õige? Eesti keeles öeldakse uue põllumaa tegemise (sõrru põletamise) korral ka *looma* — nii nagu Schaffen — ja kentsakas küllalt, siin öeldakse imperfektumis: *mina loosin, sina loosid, tema loos,*

sama imperfektum on verbil, kui teda kangaseadmise kohta tarvitatakse; kust see tuleb, et seesama sõna maailmaloomisetöös erineva kuju võtab? — — Analoogiat mööda peaks uskuma, et esimene piiblisalm — *Algmises loi* (hääldamise järgi *l õ i*) *jumal taevast ja maad* — võiks käia: *Algmises loos jumal taeva ja maa.* Teie teeksite mulle suure heateo, kui Te juhtumise järjel kas *privatim* või avalikult mulle o m a arvamise selle imeliku asjaloo kohta avaldaksite?!

Teie keeleliste märkuste eest tänan ma väga. Teil on kõigis punktides täiesti õigus. Pea-komistuskiviks minu *konn*-sõnast *kõndima* tuletamisel on *d*, seda saatuslikku konsonanti ei saa ma teelt koristada, seega jääb *kont* kui kõvem asi paika pidama. —

Honorariga, mida Akadeemia autorile priieksemplaridena pakub, olen ma täiesti rahul, sest juba poolestki jätkuks[5]; vaevalt on kellelgi rohkem kui tosin tõelist, s. t. õiget sõpra ja kui ta igaühele saab oma vaimusünnitusest ühe portree anda, mida rohkemat on tal vaja. Kes meie juures kirjutamisest, nagu lind laulmisest, lusti ja mõnu ei leia, jätku see sootuks maha, sest kui tööala on see kõikidest kõige armetum. Kriitikused pargivad sul nahka *g r a t i s*, mida meie põhja kliimas ka põlata ei ole: see karastab. Et jälle Boecleri juurde tagasi tulla, siis loodan ma, — kui kord selle töö kallale jõuan, õpetatud maailmale seda tulu tuua, et olen eesti rahvaelust mõned omapärasused alal hoidnud, mis muidu koos minuga hauda läheksid. Kui vastik leivanuga meid viletsaid maapealseid vähem koormaks ja vabu vaimutiibu igast küljest ära ei kärbiks, siis võiksin ma küll enam kui ükski teine eesti rahva kohta avaldada, kuna ma tema keskel olen üles kasvanud ja tema omapärasusi lähedalt tunnen, aga minu ametitalituste ring ei anna mulle rohkem jõudeaega kui mõned öötunnid, mis ma unelt ära näppan.

Vitebski kubermangu eestlaste juures — nõndanimetatud Poola-Liivimaal — kannab maariba, kus eestlased asuvad, samuti nime *Saaremaa*, elanikud aga — *saare-rahvas*; nad ütlevad, et nende esivanemad olevat *Saaremaalt* praegustesse asupaikadesse sisse rännanud. Vitebski eestlaste keeleproove pole ma kõige vaeva kiuste saanud, kuigi ma sellepärast olen mitmesuguste isikute poole pööranud. Üks laulufragment, mis sealt pärit öeldakse olevat, on nii sulaselges tallinna murdes, et

ehtsuses kahtlema peab. Kindlasti oleks see huvitav ülesanne, kui keegi, kel asja vastu lusti ja armastust, külastaks keele ja kommete asjas nii Vitebski eestlasi kui ka isoleeritud eestlasi Ostrovi ja Opotška kreisis. Jah, isegi meie kõige lähemad naabrid Pihkva kreisis, kellega ma möödaminnes olen kokku puutunud, oleksid väärt lähemat tähelepanemist. Nad on ennemuistsest ajast p a l j u säherdust alal hoidnud, mis päris-Eestimaal on peaaegu jäljeta kustunud. Juba erksa rahvakese alahaljendav lauluvara üksi on tähelepanemist väärt!

Kõige austuse ja tõemeelse lugupidamisega

Teie alandlik

Kreutzwald.

Võrul,
6. mail vkj.
1852.

1. Vrd. kiri 13, viide 3.

2. *ämmaemandate raamatukene*, vrd. kiri 101, viide 4 ja kiri 103.

3. Schilleri epigramm „Kant und seine Ausleger" (Kant ja tema tõlgendajad): „Wie doch ein einziger Reicher so viele Bettler in Nahrung setzt! Wenn die Könige baun, haben die Kärrner zu tun". (Kuidas ometi üksainus rikas nii paljud kerjused toidule aitab! Kui kuningad ehitavad, siis on kärumeestel tööd).

4. *märkustest vikerkaare kohta*, vrd. Sjögren, Ueber die Bedeutung des ehstnischen Namens für den Regenbogen: wikkerkaar (Eestikeelse vikerkaare-nimetuse tähendusest). Bulletin historico-philologique. T. IX (1852) = Mélanges Russes. T. II, lk. 105—136.

5. Teaduste Akadeemia andis autoritele 25 priieksemplari.

157. KREUTZWALD SJÖGRENILE.

[6. II 1853.]

Kõrgestisündinud härra riiginõunik,
Kõrgesti austatav härra!

Kui Teie sõbralikud read mineva aasta 25. maist tänini vastuseta on jäänud, siis ei sündinud see muul kui sel lihtsal

põhjusel: Teid mitte varem kirjaga tülitada, kui ma Teile midagi kindlamat võin *Boecleriana* kohta teatada. Nüüd olen ma oma tööga nii kaugele jõudnud, et ma selle Teile lähematel nädalatel läbivaatamiseks ja läbikatsumiseks ette panen. Paraku on umbrohi käte all nii kangesti võrsunud, et sellest kergesti 6—7 trükipoognat võiks saada, ja küsitav on, kas Teie suudate oma küünidesse nii palju pekstud põhku ära mahutada? Ma andsin kõik, mis ma teadsin, ja toppisin vanahärra pekki täis otsekui jäneseprae ning rõõmustan meie heade eestlaste üle, et nad vanahärrat kusagil valetajaks ei tembelda. Kahtlemata lõikate Teie mõnda kui sündmatut ja üleliigset liigliha maha, selle asemel aga annate ääremärkustes siin ja seal vürtsikat rammuleent minu vee-supile maitseks juurde, nõnda et see isegi maiasmokka rahuldab. Mõned pisiasjad, mida hästi ära paigutada ei saanud, annan ma lühikeses lisas kaasa. Peaks Akadeemia lapse tõepoolest ristimisele viima (milles ma esialgu veel kahtlen!), siis lisaks nii ja nii paljudele priieksemplarides honorarile valib ta autori k a h t l e m a t a oma korrespondeerivaks liikmeks!! Juba mõnigi sai selleks magades, miks ei peaks minulgi mu vanadusepäevil säherdune ootamatu unenägu osaks saama! Eks ole? Teie omalt poolt aitate selleks õiglast viisi kaasa? — Soomlase ja eestlase veri on ühest kännust, kuigi üks praegu veel viiskudes, teine aga uhkelt saabastes käib.

Teie sõbralikkudest näpunäidetest — vana Boecleri „k r i i t i k a l i n e läbitöötamine" käsile võtta — olen ma kõrvale kaldunud, sest et kritiseerimine kord juba minu asi ei ole, vaid nagu sündinud metsalind, kes laulukooli pole saanud, siristan ma lihtsalt ainult oma tirilirit. Seda, mis eessõnas Boeclerist ja tema tööst räägitakse, ei ole ma näinud, sest mul polnud kusagilt võimalik „*Scriptores rerum Livonicarum*" eksemplari saada; alles paljude vaevanägemiste peale läks mul mullu sügisel lõpuks korda Faehlmanni pärandusest saada üksikud lehed, lk. 99 kuni 118, mis Napiersky talle töö trükkimise ajal oli läkitanud [1]. Kuna ma sellega oma peaeesmärgi kätte sain, ei näinud ma enam raamatu pärast vaeva. Teie võite ju sellesse puutuva, kui tarvis, juurde lisada.

Kuna saadetused Akadeemiale postimaksu-vabad on ja ma seni Teile härra von Köppeni vahetalitusel Akadeemia poliitilise osakonna kaudu olen saatnud, siis palun teatada, kas

Teie võib-olla teate mulle juhatada üht otsemat teed, mida mööda saadetused Teile ilma härra von Köppenit tülitamata kätte jõuaksid? Järgmisel korral võtan ma julguse Teilt soome ortograafia kohta eesti keeles nõu küsida[2], nimelt et Te aitaksite mind üle saada mõnedest kaksipidi mõtlemist sünnitavatest punktidest. Faehlmann on neid oma töös „Über estnische Orthographie" („Verhandlungen", viimane vihk) ilma sügavamalt asjasse tungimata liiga ülevalt alla ja pealiskaudselt puudutanud, nõnda nagu kogu tööst on enam haiget kui endist tervet meest tunda[3]. Minu meelest on kõikidest siiasaadik tarvitatud eesti ortograafia parandusekatsetest soome oma kõige ülemat tähelepanemist väärt oma suure lihtsuse ja järjekindluse tõttu. Härra pastor Reinthali poolt tarvitusele võetud k i i l u t u d tähtedega ortograafia (modifitseeritud Masingu oma[4]) on, nagu Teie minu õnnesoovikirjast Tartu universiteedile näha võite, läbi ja läbi ä p a r d a n u d, mistõttu ma peatselt lasen sellest vähese arvu eksemplare omas ortograafias trükkida[5]. Need ortograafia-võitlused olid põhjuseks, et R[einthal] oma presidendiameti Eesti Seltsis maha pani. Ma andsin talle tublisti tuld, sest ta oli ilma minu teadmata esiteks minu nime tiitellehel nimetanud, kuid sellest hoolimata endal arvanud õiguse olevat minu ortograafiat muuta. Kui Teie varsti ühe eksemplari minu kirjaviisis saate, on Teil kerge otsustada, kumb kahest ehtsat eesti keelt paremini edasi annab? Kuid minu viljatu lobisemine ei lase Teid juba liiga kaua tähtsama juurde, sellepärast elage hästi ja kirjutage mulle mõne reaga, kas ma oma värdjaspoja peatselt tohin Teile läkitada.

Kõige austusega

ikka Teie kõige ustavam

Kreutzwald.

Võrul,
6. veebruaril vkj.
1853.

1. Napiersky, vt. kiri 13, viide 3.
2. *soome ortograafia*, vt. kiri 42, viide 4.
3. Über estnische Ortographie (Eesti keele ortograafiast) VerhGEG II, 4 (1852), lk. 51—71.
4. Masing, vt. kiri 7, viide 2.
5. *minu õnnesoovikiri*, vt. kiri 47, viide 7 ja kiri 104.

[2. III 1853.]

Kõrgestisündinud härra riiginõunik ja rüütel,
Kõrgesti austatav härra akadeemikus!

Kõige otsekohesema tänuga Teile „*Scriptores rerum Livonicarum*“ 2. köite eelviimase postiga päralejõudmisest teatades, ei jäta ma mõningaid selle läbi tarvilikuks saanud muudatusi oma manuskriptis tegemata. Siinjuures saate Teie minu peolaulu kahes lahkuminevas kirjaviisis, s. t. härra pastor Reinthali ja minu ortograafia järgi; andke selle kohta otsus, kumb kahest eesti keelele lähemal seisab. Teil on täiesti õigus, kui Te eesti kirjaviisile p õ h j a l i k k u reformi soovite, kuna paikamine algusest peale rikutud riide kallal ei vii kuhugi, seda tean ma oma kogemusest öelda, sest et ma aastaid selle tõlplaste vankri ees kaasa olen sikutanud. Meie konservatiivsed leiavad vana ortograafia nii täiusliku ja otstarbekohase olevat, et nad imestavad, kuidas siin võiks veel midagi muuta katsuda. Nende arvamist mööda pole — sakslased välja arvatud — ühelgi rahval terves maailmas nõnda tublit ortograafiat kui 16. aastasajast pärit olev eestlaste oma. Ma ei suuda endale keelata mõnu läkitada Teile kaks poognat kõige uuemast eesti kooliraamatust, mis koolide tarbeks peab o r t o g r a a f i a t õpetama [1]. Seda töökest tuleb küll nii keele kui ka kirjutamise poolest ühtviisi alaealiseks nimetada, eestlane aga peab selle kargu najal õigestikirjutamise ära õppima. § 1 õpetuseks on „*Weiksed (!) ja sured kirja tähhed*“. *Weiksed* on mitmuse nimetav sõnast *weis*. Autoril on mõttes mõlkunud segane ettekujutus diminutiivist *weikene*, aga sellele mõtlemata, et väikene suurega vastakuti seatuna naeruväärt peaks näitama, ei mõistnud ta seda sõna isegi kirjutada, vaid tegi sellest veise, mida eestlane ainult mitmuse tähenduses tarvitab. Ma nägin 13. dets. Tartus üht korrektuurpoognat, juhtisin härra pastor Schwartzi tähelepanemist sellele jämedale vääratusele, aga, olgu jonnist või egoismist, ta jättis vea alles. § 7. „*Märgide selletaminne*“, *märk*, gen. *märgi* hoiab, nagu teada, akusatiivis esialgse kõva hääliku alles, aga meie härra autor ei näi teadvat, et sellest akusatiivist moodustatakse plurali genitiiv; ometi söandab ta

kooliraamatut kirjutada. Igal leheküljel võib pööraseid väärtusi kätte näidata, kuidas peaks aga vaene „lihtsameelne" säherdusest teaduslik olla tahtvast raamatust oma armsa emakeele üles leidma?!

Teie poolt soovitatud kaksikvokaalide lihtsustamist ¯ või ^ läbi olen ma juba mõned aastad enne Teie ettepaneku lugemist katseks proovinud, aga sellelt rajalt ära läinud; rahvaraamatute jaoks ei passi säherdused märgid, nad ajavad harjumata lugeja segadusesse, kuna nad teda ahvatlevad nõnda märgitud *ā*-d, *ō*-d, *ū*-d lugema *ä*-ks, *ö*-ks ja *ü*-ks. Kes hõlpu armastab, see võib sõnaraamatus ja sellesarnastes teadusemeeste jaoks määratud teostes säherdusi märke tarvitada. Nüüd kirjutan ma pika silbi järjekindlalt kahe vokaaliga, keskmise pikkuse ühe ja lühikese kahe konsonandiga, sellega koristatakse kõik komistuskivid teelt. Meie konservatiivid kirjutavad sõnad *sulle, villu, villi, õlle, vannutama, tänna* jne. jne. täiesti ühtviisi, nõudes lugejalt, et ta igaüht kahel kujul, ükskord lühidalt, teinekord keskmiselt pikalt loeks, nimelt sõnades *sulle* — dir ja der Feder, *villu* — kühl ja die Wollen, *villi* — das Getreide ja des Bläschens, *õlle* — des Strohs ja des Biers; *wannutama* — beeidigen ja walken; *tänna* — heute ja hierher. „Lihtsameelne", kes sellest õpetatud pudrust midagi ei taipa, hääldab toodud sõnu niiviisi: *sulle* — dir, *sule* — der Feder ja *suule* — dem Munde (viimast kirjutavad konservatiivid *sule*); *vilu* — kühl, *villu* — die Wollen, *villi* — des Bläschens, *vili* — das Getreide ja *viili* — der Feile (viimane on kirjatundjail nom. *viil*, kuid gen. *vili!*), *õlle* — des Biers (mitte *õle*, nagu härra Neus minu ortograafiat balhorniseerib) ja *õle* — des Strohs; *vannutama* — beeidigen, *vanutama* — walken, *tänna* (Hupeli *tännä* ei kuule tänapäeval enam kusagil) — hier[her] ja *täna* — heute. Sõnast *sõna* on kirjaväänajad, nagu teada, teinud *sanna, sõnumist sannumi*. Vanemate kirjameeste juures on sõnades *linna* ja *linna, minna* ja *minna* (Stadt ja Flachses, ka Bettlaken, gehen ja ich) veel kriipsuga konsonantide peal vahet tehtud, aga mõned uuemad kirjutavad täiesti ühtviisi *linna*, der Stadt ja des Flachses, *minna* — gehen ja ich, kuna ju lugeja mõttesidemest õiget tabab. Eestlane ütleb *linna, lina, minna, mina*; *sinna* ja *sina* kirjutatakse igalpool ühtviisi. Sellejuures on huvitav näha, kuidas koolitamata eestlane, kui ta ilma õpetajata ja õpetuseta pisut kirjutamist on

õppinud, loomusunniliselt õiget tabab; ta kirjutab järjekindlalt *mina, sina, tema, sõna* jne. ega lase end miskist eksitada. Kui meie õpetatud pastorite tähelepanemist sellele juhtida, siis kuuldakse: „Rumal talumees on rõõmus, kui ta ühe kirjatähe on paberile maalinud, laiskusest jätab ta teise konsonandi tegemata". Meie ei taha lähemalt uurida, k u m b pool siin rumal on! — Üksikutes asjades olen ma kahevahel, kuidas kirjutama peaks, näit. saksa Treppe'st pärit *trep* kõlab nii lühidasti, et tuleb kiusatus kirjutada *trepp*, samuti *tapper*; — kumb on õigem, kas *p* või *pp*? — Sama kahtlust sünnitavad mõned sõnad *t* ja *tt*-ga; ma panin konsonandid kahekordselt, kui lühike silp hääldamisel selgesti kuulda oli, kuid vastased kasutasid seda kohe ära, püüdes selles leida eksimist soome kirjaviisi vastu. Oleksin Teile väga tänulik, kui Teie juurdelisatud peolaulu põhjal võtaksite mulle selle kohta mõned viipamised ja näpunäited läkitada.

Minu peolaulust otsiksite Teie ilmaaegu luulelist hoogu või koguni poeetilisi pilte, ma paraku ei ole luuletaja, vaid proosaline argipäevanatuur, kes ainult nõnda palju poeetilist kevadesooja sai, et ajutiselt tardumisolekust ärgata. Seevastu ei saa Teie hoopis eitada laulus eht-eestilist elementi, ta on kodumaine, eesti keeles m õ e l d u d produkt, kuigi tema luulevääruus just kõrgemal ei seisa kui Neusi poolt väljaantud rahvalauludes. — Paar keelelist märkust lubate Teie mulle siin küll lahkesti. Salm 2, rida 7 seisab sõna *niuksed*, nagu Harjus ja Virus õeldakse *niused* asemel, see on mitmuse nimetav sõnast *nius*; *salvab* — salm 3, rida 5 ei seisa mitte riimi mõnuks, vaid on ehtne eesti keel, eestlane laseb oma idu h a m m u s t a d a, kuna sakslased lasevad teda a j a d a; *idu salvab maa sisse*, der Keim beisst in die Erde. Uusmoodustatud sõna *õpetuse-pide* Lehrbegriff'i jaoks tugineb sellele, et eestlane ütleb: „*meil on üks usu-pide*", — wir haben eine Glaubenshaltung (ein Glaubensbekenntnis). Üht eestlaste omapärast talitusviisi, mille abil allessündinud last püütakse tugevaks meheks kasvatada, nimetatakse *muisutama* (nagu *Boeclerianas* seda pikemalt selgitatakse); sellest on juttu salm 8, rida 8. Värsitegija laseb mõlemat riigivalitsejat e n n e nende sündimist eesti muinasloo hiiglaemal *L i n d a l* imetada ja taaralaste kaitsel *Kalevipojalt* kangust saada. Salm 10 tarvitab ümberpöördult ära ühe tuntud vanasõna, nimelt *Ema pistab lapsele*

nisa suhu, aga ei pista meelt pähe; kuid meie *Alma mater* [2], *rinnapistja*! k o o b l o o v a l t (*loimetab*) lastele ka meele pähe. *Loimetama* on iseäranis ilus järgmises tähenduses: *Juba loimetab koitu taeva servas* — loova-varjundi on sõna silmnähtavalt saanud sõnalt *looma*. *Vingule* juures, salm 12, rida 4, ei tohi Teie ei karmu ega vingumist taga pärida, vaid „rõõmukära"; viimases tähenduses tarvitatakse sõna Virumaal väga sagedasti, näit. *meil peeti suurel vingul pulmad*, s. t. meil peeti pulmad suure rõõmukäraga. Kogu laulu lõpetusesõna *suulutab* tarvitab eestlane, kui keegi laulmist harjutab; *tüdruk suulutab laulu* — tüdruk katsub laulda, harjutab ennast. Ülejäänu ei tarvita seletamist. Kas *rüpe* on õige või peab *rüppe* olema? *Ilmarine* või *Ilmariine*? Nime „gelehrte Estnische Gesellschaft" andsin ma sõnadega *Eesti tarkade kogudus*, sest *Eesti maakeele ja kirja kogudus* tundub mulle liialt lohisev ja ometi väga väheütlev olevat. Juurdelisatud tõlge on pärit ühelt daamilt [3], siin-seal on ta järeleaitava käega püüdnud värsisepa nõtru külgi kinni katta, annab aga vähemalt mõtte truumalt edasi kui härra pastor Reinthal oma saksakeelses tõlkes, mis vahel ütleb lausa vastupidist sellele, mis originaalis on. Luuletaja palub kuulajailt tähelepanu otsekui mingile Saalomoni ülemlaulule [4]; mida teeb aga hea pastor? Ta laseb mind vabandust paluda, „et ma ei suuda mingit ülemlaulu laulda". See tähendab liiga suurt tagasihoidlikkust; Goethe järgi on ainult „kerjused" tagasihoidlikud [5], kes tahaks siis heameelega nende hulka kuuluda? Kõige hullemini talitab ta minuga eelviimases salmis, kus laulik otsekui kerjus palub (ei saa õieti aru, kas pidulikult koosolekult või *Alma materilt*) üht kingitust — armuandi. Ei, minu armas härra pastor! säherdune turulaulik pole ma mette!

„Ich singe, wie der Vogel singt,
Der in den Zweigen wohnet;
Das Lied, das aus der Kehle dringt:
Ist Lohn, der reichlich lohnet" [6].

Seejärel, kui Teid nelja lehekülje pikkuselt säherduse mittekosutava kirja-kritseldusega on koormatud, sõandan ma Teid veel ühe palvega tülitada, s. t. kui Teie seda ilma vaevata saate täita, nimelt tähendatud peolaul kätte toimetada minu kaasmaalasele ja noorpõlve kaimule õuenõunik dr. Georg

Schultzile, Meediko-Kirurgilise Akadeemia prosektorile ja mineraalvete asutuse arstile Peterburis, mõlemaid teisi eksemplare kasutage *ad libitum*.

Kui „Verhandlungen der gel. Estnischen Gesellschaft" viimane vihk ei peaks veel Teie kätte jõudnud olema, siis võtke lahkesti härra von Köppeni perekonnas järele pärida, kas veebruari hakatusel üks Tartu voorimees mõnda Seltsi pitseriga pakki sinna ära ei andnud? Kuna härra von Köppen nii pea tagasi ei tule, siis oleks hea, kui Teie paki avada laseksite ja teiste isikute jaoks määratud eksemplarid sealt välja võtaksite [7].

Elage hästi! jääge ka edaspidi heasoovlikuks kaitsjaks

Teie

Teid südamest austavale

Kreutzwaldile.

Võrul,
2. märtsil, vkj., 1853.

1. See oli Joh. G. Schwartzi (vt. kiri 106, viide 8) „Koliramat. Essimenne jaggo. Lühhikenne öppetus öigest kirjotamissest". Tartus, [1852]. VI + 32 lk.

2. *Alma mater* (lad.) — toitev, helde, armas, ka auväärne ema; ülikoolide austav nimetus.

3. *daam*, vt. kiri 114, viide 4 ja kiri 160.

4. *Saalomoni ülemlaul* — sellenimelise legendaarse kuninga „raamat" Piiblis.

5. Vihje J. W. Goethe luuletusele „Rechenschaft" (Aruandmine).

6. Tsitaat J. W. Goethe luuletusest „Der Sänger" (Laulik). Kr-i tõlkes:

Ma laulan nii kui laululind,
Kes põõsastikus elab;
Mul laul on kõige rikkam hind,
Mis kõrisõlmest kõlab.

Viru lauliku laulud, Tartus, 1865, lk. 11.

7. Vrd. kiri 112.

159. KREUTZWALD SJÖGRENILE.

[31. III 1853.]

Kõrgestisündinud,
Kõrgesti austatav härra riiginõunik!

Juurdepandud käsikirjas saate Teie *Boecleriana*, mida mul ei olnud võimalik ümber kirjutada lasta, sama -vähe oli mul jõudeaega kogu asja ise uuesti ära kirjutada. Võimalik on ju, et Teie töö tagasi lükkate, siis oleks ka puhtaltkirjutamine tühi põhupeksmine. Kui Teie arvate, et käsikirja kuidagimoodi tarvitada saate, siis on Teil voli temaga talitada nõnda kuidas näete; lõigake vesivõsud ära ja pookige head sugu viljaoksad asemele. Kui Teie kõik leiate äpardanud olevat, saatke lehed tagasi ja andke mulle sõbralikult näpunäiteid, kuidas Teie meelest asjast tuleks aru saada.

Kõige austusega tervitab Teid

Teie

alandlik teener

Kreutzwald.

Võrul, 31. märtsil 1853.

P. S.

Teie viimasele sõnumikule 24. skp., mille keeleliste märkuste eest Teid kõige südamlikumalt tänan, vastan ma lähemal vabal ajal põhjalikult.

160. KREUTZWALD SJÖGRENILE.

[17. IV 1853.]

Kõrgestisündinud härra riiginõunik ja rüütel,
Kõrgesti austatav härra akadeemikus!

Kui järeltulevate ridade kõneaine Teie soovimist mööda keelelised märkused käsile võtab, siis kohe hakatusest peale

ei tohi Teie neid mingi karmilt teadusliku mõõdupuuga mõõta, vaid peate neid võtma üksnes kui lihtsa võhiku individuaalset usutunnistust, kes „keeleuurija" seisupaigal ei asu.

Eesti keelde *ie* ja *ou* sissetoomist *ee* ja *oo* asemele oleks keele praegusest seisupaigast välja minnes raske õigustada, sest kaugelt suuremas osas sõnades hääldab rahvas kaksikvokaale *ee* ja *oo* täiesti p u h t a l t; *ee* kerget muljeerimist, nagu pihkva eestlaste juures, kus *peeker, mees* ja *keel* peaaegu nagu *pieker, mies* ja *kiel* kõlavad, tuleb päris-Eestis minu teada ainult üksikute rannatalupoegade seas ette, kelle keelekõla härra pastor Ahrensil ilmselt võis kõrvus olla, kui ta arvab, et eesti *keel, meel* ja *mees* räägitavat karvapealt nõnda välja kui soome *kiel, miel* ja *mies*. Meie eestlane ütleb sõnades *meel, keel, mees, vees, sees, kees, ees, lees* ja *tee* mõlemad vokaalid puhtakõlaliselt, nõrka muljeerimist aga kuuldub sõnas *leek* ja ainult veel rahvalauludes ettetulevas sõnas *teek*, mis tõenäoliselt mingit sõjariista tähendab. Niisamuti öeldakse Järvamaal *meehele* peaaegu nagu *miehele*. Varemini võisid ehk eestlased *ee*-d sagedamini muljeerida, millest veel siiasaadik igasugusest kirjakeelest puutumata pihkva murre selgesti tunnistab, kuna tallinna ja tartu eestlased on selle, nagu mõned muudki rikutud kirjakeele patud, endale normiks võtnud. Olgu sellega kuidas tahes, ometi peaks praeguses olukorras, kus eestlased ise esialgsest kõlast on võõrdunud, raske olema käibel olevat kirjakeelt muuta. Harjus, kus kõnekeeles võib mõningaid häälikulisi lahkuminekuid mitte ainult üksikute kihelkondade, vaid sagedasti isegi ühe ja sama kihelkonna suuremate alade vahel märgata, olen ma 30 aastat tagasi siin-seal selgesti kuulnud muljeeritud häälikuid, kus nad praegu on kadunud. — *O o* öeldakse nii puhtalt kui ka muljeeritult, aga seal, kus viimast esineb, on genuiinne keelekõla nõnda i s e s u g u n e, et seda ei saa kirjutatud *o o o* ega mingi muu vokaalide kokkuseade edasi anda. Milleks siis rahvakeelde uuendust sisse tuua, mis eestlasest lugejale mitte ainult ühtki tulu ei tooks, vaid vastupidi tal lugemist raskendaks? — Keeleõpetustes ja sõnaraamatutes, kust võõrastel keelt õppida tuleb, on muljeeritud sõnade äratähendamine omal kohal ja selleks peaks jätkuma praost Masingu poolt tarvitusele võetud punktist muljeeritud vokaali all, näit. *pa̤rt, ko̤silane, va̤rs, o̤sja, so̤ol* (soolikas). Seevastu kõlab sõnades *sool, hool, pool, noor, noorus* täishäälik täiesti

puhtalt; kuid sõnades *pool* (kangrupool), *poolik* ja *noorik* kuuldub selgesti muljeerimist. Sõnas *soovib* räägib eestlane mõlemad *oo*-d selgesti, aga sõnas *hoolib* kuuldub pisut muljeerimist. *Kool* muljeeritakse, *kool*, s. o. suremine (tartu murdes) seevastu öeldakse täiesti puhtalt. — Tallinna keeles öeldakse igalpool *aeg*, mistõttu genitiivivorm ei saa olla midagi muud kui *aea*, niisamuti kui *poeg* — *poea*; *aig* ja *poig* tulevad ette ainult tartu murdes ja pihkvalaste juures.

Teil on täiesti õigus, et *mehi* asemel tuleks kirjutada *meehi*, niisamuti *meehed* jne. Vana pärispatt, — mida mööda nominatiivist *mees*, *mehe* tehakse, — on mul paraku veel veres ega lase paremal äratundmisel lagedale tungida. Niisamuti on Teil õigus nimega *Salomon*, mille ma esialgu paberile panin nõndamoodi nagu siin, õige aga hiljem Reinthali märkuse mõjul maha jätsin: „Kui Teie soome ortograafiat tahate järjekindlalt läbi viia, siis ei tohi Te *Salomon* öelda, vaid peate *Saalomon* kirjutama". Häälduse järgi tuleb meil *katal* kirjutada, seevastu kuuleb aga *paika* sagedamini kui *paikka*. Eesti keeles on *rada*, *rattas*, ja nõnda nagu ma Reinthali nõu peale israeliitide targale kuningale vokaalidega liiga tegin, nii lõikasin ma siin ülekohtuselt ühe konsonandi maha. Edaspidi läkitan ma säherduse väärtarkuse põrgu ja kirjutan ainult nõnda, nagu mu kuulatav kõrv elusat häälekõla vastu võtab. — Ka *hiiega* olete Te naelapea pihta tabanud; kui nominatiivis on *hiis*, nagu lugu tõepoolest on, siis peab genitiivis olema *hiie*. Sõnades *kurna*, *kurnama* on eesti keeles lühike *u*, niisamuti sõnas *pärlid* lühike *ä*.

Eestlane ütleb praegu *pea*, aga kui ta mütsi tahab pähe panna, siis paneb ta — *kübara pähe* — või *päähe*, nagu Teie täie õigusega tõendate. Sellepärast olen ma aastaid, mitte alles täna-eile, kirjutanud Teie viisil *pää*, ilma et ma siiasaadik järeletegijat oleksin leidnud. Selles aga, et *pää* on esialgne ja õigem vorm, kuigi praegu üksnes rudiment *päähe* alles on jäänud, pole mingit kahtlust. — Salmis 12 on *uuest* vaidlemata õigem kui *uest*, nagu mina tühipaljas olen kirjutanud [1]. Samuti näitab mulle küpsemal järelemõtlemisel, et *vend i* asemel *v e n d i i* — kaalukauss Teie poole vajub. *Rüppe* on häälduse järgi täiesti õige.

Sõnade nominatiivi- ja genitiivivormi vahel ei kuuldu eesti häälduses märgatavat lahkuminekut, kuigi mõned õnnelikud

kõrvad, olgu oma pikkuse või erilise teravuse tõttu, tahavad säherdusi lahkuminekuid kuulnud olla, mina pole neid iial märganud. Üks seesugune andekas kuulja oli näit. kadunud praost Heller [2]. — Teistsugune lugu on *o* ja *ö* vahel seisva omapärase vahehääliku *õ*-ga, mille kadunud Masing esimesena ja kõige täielikuma õigusega eesti keeles tarvitusele võttis. Eesti keeles on väga vähe sõnu, mis nagu *öö*, *vöö* ja *töö* seda täishäälikut puhtalt kõlada lasevad, peaaegu kõigis teistes, mis varem *ö*-ga kirjutati, kuuldub teissugune häälik, näit. pakuvad *õhtu*, *õhk*, *õde* jne. jne. kõrvale midagi sootuks muud kui *ö*-d. Kõige selgemini on kuulda seda vahevokaali sõnades *sõna*, *kõik* (meie vanas k l a s s i k a l i s e s kirjakeeles *keik*) ja *nõnda* (vana *nenda*). Kuna kõige vanemad eesti kirjamehed tarvitavad sõna asemel *sanna* — peab olema *sana* —, siis selgub sellest, et esialgselt meilgi, nagu soomlaste pool, pidi säherdust väljendust tarvitatama; praegu ei tule ta enam kuskil mujal ette kui nõndanimetatud untsantsakate või viletsa kirjakeele läbi rikutute juures, kelle uhkuseks on pastori või mõisahärraga kokku saades r a a m a t u k e e l t kõnelda.

Võtke lõpuks vastu minu kõige otsekohesem ja kõige südamlikum tänu sõbralikkude näpunäidete eest, mis Teie mulle keele asjas andsite, ma võtan neid juhtumise järjel praktikas ikka arvesse ja püüan paremini kirjutada. Mida Reinthali *sün̈nitas*, *kiün̈nitas*, *riün̈nas* jne. tähendama peavad, sellest ei saa mina küll oma lihtsa aruga jagu. Nende looja arvates peaks nende märkidega kõige täiuslikum ortograafia kätte saadama! — Laulu tõlkija nimi on preili Jenny Caplick, daam, kes mitte ainult prantsuse, inglise ja itaalia keelt ei kõnele ega kirjuta, vaid ka Homerost ja Horatiust algkeeles loeb, lühidalt öeldes, ta on ühtaegu õpetlane ja luuletaja ja peab siin Võrul üht väikest kooli.

Kõige austusega

Teie kõige ustavam

Kreutzwald.

Võrul, suurel reedel, 17. aprillil 1853.

1. *Salmis 12*, s. o. Tartu ülikooli juubeli õnnesoovi-luuletuse 12. salmis, vt. kiri 158.

2. Heller, vt. kiri 7, viide 3.

161. KREUTZWALD SJÖGRENILE.

[3. VII 1853.]

S. T.

Kõrgestihinnatud härra akadeemikus!

Teie kõrgestisündinu ei ole tänapäevani võtnud sõnagi selle kohta kuulda lasta, kas minu saadetus 31. märtsist k. a., milles oli Teie poolt mulle laenatud raamat koos minu käsikirjaga, pärale on jõudnud või mitte? Selles teadmatuses usaldan ma Teid käesolevate ridadega tülitada ja vastust paluda. Sest kuigi ma oma käsikirja iseäranis tähtsaks ei pea, mille kaotsiminek maailmale mingi kaotus oleks, ometi pean ma selle kohta selgust nõutama, kas Teie oma raamatu olete kätte saanud. Omalt poolt ei saa ma endale midagi ette heita, sest ma viisin pakikese ise postile ja kandsin oma käega nööriraamatusse, pakike oli adresseeritud „Keiserlikule Teaduste Akadeemiale".

Kõige austusega
Teie kõrgestisündinu
kõige sõnakuulelikum teener
Kreutzwald.

Võrul,
3. juulil 1853.

162. KREUTZWALD SJÖGRENILE.

[19. III 1854.]

Teie kõrgestisündinut

palutakse juurdepandud ümbrik lahkesti härra adressaadile [1] kätte toimetada.

Tervitades ja otsekohese ustavusega
Teie
kõige sõnakuulelikum
Kreutzwald.

Võrul,
19. märtsil
1854.

1. *härra adressaat* — Schiefner, vt. kiri 126, viide 4 ja Kirjavahetus III, lk. 48.

[10. IX 1854.]

Moto.
Kust kana leida, kes kõõrutamiseta muneb!

S. T.

Kõrgestiaustatud härra akadeemikus!

Oma usinas stuudiumis võiksite Teie viimaks sellegi pisku eesti keele unustada, mis Te juhtumise kaupa oma senistel uurimiseväljadel olete omandanud, sest rahvalaulud ja suure keelemeistri „Grammatik der Ehstnischen Sprache Revalschen Dialekts" on õnnelikult ära seeditud [1], ja meie kirjanduse ahtruse juures tohiks aastakümneid minna, enne kui jälle mõni töö ilmub, mis keiserliku Akadeemia ja tema liikmed otsekui mõne aasta eest kardetud komeet maakera vägeva müksuga teelt ära nihutaks. „Eestlased on küll ainuke rahvas maa peal, kelle rahvalaulikud oma loometööde jaoks poolsurnud keelt on pruukinud", sellepärast saab meil „kõik rõõm nende sisu üle rikutud". Jah, „kes keele seadusi tunneb, see märkab peaaegu igas laulus vastikuid kõdunemise jälgi". Sellest hoolimata pole juurdepandud vihukese vabrikant (autor oleks liiga palju öelda) kõhelnud oma $^3/_4$-surnud mõtteid sellesse poolsurnud keelde rüütamast [2], kuigi vastik kõdunemiselehk peaks sensiibli preesterliku nina meeleheitele ajama! Teil, minu kõrgesti hinnatud härra headsoovija, ei ole vist nii ärritatavaid haistmisenärve, sellepärast ma loodan, et Te tülgastusest võitu saate ja asja silmitsete. Loodan, et Teie keele poolest pisukest edenemist leiate, vanaviisi ja meie klassikute sagedane *o* tarvitamine on oma koha andnud õigele *u*-le, õpetus, mille eest ma härra Ahrensile tänu võlgu olen. Selleks aga, et *hingge*, *angge* jne. kirjutada, ei leia ma kuskilt põhja, niisama vähe rahvakeeles kui kõige uuemas grammatikas. Võibolla saaks siin, nagu mujalgi, lihtsa usuga kaugemale kui peamurdmisega, aga mis teha, kui esimene puudub? Muidu ärge uskuge, et ma parandamatu olen, seal kus ma aru jaksan

saada, ei kõhkle ma oma seniseid vigu parandamast, nagu näitab aastate eest omaksvõetud uus, soome keelele lähenev ortograafia, — kuid siinjuures unustan ma, et Teil on tähtsamat teha, kui säherdust lori kauemini kuulata. Kui mineval aastasajal saksa luuletajate hulgas maania valitses armsale heale kuule igalt poolt austuseavaldusi pühendada, kirjutas tuntud humorist Langbein entusiastlikkudele luuletajatele kuu nimel ühe epistli selle otsusega: nad toogu oma habemeajajatelt igapidi maksvad tunnistused, et neil habe kasvab, siis võtab kuu nende austuseavaldusi kuulda[3]. Säherdustele tunnistustele võiks minu habemeajaja, kui ta habeme usinat kasvamist mõneks teenuseks tahaks tunnistada, kõhklematult ka l u i s u d 35-aastase laituseta teenistuse eest juurde lisada, sellepärast minu kõrge härra ja headsoovija, Kuu II, peate Teie õigusepoolest minu austuseavalduse vastu võtma. Et miski mõistlikumaga lõpetada, palun ma Teid teine eksemplar härra Schiefnerile kätte toimetada.

Teie ustav ja Teid kõrgesti hindav

austaja

Kreutzwald.

Võrul,
10. septembril 1854.

1. *suur keelemeister* — E. Ahrens, vt. kiri 15, viide 1. — Alljärgnevad hinnangud eesti rahvalaulude keele kohta on tsitaadid Ahrensi eesti keele grammatikast, vrd. ka kiri 135.

2. *juurdepandud vihukese vabrikant*, s. o. Kreutzwald, kes saatis Sjögrenile oma rahvalauluvormis kirjutatud „Sõja", vrd. kiri 55, viide 1—2.

3. L a n g b e i n, A. Fr. Ernst (1757—1835), saksa humorist. — Siin on kõne tema pilkeluuletusest „Der Mond an die Dichter" (Kuu [poolt] luuletajatele).

KIRJAD
W. SCHULTZILE

164. KREUTZWALD W. SCHULTZILE.

[novembri algupool 1853.] [1]

Armas Schultz!

Mineval reedel mõtlesin ma veel mõneks tunniks Tartu sõita; ainuüksi sellepärast, et Sachssendahl minu sõnumikule ei vastanud, jäi sõit katki. Kui Sa temaga juhtumisi kokku saad, siis ütle talle, et ma oma hiiglapojaga viimaks lõpule olen jõudnud; mul on ainult veel käsikiri läbi lugeda ja seal mõned kirjutamisevead ära parandada. Sellest hoolimata võin ma kohe, kui Selts seda nõuab, esimesed osad ära saata, et härrad ümberpanijad võiksid tööle asuda [2]. Nii väike kui veel teha olev töö ka on, ei saa ma seda ometi ligematel päevadel ette võtta; kurat on jahedaks muutunud ilmade abil jälle terve karja haigusi jalule ajanud; jah, eile tuli isegi üks koolerahaige hospidali, kes tõenäoliselt homset päeva enam ei näe.

Saadetud laulud on praht, need pole midagi väärt, vähesed rahvalaulude fragmendid on nilbed ja labased, ülejäänud on rikutud variandid tuttavatest tõlgetest, mis saksa keelest tehtud, nagu näit. Hölty „Blumen auf den Weg gestreut", vana „An einem Fluss der rauschend schoss" ja veel mõned teisedki sedalaadi soperdused [3]. Kui kurioosumit võib raamatukogu need lehed ometigi alal hoida. *Vale, faveque mihi!* [4]

Kreutzwald.

1. Kiri on dateeritud sisu põhjal kooskõlas kirjaga Sachssendahlile 16. nov. 1853, vt. kiri 121.

2. Kõne on nn. „Alg-Kalevipoja" käsikirja valmimisest.

3. Kõnesolevate laulude käsikiri on tundmata. — 18. sajandi saksa luuletaja Ludwig H. Chr. Hölty (1748—1776) luuletuse „Blumen [õigemini: Rosen] auf den Weg gestreut" tõlge „Lilled teele korjake" on ilmunud 1806. a. lauluvihukeses „Mõned laulud". — „*An einem Fluss der rauschend schoss*" (Jõe ääres, mis kohisedes voolas) tõlge on tundmata.

4. *Vale, faveque mihi!* (lad.) — ela(ge) hästi ja ol(g)e mulle heatahtlik!

165. KREUTZWALD W. SCHULTZILE.

[4. I 1854.]

Armas Schultz!

Sinu sõbralikule kirjale hilise vastamise pead Sa tumedate jõudude süüks panema, kes minult kogu pühaderõõmu röövisid. Reumaatiline palavik võttis minu üle võimust 24. detsembril; sellest hoolimata lasksin end 27. ja 28. hommikul hospidali vedada, ajasin 29. ja 30. isegi mõned muud tungivad asjad linnas ja väljaspool linna korda, kuid selle julgustüki eest karistati mind haiguse tagasitulekuga, nii et ma mõneks päevaks igasugusest ametitegevusest lahti pidin ütlema ja oma hospidali ühe assistendi hooleks jätma. Täna olen ometi niikaugele jõudnud, et ma, kuigi veel voodis vegeteerides, oma detsembrikuu aruanded valmis olen saanud ja selle kehva päevatöö eest endale seda rõõmu võin lubada, et sõbrale kirjutan.

Kõigepealt mõni sõna asjatoimetustest. Kõik mis ma „Inlandi" jaoks teha võin, seisab selles, et end kui metallist veoloomа eeloleval aastal käru ette lasen rakendada; põllu väetamise kohustust ei saa ma aga enda peale võtta [1]. Märgi lahkesti minu nimi tellijate hulka üles, kuu keskpaiku lasen Sulle tellimiseraha, 6 haljast, härra Laakmanni kaudu kätte toimetada. Kui ma lehe iga nädalas käskjalaga lasen ära tuua, siis maksab transport à 5 kopikat nädalas — 2 rubla 50 kopikat [aastas], nõnda siis 1 rubla rohkem kui postiga. Sa ei või endale siinsete filistrite vintskust ette kujutada! Kõik isamaalised huvid on nende juures juba ammu nulli peal kinni külmanud. Juba 17 aastat olen ma kõiki purjenööre pingutanud,

et tardunud kolossi sisse vähemalt mingit näilistki elu tuua, kuid kõik pingutused on tühja jooksnud. Sel ajal, kui Laakmann kirjastamise eest hoolitses [2], sain ma kolme aasta jooksul kaks tellijat iga aasta seetõttu kinni hoida, et ise pooleks osanikuks hakkasin ja asja huvides seega igal aastal oma 6 rubla reeglipäraselt juurde maksin, kuigi ma ise priieksemplari sain. Isegi säärase poole tellimiseraha abil ei olnud mul rõõmu üht kaaspartnerit kauem kui ühe aasta jooksul kinni pidada; järgmiseks aastaks tulid jälle uued kompanjonid otsida, ja alati kõlas lõppotsus: „Leht ei paku mulle kõige pisematki huvi!!" —

Maal ei ole lugu sugugi vähem armetu: Põlva kihelkonnas näit. kihelkonnakohtunik v. Volkmershausen ostab vanad loetud ajalehed ja „Inlandi" ühelt Tartu kondiitrilt; nendest lehtedest jätkub siis tervele kihelkonnale, nõnda et kõik koguduseliikmed, kes jahikoerte ja jäneste kõrval ka lugemise vastu tungi tunnevad, selle vaimuvara najal ennast kosutavad. Baroniseeritud, haritud või nimepoolest õpetatud pulgajunkrud ei pea oma au vääriliseks „Rigaer" või „Dorpater Zeitungi" kõrval (mida nad kuulutustekülje pärast tellivad) veel mõnda k o d u m a i s t lehte lugeda [3]. Kui vaene „Inland" Leipzigis või Berliinis ilmuks, siis võiks juba midagi loota. Võrult ja Võru kreisist, kus pead ja südamed steriilsuse poolest näikse maapinnaga võistlevat, ei või „Inlandi" jaoks mingit abi tulla. Aadlikkude „Musse" tellib peale poliitiliste ajalehtede Leipzigi „Illustrierte" ja „Novellen-Zeitung'i" [4], „Inlandi" aga — m i t t e; selles pole midagi huvitavat —. „Bürgermussel" on ainult „Rigaer Zeitung" [5]. Halle „Dorfbarbier'i" tellivad võrulased 6 eksemplari, „Gartenlaube't" 5, mõningaid moelehti tosinas eksemplaris [6]. „Inlandi" ei taha ükski lugeda. Nõnda on asjalood.

Pisut enne jõulusid saatis Schiefner mulle ühe eksemplari tema poolt rootsi keelest tõlgitud Alex. Castréni „Vorlesungen über die Finnische Mythologie"; ma olen raamatu esialgu ainult pealiskaudselt saanud läbi vaadata, leian sealt palju huvitavaid kokkupuutumisekohti eesti ainetega ja kavatsen sellepärast, kui elu ja tervis veel pisut vastu peavad, sellest ühtteist kasutada [7]. Tuleta Sachssendahlile meelde, et ta ühe eksemplari Seltsi raamatukogule võtaks muretseda. Tiitellehel on müügihinnaks 1 rubla hõbedas märgitud, s a a d a o n see

Eggers ja komp[anii] juures Peterburis. Mitte vähem huvitav ei tohiks olla Alex. Castréni „Reiseerinnerungen aus den Jahren 1838—1844", välja andnud A. Schiefner, St. Petersburg 1853 [8]. Müügihind 1 r[ubla] 75 kopikat hõbedas.

Schiefner palub minult, kas poleks veel praegugi võimalik rahvasuust üht versiooni *Koidu* ja *Hämariku* loost üles tuhnida [9]. Sachssendahl jutustas mulle, härra Lagus olevat seda lugu Viljandimaal kuulnud; las ta ometi püüab härra Laguse nii kaugele viia, et ta kuuldu eesti keeles üles kirjutaks; ma olen hea meelega nõus keele poolest oma avitavat kätt pakkuma, kui me ometi viimaks dokumendi saaksime, et sellega inimestel ülearused lõuad kinni toppida [10]. Ma olen oma Boecleri-kommentaarides selle punkti juba kõne alla võtnud, sel puhul Tallinna Pabstile ja tema kannupoistele mõne tubli hoobi küljekontide vahele andnud [11]; Schiefner on Pabstiga, nagu teada, lähedalt sõbrad, ta on aga Sjögrenilt kommentaari toimetamise üle võtnud ja talle võib see väga kibe tunduda, et ta oma *intimust* aidata ei saa [12]. Nüüd käib ta nagu kass palava pudru ümber, räägib: keegi teine Akadeemia liige olevat mõne päeva eest tema tähelepanemist sellele juhtinud, et ta ühe koha on lasknud ära trükkida, mis väga teravaid väljendusi sisaldavat jne.; ta palub minult luba neid pehmendada tohtida ja ühe lehe uuesti trükkida lasta [13]. Ma ei ole järeleandmatu ja olen talle seda lubanud. Paar nädalat enne Schiefneri kirja päralejõudmist sain ma härra Pabstilt tema „*Emma rediviva*" eksemplari [14] — „kõige sügavama aukartusega pühendatud"!!! Nüüd oli asi selge! — Läinud aasta jaanuaris katsusin ma Tallinnast üht säherdust eksemplari saada, sain aga vastuseks: härra direktor Plate olevat nõnda vähe eksemplare trükkida lasknud ja autorgi neid nõnda pisut saanud, et isegi oma kõige lähemaid sõpru meeles pidada ei võinud [15]. — —

Lõpuks tänan ilusa vähenõudlikkuse eest, et Võrul viidetud päeva kadunuks ei arvata [16]. Püüame siis seda päeva selleks pruukida, et sõbralikku vahekorda veel eesoleva rändamisetee jaoks alles hoida ja selles mõttes algavat uut aastat ja selle järeletulijaid rõõmsas meelekindluses tervitada! *Vale!*

Sinu
Kreutzwald.

Võrul, 4. jaanuaril
1854.

NB. Härra Hörschelmann on praegu Peterburis, teda oodatakse tagasi 10. skp.[17] Püüa kohe tormi joosta! H. on auahne ja armastab hellitamist. 14. detsembri jutuajamisi silmas pidades jne. jne. olevat Sulle paistnud, et tema juures iseäranis elavat isamaalikku huvi võivat tähele panna jne. Siis teata temale, et leht on varjusurmast üles ärganud ja et nüüd ainult sääraste patriootide poole on pööratud, kellel t õ e l i s t huvi, — lühidalt, sa mõistad mind?!

1. Kõne on Kr-i kaastööst „Inlandile", mille toimetamise W. Schultz oli enda peale võtnud. Ta lubab tellijana („kui metallist veoloom") ajakirja toetada, kuid kaastööd („põllu väetamise kohustust") ei saa ta lubada.

2. *kui Laakmann kirjastamise eest hoolitses*, s. o. kui Laakmann „Inlandi" väljaandja oli.

3. *„Rigaer" või „Dorpater Zeitung"* — õigemini „Rigasche Zeitung" — balti-saksa ajaleht Riias, asut. 1778. a. ja „Dörptsche Zeitung" — balti-saksa ajaleht Tartus, asut. 1789. a.

4. *Aadlikkude „Musse"* — aadliseisuse klubi; *Musse* (sks.) — vaba-, jõudeaeg. — *„Illustrierte"* — „Illustrierte Zeitung" — saksa pildileht Leipzigis, asut. 1843. a. — *„Novellen-Zeitung"* — saksa perekonnaleht.

5. *„Bürgermusse"* — linnakodanikkude klubi.

6. *„Dorfbarbier"* — saksa nalja- ja perekonnaleht. — *„Gartenlaube"* — saksa perekonnaleht, asut. 1853. a.

7. Vt. kiri 46, viide 1 ja Kirjavahetus III, registri järgi: Castrén.

8. „Reiseerinnerungen aus den Jahren 1838—1844" (Reisimälestused aastaist 1838—1844).

9. Vt. Schiefneri kiri Kr-le 15. dets. 1853. Kirjavahetus III, lk. 36.

10. Lagose (vt. kiri 44, viide 2) pseudo-rahvapärase muistendi „Videvik ja Hämarik" kohta, vt. kirjad 126 ja 130 ning Kirjavahetus III, lk. 48—49.

11. Faehlmanni muistendeid nende rahvapärasuses kahtlejate vastu kaitstes kirjutas Kr.: „tema ei ole muinaslugusid ise teinud, veel vähem mõnda teistelt rahvastelt varastanud, et neid siis eestlaste omaks tunnistada, vaid üksnes seda teatavaks teinud, mis ta rahvasuust eest leidnud. Kui ilusat jutustamisrüüd, milles ta pimedates suitsutaredes üleskasvanud lapsi meile ette toob, pettuseks tahetakse nimetada, siis oli M u s ä u s [Johann K. 1735—1787, tuntud saksa kunstmuinasjuttude autor]

ja teised saksa muinasjuttude jutustajad muidugi suuremad petised, sest nõnda nagu nemad oma rahvamuinasjutud kirjutasid, ei olnud neid ükski neist ketramistoas kuulnud. — Ma olen vastumeelselt seda asja siin puudutanud, et aga kahtlejad ja kõike-paremini-teadjad isegi surnule rahu ei taha lubada, vaid näiliselt paitava käega teda juustest kisuvad, siis oli mu kohus ausameelset meest säherduste laimamiste vastu kaitsta". Der Ehsten abergläubische Gebräuche, Weisen und Gewohnheiten von Johann Wolfgang Boecler. Mit auf die Gegenwart bezüglichen Bemerkungen beleuchtet von Dr. Fr. R. Kreutzwald. (Eestlaste ebausu kombed, viisid ja harjumused. Koos tänapäeva puutuvate märkustega valgustatud) St. Petersburg, 1854, lk. 100—101. Tänapäeva uurimise seisukohalt ei pea Kr-i seisukohad muidugi täielikult enam paika, kuid mõnesuguseid kõhklusi oli temal endal ka juba tol ajal, vrd. kiri 14.

12. Vrd. Kirjavahetus III, lk. 35. — *intimus* (lad.) — südamesõber, usalduseosaline.

13. Vrd. Kirjavahetus III, lk. 35.

14. Vt. kiri 48, viide 4.

15. Vt. kiri 48.

16. Kõne on W. Schultzi jt. külaskäigust Võrru; vt. kiri 123, viide 1.

17. Hörschelmann, vt. kiri 97, viide 3.

166. KREUTZWALD W. SCHULTZILE.

[13. IV 1854.]

Armas Schultz!

Sinu sõbraliku elumärgi 2. skp. sain ma kätte alles 10-l; Sa raiskad sõnu Boecleri puhul ja nagu tahaksid mind uskuma panna, mis aga selge ebausk on, et selle taga võiks midagi peidul olla. Õnneks tunnen ma oma seisupaika üpris hästi ega lase endale puru silma ajada. Kuna mul oma vaesusest midagi paremat pakkuda ei olnud, arvasin ma oma head tahtmist vähemalt sellega üles näidata, et ma tänutäheks detsembris saadud sõbraohvri eest selle tühja-asja saatsin [1]. Nagu Sa Sachssendahli käest ehk kuulsid, olin ma pikemat aega haige, tunnen

W. SCHULTZ.
Foto.

end keha ja vaimu poolest nõnda kurnatud olevat, et tükk aega mööda peab minema, enne kui ma midagi tõsisemat toimetamist ette võin võtta [2]. Mõne päeva eest hakkasin Kalevipoja sõidu — et maailma otsa leida — fragmente kokku panema; võib olla läheb mul korda seda episoodi veel eelmisega ühendada. Sel puhul julgen Sind palvega tülitada ja järeletulevate, mulle seni hoopis tundmata asjade kohta sõbralikult teadust anda. Sinu töös „Bruchstück aus der Geschichte der Esten" lk. 32 nimetatakse juhtumist, kus meie kangelane ühe vaese poisi kaitsjana üles astub [3]. Kuidas see lugu käib? Kas nimi Kuse-jõgi on saksa- või eestikeelne ja kus ta voolab [4]? *Ad pag.* 36: Kas p ü h a tamm Peipsi kaldal on pagan või kristlane [5]? Sa nimetad lk. 30 *Kullevere* oja, kus kangelase mõõk puhkab, kuna aga Faehlmann ja teised seda oja *Kääpa jõeks* nimetavad; kas sel jõel on kaks nime, või on mõõgauputaja nagu nii paljude teistegi teod kahe lahusoleva kohaga seotud? Mis tüki mängis Kalevipoeg seal kuradile? Kuidas on lugu sillaehitamisega sealsamas? Kui Sa juhtumise korral neile küsimustele vastad, siis peavad nad kõik parajal kohal *Kalevi laulu* sisse põimitama. Ma ei jaksa küllalt kahetseda, et ma seda tähtsat Kalevipoja tegude kohta ei ole külastada saanud, et oma silmanägemise järgi looga seotud paiku tundma õppida. Sõbrad, seepärast ärge väsige mind oma korjatud varadega toetamast!

Vabanda mu rohkeid palumisi ja jää ka edaspidi sõbralikult heasoovlikuks

oma

Kreutzwaldile.

V[õrul], 13. aprillil
1854.

P. S. Ole lahke ja toimeta juurdepandud sõnumik Santo kätte.

1. *selle tühja-asja saatsin*, s. o. Boecleri eestlaste ebausu kombeid käsitleva teose, vt. eelmine kiri.

2. Vt. kirjad 125—127.

3. W. Schultzi kirjutus „Ein Bruchstück aus der Geschichte der Esten" (Fragment eestlaste ajaloost) VerhGEG III, 1 (1854), lk. 28—38, sisaldab Alatskivi-Kodavere kohamuistendeid ja puudutab nende kohtade seost ka Kalevipoja-lugudega.

4. *Kas nimi Kuse-jõgi on saksa- või eestikeelne*, s. o. kas see tuleb kirjutada ühe või kahe u-ga.

5. *pagan või kristlane*, s. o. kas kuulub ennekristlikku või ristiusu aega.

167. KREUTZWALD W. SCHULTZILE.

Võrul, 10. oktoobril 1855.

Armas Schultz!

Mõne päeva eest saatis sõber Sachssendahl juurdepandud raamatute-nimestiku, mida mul mahti polnud läbi lugeda, veel vähem valikut teha, pealegi poleks sellest praeguste kehvade aegade juures ühtki kasu, sest et iga kopikat, rääkimata rublast, kinni peab hoidma, kuni kord jälle paremad ajad tulevad [1]. Täna oli vikareeriv tervishoiu-inspektor, operaator õuenõunik Seeler siin, et isiklikult meie kitsikut olukorda tundma õppida, sest meie linnakene ei suuda enam ühtki ruumi anda, et kõiki sõjaväehaigeid, keda nagu seeni üle öö juurde kasvab, ära paigutada [2]. Ta jutustas mulle ühtlasi, et kahest kandidaadist, Bärens'ist ja Irmerist, kõige tõenäolisemalt viimane inspektoriks kinnitatakse, sest esimene on ise kohast taganenud, kuna ta eeskirjadekohast inspektorieksamit ei taha teha [3]. Missuguse mehe me Irmeriga saame, seda ma ei tea, sest et ma teda sugugi ei tunne, kuid vaevalt hullema ülemuse kui Bährens, keda ma isiklikult tunnen ja nimelt kui üpris upsakat, täispuhutud ja jämedat mehikest, kes igalpool esimene autoriteet tahab olla ja iga teise arvamise kui ketserliku hukka mõistab. Säherdust tegelast oma lähemaks ülemuseks saada teeks elunatukese veelgi hapumaks kui see juba praegu on. Koolera tapab meie juures kohutavalt; pärast seda, kui ta neli nädalat haigemajades oli märatsenud, eksis ta 23. septembril ka linna, kus ta vaese ja kõige vaesema rahvakihi hulgas hoolega laastab. Tervita lahkesti Sachssendahli ja ütle temale, et ma hiljem vabal ajal tema kirjale vastan. Tervituse ja sõprusega alati

Sinu

Kreutzwald.

1. Vrd. kiri 146.

2. Seeler, Karl Fr. (1804—1869), arst, Liivimaa Tervishoiuvalitsuse operaator.

3. Bärens, Bernhard Fr. (1795—1863), linna- ja politseiarst Riias 1825. a. alates. — Kr. õppis teda tundma vististi 1831. a., kui ta üliõpilasena Riiga koolera vastu võitlema oli komandeeritud. — Irmer, vt. kiri 146, viide 4.

168. KREUTZWALD W. SCHULTZILE.

Võrul, 16. septembril 1856.

Armas Schultz,

Sinu kiri 9. skp. jõudis alles täna õhtupoole minu kätte; mul on kahju, et ma hiljutise tuletunglaga Sulle nõnda palju tüli olen valmistanud; kui asjalood nõnda on, siis oleks minu poolt suur ülekohus oma laituste avaldamist nõuda, aga niisama vähe võin ma sellega leppida, et Sulle sellekohase artikli „üleüldisel kujul" annaksin. Jätame säherduse töö paremate jõudude jaoks, nagu näit. eesti keele lektorile [1], Õpetatud Eesti Seltsile jne. — On igatahes hoopis veider, kui keegi oma vaimusünnitusi ja nurisünnitusi trükipressi all paljutada laseb ja tagantjärele seda imeks paneb, et tema lapsukene ka võõraste inimeste silma on puutunud! Või on autor endale ülesandeks võtnud oma töökese iga eksemplari ainult isiklikult välja jagada, enne seda aga vastuvõtjat vandega kohustanud — raamatukest salaja hoida? Kuidas küll nõnda ettevaatlik ja südametunnistusega mees nagu meie sõber Laakmann võis hiljuti „Inlandis" kiitva artikli lasta ära trükkida, see on mulle arusaamatu, „sest et tal ju sugugi voli ei ole seda raamatukest arvustajate kätte anda, mida pastor Körber ei mõtelnud eesti raamatukauplustesse müüa andagi [2]?" — Või saatis autor Sulle oma kuulsa *opuse* eksemplari ise? Kui raamat mõne juhtumise kaupa kiitja kätte sattus, siis ei saa ma aru, miks ka mõni laitja selsamal teel brošüürikest näha ei võinud saada. Kuidas oleks, kui ma Pärnust, Kuressaarest, või mõnest teisest

kohast omale ühe eksemplari oleksin muretsenud: kas ma ei oleks ka siis tohtinud seda arvustada? — Aga küllalt! ma jätan selle laituse trükkimata ja tahan tulevikus, kui mulle jälle mõne köstri või pastori värdjas ette puutub, kõigepealt järele pärida, kas on see raamatukene avalikult või s a l a j a ilmunud.

Eesti keele kirjaviisi asja olen ma möödaminnes tuleva aasta kalendri alguses puudutanud, ja nimelt mitte köstrite ega pastoritega ühenduses (mooramehi ei saa ju valgeks pleekida!), vaid ühe ilmaliku kirjamehe — *Tallinna Kodaniku*, × × ×]ustava Russowitöö puhul [3]. Muuseas, viimaste vihkude autor ei olevat Russow, vaid üks Tallinna veinikaupmees Petenberg [4].

Meie sõbra Sachssendahli lood on, ma kardan, väga halvad, ta vaevalt enam tõuseb. Kas on see *induratio ventriculi* [5] või midagi muud, igatahes on kangekaelse palaviku põhjuseks miski orgaaniline rike, mida ei *lapis* ega mõni muu abinõu kõrvaldada ei saa [6]. *Vale*!

Sinu

Kreutzwald.

1. *eesti keele lektor* — Mickwitz, vt. kiri 112, viide 14.

2. Kõne on Saaremaa Anseküla pastori Martin K ö r b e r i (1817—1893) raamatukesest „Üks lugu, mis Sõrvemaal sündinud". Tartus, 1856. 16 lk., mille kohta ilmus kiitev kirjutus „Inlandis" 1856, vg. 516. Sellesama teose kohta, nagu näha, saatis Kr. W. Schultzile kui „Inlandi" toimetajale oma laitva „tuletungla", mille aga Schultz avaldamata jättis.

3. Russov, vt. kiri 55, viide 5. — Oma kirjutuses „Ligimailt ja kaugemalt" (Maarahva kasuline kalender 1857, lk. 19—20 ja Maailm, lk. 305—306) laidab Kr. muuhulgas Russovi „Tallinna kodaniku raamatute" vana kirjaviisi: „mispärast olete oma jalga vana pöörase kirjakombe kammitsasse sidunud? — Kes oma parema tundmise vastu, üksnes pimedate meeleheaks, k o l l i kartes, kõik vana risu ja k o l i rajatud k o o l i teelt ei usalda ära koristada, sellel ei ole veel tõsist mehejulgust. «Tee aga mõnele hästi, hulga meelt mööda käik on halb». Tõsi saab ikka aegamööda igas kohas teed murdma. Meie vaimupriskuses kosuv maarahvas saab ükskord köstrite kirjutamisest ja K o l i (!!)-raamatu õpetusest lugu pidamata tundma, et loodudkombeline kirjutus elava sõna jälil käib" jne.

4. Petenberg, vt. kiri 55, viide 7.

5. *induratio ventriculi* (lad.) — mao kõvenemine; maokasvaja?

6. *lapis* [*infernalis*] (lad.) — [põrgu]kivi.

[27. IX 1856.]

Armas Schultz!

Sachssendahli kiire lahkumine on mind valusasti puudutanud; kuigi ma juba ammu selleks ette olin- valmistatud, ei uskunud ma saadud teadete põhjal ometi, et tema lõpp nii lähedal oli [1]. Meie oleme temas sõbra, Eesti Selts ühe oma agarama kaastöölise ja tema vaene perekond oma toe kaotanud; viimase seisukord ongi, mis mind eesseisvaid ridu kirjutama ajab. Vaene abikaasa oma 3 alaealise lapsega jääb, ma kardan, väga viletsas olukorras maha; sellepärast oleks tarvis vähemalt katset teha nende heaks midagi ette võtta, ja nimelt lahkunu poolehoidjate hulgas, kelle avitaja ta nende ihuhädades oli, südametele koputada, et igaüks oma hea tahtmise ja võimaluste järgi mõne veeringuga armulikult kaasa aitaks, nõnda et väikese summa kokku saaks, mis vaestelaste-kassasse kapitalina kindlale hoiule pandud, iga-aastaste intressidega vaestelastele väikest tuge pakuks. Kaalu seda asja mõnede ühenõulistega läbi, nimelt säärastega, kes kadunu sõbramehed olid ja oma seisupaiga tõttu omakorda rahameeste peale mõnesugust mõju võiksid avaldada. Nõnda näit. tuleb mulle meelde Löwen [2], kes ehk Lipharti juures midagi võiks läbi viia [3], kui ta asjaga õigest otsast peale hakkab ja parajal ajal sellest juttu teeb. Jean Paul peab säärase asja jaoks kõige sobivamaks aega kohe pärast lõunasööki, siis olevat suursugustel ja suurtel harilikult ikka sarved pisut soojad ja selle tagajärjel ka inimlikud [4]. — Teised sõbrad ehk võtavad jälle mujal selle asja heaks midagi ette, kuid igatahes peaks see varsti sündima, kui asi veel värskelt meeles on; hiljem ei ole enam midagi saada. Meie lahkunud sõbral oli kaunis laialdane praksis, millest suurem osa jumala tasuda jäi, nüüd aga oleks ehk võimalik ka nende viimaste käest siit-sealt mõnda lesenaise veeringut saada, sest nagu juba issand ja õpetaja omal ajal õigesti tähendas, annab see klass sagedasti võrdlemisi rohkem kui rikkad metalliomanikud, kes nagu seesinane küll kõlisevad, seestpidi aga õõnsad on. Nende märkuandmiste põhjal teed Sa, selles olen ma kindel, asja heaks kõik mis võimalik ja jumal õnnistab

Sinu tööd. On iseendast mõista, et nii vaikselt kui võimalik tuleb tegutseda, et vaesele lesele mitte haiget teha. See on juba kord inimese loomuses, et oma vaesuse pärast häbi tuntakse, asi, mida väga vähesed heategijad tähele panevad. *Sapienti sat* [5].

1856. aasta on Eesti Seltsile raskeid lööke andnud. Santole ja Sachssendahlile ei ole kerge asemikke leida [6]. Sest kuigi jõudusid just ei puudu, siis nõnda elavast huvist ja ausameelsest tahtmisest, nagu see mõlemal lahkunul oli, tunneme ometi kaua veel valusat puudust. Sachssendahl nimelt on sellest silmapilgust peale, kui ta Faehlmanni tutvuse kaudu end Eesti Seltsi huvidega sidus, kuni oma elu lõpuni väsimatu agarusega selle heaks töötanud, niihästi selle kogude eest hoolitsedes, kui ka sellele uusi liikmeid kogudes. Säherdused virgutavad jõud on mõnikord rohkem väärt kui produktiivsed, sest mõnigi kuiv tüvi sai noorusliku jõu käest õhutust, nõnda et ta vesivõsusid ajama hakkas. Ma olen oma „Toimetuste" vihus liikmete nimestikus surnud igakord ristiga ära märkinud; kui ma nüüd pilgu lehele heidan, paistan ma endale nagu vankuv muumia ja mind manitseb mõte: Kui *Vanaisa* sind nende hauakivide hulgas järsku märkab, siis võib ta hüüda: „Sinu liivakell on ammugi tühjaks jooksnud! — Tule koju, kus sõbrad sind ootavad!"

Mulle läkitatud „Inlandi" numbrite eest minu parem tänu, ühest oleks küllalt jätkunud [7]. Läti kirjanduse asi ühenduses üliõpilase Allunans'i töökesega huvitab mind väga [8]; kuigi ma keelest ühtki sõna aru ei saa, on mind selle painduvus, kui ma raamatukese riime vaatlesin, suuresti üllatanud. Midagi säherdust ei oleks eesti keeles võimalik. Eesti ja soome on riimideta keeled, kõik, mis nendes keeltes selletaolist kokku on soperdatud, on nagu jänes, kellele mõni naljahammas rebase saba taha on sidunud. Kuna ma ise sääraseid naljatempe olen teinud, siis tohin ma oma arvamise ilma kartmata välja ütelda.

Kroonimisepidustuste kirjeldamine ähvardab iseseisvaks kirjanduseks välja kasvada; kui Viru-Nigula praost Hasselblatti eeskuju tema kõiki teisigi ametivendi üles virgutab, siis võid Sa oma lehte terve aasta otsa kroonimisepidustustega täita. Eile lugesin ma „Rigaer Zeitungi" lisast üht kroonimisepidustust isegi Paidest, kus linnaarsti dr. Schnell'i teiste kohapealsete rasvaküünalde hulgas esile tõstetakse [10]; nüüd puudub üksnes

Võru oma rasvakangelastega. Küllap ehk tunneb varsti mõni hea patrioot endas vaimustust, et tagantjärele asja heaks teha.

Ela hästi!

Sinu

Kreutzwald.

27. septembril 1856.

P. S.

Härra kolleegiumi-assessor 22. augustist peale, meie gratuleerime [11]! Ülendamise-maksud on armumanifesti põhjal kingitud [12]. Meil ei ole mitte nii hästi läinud, kuigi eesliaastad 3 kuu eest täis said [13].

1. E. Sachssendahl suri 21. sept. 1856.

2. Löwen, vt. kiri 128, viide 1a.

3. Liphart, Gotthard von — Tartu lähedal asuva Raadi mõisa omanik.

4. Paul, Jean, ps. = Richter, Johann P. (1763—1825), progressiivsete romantikute hulka kuuluv saksa kirjanik, kelle teoseid Kr. üsna hästi on tundnud. Tema ainetel kirjutas Kr. oma „Paar sammukest rändamise-teed" (ilm. 1853).

5. *Sapienti sat* (lad.) — mõistja mõistab (isegi), mõistjale küllalt.

6. Santo (vt. kiri 54, viide 4) suri 13. juulil 1856.

7. Kõne on ilmselt „Inlandi" 39. numbrist (ilm. 24. IX 1856), kus ilmus Kr-i kirjutus „Etwas zur Sagengeschichte der Esten" (Mõnda eestlaste muinaslugude ajaloost).

8. Küsimus on läti luuletaja ja kodanlik-demokraatliku rahvusliku liikumise tegelase Juris Alunans'i (1832—1864) teosest „Dziesminas latviešu valodai pārtulkotas" (Läti keelde tõlgitud luuletusi). Tērpātā (Tartus), 1856. 72 lk., mis sisaldab maailmakirjanduse klassikute (Horatiuse, Goethe, Schilleri, Lermontovi jt.) teoste tõlkeid.

9. Kõne on Aleksander II kroonimispidustustest, mida korraldati üle terve maa, ja mispuhul kohalikud tegelased enamasti ikka oma ülepaisutatud tsaari-ustavust ja lömitavat truualamlikkust alla kriipsutasid. — Viru-Nigula pastori Hasselblatti

(vt. kiri 122, viide 2) sellekohane kirjeldus ilmus „Inlandis" 1856, vg. 634—635.

10. Kirjeldus Paide pidustuste kohta vt. „Rigasche Zeitung" 1856, nr. 219; selle järgi olevat linnaarst Carl Schnell'i (1827—1875) maja eriti silmapaistvalt ehitud olnud.

11. Teade W. Schultzi kolleegiumi-assessori auastme saamise kohta, vt. Inland 1856, vg. 654.

12. *armumanifesti põhjal*, s. o. Aleksander II kroonimismanifesti põhjal.

13. *eesliaastad*, s. o. teenistusaastad.

170. KREUTZWALD W. SCHULTZILE.

[21. X 1856.]

Armas Schultz!

Sinu kirjale 2. ja 4. skp. ei tahtnud ma ennem vastata, kui mul võimalus oli oma jõupingutuste tagajärgedest midagi kindlat teatada. Et siin, kadunu sündimiselinnas, midagi teha ei olnud, seda teadsin ma paraku juba siis, kui ma Sulle oma eelmist kirja kirjutasin; ainus kõikuv lootus oli ühele jõukale, oma naabruses kaunis mõjurikkale mõisnikule, kes Sachssendahliga ühel ajal ülikoolis oli olnud ja nähtavasti temaga kaunis heal jalal seisis. Sellele matadoorile rääkisin ma siis asjaloo ära ja palusin teda oma seisusekaaslaste hulgas vaese perekonna heaks midagi ette võtta. — „See on just paras aeg, homme sõidan ma niikuinii Tartu, kus meil koosolek on," kõlas vastus (29. sept.). Mineval nädalal sain temaga uuesti kokku; pärast asjata ootamist, et ta ehk ise asjast rääkima hakkab, küsin ma viimaks arglikult: „Kas Teie sõbralik vaevanägemine ka midagi vilja kandis?" — „Tartus on nii palju juba perekonna heaks tehtud, et ma asja veel edasi ajada ülearuseks pidasin. Mõtelge ometi, dr. Holst on „Musses" ühe õhtuga 600 rubla peale allkirju saanud [1]; 1500 rubla või rohkem olevat juba koos, tütar võetavat kuhugi kasulapseks; ühe-

sõnaga, Sachssendahli perekond on kõigest hädast väljas.“ Nüüd astus ligi ka proua abikaasa ja rääkis, kuidas dr. Holst'i (isa) lesk omal ajal palju armetumas olukorras maha olevat jäänud, hulga võlgadega jne[2]. Jumal olevat teda aga nii imeväärselt aidanud, et kõik lapsed olevat üles kasvatatud ja tublideks inimesteks saanud jne. jne. Lühidalt, küllap armas jumal kindlasti hoolitseb ka Sachssendahli perekonna eest. Sa näed, armas sõber, „armsa jumalaga“ tröösti mine on inimestele palju hõlpsam kui rahakoti avamine, siis kui asi leskedesse ja vaestesselastesse oma kõige lähemas ümbruses puutub, kuna aga misjoniseltside ja Liivimaa misjonäride jaoks teistes maailmajagudes suure käraga tegutsetakse ja seks otstarbeks annetusi korjatakse.

Sekretäri amet on esialgu heades kätes, ma sooviksin, et see ajutine valimine ka tuleviku jaoks püsima jääks[3], ühtlasi järgmisel peakoosolekul aga ka mõnda presidenti, kes armastust ja teojõudu asja jaoks kaasa tooks: siis võiks Selts oma löökidest varsti kosuda[4]. Kuidas on lood „*Kalevipoja*“ esimeste lugude projekteeritud toimetamisega[5]?

Käskjalg tahab kohe ära minna, sellepärast ainult veel südamlik tervitus

Sinu

Kreutzwaldilt.

Võrul, 21. oktoobril [18]56.

1. Holst, Johannes von (1823—?), arst, Tartu ülikooli professor 1854—1883.

2. Holst, Heinrich von (1791—1833), Tartu linnaarst 1826—1833.

3. W. Schultz valiti ÕES-i sekretäri kohustetäitjaks Seltsi koosolekul 3. okt. 1856.

4. ÕES-i esimehe kohuseid täitis ajutiselt Veterinaaria Instituudi professor Peter Jessen, kes valiti sellele kohale pärast G. Santo surma 8. aug. 1856 (Inland 1856, vg. 554).

5. „Kalevipoja“ trükkimine algas novembris 1856, vrd. kiri 185.

Võrul, 16. aprillil 1857.

Minu armas Schultz!

Tänase postiga saatsin ma Sulle väikese äikese kaela, sain aga kohe pärast seda härra Laakmanni vahetalitusel mõlemad ümbervahetatud eksemplarid, mis siis kohe jalamaid jälle edasi saadeti [1]. Mulle oleks meelt mööda, kui Sa selle käskjalaga ka minu saadaolevate eksemplaride ülejäänud osa mulle ära saadaksid; ma olen 3 saanud, seega on 23 veel oodata, sest ma olen omale 25 priieksemplari välja kaubelnud ja lisaks kui Seltsi viies ratas võin ka veel oma sundeksemplari sisse nõuda [2]. Kui Sul brošeeritud eksemplare ei ole, siis saada pealegi brošeerimata; siinne kliistrikuningas võib need ka valtsida ja kokku nõeluda. Ülearune äärte äralõikamine ei meeldi mulle niikuinii, nagu ma juba Laakmannile kirjutasin. Raamatuköitjad teevad seejuures oma töö nõnda lohakalt, et ühe köite mõnel vihul on vahetevahel toll ja rohkemgi ära lõigatud; kui neid pärast köita lasta, siis peab kõige väiksem formaat normaalmõõduks olema, mistõttu peaaegu ilma äärteta raamatu saab, nagu „Toimetuste" esimeste köidetega juhtuski. Ma vihastan iga kord, kui raamatu kätte pean võtma. Sa võiksid vastu vaielda: misjaoks ilma asjata köita lasta? — Mõnususe pärast; kui nõnda lohakas majapidamises, nagu minu oma, vihud kokku pole köidetud, siis pean ma neid pahatihti tundide kaupa otsima. Minu raamatud on kolmes ise toas, ja tarvitatud teost jälle endisele kohale tagasi panna — see tuleb mulle harva meelde; harilikult viskan ma selle lähemasse tühja kohta või veel sagedamini jätan selle kuskile lamama, kuni sellesse segadusesse teatud korda looja teenija tuba koristades, kui kõik toolid ja lauad juba täis on, ühe osa ära tassib, et neid kuhugi kappi paigutada. See husaari-majapidamine on minu külgesündinud loomus, seda ei saa ma enam endalt ära harjutada. Mu armas naine nägi esimestel aastatel minuga hädapäevi, kui mu töötuba veel all oli ja tema seal korda püüdis luua, nagu ikka ilmaasjata. Sellest ajast peale, kui mu töötuba üleval, mõned astmed taevale lähemal asub, olen ma oma elemendis, sest heale vanale on treppidest ronimine raske, tütar ja teenija

saavad paraja peapesu, kui nad oma korra-armastuse tõttu juhtumisi midagi ära on pannud, mida mul parajasti tarvis läheb. Minu õnnelik takt laseb mul otsitava kaosest kergesti üles leida, aga naistekord viib mind segadusesse, kui ma õiget leidma pean.

Et müüdud eksemplaride tulude eest kunagi uue vihu välja võiks anda, selleks ei ole küll kõige pisematki väljavaadet olemas. Kõige õnnelikumal korral võiks mõne aasta jooksul jälle 100 eksemplari igast liigist ära müüa, mis pärast raamatukaupmeeste 30% rabati mahaarvamist ehk 100 rubla hõbedas sisse tooks [3], nõnda siis üksnes praeguse poole vihu kulud. Sellepärast oleks ilmsesti parem olnud, kui minu hea nõu järele oleks käidud ja vähema toredusega kaheveeruline trükk teha oleks lastud; nõnda oleks esimese vihu ruumi peale seitse laulu mahutada võinud, kus nüüd üksnes kolm tükki laiutavad. Igaüks peab oma varanduslikku olukorda arvesse võtma ega naeruväärsest edevusest endale laiemat kuube teha laskma, kui keha katmiseks tarvilik on. Minul on algusest peale see arvamine olnud ja ma jään selle juurde: et „Kalevipoja" avaldamine on ohver, mida Eesti Selts toob; ärgu ta ainult selle eest maapealset ega taevalist tasu lootku. Arvustajate nüplid, mis minu pead tabavad, lendavad mõnikord ka Seltsi turja peale, eriti kui Kuusalu piiskop ja Tallinna Toom-Pabst oma kurtide ja sõgedate abimeestega virutajaks on [4]. Minu kõva peakolu on heidetud kivide tõttu, mis juba enne lapse sündimist selle pihta virutati, sel määral karastatud ja kõvaks tehtud, et need, mis veel tulevad, mulle enam ühtki valu ei suuda valmistada [5]. Selle äratundmisega lähen ma rahulikult tormidele vastu, olgu siis, et oodatud suur komeet oma saba minu vastaste võitluse-kaaslaseks pakub ja mind sellega maha lööb; aga seda parem, — kui ma kord murumätta all olen, siis koerte haukumine mind enam ei sega. Eile saatsin ma Sulle Hörschelmannile määratud vihu samuti tagasi, sest et see, nagu minugi oma, ilma eessõnata oli [6].

Nõnda siis, minu armas, *vale* ja *palju tuhat tervisi veel peale*!

Sinu

Kreutzwald.

Võrul, 16. aprillil 1857.
Õhtul.

1. Kõne on „K-poja" esimesest vihust (vt. kiri 59, viide 1), mille esimesed eksemplarid W. Schultz eksikombel ilma Kr-i eessõnata välja saatis (vrd. kiri 198). Schultzile „kaela" saadetud „äike" on tundmata.

2. Seltsi viies ratas, s. o. ÕES-i auliige, kes kehtiva korra järgi sai igast Seltsi väljaandest ühe priieksemplari.

3. *rabatt* (it.) — hinnaalandus.

4. *Kuusalu piiskop*, s. o. Kuusalu pastor Ahrens. — *Tallinna Toom-Pabst* — s. o. Tallinna toomkooli õpetaja Pabst, vt. kiri 6, viide 2.

5. *enne lapse sündimist*, s. o. enne „K-poja" ilmumist, vt. näit. Kirjavahetus III, lk. 51—55.

6. Hörschelmann, vt. kiri 97, viide 3.

172. KREUTZWALD W. SCHULTZILE.

[7. VII 1857.]

Armas Schultz!

Kui üks kiri mitte Võru ja Tartu vahel kaotsi ei ole läinud, siis ma küll vaevalt saan aru, kumb suurem segadusenõunik on: kas Pärnu raamatu-kataloogi-vabrikant Jürgens või härra dr. W. Schultz Tartus [1]?! Sa küsid, kas ma leseraamatukese kätte sain. Kohe pärast selle siiajõudmist kirjutasin ma Sulle, ühes teises kirjas saatsin edasi Ahlqvisti sõnumiku, rääkisin Kalevipoja saatmisest komisjonimüügiks Soome, lühidalt — kõik lausa asjad, mis mind huvitavad ja millest härra doktor vaikides mööda läinud. Et Ahlqvisti kiri kaotsi pole läinud, seda kinnitab kirjasaatja sõnumik 14. juunist „Inlandis", mis siit samal ajal teele läks [2]. Ma ei taha sellesama mõõduga vastata, vaid saadan Sulle siinjuures jällegi ühe artikli „Inlandi" veergude augutäiteks, kus ma Sinu soovi mööda Freundlichi kõige uuemat sepitsust arvustan ja veel paari teist päeva-uudist puudutan [3]. Jürgensi makulatuur on mind üpris pahandanud. Kust võttis see eesel õiguse minu poolt anonüümselt maailma saadetud raamatukest minu nimega märkida? Nõnda nagu paljud

teisedki on temagi mu nime vigaselt kirjutanud [4]; pealegi selle ka „*Püha jõululaupäeva-õhtule*“ juurde lisanud, mis minu oma ei ole, vaid kus ma Laakmanni palvel üksnes trükikorrektuuri tegin ja sel puhul mõned mõtet moonutavad keelevead maha pühkisin [5]. Kõige suurem häbematus aga seisab selles, et ta minu nime kurjasti on tarvitanud ja mind oma „*keige kuulsamate*“ meieaja kirjameeste, C. J. Masingu, J. W. Jannseni, B. Gildenmanni ja C. Körberi seltskonda on pannud [6]. Et mulle nende aumeeste hulgas rüütellikku saṁaväärsust kindlustada, on ta isegi õigekirjutust mõne raamatu pealkirjas balhorniseerinud, s. o. minu eesti keele barbarite keelde ümber pannud [7]. Selle eest on tal au, et ma tema raamatukese läbi lehitsesin ja seda arvustasin. Mis kolmandasse töökesesse puutub, siis ei saa ma Laakmannist kõige paremagi tahtmise juures hoolida, sest et ma teda tõsiselt ette olin hoiatanud. „Nagu lükkad, nõnda läheb“ on vana õpetusesõna. Kui laps jätab hoiatused ja manitsused tähele panemata, siis saab ta vitsu — ja õigusega.

Härra von Wahl kirjutas mulle paari päeva eest, ta olevat kolm korda, kuid ikka tagajärjetult Sinu juures käinud, ei olevat Sind leidnud ega nõnda siis ka oma maksu tasuda saanud [8]. Ma trööstisin teda, et küllap ta oma rahast kord ikkagi lahti saab.

Südamlikkude tervitustega

Sinu

Kreutzwald.

Võrul, 7. juulil 1857.

Raamatuke „*Ajalikud elulood*“ läheb kaasa.

1. Jürgens, Mihkel (1820—1874), raamatuköitja ja eestikeelsete raamatute koguja Pärnus. — Alamal on kõne tema raamatute nimestikust „M. Jürgensi raamatute nimekiri ehk kataloog“. Pärnus, 1857; 2. trükk 1864.

2. S. o. Kr-i teade Võrust Liivimaa tsiviilkuberneri külaskäigu kohta — Inland 1857, vg. 412—413.

3. Kõnesolev artikkel jäi „Inlandis“ avaldamata, vt. kiri 173. — Freundlichi (vt. kiri 46, viide 2) „kõige uuem sepitsus“ oli „Ajalikud elulood, mis laulude moodi armsale maarahvale on üles pannud C. W. Freundlich“. Pärnus, 1857. 20 lk.

4. Jürgens kirjutas Kr-i nime järjekindlalt: F. Kreitswalt.

5. Püha jõululaupäeva-õhtu, ehk Anton see vaenelaps. Tartus, 1844. 96 lk. autor on: A. Umblia.

6. M. Jürgens kirjutab oma raamatute nimekirja eessõnas (lk. IV): „Meie aja keige kuulsamad raamatukirjutajad on: C. J. Masing Saaremaal, J. W. Jannsen Pärnus, B. Gildenmann Pärnus, F. Kreitswalt Võrus, C. Körber Vändras ja veel palju teisi". — M a s i n g, Karl Joh. (1811—1878), pastor Mustjalas, hiljem Peterburis. — G i l d e n m a n n, Berend (1822—1887), õpetaja ja raamatuköitja Pärnus. — Körber, K., vt. kiri 59, viide 15. — Kõik kas vaimulikkude või sentimentaalsete raamatukeste sepitsejad.

7. *barbarite keelde ümber pannud*, s. o. vanas kirjaviisis kirjutanud.

8. W a h l, Wilhelm von — Kärgula mõisa omanik Võrumaal; ÕES-i liige.

173. KREUTZWALD W. SCHULTZILE.

[22. VII 1857.]

Armas Schultz!

Südamlik tänu Sinu teate ja sõbraliku ümberpanemise eest! Usun Sind hea meelega ilma vandeta, et toimetaja roosidel ei puhka, vaid enam okkaid oma peapadja all tunneb kui meiesugune! Et Sulle mitte uut okkalist juurdekasvu soetada, palun Sind otsekohe minu retsensioon tagasi saata. Härra pastor Holst on mulle eile tee kätte näidanud, kuidas ma asju ilma pikema jututa avaldada saan, nimelt „*Kodu-Arsti*" „*Pärnu Postimehes*" ja teised „*Talurahva Postimehes*"; siis läheb asi inimestele kohe kätte, seega siis paremini kui „Inlandi" kaudu [1]. Holst on, nagu iga õiglane inimene, Jannau soperduse pärast vihane, ta palus minult arvustust, mis ta enne „*Talurahva Postimehele*" Tartu tahtis saata, aga minu märkuse peale, et härra praost W[illigerode] niisamuti valest lugupidamisest härra Laakmanni vastu võiks asja nurja ajada, soovitas ta mulle Pärnu tee [2]. Ta saadab artikli härra praost Schultzi kätte [3]. Kui manitsused ja mõistlikud põhjendused vilja ei kanna, vaid säherdusi soperdusi nagu seeni tekib ja need kir-

jastajaid leiavad, kes süstemaatiliselt oma spekulatsioone rahva rumalusele rajavad, siis pole muud nõu, kui vaeseid eestlasi valgustada, et neid veel enam kurjasti ei tarvitataks. Säherduste trükipressi häbiplekkide abil rahvalt väljaimetud raha ühe kolmandikugi summa eest võiks juba nii mõnegi kasuliku ja hea raamatu välja anda, kuna nüüd aga inimesed oma raha ära pillavad ja selle vastu makulatuuri saavad, mida harimata eestlane esiotsa veel selleks pruukida ei oska, milleks seda ainuüksi kasutada võiks. See asjalugu peab teiseks muutuma! Trükipress, mis nii palju pattu on teinud, peab ka isepatuste tulusaks ümberpööramiseks oma käe pakkuma. Sa näed ise, et ma oma arvustuse viivitatud avaldamist ei saa ega tohi ootama jääda. Vaheajal võiks kogu trükk praost Jannau ja tema käsilaste kaudu laiali minna ja härrad siis endale pihku naerda, et see kunsttükk neil nõnda hästi korda läks.

Lähemal ajal saadan ma Sulle võib-olla jälle ühe sõnumiku, selle ilmsüüta kauba võid Sa ilma muret tundmata ära trükkida [4].

Sõbraliku tervitusega

Sinu

Kreutzwald.

Võrul, 22. juulil 1857.

1. Holst, Georg (1824—?), pastor Kanepis. — Kr-i retsensioon Riia pastori Otto A. v. Jannau (1800—1865) „Maarahva koduarsti" (Tartus, 1857) kui ka Freundlichi ja Jürgensi raamatukeste kohta (vt. kiri 172) jäi ilmumata.

2. Willigerode, vt. kiri 60, viide 3.

3. Schultz, E., vt. kiri 71, viide 7.

4. Kõnesolev Kr-i „sõnumik" pole „Inlandis" ilmunud.

173a. W. SCHULTZ KREUTZWALDILE.

[6. XI 1857.]

Armas Kreutzwald,

oleks ometi päris hea, kui Sinu arutlus Ahrensi kallalekippumise (Inlandis nr. 35) kohta sellessamas nädalalehes ilmuks.

Eesti Seltsi koosolekust osavõtnud liikmete arv ei ole kuigi suur, asi ise aga paistab publiku hulgas seevõrd huvi äratanud olevat, et Sina näiliselt kaotajaks pooleks ei tohi jääda. Ma tahaksin küll paluda, et Sa laseksid meid austava läkituse 8 lk. 4° „Inlandis" ära trükkida, kui mulle ainult ei näiks, et suurema publiku jaoks, kes enamasti eesti keelt ei oska, tuleks siin-seal mõnda kohta lühendada, mõnes teises kohas võiks aga just härra pastor Ahrensi külgesündinud jämeduse tõttu läkituse isiklikke torkeid ka piirata. Nõnda siis, ilma et Sulle midagi ette kirjutada tahaksin, palun Sind, kui Sul aega ja lusti on, siin kaasapandud töö trükkimiseks korda seada, ja ootan selle palve peale Sinu sõbralikku vastust.

Alati Sinu

Schultz.

6. novembril 1857.

1. Kõne on Kr-i kirjutusest „Beleuchtung des «Dialog zwischen zwei Freunden der Ehstnischen Sprache»" („Kahe eesti keele sõbra vahelise dialoogi" selgitus), mille ta koostas Ahrensi sellekohase sihiliku kallaletungi puhul „Kalevipojale" (Inland 1857, vg. 584—587). Kuna see kirjutus ei olnud määratud trükis avaldamiseks, vaid üksnes ÕES-i koosolekul ettekandmiseks (kanti ette 2. okt. koosolekul, vt. Inland 1857, vg. 683), siis W. Schultz „Inlandi" toimetajana palus käesolevas kirjas ikkagi luba selle avaldamiseks. Kr. luba ei andnud (vt. kiri 174) ja kirjutus on tänapäevani avaldamata; käsikiri: KM KO ÕES M. A. 169 : 6.

174. KREUTZWALD W. SCHULTZILE.

[19. XI 1857.]

Mu armas Schultz,

olen Sulle kirja ja sedelikese peale juba ammugi vastuse võlgu, ainuüksi üpris kitsiku aja tõttu; täna peab üksnes kõige tähtsam vastuse saama.

„*Talurahva südamerõõmust*" puhul tahame asja huvides soovida ja loota, et autori muusika parem on kui brošüür, mis keele ja sisu poolest küllalt armetu on [1].

Arvustuse asjus: „*Kodu-arsti*" eestikeelne arvustus saadeti augusti hakatusel härra praost Schultzile „*Postimehe*" jaoks Pärnusse, mispeale ei ole seni ühtki vastust ega artikli avaldamist järgnenud [2].

Rõugetunnistuste asjus: Mina kirjutan harilikult:

Rõugetunnistus.

Et N. N-le ettekirjutatud kaitserõuged on pandud (siin järgneb, missuguse eduga ja millal), seda tõendatakse pärast armide ülevaatamist. Võrul, ... 185 . .

Kui teil parem vormel on, siis võid Sa igasugu muutmisi ette võtta, ainult et nime jaoks tuleb ülemine rida ja tagajärgede jaoks umbes kaks rida vaba ruumi jätta.

Härra pastor Ahrensile ma „Inlandis" ühtki vastust ei anna; ma olen liialt vana, et säherduste poisikestega avalikult tülitseda; oma enesekaitsekirja olen ma Eesti Seltsile üle andnud, et selle tulevaste põlvede jaoks alal hoiaks, kes kord selles tülis erapooletuma otsuse võivad anda, kui see olevikule jõukohane on.

Lõpuks palun Sind lahkesti minu leseraamatukese asi esimeseks detsembriks korda ajada; maksuraha on siin juures.

Moondamata sõpruses alati

Sinu

Kreutzwald.

Võrul, 19. novembril 1857.

1. Kõne on C. R. Jakobsoni isa, Torma köstri Adam Jakobsoni brošüürist „Talurahva südamerõõmust. Mõni armastusesõna mängu- ja laulusõpradele". Tartus, 1857. 62 lk., kus ta Torma muusikakoori asutamislugu kirjeldab.

2. Vt. kirjad 172 ja 173.

175. W. SCHULTZ KREUTZWALDILE.

[19. XI 1857.]

Armas Kreutzwald!

Eesti Seltsi arhiivis alalhoitavate käsikirjade läbivaatamise juures juhtusin ma ühe väga huvitava visandi peale usulismüstilise liikumise kohta eestlaste hulgas käesoleva aastasaja algul, mille Sa kunagi meile oled saatnud. Et see „Inlandi" jaoks väga sobib, siis tahaksin ma kõigepealt teada, kas see on juba kuskil, ja siis kus — ära trükitud, ja kui Sa lubad seda avaldada, siis palun ma selle veel kord läbi vaadata ja ettetulevad tsensuurivastased kohad, nimelt viiped kreeka-õigeusu kiriku poole, kustutada [1]. Tee seda sõbralikult ja suurenda seega kohustusi, mida meie nädalalehe toimetus Sinu vastu tunneb [2].

Alati Sinu

Schultz.

Tartus, 19. novembril 1857.

1. Kõne on Kr-i kirjutusest „Die Himmelsgänger. Historische Skizze aus dem Volksleben der Esthen" (Taevaskäijad. Ajalooline visand eesti rahvaelust). 23 lk. KM KO ÕES M. A. 169 : 12. Teadmata põhjustel jäi see „Inlandis" ilmumata; avaldatud — Maailm, lk. 87—98.

2. *meie nädalalehe toimetus*, s. o. „Inlandi" toimetus, kuhu ka W. Schultz kuulus.

176. KREUTZWALD W. SCHULTZILE.

[13. IV 1858.]

Armas Schultz!

Sinu 7. skp. kirjast näen ma kahetsusega, et minu 9. märtsi sõnumik, mis ma juhusliku viijaga ära saatsin, Sinu kätte ei ole jõudnud, selles palusin ma Sind Õpetatud Eesti Seltsile

ülesnäidatud sõbraliku osavõtmise eest minu tänu edasi anda. Õnnesoov anti mulle määratud päeval härra Stillmark'i läbi üle ja see ei olnud vähem üllatav kui kõik muu, mis siinsed sõbrad ja poolehoidjad mulle olid valmistanud [1]. Asi oli neil nõnda hästi korda läinud, et ma juhtumise kombel üksnes eelmisel päeval sellest natuke teada sain. Minu perekond oli küll juba paar nädalat varem saladusesse pühendatud, oli aga truudusega, mis naisterahvaste juures haruldane, seda suurt saladust hoidnud. Nõnda palju armastust ja osavõtmist, nagu mulle sellel päeval üles näidati, ei oleks ma oodanud. Kui palju raskeid ja tumedaid päevi elu meile surelikkudele ka valmistab, siis säärased päikesepaistelised silmapilgud ajavad kõik pilved ometi ühe korraga laiali. Kui ma 25 aasta eest Võrule tulin, ei olnud mul lootust oma olemasolu ettenähtavalt 25 aasta peale ära määrata, veel vähem seda aega ühe ja sellesama koha peal mure poolt ära kerida lasta. Jumal oli seda teisiti juhtinud. 14 aastat tagasi olin ma valmis Venemaale minema, kui mulle väga hiilgav, raha poolest Võru omast kaugelt üle ettepanek tehti. Kadunud Faehlmann oli käte ja jalgadega selle vastu, et ma Liivimaalt ära läheksin; ma andsin lõpuks tema manitsustele järele ja jäin, kuid hiljem olen seda rohkem kui üks kord kahetsenud [2]. Säärases pisukeses maalinnas nagu Võru võib arst, nõnda kaua kui ta veel terve ja tubli on, oma igapäevast leiba teenida, mitte aga üht krossigi nende päevade jaoks üle jätta, mille kohta öeldakse: „Need ei ole mulle meeltmööda!" Vanadus ja haigused on nõnda siis rasked katsumisetunnid, kui enne seda ära ei kutsuta.

Palju tänu lima eest, see külvati 11. välja, tagajärgedest ei tea ma veel midagi. Kas „Inlandi" uue toimetaja nime võib teada saada või on see veel saladus [3]? Kirikhärrad näikse ühekorraga elavaks läinud, ma olen uudishimulik, kuidas „märkusi" tegev toimetus ennast õigustada tahab. Mis „ebaususse" puutub, siis võib selle kohta „*Postimehest*" küll mõndagi ilusat tõendust tuua [4].

Ela hästi, sõbralikult tervitades

Sinu

ustav Kreutzwald.

Võrul, 13. aprillil 1858.

1. Kõne on Kr-i Võrus arstina töötamise 25. aastapäeva tähistamisest, mis puhuks ka ÕES temale õnnesoovi saatis. — Stillmark, Aleksander Th. (1804—1866), Kooraste mõisa omanik Võrumaal, ÕES-i liige.

2. Võrust lahkumise kavatsuste kohta kirjutas Kr. Faehlmannile 30. aug. 1843: „Kui jumala tahtmine, siis loodan tuleval kevadel metshanede, luikede ja kurgedega seltsis põhja poole lendu hakata! Süda on küll raske vana pesa maha jätta, aga mis teha, kui tühi kõht hulkuma sunnib. Minu mõtlemised käisid juba ammust aega lahkumise peale ja otsisin tasahiljukesi mitmest kohast peavarju, kuni jumal mõne päeva eest õige kogemata uut pesa-aset juhatas. Siin on koeri väga palju koos, seepärast läheb lake iga päevaga vedelamaks." Seepeale vastas Faehlmann 1. sept. 1843: „Kui Sa oma Võru linnakese maha jätta tahad ja jätma pead, mis arvad Sa siis Pärnust?" Ja kui Kr. hiljem nähtavasti Siberisse asumisest oli kirjutanud, vastas Faehlmann 29. okt. s. a.: „Ma tahan Sulle oma arvamise otsekoheselt välja öelda: mina Sinu asemel ei teeks seda mitte. Asi võib hästi minna, aga võib ka halvasti ja vägagi halvasti minna — nõndaviisi tühja tuule peale ei taheta küll heameelega oma ülejäänud eksistentsi rajada. Kui aga tingimustest kinni ei peeta või olukorrad Sinule ei meeldi või asutus teistesse kätesse läheb või oma tegevuse lõpetab — mis võtad Sa siis teha? Tagasi tulla? Ja peakski kõik hästi minema, mis teed Sa oma jõnglastega? Peavad neist siberlased saama? Tahad Sa nad aga siia jätta — mis lähevad nad Sulle siis maksma? Palk on väga väike; elutarbed neis paigus koguni kallid. Hofmann reisib praegu sooblimaal ja teatab, et kullaleidmise kohtades 1 nael leiba 70 bankokopikat pidavat maksma. Ära mine! Ja kõrvale jättes kõik muud asjad — Sinu isik on Su kodumaale koguni tähtis. Kui Sulle praeguses pesakeses ei meeldi, siis mõtle kuidagi teisiti oma elujärje parandamise peale. Mina soovitasin Sulle Pärnut ja jään ka sedapuhku oma ettepaneku juurde." — Faehlmanni sõber, Kiievi, hiljem Peterburi ülikooli professor Ernst Hofmann (1801—1871) uuris 1843. a. valitsuse ülesandel Ida-Siberi kullaleiukohti.

3. 1858. a. peale toimetas „Inlandi" O. Kienitz, vt. kiri 28, viide 6.

4. Siin on kõne „Inlandi" toimetaja Kienitzi joonealustest märkustest „Inlandis" avaldatud kirjutuste juurde. Ühes niisuguses teravas märkuses (Inland 1858, vg. 99) puudutas ta ms. meie pastoreid: „selle asemel, et rahva vaimsete tarvete rahuldamise eest hoolitseda, kirjutavad need härrad teoloogilisi vaidluskirju, arvamusi jm., mida keegi ei loe ja mida ükski inimene ei vaja. See vähene aga, mida rahvale pakutakse, liigub enamasti usulisel alal, millega rahvast, nagu näited tõendavad, püütakse lausa ebausus hoida" jne. See märkus kutsus välja piiskop Ullmanni (vt. kiri 138, viide 15) ja Põltsamaa pastor Maurachi (vt. kiri 73, viide 4) vastulaused, milles nad pas-

torite teeneid rahvakirjanduse soetamisel ülistasid ja nende tegevust õigustasid (Inland 1858, vg. 209—214). Ilmselt kehtivate tsensuuriolude tõttu piirdus toimetaja Kienitz ironiseeriva vastumärkusega ja teatega, et „kaastööd, mis kolmandate isikute kaudu saadetakse, ei võta toimetus edaspidi enam vastu". Seega anti mõista, et vastulaused olid nähtavasti mõjuvõimsate kolmandate isikute kaudu saadetud ja toimetus oli sunnitud need avaldama.

177. KREUTZWALD W. SCHULTZILE.

[27. V 1858.]

Armas Schultz!

Tagasi tulles Sinu hiljutiste südamepuistamiste juurde, tahan oma arvamisi Õpetatud Eesti Seltsi kohta Sulle otsekoheselt välja ütelda. Sellel taimekesel puudub juba kaua aega tarvilik hoolitsemine, üksikud vähesed jõud ei suuda lagunemist enam kaua ära hoida: mida omavaheline tüli nõnda virgalt külvab, see kasvab üle öö lopsakaks umbrohuks, mis kidura taime varem või hiljem lämmatab ja lämmatama peab. Meie ei saa salata, et selle pahatähendusliku presidendivalimise juures kurjad jõud salaja mängus olid; üks „jumala armust" vabahärra ja eesti keel on nagu tuli ja vesi, s. o. sissesündinud vaenus, säherdusest loomuvastasest liidust ei ole midagi rõõmustavat loota [1]. Publikum ei pannud seekord mitte vähe imeks, kui valimisekasti tulemused teatavaks tehti; ei osatud endale seda asja kuidagi seletada. „Null-president", öeldi siis muuhulgas, „on veel halvem kui hoopis ilma! Kui parun B[ruiningk] oma iga-aastasest šampanja-pudelite hulgast paar tosinat Seltsi terviseks ära joob, siis on sellest vähe või hoopiski mitte tulu!" Praegusel viisil ei suuda Selts kaua hingitseda, selles asjas olen ma Sinuga ühel nõul. Vanade müüride värske lubja või liimivärviga ülevõõpamisest on niisama vähe tulu. Kui sidemeid, mis Seltsi seni ülikooliga sidusid, lõdvemaks lasta, siis ei tule sellest kasu ega kahju; ainult siis, kui

plaanitsetud uus „ajalooselts" nõiakepi abil uut elu ja uusi jõude esile suudaks kutsuda, võiks midagi paremat loota. Üksiku tahtmine ja jõud ei jaksa terve kogu leigusest võitu saada. Kui hea tahtmine üleüldiseks saab, miska kõik jõud ilma kadeduseta ja kõõrdivaatamiseta üksteisega seotakse, siis tohiks edaspidi ka tublisid tagajärgi loota. Headest jõududest ei ole Tartus kindlasti puudus, kas aga osavat mütsitegijat leitakse, kes niisuguse peakatte valmistada võiks, kuhu kõik need pead alla mahuksid, see on küsimus, mida ma mitte vastata ei suuda. Kõigi seltside needus just selles seisabki, et iga liige temalt suuri asju ootab, ilma et oma kätt töö külge paneks. Kui igaüks oma liivaterakese juurde tooks, kasvaks sellest aastate jooksul aegamööda kaunis kuhjakene. Selle asemel, et teisele sõbralikult vennakätt vastu sirutada, peetakse paremaks põlgliku naeratusega väheste püüdjate peale vaadata. Kõige ausamgi üksiku-tahtmine peab säherdusel korral viimaks ära väsima. Sellest hoolimata pean ma Sind tungivalt paluma, et Sa oma sekretäri-ametis vastu peaksid, nii kaua kui see vähegi korda läheb, kuni *Vanaisa* oma toetava käe hoopis tagasi tõmbab või ootamatul kombel abi saadab. Iga erapooletu peab tunnistama, et Sa oma kätte usaldatud ametiasju ustavalt ja ausalt oled talitanud. Sina oled ehk ainus, kes veel rõõmu ja armastusega edasi töötab, kuna teised nagu närtsinud sügiselehed aegamööda puu otsast maha langevad. Märgitud professorite ja sündikuse kanditatuurist on küll vaevalt midagi head loota [2].

Paraku ei ole mul võimalik Sind raamatukogu asjus avitada; kui midagi ette juhtub, siis püüan Su soovi täita. Soome „Kalevalast" ei ole mul algusteksti ega tõlget; esimest olen kord näinud ja Schiefneri ümberpaneku rutuga läbi lugenud. Kadunud Sachssendahlil oli asjaga nõnda kiire, et ta seda kauemaks ei saanud minu kätte jätta. Väljaspool Soomet võid Sa „*Kalevala*" 1. trükki vaevalt leida, olgu siis, et Schiefner Sulle ehk Peterburist ühe eksemplari saadab. — „*Kalevipoja*" 2. vihu ladumine edeneb väga visalt, meil pole sel puhul ühtki uisapäisa tormamist karta. Järgmise vihu jaoks on käsikiri härra pastor Reinthali käes. On küsimus: kas silmanähtavalt põduramaks muutuv Selts suudab oma elupäevi kuni 3. vihu ilmumiseni venitada või lõpetab ta koos „*Kalevipoja*" 2. vihuga õndsalikult oma elu?!

Lõpuks palun sind kaasapandud raamatukese asi sõbralikult korda ajada, tarvilik [raha] on sees [3].

Tervituse ja ustavusega

Sinu

Kreutzwald.

Võrul,
27. mail 1858.

1. Kõne on teravast kriisist ÕES-i tegevuses pärast esimees Santo ja sekretär Sachssendahli enneaegset surma 1856. a., kus Seltsi juhtimine hoopis juhuslikkude isikute kätesse sattus ja seda täielik laostumine ähvardas. — *vabahärra* — parun Karl Bruiningk (1804—1869), kes valiti Seltsi esimeheks 1857 (Inland 1857, vg. 48).

2. 1859. a. 18. jaan. valiti ÕES-i esimeheks Tartu ülikooli õigusteaduskonna professor Ewald S. Tobien (1811—1860) ja sekretäriks ajaloolane ja Tartu ülikooli sündik Theodor Beise (1818—1878). Vrd. Kirjavahetus III, lk. 160—161, 163 ja 166.

3. *raamatukese asi*, s. o. arstileskede pensionikassa sissemaksu raamatuke.

178. KREUTZWALD W. SCHULTZILE.

[23. IX 1858.]

Härra doktor ei ole küll sõnadesse pannud,
Kuid märkidega selgesti mõista mulle andnud:
„Lase need jõuda, kas olgu lähedal või mitte,
Aadressil märgitud härrale kätte!“
Kui ehk jumalad kõrgel üleval
Ühe sureliku nõtrust silmas peavad
Siin hädade-orus päikese all,
Küllap nad siis taevasaaliski teavad,
Et mis võimatu, see ka üle jõu meile käib.
Kui üks [„maa?]kohtunik“, nagu aadressist näib,
Asub Kuristal, Tartust üürike tee,
Siis ta postipauna ei veeta küll Võrule[1]! —

Muidu aga südamest täname nüüd,
Ega taha ka talitada sõprade kujul,
Kes ehk maad andnud vimmal' ja vihatujul':
Raugale rohkem küll ehteks on rahu kui riid.
Ja kristlikku käsku täidab see käsi,
Mis patuse pähe kogub hõõguvaid süsi!
Nii kui sabatäht kaob ja kustub ta sära,
Nõnda lõpetab kirja, paneb allkirja ära
siin Teie koguni ustav

ja alandlik sulane

Kr[eutzwald].

23. sept.
1858.

1. Nagu paistab, on käesolevaks värsistatud naljatuseks Kr-ile põhjust andnud see, et W. Schultz läkitas edasitoimetatava saadetuse, mis oli määratud Jõgeva lähedale Kuristale, eksikombel Kr-i kätte Võrusse: — [„*maa*?]*kohtunik*", — esimese sõnapoole kohal on algteksti paberis auk.

179. KREUTZWALD W. SCHULTZILE.

[24. IV 1859.]

Armas Schultz,

pärast pikemat vaheaega Sulle jälle endast elumärki andes kahetsen, et pean kinnitama vana tarka sõna hundist, kes vahetab küll karva, kuid ei jäta vigureid, kusjuures ma kohe tormijooksu Sinu piiramatule lahkusele algan ja juurdelisatud ümbriku edasi toimetada palun! Kuidas meeldib Sulle minu kergemeelne temp ja hiljutine ärajooksmine [1]? Oli, nagu peaks ka Võru kord omale saatuse saama! Asi oli inimestele nõnda kirju, et nad kuidagi seletada ei suutnud, mis küll mind *nolens volens* laia maailma võis ajada [2], seepärast ei olnud puudus ulaajajatest, kes selle asja kulul igasugu lugusid käima panid, nagu näit., et ma üleüldse tagasi ei tule, vaid Peterburis koha olen saanud jne. jne. Lühidalt, kõik lausa lora ja kuulujutud, mis mulle mõttessegi ei tulnud. Asjalugu

oli lihtsalt nõnda, et pingutava ametitöö aastatepikkune üksluisus oli teatud lõtvuse sünnitanud, siis aga tuli sõbralik võimalus nelja nädala jooksul teist õhku sisse hingata ja selle läbi vaimu ja keha jälle natuke värskendada; nõnda siis oleks see kõige suurem ja andeksandmatum narritemp olnud, kui ma selle väikese puhkusereisi tegemata oleksin jätnud. Ma kasutasin õnnelikku juhtumist ja mul on kõik põhjused oma reisi tagajärgedega rahul olla. Terve hulk vanu sõpru ja rõõmsaid noorepõlve kaaslasi tuli mulle igal pool sõbralikult vastu, sõlmiti uusi tutvusi, misläbi aeg nii ruttu mööda läks, nagu oleksid nädalad ainult päevad olnud. Sinu armastusevääarse nimekaimu dr. Bertramiga olen ma palju koos olnud ja endise mõnusa noorusekaaslase igas tükis jälle eest leidnud [3]. Nagu kõik temasugused, kellele Zeus maajagamisel Olümposel korteri ja kosti *gratis* oli lubanud [4], elab ta natuke kitsikutes elamisetingimustes; seepärast hellitan ma lootust, et ta ehk minu kutset kuulda võtab ja ligematel suvekuudel s i i t puhkust ja ajaviidet otsib. Tal ei ole paraku ühtki ametikohta ega esialgu ka ühtki väljavaadet mõne uue saamiseks, kuigi paljud sõbrad üpris elavalt tema eest hoolt kannavad. Tema praksis on pisuke ja toob vähe sisse; naine koos lastega elab väljamaal ja kulutab ära sellegi väikese pensioni, mis ta Demidovilt saab [5]. Ühesõnaga, temal läheb natuke viletsasti. Aga mis ma Sulle meie Eesti Seltsi huvides tahtsin teatada, et tal on kena trükkimata käsikiri eesti prosoodia kohta, mis algmiselt „*Vomba Viido*" sissejuhatuse jaoks kirjutatud; et nüüd esialgu aga ühtki väljavaadet nimetatud töö peatseks avaldamiseks ei ole, siis tegin ma temale ettepaneku, saatku see kena artikkel Õpetatud Eesti Seltsile. Esialgu ei olnud ta nõus, hiljem aga ütles, ta ei olevat selle vastu, kui Selts temalt seda p a l u k s. Räägi siis sellest asjast järgmisel koosolekul ja püüa korraldada, et säherdune ettepanek temale läheks. Ma olen kindel, pärast asjaga tutvunemist Sa oled minuga ühel arvamisel, et nimetatud artikkel oleks „Toimetustele" ehteks [6].

Vabanda, ma ei saa täna enam edasi kirjutada, hobused ootavad rahutult ukse ees, ma pean minema; sellepärast ela hästi, sõbralikult tervitades

Sinu

Kreutzwald.

Võrul,
24. aprillil 1859.

1. Kõne on Kr-i reisist Peterburi ja sealviibimisest, vrd. kirjad 211—212 ja Kirjavahetus III, lk. 93—96.

2. *nolens volens* (lad.) — tahes-tahtmata.

3. Schultz-Bertram, vt. kiri 34, viide 3.

4. Zeus — peajumalus, jumalate ja inimeste isa muinaskreeka mütoloogias. Tema asukohaks peeti Olümpose mäge Thessalias, kus arvati olevat varutud koht ka luuletajatele. — *gratis* (lad.) — tasuta, muidu.

5. Schultz-Bertrami suhted Demidoviga on lähemalt tundmata.

6. Kõne on Schultz-Bertrami artiklist „Zur Geschichte und zum Verständniss der estnischen Volkspoesie" (Eesti rahvaluule ajaloost ja mõistmisest), mis ei ilmunud „ÕES-i Toimetustes", vaid ajakirjas „Baltische Monatsschrift" II (1860), lk. 431—448 koos tema ebaõnnestunud lugulaulu katsega „Vomba Viido" (saksakeelne tõlge sealsamas lk. 448—478 ja 518—547; eestikeelne tekst koos tõlkega: Dr. Bertrams Gesammelte Schriften. III (1870), lk. 15—139).

180. KREUTZWALD W. SCHULTZILE.

[25. V 1859.]

Armsam härra ametivend!

Teie Helduse arglik vaikimine ei ole võinud mind ära hirmutada uut tormijooksu Teie proovitud lahkusele ette võtmast ja kõige alandlikumalt palumast: juurdepandud raamatukese paberlikud asjad sõbralikult õigel ajal õigesse kohta toimetada [1], selle eest võlgu jääv tänu aga esialgu konto-raamatusse (kui seal veel nii palju ruumi on?) sisse märkida, kuni mulle ükskord ehk õnn osaks saab *Vanaisa õues tule ääres* Teie käppa oma südame vastu suruda ja hüüda: *„Kustuta võlaraamat, unusta süüd ja anna andeks!"*

Oma viimase aja siiruviiruliste eluteede kohta luban ma omale seda mõnu, et Teie Helduse kosutuseks lennuka pildi skitseerin. Minu vana inimene tundis end talve lõpul sel määral vaimselt ja kehaliselt lõtvunud, et karastav suplus hädavajalik paistis. Kevade helgid ja lõokese laul suurendasid igatsust iga tunniga, lühidalt, ma panin põgenema ja läksin *dolce far niente* tõotatud maale [2]! Vanade armsate noorusesõprade poolt ustavalt hoolitsetud ja toidetud, tulin palmipuude püha

laupäeva õhtul jälle koju [3]; sissehingatud värske õhk oli minu peale igas mõttes headtegevalt mõjunud. „Ach, wüsstest du's wie wohlig ist dem Fischlein auf dem Grund [4]!" helises mul kaua südames ja kõrvus, aga selle natukese rasva, mis küljekontidele oli kogunenud, pidin ma esimestel nädalatel jälle ära raiskama. Siin oli nõnda kiire, et ma peaaegu iga päev rattil istusin. Toredad maipäevad tõid haigete maailma rahu, kuid tunaeilsest saadik puhub jälle jääkülma *põhja poolt*; ei tea veel, mis need tuuled kaasa toovad, aga keda valehäbi tagasi ei hoia, see võiks kasuka jälle rahulikult selga ajada.

Nõnda kaua kui mälestus mõnusalt viidetud kõige ligemast minevikust veel nagu unepilt Elüüsiumi väljadelt alla vaatab, tunnen end kõigi tormide vastu tugeva olevat [5]; mu keha kannatab vintsutusi noorusliku julgusega. Annaks jumal, et see kaua nõnda kestaks!

Lõpuks midagi asjatoimetustest. Ole lahke, algata meie Õpetatud Eesti Seltsi ligemal koosolekul järgmine ettepanek. Schiefner kirjutab mulle 18. skp., härra Ahlqvist olevat teatanud, et ta tahaks Helsingis *„Kalevipoja"* müümiseks aktiivselt kaasa aidata; ta lootvat umbes 100 eksemplari mehele panna, kui temale enne ettelugemiste algamist septembris tarvilik hulk kätte saadetakse [6]. — Ma arvan, me võime rõõmuga selle pakkumise vastu võtta, seda enam, et kodumaal ei ole selle tööga niikuinii midagi peale hakata. Teiseks palun Teie Heldust end soomusrüütli mundrisse panna ja nagu äike härra Laakmannile peale põrutada, et ta oma laiskusekuradi kerest välja ajaks ja 3. vihu viimaks ometi päevavalgele saadaks. Aprilli keskel andis ta mulle lubaduse, et ta kolme nädalaga tahab vihu valmis trükkida, kui ma tema korrektuurpoognate Võrule saatmisest vabastan. Ma võtsin ettepaneku vastu, kuulsin aga oma ehmatuseks härra pastor Reinthali käest mõne päeva eest, et härra Laakmannil veel kaua koperdada on, enne kui ta oma töö lõpetab. Vähesed sõbrad, kes tööd omandavad, ootavad kärsitusega jätku, aga Tartu härrased ei viitsi oma puhkepingilt üles tõusta, vaid laulavad: „homme, homme, mitte täna!"

Moondamata sõpruses alati

Sinu

Kreutzwald.

Võrul,
25. mail 1859.

1. *raamatukese paberlikud asjad*, s. o. lesekassa asjad.

2. *dolce far niente* (it.) — magus mittemidagi-tegemine.

3. S. o. 4. apr. 1859.

4. Tõlkes: „Ah, teaksid Sa, kui mõnus on kalakesel põhjas" — ebatäpne tsitaat J. W. Goethe ballaadist „Der Fischer" (Kalamees).

5. *Elüüsium* (kr.) — õndsatemaa.

6. Vrd. Kirjavahetus III, lk. 101.

181. KREUTZWALD W. SCHULTZILE.

Võrul, 29. mail 1861.

Armas Schultz!

Sinu kaljukindlale lahkusele toetades palun Sult jällegi seda heategu, et Sa ligisaadetud pooleaasta maksu tulevaste leskede ja vaestelaste heaks ära maksaksid. Käskjalg annab raha Sinu kätte. Luba mulle ühtlasi Sind südamlikult tänada hiljutise vaevanägemise eest ettetellijate kogumisel [1]. Tuleval sügisel või talvel, kui trükk valmis saab, oled ehk nõnda lahke ja kasseerid lubatud summad härradelt sisse; tärmini teatan hiljem, mis ajaks raha sisse tuleb maksta.

Nüüd veel üks palve. Dr. Hirsch Peterburis kirjutab 16. skp., et viimane saadetus temale kuuluvatest *„Kalevipoja"* 5. vihu eksemplaridest ei olevat pärale jõudnud, pärast seda kui härra Toepffer juba mitme kuu eest temale teatanud, ta saatvat vihud k õ i g e l ä h e m a l võimalusel Tartust välja [2]. Kuula lahkesti nende härrade käest järele, kes ajutiselt Õpetatud Eesti Seltsi asju valitsevad, kuidas selle ärasaatmisega on. Kas üleüldse on saadetud või lamab pakk veel praegu õndsalikus Tartus? Dr. Hirsch on mitu korda selles öömajas, kus Tartu voorimehed peatavad, järele lasknud pärida, kuid ikka ilmaasjata. Võib-olla kuuled Sa asja kohta midagi ligemalt,

sel korral Sa muidugi tagajärgedest mulle teatad. Ligipandud tühja-tähja palun sõbralikult vastu võtta [3]!

Otsekohese sõprusega alati

Sinu

Kreutzwald.

Kui Sul värsket rõugelima on, siis saada oma tagavarast natuke minulegi.

1. S. o. „K-poja" 1862. a. rahvaväljaande ettetellijate kogumisel, vrd. Kirjavahetus III, lk. 201.

2. Hirsch, Gustav (1828—1907), arst Peterburis; võttis energiliselt osa „K-poja" levitamisest ja sellele ettetellijate kogumisest, vt. lähemalt Kirjavahetus III, lk. 96—97 ja reg. järgi. — Tema kirjavahetus Kr-iga on tundmata. — Töpffer, Woldemar (1831—?), ÕES-i sekretär.

3. Saadetus on lähemalt tundmata.

181a. W. SCHULTZ KREUTZWALDILE.

[24. II 1862.]

Minu kallis, väga armas sõber!

Kuigi oma arstipraktika tõttu estofiilide püüdmistest kaunis kaugel seistes, ometi sooja südamega nende poole hoides ja tõsise rõõmuga neid jälgides, olen ma Eesti Seltsi poolt ülesande enda peale võtnud, mida Sa sõbralikult kuulda võtaksid. Ma pean Sind nimelt üsna tungivalt paluma, et Sa vaeva ei kardaks ja oma Kalevi-laulu väljaandele midagi kommentaari taolist juurde lisaksid nimelt keelelisest ja, mis Sulle vist üsna hõlpus on, ka topograafilisest seisukohast: et Sa võtaksid ära märkida, missugused konkreetsed allikad Sul laulu iga koha jaoks tarvitada olid, missugusel sõnasõnalisel kujul need

Sulle üle anti, et Sa nimelt 1862. a. „Inlandi" 4. ja 5. numbris avaldatud soovid sõbralikult arvesse võtaksid [1]. Sina üksipäini võiksid selle töö ära teha; kui meil Sind enam ei ole — anna andeks, kuid hallid juuksed manitsevad selle peale mõtlema — siis ei ole Sinu palju-aastase suure töö teaduslik selgitamine enam võimalik. Leidku need read Sind rõõmsas meeleolus ja erksa töölusti juures.

Ela hästi, alati

Sinu

W. Schultz.

Tartus, 24. veebruaril 1862.

1. 1862. a. „Inlandis" nr. 4—5, vg. 49—55 ja 65—70 on avaldatud H. v. Kaisersberg'i (ps.) kirjutus „Ueber die Form der estnischen Poesie" (Eesti luule vormist), milles käsitletakse eesti rahvalaulude vormi küsimusi ja võrreldakse seda teiste rahvaste rahvaluule vormidega. Kirjutuse lõpul on palve ÕES-ile, et Selts „K-poja" sõnaraamatu koostamise ja väljaandmise oma töökavasse võtaks.

182. KREUTZWALD W. SCHULTZILE.

[4. III 1862.]

Kõrgesti austatud ja armas sõber!

Sinu sõbralik kiri 24. veebruarist annab mulle kõige sobivama võimaluse ühest asjast rääkida, mis hiljuti veel nõnda uduste äärjoontega minu pilkude ees hõljus, et ma ei söandanud selle näilisele kujule mingit kindlamat vormi anda. Kõige uuemad sündmused aga on oma kiirte jõul äkki kõik udu laiali ajanud, ühekorraga on nõnda valgeks läinud, et isegi pime võiks käegakatsutavalt sellest kinni haarata. Korra tõttu peame algama munast, et asjalugu päris selge oleks.

Õpetatud Eesti Seltsi ametlikus kirjas 5. septembrist öeldakse sisseminekul „eesti rahva ajaloo ja kirjanduse jaoks nõnda tähtsa töö, mille edenemine sagedasti kõige kurvastavamate (?) takistuste tõttu paistis katkeda tahtvat, õnneliku kordamineku eest" autorile nimetatud Seltsi poolt „veel kord piiritut (!) tänu." Ühtlasi aga avaldatakse „mitte allasurutavat soovi", et autorile meeldiks „välja töötada võimalikult üksikasjalik juhataja üksikute fragmentide lokaalse päritolu kohta, nõnda et võiks ülevaatliku kaardi kokku seada mitte ainult muinasloo tegevusepaikade kohta, vaid ka nende paikade kohta, kus see [muinaslugu] alal hoiti [1]". Seda ettepanekut täiendades ja edasi välja arendades nõuab Sinu kiri kättenäitamist „missugune konkreetne allikas lugulaulu i g a k o h a jaoks ja missugusel sõnasõnalisel kujul" see autorile „üle anti", mis temal „vist üsna hõlpus oleks". — Muidugi, tal on tarvis ainuüksi oma kõveraks kooldunud käsi välja sirutada ja jalamaid peab siis nõutav kohe käisest välja kukkuma! Miks ei avaldatud seda soovi juba 10 aasta eest, kui ma veel töö juures olin ja kogu materjal alles oli? Siis oleksin ma nõutava, — ilma tülikat tööd uuesti algamata, — kas või mustakirja äärele märkida või eraldi lehele üles kirjutada võinud, kuna ma nüüd peaksin kogu materjali veel kord kokku otsima ja sootuks uut tööd algama. Seekord ei nõutud midagi muud, kui rahvalauludest s õ n a s õ n a l t võetud kohtade äramärkimist, seda soovi olen ma igal pool täitnud [2]. —

Õpetatud Eesti Seltsi viimases koosoleku-kirjelduses võetakse mask lõpuks eest ära, ja mis seni läbi lillede öeldud, öeldakse nüüd selgelt ja arusaadavalt, kuivade sõnadega. „Tahetakse teha korratud katse, et oleks selgesti need kohad ära märgitud, mis selles eeposes sõnasõnalt rahvapärasteks tuleb lugeda [3]". Kui asjalugu nõnda on, siis kahetsen, et ma seda väljaöeldud soovimist e s i a l g u täita ei suuda. Teised laulude ja muinaslugude kogujad, kelle saaki ma kasutasin, olid niisama ettevaatamatult nagu minagi tööle asunud, nõnda et ühelegi fragmendile kohtulikku *vidimatumit* juurde ei lisatud [4]; oleks küll päris lõbus töö rahvapärasust tõeks teha, kus k i n n i t a t u d tõendused puuduvad! See, mis mina ütlen, ei annaks ju varemini antud seletustele karvaväärtki usaldatayust juurde. Peale selle tunnen ma oma pappenheimlasi liiga hästi [5], kes seda tuult Õpetatud Eesti Seltsi purjedesse puhuvad ja

oma pilli järgi tantsida lasevad, olen aga seejuures nõnda rahulik, nagu puhkaksin ma juba kuus jalga sügavamal. Oma usu ja arvamiste vahetamine ei ole ju tänapäeval midagi uut, kes tohiks siis seda imeks panna, et s e e s a m a Selts, kes mõni aasta tagasi asja vastaste v a s t u välja astus, nüüd heaks arvab nendega ühte lüüa [6]. Mina kuulun selle poolest sallijate hulka, kes teisiti-mõtlejaid hukka ei mõista ega ühelegi pahaks ei pane, kui ta oma senise arvamise uue vastu ohverdab; tahaksin üksnes sedasama õigust ka enda jaoks välja paluda, kui see palumine häbitu pole. Ma olen kaugel sellest, et Sinule sellepärast ühtki etteheidet teha, et see ülemalnimetatud ametlik paber Sinu allkirja kannab ja Sina nüüd jälle kui julge rüütel sellesama asja eest välja oled ratsutanud; ka ei ole ma kade selle loorberipärja pärast, mida Sulle kord võidupalgaks pea ümber punutakse. Hingekiskumine ei ole minu amet, sellepärast ei tee ma ühtki katset Sind m i n u usku pöörata.

Sinu kirjale vastuseks veel üksnes nõnda palju. K e e l e mõttes on härra Wiedemann läinud suvel juba kõik ära kasutanud; niipea kui tema sõnaraamat ilmub, võib iga „Kalevipoja" lugeja temale võõraste ütlemiste üle sealt seletust leida, ta leiab sealt soovitud vastuse kindlasti [7]. Mis puutub sõnasõnalisse u s u t a v u s s e, siis olen ma sellest nõnda orjalikult kinni pidanud, et isegi ütlemised, mida ma seekord ei tundnud ja nende tähenduse alles pärast vaevarikast uurimist kätte leidsin, ei ole kuskil m u u d e t u d. Lõpuks teatan ma Sulle, et isegi soovitud topograafilised teated võiksin ma ilma raske peamurdmiseta anda, aga nõnda nagu asi praegu on, e i t e e m a s e d a ü h e l g i t i n g i m i s e l! Minu aegaviitva töö vili võiks mulle üksnes s e d a tulu tuua, et logelevatele lobisejatele, kes oma õhtuid õllekannu juures on harjunud ära raiskama, seks puhuks uut jutuainet, s. o. värsket valaskalatraani antakse, kui päevasündmuste üle keelepeksmine ehk juhtumisi muidu seisma kipub jääma. Õpetatud Eesti Seltsi armuleib ei tähenda mulle midagi, ta võib mind homme päev nimestikust maha kustutada ja tühja koha mõnele väärikamale anda; ka lahkudes võtan ma kaasa kindla teadmise, et ma oma väikest jõudu mööda ausalt olen talitanud, ilma „veelkordset piiritut tänu" nõudmata ja „veelkordset katset" oma-usku-pööramiseks ära ootamata.

Sellest sisust võid Sa oma käsuandjatele nõnda palju edasi anda, kui Sa heaks arvad.

Pärast seda seletust luban endale veel palve üht teist asja puudutada. Aasta tagasi Sa võtsid sõbralikult endale vaeva Tartus mõningaid aktsionäre *„Kalevipoja"* rahva-väljaande kordasaatmiseks leida. Eile sain ma Kuopiost teate, et trükkimine aprilli esimestel päevadel lõpetatakse, nõnda et kuni kuu keskpaigani töö ärasaatmist võib oodata. Kui nüüd need allkirja-andjad nõus peaksid olema valele ja pettusele rajatud tööd teist korda maailma ette aidata, siis palun aprillikuu alguses raha sisse kasseerida, sest aktsiad antakse välja 15. aprillil ja nende intresse hakatakse rehkendama sellest kuupäevast peale. Iga-aastane intresside väljamaksmine kui ka väljaloositud aktsiatähtede tagasiostmine peab 15. aprilli ja 1. mai vahel toime tulema [8]. Raha hoiad Sa nõnda kaua enda käes, kuni ma Sulle vastavad tähed kätte saadan. Kui härrad ettetellijad on teistsugusele arvamisele tulnud, siis palun Sind seda mulle teatada, et puudujääki kuidagi teisel teel katta. Minu sõbralik poolehoidja härra Wilh. von Wahl juba tagasi ei astu, selles olen ma kindel [9]. —

Ärgu siis ülemalpool olnud puhtasjalik ja talituslik asjaselgitamine meie senisesse heasse läbisaamisesse ühtki muutust sünnitagu! Selle otsekohese soovimisega kirjutan alla

alati Sinu

Kreutzwald.

Võrul, 4. märtsil 1862.

1. On säilinud ÕES-i kirja mustand Kr-ile 5. sept. 1861. a. ENSV Ajaloo Keskarhiiv Tartus. Fond nr. 2569, sü nr. 25.

2. Vrd. kirjad 128 ja 135.

3. ÕES-i koosolekul 7. veebr. 1862. Inland 1862, vg. 126.

4. *vidimatum* (lad.) — (kirja või kirjutuse) õigekstunnistamine, tõestamine.

5. *pappenheimlased* — vahvuse poolest silma paistnud, oma ülema Gottfried H. Pappenheim'i (1594—1632) nime järgi tuntud väesalk Kolmekümne-aastases sõjas. Kr. tsiteerib siin Fr. Schilleri Kolmekümne-aastast sõda käsitlevas tragöödias „Wallensteini surm" esinevat Wallensteini repliiki.

6. Kr. mõtleb siin ÕES-i seisukohta mõned aastad tagasi, kui Seltsi juhtivad isikud (G. Santo, vt. kiri 54, viide 4) „K-poja" rahvapärasuses kahtlejatele teravalt vastu astusid (vrd. Kirjavahetus III, lk. 58), nüüd aga juhuslikult Seltsi juhtima pääsenud uued isikud ise Kr-i vastaste kilda on asunud ja temalt „K-poja" rahvapärasuse kohta ikka ja jälle uusi tõendusi nõuavad.

7. Wiedemanni 1861. a. keeleuurimisreisi ja Kr-i külastamise kohta, vt. Kirjavahetus III, lk. 211—212.

8. „K-poja" rahvaväljaande ettetellimiste ja aktsiate kohta, vt. Kirjavahetus III, lk. 187—195, 201, 246, 252 ja 265—266.

9. Wahl, vt. kiri 172, viide 8.

183. KREUTZWALD W. SCHULTZILE.

Võrul, 10. veebruaril 1864.

Armas Schultz!

Mul oli kavatsus järeletulevaid märkusi Sulle jaanuari alguses ära saata, kuid veider talv oli meie käsitöö mõttes seni väga sant külaline, sest igapäevaste ametikohuste täitmine nõudis peaaegu kogu aja endale.

Aastal 1839 asutas Õpetatud Eesti Selts Tartus selleaegsete, nüüd surnud liikmete Jürgensoni ja Hueck'i algatusel selle maaosa linnades, kus eesti keelt räägitakse, k a t s e k o m b e l raamatulaod, et sellega anda maarahvale võimalust oma vaimlisi tarbeid hõlpsamini täita kui varem, kus peale Tartu, Tallinna ja Pärnu kuskil säherdust raamatukauplust ei olnud [1]. Seltsi nimetatud otsuse põhjal sai ka meie linnakene omale väikese eesti raamatute saadetuse. Kahel järgneval aastal laiendati Huecki väsimatu tegevuse läbi seda äri, nõnda et kõik sinnamaani ilmunud ja läbimüümata raamatud suuremal või vähemal hulgal mitmesugustesse müügikohtadesse saadeti. Nõnda läks see segamatult edasi kuni Huecki surmani. Siis juhtus, kas puuduliku raamatupidamise või mõne teise süü pärast, et äri kõige suuremasse segadusse sattus, misläbi Õpetatud Eesti Selts ebameeldiva paratamatuse ette oli seatud ja puuduva summa oma piskudest varadest pidi välja maksma. See oli põhjuseks, kui selle peale otsus tehti kõik müümata raa-

matud ladudest tagasi võtta ja kirjastajatele tagasi anda. Vahepeal oli aga väike hulk lugejaid juba selle mõnuga ära harjunud, mitmelt poolt avaldati kahetsust, et oma tarvidusi enam endisel teel rahuldada ei saadud. Seepärast tegin ma härra Laakmannile ettepaneku, et ta oma kirjastatud raamatuid siinsesse lattu komisjonile annaks, mina aga võtsin endale kohustuse äri üle valvata, arveid pidada ja teda võimalikkude kahjude eest kindlustada.

Sel kombel on Võru raamatupood — välja arvatud üsna lühikene vaheaeg — 25 aastat kestnud, praegu on see — hakatusest lugedes — neljandates kätes, sest rabatt, alguses 10 ja 15%, nüüd 20%, vähese läbikäigu juures ajakulu ja vaeva eest vastavat tasu ei paku. Sellepärast võtavad raamatupoe enda kätte üksnes algajad kaupmehed niikauaks, kuni villa selga saavad. Kohavahetamise puhul tuleb alati pool aastat kauplemise vaheajaks lugeda, kuni inimesed aegamööda uue kohaga harjuvad. Eestlastele näib see iseäranis raske olevat, sellepärast tuleb sagedasti ette, et üksikud veel 10 ja 15 aasta pärast sealt poest, kus kord kauplus asus, raamatuid küsivad!

Mis senistesse tagajärgedesse üleüldiselt puutub, siis ei saa kinnitada, et 25 aasta jooksul lugejate hulk palju oleks suurenenud. Nüüd nagu seekordki annavad kalender ja lauluraamat iga aasta poole läbimüüki, kuna uudsevilja — olgu neil sisu või mitte — peaaegu ikka umbes samal arvul läheb, kuna ülejääk poevahtideks jääb, millest üksnes juhtumise kombel mõnikord üks või teine eksemplar ostja leiab, s. o. säärase inimese, kes juba selleks ettemääratud raha eest mõnda vaimulikku või ilmlikku raamatut küsib. Sel korral on siis ükskõik, mis kaupmees neile pihku pistab. Jah, suure hulga teadmatus ulatab nõnda kaugele, et isegi ajast ja arust läinud prahti, s. o. traktaadikesi, mida 40 kuni 50 aastat enam ei ole, nõutakse. Raamatute müümine algab oktoobri keskpaiku ja kestab märtsini, vahepealset aega ei tasu nimetada. Peale Laakmanni kirjastatud asjade on ka härra Borm Pärnust mõnikord oma produkte siia saatnud [2].

Summaarne kokkuvõte on teisel leheküljel. Kui Sa arvad, et Õpetatud Eesti Selts selle vastu huvi tunneb, siis kanna see ette.

Kui silmas pidada, et Võru kreis Liivimaal kõige vaesemate hulka kuulub, siis võib tagajärgedega rahule jääda.

Võru raamatupoes müüdi:

aastal	1839	. . .	42	rubla	15	kop. eest hõbedas
„	1840	. . .	135	„	28	„
„	1841	. . .	185	„	70	„
„	1842	. . .	154	„	12	„
„	1843	. . .	126	„	56½	„
„	1844	. . .	126	„	70	„
„	1845	. . .	94	„	68	„
„	1846	. . .	47	„	17	„
„	1847	. . .	163	„	22	„
„	1848	. . .	94	„	13	„
„	1849	. . .	162	„	61	„
„	1850	. . .	141	„	90	„
„	1851	. . .	126	„	90	„
„	1852	. . .	188	„	71	„
„	1853	. . .	157	„	42	„
„	1854	. . .	147	„	96	„
„	1855	. . .	150	„	—	
„	1856	. . .	114	„	89½	„
„	1857	. . .	136	„	71	„
„	1858	. . .	158	„	70	„
„	1859	. . .	135	„	70	„
„	1860	. . .	192	„	22½	„
„	1861	. . .	220	„	44	„
„	1862	. . .	212	„	1	„
„	1863	. . .	216	„	64	„

Summa 3632 rubla 35½ kop. hõbedas

Keskmiselt umbes 145 rubla 29½ kop. eest aastas. 12 aastal keskmise summani ei jõutud, 13 aastal mindi sellest üle [3].

1. Jürgenson, vt. kiri 15, viide 5. — Hueck, Aleksander von (1802—1842), anatoomia professor Tartu ülikoolis 1830. a. kuni surmani. ÕES-i asutajaliige ja esimees 1841—1842.

2. Borm, Friedrich W. (1812—1881), trükikojaomanik ja kirjastaja Pärnus; tema kirjastusel ilmus ms. ka „Pärnu Postimees" 1857. a. alates.

3. Kirja lõpp ei ole säilinud, selle asemel on W. Schultzi märkus: Selle Kr-i poolt allakirjutatud kirja lõpp sisaldab eraasju.

KIRJAD
C. REINTHALILE

184. KREUTZWALD REINTHALILE.

[25. X 1856.]

Auväärt Kalendritegija[1]*!*

Teie tähtraamatuga taskus, mille kümne kopika eest olin nõudnud, läksin Tallinna teele, kuhu siia päevani enamasti kui siga kotis olin käinud, nõnda et suuremat ei näinud, kui seda, mis kogemata kitsal uulitsal nina külge puutus, ehk küll sedagi pikemalt ei osanud seletada, veel vähemalt endale kasuks püüda. Teie teejuhatajaga karmanis lootsin sel korral otsekui „t u u d e r i t u d" mees koju tulla, et juba külakrantsid, mustad ja karjapoisid kohe tänavas minu moondamist saaksid tundma[2]*.*

V a i d a trahteri ulu all panin kõrvile kaelkoti pähe, võtsin natuke keskhommiku-suurust, aga ei mitte piisakest viina, et vaenlase märg mul silma ei saaks segama, seni kui tähtraamatust õpetuse teejälgi läksin otsima. Kas sa imet näed! Leidsin lugu kohe, kuda olite juhatanud, ja nägin sest, et nimetatud trahteri „iludus", „liivane tee" ja põhja poolt „tornide paistmine", mida virulased ja harjakad „linna saia sarvedeks" nimetavad, nii selge tõsi oli, kui mõnikord „kenad soojad päevad", mis heina ajal kogemata kalendri ilmade ettekuulutusega ühte jooksvad. Aga M o i g o kabel oli juba esimene eksitaja. Harjakate haganasest leivast nüritud keel ei tunne siin nimes, ehk küll saksa keeles mõisa ja kabeli nimi M o i k on, mitte enam selget o kõla, vaid moondab o ära ja nimetab kohta M õ i g u kabeliks. Seda pisukest eksitust ei oleks mitte maksnud tähendada, kui mul hari ei oleks punetanud u h k u s e s Teile üles näidata, mis teraselt ma iga sõna lugedes tähele olen pannud,

aga sõna lugedes ka kõrvakuulmed lahti pidasin, kui rahvasuu nime kuulutas. Ülemiste järvega on Teil õigus, siiski kahetsesin väga, et Teie kui tark mees seda nimetamata jätsite, mis meiesugusel põrsal, kellel veel palju külamuda kintsude ümber ja kõhu all vana rahva suust armsaks mälestuseks jäänud: Kalevi lese leinakivi järve kaldal, kus peal eideke parajalt istus, seni kui silmavesi järve lagedale sünnitas. Minu rumala arvates ei tõuse sest süüd ega pattu kellelegi, kui ta parajal kohal saksa siidisängi (Gelehrsamkeit[3]*) kõrvale suitsetanud külakätki (Volkssage*[4]*) paneb. Laaksi-mägi on üks sakslaste võõrik, ma arvan „aus dem Laaksberge" sündinud. Oleksin seda nimetust Teie õpetust mööda keele peale tõstnud, küllap siis viru- ja järvlased vähemalt kümme aastat tartlase rumalust oleks taga naernud, meie vaesed oleme neile muidugi, mis „Schwaben den übrigen Deutschen gegenüber*[5]*" on: koerahammaste irvituseks. Maakeeles kutsutakse kohta Laagnamäeks*[5]*. Seesamasugune lugu on Olai torniga, meie ei tunne muud kui Oleviste kirikut, Oleviste torni. Ehk mis Taanimaa tark Olaus pikemalt meisse puutub, kui meil endal Kalevi kõrval üks osav linna- ja torniehitaja Olev on! Paltisi alevist ei teadnud mulle mitte üksainuke hing Tallinnas ei musta ega valget nimetada, viimaks kuulsin kogemata, et rahvas seda linnaosa Kassisabaks kutsub, kust maantee Haapsalusse ja Paldiski linnakesesse viib. Kui Perna alevist Pernu, õigemalt Pärnu alevi teete, siis ei maksa pikemalt vaielda. Aga, taevas tule appi! Teie õigekirjutus (Orthographie) teeb mind pööraseks! Ühe ja sellesama lehe peal (lk. 26) loen Peetretorni ja Petterburi, ehk küll mõlematel nimedel üks ja seesama Peeter juurikaks on! — Enne kui Laagnamäelt alla läksime, ei oleks vist üleliiga olnud, tuletornidest pahemat kätt tee kõrval silma paberivabriku peale tõsta, juba sellepärast, et vabriku ehitaja meie vana tuttav ja naabrimees Donat Räpinalt oli olnud*[6]*. Niisamuti kahetsen, et eesseisva pildikese seletuseks kenast suhkruvabrikust, mis eesmurul (Vordergrund) suurem kui linn näitab, mitte sõna ei nimetata*[7]*. Teate ometigi õndsa Masingu „Pühapäeva vahelugemistest", et juba neljakümne aasta eest meie maal „palju priimeest ja priimehe hurtsikut leida ei ole, kus seda rahakulutajat maiust kohvi ja suhkurt ei tarvitata"*[8]*. —— Kus Sepa värav (Schmiedepforte) seisab, ei võinud mulle keegi juhatada, ehk*

C. REINTHAL.
Foto.

küll korra ringis linna ümber sõitsin ja igaühe käest asja otsust pärisin. Mõned linnanikud naersid tagajärele: „Der Kerl ist toll oder besoffen[9]*!“ Viimaks kui vana K a r u poes ühe lahke linnasaksaga jutule saime ja värava otsimist rääkisin*[10]*, seletas mulle saks, et Schmiedepforte maakeele H a r j u -värav ja Lehmpforte jälle V i r u -värav tähendab. Das Ritterhaus on tallinna keeles Lantstuba*[11]*, nimi, mis saksa keelest solgitud, küll kiita ei tohi, siiski tuleb kohta nõnda nimetada, kuidas sealne rahvas korra kombeks on võtnud. Vana T o m i kirik peab vist Tallinna T o o m p e a kirik olema? — Ei mitte igal mõisniku s e l t s i l, vaid s u g u l (Geschlecht, Familie) on oma sugumärk (Wappen*[12]*). Erastvere b a r o n i sugu (teie näete, kuda mina võõrikuis nimedes ka võõrikuid kirjatähti ei põlga, ja kui ka rahvakeel igas kohas biiblist ja baronist — piibli ja paruni teeb, siiski jäägu kiri, kuda võõrik sõna tahab) otsides oleksin Tallinna ligidalt kohe tema lihaliku venna H a n i j õ e mõisast leidnud, või veel paremini tema lellepoja (Landmarschall), kes kaks meie maa meest (Volksrepräsentanten) kaasa võttis, kui keisri kroonimisele läks*[13]*; aga N o i s t v e r e mõisat ei leidnud kuskilt, vistist arvasite P u r d i mõisat, mis saksa keele nimel — Noistfer — peab kutsutama. Siin pisukeses tülis oleks juba vana sõnalahja Hupeli leksikon abi võinud anda.*

Et Teid ega ennast vaieldes pikemalt ei raatsi väsitada, tahan lõpetades veel lk. 35 pealt P a l l i s t v e e r d e Pallfer P a l v e r e k s maakeeles nimetada; kui ma teaksin, kus teie N u r m s ö n i ja P o i k o kohad seisvad, siis ehk tuleks kohtade nimi mulle meelde, sest ärge pange pahaks: aga meiekeelsed ei ole need viimased kaks nime mitte[14]*! — Lk. 45 tuleb meile üks Morits P e t e r b u r i s t jälle kogemata vastu*[15]*; also*[16] *Peetretorni, Petterburi ja Peterburist — alle guter Dinge sind drei*[17]*! siiski ei tohi ma neid veidraid k o l m i k u i d mitte ei heaks ega kenaks, veel vähem consequent kiita*[18]*.*

Pahandage meelt või sajatage mind sinna, kus pipar ja kõik muud kibedad kasvavad, aga armas, aulik sõber! lugege ise ilma Vorurtheilsbrille[19] *kalendrijutustus algmisest otsani läbi, siis peate vaikselt endale tunnistama, kuda tänine õigekskirjutuseks sõimatud „Schlendrian*[20]*“ tartu keeles niisamuti „durchgreifende Reform“ verlangt*[21] *kui tallinna keeles, ja ärge koputage mitte kauemini selle peale, et Teie korra „a b i - e l u“ ühes kalendris nõnda olite kirjutanud, kuda iga mees kirjutama peaks*[22]*, vaid pöörge sedamaid hullude teelt ja andke tõele au:*

Mis vanaks läind ja hallitand,
Ei kõlba pikem' hoida;
Kes asja poolelt' tallitand:
See läheb ise roidu.
On t õ s i väljal Teie kaev
Siis läheb tühja rahvanaer!
Kus „Gustav" ja „Kimnasium" —
Kui paaris härjad ühel vaol,
Seal „wird der" mõistlik selbst gar dumm[23]
Ja küsib: Wie kommt dieser Saul
Zu den Propheten, lieber Paul[24]*? —*
Üks vürst de Tolli on B a r k l a i[24a]
Ja teine jälle p a r u n? pai!
Geh! sõber, in Dich, bess're Dich,
Ich hechle Dich sonst fürchterlich[25]*:*
Küll leiad siis, et minu suga
On teravam kui saksa nuga.

Kui Teie nüüd niisamasuguse soaga (Hechel) minu tulevaaastase tähtraamatu tahate läbi sugeda[26] *ja mind igas kohas libeda jää peale viia, kus nüri kabjaraud mind libisemise eest ei jõua hoida, nõnda et p[- - -]li maha kukun, siis tahan seda tänuga vastu võtta, aga Laakmanni pattu ei tohi Teie mitte minu kaela peale panna, kui*

Maikuul Setzers näpud[27]
„Meil e h h i tamas ilma"
Ehk juulil sõja täkud
„Ja l a h h i ngite mäng".
Septembris minu palve:
„Viidud j u b b a salve."
Need konsonandid lahi!
Siis kirja sisse vahi,
Kus muidu minu süü?
Gott zahl' Dir Deine Müh[28]*!*

Sedaviisi Recension ja Schwadroniren lõpetades[29]*, soovin Teile palju tuhat tervisi ja loodan, et „der Sache Feind" meie sõprusele pikemalt segadust ei saaks tegema*[30]*. Jumalaga!*

Fr. Kr[eutzwald].

V[õrul], sel 25. oktoobril
1856.

1. Käesolev eestikeelne kiri-arvustus on kirjutatud ÕES-i ülesandel C. Reinthali poolt toimetatud „Maarahva kalender ehk tähtraamat 1857. ajastaja peale" 1. trüki puhul, mis ilmus oktoobris 1856. a., ja puudutab peamiselt selle lisas (lk. 25—35) avaldatud kirjutust „Tallinna liin"; 2. lisatrükis (ilm. detsembris) on Kr-i laidetud eksimused ära parandatud.

2. *mustad* — mustad koerad (?)

3. *(Gelehrsamkeit)* (sks.) — teaduslik eruditsioon.

4. *(Volkssage)* (sks.) — rahvajutt, muistend.

5. *„Schwaben den übrigen Deutschen gegenüber"* (sks.) — švaablased võrreldes teiste sakslastega. — *Laagnamäeks,* s. o. Lasnamäeks.

6. Donat, Johann W. (1786—1849), paberivabrikant Räpinas, hiljem Tallinnas.

7. Kõnesoleva kalendri tiitellehe ees on puulõige, mis kujutab vaadet Tallinnale ja mille esiplaanil on end. suhkruvabrik.

8. O. W. Masingu (vt. kiri 7, viide 2) „Pühapäeva vaheluge-mised". Tartus, 1818, lk. 72.

9. *„Der Kerl ist toll oder besoffen!"* (sks.) — See mees on hull või joobnud!

10. *Karu poes* — Karu pood asus Tallinnas Pikal tänaval, seal oli Kr. ise noorpõlves õpipoisiks olnud.

11. *Das Ritterhaus* (sks.) — rüütelkonna maja.

12. *(Wappen)* (sks.) — vapp.

13. Erastvere mõisa omanikud Võrumaal olid pikemat aega Ungern-Sternbergid; 1856. a. oli selle omanik Paul Ung.-St. — *Hanijõe,* s. o. Anija omanik oli Konstantin A. Ung.-St. (1813—1887). — *lellepoeg,* s. o. Constant. Ung.-St. (1815—1872) Harkust oli Eestimaa rüütelkonna peamees 1854—1857. — *(Landmarschall)* (sks.) — maamarssal. — *(Volksrepräsentanten)* (sks.) — rahvaesindajad.

14. *Nurmsöni ja Poiko,* s. o. Nurmsi küla ja Koigi mõis Paide läheduses Tallinn-Tartu maantee ääres.

15. Moritz, Friedrich E. (1803—1857), pastor Peterburis.

16. *also* (sks.) — niimoodi, nõnda siis.

17. *alle guter Dinge sind drei!* (sks.) — kõiki häid asju on kolm!

18. *consequent* (sks.) — konsekventseks, järjekindlaks.

19. *ilma Vorurtheilsbrille* (sks.) — eelarvamiste prillita.

20. *„Schlendrian"* (sks.) — vana harjumus, vana harjunud komme.

21. *„durchgreifende Reform" verlangt* (sks.) — radikaalset reformi nõuab.

22. Kr-i vihje Reinthali kirjutusele „Abielu" (Maarahva kalender 1846, lk. 23—30), mis kirjutatud uues kirjaviisis, kuna ta hiljem jällegi vana kirjaviisi tarvitas.

23. *Seal „wird der" mõistlik selbst gar dumm* — Seal muutub mõistlik ise üsna rumalaks.

24. *wie kommt dieser Saul zu den Propheten, lieber Paul?* (sks.) — Armas Paul(us), kuidas tuleb see Saul(us) prohvetite hulka?

24[a]. Barclay de Tolly, Mihhail B. (1761—1818), tuntud vene väejuht.

25. *Geh! sõber, in Dich, bess're Dich,*
Ich hechle Dich sonst fürchterlich (sks.) — Sõber, mõtle järele, paranda ennast, muidu soen Sind hirmsal kombel.

26. *minu tuleva-aastase tähtraamatu,* s. o. Kr-i 1857. a. „Maarahva kasulise kalendri", kus laduja süü tõttu mõned trükivead esinesid.

27. *Setzers näpud* — trükiladuja näpud.

28. *Gott zahl' Dir Deine Müh!* (sks.) — jumal tasugu sinu vaeva!

29. *Recension ja Schwadroniren* (sks.) — retsensiooni ja lobisemise.

30. *„der Sache Feind"* (sks.) — asja vaenlane.

185. KREUTZWALD REINTHALILE.

[25. XI 1856.]

Väga austatud sõber!

Detsembri keskpaigani on mul käed kütkes, ma istun praegu nagu Teiegi kirjutuspuldi taga ja harjutan numbrite kirjutamist ja kokkuarvamist, siin ainult ei ole tegemist rahaga nagu Teil, vaid paremalgi korral inimeste ja „surnud" kooljatega jne. Laakmann kirjutas mulle tunaeile, ta läkitavat Teile korrektuuri tegemiseks *„Kalevipoja"* esimese poogna,

olge nii lahke ja vaadake see õige hoolsasti läbi ja kustutage minu võimalikud kirjutuspatud koos laduja omadega maha. Ettetulevates inkonsekventsides, kus värsi lõpetusel konsonandid *ll*, *pp*, *tt* kord kahekordselt, kord lihtsalt *l*, *p*, *t* on tarvitatud, võiks soome kui ka eesti keele väljarääkimise põhjal kahekordne õigem olla, näit. *seppa*, *tuppa*, *jumalalle*, *kuningalle*, *sõtta*. — Ma ei oskaks kõigi seesuguste juhtumiste jaoks kindlat reeglit üles seada, enamasti käisin ma selle järgi, kuidas rahvas väljarääkimisega sõnu rõhutas. *Ette*, *kätte*, *vette* puhul kuuldub kahekordne häälik selgesti, kuna aga lõpusilpides *jumalata*, *kustumata*, *aitamata* väljarääkimise põhjal pahatihti kahtlaseks jääb, kas peab üks *t* või kaks *tt*-d kirjutama. *Ius*, *iukse* jne. on täiesti õige, kuna *juus*, *juuksed* on nähtavasti vale. Kus pealegi oma otstarve ühekordse hääliku abil kätte saadakse, seal tohiks kahekordne kirjutamine küll tähenärimine ja luksus olla. *Sapienti sat.*

Peaksid asjatoimetused ja laiskusekurat mulle jõuluvaheajal niipalju jõudeaega jätma, et 1. vihule lühikese eessõna kokku klopsida jõuaksin, siis saate selle jaanuaris, kui mitte, jääb eessõna mõne hilisema vihu tarvis.

Soovin Teile Teie tulevase aasta „*Kuulutaja*“ puhul südamest õnne [1]. Ärge pange imeks, kui meeletud kisa tõstavad; kui me kord enam selles suurepärases rüüs ei rända [2], vaatab vabama pilguga järelmaailm meie tegevuse peale teiste silmadega. Nagu slavooni keel on venelastele kirikukeeleks, nõnda jääb ka rikutud piiblikeel tükis sõgeda vana kirjaviisiga viimati eestlaste kirikukeeleks, mida saja aasta pärast ainult veel pastorid ja köstrid pruugivad.

Südamliku tervitusega

Teie

ustav

Kreutzwald.

Võrul,
25. novembril 1856.

1. Reinthali toimetatud Liivimaa kubermanguvalitsuse ametlik teadeteleht „Talurahva Kuulutaja“ (asut. 1824) hakkas 1857. a. peale uues kirjaviisis ilmuma, mispuhul Kr. ette õnne soovib.

2. *kui me kord enam selles suurepärases rüüs ei rända*, s. o. enam ei ela, surnud oleme.

186. KREUTZWALD REINTHALILE.

Võrul, 9. detsembril 1856.

Väga austatud sõber!

Korrektuuriks saadud esimese poogna vaatasin kõige suurema tähelepanemisega läbi, minu teada ei tohiks eesti teksti ühtegi viga jäänud olla, kui nende korrigeerimisel uusi sisse ei tooda. Palusin härra Laakmanni pärast vigade parandamist äratõmmatud poogna koos minu korrektuuriga Teile veel kord kätte saata, et võiksite järele vaadata, kas läbikriipsutatud tähed on tõesti õigete vastu ümber vahetatud ega uusi eksitusi sisse ole toodud. Sõnast „*suigutanud*" v[ärss] 253 tegin ma „*suikutanud*", sest meie suur keelemeister Ahrens tingimata tahab sõna niimoodi kirjutada, olgugi et loomuliku väljarääkimise puhul *k* muutumine *g*-ks kuuldub. Et suur meister nõnda lahke oli ja mulle „*Sõja*" k o r r i g e e r i t u d eksemplari saatis, kus märgitud sõna kahel korral sedaviisi parandatud on, pean ma juba sellega leppima ja sõna tema tahtmist mööda kirjutama, muidu võiks ta mind i g a s tükis parandamatuks pidada. — Ta tahtis nimelt nagu oma grammatikast, — kus rahvalaulude keelt „kõdunevaks" nimetatakse, — nõnda ka „*Sõjast*" kõik need ehtsad vormid välja rookida, teguviis, kus ma temaga iialgi leppida ei saa [1]. Säherdusi eesti prosoodia iseärasusi härra Ahrensi meeleheaks kõrvale jätta tähendaks eestlaste kogu rahvaluule hävitada, kus alliteratsioon, parallelism ja omapärased kõnekäänud peavad selle aset täitma, mida rohkemharitud keeltes luulelised pildid ja kaunid mõtted pakuvad.

Mulle näikse see suur paberiraiskamine olevat, kui — nagu 1. poognas — originaal ja tõlge kahele ise leheküljele trükitakse; pisut suurema paberiformaadi korral mahuksid mõlemad ühele leheküljele ära. Olge lahke ja rääkige ometi härra Laakmanniga, kas ei saaks seda ülearust hiiglaslikkust hiiglapoja juures ära jätta?

Sõbraliku tervitusega

Teie ustav

Kreutzwald.

1. „Sõja" ja selle korrigeerimise kohta Ahrensi poolt, vt. kiri 55, viide 1; kirjad 135, 137—138 ja Kirjavahetus III, lk. 55.

187. KREUTZWALD REINTHALILE.

[6. I 1857.]

Väga austatud sõber!

Teie sõbraliku uueaasta soovi peale vastates, pean Teid õigekirjutuse asjas jällegi oma isandaks ja meistriks tunnistama: Teil on täiesti õigus, kui pulmalisi ja pulmi märkiva sõna *saja* kirjutate. Renvallis leian ma pulmaliste äratähendamiseks *saija rahvas* [1], kuid minu arvamist mööda oleks eesti keeles *i* vahelepoetamine selge luksus, vähemalt ma ei mäleta, et oleksin kuskil tallinna eestlase suust seda sõna sel kujul kuulnud; küll aga öeldakse *sai*-sõna genitiivis *saija*.

Tartusse sõitmine kuulub minu kättesaamata soovide hulka, selleks *ei ole aega ega punga-vara*, sõja-aastad näikse suurema osa inimeste kastid ja kirstud tühjaks teinud olevat, „targad inimesed" juutlikus tähenduses oskavad oma vara nõnda hästi hoida, et sellest midagi rumalamate kätte ei juhtu, kes hõlpsasti võiksid Moosesele ja prohvetitele ütelda: „Minge laiali kogu maailma" jne. Nad panevad oma sülelapsed nagu Lääne lesknaine oma kasulapsed parema meelega *kaane alla kasvamaie* [2].

Kui Teie oma tõlke 6. loo läkitamisega mulle rõõmu tahate teha, siis palun see koos eestikeelse originaaliga härra Töpfferile üle anda, minu kergemeelne tütreke asub tema juures laada auhiilguse mõnusid tundes kas selle nädala lõpetuseni või tulevase hakatuseni [3].

Asjatalituste alatises sekelduses ei ole ma ikka veel mahti leidnud „*Kalevipojale*" eessõna kirjutada. Võib-olla jõuavad trükkimise ajaks rahulikumad päevad, kus saab viivituse tagantjärele tasa teha.

Kas olete oma otsusele truuks jäänud ja „Verbraucher" *sc*[*ilicet*] „Verschwender" sõnaks „Verkünder" muutnud [4]?

Oleksin selle asja kohta heal meelel piksena põrutava bulla 18. skp. sisse saatnud [5], kui lootust mööda suurem hulk *kirjatähe*-kummardajaid koos tohiks olla, aga kust aega võtta? Ümberpööramist on küll vaevalt loota, kuid ometi tohiks säherduse virgutuse tõttu elavamale tegevusele äratatud sapipõis maitstud pidusöögi seedimisele kindlasti kaasa aidata, —

nõnda et järgmisel päeval poleks tarvis Maxon'i magneesiumist või sellesarnastest kunstlikkudest abinõudest abi otsida [6].

Peaks mulle eelseisvaks ninameeste valimiseks hääleõigus i l m a kohalolemiseta antama, siis läkitaksin oma *votumi* kirjateel [7], muidugi kui lugu nõnda on, et kõik vastumeelt hääled — nagu teatud kihelkonnakohtunikkude valimistel — katkikäristatult laua alla ei rända. Minu vana auväärt sõber Schwartz Põlvas, nagu näikse, kannatab ikka veel seedimisevaevade all, mida kalendrilisa talle „*Koli*" *raamatu* pärast sünnitas [8]. Tervitage teda minu poolt sõbralikult, kui ta Tartu tuleb, ütelge aga ühtlasi, et minu kallaletungis kogunisti ü h t k i i s i k l i k k u v i m m a ei ole; võitlus käib ainult a s j a pärast, ja seda kaitsen ma seni, kuni surm mul sule käest ära väänab. Kui kaugele inimesed rahvakeele järeleaimamise juures sanktsioneeritud õigekirjutusega minna võivad, selle kohta toob Jannseni kõige uuem „*Sannumetoja*" toredaid näitusi [9]; et siinkohal ainult üht nimetada, siis leiate Teie igal pool *petetud* (vana kirjaviisi järgi *pettetud*) asemel *pettud*. Ometi on Jannsen meie sulgepruukivatest köstritest ja koolmeistritest kahtlemata kõige andekam, algmisest peale üksnes upsakuse ja saksa dressuuri läbi rikutud, sellepärast ei suuda ta puude tagant enam metsa näha.

Nüüd aga elage hästi, südamest tervitades

Teie

ustav

Kreutzwald.

Võrul,
6. jaanuaril
1857.

1. Renvallis, s. o. Renvalli sõnaraamatus, vt. kiri 42, viide 5.

2. Vrd. „K-poja" 1. lugu.

3. T ö p f f e r — kaupmees Tartus. — *tütreke* — Adelheid Kr. (sünd. 1834).

4. „*Verbraucher*" *sc[ilicet]* „*Verschwender*" *sõnaks* „*Verkünder*" *muutnud*, s. o. „tarvitaja, kulutaja" see on nimelt „pillaja" sõnaks „kuulutaja" muutnud. Siin on ilmselt kõne „K-poja" mõne koha täpsemast saksa keelde tõlkimisest.

5. *bulla* (lad.) — pitser; käskkiri, läkitus. — S. o. läkituse 18. jaanuaril peetavaks ÕES-i aastakoosolekuks.

6. Maxon — tundmata.

7. *ninameeste valimine*, s. o. ÕES-i juhatuseliikmete valimine 18. jaan. koosolekul. — *votum* (lad.) — (valimis)hääl.

8. Schwartz, vt. kiri 106, viide 8. — Kõne on Kr-i torgetest Schwartzi poolt vanas kirjaviisis toimetatud „Kooliraamatu" (ilm. 7 osas 1852—1859) pihta, vrd. kiri 168, viide 3.

9. Joh. Jannsen, Vies Sannumetoja aastal 1856. Tartu, 1856. IV + 188 lk.

188. KREUTZWALD REINTHALILE.

[jaanuari I pool 1857?]

p. p.

Siinjuures 2. trükipoognat tagasi saates palun Teid äramärgitud kohad karvapealt korrigeerida lasta. Lk. 26 on laduja ühe sõna juures süüta, ta andis igapidi ustavalt minu keelevääratuse edasi, seal tuleb *neidu* asemel laduda *n e i d'd e*, nagu äärele märgitud; see on nimelt sõnast *neidude* kokku tõmmatud, seega tuleb puuduva *u* asemele mõlema *d* vahele ' panna. Teeksite mind suuresti oma tänuvõlglaseks, kui mulle juhtumise järjel trükitud poogna puhta eksemplari saadaksite!

Sõbraliku tervitusega

Teie ustav

Kreutzwald.

189. KREUTZWALD REINTHALILE.

[15. I 1857.]

Austatud sõber! Eile õhtul, kui parajasti oma „Kalevipoja" eessõna ärakirjutamisega ametis olin, sain ma Teie sõbralikud read 13. [skp.] koos Teie tõlke 6. looga, mille vaatamiseks

mul aga veel mahti pole olnud. Õnnetu juhtumise pärast pidin paariks päevaks tuppa sängi jääma, pruukisin neid eessõna kirjapanemiseks, mida ma vaevalt lennukalt läbi lugeda, veel vähem voolida jõuan. Silumise ja poleerimise jätan Teie rõõmsalt heatahtlikkude käte hooleks, palun ainult siia-sinna puistatud pipart suhkruga mitte liialt magusaks teha, see peab kibe olema, nagu seda inimesed ära teenivad, kes neid märkusi n. ö. välja on kutsunud. Kadunud Santo tahtis mind ahvatleda auhaavamise-protsessiks, millega mina nõusse ei löönud [1], nüüd võivad siis üpris arukad mehed oma nahkses tarkuses need pillid alla neelata. Järgmine kord pikemalt. Elage hästi ja rõõmustage mind varsti sõnumiga, et 18. presidenditoolile olete saanud. Minu hääle saate kolmekordselt, nõndasamuti soovin ma, et sekretäri asemikust tõeline sekretär saaks [2].

Teie

ustav

Kreutzwald.

15. jaanuaril 1857.

S a a j a on tallinna murde väljarääkimise järgi siiski õige, nagu üks eestlane mulle eile kinnitas.

1. Kõnesolevad asjaolud on lähemalt tundmata.

2. ÕES-i koosolekul 18. jaan. valiti esimeheks Karl Bruiningk (Inland 1857, vg. 48; vrd. kiri 177) ja sekretäriks Wold. Schultz; vrd. kiri 170.

190. KREUTZWALD REINTHALILE.

[18. I 1857.]

Väga austatud sõber!

Teie soovimist mööda saadan siinjuures Teile tagasi „*K[alevipoja]*“ kuuenda loo ümberpaneku ja tänan Teid selle läkitamise eest. Nagu varasemate lugude nõnda ka sellegi loo

juures, mille iseäralisi raskusi ma ei salga, on töö üpris korda läinud, mis keele kergusesse ja ladususesse puutub. Ustavuse tükis, kahju küll, ei saa ma Teile säherdust kiitust anda; ma ei tunne karvapealt küll tõlkijatele *licentia poetica* poolest seatud piire, kuid arvan ometi, et neid tohib laiendada ainult teatud punktini [1]. Nõnda näit. paistab mulle, et eesti kunsti, kui seda sõna rahvalaulude kohta üleüldse pruukida tohime, iseärasust, loomust ja viisi on liialt vähe silmas peetud, seepärast siis säärastele, kes eesti keelt ei oska — ja nende arv on ülisuur — hoopis ebaõige pilt antakse. Lubage ainult paar näitust eelöeldu põhjendamiseks. Kohe hakatusel jutustate Teie väga ilusasti, kuidas hiiglasevõsu esimestel päevadel üksnes ema surma leinas, kolmandal aga, enne päikesetõusu leiame teda „fern vom Gehöfte auf dem Wege nach der Heimath an das Meer die Schritte lenken [2]". Siiasaadik jookseb kõik tõesti originaaliga kokku, nüüd aga tulevad fataalsed „frischen Morgenlüfte [3]", mis hoolimata kuumade põskede mõnusast jahutamisest ja kangelase mure lahutamisest originaalile kõvasti vastu käivad. Pärast seda nimelt, kui kangelane kahel päeval oma muret ja kurvastust või nende *paelu* ja *kütkeid* kandis, näikse ta kolmandal hommikul, kui ta enne päikesetõusu ja varavalget teele asus, selle asjaga esiotsa hakkama saanud olevat; mure on seisukord, millest üle on saadud, sellepärast võib selle lahutamisest niisama vähe juttu olla kui kuumade põskede jahutamisest. Eesti laulik ei räägi sellest midagi, vaid seal: *„Tulid tuulest tuisatelles mõnusamad mõttekesed, ärkasivad õhukesest osavamad arvamised"*, sõna-sõnalt: „Es kamen aus dem Winde angestühmt bessere Gedanken (Gedankelein, sest eestlastel ja hernhuutlastel ei saa diminutiividest iialgi himu täis), aus den Lüftchen reiflichere Überlegungen". Kuhu need mõtted ja arvamised sihivad, jutustatakse sedamaid, kangelane tahtis endale mõõga muretseda. *Soomes elas kuulus seppa*, „damals hauste der berühmte Waffenschmied in Finnlands Wäldern [4]", miks siis just d e r? Ja kus on need m e t s a d? Soomes elas üks kuulus sepp, muud ei kirjutata temast midagi, kas ta elas soos, mõne mäe peal, metsas või mujal, seda lähemalt ei märgita, „dessen wundersame Werke weit und breit gepriesen wurden [5]". Selles võib vaevalt kahelda, sest mehel oli hea kuulsus, kuid meie originaalis ei leita selle kohta ühtegi märku, vaid üksnes *sõjariista sünnitaja* — „Kriegs-

waffen Schöpfer", *vaenuriista valmistaja* — „Feindschaftswaffen Verfertiger", *mõnusama mõõga meister* — „des besten Schwertes Meister". „Eh' ich dieses Land verlasse, muss ich doch ein Schwert mir haben, das im Kampf mir besser diene als die ungeschickte Keule[6]". *Enne koju minekuda* — „eh' ich wieder ziehe heim", *peaksin mõõka muretsema,* — „müsst' ich mir ein Schwert besorgen", *sõjasahka sobitama,* — „einen Kriegspflug mir verschaffen", *vaenlaste vastaseksa,* — „zum Widerstand der Feinde". Te näete, minu austatud sõber, et meistri imeliste tööde kiitmisest kõneldakse siin niisama vähe kui mõnest kohmakast nuiastki. Värss 27 ärritab kõrva ilmaaegse kõrvalekaldumisega trohheusest — „und durch schwankende Moräste[7]". Värss 29 — „der sich weit ins Land hineinzog[8]" — ka selle „zog" vastu tahaksin protesti tõsta. Kui on tegemist keelemiljonäriga, nagu on seda saksa keel, kus igal sisse- ja väljaminekul on kümne mitmesuguse ukse vahel voli valida, siis ei tohi laiskuse pärast „nõelasilmast" läbi pugeda, kui mõni samm edasi värav on, kust koormakandjad kaamelid võivad lahedasti läbi minna. — Niisama ei taha mulle hästi meeldida ka sellejärel tulev metsalugu, seda võib lugeda nagu kena ladusat proosat. On siis eesti rahvaluule midagi rohkemat kui hea proosa? — ütlete Teie mulle vastu. Ma kardan, et ta on tihtilugu palju halvem kui hea proosa, iseäranis kui viimase kõrgemat stiili silmas peame. Sellepeale vaatamata on rahvaluulel niisama hästi oma säraehted pühapäevakuue küljes nagu plekist kõristid ja keed pihkva neiu vöö küljes. Neid väeteid ehteid, nii tühised kui nad meie silmis tunduvadki, ei tohi me vaestelt looduselastelt ära röövida, sellega kaotaksid nad tubli osa iseendast. Kui metsalugu terasemalt vaatame, siis näeme sügavat või kõrget männimetsa, seal hulgub Kalevi võsu teed otsides ühe terve päeva, jah, veel teise ja kolmandagi päeva; sel on hoopis teine kõla, kui seda ütleb ja piltlikuks teeb „durch die unbekannte Wildniss ohne Führer streifend irrte Tagelang im düstern Walde[9]". *Öö tuli pikka ja pimeda, taevas täheta ja tume* — ei kõla minu kõrvus mitte ainult armsalt, vaid kirjeldab pimeda öö pilti eesti seisupaigalt palju meeldivamalt kui „Lang war schon die Nacht und finster, sternenlos der trübe Himmel[10]" edasi annab. Tõlgime selle koha nõnda:

Kam die Nacht, die lang und finster,
Wo der Himmel sternlos, düster,

siis oleme minu meelest originaalile palju ligemal. Kuid nüüd satume ühe punkti otsa, kus Teie tõlge nurja on läinud: *Kõik nüüd kullad lähvad koju, Hõbedased hoonetesse* jne. „Jeder Wandrer findet Abends bald in einem Streugesinde, Bald im Dorf ein Unterkommen u[nd] zur Nacht ein warmes Lager [11]". Ei, minu kallis sõber, nii odavasti Teie ei pääse! Mõtte olete muidugi tabavalt edasi andnud, kuid „all' mein Silber, all' mein Gold" on Teil kurgust alla läinud [12] ja selle varanduse peate mulle viimse veeringuni jälle välja sülitama. Kuld, hõbe, vask, tina on eesti laulikul palju kõrgemas hinnas kui Teie teemandid ja pärlid. Säherdusi varandusi ei luba ta iialgi endalt ära röövida.

Alle Goldnen gehn nach Hause,
All die Silbernen zur Hütte.

Sõbra ulualune varjab teisi (s. o. vaskseid ja tinaseid, kel oma maja ei ole või kes on kodunt nii kaugel, et õhtuks sinna ei jõua).

Feuchter Waldesgrund mein Kochherd,
Meine Schwitzbank nasser Rasen.
Kühles Moos mein Ruhekissen [13].

Siin on kangelasele ja luuletajale ühtviisi ülekohut tehtud, sest Teie lubate esimesele mõnususi, nii et ta isegi metsas keedukollet kaasas kannab, vaese lauliku teete aga valelikuks, kes oma piltlikus kõneviisis ütleb: Kalevipoeg ei saanud isegi tuld teha. Arvatavasti — sest ta ei olnud ju suitsetaja — *tuleränni* ta ei tundnud [14], niisama vähe oli tark lind teda puu hõõrumisega endale tuld tegema õpetanud. *Tuules on mul tulease* tähendab eesti keeles sedasama mis: mul ei ole tuleaset; seesama lugu on ka ulualusega (saunaga) vihma käes ja uinumisekohaga udus.

Ma ei taha oma kriitikaga kaugemale minna, kuid lisaks lubage mulle seda mõnu, et lisan siiajuurde võimalikult ustava, paiguti tekstiga sõna-sõnalt ühtejooksva ümberpaneku kuuenda loo algusest [15]. Vaadake see igapidi tähelepanelikult läbi, võrrelge seda oma vaba tõlkega, siis leiate, et eesti teksti iseärasused minu katses paremini vastu peegeldavad. Kui Teile tuska ei tee minu sulesepitsuse karedat ja jämedat kirvetööd veidi lihvida ja siluda, siis ehk saaksite sellest üht-teist pruukida. Kõigepealt aga palun minu retsensioonis ei ühtki pahameelt näha, vaid otsekoheselt selles kindel olla, et olen nagu sõber

sõbrale oma südame välja puistanud. Teie järelpärimisi soome kirjaviisi kohta pean silmas järgmine kord.

Teid otsekoheselt hindav

Kreutzwald.

1. *licentia poetica* (lad.) — luulevabadus.

2. „Hakkas koju minemaie,
Ranna poole rändamaie." „K-poeg" VI, 7—8.

3. *„frischen Morgenlüfte"* (sks.) — värsked hommikused õhud.

4. *„damals hauste der berühmte Waffenschmied in Finnlands Wäldern"* (sks.) — tookord elas Soome metsades see kuulus mõõgasepp.

5. *„dessen wundersame Werke weit und breit gepriesen wurden"* (sks.) — kelle imelisi tooteid igalpool ülistati.

6. *„Eh' ich dieses Land verlasse, muss ich doch ein Schwert mir haben, das im Kampf mir besser diene als die ungeschickte K e u l e"* (sks.) — Enne kui ma siit maalt lahkun, pean ma ometi mõõga saama, mis mind võitluses paremini teeniks kui kohmakas n u i.

7. *„und durch schwankende Moräste"* (sks.) — ja läbi (jalge all) kõikuvate soode.

8. *„der sich weit ins Land hinein z o g"* (sks.) — mis kaugele maa sisse u l a t a s.

9. *„durch die unbekannte Wildniss ohne Führer streifend irrte Tagelang im düstern Walde"* (sks.) — läbi tundmatu tihniku ilma juhita luusides eksles (ta) päevade kaupa sünges metsas.

10. *„Lang war schon die Nacht und finster, sternenlos der trübe Himmel"* (sks.) — Pikk oli juba öö ja pime, tähtedeta tume taevas.

11. *„Jeder Wandrer findet Abends bald in einem Streugesinde, Bald im Dorf ein Unterkommen u[nd] zur Nacht ein warmes Lager"* (sks.) — Iga rändaja leiab õhtul kord üksiktalus, kord külas ulualust ja ööseks sooja sängi.

12. *„all' mein Silber, all' mein Gold"* (sks.) — kõik mu hõbe, kõik mu kuld.

13. *Feuchter Waldesgrund mein Kochherd* (sks.) jne. — Niiske metsaalune mu keedukoldeks, märg rohi mu saunalaudiks, jahe sammal peapadjaks.

„K-poeg", VI, 49—51: Tuules on mul tulease,
Vihmas vihtlemise paika,
Udus uinumise kohta.

14. *tuleränni* — tulekivi.

15. See Kr-i tõlge pole säilinud.

[20. I 1857.]

Väga austatud sõber!

Lubage mul täna arutada hiljuti äratatud kahtlemisi soome kirjaviisi tarvitamise kohta. Ühesilbised lahtised sõnad, mida pikalt välja räägitakse, nagu *kuu, luu, puu, soo, maa* jne. nõuavad igal pool kahekordset vokaali, ainult *se* ja *ka* puhul tehakse teisiti, kuigi härra pastor Ahrens nõuab järjekindluse pärast kahekordset vokaali ja tema — õpetatud meistri kaupa turule vedaja koormakandja eesel, kurt pastor Schüdlöffel on *„Toomas Westenis"* *see* ja *kaa* kirjutanud. Kuid kadunud Sjögreni poolt selle ülearuse pedantsuse vastu toodud põhjendused on nõnda selged ja uskumapanevad, et peaksid iga erapooletut inimest tõetundmisele viima, kuid muidugi mõista mitte säherdust põikpead nagu Ahrens. Sjögren näitab nimelt, et ka soome keeles *se* ühe vokaaliga kirjutatakse, mis häda peaks meid siis asja muutma sundima. Täbaram on minu arvates teine punkt, *kuus, kue* ja *viis, vie*; kuid nõnda nagu me peame loomulikul viisil kirjutama *uus, uue, kuub, kuue*, ei jää meil vististi muud pääseteed üle, kui arvud *viie* ja *kuue* kirjutada. Pärast seda kui see arvamine minul kindlaks kujunes, tegin praegu just läbivaadatud 6. korrektuuripoognal kohe *viest* ja *kuest viie* ja *kuue* ja palun Teid seda teed mööda sõbralikult edasi käia. Minu „Kalevipoja" originaalile ei tohiks Teie selles tükis ühtki kaalu anda, olen seal nagu igal pool eksija, kellel küll kõige parem tahtmine, aga jõudu ei ole *vanast õpitud patust lahti päästa.*

Nimetatud korrektuuripoognal oli mul asja paar märkust või äratähendust teha, mida palun lahkesti silmas pidada. Värss 296 tõlkisite Teie *„ilmatargad"* „weise Aerzte", viimane ütlemine on eestikeelse mõiste jaoks liiga piiratud, arstikunsti tegevus oli meie *tarkadel* ainult juhtumisi toimetada, kuna nad kui kõrgemate võimude teenrid valitseva rahvausu arvates tegid asju, mis loomulikul teel on vaevalt mõeldavad; sellepärast andsin märku, et „weise Aerzte" asemele tuleks panna „weise Meister, Weisheitsmänner[2]" või mõni muu p a r e m sellele tähendusele vastav ütlemine. Värss 352 „Und versenkt'

ihn mit dem Bette" kõlab nõnda, nagu oleks hiiglane maetud üheskoos oma sängiga, seda aga ei sündinud, vaid tekstis seisab: „*Sängi halja muru alla*", „ein Bett unter grünen Rasen"; nõnda siis on kogu koht:

„Grub dem Todten selbst die Gruft nun,
Unterm Rasen ihm ein Bette (või Lager)
Dreissig Ellen in die Tiefe,
Als sie in das kühle Bette,
In die stille Schlummerstätte
Ihren Gatten wohl gebettet,"

jne.

[Kaevas valmis kena kalmu,
Sängi halja muru alla,
Kümne sülla sügavuseks;
Sängitelles vilu sängi,
Valmistatud voodiesse
Kalli kaasa puhkamaie.

„K-poeg" II, 351—356].

Originaalist kõrvaleminevad värsid 511 ja 512 laimavad vaest *Lindat* täiesti ärateenimata kombel, miks peaks ta ilmasüüta toole ja pinke s a j a t a m a, mis temale ühtki kurja ei teinud. Eestikeelne *igatsema* tähendab sehnen, *haletama* — weinen, betrüben, sich abhärmen, seega sõnasõnalises tõlkes, „weintest an allen Seiten des Ofens, sehntest dich auf allen Sitzen [3]". Kannatamatust võib vahel nurganaisel ette tulla, kuid rõõm oodatud lapse sündimise pärast on nii suur, et ei luba emal vihastada või sajatada. Käesoleval korral võiks see loomuvastane paista, kui ema, kes juba 11 last õnnelikult sünnitanud, kaheteistkümnenda sündimise juures veel säherdusi piinu peab kannatama, kuid me ei tohi silmast kaotada, et siin peab kangelane sündima, mis puhul ka kõige harilikumate nähtuste juures peab midagi erakordset ilmsiks tõusma, sellepärast ei saa vaesele emale ka sünnitamisel armu heita. Teil on kindlasti kerge mõlema värsi mõtet nõnda muuta, et nad originaaliga vastamisi ei käiks.

Teil võib õigus olla, kui Te mind tähenärijaks peate, kuid siin sünnib see üksnes sel põhjusel, et ma Teie ümberpanekuga üleüldiselt nõnda väga rahul olen, sellepärast tahaksin, et sealt ka kõige tühisemgi plekike kõrvaldatud oleks; sest eelnimetatud juhtumisel võiks mõni retsensent hiljem Teie kraesse ajada, et olete keele mittetundmise või lohakuse tõttu vea teinud.

Tunaeilse postiga saadetud 6. loo koos minu epistliga saite lootust mööda vist veel enne nende ridade päralejõudmist kätte? Kui jõude silmapilgu leiate, siis palun Teid sõbralikult ühel lehekesel minu uudishimu täita, teatades, kellele sai osaks Õpetatud Eesti Seltsi presiidium ja sekretariaat [4]. *„Kalevipoja"* eessõna läks siit mõne päeva eest juhusliku kirjaviijaga teele, see on muidugi pärale jõudnud?

Palju tuhat tervisi, tervist kui rauda, rõõmulikku meelt kui kulda, õnne kui hõbedat ja raha kui s- soovib Teile Teie

Teid austaja sõber ja piinaja

Kreutzwald.

Võrul, 20. jaanuaril
1857.

P. S.

Pärast seda kui need read lõpetanud olin, tuli mulle meelde arvusõnade kohta härra Ahrensilt järele vaadata [5], seal leian lk. 80 § 116 *wiis, wie, wiit, kuus, kue, kuut,* kaaluge nüüd see asi põhjalikult läbi ja toimetage seejärel korrektuur Teie k õ i g e p a r e m a arusaamise järgi korda.

1. *„weise Aerzte"* (sks.) — targad arstid.

2. *„weise Meister, Weisheitsmänner"* (sks.) — targad meistrid, tarkusemehed.

3. *„weintest an allen Seiten des Ofens, sehntest dich auf allen Sitzen"* (sks.) — nutsid ahju igas ääres, igatsesid igal istmel.

4. Vt. kiri 189, viide 2.

5. *härra Ahrensilt järele vaadata,* s. o. Ahrensi eesti keele grammatikast, vt. kiri 15, viide 1.

192. KREUTZWALD REINTHALILE.

[21. I 1857.]

Väga austatud sõber!

Vastuvoolu ujumisel raisatakse sagedasti ilmaaegu oma jõudu, seepärast võin ma üleüldisele häälele, mille Te pealegi omaks olete võtnud, seda vähem vastu panna, kuna mu käed

hakatusest peale on sellega kütkendatud, et ma oma töö iseseisev väljaandja ei ole. See võib ju väga kristlik ja humaanne olla, kui kõrvakiilu puhul, selle asemel et ennast kaitsta, ka teine põsk ette seatakse, iseäranis aga seesugust kiiduväärt nõu mõnele teisele anda, kui teada on, et oma nahal säherdust materdamist karta ei ole; kuid — käsi südamele: kas heasoovlikud nõuandjad oma asjas niisamuti — talitaksid?! Teie räägite näit., et Te mesimagususte sõber ei ole; tahaksin heameelega seda uskuda, pean aga paraku tõsiselt kahetsema, et ei ole Teid alati seda põhimõtet mööda talitamas näinud. Kui „Inlandis" kuulus Schüdlöffeli dialoog avaldati, olite Teie selle lehe redaktor, ilma et oleksite „haukumise" puhul sõrmegi liigutanud [1]. Palun lugege tähelepanelikult see dialoog ja hilisemad Ahrensi sapised kirjutused lahkesti läbi ja paigutage ennast selle seisupaika, kellele kallale tungiti, küllap siis paistab asi teistsuguses valguses. Mis aga „Kalevipoja" „igavesesse elusse" puutub, siis loodame ka ilma igavese juudi loomuseta sellest igavesest elust kauemini elada; niipalju on ettenähtavalt kindel, et kui väljaandmine ei peaks esimese vihuga lõppema, siis teise vihu ilmumise ajaks oleksid kõik 1.—5. loo eksemplarid seebi- ja küünlapoodides makulatuuriks ära pruugitud! Igatahes õige rasvane igavene elu, mida ma oma tööle ette kuulutan. Seesama lugu on ka „kauni kunstitööga"! Uskuge mind, austatud sõber, minagi tunnen säherdusi ilusaid kõnekäändusi, mida siis pruugitakse, kui mõnele siirupit moka peale tahetakse määrida, et ta selle eest meie nootide järgi laulaks. Nüüd aga paneme selle täbara loo järele punkti.

Juba oma rutakalt kirja pandud eessõna saatmise juures palusin Teid seda lihvida ja stiili poolest siluda; selle palumise juurde lisan nüüd teise: praad koosolekul avaldatud soovimisi mööda igaühele suupäraseks lõigata ja sealt kõik pipra- ja sinepikastmed kõrvaldada. Kuid ma jätan endale õiguse pikendatud võla Harju lambanahas huntidele mõnes teises kohas sellesama mööduga tasuda, nagu ma neilt i l m a n õ u d m a t a laenu olen saanud. Kui 18. jaanuari „perekal koosolekul" oleks vähem vagu hingekarjaseid olnud, kui seal küllap ehk oli, siis oleks kindlasti rohkem õiglast meelt ja korralikkust nähtavale tõusnud. Saatuslik harjumus igal pühapäeval üksipäini rääkida, kuna kõik teised peavad vait olema, näikse pastorihärrasid nii kaugele viinud, et nad oma seisuse pühaks eesõiguseks ka jäme-

duste väljajagamist peavad, mida saajad peavad niisamuti vaitolemisega vastu võtma nagu evangeeliumi. Te näete, minu austatud sõber, millest süda täis, seda suu räägib; minu süda aga keeb täna mis hirmus! Sellepärast parem lõpetan [2].

Eile saatsin Teile kirjaga koos viimase korrektuurpoogna; tund aega hiljem sain Teie kirja, tänan Teid uute valimiste teadustamise eest. Mul pole au presidendiks valitud metseeni ligemalt tunda, ainult et ta mõne aasta eest kerge külmetuse tagajärjel Võrul haigeks jäi ja minu abi tarvitas; lahke, mõnusatujulise mehe kuju on mul sellest ajast veel meeles, kahtlen aga, kas tema näojooni ettejuhtumisel veel ära tunnen.

Nagu ikka, olen tänagi oma südame Teile otsekoheselt välja puistanud, mis aga muuhulgas meie senist head läbisaamist tumestada ei tohi, seda palub südamest

Teie ustav
Kreutzwald.

Võrul,
21. jaanuaril 1857.

1. „Dialog zwischen zwei Freunden der ehstnischen Sprache" (Dialoog kahe eesti keele sõbra vahel). Inland 1854, vg. 678. Vt. lähemalt Kirjavahetus III, lk. 51, 53, 55—56.

2. Nagu käesolevast kirjast selgub, nõuti ÕES-i aastakoosolekul 18. jaan. 1857 Kr-i saadetud „K-poja" 1. trüki eessõna käsikirja (vt. kiri 189) muutmist ja sellest teda põhjendamatult rünnanud („ilma nõudmata laenu") pastorite Ahrensi ja Schüdlöffeli („Harju lambanahas huntide") kallaletungi tagasitõrjuvate osade väljajätmist. — Kr-il tuli Seltsi liikmeskonnas võimule pääsnud pastorite jt. reaktsiooniliste jõudude nõudmine täita ja Reinthalil sellekohased muutused teha lasta („praad koosolekul avaldatud soovimisi mööda iga ühele suupäraseks lõigata ja sealt kõik pipra- ja sinepikastmed kõrvaldada"); vt. ka kiri 195.

193. KREUTZWALD REINTHALILE.

[29. I 1857.]

Väga austatud sõber!

Kui ma rahulikumal kaalumisel ja külmema verega ei kõhkle Teile igas punktis õigust andmast, siis leian ma Teie

kirjas ometi ühe punkti, mis kui erand asja lähemalt arutama kutsub. Teie ütlete: „Riielge minuga, niipalju kui tahate, laitke, niipalju kui jõuate, — ma ei pane midagi pahaks, sest ma tean, mille pärast Te sõdite, ja minule endale üpris tähtis on, et meie töö korda läheks. Ma pean üksnes paluma, et Te tingimata järeleandmist ei nõuaks, sest see hävitaks minu tööröömu." Seda järellauset lugedes olen nagu pilvist uperkuuti alla kukkunud! Kuidas Te selle peale tulete, et ma Teilt „tingimata järeleandmist" nõuan? — See ei ole mulle iialgi pähe tulnud; minu tehtud märkused Teie 6. loo tõlke kohta tekkisid sellest, et ümberpanek andis märgitud kohale teistsuguse mõtte, kui see tekstis oli, teiseks sellest, et Teie eesti keele mõnda omapärast joont liiga vähe esile tõstsite; ma panin loo alguse üsna sisu- ja sõnatruult ümber, see sündis aga sellepärast, et minu tõlkega võrreldes üht või teist oma töös muuta võiksite. Tingimata järeleandmisest ei olnud kogunisti juttugi. Ma ei ole paavst ega Berliini „Stahl" [1], et kõigi teiste tõekspidamisi hukka mõista ja oma arvamist ainuõndsakstegevaks kuulutada. Ei, minu austatud sõber! Just see inimlikkude tõekspidamiste ühtekõlamine on mulle punktiks, mispärast ma ei suuda leppida meie tänapäeva teoloogia moodsa vooluga, vaid kuulun opositsiooni. Looja, kelle tööd igal pool kõige suuremast mitmekesidusest tunnistust annavad, kes ka inimesi vaimu- ja ihuandide poolest nii mitmekesisteks lõi, ei saa kuidagi paavsti ja Stahli vooluga kokku kõlada, mis kõigi inimlikkude peaajumasside jaoks üksnes üheainukese mõttevormi on valmistanud! Nagu muudeski asjades, nõnda ka usu puhul on jumal individuaalsete arvamiste mitmekesiduse korral armulikum kohtumõistja kui meie preestrid. Minu arvamist mööda võib iga kristlane, — katoliiklane, õigeusklik, või kuidas ka need nimetused käivad, — omas usus õndsaks saada, sellepärast ajab see mind vihale, kui nii pahatihti kantslist säherdust kitsarinnalist arvamist kuulen, nagu oleks evangeeliline-luterlik kirik a i n u ü k s i tõe kätte leidnud. — Seda otsekohest usutunnistust mööda võite hõlpsasti ära arvata, et ma Teilt iialgi Teie paremale arusaamisele vastukäivat tingimata järeleandmist ei nõua; aga nagu praegu, tahan ma ka edaspidi oma arvamist igas asjas välja ütelda, kus ma Teie seisupaigaga nõus ei saa olla, ilma et sellepärast nõuaksin, et Te peaksite minu oma poolehoidjaks heitma.

Palun järeltuleva märkuse lahkesti kas „Kalevipoja" eessõna teksti või ääremärkusesse poetada: „Läänemaa eestlased kiitlevad praegugi veel: *meie oleme ema poolt Kalevipojaga sugulased*. Sellest on näha, kui kindlasti rahva seas arvamine juurdub, nagu oleks meie kangelase ema kodupaik Läänemaal olnud."

Mõne päeva eest lasksin ma härra Laakmanni kaudu Teile ütelda, et ma Teiega selles ühel nõul olen, kui ettejuhtuvate ortograafiliste kimbatuste korral meie meistēr Ahrensilt nõu küsite [2], kuid täiesti tingimata ei tohi meie igas asjas ka tema jälgedes käia, nõnda kirjutab ta näit. *hakkama, hakkan* täiesti ilmaaegu *kk*-ga, kus väljarääkimise põhjal ühekordsest konsonandist küllalt on; veel meeletumad on tema kahekordsed g-d, kus isegi vana kirjaviis ühe lihtsa häälikuga läbi ajas. Säherdustes asjades ma tema nõusse ei heida, vaid kirjutan *kinga, kanga, ange* [3] jne., kuna Ahrens aga kirjutab *kingga, kangga, angge*. See tähendaks suisa vana paha väljapraakimist ja uue, veel suurema asemelepanemist. Rääkimata sellest, mis grammatikas siin-seal laduja süüks võib olla, ei leia ma ka Ahrensi juures alati järjekindlust. Kes tohib meile mõnda viga süüks panna, kui koguni eksimatugi säherdustest inimlikkudest nõrkustest prii ei ole!

Elage hästi ja *ärge nurisege ilmaasjata, kus mul süüd ei ole!* Seda palub Teilt päris ustavalt

Teie

Kreutzwald.

Võrul,
29. jaanuaril 1857.

1. *Berliini „Stahl"* — arvatavasti Friedrich J. Stahl (1802—1861), professor ja poliitik, saksa kõige mustema reaktsiooni esindaja.

2. *meie meister Ahrensilt nõu küsite*, s. o. Ahrensi eesti keele grammatikast järele vaatate.

3. *ange*, s. o. hange.

Võrul, 17. veebruaril 1857.

Austatud sõber!

Teie armastusväärsed read on seekord jällegi minu ortograafilistele eksiteedele järele hiilinud ja leidsid mind *põõsa taga*, kui ma parajasti tahtsin maha kükitada, nii et hais oleks Teile varsti kogu loo üles tunnistanud! Ootamata tabamise pärast pean ettevõetud töö kõrvale jätma ja Teile ikkagi kostust andma. *Ette* puhul olen teades ja tahtes pattu teinud, juba aastate kaupa teadsin ma, et see sõna tuleb ühe *t*-ga kirjutada, kuid mul läks sellega karvapealt nõnda, nagu Teie detsembris nelja aasta eest Estnisch kohta ütlesite: „Minu tundmus ei luba seda!" Kui vale või õige minu kuulmine keelehelide tabamiseks on, selle kohta ei julge ma otsust anda, see on põld, kus kõige parema tahtmise juures võib eksida, kuid selle põhjal, kuidas minu kõrv kuuldut tabab, pean ma oma eksituse juurde jääma ja sõna kahe *t*-ga kirjutama. Grammatika reeglite põhjal on Teil ja Ahrensil täielik õigus, kui te *ete* kirjutate. Kuidas lugu *saajaga* on, mida meie suur meister *saiast* tahaks tuletada, siis tõstsin tagasihoidlikke kahtlemisi selle tuletamise vastu juba siis, kui tema grammatika esimene trükk — vormiõpetus — ilmus, ja pean tänagi seekordse arvamise juurde jääma: „*Ma ei usu mitte!*", et Kuusalu paavst oleks siin märki tabanud. Minu arvates ei ole pulmakaasalistel, — hoopiski sellest rääkimata, et lihtsas eesti pulmas *saia* ülepea ei ole, — *saiaga* mitte midagi tegemist, vaid *saaja* tuleb sõnast „*saatjad*", Ranna-Virumaal ja Järva piiril ei nimetata pulmakaasalisi *saaja*, vaid *saae* *: *üks pulma saae sõitis meie vära[va]st mööda.* Harjumaal ja Paide ümbruses on *pulmasaaja* üsna silmnähtavalt moonutatud *pulmasaatjad*. Hoolimata oma kasinatest juustest võtan Kuusalu meistri suuruse ees heameelega ja tõrkumata oma mütsi maha, selles punktis ei saa ma aga seda teha. Härra Ahrens ei salli kord juba ühtki vasturääkimist, ta on enda arvates eksimatu, seepärast hoian ma parem oma tagasihoidliku arvamise enda

* otsekui tuleks see sõnast *saag*, gen. *sae* või *saae*; *saaja* ja *saae* ei lase aga ennast *saiale* redutseerida.

teada, selle asemel et oma kahtlemistega uut sapivalangut enesele kaela kutsuda. Kadunud Sjögreniga arutasime nii mõnedki kahtlased punktid läbi, kus ta tihtipeale tabavate põhjendustega minu eksitused ümber lükkas, teinekord aga jälle järele andma ja üles tunnistama pidi, et õigus minu poolt oli.

Vormid *voodiesse* ja *voodiessa* tulevad mõlemad rahvalaulus ette, ma ei saa sinna parata. *Viisid naise voodiesse*, s. o. *voodi sisse* on muidugi täitsa õige; kuid kes võib teada, kas *Naine viidud voodiessa*, kus tegevust täiesti lõpetatuks arvatakse, niisamuti õige ei võiks olla? Mulle läkitatud korrektuuris muutsin ma värssides 606 ja 607 mõlemad lõpuvokaalid *a*-st *e*-ks, palun aga Teid, austatud sõber, praegu ettetoodu põhjalikult läbi kaaluda, enne kui otsustate, missugune vokaal siin alles tuleb jätta, sest nagu öeldud, on rahvalaulus *viisid voodiesse* ja *viidud voodiessa*. Värsis 609 — *Neli reita voodiessa* seisab *a* kui kaasaavitaja täie õigusega omal kohal. Sõna *voodis*, s. o. *voodi sees* pidi laulik, nagu see paha tihti juhtub, neljasilbiliseks muutma, selleks poetati *e* vahele ja prosoodia pärast riputati sabaotsa *a*, ilma et kummalgi vokaalil muud tähtsust oleks olnud. Niisugused vormid tulevad üpris sagedasti ette.

Tuba ja *tupa* asjas on Teil täiesti õigus, et kaks *p*-d on siin luksus, see on nõnda siis sündinud rohkem minu kontides pesitseva harjunud kombe mõnuks, kui ma niisama ebajärjekindlalt kui ülearuselt säherdusi vorme kirjutasin. Niisuguseks korraks saite juba varemini volituse minu üleannetu lapse säärasteid vallatusi oma isaliku vitsaga välja peksta. Sellepärast *pistke mind kõige pojaga kotti ja kui siis koti rabate ja mehed sees tabate, visake nad minu pärast vette; peaks Vanaisa tahtmist mööda meie elu siiski veel kestma, küllap vete-ema kaisu annab meile varju. Sest saagu, sapienti sat!*

Ahrens ütleb § 15. ortoeepia kohta väga õigesti: „Lühike *u* võtab sõna lõpul nii heleda kõla, et läheneb *o*-le“ — selle asjaloo arvele peame kirjutama oma kirjatundjate patu, kui nad vokaali heleda kõla pärast *u* peaaegu igal pool *o*-ga ära vahetavad. Sellessamas §-s ütleb meie meister: „Lühikene *o* ei tule lõpuvokaalina üleüldse ette“. Nüüd küsin ma Teilt, *sõber* ja *paikene!* mispärast kirjutasite Teie „*Talorahva kuulutaja*“, kui sõna on *talu*? Ja säherdusi patuseid *o*-sid võiksin ma Teie „*Kuulutajas*“ hoopis hõlpsasti terve tosina kätte näidata!

Härra pastor Ahrens on tõepoolest keelegeenius, kelle saavutusi järelsugu õigemini hindab kui seda omapõlverahvas tegi, sellepärast pean kõigest südamest kahetsema, et Õpetatud Eesti Selts seekord nõnda nõder oli ega lubanud, — et meie kadunud sõbra F[aehlmanni] haiglasele ärritatavusele meelt mööda olla, — üksmeelse otsusega Ahrensi deklinatsiooniõpetuse põhjendust oma „Toimetustesse" võtta, mistõttu meie puu küljest selle tublim ja kandvam oks maha murti [2].

Mõne päeva eest ütlesin ma härra Laakmannile oma arvamise nii tema *„Postimehe"* programmi kui ka mõlema valmisvaadatud toimetaja kohta, et ma tunnen kogu ettevõttes üksnes surnulehka [3]. Teie „sügavat usku", et *„Postimehe"* toimetamiseks „kõlbmatu" olete, pean ma v a l e k s. Te oleksite selleks kindlasti kõige paremini kvalifitseeritud, kui Teil natuke rohkem prii aega oleks ja kui enda peale võetud kohustus Teile töö eest parajama tasu annaks. Kes meil tahab midagi niisugust enda peale võtta, sel peab vähemalt pooleks aastaks valmis käsikirju varuks olema, enne kui ta esimese numbri maailmale saadab, muidu tekib varem või hiljem seisak. Teie toimetuse all pühendaksin ma lehele oma nõtra jõudu heameelega ja usinasti, seevastu toimetajad nagu Willigerode või Jannsen ei saa minult ühtki rida. — Niipea kui Teie mulle eestikeelse perioodilise lehe toimetuse kätte näitate, millest ma kui perekonnaisa ilma arsti-praktikata eksisteerida saaksin, oleksin ma valmis ligematel nädalatel Tartu üle kolima! — Kuid Vogelsangi lahkumise ja Sachssendahli surmaga vabanenud praktika ei meelita mind sinna iialgi [4]. Raske on vana puud ümber istutada, lõhkilöödud potte l e i t a k s e igal pool; noor, elujõuline inimene võitleb igal pool endale positsiooni kätte, flegmaatilisel vanamehel on aga vaevaline end uute olude järgi seada.

Teie otsekoheselt ustav

F. Kr[eutzwald].

1. Vrd. selle kohta kirjad 101, 104 ja 109.

2. Vt. lähemalt kiri 15, viide 1.

3. S. o. 1. juulist 1857. a. Laakmanni poolt väljaantava „Talurahva Postimehe" programmi kohta; selle toimetajaks sai pastor Adalbert H. W i l l i g e r o d e (1816—1893).

4. V o g e l s a n g, August F. (1802—1860), arst Tartus, hiljem Pihkvas.

195. KREUTZWALD REINTHALILE.

Võrul, 17. märtsil 1857.

Väga austatud sõber!

Sandi tee tagajärjel sassiläinud käskjalgade liikumine Tartu ja Võru vahel on ainuüksi selles süüdi, et eessõna nõnda hilja tagasi saadan; see jõudis ühes Teie kirjaga alles tunaeile õhtul siia. Palja lootuse peale homme käskjalga leida kirjutan täna õhtul need read, mis vastupidisel korral siit alles teisipäeval postiga võivad teele minna. Teile oma suuremat tänu minu mõrudate mandlite silumise, ümardamise ja suhkurdamise eest üteldes, pean ometi mõned märkused minu töös tehtud muudatuste kohta tegema [1]. Te olete näit. kõik selle välja jätnud, millega ma tõetruult dokumenteeritud kirjelduses meie kangelase ema nime põhjendasin [2] ja kus „oma heatahtlikke sõpru", veel vähem „vastanikke" uskuda ei palu, vaid kus lihtsalt ära näidatakse, kuidas kogu töö tuli sellepärast ümber töötada, et *Linda* ja *Salme* kui kasuõed muinasloos ette tulevad. Teil kui teoloogil on teada, et usk on vabalt jagatav arm, seepärast ei nõua ma oma sõpradelt ega vaenlastelt ühtki sundusku oma evangeeliumisse, vaid Te võite meie sõprusele pisematki kahju saatmata vabamõtlemises pastor Ahrensi ja teistega selles tükis ühel meelel olla, et mind Macphersoniks ja kogu Kalevi-lugu minu luuletööks peate [3], minule aga peate oma dogmat põhjendada lubama. Teiseks olete sellest punktist täiesti vaitolemisega mööda läinud, kus ma seletasin, et muinasloo fragmentide kokkupanemine on omamoodi kunstlik mosaiik ja ainult näiliselt terviklik. — Eesti rahvuslikku eepost luua, — nagu dr. G. Schultz seda nõuab [4], — see mõte oli mulle kogunisti võõras, seepärast ei tohtinud ma naeruväärselt kõlavat passust — („eesti rahvuslik eepos") — tiitellehele jätta, vaid kirjutasin selle asemel tõtt mööda:

Kalevipoeg,

üks ennemuistene eesti jutt.

Selle järel tiitellehele minu kui väljaandja nime märkimist pean ma tühjaks hooplemiseks, sellest on ju rohkem kui küllalt, kui

ta eessõna all seisab. Lõpuks ei tohiks eessõnas härra dr. W. Schultzi nimetamata jätta, kelle hinnatavad teated Kodavere kihelkonnast minu tänu ära teenivad, sest just tema poolt teatavaks tehtud ilusad episoodid olid mulle senimaani täiesti tundmata. Seepärast leiate seal, kus üleüldiselt sõpru ja toetajaid tänatakse, tema nime pliiatsiga ääre peale märgitud. Loodan, et Teie neid veanäitamisi tõsiselt kaalute ja siis parema arusaamise ja äranägemise järgi silmas peate.

See, et ma kõige sobivamaks esitamiseviisiks ehtsat rahvalaulu pidasin, sündis sel lihtsal põhjusel, et — esiteks — nii paljugi sellest, mida ma muinasloo jaoks kasutasin, oli valmis kujul nõnda olemas, teiseks aga meil siiamaani veel ehtsat eesti proosat ei ole, ja nagu asjalood praegu seisavad, ei saa me seda kunagi. „Kunstitööst" ja „eeposest" pole seejuures iialgi juttu olnud.

Mind pani väga jahmatama see asjalugu, et esialgse plaani vastu esimene vihk juba kolmanda looga lõpetati; sel kombel tohiks küll 6 kuni 7 aastat kuluda, enne kui terve töö ilmuda võiks, — kui juba esimese vihuga alatiseks lõpetatud tervikut ei pakutud. Süüdi on nähtavasti rahavara, ja siin pean ma jällegi küsima: miks härrad juba algmisest peale nii pillavalt asja kallale on asunud? Oleksite Teie minu plaani silmas pidanud, mis ma trükkimise hakatusel ette panin, anda tekst ja tõlge kahes veerus ühel küljel, siis oleksid tillukesed kolm lugu viiele poognale mahtunud, kuna nad praegu kümnel poognal ilmaasjata laiutavad ega häbene kogu maailma ees oma risti- ja kasuisasid pillava majapidamise pärast süüdistada. *Vanaisa* aga ei jäta kohtumõistmise päeval, kui hõigatakse: *„Karl Körber, astu ette!" eesti tarkade rahakasti peremeeste* vastu oma häält tõstmata ega nende peale nende sõnadega kärgatamata: *„Kas teie, ülekaelsed ninatargad, kas teie ei tunne oma maa päriskombeid ja viisisid, kus meestel lühikesed püksid jalas, selja taga värviga kannikate nukal jooksevad ja eespool kämmal* [6] *üle m-i ühe nupuga kinni seisavad? Kuis tohtisite Kalevipojale pikad laiad madrusepüksid jalga panna, miska mehike kui kammitsas siga käia ei oska?! Tohoo, nurjatumad tondid! Põgenege minu silma eest sinna pimedasse teiste umbkeelikute sekka!"*

Selles vagas arvamises *palun teist korda andeks, kui sõna*

kuskil kogemata väga rohkele oli läinud, ja jätan jumalaga paremas tujus, kui praegused asjalood just lubavad, Teist otsekoheselt lugupidaja

sõber ja *sulane*

Kreutzwald

ipse fecit, s. o. *isetegija*.

1. Kõne on „K-poja" eessõna muutmisest, vt. kiri 192.

2. *meie kangelase ema nime põhjendasin*, s. o. Kalevipoja ema Linda nime põhjendasin.

3. Macpherson, vt. kiri 113, viide 1.

4. Vt. selle kohta „K-poja" 1. trüki eessõna. Maailm, lk. 325—326.

5. Karl Körber, vt. kiri 59, viide 15.

6. *eespool kämmal*, s. o. eespool kämbla võrra.

196. KREUTZWALD REINTHALILE.

[27. III 1857.]

Väga austatud sõber!

Praegu, kui mulle Teie lugupeetud kiri 24. skp. tuuakse, teatab rutakas käskjalg, et ta poole tunni pärast jälle Tartu tagasi läheb; sellepärast annan Teile ainult soovitud selgitust mõlema võõriku kohta:

1) *tallermaaks* nimetab eestlane oma taluõues seda kohta, mida loomad päevast päeva sõtkuvad, nõnda et seal iialgi rohi kasvada ei saa; see tuleb sõnast *tallama*;

2) *raatmaa* tähendab karvapealt seda, mida meil on viisiks „steriilseks" pinnaks nimetada, seepärast pruugitakse seda parema põllu puudumisel küll ka teravilja kasvatamiseks, kuid töövaeva tasub see vaevalt. Seetõttu jäetakse see kergesti jälle

sööti, mis kujul see *jäätmaa* (s. o. *mahajäetud põllumaa*) nime saab.

Niipalju tänaseks. Teie sõbralikku tervitust sellesamaga vastates, ütlen Teile ühtlasi oma sügavat tänu 7. loo saatmise eest, mille ma lähemal jõudeajal läbi loen ja siis Teile oma arvamise avaldan. Elage hästi!

Teie ustav

Kreutzwald.

Võrul,
27. märtsil 1857.
Kell 1 keskpäeval.

197. KREUTZWALD REINTHALILE.

[31. III 1857.]

Väga austatud sõber!

Teie tõlgitud seitsmendast loost mõtlen ma alles lihavõttepühade ajal mõnu tunda, kus mul võib-olla natuke rohkem vaba aega on kui praegu, et mõne asja kohta tarvilikke märkusi teha. Täna läkitan ma eessõna korrektuuripoogna Laakmannile tagasi, kuhu ette ma moto panin ja lk. 4. lubasin endale pisukese märkuse, samuti ühe muudatuse lk. 8., sest see võiks nõtrade hulgas kergesti pahandust tõsta, kui ametmees, kes kord juba teatud eriharu töömasinaks määratud, oma „ameti"-sõitudel muu kõrval igasugust tühjatähja taga ajab.

Olen Teiega selles asjas täiesti ühel nõul, et ilmselt on parem nõrk kaitseriist esiotsa kolikambrisse heita, ja kriipsutasin isegi märkuses tsiteeritud laulusõnad maha, mis siin täiesti ülearused on, pealegi teeksid 4. leheküljel vahelepoetatud sõnad ladujale ruumi liiga kitsaks, kui ta seelăbi ruumi jällegi juurde ei saaks. Peaks mind ükskord sunnitama oma arvamist tõsisemalt kaitsma, siis on ikka aega küllalt need värsid koos muude tarvilikkude põhjendustega ette tuua. — Kaugel sellest, Teid oma vastanikkude hulka arvata, nagu Te

minu hiljutise kirja sõnadest olete valesti järeldanud, ei tahtnud ma selle passusega midagi rohkem öelda, kui et ma usuasjades üheltki sundust ei nõua.

Viimasel ja eelviimasel leheküljel muutsin veidi lauset „Nüüd, kui töö minu ees valmis on" jne., mille vastu Teie loodetavasti ei vaidle.

Andku jumal Teile homme algaval raskel tööajal jõudu! Tervituse ja armastusega

Teid áustav

Kreutzwald.

Võrul,
31. märtsil 1857.

198. KREUTZWALD REINTHALILE.

Võrul, 14. aprillil 1857.

Väga austatud sõber!

Kõige suurema tänuga saadan Teile tagasi Teie 7. loo tõlke, see on igapidi sorav ja ümarik, annab originaali mõtte ustavalt ja mõnikord peaaegu sõna-sõnalt edasi, samal ajal kui ta üksikutes kohtades võib-olla liiga kõrgele lendab ja selle sissesündinud pegasuse-omaduse tõttu eesti künnisetuka liiga kaugele endast maha jätab [1]. Hirm haaras mind juba siis, kui ma mullu „Inlandis" Teie esimese tõlkeprooviga tutvusin, hirm (nimetage seda pealegi tondihirmuks!), millest ma isegi praegusel silmapilgul ei ole täiesti üle saanud [1a]. Te annate küll igal pool eesti lauliku mõtte edasi, kuid mitte tema mustas kuues, vaid elegantsemas ja pahatihti liiga peenes saksa ihukattes, mispärast neil, kes originaalist aru ei saa, võib eesti rahva vaimuproduktidest kergesti vale arvamine tekkida. Lubage oma arvamist paari näitusega eesolevast loost põhjendada. Kohe hakatusel, kus õhtupäikese madalalseismist argipäevase keele lihtsas rüüs kirjeldatakse, olete Teie kena poeetilise fiktsiooni vahele põiminud, sest et Teie õhtupäikese kiir-

tega kõige kõrgemad puud üle kuldate; kui pillavalt ka eesti laulikud muidu kulda ja hõbedat loobivadki, ei ole neil siis, kui on tarvis õhtu- või hommikupäikest kirjeldada, iialgi kulda, vaid selle tarvis on *puna*; see peab nii piiga kui ka päikese palgeid ehtima. Kuu on — vististi alliteratsiooni pärast — kuldne, kuna tähed nagu päikegi jäetakse kõigest ilma. Ma ei taha kaugeltki Teile seda ette heita, vastupidi ma oleksin sellega ju silmanähtavalt võitnud, kui mõni asjatundmata ilusat ihukatet minu sepitsuseks peaks, kuid valjude härrade kriitikuste pärast tahaksin Teid paluda kaunistamistega kokkuhoidlikum olla ja, kus võimalik, originaali mõte ilma ehtimata lihtsamalt edasi anda. Keele paremaks tegemist võidakse — kui meelega toimetatud pettust — kergesti Teie süüks arvata, nagu kogu „Kalevipoega" on harjutud minu värdjaks pidama, jah, mõni läheb nõnda kaugele, et kinnitab, nagu ei oleks nainegi, kellega ma lapse olevat soetanud, sündinud eestlane olnud!

Värss 16 — „der wie Blei auf ihm gelegen [2]" on saksa keeles harilik ütlemine, et rasket, sügavat und ära tähendada, eestlane aga seda kogunisti ei tunne; olgu ta kas või poolenisti surmaunes, ei tunneks ta ikkagi *tina*, mis teda oleks rõhunud, vaid tema unel on ainult *unepaelad*, *uneköied* ja *unevoli*. Seevastu on tema suikumisel käed, nagu saksa keeleski, sest ta saadab oma rahuliku une *une kaisus* mööda.

Värss 22 — *närtsind unenägu* ja värss 23 — *kolletanud kujukene* ei ole ainult alliteratsiooni pärast, vaid need on ehtsad poeetilised mõtted, kuna nad unekuju, millest ärgates pole selget ettekujutust, „närtsinud leheks" või ähmaseks „kolletanud kujuks" peavad; vastupidiselt sellele ergast unenägu nimetatakse *elavaks* või *õitsvaks unenäoks*. Ma mõistan raskusi, mis säherduste iseärasuste edasiandmisel teises keeles tekivad, ümberpanemine muutub sel viisil mõnikord võimatuks, kus aga neist kuidagimoodi võitu saab, ilma et saksa keele kallal vägivalda tarvitataks, seal oleks hea säherdusi asju silmas pidada. Ma olen palju vaeva näinud ja tihtipeale ning energiliselt viili pidanud tarvitama, et oma algustekstile rahvaomast ilmet anda; ma olen sagedasti pidanud oma keelelise *famuluse* meisterlikkust imestama, kui ma talle oma sulesepitsuse ette lugesin ja tema siin-seal õige ütlemise sisse laskis poetada [3].

Kui Teie, austatud sõber, oma ümberpaneku lähemal jõudeajal, kui oma ametitöö rasketest nädalatest üle olete saanud,

veel kord tähelepanemisega läbi vaatate, siis teete ehk mõned pisukesed muudatused, kuid ikka üksnes siis, kui ise selles kindel olete, et Teie muutmisega keelele liiga ei tee. Mõtted olete Teie igal pool ära päästnud ja ilusas, ladusas keeles uue töö loonud, üksnes, nagu ma hakatusel tähendasin, vahetevahel *maatüdrukule väga uhked ehted selga pannud. Sapienti sat.*

Meie armas noor sõber dr. Schultz, kelle pea kreisiarsti ja toimetamise muresid täis on, näikse raamatuköitmise segadused sellega veel hullemaks teinud olevat, et vihud ilma eessõnata maailma saadab [4]. Siia jõudis kahe omaette saadetusena neli eksemplari, kuid ühelgi neist ei olnud eessõna. Oleks kahju, kui mujale saadetud eksemplarid on niisama kohitsetult ilmale tulnud.

Elage hästi, andke andeks minu paberimäärimine, mul on täna kibe rutt, käskjalg tahab homme hommikul kell 6 teele minna.

Teist lugupidaja

Kreutzwald.

1. *pegasus* (kr.) — müütiline tiibadega hobu; luulehobu.

1a. Reinthali tõlkenäide „K-poja" 3. loost ilmus 1856. a. Inlandis, vg. 219—220.

2. *„der wie Blei auf ihm gelegen"* (sks.) — mis nagu tina tema peal lasus.

3. *keeleline famulus*, vt. kiri 4, viide 8.

4. Vrd. kiri 171.

199. KREUTZWALD REINTHALILE.

[29. VII 1857.]

Väga austatud sõber!

Olge lahke, saatke mulle kindla võimaluse korral paar „Kalevipoja" lugu, kus meie kangelast lastakse pärast mõlema venna lahkumist *„omal käel"* toimetada. Õnnekombel sattus mulle jällegi uus senitundmata episood kätte, mis igatahes veel

sisse põimida tuleb, kuna sellest fragmendist isegi pisut mütoloogilist huvi välja paistab. Paljulauldud „*sinisirje linnukene*“ astub kui „*ilma-neitsi*“ ja „*Kõu tütar*“ välja, ta kaotab oma kuldsõrmuse kaevu, *Kalevipoeg* läheb sõrmust otsima, tema vaenlased, „*sortsilaste selts*“, tungib kaitsetule kaevus kallale, kes sellest hoolimata kaevust ilma vigastamata, sõrme otsas üsna tore sõrmus (*Veski kivi veereb käessa, Sõrm käib läbi silmuksesta* (!)), tagasi tuleb ja neitsilt küsib, kas see võru tema oma on: — *Muud ei leidnud ma mudasta, suuremat ei puutund sõrme.* Oleks väga kahju seda fragmenti tarvitamata jätta. Et tegevus — ilma kindla kohata — omaette lõpetatud kujul antud, siis ei tee selle vahelepõimimine ühtki raskust [1]. Nagu ma hiljuti „Inlandi“ kaudu teada sain, olete oma tõlkega 8. loo lõpetuseni jõudnud, nõnda on materjali rohkem valmis, kui järgmisesse vihku mahub [2]. Seega on meil aega üsna rahulikult ja mõnuga muudatusi teha.

Sõbraliku tervituse ja austusega alati

Teie ustav

Kreutzwald.

Võrul,
29. juulil 1857.

P. S.

Kui ühtki kindlamat võimalust ei ole, küllap siis härra dr. Schultz toimetab saatmise lahkesti korda.

1. Vrd. Kirjavahetus III, lk. 78.

2. Reinthal kandis „K-poja“ 8. loo tõlke ette ÕES-i koosolekul 5. juun. 1857. Inland 1857, vg. 403.

200. KREUTZWALD REINTHALILE.

[2. VIII 1857.]

Väga austatud sõber!

Mispärast jätsite oma kiiduväärt nõuksvõtmise täide viimata ega tulnud siia, kui tore oleks mõnede asjade üle juttu puhuda olnud, kuna nüüd valitsev suvevaheaja-vaikus oleks peaaegu

elu võtnud ja meeleheitele viinud, kui ma tüütava kuumuse kiuste ei oleks muinasjuttude kallale asunud ja raskes palehigis neid pool tosinat valmis kirjutanud. Järgmisel kättejuhtuval jõudeajal loodan tööd jätkata. Episoodiga talitasin ma lühidalt ja määrasin selle 10. loo lõppu. Et terve see lugu üpris nahkne on, siis on lõpp töö krooniks. Ma arvan, et Teil ei ole selle vastu midagi ütelda. Peaks Õpetatud Eesti Seltsil sellega tõsi taga olema, mida dr. Schultz mulle hiljuti oma sõnumikus mõista andis, et tuleval aastal teine vihk välja antakse, siis katsuge asja nõnda korraldada, et see jaanuariks, aastakoosoleku päevaks valmis saaks [1]. Mis Te plaanitsete hiljuti „Inlandis" ilmunud —r allkirjaga esimese vihu retsensiooni puhul ette võtta? Kas peame härra kriitikuse meeleheaks mõned vastavad kohad järeltulevates lugudes ära muutma, või nõnda jätma, nagu need on? T e i e arvamine andku otsust, seepärast laske seda kuulda! Palun Teid üpris väga seda teha! Mõned muutmised ei oleks mulle sugugi vastumeelt, kui näit. tekstis antud hobusejälgede kohad jne. märkusesse pandaks [2]. Teie sõbralikku arvamist oodates alati

Teie

Kreutzwald.

Võrul,
2. augustil 1857.

1. „K-poja" 1. trüki 2. vihu trükkimine viibis, see ilmus augustis 1858. a.

2. Kõne on pastor Kallmeyeri (vt. kiri 109, viide 8) arvustusest „K-poja" 1. vihu puhul. Inland 1857, vg. 402. Vrd. Kirjavahetus III, lk. 45, 77 ja 82.

201. KREUTZWALD REINTHALILE.

[12. VIII 1857.]

Austatud sõber!

Püüdes Teie soovimist täita, saadan Teile siinjuures lood 4—8 tagasi, esimesed neli ilma muutmata, viimases on aga

õiglaselt sõideldud kohad muudetud. Seeläbi tarvilikuks saanud märkused tulevad hiljem, vahepeal võite uued hilbud oma tõlke sisse panna ja parajaks lõigata. Minule paistsid need kohad algmisest peale sündsusetud, kuid liialeläinud pieteedist meie kadunud sõbra Faehlmanni vastu ei saanud ma neid kohe kõrvale jätta, sest tema oli oma kokkupanemist säherdusel viisil alustanud. Kuid mis parem, see parem, seepärast võtan aiakese 12 ülejäänud peenart, rookimisenuga käes, armutult läbi ja kitkun kõik lokkavad umbrohud välja [1]. Aeg ei luba enam, seetõttu sõbralik *vale*!

Teie

Kreutzwaldilt.

Võrul,
12. augustil 1857.

1. *aiakese 12 ülejäänud peenart*, s. o. „K-poja" 12 ülejäänud (9.—20.) lugu.

202. KREUTZWALD REINTHALILE.

[25. VIII 1857.]

Väga austatud sõber!

Teie saate siinjuures 9. loo, kus leiate paljugi muudetud, üle 100 minu rea on sealt kustutatud, juurde on lisatud selle eest „*sõjasõnum*", — mille avaldas juba Neus oma raamatus „Ehstnische Volkslieder", — et sellega puuduva aset täita [1]. Olge hea, lugege käsikiri tähelepanemisega läbi ja parandage võimalikud kirjutamisepatud, mul endal ei ole praegu võimalik seda tööd ette võtta; niipea kui jälle natuke jõudeaega saan, tahan 10. looga pihta hakata. Seniks on Teil 9. küllalt tegemist, pealegi ei ole kogunisti kiiret, sest järeletuleva vihu jaoks on materjali rohkem kui küllalt varuks. Mõne nädala pärast

loodan Teile mõned ennemuistsed jutud näha saata, kui mul õnneks läheb ümberkirjutajat leida, kes minu mustkirja dešifreerida suudab. Muidu peaksite veel kauemini ootama. Oma käpaga olen jõudnud alles pool tosinat juttu säherdusteks kirjakriipseldusteks muuta, et neist ka teine inimene aru võib saada. Kas olete juba pisut minu tuju kõige nooremat last — „*Kilplasi*" — silmitsenud[2]? — Peaksid aeg, ilmad ja teed seda mulle kuidagi lubama, siis tulen ma tuleval kuul mõneks tunniks Tartu, kus mul pakilisi asjatalitusi on; sel puhul tahaksin Teiega tõsise loomuga nõupidamise korraldada: kas Te pakute mulle sõbralikult oma avitava käe, kui ma „*Postimehe*" toimetamise vastu võtan, sest praegusel teel läheb leht päästmatult oma otsale vastu[3]. Väljaarvatud ü k s a i n u k e herrnhuutlasest koolmeister Võru mõisas valitseb siin lugejate hulgas ainult üks arvamine, et nad „*tolle sita eest*" oma *raha* maha on visanud, kuna *Koli Mart* lustiliselt oma kolmanda klassi koolipoisi suleharjutusi kahekõnedes edasi jätkab ja seejuures säherdust armetut tööd teeb, et peaks küll iga tunni eest järele istuma[4]. Säherduse keele poolest ignorandiga olen seni vaevalt kokku juhtunud, kuid meie vagade meeste sõge edevus arvab endal kõige jaoks oskust olevat. *Sapienti sat.*

Elage hästi, Teid sõbralikult tervitades

otsekoheselt ustav

Kreutzwald.

Võrul,
25. augustil 1857.

1. „*sõjasõnum*", s. o. Sõitsin suisa Soome silda, mis ilmus Neusi eesti rahvalaulude kogu 3. vihus, lk. 305—311.

2. Vrd. kiri 60, viide 1.

3. „*Postimehe*" *toimetamise vastu võtan*, s. o. „Talurahva Postimehe" toimetamise vastu võtan; teadmata põhjustel jäi see kavatsus teostamata.

4. Et ajalehe lugemist rahvale suupärasemaks teha, seadis „Talurahva Postimehe" toimetaja Willigerode kõik kodukui ka välismaa sõnumid kahekõnedeks, kusjuures sõnavõtjateks olid „Otsa Aadam" ja „Kooli Märt".

203. KREUTZWALD REINTHALILE.

[23. IX 1857.]

Väga austatud sõber!

Südamlik tänu Teie sõbraliku öömaja-pakkumise eest, kuid esiotsa on minu Tartu sõit kahel põhjusel luhta läinud, esiteks pakiliste ametiasjade pärast, mis mind siin köidavad, teiseks, et ma ikka veel Peterburist teadet ei ole saanud, mis mul tingimata tarvis on, et mõnda õigusetundjat konsulteerida. Kui ma end hiljem siiski liikvele suudan saada, siis võtan Teie lahke pakkumise muidugi vastu. Ma ei ole veel mahti leidnud „*Kalevipoja*" järge lihvima hakata, kuid loodan selle töö üsna varsti käsile võtta. Esiotsa palun Teid nõnda lahke olla, ligipandud kirjutus meie Eesti Seltsi lähemal koosolekul ette kanda ja seejärel arhiivi *ad acta* deponeerida [1]. Põhjused, mispärast ma härra pastor Ahrensile avalikult vastata ei taha, leiate äratähendatud olevat ja peate neid loodetavasti õigeks. Mul ei ole pisematki soovi end härra Ahrensi vastu kaitsta, kuid Eesti Seltsi ees pean ma ennast õigustama. Kummal meist on õigus, kummal mitte, selle kohta andku ükskord otsust järelpõlv, kui võitlejad murumätta all puhkavad. Minule süüks pandud keelevigu ei saa ma tunnistada. Inimesed, kes natuke rohkem eesti keelt oskavad kui Ahrens, näevad ära, et minul on õigus.

Kui Tartu sõidust tõesti asja peaks saama, siis sünnib see alles siis, kui oma oktoobrikuu töökoorma endalt juba maha olete raputanud, seega mitte enne novembri keskpaika [2].

Mõne päeva eest heitsin ma juhtumisi jälle ühe pilgu „*Pärnu Postimehe*" uuematesse numbritesse ega pea pärast nende läbilehitsemist kuigi suureks nõiakunstiks, et ühe aasta vältel selle lugejaid suuremalt osalt ära võõrutada saab. Praeguse Tartu lehega suudab Pärnu oma võidu joosta, kuid tõelise rahvalehe puhul peaksid mõlemad nagu „*kaste pisarad krooklehe peal*" päikesekiirte käes kaduma. See on minu arvamine, kuidas, sõber, kõlab Teie oma?! Südamliku armastuse ja sõprusega

Teie

Kreutzwald.

Võrul,
23. septembril 1857.

1. *ligipandud kirjutus*, s. o. Kr-i seletuskiri Ahrensi rünnaku puhul „K-poja" vastu, vt. kirjad 173a ja 174. — *ad acta* (lad.) — toimikusse, arhiivi (panna).

2. Kr. kirjutab eksikombel: Arbeitszeit — tööaja, mõtte järgi peaks olema: Arbeitslast — töökoorma.

204. KREUTZWALD REINTHALILE.

[10. X 1857.]

Väga austatud sõber!

Saates Teile hoopis ümbertöötatud 10. loo, lubage mul ütelda mõni sõna Teie viimaste etteheidete puhul minu ortograafia kohta. Ebajärjekindlused on kord juba minu päritud viga, selle vastu ei saa ma kõige paremal tahtmisel midagi parata. *Se, ka* ja *nii* vahel võite aga, kui Teil tahtmine on eestlase rääkimist teraselt kuulatada, igal ajal seda selget lahkuminekut kuulda, et viimases sõnas vokaal *i* igakord nõnda pikalt välja räägitakse, nagu oleks siin kahekordne vokaal, kuna mõlemas esimeses sõnas *e* ja *a* pikendamine nõnda välja ei kosta. Sellepärast paistis mulle soovitav see kahekordne kirjutamine seal ära jätta, kus rääkimine selleks ei sunni; oleks ainult pedantsus, kui Schüdlöffeli ja Ahrensi eeskujul *see* ja *kaa* tahetaks kirjutada. *Maa* puhul oli kahekordne kirjutamine juba sellepärast tarvis, et tekitada vahet selle ja lühendatud *mina* (*ma*) vahel. — Sõnadega *lojus* ja *lojuksed* on lugu teine. Kuigi ei saa kahevahel olla, et põhivormi peab tuletama sõnast *looma*, ei anna väljarääkimine kogunisti õigust *loojuksed* kirjutada, ja mis siin veel kaaluvam on, kadunud Sjögren kinnitas mulle, et koguni soome keele seisupaigalt vaadates on õigem kirjutada *lojuksed* kui *loojuksed*. Seesama suur keeleuurija tähendas ka oma õigust Ahrensi vastu kaitstes, et *se* kirjutatakse soome keeles just nagu eesti keeleski ühe *e*-ga. Liidetud sõnades nagu *sepärast, sepeale* võib vokaali kahekordselt kirjutada, nagu mina seda mõnikord olen teinud, kuid hädatarvilik ei ole see sugugi. Seevastu on Teil täielik õigus, kui *võta* ja *võtta, koti* ja *kotti, kapa* ja *kappa* vahel vahet

teete, kuna ma liiga pisut grammatika pärast muret olen tundnud, siis pean tunnistama, et õiged vahetegemised siin üle minu naturalisti-silmaringi käivad; rohkel järelemõtlemisel tabaksin ma mõnikord märki, kuid laseksin muidugi niisama tihti ka märgist mööda. Sellest pikemalt, kui me ükskord kokku saame. Härra dr. Schultz saadab Teile minu märkused eesti kuunimede kohta [1]. Kui Teie teisi nimetusi teate, mida ma ei ole ära märkinud, siis olen Teile nende teatamise eest väga tänulik. Mõned märkused 8. ja 9. loo kohta lähevad kaasa [2].

Sõbraliku tervituse ja ustavusega alati

Teie

Kreutzwald.

Võrul,
10. oktoobril 1857.

1. *märkused eesti kuunimede kohta*, s. o. äratrüki Kr-i kirjast 23. apr. 1857, mille Schiefner avaldas Vene Teaduste Akadeemia bülletäänis „Ueber Monatsnamen der Ehsten" (Eestlaste kuunimetustest). Bulletin historico-philologique. T. XIV (1857), lk. 296—300 = Mélanges Russes. T. III, lk. 400—404; vt. Kirjavahetus III, lk. 71—74.

2. Need märkused pole säilinud.

205. KREUTZWALD REINTHALILE.

[15. IX 1858.]

Väga austatud sõber!

Pärast pikemat vaikimiseaega peavad eestlevad read Teile käegakatsutavat tõendust tooma, et möödaläinud suve kuumusest ja põuast hoolimata pole minus veel kõik vegetatiivne vägi ära kuivanud ja välja surnud. Lood 12 ja 13 on peaaegu täielikult ümber valatud, kõigest sündmatust, iseäranis uueaegse vaatleja mõttemõlgutustest puhastatud, kuna topograafilised andmed said sündsa koha juurdelisatud märkustes. Ma helli-

tan ennast lootusega, et Te minu karmi viiliga ehk rahul olete. Isegi kalligraafias püüdsin jõudumööda oma kõige paremat anda. Lühidalt, Te saate tükikese meistritööd *à la* Hans Sachs, kus iga tolli peal on kingsepasildi kõrval täiuslikkuse pitser [1]!

Nii rohke töö ja vaeva puhul peab tõesti kurtma, et laulik ja tema tõlkija peavad igaüks omaette ennastimetlevaks Hogarth'iks jääma, kelle ilumaalikunsti ainult veel tema oma naine tunnistas [2]! Et Teil enam naist ei ole, minu oma aga parema meelega terve tosina sukki koob, kui ühe „*Kalevipoja*" loo läbi loeb, siis mõtlesin, et poleks kogunisti halb, kui me mõlemad tsiviil-abielu sõlmiksime, kus kumbki pool saab vaheldumisi õiguse meest mängida ja oma naise poolt imetleda lasta. See oleks ikkagi pisuke asemetäide kõvade retsensendi-keretäite eest! Me võime lähemal ajal jälle kahe eesti keele sõbra dialoogi vastu valmis olla, sest teine vihuke on õnnelikult maailma lastud. Aasta pärast — kui jumal meile elu kingib — tohiks jällegi kolm lugu päevavalgele ilmuda, seega ei oleks võimatu Metuusalemi-eas terve töö lõpuleviimist näha saada [3]. Loodame, et sabaga käskjalg taevas, kelle tähenduse pärast paljud vagad ja mittevagad pead murravad, Õpetatud Eesti Seltsi lagunemist ette ei kuuluta, muidu oleks meie kangelaspoja laul lauldud [4]. *Vanaisa*, kes juba ammu õiglaste magusat und magab, ei lase meie lapse pärast end segada, et talle õpetatud või õpetamata rahva hulgast uut kasuisa leida. Seal on üksnes: *Maga, maga igavesti, ei sind tulda äratama!*

13. lugu ei jõudnud ma enam läbi lugeda, palun seepärast lugemisel mõned puuduvad *i*, *ä* ja *ü* täpid jne. peale panna.

Sõbralikult tervitades

Teie

otsekoheselt ustav

Kreutzwald.

Võrul,
15. septembril [18]58,
südaöö paiku, kuid Gildenstubbe
vaimudest ei ole midagi märgata [5].

1. Sachs, Hans (1494—1576), väga produktiivne saksa reformatsiooni-aja kirjanik, ameti poolest kingsepp. — *à la Hans Sachs* — nagu H. S.

2. Hogarth, William (1697—1764), silmapaistev inglise maalikunstnik ja graafik, kelle loomingut iseloomustab kaasaegseid ühiskondlikke pahesid teravalt paljastav satiiriline käsitlus.

3. Metuusalem — legendaarne isik piiblis, kes olevat 969 aastat vanaks saanud.

4. *sabaga käskjalg*, s. o. itaalia astronoomi G. Donati poolt 2. juun. 1858. a. avastatud komeet. Vrd. Kr-i kirjutus „Sabagatäht 1858". Talurahva Postimees 1858, lk. 117—118.

5. Naljatav vihje L. Guldenstubbe vaimudenägemisi jm. sellesarnast sisaldava raamatu tutvustuskirjutusele Inlandis 1858, vg. 570—576 ja 583—590.

206. KREUTZWALD REINTHALILE.

[29. IX 1858.]

Väga austatud sõber!

Lubage eesolevatele paluja-ridadele audientsi! Kõike tõevärki mööda võtate Teie Õpetatud Eesti Seltsi poolt väljaantava rahvakalendri toimetamise jällegi enda peale, sellepärast lubage Teile üks palve ette kanda: tänavuses aastakäigus tarvitusele võetud kirjaviis alal hoida ja nimelt mitte üksnes *posti-koerte haukumise pärast*, vaid et asi mõistlikkude inimeste seas igal pool suurt heakskiitmist leiab [1]. Hiljuti käis siin minule seni täitsa võõras talupoeg Kanepi kihelkonnast, kes mind tungivalt palus „*Postimehe*" sõgedate kallalekippumiste pärast õigelt teelt mitte kõrvale eksitada lasta. Mõlema murde eesti keelt ei saavat kirjakeeles mõnusamalt edasi anda kui uue kirjaviisi abil. Ta ei tahtnud kogunisti uskuda, et tänavuse tartukeelse kalendri lisa minu sulesünnitus ei ole. Kui mul mitmekordse kinnitamisega siiski korda läks isaks-olemist ümber lükata, hüüdis ta üsna imestades: „*Se om imelik, kuda üks teine nii selgest meie keelt oskanud kirjutada!*" Samasuguseid, olgugi vähem vaimustatud kiidukõnelejaid olen ka Võru mõisa ja Erastvere inimeste hulgas leidnud. Te näete selle

põhjal, minu austatud sõber, et meie külv ei ole ilmaaegne olnud ja et me lausa vea teeksime, kui oma sõgedate vastanikkude meeleheaks ettevõetud teelt kõrvale käänaksime.

Südamliku tervitusega

Teie otsekoheselt ustav

Kreutzwald.

Võrul,
29. septembril 1858.

1. Kõne on „Maarahva kalendrist ehk tähtraamatust" 1858. ja 1859. aastaks; need ilmusid uues kirjaviisis. — *posti-koerte haukumise pärast*, s. o. eriti „Talurahva Postimehes" puhkenud poleemika pärast vana ja uue kirjaviisi pooldajate vahel („Talurahva Postimees" 1857, lk. 180, 194; 1858, lk. 339, 353—357, 377—378, 385—388, 402—405, 30—32, 38—39, 46—48, 55—56, 65), kusjuures enamik sõnavõtjaid kuulus vana kirjaviisi kaitsjate hulka, kuna uut kirjaviisi propageerisid Kreutzwald ja üliõpilane, hiljem Rapla pastor ja koolikirjanik Karl Ed. Malm (1837—1901; vrd. Kirjavahetus III, lk. 127). „Pärnu Postimees" piirdus tookord ainult paari torkega uue kirjaviisi vastu (1857, lk. 154, 194).

207. KREUTZWALD REINTHALILE.

[2. XI 1858.]

Väga austatud sõber!

Üks kaalukas hääl toob „*Kalevipoja*" kohta järgmist kuuldavale[1]: „Loodetavasti ei lase Teie end retsensendi poolt paberile visatud märkustest ära hirmutada ja annate teose tervikuna avalikkuse kätte. Oleks halb, kui valminud luuleteos peaks hääbuma Õpetatud Eesti Seltsi arhiivis. Minu arvates on „*Kalevipoja*" avaldamine Seltsi senistest teenetest kõige suurem. Nii paljugi, mis on seni „Toimetustes" seisnud, oleks sobinud paremini kuhugi mujale. Niisiis jätkake ja ärge ainult araks muutuge. See jääb Teile vastuvaidlematuks teeneks, kuigi

Teie nüüdisaja lapsena ei suutnud täiesti end selle mõjudest vaba hoida. Need on ju ikkagi eepilised laulud, kuid ühes meiega ja meie hulgas elava inimese ettekujutuse ning käsituse kohased. Salongihõng aga, mida tõlge üksikutesse kohtadesse on puhunud, on veel suurem pahe: ometi esineb seda teises vihus vähem kui esimeses. Loodetavasti muutub asi veelgi paremaks. — Välismaa õpib Teie *„Kalevipoega"* aegamööda enam tundma. Jacob Grimm juba tunneb seda, nagu selgub ühest S-le saadetud kirjast. Laulu jätkamine teeks talle veel paljugi rõõmu. — Ma lõpetan meloodiaga, mis Teile pimedatel sügiseõhtutel kõrvus helisegu: Teie peate rõõmsalt ja kannustavalt selleks kaasa mõjuma, et *„Kalevipoega"* võimalikult varsti edasi aidata! Lähemal ajal saadan Teile minu ja ühe minu sõbra poolt tehtud tõlke ühest *„Kalevipoja"* fragmendist, millega Reinthali võite tutvustada".

Niipea kui see mul käes on, peate selle sedamaid saama. Katsuge võimalust mööda selleks kaasa mõjuda, et järgmine vihuke neli lugu tooks, nimelt 7.—10., et selle vihuga pool kogu tööst avaldatud saaks. Detsembris loodan Teile kaks järgmist laulu saata, et Te ilma tööta ei jääks! — Minu poolt ei tohi toimetamisel ühtki viivitust tekkida.

Sõbralikult tervitades

Teie ustav

Kreutzwald.

Võrul,
2. novembril 1858.

P. S.

Nagu ma kuulsin, pidavat Te mõnikord studiosus *„Tallinlasega"* läbi käima, palun talle järeltulevad read tänutäheks suurepärase loo *„Teejuhataja"* eest *Tuisulandi „Postimehes"* edasi anda [2]; selle toimetus ei võtnud minu tänu vastu.

Kui teised tuult sõidavad,
Ja mis ei osand, laidavad,
Ehk sõgedalt ei päikest näe:
Seal tõstad osavalt sa käe
Ja näitad vasaraga,
Kus naelakese pää.
Ma tänan! Jumalaga!

1. *kaalukas hääl*, s. o. A. Schiefner, vrd. Kirjavahetus III, lk. 84—85.

2. *studiosus „Tallinlane"*, s. o. üliõpilane K. Ed. Malm, kes „Tallinlase" nime all avaldas „Talurahva Postimehes" (1858, lk. 72) vana kirjaviisi kaitsjate pihta pilkelookese „Teejuhataja".

208. KREUTZWALD REINTHALILE.

[5. XII 1858.]

Väga austatud sõber!

Oma küsimustele 26. novembrist saate Teie vastuse alles täna, vahepeal olin päevad ja ööd peaaegu vahetpidamata ameti-ikkes. *Sõjahiiud* on siin sõjakangelaste tähenduses, *hiiu* tähendab algmiselt suurt, tugevat inimest, sellest on pärit vististi Hiiumaa eestikeelne nimi, kus veel praegugi pika kasvuga, tugeva kehaga inimesi ette tuleb, nii et tahaks arvata, nagu nad ei olekski meie kängujäänud tänapäeva-eestlaste suguvennad. *Määrahiiud* puhul on raskem tähendust selgitada, seda sõna ei leita kuskil peale vanade rahvalaulude; Tallinnamaa eestlasel on *määratu* küll väga suure või kohutavalt suure tähenduses tarvitusel, näit. *ta on määratu suur, määratu kange*; muidu on sõnal *määr, määra* eesti keeles seesama tähendus, mis soomekeelsel *määrä*, nimelt mõõt ja siht; eestikeelne *määrama* tähendab sedasama mis soomekeelne *määrään*. Tähtis on üksnes see, mida me nimetatust kõige mõnusamalt käesoleva korra tarvis valime. Välja minnes *määratust*, saame kalevisi või koletuid suurusi, *määrast* saame ainult ühetaolisi, umbes eeltähendatud *sõjahiiude* sarnaseid kujusid. Sõnal *jube, jubedus* on kahesugune tähendus: 1) kaval, petis, näit. *üks jubeda jutuga mees*, kavala keelega inimene, 2) kentsakas ja veider. *Jube juhtumine* võiks äratoodud kohal tähendada kentsakat või veid-

rat juhtumist, kuid niisama hästi ka kavalat juhtumist. Soome keele põhjal otsust andes tuleks viimast paremaks pidada.

Muud ei saa ma täna pakkuda, järgmine kord lootust mööda rohkem. Sõbralikult tervitades

Teie ustav

Kreutzwald.

Võrul,
5. detsembril 1858.

209. KREUTZWALD REINTHALILE.

Võrul, 1. jaanuaril 1859.

Väga austatud sõber!

Uue aasta esimesel tunnil, mida praegu just kukelaulu ja kellahelinaga kuulutati, ei saa ma midagi paremat ette võtta, kui vastata Teie sõbralikule sõnumikule 29. detsembrist. — Teil on täielik õigus, kui peate visatud kivi kukkumisekohaks Võrtsjärve ümbrust, vähemalt Lagos nimetab järve nime. Teine teade, mida ma nõndasamuti kasutan, räägib umbmääraselt: *kivi kukkus järve kalda.* Et Viljandi kant mulle päris võõras on, siis arvasin ma kõige kindlamini sammuvat, kui nime tekstist välja jätsin ja tarviliku hiljem märkusesse lisasin. Teie tunnete seda ümbruskonda ja olete ehk ise säherdust kivirahnu näinud? Lagose teadete põhjal võib seda Võrtsjärve ääres näha [1]. Mida Te oma paigatundmise põhjal parandamiseks saate ette võtta, see tehke sõbralikult ära, selle eest olen Teile jälle tänu võlgu. — Raputage aga ka unekott Laakmann uinakust üles, et Kalevi võsu jälle trükipressi alla pääseks.

Kui Te t õ s i s e l t arvate, nagu oleksin ma „*Postimehe*“ toimetuse-vahetamise pärast rõõmu tundnud, siis olete täiesti eksiteel [2]. Rõõmustamiseks ei leia ma siin ühtki põhjust, vaid ütlen ühes Faustiga:

„Was kannst du armer Teufel geben?
Ich bin zu alt, um nur zu spielen,
Zu jung, um ohne Wunsch zu sein [3]“.

Viimases mõttes olen ma muudetud toimetusega niisama vähe rahul kui endistegagi. Minu kõrvu kostis uus kuulutus nagu surmakell ja matuselaul; kadugu see äravahetatud põngerjas oma varajasse hauda või viigu härra Laakmann toimetus otsekohe Alexanderhöhele üle; arvan, et ta liigub kõige otsemat teed sinnapoole [4]. Andekas inimene nagu Körber, kes oma eluülesandeks arvab vaimurikka narri osa mängida, *NB* [5], kõikipidi üpris targa jesuiitliku tagamõttega — vaene rahvas veelgi rumalamaks teha, — see rahvalehe toimetajaks ei kõlba. Mulle tegi suurt rõõmu kuulda, et meie eestlaste parem ja rohkem haritud osa ühel häälel ütleb: ta ei taha *„Postimehega"* ülepea enam tegemist teha. Suure meistri kõige uuema soperduse *„Tui-Salmiraamatu"* kuulutas üks Võru mõisa koolmeister (kuigi oma usu poolest kange herrnhuutlane) rämpsuks [6]. *„See om selge sitt, ja tema tahab „Postimehe" kirjutajaks saada! Jumal maksku minu 55 kopikat, mis tuleva jaanipäevani e'te om massetud"*. — Härra Laakmann ei taha ühtki mõistlikku nõu kuulda võtta, saagu ta siis viimaks ometi kahju kaudu targaks. Arvu poolest vähesed valgusesõbrad sellest hädalehest osa ei võta. Körber, Willigerode ja nende kaasaavitajad võivad ju õnne proovida, kui kaua neil veel korda läheb tervele mõistusele näkku lüüa! — Nõnda on siis ka eesti piibliortograafia ja keel *spiritus sanctuse* laia südametunnistuse peal [7]? Eks me vaata, kui kaua säherdune sõgedus vastu peab, kui kord meie raudteed ja telegraafid valmis on saanud. Laske Preisi valitsus paar päeva vanemaks saada, küllap kuuleme, mis pilli meie obskurandid siis küll puhuvad! Nii mõnigi neist, kes oma senist mõnusat tallisöödal olemist seaküna vastu vahetada ei taha, on s u n n i t u d pärast oma viiekümnendat eluaastat ümber õppima. Meie valitsus on, tänu jumalale, liberaalne, tema parandust toovad püüdmised murravad aegamööda teed. Igal pool takistuseks olevad konfessiooni a h e l a d langevad, kuna kristlik venna-side inimkonna ühte liidab [8]!

Teile uueks aastaks segamata tervist ja värsket tööröömu soovides, palub Teilt edaspidist heasoovlikkust

Teid austav

Kreutzwald.

1. Kõne on vetevaimu poolt visatud kivist, vrd. „Kalevipoeg" X, 615—619.

2. „Talurahva Postimehe" toimetajaks oli 1858. a. Äksi pastor Georg Theol (1826—1867); tema asemele asus 1859. a. 1. jaanuarist alates K. Körber, vt. kiri 59, viide 15.

3. Tsitaat J. W. Goethe „Faustist":

„Mis, vaene kurat, anda võid?
Liig vana olen mängudeks,
Liig noor, et olla soovideta!" (A. Sanga tõlkes).

4. *Alexanderhöhe* — vaimuhaigete varjupaik Riias.

5. *NB.* — *nota bene!* (lad.) — pane tähele!

6. Õigemini: „I. Tuiraamat. II. Salmiraamat". Tartus, 1858. 48 lk.

7. *spiritus sanctus* (lad.) — püha vaim.

8. Siin kajastuvad ka Kr-i juures tol ajal väga laialdaselt maad võtnud petlikud lootused kaasaegse ühiskondliku elu demokratiseerumise võimaluste kohta, mis põhjenesid ühelt poolt Preisimaa 1858. a. maapäeva valimiste tulemusel, kus 1848. a. revolutsiooni ebaõnnestumise tagajärjel võimulepääsnud reaktsiooniline junkrute partei suure kaotuse osaliseks sai ja liberaalsema voolu esindajad võimule pääsesid, ja teiselt poolt Venemaal revolutsioonilise situatsiooni valmimisega ning sellest tingitud kodanlikkude reformide (eriti pärisorjuse kaotamise) ettevalmistamisega seotud illusioonidel. — *konfessiooni-ahelad langevad* — Kr. mõtleb esmajoones seda võimalust, et 1840. aastail vene-õigeusku siirdunud isikutele antakse vabadus luteri usku tagasi siirduda, mis seni oli keelatud ja mis talupoegade hulgas ikka enam ärevust tekitama hakkas. Tegelikult jäi nn. rekonvertiitide küsimus veel aastakümneiks lahendamata.

210. KREUTZWALD REINTHALILE.

[12. II 1859.]

Väga austatud sõber!

Et Teil tööst puudus ei tuleks, saatsin Teile viimase postiga härra dr. Schultzi kaudu jälle kaks üleraspeldatud *„Kalevipoja"* lugu [1]. Härra Laakmanni trükipress ei paista puhkamise-

aega lõpetada tahtvat, iga poogna puhul kordab ta ikka uuesti vana lubamist: „nüüdsest peale hakkab ladumine takistamata edenema"; paistab aga, nagu ei tahaks selles seanahavedamises ühtki tõsist muudatust tulla.

Eelviimase postiga sain viimaks Schiefneri lahkel vahetalitusel hiljuti lubatud eepose mustertõlke proovi, tõsi küll, ainult õige pisut, see sisaldab ainult pühenduse ehk „Soovituseks". Saatja tähendab selle kohta: „Seegi proov ei ole päris hea, kuid ikkagi lihtsam ja sobivam kui trükitud tõlge [2]". Originaali värsimõõtu ei paista tõlge üleüldse silmas pidavat, nagu Teie kohe esimesest värsist näete:

Laena mulle kannelt, Vanemuine!
Her die Harfe — Wannemuine.

Edasi 2. stroofis:

Ärgake, hallid muistena hääled
Steigt empor, der Vorzeit Stimmen.

Lühidalt, ka sellest proovist on näha, kuidas laitmine on kergem kui paremini tegemine. Arvesse võtmata meetrumi kõrvalekaldumisi, leian ma stroofid 6—10 sõnasõnalt kaunis ustavad olevat.

Järeltulev kena lugu võiks Teid huvitada, kui Te seda juba kuulnud ei ole. Demidovi preemiale sissesaadetud võistlustööde hulgas oli ka ühe Riia seminariõpetaja vene keeles kirjutatud eesti keele grammatika, mis juba 1857. a. oli trükis ilmunud. Kujutage endale ette Wiedemanni jahmatust, kui ta *opuse* kohta otsuse pidi andma. Mida ta leidis? Ebatäpse, mõnes kohas omavolilise, halvemaks „parandatud" ümberpaneku Ahrensi grammatikast. Kohas, kus on ära tähendatud kõik grammatikad kõige vanemast ajast kuni praeguseni, ei tule Ahrensi nimi üleüldse ette. — Autori kiiduväärt ettevaatlikkus. Wiedemanni otsus peab ligemal ajal trükis ilmuma, see tohiks igatahes lõbusaks kujuneda. Kui „*Bulletin*" selle uudise Tartu toob, palun selle parajal võimalusel ka mulle saata [3]!

Tervituse ja otsekohese lugupidamisega

Teie ustav

Kreutzwald.

Võrul,
12. veebruaril 1859.

P. S. Ahlqvist on juba Helsingisse jõudnud, pärast seda kui ta Peterburis vaevalt pastoriproua Sirén'i vangipõlvest pääsis, kes õpetatud maailmas endale kui kõigi kuulsate Soome poegade kaitsja ja hoolitseja nime on teinud. Teadusemehed kahetsevad ühel meelel, et reisiva keeleuurija naisterahvaliku sekvestri alla panemise pärast on nad väga vähe saanud tema seltsis olla. — Ligematel nädalatel näeb maailmavalgust Schiefneri poolt läbi töötatud tatari lugulaul, puudub ainult veel neli poognat, muu osa on juba trükitud [4].

1. S. o. 11. ja 12. loo; vrd. kiri 207.

2. Vrd. Kirjavahetus III, lk. 91. Kirjale lisatud tõlkeproov jäetakse siin avaldamata.

3. Kõne on Riia vaimuliku seminari õpetaja G. Poromenski eesti keele grammatikast, vrd. Kirjavahetus III, lk. 246. Wiedemanni arvustus selle kohta ilmus 1859. a. „Inlandis", vg. 425—432.

4. Ahlqvisti Peterburis viibimise ja Schiefneri tatari lugulaulude kohta, vt. Schiefneri kiri Kr-le 6. II 1859. Kirjavahetus III, lk. 90—92.

211. KREUTZWALD REINTHALILE.

[7. III 1859.]

Väga austatud sõber!

Teie arvamisega „mustertõlke" kohta olen ma igas punktis nõus, kuigi minu õpetatud sõber S[chiefner] näikse seda — selle lihtsuse pärast — trükitud tõlkest paremaks pidavat; muidu terase pilguga mehe lahkuminev arvamine tuleb selle asjaloo arvele panna, et tema kui keelt teoreetiliselt tundja liialt pisut keele praktikat tunneb. Kui mehed nagu meie tähtis grammatikus Ahrens vildakate otsustega näitavad, et nad eestlaste luulekeelt ei mõista, siis ei tohi me seda meie Schiefnerile pahaks panna, et ta võõral rajal kõndides mõnikord eksitee

peale juhtub. Kuid otsekoheselt üteldes oleksin ma meie kriitikuse ja mustertõlkija poolt, kelle nime ma Teile nimetada ei tohi, rohkem oodanud. Tema oleks pidanud teadma, et proosa ja poeesia vahel on vahe. Kui keegi julge mõtte peale tuleks tõlkida üks Schilleri või Goethe luuletus oma emakeelde, samal ajal aga grammatika ja sõnaraamatu abil saksa originaali endale arusaadavaks peaks tegema, — kui palju poeesiat siis see tema ümberpanek meile pakuks? On tõsi, eesti prosoodia — nagu kõigi rahvaste rahvalaulud — on väga lihtne, see ei avalda kuskil kõrget poeetilist hoogu, kuid ometi ei ole keeletundjal raske selle luulekeele ja argipäeva keele vahel vahet teha. Nüüd aga on, nagu Te õigesti tähendate, „Soovituses" ja „Sissejuhatuses" kõrgemale lennatud, kui eepose rahulikus jutustavas toonis harilikult ette tuleb, sellepärast oli tõlkijal täielik õigus originaali mõtteid meile sessamas rüüs edasi anda. Et Teie töö äpardanud ei ole, seda võite juba sellestki näha, kuidas suur Ahrens on avalikult tunnistanud, et ta olevat originaali mõtteid alles ümberpaneku abil tundma õppinud [1]! Ma ei ole sugugi nii upsakas, et endale üht luuletaja võimet osaks arvaksin, olen üksnes jõudumööda püüdnud niihästi „Sissejuhatust" kui ka meile proosas pärandatud muinasloo-fragmente ehtsate rahva loometööde eeskujul oma ümbertöötuses nõnda edasi anda, nagu neid ehk mõni rahvalaulik o l e k s laulda võinud. Kes vaevaks võtaks rahvasuust ammutatud ja minu poolt värssidesse seatud muinasloo proosaosasid ehtsate rahvalauludega võrrelda, see peaks hõlpsasti selgusele jõudma, et minu lend kuskil kõrgemale ei lähe, kui loomulikud rajad talle lubavad. Jah, paljugi sellest, mis rahvalauludest laenatud, ilmutab mõnigi kord vabamat hoogu, kui mina seda endale lubasin.

Minu paluvatest manitsustest, et trükkimist jõudumööda kiirustaksite, olete Teie vaikides üle läinud, mida ma selle asjaloo arvele tahaksin kirjutada, et Teie pea saadetud mustertõlkega liialt ametis oli. Sellest hoolimata tahaksin siinkohal oma palvet korrata ja veel teise lisada, nimelt et Te järgnevate trükipoognate korrektuuri ise sõbralikult korda toimetaksite, sest minul on seks ajaks, kui need read kätte saate, Võru juba hea tükk teed selja taga ja alles homme kuu aja pärast jõuan ma tagasi. Ma lähen reisile kindlas lootuses, et Teil minu tagasitulekuni korda läheb meie ühist kasulast tema elukäigul mõne sammu võrra edasi aidata. Eks ole? —

Minu õndsusest saate mõnesuguse ettekujutuse, kui arvesse võtate, et ma 26 aasta jooksul olen ainult üksainuke kord Tartust kaugemale jõudnud. Sellepärast on hädaliselt tarvis kord ka teistsugust õhku sisse hingata ja mõned päevad kuldset vabadust maitsta. Aastaid juba haudusin ma seda armsamat soovi ja mida lähemale murumättale, seda suurem igatsus, kuid loomulik raskusejõud ei lubanud seni asja teoks teha. Mõned armsad sõbrad pakkusid seda rohtu, ilma milleta tiibadeta maa-elanik lendama ei pääse. Kogu asi juhtus nõnda järsku ja ootamata, et olin peaaegu nagu pilvedest kukkunud, kui 14. veebruaril Peterburist üks rahakiri koos pakilise kutsega kohale jõudis — viibimata paluda 28 päeva puhkust ja pealinna tulla. Mõni päev enne seda oli Schiefner mulle kirjutanud: „Kas Te ei saaks end mõneks päevaks oma ametitalitustest lahti kiskuda? Teie siinsetel vanadel sõpradel on tuline soov Teid uuesti näha ja uued sõbrad tahaksid Teid ka korraks palgest palgesse tundma õppida[2]". Koos reisirahaga sain sõnumi, et minu jaoks on juba korter Bolšaja Morskajal valmis, pean ainult ette sellega leppima, et üksnes öö puhkamisetunnid seal viibin, päeva kestel mind seal ei sallitavat. Tuleb täna, nagu ma loodan, Riiast minu puhkuseluba, siis —

„Ei mind jõua ohjad hoida,
Ohjad hoida, köied köita,
Pilved pikka ei pidada,
Taevas laia talitseda[3]" — kui ma Pihkvasse ja raudteeni tahan jõuda, mis mind ülehomme kell 3 päeval keisrilinna pärale viib.

Ma tean, Teie jagate minu õndsust ja oskate kütkeist vaba olemise kaunist õnne hinnata, sellepärast vabandate seda sõnaohtrust Teile sõbralikult elage hästi hüüdvale,

Teist otsekoheselt lugupidavale

Kreutzwaldile.

Võrul,
7. märtsil 1859.

1. Vihje Ahrensi mõnitavale pamfletile „Dialoog kahe eesti keele sõbra vahel". Inland 1857, vg. 584; vrd. ka Kirjavahetus III, lk. 141—142.

2. Vrd. Kirjavahetus III, lk. 93.

3. „Kalevipoeg", II, 4—7.

Peterburis, 27. märtsil 1859.

Väga austatud sõber!

Käesolevad read saate Teie residentsielu metsikust möllust, need peavad Teile sõnumi viima, kuidas s i i n eesti keele ja kirjanduse vastu suurem huvi valitseb kui meil provintsis: kõige mitmesugusemates ringides on leida mehi, kes nimetatud asja vastu sooja osavõtmist näitavad. Nõnda sepitsetakse siin iga päev igasuguseid plaane, et meie „*Kalevipoja*" edasijõudmist kiirendada, kogutakse ettetellijaid ja plaanitsetakse teiste teede kasutamist, kuidas Õpetatud Eesti Seltsile selle väljaandmise kulukoormat kergendada saaks. Noor, andekas mees, härra dr. Hirsch, keda ma teisel päeval pärast oma päralejõudmist tundma õppisin ja pea iga päev mitmesugustes ringides näen, on kõigis „*Kalevipoja*" asjades entusiast; ta pani juba ettetellijate nimestiku liikuma ja rehkendab vähemalt 50 ostjaga [1]. Ihuarst dr. Karell olevat 10 eksemplariga osa võtnud [2], teine kõrgel kohal olev ekstsellents Georg von Brevern on kirjutanud Eestimaa rüütelkonna sekretärile Tallinnas ja rüütelkonna kassast 100 rubla trükikulude katmiseks palunud [3]. Schiefneril ja dr. Bertramil on ühise otstarbe jaoks jällegi oma plaanid *in petto* [4]. Lühidalt, igal pool kõige elavam osavõtmine. Kuna meil seni niisama hästi kui üleüldse minekut ei ole olnud ja ettetellijad seega esiotsa ainsad ostjad tohiksid olla, siis oleks vist küll õiglane, kui neile vihk à 50 kopikat, s. o. terve töö 3 hõberubla eest antakse. Rääkige selles asjas Õpetatud Eesti Seltsi härradega läbi ja teadustage mulle resultaadist, niipea kui koju olen jõudnud, — homme nädala pärast, palmipuudepüha laupäeval jõuan ma Võrule [5]. Ütelge ka Seltsi härra sekretärile [6], et dr. Bertram ei ole „*Kalevipoja*" esimest vihku saanud, ta oli seekord väljamaal; kui talle üks eksemplar saadeti, siis on see kaotsi läinud. Ma toimetaksin vihu hea meelega Võrult edasi, kui Te mulle selle saadate. Bertramilt ja pastor Taubenheimilt sain ma *Kalevi*-loo fragmente, esimeselt ka tubli kogu eesti rahvalaule [7]. Püüame nõnda siis, kui Teie järgmine ametikuu on lõppenud, usinasti oma kasupoega edasi aidata ja loiule trükipressile tuld anda, et ta kiiremini töötama õpiks.

Ma olen varsti juba kolm nädalat siin ega tea, kuhu aeg on

jäänud, päevad lähevad tunnitiivul, aeg hommikust õhtuni on *lühikene keskhommiku-vahe! „Pärnu Postimehe"* kaastööline dr. Hirsch on minu tõttu vana kirjaviisi usutunnistusest taganenud. Ühel õhtul loeti eesti sõprade ringis Ahrensi huvitavat väikest brošüüri „Johann Hornung, der Schöpfer unserer Kirchensprache [8]", selle lähem tagajärg oli, et järgmisel päeval Tallinnast 6 eksemplari nimetatud tööd ja 6 eksemplari Ahrensi grammatikat telliti. Akadeemik Wiedemannis õppisin tundma kõige ehtsamat tüüpi aumeest, ta mõtleb rohkem kui räägib, klaasikese taga on ta väga lõbus, kuid seesmine mõnutundmus tuleb nähtavale enam silma ja naeratava suu kui keele kaudu. Tema kolleeg akadeemikus Böthling räägib palju ja hästi, kuigi tema jutt liigse attikalise soola tõttu vahete-vahel mõnele hellitatud maiasmokale liiga mõru maitseb, kuid ta ei pane pahaks, kui talle niisamasugust vürtsitud toitu pakutakse [9]. Schiefneri juures on iga laupäev avalik vastuvõtmise-õhtu, kus hulk siinseid väljapaistvaid literaate ja nimekaid sõpru koos käib. Homme maitsen ma seda õhtut kolmat ja viimast korda. Seltskondlikku läbikäimist hõlbustab siin suuresti see, et tituleerimine on peaaegu täiesti kõrvale jäetud, arvake juurde igapidi lihvitud seltskonnamehed, kes kuskil ei komista, siis võite ise arvata, et võõras neis tingimustes väga hõlpsasti võib kohaneda. Sõbrad olid mulle korteri nii ladusalt sisse seadnud ja kõigi võimalikkude mõnusustega varustanud, nõnda et juba tunni aja pärast end täiesti kodus tundsin. Nüüd olen ma sedavõrd orienteeruma õppinud, et peaaegu igale poole ilma juhita teed leian ja inimesi ka kõige vähem tuntud linnasoppides võin üles otsida. Lahke vastutulelikkuse poolest ei jõua ükski muu rahvas venelasega võistelda, ta peab sagedasti võõra puudulikku keelt mõistatama, enne kui võõra soovidest aru saab, on ta aga sellega hakkama saanud, siis aitab ta ka kohe kimbatusest välja. Niipea kui juhatust palutakse, on nii suursugused kui ka lihtsad inimesed ühtviisi abivalmis. Nõnda küsisin ma mõne päeva eest teed ühe maja juurde Vassili saarel, kui üks daam oma kalessis ümber nurga sõitis, ta käskis kutsaril kinni pidada, palus mind peale istuda, tähendades: „Minu tee viib majast mööda" ja pani mind soovitud kohal maha.

Elage hästi!

Teie ustav

Kreutzwald.

1. dr. Hirsch, vt. kiri 181, viide 2.

2. dr. Karell, vt. kiri 92, viide 3 ja Kirjavahetus III, reg. järgi.

3. Georg von Brevern, vt. kiri 59, viide 7. — „K-poja" trükkimiseks rüütelkonna kassast toetuse palumine on lähemalt tundmata; kui toetust tõesti paluti, siis igatahes jäi see saamata.

4. *in petto* (it.) — südames; varuks.

5. S. o. 4. aprillil. — Peterburis viibimise kohta, vt. ka kirjad 179 ja 180.

6. *sekretär*, s. o. Th. Beise, vt. kiri 177, viide 2.

7. Taubenheim, vt. kiri 91, viide 13.

8. Õigemini: „Johann Hornung, der Schöpfer unserer Ehstnischen Kirchensprache" (J. H., meie eesti kirikukeele looja). Tallinnas, 1845.

9. Böhtlingk, vt. kiri 43, viide 3. — *attikaline sool* — teravmeelsused, vaimukused.

213. KREUTZWALD REINTHALILE.

Võrul, 10. aprillil 1859.

Väga austatud sõber!

Mineval laupäeval, 4. Peterburist koju jõudes leidsin siin eest soovitud „*Kalevipoja*" vihu koos mõnede ridadega härra Hartmann'ilt [1], kes teatab, et Selts võtab ettepaneku arvatavasti ilma kõhklemata vastu, seda enam et ta ju raamatukaupluste kaudu — pärast hinnaalanduse mahaarvamist — ka kõrgemat hinda ei saa. Selle teate põhjal pidasin ma asja otsustatuks, teatasin sellest eelviimase postiga ka härra dr. Hirschile. Veel õhtul enne minu ärasõitmist ütles ta mulle, et me võime Peterburis üsna kindlasti 100 eksemplari minekule ettetellimise kaudu loota; hiljemalt kolme nädala pärast lubab ta mulle nimestiku saata. Kandke siis hoolt, et trükkimine katkematult edeneks. Edasi pean Teid paljude soovil paluma, et järgnevates vihkudes poognate ja lehekülgede numbrid katkestamatult edasi läheksid, ilma et algaksid nagu seni iga uue vihu puhul nr. 1-ga. Schiefner tegi mulle härra Ahlqvisti kirja teatavaks,

kus ta Lönnroti nimel palub suurema arvu „*Kalevipoja*" eksemplare ühele Helsingi raamatukauplejale komisjonile saata, kus iseäranis üliõpilaste seas elav huvi vennasmaa kirjanduse vastu valitsevat [2]. Hiljuti ühes soome ajakirjas ilmunud „*Kalevipoja*" retsensiooni lubas Schiefner kohe ära tõlkida ja „Inlandi" toimetusele saata [3]. Lühidalt, nagu ma Teile juba oma eelmises kirjas ütlesin, eesti kirjandusel on võõrsil soojemaid sõpru kui kodumaal, sellepärast kannustame oma jõudu, et nii ruttu kui võimalik oma töö lõpetada. Kui Õpetatud Eesti Selts ei taha trükikoda kiiremale käigule kannustada, siis võtan ma ise asja enda peale, üksnes seda ma ei või sallida, kui nädalate ja kuude vältel jällegi üksainus trükipoogen valmis saadakse. Eile õhtul vaatasin minu äraoleku ajal päralejõudnud „*Postimehe*" numbrid lennul läbi ja tundsin ühe väetikese lobast lõbu, kes jällegi õigekirjutuse küsimuse kõne alla võtab [4]. Tõlplasele võiks vastata, et ta lugegu „*Teejuhataja*" tulusat õpetust [5]. Nüüd rõõmustab see mind seda enam, et juba varem kalendri toimetamisest lahti ütlesin, muidu võiks nõdrad uskuda, nagu oleks see ähvardus mind ära hirmutanud [6]. Tuntud vanasõna „kes ei taha kuulda, peab oma nahal tundma!" läheb tõeks ka härra Laakmanni ja tema „*Postimehe*" juures. Körberi pahn on inimesed nõnda ära pahandanud, et vähesedki tellijad oma numbritele enam järele ei lähe, kõik aga ühelmeelel kinnitavad, et nad lehte ei taha enam kauemini tellida, kui nende mahavisatud raha selleks vastu lööb, s. o. 1. juulini. Härra pastor Körber võib oma p-paberi ise ära tarvitada, eestlane veel säherdust luksusartiklit ei tunne; kuid paljudki lugejad janunevad õpetuse järele.

Et huvitavamale teemale üle minna, palun Teid Õpetatud Eesti Seltsi järgmisel koosolekul ihuarst, tõsine riiginõunik ja rüütel dr. Karell auliikmeks ette panna [7]. Ta tunneb kõigi eesti asjade vastu sooja huvi. Järgmine kord luban endale selle lõbu ja panen mõned teised Peterburi mehed meie Seltsi lihtliikmeks ette. Kas Te ei saaks ehk mulle kindlat teadust nõutada, kui palju eksemplare senimaani ilmunud „*Kalevipoja*" vihkudest on ühtekokku ära müüdud?

Teile õnnistatud ja rõõmsaid pühi soovides, alati sõbraliku lugupidamisega

Teie

ustav

Kreutzwald.

P. S.

Vanas pastor Taubenheimis õppisin niisama tublit kui valgustatud meest tundma, kes käib oma teed moetuultest puudutamata. Viibisin kolm väga mõnusat õhtut tema majas ja veel kaks väljaspool seda tema seltskonnas. Oli huvitav, kui vaikselt kõik silmakirjateenrid tema läheduses end üleval pidasid, kuid seda agaramad oma mustamistega tema selja taga olid. Taubenheimi kooskäimised on seetõttu kuulsaks saanud, et meie kiriku valgustatud mehed (nende hulgas mõned kõrged aukandjad) neid õige regulaarselt külastavad. Igal teisipäeval on külaliste vastuvõtmise-õhtu, ja hoopis vähesed meie matadorid kulutavad nii palju, kui seal pakutakse. Sellest on näha, et kirikuõpetaja peab residentsis paremal järjel olema kui meil. Ainsad isikud, kelle elu meie omast lahku ei lähe, on teadusemehed, iseäranis just akadeemikud, kes oma tagasihoidlikust palgast peavad elama. 1500 rubla ja prii korter oleks meil ilus sissetulek, seal on aga perenaisel pea täis muresid, kuidas mõnda kopikat kokku hoida, et üksnes kehvalt otsa-otsaga kokku viia. Ametnikul 1000 rublaga ja ilma korterita on seal sada korda raskem kui meil. Üksnes arstid, s. o. Fortuuna pailapsed nende hulgas, elavad hiilgavalt, korraldavad pidusööke, kus mõnikord üksainus lõuna rohkem maksab kui meie majapidamine poole aasta vältel [8].

1. Hartmann, Hermann Ed. (1817—1890), kunstnik, ÕES-i konservaator.

2. „K-poja" levitamise kohta Soomes, vrd. ka Kirjavahetus III, lk. 101.

3. Kõnesolev soome kirjanduse-uurija Sven G. Elmgren'i (1819—1897) kirjutus ilmus Inlandis 1859, vg. 333—342; vrd. Kirjavahetus III, lk. 145—146.

4. „Ühe kirja seest." Talurahva Postimees 1859, lk. 87—88 ja 95—96 sisaldab järjekordse rünnaku uue kirjaviisi ja Kr-i satiirilise loo „Tuisulased" (Kasuline kalender 1859) vastu, ühtlasi ähvardatakse uues kirjaviisis kalendrit edaspidi mitte enam osta.

5. „*Teejuhataja*", vt. kiri 207, viide 2.

6. 1859. a. alates loobus Kr. ajutiselt „Kasulise kalendri" toimetamisest, nõnda et 1860. a. kalender pole enam tema toimetatud.

7. Karell valiti ÕES-i auliikmeks 15. apr. 1859. a., vt. Inland 1859, vg. 378.

8. *Fortuuna* (lad.) — õnn, õnnejumalanna.

214. KREUTZWALD REINTHALILE.

[1. V 1859.]

Väga austatud sõber!

Alustatud ettetellimiste edasijõudmise kohta teatab härra dr. Hirsch mulle 24. aprillil järgmist: „Koos on juba rohkem kui 50 allkirja; 100 eest võin kindlasti vastutada, võib-olla läheb meil siiski korda tähendatud arvu tublisti suurendada, Teil peab üksnes kannatust olema, Peterburi on suur, kus nii kiiresti sihile ei jõua. Schiefner ütles mulle mõne päeva eest, Ahlqvist olevat talle kirjutanud, et kui kogu „*Kalevipoeg*" on valmis trükitud, siis läheks Helsingis kindlasti viiskümmend eksemplari ära, seega lausa õnnelikud märgid meie kangelasele [1]". —

Niipea kui haigusterohke kevadine aeg möödas on, tahan uue jõuga ülejäänud nelja loo läbivaatamise juurde asuda, kuhu muudatusi ja lisandusi tuleb. Nimelt dr. Bertram andis mulle mõned väga huvitavad episoodid kangelase põrgusõidu kohta, mis tulevad sisse põimida.

Ühenduses minu viimase sõnumikuga palun Teid lahkesti järeltulevad mehed meie Õpetatud Eesti Seltsi liikmeks ette panna: 1) härra õuenõunik ja rüütel dr. Gustav Hirsch ja 2) härra dr. Friedrich Enghoff, ratsakaardiväe noorem arst, kui ma ei eksi, kolleegiumi-assessor [2]. Mõlemad on asjast väga huvitatud.

Härra Laakmann tegi mulle hiljuti ettepaneku teda korrektuuripoognate Võrule saatmisest vabastada, sest seeläbi minevat asjata palju aega kaotsi. Mina jäin selle ettepanekuga

nõusse ja palun Teid lahkesti see töö oma peale võtta, et nii kaua sünnitusevalusid kannataja kolmas laps rutemini ilmale tuleks [3].

Sõbraliku tervitusega

Teie ustav

Kreutzwald.

Võrul,
1. mail 1859.

P. S.

Dr. Bertram laseb Hirschi kaudu oma hiljutist ettepanekut korrata, et tema, — kui arvate, et Teie tõlkimisega küllalt kiiresti valmis ei jõua, — tahaks Teid heameelega avitada. „Küll ma seda pisut laiska vennikest juba tagant kihutan, et ta oma lubaduse täidaks!" lisab dr. Hirsch juurde. Mida Teie selle kohta arvate?

1. Kr-i ja G. Hirschi kirjavahetus pole säilinud.

2. Enghoff, Friedrich (1829—?), sõjaväe-arst Peterburis, nn. eesti patriootide ringi liige. — Hirsch ja Enghoff valiti ÕES-i liikmeks 3. juunil 1859. a.

3. *kolmas laps*, s. o. „Kalevipoja" 3. vihk; see ilmus juuli algul 1859. a.

215. KREUTZWALD REINTHALILE.

Võrul, 11. mail 1859.

Väga austatud sõber!

Teie rutulise kirja sisust ei suuda ma täielikult aru saada, ainult niipalju näikse mulle selgesti avalikuks tulevat, et miskisuguse arusaamatuse pärast on musta kassi saba meie jalgade vahele juhtunud. Kuidas — see jääb mulle esiotsa tumedaks.

Oma kinnitust mööda olete Teie „rõõmu ja armastusega töötanud“ ja nüüd korraga tahate sellest lahti ütelda. Miks? Kas ehk sellepärast, et Teilt pärisin, kas Teile ehk abiline meeltmööda oleks, et tööd kiirustada? Kas selles küsimuses oli midagi haavavat? Kui Peterburis mitmel puhul selle üle kaevati, et vihud nõnda aeglaselt üksteise järele välja tulevad, ja minult põhjust küsiti, vastasin ma tõtt mööda: Eesti Selts ei saa oma kehva jõuga ka kõige parema tahtmise juures suuremat ohvrit kanda, kui üks vihk aastas välja anda, sest müümist ei ole. Härra dr. Hirsch haaras sellest kinni ja ütles mulle, kui kord lõunal dr. Karelli juures kokku saime, tema lootvat tööle mõningaid ostjaid leida. Seepeale avaldas ta mulle veel selsamal õhtul oma ettetellimiste plaani, kus ta nõnda julgelt ja nooruslikult lendu tõusis, et langemine möödapääsematu tundus. Kui me hiljem seda asja jälle arutasime, olid lootusetiivad märksa kärbitud, kuid 100 eest tahtis ta hea seista. Schiefner ja Taubenheim, oma loomuse poolest üpris lahkuminevad, sattusid kui sangviinikud ühes punktis kokku, lahendades ühe rehkenduse-ülesande valesti, nimelt et (idealistlikkude) ettetellijate hulga juures ei kaeta üksnes trükikulud, vaid see peaks andma suure ülejäägi puhaskasu; sellepärast peaksin mina kogu kirjastamiseasja ise enda peale võtma jne. Ma naersin härradele näkku ja seletasin, kuidas minu vanad näpud mulle siiski liiga armsad on, et neid ära põletada. Jumalagajätmisel ütles mulle Schiefner, ta teadvat oma äranägemise põhjal, kui raske on autoril omaenda lapse tuluks läbirääkimisi pidada, sellepärast tahtvat ta korrespondeerimise härra Laakmanniga enda peale võtta ja selgitada, kuipalju maksab ühe poogna trükkimine, et selle põhjal kalkuleerida, kas ja kui palju kasu saaks. „Kui härra Laakmann liiga kallis on“, lõpetas ta oma jutu, „siis vaatan, kas me siin ei saaks trükkimist odavamalt korraldada“. On võimalik, et tema, sellele jutuajamisele toetades, on Laakmanniga kirjavahetuses olnud, muidu ei suuda ma Teie märkusest — „järgmised lood arvatavasti trükitakse samuti Peterburis“ — aru saada.

Meie ühiste nõupidamiste teisest punktist tõusis üsna loomulikult küsimus: Kas siis, kui puuduv raha on muretsetud, ei ole töö ilmumisel mõnda muud tõkestust ees? Muidugi on veel üks tõkestus, kostsin ma selle peale, kui härra pastor Reinthal ümberpanekut nii ruttu valmis ei saa. Ta on talitustega üle

koormatud ja seejuures elatanud mees. „Meie tahame heameelega aidata!" hüüdsid Schultz ja Schiefner ühest suust.

Kui ma Teile hiljuti sellest ettepanekust teatasin, olin kaugel mõttest sellega Teid alustatud tööst vabastada. Kui Te minu küsimusest valesti aru olete saanud, siis loodan, et ülemaltoodud asjaloo seletamisega olen Teid paremini informeerinud, kuid ma l o o d a n veel rohkemgi, — ei, ma rehkendan sellega kindlasti, et Te minu palvet kuulda võtate ja tööd jätkate. Minu motiivid peate kohe teada saama: minu sõbral Bertramil on igas asjas kõige parem tahtmine, ta alustab kõike rõõmu ja õhinaga, kuid üheski asjas ei ole püsivust, järelikult ei saa tema peale lootma jääda. Schiefner on usin mees, kes kiiresti töötab ja, niipalju kui tema aeg lubab, tahaks tõlkimist ette võtta, kuid tal on siiski suur viga, tema nõder eesti keele tundmine. Peterburis ei ole aga peale dr. Hirschi ühtki inimest, kes eestlaste rahvakeelt täielikult tunneks, H[irsch] on aga oma laialdase arstipraktika tõttu peaaegu alati kodunt ära, seega ei saaks ta ettetulevate kimbatuste korral tõlkijatele suuremat abi pakkuda. Me võiksime igatahes ühe loo sinna saata, et härrad Bertram ja Schiefner selle kallal ühiselt oma jõudu prooviksid, aga ma kordan veel, et sellest käsikirjast, mis juba Teie käes, ei taha ma ühtki tükki tundmata saatuse hoolde usaldada. Kui oma palavatest töönädalatest jälle üle olete jõudnud, kui Teil aega on mõni sõõm värsket kevadeõhku sisse hingata ja mõni kirjutuslaua taga tekkinud must tuju juurtega välja kitkuda, siis, loodan ma, lähevad ka raskemeelsed mõtted mööda, nõnda et tumedad prilliklaasid heledamate vastu vahetatakse. — Nõnda kaua kui esiotsaliselt teatatud sada ettetellijat alles kui varblased katusel istuvad, ei ole meil tööga üleliigset ruttu, 16. lugu on lihvitult ligikaudu valmis ja on tarvis üksnes veel ümber kirjutada, ligemal ajal loodan järgmise juurde asuda.

Kuidas sangviinik Schiefner oma õhulossisid ehitab, võite juba sellestki näha, mis Hirsch mulle oma viimases kirjas teatas: ta tahtvat burši-korporatsiooni „Estoniat" üles kutsuda, et seesinane 50 „*Kalevipoja*" eksemplari ette telliks. Niipea kui sellest äpardanud ideest kuulsin, ei olnud mul midagi pakilisemat teha, kui teda tungivalt paluda see samm igal juhul astumata jätta [1]. Kui töö ülepea toetajaid ja sõpru leiab, siis peavad need väljaspoolt tulema, meie provintsis ei haugu ükski

koer selle järele, veel vähem annaks mõni üliõpilane selleks oma kopikaid.

Mind rõõmustab, et algusest peale „*Postimehe*“ praeguse toimetuse kohta õige prognoosi olen andnud, niisama meeldivalt üllatab mind sõnum, et härra Laakmanni kae ometi kord läbi on torgatud ja ta oma äranägemise põhjal on tundma õppinud, kui kasulikuks temale kui kirjastajale just vaimulikkude käte tõttu tema äri on muutunud! Olgu härrade pastorite poolt ükskõik kui palju nende tallalakkujate köstrite ja koolmeistrite hääli, rahva parem osa mõtleb teisiti. Hiljuti olevat üks siitpoolt taluperemees, nagu mulle usutavalt jutustati, Vändra Pätsule klassikalise sõnumiku kirjutanud, mida ta vististi tapetseerimiseks pruukis, vähemalt avalikult ei ole ta sellest midagi rääkinud [2]. *Vale!*

Teie ustav

Kreutzwald.

1. Selle kohta lähemalt, vt. Kirjavahetus III, lk. 97—99.

2. *Vändra Päts*, s. o. „Talurahva Postimehe“ toimetaja Vändra pastor K. Körber. — *mida ta vististi tapetseerimiseks pruukis* — vihje „Talurahva Postimehe“ kirjutusele (1859, lk. 143), kus Körber pahandavate kirjade rohkuse üle kurtis, mida ta olevat oma eluaja kestel niipalju saanud, et „võiks nende pahanduse-kirjadega see terve suur talupoja peremaja ära kliisterdada“.

216. KREUTZWALD REINTHALILE.

[19. V 1859.]

Väga austatud sõber!

Esiotsa võin Teile hiljuti olnud arusaamatuse omapoolse selgitamise eest üksnes südamlikku tänu ütelda, ühtlasi selle üle oma rõõmu avaldada, et Teie ka edaspidi tõlkimist jätkata tahate. Kui oma palavad päevatunnid tööpuldi taga ära olete istunud ja värske õhuga jälle sõbrustama hakanud, siis

palun parajal juhtumisel mulle teatada, mis ajaks Teil lootust on tarblikku materjali järgmise vihu jaoks anda. Laakmanni lubaduste järgi peaks 3. vihk nüüd juba trükipressi alt lahkunud olema, on see nõnda? — Dr. Hirschi käest ei ole ma avatud ettetellimise käigu kohta siiamaani midagi lähemat kuulnud; kui see lootus luhta läheb, siis on töö kiirem jätkamine niikuinii nurja läinud ja me võiksime harjunud kombel täitsa rahulikult edasi töötada. Schiefner kirjutab mulle 8. skp., et ta tellijate saamiseks ühe sõbra kaudu ka Moskvas laseb tööd teha, Ahlqvist aga tegevat Soomes kõik, et „*Kalevipojale*" minekut leida [1]. Noh, ootame ära, mida need mitmekordsed vaevanägemised viimaks annavad. Lõpuks laseb see kõik ilma vaevata *kassi saba peal* ära vedada.

Sõbralikult tervitades

Teie ustav

Kreutzwald.

Võrul,
19. mail 1859.

1. Vrd. Kirjavahetus III, lk. 100.

217. KREUTZWALD REINTHALILE.

[29. V 1859.]

Väga austatud sõber!

Varematel aegadel, kui maal veel sagedasti rändavate juudi kaupmeestega võis kokku juhtuda, nägin ma ära, et visa tingimisega saab mõnikord uskumata odavasti osta, kui algmiselt nõutud hinna seisupaigast vaadata. Et aga kogu kristlus poogi-oksaks juudi tüve küljes on, siis ei tohi Te mulle pahaks panna, kui ma Teie viimast ajanõudmist j u u d i hinnaks pean

ja siin Teiega tingima hakkan! Kui mitu % võite alla jätta? K a k s kuud ü h e loo tarvis? Ei, sõber, nõnda me kaubale ei saa! Kui jälle oma pegasuse selga ronite, siis peate tubli ratsapiitsa kätte võtma, et ratsukest kiiremini sõrkima sundida; andke talle kannuseid: „Der Bien m u s s !!" Mõtelge ise natuke järele, siis leiate, et Teie nõudmine on ülekohtune! Ka ei näe ma ühtki tarvidust, mispärast 4. vihk peaks neli lugu sisaldama. Kogu töö on kord juba 6 vihu peale rehkendatud ja ettetellijatele määratud hind on 50 kop., kokku 3 rubla, seega võime veel 2 vihku à 3 lugu anda ja alles viimases oleks 4 lugu. Nõnda saate 4. vihu materjali veel enne seda valmis, kui sügisel Teie palav tööaeg uuesti algab. Kui ma Teie eelviimase sõnumiku kurvastava teatega kätte sain, et Teil tahtmine on oma kätt tagasi tõmmata, andsin selle leinasõnumi koos samaaegse ettepanekuga Schiefnerile edasi, et ta mulle kindlasti teataks, kas tema ja dr. Schultzi abipakkumine on tõsiselt mõeldud ja kas ma võin nende peale loota, kui mul korda ei läheks Teid oma kurjast kavatsusest kõrvale kallutada. Tema lennuka vastuse lisan juurde koos palvega see pärast tutvumist mulle lahkesti tagasi saata. Sellest Te näete, et me ei saa Teie lahkumisepalvet vastu võtta [2]. Ministeerium jääb!

Mis puutub kanonaadi 11. loos, siis kahetsen, et ei saa Teie arvamisega nõus olla, nagu ei tohiks seda katastroofi nõnda päris alasti edasi anda. Oleks muidugi palju poeetilisem ja sentimentaalsem, kui mõlemaid hiiglanoormehi hernesupi söömise asemel laseksime niikaua kuupaistel oma kaugetest armsamatest juttu puhuda, kuni nad (igavuse pärast) magama jääksid, unes aga kuuldavale toodud armuohkamistega oma südant kergendaksid, nõnda et nende vahele paigutatud magajat armuohkamiste tiivul seinast seina loobitaks! Nii meeltülendavalt kui see episood mõne lugejanna meelest kõlakski, ei tohiks see „Kalevipojale" ometi kõlvata, niisama vähe annaks see meile õige ettekujutuse Kalevipoja ajast. Edasi ei tohi seda tähele panemata jätta, et just see paristamisestseen kõige enam tuntud sündmuste hulka kuulub [3]. Kui üht või teist *sub rosa* tahate pakkuda, siis tehke seda *à la* Wieland [4], kes just seal häbelikku ja tagasihoidlikku mängib, kus iga lugeja mõtet käega katsuda suudab. Mõtelge näituseks järgmisele stseenile Wielandi juures:

„Sie that, was Penia im Göttergarten that,
Was that denn die? wird mancher Neuling fragen.
Sie legte — — ja doch, nur gemach!
Schlägt euren Plato selber nach:
Das lässt sich nur auf Griechisch sagen[5]!“

Meil ei ole tarvis muuseas niipalju õrna hoolimist välja näidata nagu vaesel Wielandil, kes omal ajal õrnema soo kõige armastatum kirjanik oli; vastupidi, meie võime koos Shakespeare'iga nii mõndagi vabalt südame pealt ära ütelda[6]. Üks daam ei võta Kalevi-noormeest kättegi, või kui ta selle tee peale eksikski, siis oleks juba esimese looga tema uudishimu rahuldatud. Härra Laakmannile saatsin eelmise postiga härra dr. Schultzi kaudu tuhat ja tulist kaela[7]! —

Teie kasvandiku pärast olen juba siin-seal samme astunud, ilma et seni nende tagajärge oleksin näinud. Võib-olla leiab ta ulualuse mõne issanda viinamäe vaga töölise juures, kus me kindlasti võime arvata, et kuigi liha hukka läheks, siis hing ometi ära päästetakse. Niipea kui läbirääkimiste põhjal midagi kindlamat kuulen, peate Teie sellest teada saama[8].

Kui Teil aega ja lusti on, siis teatage mulle parajal juhtumisel, kui palju Te oma nõudmisest alla saate jätta.

Kui üks lugu valmis saab, siis saatke seesinane *kirjakohitseja* kätte ja selle juurest trükipressi alla[9]. Kui Teil kaks kuud kulub, siis ei tule härra Laakmann vähema kui nelja kuuga toime, see oleks kolme loo kohta terve aasta! — *Eks ole tõsi?* Elage hästi!

Südamliku ustavusega

Teie

Kreutzwald.

Võrul,
29. mail 1859.

1. *„Der Bien muss!“* (sks.), õigemini: „Die Biene muss!“ — mesilane peab! Kõnekäänd, mis pärit vanast anekdoodist saksa keele puuduliku oskuse kohta.

2. Vrd. Kirjavahetus III, lk. 103—106.

3. Vrd. ka Kirjavahetus III, lk. 106.

4. *sub rosa* (lad.) — omavahel, salaja. — *à la Wieland* — nagu Wieland. — Wieland, Christoph M. (1733—1813), saksa

valgustusaja kergete rokokoo-laadis kirjutatud teravmeelsete ja satiiriliste romaanide ning poeemide autor.

5. Tsitaat Wielandi teosest „Diana ja Eudümion“: „Ta tegi, mis Penia jumalate aias tegi; mis tegi siis tema? küsib ehk mõnigi algaja. Ta pani — — jah, tss! tasa! Vaadake oma Platonist ise järele: seda saab ainult kreeka keeles ütelda“.

6. Shakespeare, William (1561—1616), kuulus inglise draamakirjanik.

7. Vt. kiri 180.

8. Vrd. kiri 219.

9. *kirjakohitseja kätte*, s. o. tsensori kätte.

218. KREUTZWALD REINTHALILE.

Võrul, 8. juunil 1859.

Väga austatud sõber!

Ma ei saa oma rõõmu Teie viimase sõnumiku puhul paremini avaldada, kui Teile seda teatades, mida mulle 2. skp. Schiefner saladuse katte all teatavaks tegi [1]. Tema pugaitamine [2] sünnib meie huvides, on tingimata tarvilik, et järgmise vihu trükkimine septembri algul peale hakkaks ja seega töö esimene pool valmis saaks, sest meie kasupoeg peab tänavu nende sünnitustega konkureerima hakkama, mis Demidovi auhinda püüavad [3]. Kuulge, mis ta selle kohta ütleb: „peapõhjus, miks ma tõlkijana vahele ei tüki, vaid alatud töö jätkamise rõõmu härra pastor Reinthalile jätan, on järgmine: Teie peate „*Kalevipoja*“ Demidovi konkursile saatma. Kui kõik hästi läheb, milleks Wiedemann ja mina kõik mis võimalik teha tahame, ei saa Teie mitte ainult poolt preemiat, mida Te härra pastor R[einthaliga] jagate, vaid asi laseks nõnda korraldada, et Demidovi kapitalist ka trükkimata poole trükikulud tasutaks. Kas see plaan tervelt või ka üksnes osaliselt korda läheb, on ikkagi tarvis, et mina kui Akadeemia liige ja auhinnajagaja tööst osavõtja ei oleks“.

Sellest näete, austatud sõber, et meil, kes me seni üksnes oma järelkuulsuse eest hoolitsesime, on väljavaade oma tööga

vana põlve vastu natuke tubakaraha teenida! Varblased istuvad praegu veel kõik kaugel katusel, kuid lootuse poolest ei ole vana laps noorest sugugi parem, vaid mõlemaid talutatakse hällist hauani ü h e lõa otsas! Sellepärast tahame väsimata usinusega edasi töötada ja kõik muu *Vanaisa* hooleks jätta!

Kõige suurema rutuga

Teie

Teid hindav

Kreutzwald.

1. Vt. Schiefneri kiri 2. juun. 1859. Kirjavahetus III, lk. 108—110.

2. *Tema pugaitamine* — originaalis: Sein Pugaien, vrd. vene пугать — hirmutama.

3. „Kalevipoja" Demidovi konkursile saatmise ja auhindamise kohta, vt. lähemalt Kirjavahetus III, registri järgi.

219. KREUTZWALD REINTHALILE.

[9. VI 1859.]

Väga austatud sõber!

Härra pastor Franzen Karulas on valmis Teie kasupoja Cossart'i enda juurde võtma [1]. Kui nüüd Teie koos Cossarti perekonnaga sellega nõus olete, siis teatage kas minule või — mis veel otstarbekohasem — härra pastor Franzenile, millal Te kasvandiku tema juurde kavatsete saata. Kui meie Lüüsi Peeter neljapäeva õhtuks tagasi jõuab, leiaks Teie sõnumik härra pastor Franzeni veel Võrul [2].

Sõbraliku tervitusega

Teie ustav

Kreutzwald.

Võrul,
9. juunil 1859.

1. Frantzen, Gottlieb W. (1826—?), pastor Karulas Võrumaal 1857—1870.

2. *Liiüsi Peeter* — käesoleva Kr-i kirja Tartu viija.

220. KREUTZWALD REINTHALILE.

[29. VI 1859.]

Väga austatud sõber!

Imestades näen, et Teie mõne aja eest ka *kirjakohitseja* asetäitjaks olete hakanud, kas Teile ei tule siis meie tore vanasõna meeldegi, et *üheksa ametit ja kümnes* — ?! Kui suurem osa ameteid *au* ja *sõpruse pärast* on, siis võiks mõttekriipsuga varjatud *kõhunäpistaja* küll kätte tulla. Nüüd aga lubage mul *üks alandlik palumine* ette kanda. Nädal tagasi sain ma härra Hartmanni kaudu ühe eksemplari *„Kalevipoeg“* III, seekord ei olnud neid rohkem brošeeritud. Varasema kokkuleppimise põhjal kuulub mulle peale minu sundeksemplari õigust mööda veel 25 eksemplari [1]. Olge nii hea ja kandke hoolt, seal kus vaja, et minu *osa* võimalikult varsti mulle ära saadetaks. Nüüd haudun jälle usinasti Kalevi pesal ja loodan lähemail päevil 18. looga valmis saada. Koolipoistel ja haigustel on suvevaheaeg, sellepärast tahan siis üsna virgasti edasi töötada. Sedasama lusti ja püsivust soovib Teile südamest

Teie

ustav

Kreutzwald.

Võrul,
29. juunil 1859.

1. *sundeksemplar*, s. o. ÕES-i auliikmetele igast Seltsi väljaandest antav eksemplar; lisaks eelmisele sai Kr. „K-pojast“ 25 autoreksemplari, mis olid ühtlasi tema honorariks.

221. KREUTZWALD REINTHALILE.

Võrul, 31. juulil 1859.

Väga austatud sõber!

Teie rõõmustava teadustuse peale „*Kalevipoja*" õnnistatud edasijõudmise kohta on mulle meeltmööda Teile vastata, et minugi vaikse-elu suvised tunnid ei ole *ahjupingil* mööda veerenud, vaid on tubli tükk tööd edasi tehtud. Tuleva nädala lõpuks olen 19. loo lõpetanud; nõnda on siis Teil tarvis üksnes käskida, kui uut materjali soovite. Viimase loo loodan ma septembris või hiljemalt oktoobri hakatusel anda.

Soovitud selgitusi ussisõnade tumeda koha asjas, lugu XIII, värsid 273—76 leiate juurdelisatud lehekesel. Järgmine kord pikemalt, täna on *tuli p — s! Jumalaga!*

Teie

Teid hindav

Kreutzwald.

[Lisalehekesel:]

Lugu XIII. Värsid 273—276:

[Issand õhkus õhkudani,	Der Herr haucht' in Luftgestalt, (*õhkudani* on *õhkuna* asemel)
Vanaisa hingekesta:	Alter Vater gab die Seele:
Sest sai tigu tihasilma,	Dass der Made (*tigu*) Meisenaugen,
Vaglasilma vaarikusta.]	Würmleins Augen aus dem Walde (*scilicet*: wuchsen).

Rahvausk peab väikese tihase silma kurjaks, sellepärast *tihane tigeda silma*, siin *tihase silma* asemel *tihasilm*, tige, kurikaval silm.

222. KREUTZWALD REINTHALILE.

[13. VIII 1859.]

Väga austatud sõber!

Kõigepealt võtke vastu minu kõige südamlikum tänu üllatavalt rõõmustava teate eest Teie töö edasijõudmise kohta.

Teie olite iseendast tublim, ajades seejuures tühja ka oma tookordse ettekuulutuse. Lubage mul siinkohal juhtida Teie tähelepanemist ühele asjaloole ja Teid paluda originaali ja tõlke a r v u s i d mitte muuta. Nõnda peab näit. härra Schiefner kolmandas vihus väga laiduväärseks, et Teie ei parandanud varemalt tehtud viga lauses „*v i i e neitsi v*[- - -]*osa*“ — „und den Mahlsatz d r e i e r Jungfern“, arvud minevat ilmsesti lahku ja „von fünf Maid die Morgengabe“ pole sõna-sõnalise tõlkena halvem ega luulekehvem. Muidu ütleb ta, et tõlge teda rahuldas [1]. — Minu töö seisab paraku jällegi, oma viimasest kirjast saadik olen rohkem rattil kui toolil istunud, kuid niipea kui Teil peenike peos on, võite sellest, mis juba varuks on, endale lisa nõuda.

Siin on Teile soovitud seletused. Värsside 36—38 kohta olgu esialgu meelde tuletatud, et mõlemad viimased, siin pisut muudetud värsid on pärit laialt tuntud rahvalaulust, mis algab nõnda: „*Ilu sõitis jõgepidi, Mängi kulda mäge pidi*“ jne., keda mitmed kallikspidajad oma seltsi paluvad, kuid kes üksnes noorte neiude juurde lähevad.

Sõnaliselt ustavas tõlkes tähendab see koht:

[Kalevite kallil pojal	„Dem theuren Sohn des Kalewiden
Ei sõit' ilu jõgepidi,	Fuhr nicht Freude längs dem Flusse,
Mäng ei kullast mäge pidi.	Spiel nicht längs dem goldnen Berge“.

„Kalevipoeg“, XIV, 36—38].

Värsid 49, 50. *Kui ta sala lõimesiidi kangasjalgel kudutie.*

Lõime — Aufschlagsgarn, *kudu* seevastu — der Einschlag.

„Als seine (ihre) geheime Aufschlagsseide
An dem Webestuhl man webte“.

Värss 311. *Viies aita vikikivist.*

Vikikivid — tahutud kivid, *vikitud seinad* — siledaks tahutud seinad. Harilikult ehitab eestlane elumaja ümmargustest palkidest või lihtsatest kividest, Emajõe kivisild on *vikikivist tehtud sild.*

Värss 315. *Seitsmes aita S i u r u munast,*

Siuru või *Siuru lind*, muinasjutuline, müütiline lind, keda ühes laulus ka *Taara tütreks* nimetatakse.

Värss 420. *Aineid külgi haudumaie.*

Aine tuleb kõnekeeles ja lauludes sagedasti ette väsinud, puruks pekstud tähenduses, peaaegu alati just viimases mõttes, sest peksasaanud, tümakstaotud inimene läheb sauna *oma aineid külgi hauduma*; nõndasamuti ka see, kes rasket kehalist tööd oli teinud. Kas *aine* on mingis sugulusvahekorras *haigega*? *Nescio* [1a].

Värsid 484—486. *Enne koitu koovitaja,*
Enne muida musta lindu,
Pärast päeva pääsukene.

Koovitaja, die Kronschnepfe, *musta lindu*, der Rabe; *enne koitu*, vor der Morgenröthe, järelikult

„Vor der Sonne, wie die Kronschnepfe,
Vor den andern wie die Rabe,
Nach der Sonne wie die Schwalbe."

Värss 692. *Ukse taga undas sammu.*

Undama — lärmen, spectakeln.

„Hinter der Thür lärmt der Schritt".

Härra dr. Hirsch, kes 2. jalaväe diviisi diviisiarstina kogu suve Krasnoje Selo lähedal laagris viibis, teatas mulle juuli lõpetusel, et ta olevat 70 tellijat kokku saanud, sügisel, kui linnaelu uuesti algab, loodab ta arvu saja peale tõsta. Schiefneri algatusel olevat keegi mees Moskvas niisamasugust katset teinud, kuid tagajärje kohta pole siiamaani veel midagi kuulda.

Pastor Lossiusest on vähe midagi loota, mees on ühekülgne fanaatik, puhtakujuline vagatseja [2]. Ta tooks üksnes misjonisõnumeid ja traktaadikeste-kirjandust. Mõistliku toimetuse teenistuses oleksin ma heameelega, kuid minu ortograafiast ei sunni mind ükski vägi taganema. Väetite ja mõistmatute kisa mind ei eksita. Minu elamine on nagu linnukesel oksa peal, mida iga tuulehoog liigutab, sellepärast ei või ma toimetamist paremalgi tahtmisel enda peale võtta, või ma peaksin kirjastajale ja publikule seda pahandust tekitama, et neil oodatud numbritest tuleb suu puhtaks pühkida. Kui aga Teie, mu sõber, toimetuse üle võtate, siis tõotan ma kõik Võru sõnnikukärud Teie põllu väetamiseks kohale juhtida. Kuid ma pean

üht asja ära märkima. Uue toimetaja ülesanne on pisut raske, pärast seda kui ajaleht on usalduse täielikult kaotanud; noore puukese istutamine on palju hõlpsam kui närtsinud tüve pookimine. Härra Laakmann kannab oma kerge- ja isemeelsuse pärast õiglast karistust. Miks ei võtnud ta mõistlikkude manitsusi kuulda? Kui härra praost Willigerode kutsus oma „a r m s a i d ametivendi" kaastööd tegema, olid sulg ja tindipott juba valmis pandud, millega surmaotsusele pidi alla kirjutatama; Körber üksnes viis selle täide [3]. Meie vaimulikkond nimetab ennast parema meelega k i r i k l i k u k s ja teeb hästi, sest k r i s t l i k u s t orientatsioonist ei ole nende juures enam juttugi. Kristluse ehitamise asemel töötavad nad papluse tuluks ja võitlevad kõigest väest valguse vastu. Üks valgustatud teoloogiaprofessor olevat hiljuti ütelnud: Juutide t a g a k i u s a m i n e olevat ristiusu p e a ü l e s a n n e! Säherduse õpetuse puhul kinnitan ma julgesti: v ä l j a s p o o l kirikut on tõelist kristlust enam kui s e e s p o o l. Seal paneb tsivilisatsioon iga päevaga inimese-õigusi ikka rohkem maksma, siin aga tahaks fanatismus piinakambreid ja tuleriitu jälle tarvitusele võtta. Mittekiriklased pööravad palvega a r m a s t a j a isa poole, kes kõiki inimesi oma lasteks peab, kiriklased aga kogunevad ülekohtuse, vihase Jehoova ümber, kelle inimlikud nõtrused püha kuue alt igast küljest välja paistavad.

„Wie einer ist, so ist sein Gott,
Darum wird Gott so oft ein Spott [4]".

Mis meie oma kantslitest tema kohta kuuleme, on teotamine ja iroonia!

Mõistke mind hukka, kui Te teisiti ei saa, kuid selle kitsarinnalise kiriku poolehoidjaks ei pööra Te mind kunagi.

Teie

ustav

Kreutzwald.

Võrul,
13. augustil 1859.

1. Vrd. Kirjavahetus III, lk. 116—119.

1a. *Nescio* (lad.) — ma ei tea.

2. Lossius, vt. kiri 94, viide 1. — Siin on kõne temast kui „Talurahva Postimehe“ toimetaja võimalikust kandidaadist.

3. „Talurahva Postimees“ lõpetas ilmumise 31. dets. 1859. a.

4. Tsitaat J. W. Goethest: „Missugune keegi on, niisugune on ta jumal, seetõttu muutubki jumal nii sagedasti pilkeks“.

223. KREUTZWALD REINTHALILE.

Võrul, 23. augustil 1859.

Väga austatud sõber!

Siinjuures saate „*Kalevipoja*“ kolm esimest vihku ühes palvega lisada neile trükkimisel olev 4. vihk (kui see peaks enne septembri lõppu ilmuma) ja lasta koos poolnahkköitesse köita, raamat aga mulle hiljemalt 10. oktoobriks tagasi saata. Kui 4. vihk sinnamaani valmis ei saa, siis tulevad üksnes need kolm köita; Schiefner kirjutab mulle 20. skp., et pean kindlasti kuni 15. oktoobrini sisse saatma, mitte aga ajalehes teatavaks tehtud lõpptärmini 2. novembril ära ootama [1]. Ühtlasi palun Teid lahkesti järele kuulata, kui palju nelja vihu trükkimine maksab. Või veel parem: kui palju poogna trükkimise ja paberi eest makstakse. Sest kui meie tööl peaks õnne olema ja preemia saama, siis loodavad toetajad abiraha ka võistlustööde trükkimise kapitalist välja pigistada. Selleks peab sissesaatmisel olema ära tähendatud: 1) Kui palju on juba töö peale kulutatud, ja 2) kui palju on veel kogu töö lõpetamiseks tarvis. Kui kõik soovimist mööda läheb, siis võiksime trükikuludeks 200 kuni 300 rubla saada.

Siinkohal veel Teie lõbuks X loo värss 741 tõlge, et Te näeksite, kuidas saab mitte ainult sõnasõnalt ümber panna, vaid isegi alliteratsiooni järele aimates teksti edasi anda:

Viie neitsi v[- - -]*-osa*
Fünfer Fräulein V — enmitgift!!!

Eks ole? Poeesia nagu Saalomoni Ülemlaulus[2]?!
Südamliku tervitusega ja tulise rutuga — käskjalg istub mul kaela peal!

Teie ustav

Kreutzwald.

P. S.

Mis „Õpetatud Eesti Seltsi Toimetuste" neljanda vihu külge ja ümber on kleebitud, see hävitage lahkesti ära, nagu mina nende vihkudega olen teinud; Schiefner on selle s e l g e l s õ n a l ette kirjutanud.

1. Vt. Kirjavahetus III, lk. 121—122.

2. Vihje piiblis esinevale kuningas Saalomoni nn. Ülemlaulule.

224. KREUTZWALD REINTHALILE.

Võrul, 5. oktoobril 1859.

Väga austatud sõber!

Aeg on kätte jõudnud, kus me oma kasupoja peame reisile saatma *Kungla kuninga pojalt armuleiba paluma.* Tema reisipassi sisu märkisin juurdelisatud lehekesele, lihvige ja vormige stiili kallal, niipalju kui Teile meeldib, üksnes peapunktid peavad puutumata jääma; seepeale kirjutage terve tekst postpaberipoognale, nagu proov näitab, l a d i n a t ä h t e d e g a ja saatke siis oma allkirjaga varustatult koos köidetud tööga mulle jälle tagasi.
Teid sõbralikult tervitades, moondamata lugupidamisega

Teie ustav

Kreutzwald.

Võrul, 17. oktoobril 1859.

Väga austatud sõber!

Võtke vastu minu tänu *Kalevi* noormehe sõbralikult edasiaitamise eest. Mineva esmaspäeva õhtul leidsin ta siin eest [1] ja mul oli vaevalt nõnda palju vaba aega, et kolm viimast lugu läbi lugeda, sest päev varem tuli Schiefnerilt pakiline manitsus sissesaatmisega mitte kuni värava sulgemiseni viivitada [2]. Ühe koha lugemisel sain hirmurabanduse, mida veelgi oma kontides tunnen! Kudas Te küll selle peale tulite nii õnnetult seda kohta vassida, et Kalevipojal täiesti otsekoheselt selgete ja arusaadavate sõnadega lasete omaenda surmaotsuse välja ütelda? Seda ei saa seletada muinasloo ega eesoleva eesti tekstiga, kus asi karvapealt nõnda edasi antakse, kuidas fakti jutustatakse. „*Kes sind enne ise kandnud*". „Wer dich früher selbst getragen". Saatuslik sõna *siia* — hierher — on nimelt välja jäetud. Kalev tahtis ütelda, tema mõõk peab sortsil jalad maha raiuma, sest tema oli ju Kalevipoja mõõga varastanud ja Kääpa jõekeseni kandnud; kuid tumedad saatuse väed, eriti aga mõõga peale jäänud soome sepa vanne oskavad tema mõtteid nõnda moonutada, et ta *siia* vahele jätab ja seega hilisemaks arusaamatuseks põhjust annab. Teie olete seevastu ütelnud midagi, mis kogu muinasloole vastu käib. Kui mõõk peab kangelast, kelle oma see varem oli olnud (eigen angehört), tabama, siis ei võinud ta kedagi muud kui Kalevipoega tabada [3]. Kui Te selle koha teras sulega kirjutanud olete, siis ma peaaegu kardan, et *soome sepa sajatused* on selle sisse läinud. Ka mõnes muus kohas kipub mulle paistma, et Teie voolava stiili saamiseks eestikeelse teksti liiga taganurka olete tõrjunud, misläbi terane silm jälgegi omapärasest rahvuslikust jumest ei näe. Dr. Bertram sõitleb seda viga juba 3. vihu puhul, ma kardan, et ta 4. vihule veel rohkem ettepeiteid teeb. Eestlane tarvitab alliteratsiooni kõrval väga sagedasti ka veel mõtte-parallelismi, nõndanimetatud mõtteriimi, mispärast ta kahes teineteise järel tulevas värsis tihtilugu sedasama ainult mingi pisukese muudatusega ütleb. Sel põhjusel ei ole mõnikord sünnis üksnes kolme või nelja värsi mõtet edasi anda, ilma et ülemaltähendatud omapära oleks õiglaselt silmas peetud. Sundimata sorav stiil on igale tööle kauniks ehteks,

kuid see pole peaasi, vähemalt ümberpaneku juures. — Edasi leian ma, et ka vähesed rahva mälestustest siia sisse kootud mütoloogilised mälestused on kohati täiesti ära pühitud, nagu näit. *Manatargad*, üsna ilmsesti järelhelisev mälestus soome jumalusest *Manast*. Teie räägite kõrgematest nõiakunstidest, mida pruugiti, et mõõka maast tõsta, kuid niipalju kui mul meeles, ei tule Mana nime tõlkes kordagi ette. *Soolasorts*, *tuuletark* ja *Manatark* kujutavad enesest kolme erisugust astet, mida ei saa ühte patta visata. Peipsi sortsi portree on osalt Faehlmanni, osalt minu poolt ustavalt looduse järgi joon-joonelt kopeeritud, sest tema ülesloetud kunsttükid on need, mida rahvausu kohaselt iga vilunud meister talitab. 11. loo hakatusel on neli esimest värssi varase hommiku, neli järeltulevat kangelase kohta, kus punkt päris õigesti asja lõpetab, kuna värsid 9 ja 10, kujutades enesest uut lauset, märgivad ära üleüldse ainult rõõmsat, virka inimest, umbes nõnda: „Für den Fleissigen giebts kein Flauseln, kein Verweilen für den Eilgen [4]".

Hämariku palge puna
Palistelles pilvesida jne.

kirjeldab ju üsna selgesti neiu välimust, nõndasamuti nagu *Koitu* ja *Hämarikku* ei eraldata igakord nii teravasti nagu Faehlmanni muinaslugudes koiduks ja ehaks, vaid ainult esimene on alati hommiku representant, *Hämarik* seevastu peab mõlema funktsiooni puhul abivalmis kätt pakkuma. Ma pole selles kogunisti mitte eksinud, et ta siin kui hommikujumalanna ja *Koidu* avitaja ette tuleb, vaid olen ustavalt eestlaste ettekujutuse järgi käinud.

Ärge minu pika jutu pärast tõredaks minge, vaid nähke selles heanõulisi näpunäiteid, mida meie ühine huvi on esile kutsunud, sest need puutuvad meie kasulapse heasse käekäiku. Kohas, kus Kalevipoeg oma mõõgale lauljatest räägib, ei ole kübekestki k u u l s a t e s t laulikutest, vaid seal öeldakse umbes järgmist:

[Kui saab käima Kääpa kaudu
Lausasuuga laulikuida,
Kuldakeelil kuulutajaid,
Hõbesõna sõlmijaida,
Vana vaskena vedajaid.

Sollt der Weg nach Käpa führen
Offenmündge Sangessöhne,
Goldenzüngige Verkünder,
Silberworte Spurensammler,
Alten Kupfers Lastenträger jne.

Kalevipoeg XI, 681—685].

Lubage tuua eeltähendatud loost ka mõned mõtteparallelismi proovid.

Värsid 31 ja 32:

[Kuhu kanda kauemini,
Varvas juhtus viibimaie.]

„Wo sein Hacken länger hauste,
Seine Zehen zögernd weilten".

Värsid 36 ja 37:

[Parajada paadikesta,
lotja juhtuks leidamaie.]

„Hier ein angemessnes Bootchen,
Einen Kahn erringen könnte".

Värsid 51—53:

[Kuhu mees võiks kuivikulla
Kanda jälle kinnitada,
Varbailt vetta valgutada.]

„Wo der Mann auf trocknen Boden
Seine Hacken konnte setzen,
Wasser sich von Zehen schütteln".

Värsid 55 ja 56:

[Pidand ei tee pikkusesta,
Vesiraja ränkusesta.]

„Wurde nicht des Weges Weite,
Nicht des Wasserpfades Schwere".

Värsid 80 ja 81:

[Orikana harjaline,
Kui üks kahejalgne karu.]

„Wie ein Eber voller Borsten,
Wie ein Bär auf zweien Beinen".

Niisamuti ka teises kohas, kus kirjeldatakse sortsi põgenemist Kalevipoja kättemaksu eest:

[Aga virgad varbakesed,
Kerged jalakannakesed.]

„Aber flinken Fusses Zehen,
Leichten Laufs gewohnte Hacken".

Või kus kirjeldatakse, kuidas Kalev maha heites näo hommiku poole pöörab:

[Kustap varem koidu-valge,
Päikese neiupalge
Noore päeva rüppeesta
Kiirest' silma kerkinessa
Laugudelle langeneksa.]

„Dass des Morgens frühster Schimmer
Von der Sonnenjungfrau Wange,
Aus des jungen Tages Schoosse
Roth sich auf sein Auge richte,
Auf die Augenlider falle".

Kudas võib lugeja, kes originaali ei tunne, saada õige ettekujutuse eesti luulest, kui säherdused omapärased jooned maha kustutatakse? Ma ei taha Teid kauem väsitada, seda enam et ülemaltoodud näpunäited Teile rohkem kui küllalt seda selgitavad, mida ma tõlkes laiduväärset olen leidnud. Bertram kirjutas mulle hiljuti: „Ma tahan lähemal ajal „*Kalevipoega*" retsenseerida, seejuures Sinule kõvasti kallale tungida, sest ma olen Sinu sõber, see on Sulle ja tööle palju tulusam, kui nende inimeste tühjad kiidukõned, kes Sind sellega pimestada tahavad, et Sa nende mõnitavat naeru oma selja taga ei märkaks" jne. Ma ütlesin talle selle eest tänu *praenumerando* [4a], ühtlasi palusin teda oma nõu mida varem, seda parem täide viia.

Siin järgnevad mulle lahtihammustamiseks saadetud pähklid.

Värss 99. *Kuda kullikene küüsis*
Värvukese poja viinud.
Wie ein Habichtlein in Krallen
Sperlings Söhnlein fortgetragen.
[„Kalevipoeg" XV.]

210. *Kahekümne kabu osa, kabu* — härg, kes oma mehejõu verise noa all on kaotanud.

211. *Võtsin koorma vakavara.*
Nahm ein Fuder Paudelschätze.

Virumaal olid vanasti *kirstudes* iseäranis puulaastudest valmistatud ümmargused kaanega karbid, kus jõukad oma kokkuhoitud raha harilikult linaste kangapakkude all hoidsid; seda vara nimetatakse *vakavaraks*.

228. *Kas sa kanad kabestasid?*
Hast die Hühner du getreten?

Kabestama tähendab noort tütarlast pisut kõditama; kui kaugele sellega minnakse, oleneb olukordadest, üksnes tagajärgi ei tohi tekkida, sel korral on poiss tüdruku *ära prüganud*, umbes seesama, et kõik väravad maha murdnud.

237. *Magedessa* — silmanähtavalt kirjutuseviga; nagu Te õieti arvate — *magadessa*.

404. *Jõgi jooksis jõhvid suussa.*

Igale eestlasele käegakatsutavalt selge ütlus, olgugi et seda asjasse puhendamatutele kui mõistatust ette pannakse.

Der Bach (või das Flüsschen) floss Mähne an der Mündung,
või ka: Haar im Munde.

Jõhvid, lahkuminevalt *juustest* ja *karvadest* tähendavad ainult hobuse laka- või sabakarvu; siin mõeldud jõekesel (*vulva*) on säherdused karvad suus, kus säavad alguse allikad.

424. *Sõrmil' kivi s a s i n e s s a.*
„Mit den Fingern den Stein ergreifend."

Tekst ütleb sõna-sõnalt „auf die Finger"; sõnal *sasima* on märgitud kohas kõrvaltähendus midagi ä g e d a l t, tormakalt, vihaselt kätte haarama; näit. *sasis karvust kinni*, wüthend einen beim Schopf fassen.

431. *A a r u l keskel allikasse.*
„Zielend mitten in die Quelle."

Aarul tarvitatakse just niisama nagu *sihil*, midagi otse sihil viskama; *sihil* tuletab enam saksakeelset Ziel ja zielen meelde, seepärast tohiks *aarul* genuiinsem väljendus olla.

615. *Et nad s i p e l g a t e s u g u s t*
Tunnistähte toodaneksid.
Dass sie aus der A m e i s e n a r t (Ameisenfarbe)
Sichre Zeichen sollten bringen.

See küsimus annab selget tunnistust, kui pisut eesti keelt uuritakse, seda asja arvasin ma küllalt selgitanud olevat. Kui eestlane asunikuna uuel ehituskohal uue elumaja tahab ehitada, siis paneb ta mitmesse paika laastusid maha, tõstab nad mõne päeva pärast tähelepanelikult uurides jälle üles, kas laastude alla on musti või punaseid sipelgaid kogunenud. Nende värvi järgi määrataksegi siis koht tare ja kõrvaliste hoonete tarvis.

621. *L a a s t u l e i u juhatusel.*

Kokkukõlas eespool öelduga tähendab see värss:

Nach dem Spänenfund Weisung (Leitung),

s. o. vastavalt sipelgate leidmisele laastude all.

646. *Viis oli kirvest vikkimas.*
Fünf der Beile waren glättend,

s. o. nad tahusid palke, et need näeksid välja nagu *vikitud sein.*

719. *Armukaisu hauendusel.*
In der Liebesarmen Brütung,

nii nagu saksakeelne „armu käte vahel hoitud".

766. *Nurgakivid põhja kiirust.*

Põhja kiiruks hüütakse O. W. Masingi järgi Soomes leitavat graniiti, mis pidavat oma värvi muutumisega otsekui baromeeter ilmade muudatusi näitama [5].

771. *Tegid viilud vikeliseks.*

Viiludeks nimetatakse lauast nikerdatud kaunistusi, mis paigutatakse õlgkatuse otstesse nagu hakid; *vikelised viilud* — kirjuks nikerdatud lauast kaunistused.

775. *Küüruspakud.*

Aluspakuks hüütakse puupakkusid, mida mõnikord nurgakivile seinapalkide esimese rea alla paigutatakse, et aluspalk nii ruttu ei mädaneks. Kui on pehme, soine maapind, kuhu nurgakivi kergesti sisse võiks vajuda, siis asetatakse tugipakud kahekordselt ja nende ülemist kihti hüütakse siis *küüruspakkudeks.*

780. *Vihtelauad* on tarvitatud *vihtlemise laudade* asemel.
Partele asetatud lauad, mida sagedasti saunalised pruugivad, kui elumaja juures omaette sauna ei ole.

785. *Ollipennid.*

Kui sarikad kahekordsete põikpalkidega ühendatakse, siis nimetatakse alumist rida lihtsalt *pennid*, ülemist *olli-* või *olvipennid*, sest need on ühel kõrgusel katuse suitsuavausega — *katuse olviga.*

Teised pennid peenest puusta.

Peenike esineb siin „iseäralikult välja valitud" tähenduses, *pennid* ei olnud harilikust lihtsast puust. *Kuusmanist*

kukepennid. Jõukates taludes kinnitatakse sagedasti isesugune õrs selleks, et kanad seal öösiti magada saaksid. Laul laseb neid õrsi kuslapuust teha, küllap vist alliteratsiooni pärast.

789. *Toapõrand põlvesavist.*
Der Fussboden von altem (Ur-) Lehm.

792. *Tuulest tükki valatud.*
Vom Winde in ein Stück gegossen.

Savi valatakse, nagu teada, põranda tegemisel vedela kõrdina, tuuletõmbus kisub vähehaaval veeosad välja ja kujuneb kuiv, kõva mass. Järelikult on tuul põranda valanud, nõnda nagu sulatina vormidesse valatakse.

794. *Laanemetsast lausunaised.*
Aus dem grossen Walde die Spruchweiber,

s. o. kes nõiasõnu pidid lausuma. *Laanemetsaks* ja *metsalaaneks* nimetatakse ülepea väga suurt metsa, kuhu raskesti ligi pääseb, säherdustes võtsidki nõiad kõige parema meelega aset.

Tuulis-saarest, sõna-sõnalt „Windes-Insel".

Kas Eestimaa rannas on kuskil sellenimeline väike saar olemas, või sündis see ainult lauliku ettekujutuses, seda ma pole saanud selgeks teha, kuigi olen Viru-Nigula kihelkonnast, kus see laul üles kirjutati, selle kohta korduvalt järele kuulanud.

866. *Susisaba sõba alla.*

Peita ennast hundisaba alla, mis mõnusama varju puudumisel endale *sõbaks* peale tõmmatakse.

Arvan, et nüüd on kõigile Teie küsimustele kostust antud. Kui korrektuuripoognate edasi-tagasisaatmisega asjata aega raisatakse, siis tahaksin omalt poolt säherdusele pikalevenitamisele ainult vastumeelt kaasa aidata, kuid teiselt poolt oleks mulle ikkagi armas, kui saaksin need läbi vaadata; XI—XIII loo pealiskaudsel lugemisel on mulle kaunis suur hulk vigu silma puutunud. Varemast äranägemisest olen niipalju õppinud, et kõige hoolsam läbivaatamine ei suuda täiesti ilma pattudeta poognat ilmale tuua, sest ladujad teevad läbikriipsutatud tähtede kustutamisel ja vahetamisel uusi vigu sisse.

Järeltulevate lugude kohta käivaid märkusi ei saa ma enne anda, kui üks lugu valmis on saanud, mul pole siin ühtki

teksti, sest minu mustad kirjad on pärast Teile ärakirja saatmist kõige liha teed läinud.

Ütelge härra kalendritoimetaja Malmile minu kõige sügavam tänu sõbralikult saadetud raamatukese eest [6], mille uudsuse-ahvatlus oli minu jaoks juba kaduma läinud, sest härra Russow Tallinnast oli mind juba sellega rõõmustanud ja minult midagi retsensiooni taolist selle kohta saanud. Ma katsun peaasju siin lühidalt korrata: 1) Mulle paistab see väga ebajärjekindel olevat, kui kalendaarium antakse vanas, lisa uues kirjaviisis. Milleks säherdused poolikud sammud? Seda, mis ei kuum ega külm ole, ähvardab issand oma suust välja sülitada; 2) ma leian paljudes kohtades täiesti ülearuseid kahekordseid konsonante, kus ühest konsonandist oleks täiesti küllalt olnud; 3) kõige kõrgemal kraadil on mulle vastumeelt Ahrensi üleannetus *g*-d kahekordselt kirjutada, näit. *kuninggas*, *vanggutas*, *ränggemaks* jne. Säherdustes asjades peaks rahvale tõepoolest armu heitma. Haritud eestlane, kes ihu ja hingega uue kirjaviisi poolt on ja kellele ma kalendri lugeda andsin, oli selle ülearuse uuenduse pärast samuti pahane. Lõpuks 4) leian ma selle kõige kõrgemal määral sõitlemisevääart olevat, et vastik sidesõna *ning* — *ja* asemel — üksnes alles ei ole jäetud, vaid koguni *ningg*'iks on moonutatud. Kui see barbarismus ongi senisest hotentotlaste kirjakeelest osaliselt rahvasuhu üle läinud, et tohiks seda siiski kuskil sallida. Kui sidesõnade arvu suurendada tahetakse, noh, siis loodagu uusi, kus neid hädapärast tarvis on, ja pruugitagu nagu teistes keelteski ja seal, kuhu need käivad, üksnes mitte seda santi asemikku. Kui ma ei suuda kohvi osta, siis joon allikast toodud vett või oma lehma piima, kuid ma ei taha solki, mida kohviks hüütakse, kuigi ta see ei ole. Kui seda surrogaadi-laket siiamaani nelja sorti siguritest ja peedijuurikatest on valmistatud, siis ei muutu ta tõesti mitte maitsvamaks, kui talle viiendaks osa-olluseks ka veel tükike takjajuurt lisada; ei, see maitseks veelgi vastikum. Käigu sellepärast *ning* ja *ningg* põrgu ja kus seda ja teist kõik ülearused kahekordsed konsonandid. See, mis lihtne ja kena, ehib noort tütarlast kõige paremini, paar ülearust juustesse või rinnale pistetud lehvi annavad kohe tunnistust ülepakkumisest. See on minu maitse ja ma ei saa öelda meelitusi, kui mulle miski ei meeldi. Laakmanni „*Kasulises*" on kuusalmid vaga värvi saanud [7] (ajaga peab kaasa minema!), kuid autori pega-

sus lonkab nii hirmsasti üht või mõlemat tagumist jalga, et ratsanik võib õnne tänada, kui ta kukkudes ilma verise ninata pääses. Kuulake seda kaunist keelt:

Jo laevad seismas sadamas
Ka loomad lauta pantud (pandud!)
Ka koolis lapsed õpimas
Et hing' eest hoolt saaks kantud.

Veel soravam on järeltulev:

Kõik ristirahvas tuleb nüüd
So risti alla kokku,
Jeesus, kes mei' eest kandsid süüd
Ja panid põrgu lukku.

„Beachtet doch das *dictum*", nagu meie vana Bürger laulab — „mis situtud: *non pictum est* [8]".

Elage hästi!

Teie ustav
Kreutzwald.

1. *Mineva esmaspäeva õhtul*, s. o. 12. oktoobril.

2. Schiefneri kiri, vt. Kirjavahetus III, lk. 128.

3. Vrd. „Kalevipoeg" XI, 700—702.

4. Virgul pole viibimista,
Kiirel kuskil kaheldusta. „K-poeg" XI, 9—10.

4a. *praenumerando* (lad.) — ette.

5. Vt. kiri 7.

6. Malm, vt. kiri 206, viide 1. — Kõne on Malmi ja Russovi poolt toimetatud „Eestimaa rahva kalendrist ehk tähtraamatust 1860. aasta peale" (ilm. 1859. a. Lindforsi pärijate kirjastusel Tallinnas).

7. s. o. „Maarahva kasulises kalendris 1860. a. peale", seda ei toimetanud Kr., vt. kiri 213, viide 6.

8. Bürger, Gottfried A. (1747—1794), saksa ballaadikirjanik; Kr. tõlkis ms. tema ballaadi „Lenora", vt. kiri 39, viide 5. — *„Beachtet doch das dictum"* (sks. lad.) — pange tähele, mis on öeldud. — *non pictum est* (lad.) — ei ole maalitud.

[20. XI 1859.]

Väga austatud sõber!

Andke lahkesti andeks, kui seekord olen Teie küsimusi väga suure rutuga pidanud ära toimetama, mul on nuga kõri peal, sest 1. detsembriks tuleb *ex officio* suur hulk makulatuuri Riiga saata [1] ja väline maailm ei anna mulle rahu, et täie mõnuga kirjutada saaks. Bertrami kõuekärakad olid mulle Schiefneri kaudu juba mõne aja eest teada, need saadeti juba juulikuul „St. Petersburger Deutsche Zeitungi" toimetusesse, kuid ei võetud vastu, sest Schiefner kartis, et see terav kallalekippumine võiks just praegu, kui mitmel pool töö vastu huvi tuntakse, kahju teha [2]. Pealegi ei taha ta kriitikas niipalju asjasse süvenevat põhjalikkust kui teravmeelsuse tulekuulide tühist laskmist näha. Pärast seda kui ma Schiefneri kaudu sellest kuulsin, kirjutasin ma Bertramile ja palusin, et ta mulle oma kallaletungi vähemalt käsikirjaski läkitaks. Seepeale vastas ta mulle, et ei saavat minu palumist täita, kui tal aga „Inlandi" toimetuses rohkem õnne on kui „St. Petersburger Deutsche Zeitungiga", siis võivat ma artiklit varsti trükis lugeda. Ta polevat ei autorile ega tõlkijale armu heitnud, see olevat sündinud heanõulisel sihil, et me oma vigu tundma õpiksime. Etteheited, mis ta mulle varemini teinud, tulevat arvustuses vististi teiste sõnadega, kuid me võivat sellele kindlad olla, et tal polevat kurja nõu, just vastuoksa lootvat ta oma kallaletungimisega vastuarvustuse välja kutsuda ja mida elavamalt ühe raamatu üle vaieldakse, seda parem raamatule. — Paljud minu tööle tehtud etteheited leian ma põhjendatud olevat, mõnedes teistes punktides võib tal tema oma seisupaigalt nõndasamuti õigus olla, esiotsa puudub mul veel ülevaade. Et Teie suudate paremini tõlkida, seda Te olevat alguses tõendanud, kus tõesti mõned suurepärased kohad ette tulevat jne.

Mis minusse puutub, siis jagan ma täiesti Teie arvamist ja mul pole kriitika avaldamise vastu midagi ütelda. Kui aga Õpetatud Eesti Selts tunneb, et teda meile osaks saanud

materdamise läbi on tabatud, ja säherduse ihunuhtlusega leppida ei taha, siis on see tema enda asi teha nõnda, nagu ta tahab. Ta on meid mõlemaid oma auliikmeks nimetanud, sellepärast võiks tal vastumeelt olla just meie kaudu autusse seisukorda sattuda. Tal on voli meid välja heita ja kõik ühendused katkestada, kui Bertrami sõitlus tõesti säherduseks kujuneb, et me seeläbi igasugusest aust ilma jääme ega üheski seltskonnas end avalikult enam näidata ei tohi. — Mida Bertram õieti tahab? Pean avalikult tunnistama, et ma ei ole sellest aru saanud. Ta laidab oma kirjutuses näit. seda, et ma olevat enneveeuputuse-aegsest elust igal pool valepildi joonistanud, sellelt tema kõige mõnusamad iseärasused röövinud, moodsad idealiseeritud kombed asemele paigutanud, sealjuures aga tungib ta samal ajal uuesti ägedalt 11. loo pommitusele kallale ja imestab, kuidas võidi eeposesse säherdune skandaal võtta [3]. — Teised inimesed, kellega ma sõideldud koha pärast varemalt kirju vahetasin, käisid kangekaelselt peale, et nii tuntud sündmus ei tohtivat puududa, sest selle olevat mõne aasta eest jutustanud koguni „Inland" [4]. Sellest on näha, kui raske on kõigi inimeste meele järgi teha. Schiefner laitis Teie tõlget liiga rohke salongilõhna pärast, Bertram ütleb: mõnigi kena poeetiline koht on armetuks proosaks muudetud. Härra dr. Hirsch seevastu leiab, et ümberpanek on liiga v a b a, ja teeb peaaegu niisamasuguseid etteheiteid, mida mina Teile eelmises kirjas avaldasin.

Kandke Bertrami kriitika Õpetatud Eesti Seltsi järgmisel koosolekul ette, kui siis selgub, et Seltsi au selle all kannatab, siis jäetagu avaldamine katki [5], kuid ühtlasi antagu teada, et selle *veto* pani maksma Selts ise, mitte aga meie.

Sündinud asju enam muuta ei saa, nii nagu „*Kalevipoeg*" praegu on, nõnda peab ta jääma, kuni materjali kallale paremad jõud asuvad; meie teenuseks tunnistatakse vähemalt seda, et oleme mõned muinasloo fragmendid otsasaamise eest päästnud, mida mõne aastakümne pärast võib-olla ei oleks enam kuskilt leida olnud. Ütlesin juba eessõnas, et minu töö kedagi ei takista v e e l p a r e m a t andmast. Peaks säherdune töö varsti ilmuma ja minu töö unustusse viima, oleks see asjale kasuks. Selles soovis on meie mõtted omavahel kokkukõlas.

Lubage mulle lõpuks Teie kirjale vastamiseks veel üks märkus küsimuse kujul: kuidas tahate Teie oma igasugustes või-

malikkudes mõõtudes vemmalvärsse õigustada fataalse seletusega — „originaali värsimõõdus“ [6]?

Elage hästi! Sõbralikult tervitades

Teie ustav

Kreutzwald.

Võrul,
20. novembril 1859.

1. *ex officio* (lad.) — ametlikult, ameti poolest.

2. Kõne on G. Schultz-Bertrami ägedast ja sihilikust arvustusest Kr-i „K-poja“ kohta: „Die Estensage vom Kalewipoeg in ihrer neuen Gestalt“ (Eestlaste muistend Kalevipojast tema uuel kujul). Inland 1859, vg. 879—884; vt. ka Kirjavahetus III, lk. 147, 152—153.

3. Vrd. kiri 217.

4. „Inlandis“ pole korda läinud seda lugu leida.

5. *jäetagu avaldamine katki*, s. o. lõpetatagu „K-poja“ trükkimine.

6. Vihje Reinthali poolt redigeeritud „K-poja“ 1. trüki eessõnale, kus öeldakse, et tõlkija olevat püüdnud „originaali sisu selle omapärases värsimõõdus edasi anda“. Maailm, lk. 333.

227. KREUTZWALD REINTHALILE.

Võrul, 23. novembril 1859.

Väga austatud sõber!

Kuigi mina, nagu minu eelmisest sõnumikust nägite, olin Schultzi kõuekärgatuse vastu ette valmistatud, pani see mind ikkagi kohutaval kombel jahmatama, kui ta üleeile õhtul trükitult mu silmade ette astus. Juhmakas mood ja viis, kuidas ta meile vaestele patustele kallale tormab, ei ole kokkukõlas tema varasemate suusõnaliste ja kirjalikkude avaldustega ega sünni ülepea haritud literaadile. Võib laita ja kibedaid tõdesid

ütelda, kuid kõike viisakuse piirides. See aga puudub Bertrami kriitikas algusest lõpuni. Siin pole mitte ainult püüdmine oma teravmeelsuse tulekuule meie hapniku kulul põleda lasta, vaid seal lastakse sapiseid mürginooli ja tekib mulje, nagu teeks see kütile iseäralist rõõmu, kui ta verest nõrguvat ohvrit oma jalgade ees vingumas näeb. Võib-olla suurema õigusega, kui ta Teie tööd heaks kirvetööks nimetas, võiks tema tööd ehtsaks kaatoržniku-tööks nimetada; kui ma ei eksi, siis valiti varematel aegadel nuudimeistrid kurjategijate sumpti hulgast. — Mõnel tublil retsensendil pruugib järeleaimatavaks eeskujuks ettepandud tõlkeproovile üksnes lennukalt pilku heita, siis annaks see väike asi ainet nii mõnekski märkuseks, rääkimata sellest, et näidatud kohti saaks võib-olla teistsugusteski variatsioonides niisama hästi või veel paremini tõlkida. Ükski ei teadnud seda paremini kui Schultz, sest olime seda punkti väga üksikasjaliselt arutanud, et ma väga paljut selles töös ehtsaks muinaslooks ei pidanud, vaid kasutasin üksnes selleks, et antud situatsiooni mitte oma, vaid rahva sõnadega kirjeldada, nagu ma seda samuti ei Teie ega teiste eest kunagi ei varjanud; kuid sellest hoolimata lubab ta endale passuse: „On leitud igasuguseid asju nii vanast kui ka uuest ajast, kuid kõik pandi vana aja arvele, mida tahetakse restaureerida ja uuesti elustada". Mõni võõras oleks võinud mind nõnda juhmiks lugeda, et minust seda uskuda, mitte aga see, kes minuga ja minu tööviisiga tuttav oli. — On selge, et kumbki meist selle kurikavala kallaletungimise peale ei vasta, kuid kolmandale isikule ei tohiks olla raske selle kohta parajal korral sõna ütelda.

Jätame nüüd rumala kriitika ja asume parem töö juurde. Mis puutub nimetatud kohta — XVI loo värss 260 ja järgmised —

Seal ju laulid ilmatargad jne.,

siis kuulub see sõna-sõnalt ühte pihkva laulu (*vana pika laulu tükk*), sellepärast andsin kõik muutmata edasi, kuigi vasturääkimised ei puutunud mulle vähem silma kui Teile. *Ilmatarkadel* pole mingit muud tähendust kui üleüldse *tarkadel*, Virumaal öeldakse nõia kohta *see on üks tark* või *üks ilmatark*, kuid ei tehta ühtki vahet; *maatarka* või *maakavalat* pruugitakse vastandiks *(linna) tohtrile* ja *arstile*. Ma mõtlen, et Teie tõlgite koha täiesti nõnda, nagu ta originaalis on, igatahes võite, kui tahate, juhtida märkuses tähelepanu vasturää-

kimistele, mis ei lange meie, vaid rahvalaulikute süüks. XV loo karvane koobas jätke parem tõlkimata ja nimetage, nagu Bertram peeretuseloo puhul soovitab, selle sisu lühidalt ladinakeelses märkuses, et „õrnu daamisid" mitte haavata.

Praegu tuleb mul veel midagi eelmise koha asjas meelde. Võib-olla teeme rahvalaulikutele ülekohut, on ju samuti võimalik, et neli esimest värssi käivad *Kaasa võetud targad* ja *kavalad* kohta ja et üleskirjutaja, selle asemel et panna viimase värsi järele punkt, pani kooloni ja jutumärgid. Sel kombel kaoks vasturääkimine ära, kuna *meie kullad* oleks ainult üsna harilik pleebs või sihuke ebaharilik rämps, kelleks dr. Bertram uuemaid ümbertöötajaid peab. Mida rohkem ma selle kallal pead murran, seda tõdenäitavam see asi paistab: vasturääkimise võis sünnitada üleskirjutaja eksitus. Kaaluge seda ettepanekut ja kui sellega päri olete, siis tehke tekstis tarvilik muudatus.

Detsembris vastan ma Bertrami viimase sõnumiku peale, seal ütlen oma arvamise otsekohe välja. Mis meie akadeemilistesse sõpradesse puutub, siis on nad Schultziga ennem pineval kui sõbralikul jalal; see oli ju ka Schiefneri tegu, et „St. Petersburger Zeitungi" toimetus retsensiooni pidi tagasi lükkama. „Inlandi" toimetus peab üsna näljas olema, et ülepeakaela tormates ja pikemalt mõtlemata ettevisatud suutäiest kohe kinni haaras. Kuidas sobib see kiirustamine kokku sellega, mis Te mulle hiljuti esimehe kõhkluste kohta teatasite [1]? See poleks ülearu suur vastutulek olnud, kui seda laimukirjutust enne trükki andmist oleks meile näidatud. On meie õnn, et vanemas eas oleme, kus kõvaks pargitud nahk piitsahoopide raskust vähem tunneb ja vahest hõlpsamini üle saab. Oma arvates olen ma kütt, kes kassi maha lasknud, Teie kui kokk nägite aga ränka vaeva, et sellest jänesepraadi valmistada. Kui mul edaspidi pisut rohkem vaba aega on, katsun oma paberite hulgast lehe üles otsida, mille dr. Bertram mulle märtsikuul suure pidusöögi ajal šampanja vahutades ette laulis [2]. Tõsi küll, seal juhitakse tähelepanu ühele haikalale, kes tuukrit sügavuses varitsevat. Et laulik ja haikala ühes nahas olid, seda ei julgenud ma tookord uneski näha, seda enam, et Schultz mind teiste sõprade eest hoiatas ja neid „võltsideks vennikesteks" nimetas!

Et see kurikuulus kriitika Peterburis rohkesti kära sünnitab, on loomulik, sest just seal tunti meie töö vastu huvi. Kes suu-

dab ette näha, kudas see auhinnamõistjatele mõjub. Loodame siiski, et nad Bertrami otsuse järgi kohut ei mõista, vaid aluseks selle võtavad, mida neile töö kohta *ex officio* ette kantakse. Õige usaldatavast allikast olen kuulnud: Wiedemann pidavat „*Kalevipoja*" keele poolest, Schiefner — mütoloogilisest küljest läbi vaatama [3]. Niipalju kui mina neid mehi tunnen, ei lase nad Bertrami retsensiooni läbi ennast oma seisukohalt ära eksitada. Et suurem hulk lootusi elus ikka petab, siis teeme kõige targemini, kui me esiotsa veel mitte midagi ei looda! Küllap aeg haavad parandab.

Elage hästi ja katsuge see hull lugu unustada, nagu seda teeb

Teie ustav

Kreutzwald.

1. Niihästi „Inlandi" toimetajaks kui ÕES-i sekretäriks oli Th. Beise, vt. kiri 177, viide 2.

2. Kõne on Schultz-Bertrami luuletusest „An Dr. Kreutzwald, den Restaurator des Liedes vom Kalewipoeg. Sonett" (Dr. Kreutzwaldile, Kalevipoja-laulu restaureerijale), mille Kr. saatis 14. XII 1859 Beisele (vt. kiri 236); Beise avaldas selle Inlandis 15. VIII 1860, vg. 608.

3. See usaldatav allikas oli Schiefner, vt. Kirjavahetus III, lk. 137.

228. KREUTZWALD REINTHALILE.

[6. XII 1859.]

Väga austatud sõber!

Mõne päeva eest jõudis siia Schiefneri sõnum, et „*Kalevipoeg*" olevat raskete võitluste järele 5. novembril võistlustööde hulka lastud [1], vähe olevat puudunud, et teda läve eest oleks minema saadetud, mitte just tema kehvuse või Bertrami retsensiooni pärast, vaid sel lihtsal põhjusel, et sissejooksnud tööde

hulk olevat nii suur olnud, nagu seda varematel aegadel veel iialgi pole ette tulnud. Ainuüksi tänu ühele härra Sresnevskile, „vene osakonna kõige andekamale liikmele", keda ühtlasi „rahvaluule soojaks austajaks" nimetatakse, ei olevat eesti poisi nina ees ust kinni löödud [2]. Schiefner tunneb selle asjaloo üle seda suuremat rõõmu, et eestuleval otsuse tegemisel kaaluvat ülemalnimetatud mehe arvamine palju. Ühtlasi kahetseb ta, et ei saa Sresnevski soovi täita, nimelt palunud viimane endale ühe eksemplari, tema (Schiefner) olevat aga üksnes kaks viimast vihku anda saanud. Minuga on seesama lugu, mõlemad esimesed vihud olen ma *natuke rohke käega* välja jaganud, seetõttu ei ole mul enam midagi ära kinkida. Kui Teie ehk parem majapidaja olete olnud, siis saaksite mind sellest kimbatusest oma ümberpanekuga välja aidata? Sresnevski vaevalt küll eesti keelt oskab, sellepärast pole originaalil tema jaoks suuremat tähtsust. Eesti Seltsi poole ei julge ma palvet sihtida, sest Beise kirjutas mulle hiljuti, et nad ise olevat kahe esimese vihu poolest kitsikuses.

Pärast seda, kui Bertrami kõuekärgatuse uimastavast mõjust olen õnnelikult üle saanud, hakkan ma jälle julgust koguma. Muidugi on see, mis ta minu kohta ütleb, väga karm, kuid peale ühe lause on paraku kõik õige. Iga erapooletu inimene peaks pikka, laia hoonet, kus valgust ja soojust ei ole, koeraurkaks [3]. Kui see liiga hilja ei oleks, siis tunneksin ma häbi, et säherduse logudiku olen ehitanud. Nüüd muidugi ei tõuse kõigest häbenemisest ja kahetsemisest enam ühtki tulu! Tahame loota, et kokkuliimitud ja -kititud hoone varsti kokku variseb ja *Vanaisa* laseb osavamal käel kõlblikud kivid rusuhunnikust välja korjata ja jälle elamiskõlvuliseks saunaks kokku panna, mis kui *vaese mehe varjuke* vähemalt m õ n u s saaks. Iseäranis palju usaldust ei olnud mul algmisest peale, siis tulid *privatim* [4] ja avalikult kiidukõned, mis nõdra südame sõgedaks tegid, lühidalt, ei puudunud palju, et enesearmastus oleks mind uskuma ahvatlenud, nagu asjal võiks omajagu tähtsust olla. Nüüd tean ma vähemalt, et töö on täiesti äpardanud, selle tõe eest võlgnen ma tänu Bertramile. See mee-natuke, mis ladusa keele pärast mokale määritakse, ei saa nüüd mind enam pimedaks teha, see mesi võetakse sestsamast potist, kust ta Teilegi seda annab, pärast seda kui Teid läbi oli peksnud. See talitusviis tuletab meelde nõrku emasid, kes pärast lapsele vitsa andmist hiljem lepituseks maiustusi pakuvad. Schiefner

asub asja juurde väga diplomaatiliselt, Bertrami retsensioonist ei räägi ta sõnagi. — Mina olen vahepeal oma lootusetiibu kärpinud ja ootan Akadeemialt paremal juhtumisel — uut materdamist!

Niipea kui XIV lugu trükist tuleb, palun see lahkesti minule saata, et saaksin tarvilikke märkusi teha.

Mõlemad viimased lood on valmis ja peavad varsti Teie kätte jõudma.

Tervitusega ja ustavalt

Teie Kreutzwald.

Võrul,
6. detsembril 1859.

Mis Teie *v*[---]-*oja* puhul ette võtsite?

1. Schiefneri kiri Kr-le 19. nov. 1859, vt. Kirjavahetus III, lk. 143—146.

2. Sreznevski, Izmail Ivanovitš (1812—1880), tuntud slaavi keelte uurija; Peterburi ülikooli professor ja Vene Teaduste Akadeemia liige.

3. Schultz-Bertram võrdles oma arvustuses (vt. kiri 226, viide 2) „K-poega" vana tohutu pika ja laia mõisa-aidaga.

4. *privatim* (lad.) — eraviisil.

229. KREUTZWALD REINTHALILE.

[14. XII 1859.]

Väga austatud sõber!

Kõige südamlikum tänu minu palumise heatahtliku täitmise eest, mul on kahju Teilt säherdusi luksuseksemplare röövida, mina ei ole nii pillavalt asju ajanud, vaid õiendasin oma saadetused nii kõrgel- kui ka madalalseisjatele lihtsate brošüüridega. Teie käsikirja vaatasin eile õhtul lennukalt läbi, mulle

paistis, et Teil tuleks seal nii mõndagi muuta, sellepärast peate lubama, et Teile täiesti avalikult ja otsekoheselt sellest räägin, mis mulle ei meeldi. Need on värsimõõdu variatsioonid, nõnda seda vihku trükkida e i s a a. Kui Teile lähemaid näpunäiteid pean andma, kuidas me asja muutma peaksime, siis palun mulle kõigepealt eestikeelne originaal saata, muidu koban ma pimedas ja poetan ilma tahtmata asju sisse, mis tekstile võõrad on.

On väga lõbus, mida Te minu töö heade külgede kohta ette luisata tahate, kuid see ei aita midagi, minu kae on läbi torgatud, ma näen s e l g e m i n i kui ükski kunstikohtunik, ma ei lase endale tolmu silma ajada. Kuid ütelge mulle ometi taeva pärast, kuidas Te selle mõtte peale tulete, et minu nõrka tööd eepiliste luuleteostega ühte patta visata? Võrdlemisest ei saa hoopiski juttu olla! Lootust mööda on Teil meeles, kuidas ma selle sõna kohe esimese vihu tiitellehe pealt kustutasin, pärast seda kui ma sissejuhatuses ennast selle vastu olin kaitsnud[1]. V o r m i p o o l e s t, nagu Bertram õigesti märgib, võiks mõni asjasse pühendamata mees säherduse oletuse peale tulla, kuid vaevalt ükski, kes asja paremini tunneb. Äraraisatud materjalist võiks ehk mõni õnnelikum käsi eepose jaoks ainet korjata, minu tagasihoidlikule ettevõtmisele oli seesugune püüdmine võõras.

Kui õige või vale see otsus on, mis Bertram Schiefneri kohta langeda laskis, ei puutu minusse[2]; olen jumalale tänu elu õpetustest targemaks saanud ega usalda enam ühtki inimest, kõige vähem säherdusi, kes liiga libedalt ja sõbralikult esinevad. Seda enam teeb mulle rõõmu, et oma rahuliku vastusega retsensendile häbi olen teinud; ta on Beisele kirjutanud, et „imetleb minu meelerahu“[3], kuna ta Peterburis (nagu usaldusväärne allikas teatab) olevat suuremas ringis järgmist ütelnud: „Olen oma retsensiooni eest väga rikkalikku tasu saanud! Tulgu nüüd igalt poolt vihased kallalekippumised, a u h i n n a olen juba saanud, ja see on Kr[eutzwaldi] sõnumik, kust igapidi t ä i s m e e s, sügav h i n g, antiikne iseloom nähtavale tuleb! Ta võib uhke olla, sest ta on minus kõige suurema imetluse ja ühtlasi häbitunde välja kutsunud. Ma tegin tarvitatud piltliku võrdlusega talle ülekohut — koht: s i l m a d e t a j a n i n a t a, v e r e s o o n t e t a j a s o o j u s e t a on põhjani vale, — see kõlbab küll mõne aida, mitte aga „*Kalevipoja*“

puhul". — — — Ütelge ise, kas saab säärase inimese peale vihane olla? Ootan suure põnevusega, mis ta ise mulle kirjutab, ta pole veel minu sõnumiku peale vastanud, mis talle ülemaltoodud ütlemiseks põhjust andis.

Järjekindlus on kena asi, sellest hoolimata tohiks seda ennemini isemeelsuseks kui tervikluseks nimetada, kui tahate, nagu ütlete, senisele iseloomule truuks jääda [4]. Milleks? Olgu see sõber või vaenlane, kes minu tähelepanu vea peale juhtis, minu kohus on ikkagi sellest veast kõrvale hoida. Kui tahate oma parti jälle praami kõrval ujuda lasta, siis paistab see nagu trots, sest lind parve ääres tohiks sedasama väljendada ja kõlaks meeldivamalt [5]. Minule ei oleks raske kõik sõideldud kohad oma töös ümber teha, kui nad paraku juba trükitud ei oleks. — Võtke arvesse, 1) kui vähesed lugejad originaali lugeda suudavad, 2) seda, mis on öeldud eessõnas, et tõlge olevat sündinud autori silmade all ja 3) originaali värsimõõdus, siis ei tohiks Teie seda võõriti mõista, kui ma selles asjas mõne otsekohese sõna tahan kaasa rääkida. See ei pea meie senist vahekorda sugugi muutma, vaid ma olen nagu ennegi

Teie ustav

Kreutzwald.

Võrul,
14. detsembril 1859.

1. Vrd. kiri 195.

2. Schultz-Bertrami otsus Schiefneri kohta on tundmata.

3. See Schultz-Bertrami kiri Th. Beisele on tundmata.

4. *senisele iseloomule truuks jäädes*, s. o. „K-poja" tõlke senisele iseloomule.

5. Vihje Reinthali tõlkes esinevale labasusele, vt. Kirjavahetus III, lk. 154—156.

KIRJAD
TH. BEISELE

230. KREUTZWALD BEISELE.

Võrul, 27. juulil 1859.

S. T.

Väga austatud härra!

Kõige suurema tänuga saadan siin mõlemad Tallinna tähtraamatud tagasi, Lindforsi pärijate kalendri lisas huvitas mind selle kirjaviis, teisel sepitsusel ei ole aga keele ega sisu poolest pisematki väärtust, see on päris igapäevane kõrdikeedus rahva jaoks [1]. Malmi meeldiva laulu koopia jätan ma Teie loaga endale, autor on seal ehtsat rahvalaulu üsna osavasti järele aimanud [2]. Kui ta oma kaunist talenti ettevõetud sihti mööda edasi harib ja ükskord musta mantli all oma meelsust ja vaateid ei muuda, siis võib tema poolt veel paljugi loota. Niipea kui ma natuke rohkem jõudeaega leian, tahan Teid sõbralikult paluda mulle mõned nimestikus märgitud eestikeelsed käsikirjad tutvunemise jaoks kätte saata. Praegu olen aga pakiliste asjatalitustega liialt seotud.

Olge nõnda lahke ja võtke meie Õpetatud Eesti Seltsi järgmisel augustikuu-koosolekul „*Kalevipoja*" ettetellimiste asi uuesti kõne alla ja muretsege nimelt selle kohta kindel otsus, kas jääb maksma endine hind 3 rubla terve töö eest ehk 50 kop. iga vihu eest [3]? Härra akadeemik Schiefner kirjutab mulle 18. skp.: [4] „Väljakuulutatud kolmanda vihu hind ü k s rubla hõbedat on paljud ettetellijad araks teinud; mina olen inimestele rääkinud kolmest rublast, nüüd aga maksavad juba kolm esimest vihku vähemalt 2 rbl. 50 kop., sedamööda siis

terve töö 5 rubla. Ilma kogu töö täpset hinda teadmata võib küll vaevalt ettetellijate peale kindel olla. Kui hind ilmaasjata kõrgele kruvitakse, siis kardan ma küll, et kogu asi ära rikutakse. Püüdke ses asjas varsti täit selgust muretseda!" —

Teatage mulle võimalikult varsti, kas määratud müügihind ka ettetellijate kohta käib või mitte?

Sõbraliku tervitusega ikka lugupidavalt

Teie

ustav

Kreutzwald.

1. Kõne on kahest samanimelisest „Eestimaa rahva kalendrist" 1859. a. peale, ühe kirjastaja Lindforsi pärijad, teise — trükkal Julius H. Gressel, vt. kiri 24, viide 2.

2. Kr. mõtleb ilmselt K. Malmi eesti rahvalaulu laadi ja värsimõõtu järeleaimavat „Pulmalaulu" (käsikiri: KM KO ÕES M. A. 183 : 6).

3. Küsimus oli ÕES-i 5. aug. koosolekul kõne all ja otsustati siin märgitud hinna juurde jääda. Inland 1859, vg. 681.

4. Schiefneri kiri, vt. Kirjavahetus III, lk. 116—117.

231. KREUTZWALD BEISELE.

Võrul, 18. augustil 1859.

S. T.

Väga austatud härra!

Teie sõbraliku 6. skp. sõnumiku eest tänades palun ühtlasi vabandust, et ma soovitud teateid Teile juba varem ära ei ole saatnud. Alles tunaeile sain ma nii pikalt mahti, et vastavad kalendrid läbi vaatasin, kus siis järgmised asjad Faehlmanni sulest on [1].

TH. BEISE.
Foto.

1840. *Rõuge- ehk nõstmetõvest.*

F[aehlmanni] poolt algmises saksa keeles kirjutatud ja minule tundmata ümberpanija poolt tartu keelde tõlgitud.

Järvamaa vanamehe õpetused. Originaal.

1841. *Punetus, skarlati-tõbi.*

F[aehlmanni] poolt saksa keeles kirjutatud ja kadunud seminari-inspektori Jürgensoni poolt eesti keelde tõlgitud.

1842. *Tühi jutt, tühi lori* jne. Originaal.
1843. *Eeslist ja lõvist.* Originaal.
1845. *Kriibus-Kraabus.* Originaal.
1846. *Piibujutt* ja *Kalendritegija kimbus.* Lk. 44—54. Mõlemad originaalid.
1848. *Tartu linna kivisild.* Originaal.
1850. *Vilets.* Lk. 56—60. Originaal.

Rohkem ei ole minu kadunud sõber trükis avaldanud. Küll aga on ta üliõpilase-aastatel ja ka hiljem eestikeelseid epigrammisid, üksikute juhtumiste peale naljalaulusid ja muud sedalaadi tühja-tähja kirjutanud, ometi pole mul teada, kas neid kunagi on kogutud. „*Piibujutt*" ja „*Järvamaa vanamehe (jutud) õpetused*" näituseks kuuluvad tema sääraste luuletööde hulka ja sunnivad ühtlasi seda ilmparandamata kaotust kahetsema, kui meil korda ei peaks minema midagi päästa. Kohe pärast Faehlmanni surma palusin ma Sachssendahli Tartus neid asju järele kuulata. Kas ja missuguseid tagajärgi tema järelepärimised andsid, selle kohta ei ole ma midagi teada saanud. Juubeli ajal (1852. a. detsembris) ütles mulle Sachssendahl[2]: kõik Faehlmanni eestikeelsed kirjatööd, mis õnnekombel tema kätte peaksid sattuma, tahtvat ta Õpetatud Eesti Seltsi arhiivi tallele panna.

Tehke Teie Õpetatud Eesti Seltsile ettepanek, kas ei oleks soovitav need laialipillatud kalendrikirjutused ja teised töökesed, mis ehk veel leitakse, ühes omaette brošüüris välja anda. — Tema kõige ägedam vastane, härra pastor E. Ahrens, on avalikult tunnistanud (vaenlase säärast arvamist tuleb tingimata usaldada!), et ükski nii ilusasti ehtsat rahvakeelt ei ole kirjutanud kui Faehlmann[3], järelikult võiks siis selle plaanit-

setud töökesega ühtlasi ka edaspidise eesti kirjanduse jaoks nurgakivi panna. Härra Laakmanni trükikoda, mis siiamaani peaaegu ainuüksi tõlplaste keelt eesti keele asemel on trükkinud, võiks nende paljude pahategude pärast sellega kõige paremini oma patukahetsust üles näidata, kui ta Faehlmanni raamatukese nägusal, silmale meeldival kujul rahva kätte saadaks. Mõnel osaval sulel läheks ehk korda tema saksa keeles jutustatud, „Toimetustes" ilmunud eesti muistelugudele nende esialgne kuju tagasi anda [4]. Need võiks siis teistele juttudele juurde lisada. Palun arhiivis lahkesti järele vaadata, kas seal ehk midagi Faehlmanni sulest ei leidu.

Olge nõnda lahke ja andke juuresolev kinnipitseeritud käsikiri härra pastor Reinthalile sõbraliku tervitusega edasi. Kirjutada ma täna temale ei saa, ei taha aga head võimalust mööda lasta.

Aupakliku tervitusega

Teid

austav

Kreutzwald.

P. S.

Eestikeelse (Õpetatud Eesti Seltsi) kalendri kolme viimast aastakäiku, 1857., 1858. ja 1859., mul ei ole. Kui Teil raamatukogus dublette peaks olema, siis teeksite mulle rõõmu, kui Te need minu kogus puuduvad aastakäigud mulle saadaksite.

1. Alljärgnevad Faehlmanni teosed ilmusid ÕES-i poolt toimetatud „Tartu- ja Võrumaa rahva kalendris" 1840—1842 ja sealtpeale muudetud tiitliga „Maarahva kalendris" 1843—1850.

2. *Juubeli ajal,* s. o. Tartu ülikooli 50. a. juubeli ajal.

3. Vrd. näit. Ahrensi teravas poleemilises kirjutuses „Die gelehrte Ehstnische Gesellschaft und meine Wenigkeit" (ÕES ja mina tühipaljas). Inland 1849, vg. 69—72, kus ta näit. tõendab (vg. 71): „Üks F a e h l m a n n i kirjutatud lehekülg on rohkem väärt kui mõne teise kirjutatud terve poogen" jne.

4. Kr. mõtleb Faehlmanni üldtuntud muistendeid „Emajõe tekkimine", „Vanemuise laul", „Koit ja Hämarik" jt., mis olid ilmunud „ÕES-i Toimetustes".

232. KREUTZWALD BEISELE.

[25. IX 1859.]

S. T.

Austatud härra!

Härra dr. Hirsch, kes Teile lähematel päevadel ühe summa ettetellimiserahadest ära saadab, palub Teid nii lahke olla ja temale õige pea 50 eksemplari „*Kalevipoega*", vihk 1—3, kätte saata, nõnda et ta need välja jagada ja sel kombel ehk veel mõningaid uusi tellijaid õngitseda võiks. Tema praegune aadress on: *S. T.* Господину Доктору Гиршу. На Загородном проспекте близ Владимирской церкви в доме Крестовской в С[анкт] П[етербурге].

Selle ülesande täitmise järel võtke lahkesti vastu lugupidamise kinnitus

Teid

austavalt

Kreutzwaldilt.

Võrul,
25. septembril 1859.

Ettetellimiste-lehel oli viimase teate järele circa 80 nime, sinna juurde peavad veel 10—12 Tallinnast tulema.

233. KREUTZWALD BEISELE.

Võrul, 19. oktoobril 1859.

Austatud härra sündikus.

Teie ülesanne 5. oktoobrist, „*Kalevipoja*" senistele saadetustele Peterburisse ja Helsingisse lisa saata, on mõne päeva eest täidetud; nõnda siis pole Teil arusaamatusi karta. Teie lugupeetud kirja ü h e punkti kohta, mis mulle pisut tumedaks

jääb, julgen ma lähemat selgitust paluda. Teie ütlete: „Meie satume eesti- ja saksakeelsete eksemplaridega püsti kimbatusesse". Kuidas on see võimalik? Nii pikalt kui mina tean, on trükitud iga vihku 500 eksemplari, senine läbimüük ulatab vaevalt üle nulli, nõnda et peale seltsiliikmetele väljajagatud ja lepingu järgi minule antud 25 eksemplari, kaasa arvatud ka viimased saadetused Peterburisse ja Helsingisse, kogu see makulatuurivirn samahästi kui alles peaks olema. Kui me seni laialiläinud eksemplaride hulga kõige rohkem 300 peale arvame, siis peaks veel 200 eksemplari tagavaraks olema, mis tõenäoliselt siin-seal komisjonäride käes seisavad, kust neid tarviduse korral nagu vähkisid tagasi võib nõuda [1]. Sagedasti kuuldud kaebamised, et töö sugugi ei minevat, andsidki härra dr. Hirschile ja mõnele teisele Peterburi sõbrale põhjust ettetellimise-teed käima hakata, et nõndaviisi töö jätkamist jõudsamini edasi viia.

Siinjuures valmistab mulle koguni suurt headmeelt, et võin ühtlasi ka ühe Võru s ü n d m u s e (eks kuulge! kuulge!) „Inlandile" teada anda, mis ehk ära trükkida kõlbab. Eile õhtupoolikul kella 3 ja 4 vahel jõudis Dünaburgist Pihkva kaudu siia tema hiilgus härra kindralkuberner (tiitlit tuleb muidugi nagu kord ja kohus täiendada) vürst Suvorov [2], visiteeris veel samal päeval siinseid ametiasutusi, sõjaväe-kasarmut, vangimaja ja linna-haigemaja, võttis õhtul vastu mõned isikud (mingist e s i l e t õ s t m i s e s t ei ole siin juttugi, sest külaliste hulgas viibisid isegi säärased armetud nagu näituseks nende ridade kirjutaja). Täna hommikul käis ta kirikuid ja koolisid vaatamas ning jätkas siis kell 12 oma reisi üle Võnnu edasi Riiga [3]. Tema hiilgus oli Dünaburgis tema majesteeti keisrihärrat vastu võtnud, kõige kõrgema seltsis uue raudteega Pihkvani kaasa sõitnud ja sealt siis maanteed mööda üle Vastseliina Võrule põiganud. Kõige otsemaks põhjuseks olid sel puhul küll need kolm mõrtsukatööd, mis meie kreisis viimase kahe kuu jooksul aset olid leidnud, ilma et vastavatel ametiasutustel korda oleks läinud selle jõleda teo toimepanijaid kätte saada.

Võtke nüüd sellest sõnumikust nõnda palju või nõnda vähe, kui ühele isehakanud korrespondendile lubatud on säärastest ametlikkudest asjadest lobiseda, ilma et tal oma nahka turule pruugiks viia [4]. Et see austav külaskäik meile ainuüksi nimetatud põhjusel osaks sai, seda kuulsin ma kõrge külalise enda

suust, ometigi kuuleb kõrv paljugi, millest aga keel, veel vähem siis sulg, igakord lobiseda ei tohi. Mina olin ametiasjus maale sõitnud ja jõudsin tagasi alles tund aega pärast seda, kui ta juba haigemajas oli käinud. Selle eest pidin siis muidugi vastuvõtmisel peapesu saama, ometi läks lugu üleüldiselt üsna ladusasti, sest et me lõpuks nagu — head sõbrad lahkusime. Pailaps, kelle nimeks on magistraat, puistati üle kiituste ja loorberitega, sellepärast ei tohi küll imeks panna, kui me varsti ajalehest kuulda saame, et asutuse presidendile üks kullast kamakas ka tema n e l j a n d a külje peale on riputatud, mis seni veel tühi oli. Ohakate- ja okastenärija, s. o. keiserlik Võru sillakohus, on vähemalt terveks aastaks, nagu ma kardan, rikkalikult värsket peatoidust saanud. Ilm ja tuju olid mõlemad halvad, kuigi neid vihmavalinguid, mis ehk kuiva kohta hamba alla ei jätnud, pahameele rahehoogudega võrreldes päris lapsemänguks tuleb pidada. Immatrikuleeritud vihmavarjud pakkusid piksepilvede vastu just niisama vähe kaitset kui lihtne talupojavammuski [5]. Mina omast kohast valiksin küll säherdusel korral juba kas või ainult sellepärast viimase, et vammusekandja selg paremini karastatud saab. — Aga see on ju maitseasi ja vanasõnagi ütleb, et m a i t s e üle ei saa vaielda.

Selle kõige värskema — *sub rosa!* — uudisega Võru annaalidest tervitab Teid lugupidamisega

aupaklik

Kreutzwald.

P. S.

Peaks *„Kalevipoja"* 4. vihk juba valmis olema, siis oleksin Teile mõne eksemplari saatmise eest väga tänulik.

1. *nagu vähkisid* — omaaegse keelepruugi kohaselt nimetati „vähkideks" kaupluses seisma-, müümata-jäänud raamatuid.

2. Dünaburg — praegune Daugavpils (Läti NSV-s). — Suvorov, vt. kiri 62, viide 9.

3. Võnnu — praegune Cēsis (Läti NSV-s).

4. Käesoleva Kr-i kirja põhjal koostatud kindralkuberner Suvorovi Võru külastamise kirjeldust vt. Inland 1859, vg. 834.

5. Kr-i irooniline märkus tähendab seda, et aadlikud said Suvorovi poolt peapesu osaliseks samuti kui talupojadki.

[26. X 1859.]

Väga austatud härra sündikus.

Võtke vastu minu tõsine tänu Kalevi poisi siiasaadetud eksemplaride eest, mis läinud reedel pärale jõudsid ja sedapuhku suuremalt jaolt juba võõrsile on reisinud. Teie lahke teade kimbatuse kohta, mis viivitavast vähjakäigust tekkinud, on mulle ühes tükis troostipakkuv: säärasel puhul, kui ettetellijate arv peaks kasvama, on ka pisut lootust, et esimest vihku uues trükis välja tuleks anda. See oleks mulle nõnda pikalt meeltmööda, et sedaviisi kõige hõlpsam oleks üht minu varem täitmata jäänud soovi realiseerida, nimelt eestikeelne originaal eraldi trükis välja anda. Sel puhul langeksid ära uue ladumise kulud, tuleks maksta ainult paberi ja trükkimise eest, seda lisakulu saaks aga, nagu arvata võib, läbimüügiga kergesti tasa teha. Et igasugust pillamist ära hoida, tuleks soome „Kalevala" kokkuhoidlikkus eeskujuks võtta ja eestikeelnegi tekst leheküIje kahel veerul trükkida. Kuid need on *pia desideria* [1], mille täideminek alles kinnistähtede kaugustes hõljub, kus mõni peotäis miljonit penikoormat rohkem või vähem asjalugu ei muuda, nagu seda papa Mädler Teile praktiliselt selgeks võib teha [2]! Et me nüüd oma mõlgutustes otsaga kinnistähtede juurde oleme jõudnud, siis lubage mind veel viivuke aega siin kõrges sfääris viibida ja paar sõna selle tsentraalkere kohta öelda, mille kohta Mädler arvab, et see oma vasallide keskel plejaadide grupis peaks asuma [3], kuna minule omakorda hiljuti säärane julge mõte tuli, et kõik rändavad ja sabaga tähed eesti kirjanduse horisondil oma tsentraalpäikese Tartu Õpetatud Eesti Seltsis peaksid leidma. Nendesinaste komeetide senine ringihulkumine ei taha mulle hästi meeldida, niisama vähe ka meie Seltsi ülisuur tagasihoidlikkus, kes nüüd küll juba nõnda pikalt oma lapsekingadest väljas peaks olema, et ta mitte enam iga kollanokka tema oma pilli järgi tantsida ei laseks. Kui värsket vitsa õigel ajal ei väänata, kuidas siis kuivaga toime tulla? Nii täispuhutuks kui must kuub oma noored kandjad ka teeb, ei tohiks see ometi nõiamütsiks muutuda, mis nad ligipääsematuks moondab. Kui sedasorti mees

nagu härra pastor Theol eesti keele asemel hotentoti keelt kirjutada tahab [4], siis peaks temale küll hõikama: Mõtle oma esivanemate põrmule hauas ja ära t e o t a nende keelt, kuigi sa saksa kuue selga oled tõmmanud ja selle otsa talaari heitnud, ei ole sul sellepärast veel ühtki õigust sakslaste poolt tehtud pattusid oma rahva süüks ajada! Kui ma ei eksi, on tema kõrgeausus isegi Õpetatud Eesti Seltsi liige ja söandab ometi „*Postimehes*" ja piibliIugudes säärast keelt kirjutada, mida ehk ainult mõnele harimata köstrile andeks võiks anda. Ükskord ometi viimaks peab see asi teiseks muutuma! Hiljuti jutustas mulle üks Erastvere talupoeg, nende kandis olevat jumala abiga nõnda kaugele jõutud, et kõik koolipoisidki juba vana kirjaviisi naeruks panevad. Kas siis need kirjatargad arvavad, et neil korda läheb eesti rahvast igavesti eestkostmise all hoida? Sõgedad lootused! Jah, kui n e i l võimalik oleks ja n e n d e võimuses seisaks telegraafipostisid ja raudteeroopaid mõne moosesekepi abil maa pealt ära kaotada, siis ehk võiksid nad veel säherdust petteIootust hellitada. Aga vaimujõud on vägev valgus, mida kirikumüürid varjata ei suuda, vaid mis igale poole sisse tungib. See on mõnede inimeste meelest jõle ja sellepärast nad sõdivadki, et aga armas pimedus edasi kestaks. — Hiljuti lugesin ma ühest koosoleku-kirjeldusest, härra pastor Ahrens olevat sõnaraamatu asjas vastanud; kuidas see vastus kõlab, tahab ta asjast osa võtta? See oleks suur võit [5]. — Olge nõnda lahke ja võtke mõnel järgmisel koosolekul eesti keele ortograafia jälle kõne alla, ja kui tohin, siis paluksin ka asetleidnud vaidlemiste puhul pisut julgemini ja käredamalt häält tõsta! Kõigepealt aga ärge laske enam Laakmanni taolisi nimesid ette tulla, sest see kõlab ju nagu selge satiir, kui säärased mehed endal kah õiguse arvavad olevat keele ja ortograafia küsimustes kaasa rääkida [6]. Ausameelne kirjastaja võiks seda endale teenuseks lugeda ja oma nimele au teha, kui ta avalikult ütleks: mina trükin ainult sääraseid raamatuid ja raamatukesi, mis loomulikus kirjaviisis on kirjutatud. Nii Siioni kui ka teised kandlelööjad, kes paabeli keelesegadusest lahkuda ei raatsi, võivad oma värdjaid ise oma kulu ja kirjadega trükkida lasta. Et neid väheseid eestlasi, kes ise otsustada oskavad, häält tõsta ei lasta, seda olen ma hiljuti pastor Körberi „*Postimehest*" näinud, kus ta koguni naiivse seletuse tõi, keegi eestlane olevat uue kirjaviisi poolt artikli kirjutanud, mida

aga tema (pastor Körber) varem ära ei trükkivat, kuni eestlaste käest niik-niik palju palvekirjasid on tulnud, kus selle avaldamist palutakse. Tema eelkäijad ja ametivennad, härra praost Willigerode [7] ja pastor Theol, ei seadnud üles ühtki tingimust, kuna nad kõik prahi oma lehte sisse panid, niipea kui autor ainult tõendanud oli, et ta keele alal võhik on ja vanast kirjaviisist kinni peab. Mis nemad ette lobisesid, see pidi olema rahva- ja jumalahääl, või õigemini küll jumalate hääl, sest härrad toimetajad pidasid ennast lausa jumalateks, kes endale väetimate suust kiitust laulda lasksid! Ometigi olid nad oma rehknungi ilma peremeheta teinud, sest arukam rahvas ei taha „*Postimehest*" enam midagi teada ja härra Laakmann kirjutas mulle mõne nädala eest: tema leht minevat tõenäoliselt uuel aastal hingusele. Viimane ütlemine pole siin päris kohane, sest üks surnultsündinud loomuke ei saa ju hingusele minna. Et „Pärnu Postimees" ikka veel lugejaid leiab, see pole kindlasti tema süü, sest näljane närib ju puukoortki, kui aganaleiba ei jätku. Kui aga tähele panna, mis lugejad ütlevad, siis kuuleb peaaegu ainult üht arvamist: Et meil midagi paremat ei ole ja me ometigi lugeda tahame, siis peame sellega leppima. — Kui härra pastor Körberile meeldib rahvast rumalateks lambapeadeks sõimata, siis Pärnu mees omakorda võtab rahvale aegajalt mett moka peale määrida, pealegi on temal kui eestlasel ka rohkem keeleladusust [8]. Et ta aga saksa hilpharakas tahab olla ja endale lugejate ees nagu *saksa mees* kunagi kõminal vastu rinda lööb, siis on temale ilmvõimatuks muutunud barbaarsest keelekammitsast lahti rabeleda. Körberi pöörane kasvatus on temale luusse ja lihasse läinud ja lihtsameelsuse tagakiitmine teda sootuks ära rikkunud. Kuid küllalt nüüd sellest lobisemisest ja võtke lahkesti vabandada, et Te mõne silmapilgu oma kasulikust ajast lugemise peale pidite raiskama, aga ma ei saa Teid aidata, see võitlus on minu elu peaülesanne.

Teid aupaklikult tervitades

Teie

ustav

Kreutzwald.

Võrul,
26. oktoobril 1859.

P. S.

Kes on süüdi, et „Toimetuste" uus köide „Kalevipoja" 11. looga ei alga? Kui härra konservaator Hartmann mind suvevaheajal möödaminnes külastas ja seda asja puudutas [9], olin ma otsekohe nõus, seda enam, et „*Kalevipoja*" vihud oma makulatuurihulga poolest eelmised köited kaugelt üles kaaluvad, nõnda et kogu töö kahte köitesse vägagi otstarbekohaselt oleks ära mahtunud [10]. Minu soov, et leheküljenumbrid ühtlases järjekorras edasi läheksid, on kõrvalise tähtsusega.

1. *pia desideria* (lad.) — vagad soovid (mis harilikult täitmata jäävad).

2. M ä d l e r, Johann H. (1794—1874), astronoomia professor Tartu ülikoolis 1840—1865. — Kr. vihjab siin naljatades Mädleri astronoomilistele uurimustele nn. tsentraalpäikese ja kinnistähtede kohta.

3. *plejaadid* (kr.) — nn. Sõela tähekogu nimetus astronoomias.

4. Theol, vt. kiri 209, viide 2 ja Kirjavahetus III, lk. 150—154.

5. ÕES-i koosolekul 6. mail 1859. a. (Inland 1859, vg. 457) moodustati eesti keele sõnaraamatu küsimuse lahendamiseks järjekordselt uus komisjon, kuhu kuulusid muuhulgas ka Kr. ja Ahrens. 7. okt. sama aasta koosolekul (Inland 1859, vg. 801) kanti ette Ahrensi kiri kõnesolevast komisjonist osavõtmise kohta. Tegelikult see komisjon töö juurde ei asunud; 1861. a. võttis akadeemik Wiedemann sõnaraamatu koostamise oma ülesandeks ja viis selle 1869. a. lõpule. Vt. kiri 15, viide 5 ja Kirjavahetus III, lk. 66.

6. Selle kohta vt. Kirjavahetus III, lk. 153—154.

7. Willigerode, vt. kiri 60, viide 3.

8. Kr. mõtleb siin „Pärnu Postimehe" toimetajat J. V. Jannsenit.

9. Hartmann, vt. kiri 213, viide 1.

10. Kr. kõneleb sellest, et „Kalevipoja" väljaanne oleks avaldatud kahes mahult enam-vähem võrdses köites, s. o. „ÕES-i Toimetuste" IV köites lood 1—10 ja V köites lood 11—20. Tegelikult sisaldab IV köide 13 lugu, kuna ülejäänud lood on V köites.

235. KREUTZWALD BEISELE.

[2. XI 1859.]

S. T.

Väga austatud härra sündikus!

Teie olete seekord liialt helde käega oma tagavara-aidas talitanud, see oleks Teie lahkuse kurjastitarvitamine, kui ma kogu saadetuse vastu võtaksin [1]. Seejärel kui pakk 4 eksemplari võrra kergemaks on tehtud, lähevad ülejäänud tõsise tänuga tagasi. Kui Teie aga nõnda lahke oleksite ja mulle esimesest kolmest vihust à kaks eksemplari saadaksite, siis teeksite mind sedakorda jälle oma tänuvõlglaseks.

Täieliku lugupidamisega

Teid

austaja

Kreutzwald.

Võrul,
2. novembril 1859.

1. Küsimus on Beise poolt saadetud „K-poja" 4. vihu eksemplaridest, vt. kiri 233 P. S.

236. KREUTZWALD BEISELE.

[14. XII 1859.]

S. T.

Väga austatud härra sündikus!

Ihunuhtluse ärakaotamise juures olid seaduseandjad kindlasti ka seda asjalugu arvesse võtnud, kuidas selle karistuseviisi sage tarvitamine nuhtlusealuse naha pikapeale nõnda tui-

maks teeb, et tal ennast ainult raputada pruugib, kui juba kõik mõju nagu minema on pühitud. Nõndaviisi või u m b e s nõndaviisi käis ka minu käsi Bertrami arvustusega [1]. Niikaua kui teada oli, et säärane keretäis tulemas, oli see mõte palju raskem ära kannatada kui kättesaadud vitsad ise. Arvustajal ei maksa sugugi minu meelerahu imeks panna, ennemini peaks ta küll tänu ütlema oma vapratele eelkäijatele, kes minu autoriturja nõnda tuimaks on parkinud, et see enam ühtki valu ei tunne. Sõber, kes minu nõtruste kohta oma arvamise otsekoheselt välja ütleb, on enam väärt kui kakskümmend meelitajat, kes mulle silma ees magusat kiitust jagavad, tagaselja aga minu kulul nalja heidavad, sest et nad mu vaikimisest vääriti aru saades ekslikult arvavad, nagu oleksin ma nende vastikut mokamääret päris puhtaks linnumeeks pidanud! Tont teab, millest see tuleb, kas harjumisest või millestki muust, aga mida rohkem kuuekümnele lähened, seda umbusklikumaks muutud inimeste vastu. Ka Bertram arvab, et ta mind sellega petta saab, kui ta mulle pärast keretäie andmist natuke „keeleladususe" lagritsasiirupit moka peale määrida tahab; selle manöövriga ta mind küll ei peta, *Vanemuisega* kõrvutiseadmisest paistab iroonia selgesti läbi. Mis Bertram-Schultz minu töö juures laidab, on kõik täiesti põhjendatud; laitus tuleb aga paraku liiga hilja, asi ei lase ennast enam muuta. Oleks mulle õnn osaks saanud oma käsikiri säärase kunstikohtuniku kätte läbivaatamiseks anda, siis oleks võinud muidugi mõndagi puudust ära hoida. Nüüd aga on see pikk ja lai, elamiseks kõlbmatu, ilma soojuse ja valguseta hoone kord juba valmis, kuid tahame loota, et see varsti varemeteks kokku langeb, enne kui inimestele hädaoht tõuseb seda eluasemeks valida ja oma tervist kaalule panna! T e i e ju lasete ligemal ajal üht teistki tormi Kuusalu kandist oodata [2]! Seal siis tuuakse platsi hoopis kangemad kaikad kui Peterburi voorimehe pikk piits, mis iga hoobiga pilget plaksatab, kuna aga teine vaese autori kondid pihuks ja põrmuks tahaks nüpeldada. Noh, küllap minu äraproovitud meelerahu aitab mind sellestki kimbatusest eluga välja. Muhud ja sinised plekid parandab aeg! Autori-enesearmastus peaks mind küll suisa sõgedaks teinud olema, kui ma oma lapsukese puudusi ei näeks. Kes suudaks oma loomulikule pikkusele tolligi juurde lisada? Kui nüüd keegi oma vähesed veeringud, selle asemel et need maha matta, nagu kribu-krabu-kaupmees turule toob, siis pole selles lootust mööda midagi ülekohtust. Meie juu-

res on paraku liig vähe vürstlikke ehitajaid, kes kärumeestele leivateenistust saaksid anda [3], järelikult ei tohi siis kärunikkudele pahaks panna, kui nad oma käe peal selle eest hoolt kannavad, et üks osa paberiksmoondatud kaltsudest vürtsipoodnikulegi pisut kasuks tuleb. — Schultz on ainult ühe ebaõige väite ette toonud, kus ta mulle nimelt süüks paneb, nagu oleks kõigele, mis seal vanemast ja uuemast ajast ette tuleb, ainuüksi vana aja päranduse tähendus antud. See, nagu ma temale täitsa selgesti kätte näitasin, ei pea minu puhul paika, sest ma teadsin vägagi hästi, mis vanemasse või uuemasse aega kuulus; kus oli tarvis mõnda kangelase situatsiooni kirjeldada, seal siis tegin meelega seda pattu, et ma o m a ütlemise asemel rahva sõnu tarvitasin. —

Kui mineva aastasaja lõpul ja käesoleva hakatusel saksa keeles võõraste sõnade vastu sõjakäiku alustati, siis nimetati epigrammi o k a s r i i m i k s (Stachelreim). Teie olete minule oma kirjas — kuigi mitte riimi — siis küll midagi o k k a taolist osaks saada lasknud, kui Te tulevase aasta kalendri arvustamisel aiaroikaga viibutate [4]! — Et raamatuke kidur ja kõhetu kipub olema, seda ei saa salata, kuigi seal üsna ohtrasti poeetilist leitakse, nimelt lühikesi ridu, mis lehe keskele kirjutatud või trükitud, misläbi meile mitte üksnes eesti vaid ka teistes keeltes midagi arvatakse pakkuda, mis kõrgem peab olema kui lihtne proosa. Eks siis võtkem seda h e a d tahtmistki tänulikult hinnata, rohkem ei saa ka k õ i g e p a r e m a tahtmise juures teha. Tendents on ju kiiduväärt. Missuguse raudse järjekindlusega eestlane sinnapoole püüab, et teda sakslaseks või venelaseks peetaks, seda lugesin suure rõõmuga „Rigaer Zeitungist", kuidas üks Tartust pärit — s a k s l a n e Nižni-Novgorodis oma vaimustust rahvusliku lauliku (?) Schilleri puhul nii proosas kui värssides välja valab [5]! Nõndasama palju õigust oleks minul ja mõnel teiselgi ennast saksa rahvusesse sisse poetada. Paraku puudub mul aga säärase pretensiooni jaoks preestrikuub. — Küllap Teie panite kindlasti imeks, et sellest kippu ega kõppu kuulda pole olnud, kuidas S c h i l l e r i j u u b e l i t Võrul pühitseti? Võru sakslaste jaoks oli see mees liiga suur, sellepärast jäi see päev nende poolt ka pühitsemata. Nad olid „Kreuzzeitungist" lugenud, et pidustuste mõtte ülesvõtjaks olid olnud reformijuudid, sellepärast pidasid nad kui head kristlased kunagi kõige paremaks sündmust ignoreerida [6]. Sest Schiller oli ju niisama vähe kristlane kui Hum-

boldt ja teised rahva valguseallikad [7]! „Protestantische Kirchenzeitung“ nr. 23 toob ses tükis ära nii mõndagi meeltülendavat [8]. Et nüüd vaene Schiller ometi päris kontvõõraks ei jääks, sellepärast võttis üks Võru linna eestlane kõige kitsamas perekonnaringis suure lauliku põrmu ühe pudeli prantsuse veiniga niisutada (sest et head saksa veini ei olnud).

Selle lobisemise järel lubage nüüd üht palvet ette kanda. „Magazin für die Literatur des Auslandes“ 1859 nr. 125—127 22. oktoobrist pidavat tooma Schott'i sulest „*Kalevipoja*“ kohta arvustuse: kas Teie saaksite mulle seda ajakirja saata? Lähemal ajal peate selle tänuga jälle tagasi saama. Sealsamas ajakirjas oli 1857. a. sama autor esimest vihku arvustanud, mida ma nõndasamuti pole näinud [9]. Teie Akadeemilises Musses on see ajakiri kindlasti olemas [10].

Teid tervitab sõbralikult

Teie

ustav

Kreutzwald.

Võrul,
14. detsembril 1859.

P. S.

Siia juurdelisatud soneti pühendas mulle Bertram märtsikuus ühe suure lõunasöögi ajal, mille keegi sõber minu auks korraldas [11].

1. Bertrami arvustuse kohta, vt. kirjad 226—227 ja Kirjavahetus III, lk. 147 ja 152—153.

2. Kõne on Ahrensi järjekordsest pamfletist „Dialog zwischen zwei Freunden der Estnischen Sprache“ (Dialoog kahe eesti keele sõbra vahel). Inland 14. XII 1859, vg. 965—968, milles pearõhk on asetatud Ahrensi-Faehlmanni vahelisele tülile keeleküsimustes, kuid möödaminnes riivatakse ka Kr-i „K-poega“.

3. Vihje Fr. Schilleri epigrammile:
„Wenn die Könige baun. Kui ehitavad kuningad,
Haben die Kärrner zu tun“. Siis leidvad kärunikud tööd.
(Kr-i tõlkes).

4. Küsimuses on ÕES-i poolt toimetatud „Maarahva kalender ehk tähtraamat 1860. ajastaja peale", mille lisas on ms. avaldatud katkend „K-pojast" XII, 767—981 (Vaeselapse laul).

5. Kirjutus Schilleri kõnesoleva juubelipeo kohta, vt. Rigasche Zeitung 3. XII 1859, nr. 280. Kirjutuse autor A. L. oli Nižni-Novgorodi pastor Aleksander C. Lockenberg (1811—1875), eestlasest saunapidaja poeg Tartust; vrd. kiri 137, viide 12.

6. Vrd. Kirjavahetus III, lk. 149—150.

7. Humboldt, Alexander (1769—1859), tuntud saksa loodusteadlane ja uurimisreisija.

8. Tundmata.

9. Vrd. Kirjavahetus III, lk. 92 (Schott) ja 144.

10. *Akadeemiline Musse* — Tartu ülikooli õppejõudude ja üliõpilaste klubi.

11. Vt. kiri 227, viide 2.

237. KREUTZWALD BEISELE.

[29. I 1860.]

S. T.

Väga austatud härra sündikus!

Olge nõnda lahke ja võtke juurdelisatud episoodid „*Kalevipoja*" 15. loost Õpetatud Eesti Seltsi järgmisel koosolekul ette lugeda ja seejärel kohe ettepanek teha, et need muutmatult, nõndasamuti nagu ka varemini härra pastor Reinthali kätte saadetud loo algus, vastavates kohtades R[einthali] tõlke asemel ära trükitaks. Lähemad põhjused, mispärast ma seda nõudma pean, olen ma juba oma austatud sõbrale, härra pastor Reinthalile selgeks teinud [1]. Kuigi meie ehk üksikutes punktides kokku ei peaks leppima, mida ma siiski loota ei taha, usun ma teiselt poolt endal kui autoril ometi õiguse olevat sõnakese kaasa rääkida selle saksa kuue juurdelõikamise juures, mis minu poisile selga tõmmatakse, seda enam, et raamatukese eessõnas öeldakse, nagu oleks tõlge minu silma all valminud. Nendele, kes tööd originaalis lugeda suudavad, pole

ju tõlget tarvis, see on ainult hädaabinõu nende jaoks, kes tekstist aru ei saa. Peab aga ümberpanek oma otstarvet täitma, siis pole veel küllalt üksnes sisu ja mõtte edasiandmisest, vaid tõlkija peab püüdma oma peeglipildis ka vormi ja mõtete koloriiti nii suure t õ e t r u u d u s e g a edasi anda kui iganes võimalik. Mida enam tal korda läheb originaali genuiinset isepärasust ja karakterit tabada, seda täielikumalt on ta oma ülesandega hakkama saanud. — Ladus ja sorav keel on igale raamatule kahtlemata ehteks, kuid ühes ümberpanekus pole see veel kaugeltki p e a a s i. Minu austatud sõber seletas mulle küll mõne päeva eest, mina olevat oma nõudmistega rappa läinud (ometigi on veel terve trobikond teisi, kes ses tükis sedasama rada käivad!) — samuti pidavat need inimesed, kes ise ühegi l o e t a v a värsiga toime ei tulevat ja siiski tema tööd arvustada tahtvat, temale meelde tuletama ütlust: *ne sutor ultra crepidam* [2]! — Ma ei söanda otsustada, kas kaasapandud episoodide värsid l o e t a v a d on või mitte, aga otsekoheselt pean ma tunnistama, et nad originaaliga võrreldes hoopis t õ e t r u u m a d on kui Reinthali omad. M õ t t e r i i m i s t ja värsimõõdust on täiesti õiglaselt kinni peetud. Kui minu austatud sõber „üsna meelega hea maitse huvides pikast üksluisusest väsinud lugejale" värsimõõdu muutmisega „puhkust" tahab pakkuda, siis näikse ta küll lugejate mõnusust enam silmas pidavat kui lubatud. — Kes niisugust väsimist kardab, see parem jätku raamat hoopis lugemata; „*Kalevipoeg*" ei ole blaseeritud salongikangelaste lugeda. S c h i e f n e r on soome „Kalevala" originaali värsimõõdus ümber pannud, ilma et lugejad väsimuse üle kaebaksid. *Kalevipoja* s a k s a kambris on poleeritud, libedad põrandad ja terve hulk pehmelt polsterdatud istmeid, kuid neil vähestel, kes uudishimu pärast sinna sisse astuvad, pole tema ilusas elukorteris kuigi kodust ega mõnusat olemist! — Miks siis mitte? Nad ei leia sealt suitsutuba ega puust pinkisid. — Eksimine on inimlik, seda võib meie kõigiga juhtuda, kui aga keegi meie eksituse meile nina ette on seadnud ja kindlasti kätte näidanud, siis on minu arvates küll meie kohus sellest taganeda. Mispärast on pastorihärra kriitikuste õiglased etteheited tähele panemata jätnud? Õnnetu „Ente am Prahm [2a]" kerkis 15. loos jälle kahel korral laskekaugusele! See tähendab — raisakullisid ja jahimehi trotslikult ligi meelitada! — Pärast seda kui ma 15. loo tõlkega pisut tutvust olin teinud, pidin oma austatud sõbrale teatama, et töö n õ n d a -

viisi küll ühelgi tingimisel trükki ei tohi minna! Kõiksugu vemmalvärsside pruukimise peale vaatamata oli seal originaali koloriit paiguti hoopis minema pühitud. Kus teksti mõte juba isegi küllalt vesine on, seal ei pruugiks tõlkija enam omalt poolt vett juurde lisada. Mina kui materialist ei usu, et homöopaatilise lahjendamise teel mõjujõudu saaks suurendada. Võtke veel arvesse, kuidas mulle igast kandist kallale karatakse, et mina kui autor tõlkija sääraste eksisammude vastu ei protesteeri, siis ei pane Teie vist küll pahaks, et ma Õpetatud Eesti Seltsi juures kaitset otsin. — Ma ju mõistan väga hästi raskusi, mis ühe tõlkija ees seisavad, need on suured, kuid mitte äravõitmatud; küllap läheks tõlkimisetöögi hoopis paremini ja õnnelikumalt korda, kui ainult sellest eksiarvamisest lahti saadakse, nagu oleks ladus keel ümberpanekus kõige tähtsam. — Mul ei ole praegu veel luba tõlkija nime Teile teatada, peaksin ma selle loa hiljem saama, siis tahan Teilegi teadust anda. Esialgu pidage seda tõlget ühe nimetu tööks [3].

Eile hommikul tõi mulle härra Hörschelmann Teie suusõnalise tervituse [4] ja ühtlasi ka meie presidendi surmasõnumi, kelle haiguse kohta ma alles paari päeva eest esimese teate sain [5]. Mul ei olnud au kadunut isiklikult tunda, sellegipärast kahetsen ma tema kaotust koguni väga; oma agaruse ja hea tahtmise varal tõi ta Seltsi jälle uut elu säärasel ajal, kus paljude osavõtmine nullpunkti peal seisis. Selle eest temale tänu ja rahulikku puhkamist vilus voodikeses, kuhu muremuljutused ei ulata! — Olgu Vanaisa teile oma õnnistusega abiks, et uue valimisel õige asemehe saaksite [6]. — Teile südamlikku tänu „Inlandi" saatmise eest üteldes pean ma aga häbiga tunnistama, et minutaolise viljatu pookoksa varal Teie puu küll viljarikkamaks ei lähe.

Ajakohaste [küsimuste] arutamine on meie tsensuuri seniste kitsaste väravate vahel muidugi edusamm, paraku see aga ajast ja arust läinud parukapatsi ometi ei piira. Teie kirjutasite hiljuti meie kodumaa posti üpris väledast jooksmisest [7], tõepoolest, raudteed on igalpool nõiariistad, mis kõige uskumatumaid asju korda saadavad. 21. skp. sain ma Peterburist *via* [8] Pskov lihtsa kirja postitempliga 11. skp., nõnda siis oli ta selle äramõõtmatu vahemaa 10 päevaga maha käinud, sest mõeldagu ainult, et Peterburist Pskovini tervelt 8 tundi kulub ja Pskovist meieni harilikku postmaanteed mööda veel 12, mis ühtekokku 20 tundi välja teeb, — kiri pruugib selle jaoks

ainult pool aega ja jõuab k ü m n e päeva pärast sihile. Säärast pisikest lahkuminekut t u n n i ja p ä e v a vahel ei võta küll ükski postiametnik arvesse, nõndasamuti kui see ka publikumi poolt üpris ülekohtune oleks niisuguse tühja-tähja pärast sõnu pillata. — Kui ükskord plaanitsetud Tallinna-Põltsamaa-Tartu-Isborski-Pskovi raudteest asja peaks saama [9], siis tuleb raudtee meile juba nõnda lähedale, et me kirja Tartust postiteel isegi nelja päevaga kätte võime saada. *Vale*!

Teie
ustav
Kreutzwald.

Võrul,
29. jaanuaril 1860.

1. Konflikti kohta „K-poja" saksakeelse tõlke asjus, vrd. Kr. kirjad Reinthalile, eriti aga kiri 229, samuti näit. Kirjavahetus III, lk. 129—133, 141—142, 154—156, 162—164.

2. *ne sutor ultra crepidam*! (lad.) — kingsepp jäägu oma liistude juurde!

2a. *„Ente am Prahm"* (sks.) — part parve ääres, vrd. kiri 229.

3. Tõlkija oli G. Schultz-Bertram.

4. Hörschelmann, vt. kiri 97, viide 3.

5. ÕES-i esimees E. S. Tobien (vt. kiri 177, viide 2) suri 26. jaan. 1860. a.

6. ÕES-i 3. veebr. koosolekul valiti Seltsi esimeheks Th. Beise ja sekretäriks K. Körber. Inland 1860, vg. 131, vrd. ka Kirjavahetus III, lk. 163.

7. Vrd. Inland 1860, vg. 35—36.

8. *via* (it.) — üle, kaudu.

9. Vrd. sellekohaste kavade kohta Inland 1860, vg. 32—33.

238. ÕPET. EESTI SELTS KREUTZWALDILE.

[veebr. algul 1860.] [1]

Härra dr. Kreutzwaldile Võrus.

Teie kõrgeaususele on eestseisusel au teatada järgmist.

Teie 3. veebruari varahommikul päralejõudnud saadetust on võetud selleks pruukida, et 15. loo u u s t õ l g e veel selle-

sama päeva õhtul Seltsi koosoleku peal ette sai kantud. Nimelt võttis härra kassameister Reinthal ise Teie käsikirja ette lugeda. Et teda Seltsi ees mitte piinlikku seisukorda panna, on Teie kirja sisu temale konfidentsiaalselt teatavaks tehtud, Teie protest esialgu aga tagasi hoitud. Tema tahab ise Teile kirjutada ja loodab, et tal korda läheb Teilt nõusolekut oma töö ja Teie käsikirja kokkusulatamise jaoks saada. Niikauaks jääb edasitrükkimine seisma.

Berliini „Magazini" ja Berliini „Monatsschrifti" numbreid ei ole seni korda läinud leida [2]. Niipea kui need kätte leitakse, saadetakse nad Teile edasi.

Aupaklikult

1. Kiri on avaldatud Beise kirjutatud mustandi järgi; Kr-ile saadetud eksemplarile kirjutasid alla esimees Beise ja sekretär Körber. Kiri on dateeritud kooskõlas eelmise kirjaga ja Kirjavahetus III, lk. 163 põhjal.

2. Vrd. kiri 236.

239. ÕPET. EESTI SELTS KREUTZWALDILE.

15. veebruaril 1860.

Härra dr. Kreutzwaldile Võrus.

Nüüd siis lõpuks on eestseisusel võimalik Teile Berliini „Magazin für die Literatur des Auslandes" soovitud vihku edasi saata ja oma varemat teadaandmist korrata: Berliini Akadeemia „Monatsschriftis" on ainult Schotti esialgne teade selle kohta, et retsensioon ise alles hiljem ilmub.

Nõnda siis, niipea kui nimetatud või mõnes teises ajakirjas mõni niisugune referaat peaks ilmuma, peab selle koopia või eksemplar ise viivitamata Teie kõrgeaususele kasutamise jaoks kätte saadetama.

Ka niisugused retsensioonid, mis ehk varemini on ilmunud ja Teie kätte pole sattunud, saavad Teie jaoks kokku kogutud.

„Kalevipoja" edaspidi ilmuvate vihkude väljaandmise asjus on eestseisus sunnitud Teid alandlikult paluma, et Teie kõrge-

ausus võtaks nii lahke olla oma soovid ja arvamised ühes ametlikus kirjas Seltsile teatavaks teha.

Kuigi allakirjutanud president omalt poolt viimatisaadud 1. veebruari kirja kassameister Reinthalile juba enne 3. veebruari koosolekut teatavaks tegi ja, nagu Teie kõrgeausus trükitud koosolekukirjeldusest näinud [1], on Reinthal Teie poolt sissesaadetud uue tõlke ise ette kandnud, siis ometi pole Seltsi enda ees mitte ühegi sõnaga puudutatud seda vahekorda, mis mõlema tõlke vahel valitseb.

Allakirjutanud president on seni julgenud kahelda, kas Teie erakirja sisu võib Seltsile ette panna, samal ajal tunneb ennast kassameister Reinthali ees piinlikus seisukorras olevat Teie erakirja täitmatajätmise pärast, loodab aga kõige peale vaatamata, et vahepeal Teie ja tõlkija vahel peetud kirjavahetus kui ka viimase poolt ettevõetud ümbertöötamine võimalikult sõbraliku lahenduseni viib.

Siinjuures edasisaadetud Berliini „Magazini" vihk palutakse pärast tarvitamist siia tagasi saata. Aupaklikult on meil au jääda

Teie kõrgeaususe

alandlik

[Th. Beise].

1. ÕES-i 3. veebr. 1860. a. koosoleku kirjeldus, vt. Inland 1860, vg. 130—132.

240. KREUTZWALD BEISELE.

[3. X 1860.]

Tema kõrgeaususele
Õpetatud Eesti Seltsi härra presidendile Tartus.

Härra kassameister Reinthal tegi mulle juba k. a. 17. juunil teatavaks, et temal muude pakiliste tööde tõttu enam võimalik ei olevat „Kalevipoja" tõlkimist jätkata, kusjuures ta mulle ka eestikeelse teksti 16.—20. looni tagasi saatis. Ma otsustasin seda asja oma käe peal ajada ja oleksin Teile ses tükis kindlasti juba varemini teadust andnud, kui mitte kolm

kuud väldanud haigus vahele poleks tulnud. Et nüüd 16. lugu parajasti trükitakse ja 17. lugu, nagu härra Laakmann mõne päeva eest teatas, T e i e käes on, siis lubage mulle, et ma Teile ja Õpetatud Eesti Seltsile selle u u e tõlke kohta aru annan. Juhtmõtteks oli eestlase ettekujutuseviisist karmilt kinni pidada ja ainult siis sellest taganeda, kus s õ n a s õ n a l i n e tõlge hoopis arusaamatuks oleks jäänud. Seejuures oleksin ma ennemini küll k o h m a k a kui säärase l a d u s a saksa keelega leppinud, mis aga originaalist t ä i e s t i lahku läheb või selle mõtet m o o n u t a b. Sest ülesandeks polnud ju mõne omaette töö soetamine saksa kirjanduse jaoks, vaid ühe peaaegu veel täiesti tundmatu rahvaluule g e n u i i n s e t u n d e l a a d i tutvustamine etnograafidele, keeleuurijatele ja teistele õpetatud meestele; selle jaoks aga on peaaegu sõnasõnaline t ä p s u s ilmtingimata tarvilik.

Lugupidamisega
Teie kõrgeaususe
ustav
Kreutzwald.

Võrul,
3. oktoobril 1860.

241. KREUTZWALD BEISELE.

[5. XII 1860.]

Kõrgeauline,
väga lugupeetud härra!

„*Kalevipoja*" viies vihk on hiljuti trükist välja tulnud, sellepärast lubage paluda, et Teie nende ridade kättetoojale lahkesti juhatust annaksite, kus ta minule kuuluvad eksemplarid vastu võiks võtta.

Aupakliku tervitusega
Teie kõrgeaususe
ustav
Kreutzwald.

Võrul,
5. detsembril 1860.

REGISTRID.

1. Nimeregister.

Eelolevasse nimeregistrisse on võetud isiku- ja kohanimed, ajakirjade ja ajalehtede tiitlid jne., kuivõrd need ei esine kommentaarides puhtbibliograafiliste andmetena. **Rasvane kiri** märgib põhiliste andmete lehekülgi.

Aasia — 156.
Aaspere (Aastvere, Kattentack) — 337.
Achilles — 332.
Adamson, J. — 215.
Aesculapius (lad.) — 390.
Agricola, M. — 155, **156**.
Agt, P. — 51, 53.
Ahlqvist (Oksanen), A. — **354**, 356, 357, 359, 369, 375, 383—385, 444, 459, 520, 525, 528, 533.
Ahrens, Ed. — 55, 63—65, 67, 69, 76, 90, 91, 114, 133, 144, 146, 147, 161, 164, 170, 173, 180, 192, 194, 195, 201, 202, 207, 209, 281, 289, 291, 293, 294, 305, 310, 337, 338, 344, 345, 352, 353, 355, 357—359, 366, 367, 369, 383—385, 389, 401, 402, 404, 418, 422, 423, 444, 447—449, 478, 487, 489, 490, 493—497, 508, 509, 519—522, 524, 552, 569, 570, 575, 577.
Akermann, Franz v. — **302**, 309, 311, 376—378.
Alatskivi — 323.
Albert (piiskop) — 255, 257.
Aleksander II — 173, 439, 440.
Aleksandria — 173.
Alexanderhöhe — 517, 518.
Alt-Koiküll vt. Vana-Koiola.
Alulinn (Alūksne) — 88, 90, 91, 99.
Alunans, J. — 438, **439**.
Alutaguse — 15, 21, 405.
Alver, B. — 7.
A[mmon], A. G. — 313, **314**.
Amsterdam — 233.
Andresen (tundmata) — **133**.
Anija (Hanijõe mõis) — **193**, 195, 473, 475.
Annist, A. — 7.
Anseküla — 436.
Antsla — 139.
Anvelt, L. — 7.
Araabia — 48.
„Archiv für die Geschichte Liv-, Esth- und Curlands“ („Archiv“) — 80, **82**, 85, 87, 89, 92, 95, 96, 114, 118, **153**, 214, 215.
„Archiv für wissenschaftliche Kunde Russlands“ — 108, **109**, 217, 252.
Ares — 188, **190**.
Arvelius, Fr. G. — 44.
Arvidsson, A. I. — 86, **87**.
Asklepios (kr.) — 390.

Assafrey, Chr. — 207, **209**.
Assamalla — 89.
Attila — 219, 220.
Austria — 345.
Bacmeister, H. L. Chr. — 289, 291.
Bader, Fr. — 310, 312, 317, 337, 369, 373.
Baer, K. E. — **300**, 353.
Balaklava — 370.
Balti(maa, meri) — 37, 59, 142, 167, 184, 193, 205, 217, 311, 380, 386.
Barclay de Tolly, M. B. — 474, **476**.
Baumann (tundmata) — 174, 175.
Becker (tundmata) — 343.
Beise, Th. — 5, 181, 182, 311, 361, 455, 525, 559, 560, 562, 563, 578, 585—587.
„Beiträge zur Kenntniss des Russischen Reichs" — 231, **232**.
Berg, C. — 217, **218**.
Berg, C. E. — **218**.
Berg, C. G. — 217, **218**.
Berg, J. A. v. — 108, **109**.
Berg, J. G. — 207, **209**.
Berkholz, Chr. A. — 114, **115**.
Berliin — 109, 199, 429, 492, 493, 586, 587.
Bernard, Th. — 178, **179**.
Bertram, Dr. vt. Schultz-Bertram, G.
Beyersdorff, J. Fr. — 214, **215**.
Bienemann, Fr. G. — **248**.
B(iljarski), P. — 238.
Blagoveštšenski, V. T. — 217, **218**.
Blumberg, G. — 218—220, 222.
Boecler, J. W. — 146, **147**, 154, 155, 283, 316; vt. ka Kreutzwald, Forselius-Boecler „Der Ehsten abergläubische Gebräuche".
Bolšaja Morskaja (tänav Peterburis) — 522.
Bonze (Äss) vt. Schultz-Bertram, G.
Boretius — 103, 104.
Borg, K. Fr. — 75, **76**.
Borm, Fr. W. — 467, **468**.
Boubrig (Paks Päts), J. S. — 105, **106**, 250, 251, 255, **265**, 267.
Brand, J. A. — **12**, **13**.
Brandt, J. A. — 148, **149**, 261, 262, 299, 300.
Bremeni Adam — 35, **37**.
Brevern (mõisnik) — 198.
Brevern, G. — 174, **175**, 523, 525.
Bruiningk, K. — 453, **455**, 482.
Bräuner, Joh. J. — 131, 132.
Bukoviina — 165, 167.
„Bulletin de la Classe historico-philologique de l'Académie Imp. des Sciences de St.-Pétersbourg" („Bulletin", bülletään) — 95, 123, 144, **232**, 241, 242, 329, 344, 348, 359, 383, 519.
Bulmerincq, A. — 215.
Bunge, A. — 259, 260.
Bunge, Fr. G. — 80, **82**, 95, 174, 175.
Bähr, J. K. — 119, **121**.
Bärens, B. Fr. — 434, **435**.
Böhtlingk, O. — 137, **138**, 153, 524, 525.
Bürger, G. A. — 271, 286, **553**.
Caplick, J. — 152, 315, 330, 420.
Carlblom, A. — 216, **217**.
Castrén, M. A. — **123**, 144, 145, 153, 155—157, 159, 160, 168, 221, 287, 429, 430.
„Centralblatt" vt. „Literarisches Zentralblatt".
Cervantes Saavedra, M. de — 404.
Chamisso, A. v. — 45, **47**.
Christiani, A. Fr. — 320, **321**, 359, 362.
Cossart (perekond) — 537.
Craffström, G. v. — **301**.
Croix, J. de la — 142, **143**.
Danaos — 270.
Daumer, G. Fr. — 117.
David, P. — 187, **190**.

Delbrück (tundmata) — 225.
Demidov, P. N. — 153, **154**, 457, 458.
— Demidovi (kapital, konkurss, preemia) — 193, 519, 536, 537, 543, 559.
Diesfeldt, J. — 207, **208**.
Donat, J. W. — 472, 475.
Donati, G. — 512.
„Dorfbarbier" — 429, 431.
„Dorpater Zeitung" vt. „Dörptsche Zeitung".
Dresden — 121, 256, 259, 349.
Dullo (trükikoda) — 177, 179.
Dwaart'i (plaaster) — 334.
„Dörptsche Zeitung" („Dorpater Ztg".) — 429, **431**.
Dünaburg (Daugavpils) — 572, 573.
Düüna (Daugava) — 61, 160.
Eberhard, P. — **268**.
Eesti — 35, 61, 244, 305, 418.
Eesti Aleksandrikool — 215.
Eestimaa (Ehstland) — 21, 22, 31, 32, 56, 67, 87, 95, 103, 112, 114, 119, 122, 125, 128, 132, 140, 150, 151, 160, 164, 175, 179, 184, 191, 194, 200, 201, 204—206, 208, 211—213, 218, 242, 255, 263, 264, 318, 347, 348, 371, 373, 397, 406, 409, 475, 523, 551.
Eestimaa Kirjanduse Selts — 11, 12, 15, 16, 20, 36, 37, 46, 59, 72, 75, 80, 82, 95, 102, 107, 109, 112, 114, 117, 119, 128, 129, 148, 170, 175, 204, 214—216, 243, 310, 355, 396.
„Der Ehste und sein Herr" — 198, **200**, 201, 203, 204, 207, 217, 218.
„Ehstländische Gouvernements-Zeitung" — 189, **191**, 201.
Eichhorn, W. Fr. — **206**.
Eichwald, K. Ed. — 111, **113**.
Eim vt. Emujärv.
Eldorado — 134, 177, **178**.
Ellerberg, G. — 216, **218**.
Elmgren, S. G. — **131**, 527.
Elüüsium — 459, 460.
Emajõgi — 14, 17, 60, 134, 139, 149, 152, 254, 367.
Emujärv (Eim) — 54—57.
Endla (järv) — 255, 264, **267**.
Engelhardt, M. — 211, **212**.
Enghoff, Fr. — 528, **529**.
Enmann, Th. W. — 283, **284**.
Erastvere — 473, 475, 512.
Erdmann, J. Fr. — 256, **259**.
Erman, G. A. — 108, **109**, 217, 252.
Essen, M. v. — 326.
„Estonia" (korporatsioon) — 531.
Euroopa — 101, 146, 325, 340.
Europaeus (Europäus), D. E. D. — 72, **73**, 127, 128, 154, 156, 347.
Faehlmann, C. Ph. — 106.
Faehlmann, Fr. R. — 6, 13, 15, **16**, 19, 22, 32, 37, 39, 43, 44, 46, 48—50, 58—60, 62—65, 69, 76, 86—88, 91, 95, 98, 100, 101, 105—108, 110, 111, 114, 115, 117, 120, 124, 130—132, 162, 168, 188, 199, 233, 235—240, 242, 245, 246, 248—255, **256—259**, 263, 264, 271—273, 275, 281, 282, 288, 296, 306—308, 313, 326, 328, 333, 344, 345, 361, 364, 393, 406, 410, 411, 433, 438, 451, 452, 496, 506, 546, **568—570**, 581.
— muistendid — 60, 62, 101, 114, 120, 124, 125, 160, 161, 254, 255, 257, 258, 264, 267, 318, 355, 431, 432, 546, 570.
Faehlmann (Reidemeister), H. — 253—254, 357.
Falk, H. H. — 211, **212**.
Fama — 318.
Faröri (saared) — 69.
Faust vt. Goethe, J. W.
Fick, C. G. — 96, **97**, 120, 240.
Forselius, J. — 147, 338.
Forsmann, G. vt. Yrjö-Koskinen, Y. S.
Fortuuna — 527, **528**.
Frantzen, G. W. — 537, **538**.
Freia — 163.

Freir — 163.
Freund, F. L. — 103, **104**.
Freundlich, C. W. — 273, 444, 445, 447.
Gahlnbäck, G. L. — 139, **140**, 149.
Ganander, Chr. — 75.
„Gartenlaube" — 429, 431.
Gebhardt, P. B. F. — 222, **223**.
Gehlhaar, Th. — 92, **94**.
Gernet (tundmata) — 106.
Gernet, A. — 184.
Gildemann, B. — 273, 445, **446**.
Glanström, Th. Fr. — 58, **59**, 168, 169.
Goethe, J. W. — 24, 32, 130, 132, 265, 267, 284, 287, 354, 415, 416, 439, 460, 516, 518, 521, 543, 576.
Gotland — 188, 203.
Grass, J. Th. — 203, **206**.
Gressel, J. H. — 47, **51**, 146, 150, 176, 568.
Grimm, J. — 80, **81**, 83, 84, 130—132, 183, 184, 221, 224, 312, 313, 514.
Grimm, W. — 81.
„Griseldis" — 79.
Grohmann, Th. — **353**.
Grünewaldt, J. Chr. v. — 178, **179**.
Gulbiene — 99, 101.
Guldenstubbe (Gildenstubbe), L. — 511, 512.
Gutsleff (Gutslaff), J. — 76, 96, **97**, 223, 224, 240.
Göseken, H. — 83, **84**, 85.
Götschel, Edm. — 284—**287**.
Güldenstubbe, N. E. A. — 371, **373**.
Haanja — 289.
Haapsalu — 103, 109, 118, 141, 175, 198, 213, **216**, 218, 221, 472.
Hafis — 46, **47**, 117.
Hagedorn, Fr. v. — 67, **68**.
Hageri — 34, 78.
Haljala — 61.
Halle — 429.
Halliste — 108.
Hamburg — 111.
Hanijõe vt. Anija.
Hansen, A. H. — 281, **282**.
Harju(maa) — 78, 120, 180, 405, 414, 418, 490, 491, 494.
Harju-värav (Tallinnas) — 473.
Harku — 124, 180, 475.
Hartmann, H. Ed. — 525, **527**, 538, 577.
Hartmann (tundmata) — 348, 349.
Hasselblatt, Fr. W. A. — 102, **104**.
Hasselblatt, G. — 327, **328**, 438, 439.
Haudelin (tundmata) — 128.
Hausmann, G. S. — 174, **175**.
Hehn, V. — 119, **121**.
Heiligensee vt. Pühajärv.
Helle, A. thor — 85, **87**.
Heller, J. Fr. — **44**, 420.
Helsingi — 6, 72, 73, 123, 130, 131, 140, 154, 193, 194, 219, 221, 279, 323, 374, 375, 383, 520, 526, 528, 571, 572.
Henning, C. M. — **229**, 231.
Herder, J. G. — 45—**47**.
Herkules — 393.
Herodotos — 163, **164**.
Herrnhut — 178.
Hesse, C. Ed. — **229**.
Hiiumaa — 50, 137, 216, 515.
Hiller, J. A. — 19.
Hippius (tundmata) — 106.
Hirro — 89, 90.
Hirsch, G. — 460, **461**, 523—525, 528—531, 533, 541, 555, 571, 572.
Hirschhausen, J. A. — **47**, 146.
Hiärn(e), Th. — 74, **76**, 79, 155, 157.
Hoffmann, E. Th. A. — **385**.
Hofmann, E. — **452**.
Hogarth, W. — 511, **512**.
Hollmann, R. G. — 130, **131**, 221—223, 248, 250, 254, 256, 257, 270, 274, 275.
Holst, G. — 446, **447**.
Holst, H. v. — **441**.
Holst, J. v. — 440, **441**.
Homeros — 187, **190**, 420.

Horatius, Flaccus, Q. — 111, **113**, 420, 439.
Hornung, J. — 146, **147**, 524, 525.
Huebner, C. W. Th. — 142, **143**.
Hueck, A. — 466, **468**.
Huhn, A. F. — 211, **212**.
Humboldt, A. — 580, **582**.
Hupel, A. W. — **59**, 61, 72, 74, 85, 87, 155, 156, 168, 219, 337, 407, 413, 473.
Hurt, J. — 221, 222.
Hölty, L. H. Chr. — 427, **428**.
Hörschelmann, H. — **275**, 310, 312, 317, 331, 333, 334, 337, 340, 369, 382, 386, 431, 432, 443, 444, 584, 585.
Ida-Siber — 452.
„Illustrierte Zeitung" (Leipzig) — 315, 429, 431.
Ilmarine — 152, 302, 415.
Ilmjärve (mõis) — 139.
Ingerimaa — 72, 375.
Inglismaa — 195.
„Inland" — 22, 30, 35, 37, 45, 48—**50**, 54—57, 61, 67, 68, 79, 80, 83, 111, 114, 120, 124, 129, 144, 150, 160, 165, 167, 169, 181, 184, 187, 188, 196, 213, 215, 236, 238, 255, 275, 284, 296, 345, 356—358, 360, 364, 367, 370, 389, 428, 429, 431, 435, 436, 438, 439, 444—452, 462, 490, 501, 504, 505, 526, 554—556, 558, 559, 572.
Irboska (Isborsk) — 242, 585.
Irmer, Th. R. — 379, **381**, 434, 435.
Iru (ämm) — 394.
Island — 150.
Issakov, N. V. — 183, **184**.
Jaanilinn — 78.
Jakobson, A. — 390, 449.
Jakobson, C. R. — 449.
Jannau, H. G. v. — 78, **79**.
Jannau, O. A. v. — 446, **447**.
Jannsen, J. V. — 167, 179, 211, 212, 237, 239, 371, 445, 446, 480, 481, 496, 577.
Jean Paul (J. P. Richter) — 437, **439**.
Jeesus — 137, 174.
Jelgava vt. Miitavi.
Jenner, Edw. — 277, **279**.
Jeruusalem — 233, 234.
Jessen, P. — **441**.
Jornandes (Jordanes) — 171, 173.
Juno — 163.
Jupiter — 163.
Juta — 255.
Juudamuna (kari) — 83.
Juudas — 74, 78—80, 83, 85, 88.
Juuru — 209.
Jõelähtme — 47, 361.
Jõgeva — 456.
Järva(maa) — 17, 28, 36, 58, 184, 358, 361, 405, 418, 494.
Järva (mõis Sõmerpalus) — 367.
Järva-Jaani — 223.
Järva-Peetri — 229.
Jürgens, M. — 444, **445**—447.
Jürgenson, D. H. — 44, **65**, 466, 468, 569.
Jüri (kihelk.) — 16, 87.
Kaarli (kirik Tallinnas) — 212, 216.
Kaarli (mõis Virumaal) — 34.
Kadrina — 62.
Kajaana — 52.
Kalev — 30, 35, 40, 41, 45, 113, 117, 163, 166, 263, 303, 365, 371, 373, 394, 472, 547, vt. ka Kreutzwald — „Kalevipoeg".
Kalevipoeg — 61, 117, 120—122, 129, 130, 137, 142, 303, 393—397, 414, 433, 485, 504, 516, 545, vt. ka Kreutzwald — „Kalevipoeg".
Kalevipoja-muistend — 61, 111, 117, 120—122, 124, 128, 187, 255, 393—397; vt. ka Kreutzwald — „Kalevipoeg".
Kalevi säng — 322.
Kallmeyer, Th. — 300, **301**, 505.
Kambja — 42, 70.
Kanepi — 14, 66, 67, 447, 512.
Karell, C. Fr. — **262**.

Karell, J. Ph. — 261, **262**, 300, 523, 525, 526, 528, 530.
Karroli (perekond) — 74, 75, 81, 83, 84.
Karstimõis — 296.
Karu (pood Tallinnas) — 473, 475.
Karula — 147, 537, 538.
Karuse — 104.
Kassisaba (Tallinnas) — 472.
Kater Murr — 385.
Kattentack vt. Aaspere.
Kaunas — 76.
Kavilda (jõgi) — 115.
Keila — 36, 72, 92, 97, 120, 240.
Kelchen'i (trükikoda) — 177, 179.
Kercoff, E. — 190.
Kesk-Euroopa — 106.
Kessulaid (Schildau) — 177, 179.
Keyserlingk (Kayserling), A. Fr. — 198, 200.
Kienitz, O. — 99, **101**, 452, 453.
Kiiev — 452.
Kirde-Euroopa — 156.
Kirna — 122.
Kir(r)umpää — 133, 367, 368.
Kirumäe (küla) — 133.
Kluge, Fr. — 86, **87**, 91, 92, 95, 113, 114, 118, 126, 128—130, 153, 168, 180, 209, 210, 212, 213, 233.
Knüpffer, A. Fr. J. — 11, **12**, 18, 26, 30, 31, 35, 36, 43, 45, 51—53, 58, 59, 61, 62, 79, 86, 90, 96, 97, 102, 104, 113, 132, 134, 165—167, 213, 215, 240, 255, 310, 311.
Knüpffer, C. Th. — 207, **209**.
Kodavere — 19, 237, 238, 268, 498.
Koeru — 184, 254.
Koiola (Koiküll) — 74.
Kolbe, J. A. E. — 234, **235**, 247, 261.
Koljo (mamma) — 184.
Konstantin Nikolajevitš (suurvürst) — 184.
Konstantinoopol (Istambul) — 370.
Kordes (ehitusmeister) — 62.
Kooraste — 296, 367, 452.
Krannhals, A. M. — 174, **176**.
Krasnoje Selo — 541.
Kreutzwald, Adelheid (tütar) — 187, 190, 218, 235, 237, 320, 321, 480.
Kreutzwald, Alexis — 199, **200**, 320, 321.
Kreutzwald (Kr.), Fr. R. — 5—8, 13, 33, 34, 37, 43, 44, 46, 54, 55, 59, 62, 68, 70, 73, 75, 79, 82, 90, 91, 97, 100, 101, 106, 109, 113, 115, 118, 124, 126, 128, 132, 135, 140, 143, 147, 149, 156, 161, 169, 173, 175, 179, 184, 187, 190, 193, 194, 202, 209, 220, 223, 229—233, 237, 239—241, 244, 246—248, 250, 252, 253, 257—259, 261, 265, 266, 268, 270, 273—276, 280, 282, 284, 287, **290**, 292, 295, 297—300, 306, 307, 311, 313—317, 319, 321, 322, 324, 325, 328—330, 333, 336, 338, 341, 343, 344, 346, 347, 349, 350, 352—354, 357, 358, 361, 362, 364, 366, 369, 372, 373, 375, 376, 378, 381, 384, 385, 387, 390, 398, 402—404, 406, 409, 411, 416, 417, 420, 421, 423, 427, 430, 432—435, 439, 441, 443—452, 454—457, 459, 461, 465, 466, 468, 474—478, 480—482, 486, 489, 491, 493, 499—501, 503—508, 510, 511, 513, 514, 516—520, 522, 524, 526—529, 532, 533, 535, 537—539, 542, 544, 553, 556, 561—563, 568, 570, 571, 573, 576, 578, 581, 585, 586, 588.
— arstlik tegevus — 111, 262, 264, 273, 277, 278, 291, 303, 308, 310, 316, 317, 320, 321, 333, 335, 338, 348, 359, 370, 379, 380, 382, 386—388, 434, 451.
— eesti keele ja kirjaviisi küsimustest — 39, 40, 43—49, 53, 54, 61, 62, 89, 90, 100, 265, 266, 281, 288—290, 293,

294, 304, 305, 309, 310, 315, 326, 327, 337, 359, 401, 402, 404, 405, 407, 408, 411, **412—415**, **417—420**, 422, 423, 436, 477—480, 487, 488, 493—496, 509, 510, 512, 513, 552, 575, 576.
— eesti keele sõnaraamatust — 301, 302, 309, 337, 341, 376, 378, 575, 577.
— eesti raamatulaost Võrus — 229—231, 298, **466—468**.
— haigus — 47, 160, 161, 251, 271, 306, 310, **330—336**, 342—344, 366, 381—383, 428.
— muistenditest ja muinasjuttudest — 31, 55, 56, 60, 61, 77, 79; vt. ka Kalevipoja-muistend.
— pastoritest — 67, 68, 238, 239, 243, 244, 490, 491, 542, 574—576.
— pihkva eestlastest — 14, 20, 21, 33, 34, 48, 66, 270, 396, 397, 405.
— rahvakommetest, mängudest ja uskumustest — 22, 23, 42, 61, 62, 66, 77—79, 112, **259—261**, 397, 398.
— rahvalauludest, nende kogumisest ja tema kogutud lauludest — 12—16, 20—34, 37—43, 48—50, 53—57, 61, 62, 66, 76—78, 97, 98, 110—112, 123—126, 128, 150, 152, 242, 243, 264, 306, 308, 309, 347, 354, 394—396, 483—485.
— reis Peterburi 1859. a. — 456—459, **521—525**.
— tsensuurist („tsensor", „kirjakohitseja") — 48, 245, 256, 359, 360, 363, **365**, **366**, 371, 535, 536, 538.
— teosed:
— — „Beleuchtung des «Dialog zwischen zwei Freunden der Ehstnischen Sprache»" („Kahe eesti keele sõbra vahelise dialoogi" selgitus) — **448**, 449.
— — „Bemerkungen über das Estnische Wort natuke" (Märkusi eesti sõna natuke kohta) — 132, **135**, 401—403.
— — „Betti ja Tooms" — 294, **295**.
— — „Dr. Friedrich Robert Fählmann's Leben" (Dr. Fr. R. F-i elu) — 114, **115**, 117, 130, 142, 144, 148, 251, 253, 256, 257, 270—276, 279, 289, 290, **292**, **293**, 295, 307.
— — „Eesti rahva ennemuistsed jutud ja vanad laulud" I—III (1860—1865) — 193, **194**, 204, 207, 209, 210, 212, 216—220, 388, 390, 507.
— — „Eesti rahva ennemuistsed jutud" (1866) — 5, **223**, 224.
— — „Etwas zur Sagengeschichte der Esten" (Mõnda eestlaste muinaslugude ajaloost) — **439**.
— — Forselius-Boecler „Der Ehsten abergläubische Gebräuche" (Eestlaste ebausu kombed) („Boecleriana", „Boecleri-kommentaar") — 146, **147**, 154, 155, 157, 159, 171, 172, 221, 222, 287, **290**, 303, 310, 330, 337, 406—408, 410, 414, 417, 421 („käsikiri"), 430, 432, 433.
— — „Der heilige Bach Võhhando" (Püha jõgi Võhandu) — **233**.
— — „Die heilige Wetterquelle bei Lais" (Püha ilmaallikas Laiuse lähedal) — **113**.
— — „Die Himmelsgänger" (Taevaskäijad) — **450**.
— — „Reval's ältester estnischer Name Lindanis-

se“ (Tallinna kõige vanem eestikeelne nimi L.) — **164**, 280, 281, 309, 311.
— — „Kalevipoeg“ (Kalevilugu, Kalevi-poiss) — 5, 6, 94, 130, 138, 148, 154, 157, 160, 166, 169, 170, 174, 175, 179, 181, 182, 185—188, 190, 191, 193—195, 197, 204, 217, 221, 249, 251—253, **254—256**, 257, 258, 263, 264, 266, 269, 273, 280, 312, 313, 318, 319, **322—325**, 326—328, 336, 337, 339, 346, 350, 351, 355, 356, 360—363, 365—367, 371—375, 377—379, 383, 389, 390, 393—398, 427, 433, 441—444, 454, 459—466, 476, 478—481, 487—491, 493, 495, 497—506, 508—511, 513, 514, 516, 518, 519, 523, 525, 526, 528, 529, 531, 533—541, 543—551, 554—559, 561—563, 567, 571—574, 577—583, 585—588; vt. ka Kalev, Kalevipoeg, Kalevipoja-muistend.
— — — tõlkimisest ja tõlkest — 329, 330, 350, 351, 353—355, 383, 384, 389, 427, 480—485, 491, 492, 494, 495, 498, 500—504, 514, 519—521, 529—536, 539—541, 543, 545—551, 554, 555, 557, 561—563, 582—588.
— — „Kalevipoeg“, rahvaväljaanne (1862) — 194, 197, 199, 206, 208, 209, 213, 301, 465, 466.
— — „Kilplased“ — 177, **178**, 179, 182, 507.
— — „Kuidas üks vaenelaps kogemata õnne leidis“ — 185, **186**.
— — „Kuuvalgel vihtlejad neitsid“ — 193, **194**.
— — „Lenora“ — 127, **128**, **270**, 272, 273, 286, 287, 295, 401, 402, 553.
— — „Maailm ja mõnda mis seal sees leida on“ — 222, **223**.
— — „Maarahva kasuline kalender“ — 57, 61, 88, 94, 95, 98, 128, 182, 293, 295, 476, 528, 552, 553.
— — „Mittheilung über alte Gräber in der Umgegend Werro's“ (Teade Võru ümbruskonna vanade kalmude kohta) — **73**—75, 80, 85, 87, 89, 90, 114.
— — „Mittheilung über Volkslieder bei den im Pleskauschen Gouvernement angesiedelten Esten“ (Teade Pihkva kubermangus elavate eestlaste rahvalaulude kohta) — 32, 71, 108, 109, 118, 252.
— — (ja H. Neus) „Mythische und magische Lieder“ (Müütilised ja maagilised laulud) — 6, 137, **138**, 151, 153, 221, 308, 311, 319.
— — „Paristaja poeg“ — 183, 184.
— — „Pikse pill“ — 183, 184.
— — „Reinuvader Rebane“ — 98, **100**, 103, 244.
— — „Ristisõitjad“ — 94—**96**, 98.
— — I. Schächer, „Sendschreiben“ (Läkitus) — 68.
— — „Sipelgas“ 2. jagu — 195, **196**.
— — „Sõda“ — 162, **164**, 352—356, 359, 361, 423, 478.
— — „Tartu alma materile“ („juubelihümn“, „-laul“, „ülemlaul“) — 146, **147**, 148, 150, 152, 280, **288**, 290, 300—304, 307, 315, 411, 412, 414, **415**.

— — „Teejuhataja ämmakooliliste juures“ — 146, 282, **284**, **285**, 407, 409.
— — „Tuisulased“ — 182, **184**, 527.
— — „Tänulik kuningapoeg“ — 53, 90.
— — „Über einige festliche Gebräuche bei den Esthen“ (Mõnedest eestlaste peokommetest) — 22, **32**.
— — „Ueber den Charakter der Estnischen Mythologie“ (Eesti mütoloogia iseloomust) — 71, 84, 105, 106, 246.
— — „Vaeselapse käsikivi“ — 216—**218**.
— — „Was heisst wikerkaare wikelista“ (Mis tähendab vikerkaare vikelista) — 358, 359, **361**.
— — „Wie Ollew die Kirche in Reval erbaut“ (Kuidas Olev Tallinnas kiriku ehitas) — **37**, 49.
— — „Viru lauliku laulud“ (1865) — **220**.
Kreutzwald, Marie („tütar“) — 81, **82**, 83, 120, 136, 270.
Kreutzwald, Marie E. („naine“, „proua-abikaasa“) — 175, 178, 181, 184, 189, 208, 211, 215, 217, 220, 222, 511.
„Kreuz-Zeitung“ — 201, **202**, 580.
Kreysig, Fr. L. — 348, **349**.
Krimmi sõda — 157—159, 164, 167, 168, 338, 340, 345, 346, 375, 376.
Kristus — 234.
Kruse, Fr. — 21, **32**, 83, 95, 96, 98, 101, 119, 121, 240—242, 301, 302, 314, 315.
Krõlov, V. A. — 76.
Kuhlbars, Fr. — **220**.
Kuke (suguvõsa) — 81.
Kullamaa — 84, 134, 268.
Kullervo — 194, 263, 286, 287, 394.
Kullevere (oja) — 433.
Kunda — 41.
Kungla(maa) — 188, 203, 211, 544.
Kunglasilla — 133.
Kunik, E. Ed. — 95, **97**, 98, 240, 242.
Kuopio — 465.
Kupffer, G. — 99, **101**.
Kura(maa) — 74, 75, 221, 283, 300, 301.
Kuramaa Kirjanduse ja Kunsti Selts — 251, **253**.
Kuressaare (Kingissepp) — 209, 229, 435.
Kurista — 455, 456.
Kuse-(jõgi) — 433, 434.
Kutšina — 151.
Kuusalu — 47, 65, 76, 146, 192, 194, 359, 443, 444, 494, 579.
Käbiküla — 35.
Kärgula (jõgi) — 367.
Kärgula (mõis) — 446.
Kääpa (jõgi) — 433, 545.
Kääpa küla (Võru lähedal) — 75.
Köhne, B. — 241, 242.
Köppen, P. v. — **91**, 101, 112, 113, 231, 232, 246, 247, 304, 309, 351—353, 363—365, 401, 402, 410, 411, 416.
Körber, Ed. Ph. — 83, **84**, 241, 242.
Körber, K. („Vändra Päts“) — 175, **176**, 236—239, 243, 445, 446, 498, 499, 517, 518, 526, 532, 542, 575, 576, 585, 586.
Körber, M. — 435, **436**.
Laagnamägi (Laaksberg, Laaksimägi) vt. Lasnamägi.
Laakmann, H. — 53, **54**, 57, 85, 87, 89, 97, 102, 108, 127, 128, 141, 143, 144, 153, 219, 245, 254, 270, 283, 285, 293, 297, 301, 345, 347, 356, 370, 428, 429, 431, 435, 442, 445, 446, 459, 467, 474, 476, 478, 493, 496, 500, 516—518, 526, 528, 530, 532, 533, 535, 542, 552, 570, 575, 576, 588.

Lackner (trükikoja juhataja) — 210.
Lagos (Lagus), J. — 139, **140**, 146, 151, 152, 172, 173, 201, 202, 216, 264, 266, 270, 282, 309, 317, 318, 322, 336, 337, 339, 344—347, 398, 430, 431, 516.
Lais, O. Chr. — 211, **212**, 216.
Laiuse — 16, 34, 61, 72, 78, 79, 243.
Langbein, A. Fr. E. — **423**.
Lasnamägi (Laagnamägi, Laaksberg, Laaksimägi) — 472, 475.
Laurentius (pühak) — 51.
Leena — 86.
Lehmpforte vt. Viru-värav.
Leinberg, J. (prohvet Maltsvet) — 192, **193**, 194.
Leipzig — 98, 204, 315, 429, 431.
Leja — 88, 96, 99.
Lembito (Lembitus, Lambitus, Lempitu) — 132, 133, 137.
Lemminkäinen — 194.
Lenz, J. M. R. — 130, **132**.
Leole (linnus) — 133.
Léouzon le Duc — 108, 109.
Lermontov, M. J. — 439.
Lessing, G. E. — 110, 113, 195, 197.
Lethe — 296, **297**.
Levi, D. D. — 284—**287**, 295, 382.
Lichtenstein, J. H. N. — 386, **387**.
Lihula — 50.
Liiva Hannus — 265.
Liivimaa — 20, 21, 37, 64, 65, 131, 132, 143, 206, 217, 218, 221, 257, 266, 282, 285, 287, 319, 384, 406, 407, 435, 441, 445, 451, 467, 477.
Linda — 142, 150, 162—164, 302, 309, 360, 414, 488, 497, 499.
Lindanis(s)a (Lyndanisse) — 142, 146, 151, 155, 171, 173, **307**.
Lindforsi (trükikoda) — 176, 190, 210, 553, 567.
Linnamäe (jõgi) — 367.
Linné, K. — 234, **235**, 344, 345.
Linnutaja mägi — 324.
Liphart, Guido v. — 304, **307**, 343.
Liphart, Gotthard v. — 437, **439**.
Lipping (tundmata) — 139, 140.
„Literarisches Zentralblatt" („Centralblatt") — 204, 208.
„Literaturblad för allmän medborgerlig bildning" — 130, **131**.
„Livländische Gouvernements-Zeitung" — 348, 360.
Loccus vt. Lockenberg, G. A.
Lockenberg, A. C. — 582.
Lockenberg (Loccus), G. A. — 356, **358**.
Lohde (Lode perekond) — 361, 362.
Lomonossov, M. V. — 76.
Lorenzsonn, C. F. — **218**.
Lossius, Ed. Fr. — **268**, 541, 543.
Luce, J. W. L. v. — 18, 19, 22.
Luhde, C. Fr. — 358, **361**, 364.
Lunia vt. Luunja.
Luther, M. — 158, **268**, 298, 299.
Luuamõis — 323.
Luunja (Lunia) — 138, 140.
Lõuna-Eesti — 67.
Lõuna-Venemaa — 304.
Lähis-Ida — 159.
Lämmeküne — 58, 168.
Läti Henrik — 132, 133, **135**, 140, 142, 143, 153.
Lätimaa — 132.
Lääne(maa) — 36, 46, 59, 74, 76, 79, 108, 120, 166, 180, 263, 479, 493.
Läänemeri — 371.
Lönnrot, E. — 5—7, 22, **32**, 40, 41, 52, 122, 123, 133, 254, 263—267, 313, 526.
— „Kalevala" — 22, 32, 36, 108, 109, 111, 123, 130, 131,

140, 144—146, 154, 156, 180, 193, 194, 241, 242, 264, 279, 310, 312, 323, 351, 353, 359, 377, 378, 398, 454, 474, 483.
Löwen, L. J. — 338, 341, 343, 375, 437, 439.
Lüganuse — 43.
Lühnen (maakoht) — 140.
Lütke, Fr. B. — 183, **184**.
Lüübek — 233.
Lüüsi Peeter (käskjalg) — 537, 538.
Lyndanisse vt. Lindanis(s)a.
Maa-ema — 168, 222.
„Maa Valla Kuulutaja" — 189, **191**.
Macpherson, J. — 307, 312, **313**, 389, 497, 499.
Maczewski, W. Chr. L. — 156, **157**.
„Magazin für die Literatur des Auslandes" — 581, 586, 587.
Mahtra (sõda) — 184, 193.
Malla — 89.
Malm, K. Ed. — **513**—515, 552, 553, 567, 568.
Maltsvet (prohvet) vt. Leinberg, J.
Mana(tark) — 546.
Mancha — 404.
Mannhardt, J. W. — 171, **173**, 221—223, 225.
Marienbad — 174.
Masing, C. G. G. — 380, **382**.
Masing, C. J. — 445, **446**.
Masing, O. W. — 38, **43**, 134, 136, 146, 147, 151, 155, 288, 291, 294, 407, 411, 418, 420, 472, 475, 550.
Mattiesen, C. G. — 238, **239**, 283, 284.
Maurach, C. P. L. — 216, **217**, 452.
Maxon'i (magneesium) — 480, 481.
Maydell, Fr. L. v. — 17, **19**, 41, 249, 251, 254, 327, 328.
Mecklenburg — 213.
Mediko-Kirurgiline Akadeemia — 309, 416.
Meinhard (piiskop) — 310, 311.
Mellin, L. A. — 133, **135**.
Meltsiveski (Tartus) — 358.
„Mémoires de l'Académie Imp. des Sciences de St.-Pétersbourg" („Memuaarid") — 137, **138**.
Meri, G. — 7.
Merkel, G. — **36**, **37**.
Merkuur — 235, **237**.
Mesopotaamia — 219.
Metuusalem — 511, 512.
Meyendorff, G. — 177, **179**.
Meyer, Ed. — **109**. 111, 113, 117, 174, 175.
Meyer, L. — **225**.
Mickwitz, C. — 310, **311**, 365, 366, 375, 436.
Middendorff, A. Th. — 262.
Mihkli (kihelk.) — 59.
Miitavi (Jelgava) — 129, 156, 157, 253, 306, 307, 387.
„Misjonileht" — 177, **179**, 189, 207, 208.
„Mittheilungen aus dem Gebiete der Geschichte Liv-, Ehst- und Kurlands" — 95, **96**.
„Mittheilungen (der Ehstländischen Literärischen Gesellschaft") — 214, **215**.
Mohn, M. — **33**, 49, 54—56, 65, 255, 257, vt. ka famulus.
Moik vt. Mõigu.
Monkewitz, J. H. — 253, **335**, **336**.
Mooses — 479.
Moritz, Fr. E. — 473, 475.
Moskva — 13, 268, 341, 533.
Munamägi — 275.
Mustjala — 446.
Mustla (jõgi) — 367.
Mustla (veski) — 25.
Musäus, J. K. — 431.
Mõigu (Moik, Moigo) — 471.
Möngiste — 64, 67.
Mädler, J. H. — 574, **577**.
Mühlberg, N. D. H. — 352, **353**.
Münchhausen — 177.
Naissaar — 165, 203.
Napier, Ch. — 165, **167**.

Napiersky, K. Ed. — 59, 410, 411.
Napoleon — 341.
Narva — 36, 154, 190, 207, 210, 211, 347.
Nassau — 35.
Nestleri (maja Tallinnas) — 12.
Neus, A. H. — 5—7, 12, 18, 33, 34, 36, 37, 46, 47, 50, 52, 57, 59, 64, 70, 73, 75, 79, 81, 84, 86—88, 91, 93, 96, 103, 104, 106, 109, 115, 118, 120, 121, 123—129, 131, 135, 138, 140—147, 149—152, 154, 156, 158, 161, 163, 166, 167, 169, 172, 175, 178, 179, 181, 184, 186, 187, 190, 193, 194, 196, 199, 202, 205, 206, 208, 211, 215, 217, 220, 222, 223, 225, 234, 242, 255, 266, 292, 300, 303, 308, 310, 311, 319, 340, 341, 347, 372, 384, 396, 413, 414, 506, 507.
— eesti keele ja kirjaviisi küsimustest — 64, 83, 85, 128, 133—136, 144, 146, 155, 162, 166, 222.
— muistenditest ja muinasjuttudest — 36, 45, 57, 58, 96, 105, 113, 114, 117, 120—122, 124, 127, 129, 131, 134, 162, 165, 171, 172, 174, 178, 180, 181, 185.
— rahvakommetest, mängudest ja uskumustest — 18, 35, 58, 69, 70, 72, 74, 80, 83, 86, 92, 94, 96, 97, 113, 120, 146, 151, 156, 166—168, 171, 172, 196, 219, 221, 222.
— rahvalauludest — 11, 17, 35—36, 45, 46, 50—52, 69—74, 82, 83, 101—106, 109, 116, 117, 119, 120, 123—126, 128, 135, 139, 142, 151.
— tsensuurist (tsensorist) — 70, 117, 119, 125, 127, 128, 139, 142, 143, 154, 165, 170, 181, 185, 198, 199, 201, 204, 217, 218.
— ühiskondlik-poliitilisi küsimusi — 158, 170, 177, 178, 181, 183, 189, 191—193, 195, 197—201, 203—208, 211, 214, 216.
— „Ehstnische Volkslieder“ (Eesti rahvalaulud) I—III — 6, 11, 12, 17, 63, 69, 71—74, 82, 87, 91, 92, 94, 97, 100, 102, 104, 107—109, 112, 116, 117, 119, 126, 127, 129, 130, 135—137, 139, 140, 142, 145, 148, 149, 152, 153, 167, 168, 204, 221, 232, 242, 304—306, 348, 357, 396, 506, 507.
Nikolai I — 167.
Nižni-Novgorod — 580, 582.
Noarootsi — 72, 73, 205.
Nocks, E. G. — 218.
Nocks, J. J. — 130, 132, 217, 248, 250, 253, 257, 274.
Nocks, P. N. — 218.
Noistfer vt. Purdi.
„Novellen-Zeitung“ — 98, 100, 241, 429, 431.
Nurmsi (Nurmsö) — 473, 475.
Nõva — 117, 118, 263.
Näsuvere — 29, 35.
Odin — 57.
Oegir — 183.
Oesterlein, Fr. — 258.
Oksanen, A. vt. Ahlqvist, A.
Olai vt. Oleviste.
Oldekop, G. A. — 68.
Olev — 30, 36—38, 45, 49, 83, 472.
Oleviste (Olai) kirik — 36, 348, 472.
Olümpos — 457, 458.
Onggod (majahaldjas) — 108, 109, 112.
Opotška — 98, 102, 148, 149, 270, 299, 409.
Osenbrüggen, Ed. — 68.
Ostrov — 270, 409.
Otepää — 139, 147, 367.
Paabel — 281, 396.
Pabst, Chr. Ed. — 36, 37, 96, 97, 108, 111, 113, 142, 143, 148, 149, 153, 171, 173, 180, 216, 240, 252, 253, 255, 257, 276,

283, 303, 306, 310, 311, 344, 345, 430, 443, 444.
Pachmann, J. N. — **190**, 209, 210.
Pahlen, Al. v. d. — 184.
Pahlen (suguvõsa) — 38.
Paide — 15, 23, 158, 165, 168, 438, 440, 475, 494.
Paistu — 215.
Pala (jõgi) — 133.
Palamõis — 319.
Palamuse — 16.
Paldiski — 118, 472.
Palvere (Pallfer) — 473.
Panck, J. E. — 264, 265, **267**, 269, 273, 279, 284, 290, 295, 316, 317, 319, 324, 325, 381.
Pape (Paap), J. — 356, **358**, 370, 373.
Pappenheim, G. H. — 465.
Pariis — 178, 189, 219, 371.
Paucker, C. J. A. — 92, **93**, 114, 115, 118, 148, 150, 151, 174, 175, 215, 217, 306, 307, 361, 362.
Paucker, M. G. — 302, 303, 305, **306**, 307.
Paulus — 293, 474, 476.
Peetz, G. v. — 203, **205**.
Peipsi (järv) — 54, 353, 368, 546.
Peruu — 278, 279.
Petenberg, J. — 162, **164**, 170, 173, 175, 177, 347, 436.
Peterburi — 19, 112, 117, 118, 121, 123, 155, 164, 165, 175, 176, 178, 179, 183, 184, 187, 197, 198, 200, 204, 205, 208, 210, 247, 255, 256, 262, 300, 304, 336, 341, 353, 356, 362, 365, 367, 375, 398, 406, 416, 431, 446, 452, 454, 456, 460, 461, 472, 473, 475, 508, 520, 522—524, 526, 528—530, 558, 561, 562, 571, 572, 579, 584.
Peterson, Kr. J. — 74, **75**, 168, 169.
Petseri — 20.
Peucerus, C. — 131, 132.
Pihkva (Pskov) — 13, 39, 133, 496, 522, 572, 584, 585.
Pihkva(maa, kubermang) — 19, 20, 36, 64, 86, 108, 111, 128, 140, 174, 270, 290, 372, 395, 396, 409.
Pikasilla — 133.
Pikker — 222.
Pirita — 92.
Pirogov, N. J. — 262, **300**.
Plate, Aleks. — 148, **149**, 430.
Plate, Alwin Th. — 174, **176**.
Plato(n) — 535, 536.
Platon (Gorodetski, N. J.) — **353**.
Plettenberg, W. v. — 103.
Poola-Liivimaa — 408.
Poolamaa — 341.
Porkuni — 89.
Poromenski, G. — 520.
Porvoo — 46.
Possart, P. A. F. K. — 255, 257.
Poulet, L. — **287**, 292, 382.
Preisi(maa) — 517, 518.
Pskov vt. Pihkva.
Pulkovo — 275.
Punane meri — 192.
Purdi (Noistfer, Noistvere) — 473.
Puškin, A. S. — 76.
Ptolemaios, Cl. — 171, **173**.
Põhja-Eesti — 132, 151, 193.
Põhja-Euroopa — 156, 185, 221.
Põhja-Saksamaa — 242.
Põhja-Tartumaa — 19.
Põlli (mõis) — 78.
Põltsamaa — 59, 217, 452, 585.
Põlva — 140, 241, 295, 429.
Pärnu — 75, 177, 192, 211, 283, 284, 435, 444—446, 449, 452, 466—468, 472, 508, 576.
„Pärnu Postimees“ („Postimees“) — 177, 179, 184, 189, 191, 216, 218, 446, 449, 451, 468, 508, 513, 524, 576, 577.
Pühajõgi — 115, 139.
Pühajärv (Heiligensee) — 139, 140.
Pühavaimu (kirik Tallinnas) — 179.
Raadi(mõis, Ratshof) — 29, 338, 341, 375.

Rakvere — 61, 132, 248, 308, 357, 358.
Ranna-Virumaa — 15, 34, 41, 259, 494.
Rapla — 513.
Rataskaevu (tän. Tallinnas) — 70.
Rathlef, K. A. — 142, **143**.
Ratshof vt. Raadi.
Raugutaja vt. Rõugutaja.
Rehbinder, N. — 196, **197**, 338, 341.
Reichert (Reichard), C. — 313, **314**.
Reidemeister, H. vt. Faehlmann, H.
Rein, C. Chr. Fr. — **194**, 207, 209.
Reinholm, H. A. — **103**, 259, 261.
Reinthal, C. („president") — 5—7, 44, 146, 147, 150, 151, 160, 236—238, 244, 251, 267, 270, 276, 281—283, 288, 290, 291, 295, 314, 315, 351, 352, 383, 411, 412, 415, 419, 420, 454, 459, 475, 491, 503, 504, 514, 530, 536, 556, 563, 570, 582, 583, 586, 587.
Reinthal, E. — 69, **71**, 117, 118, 129.
Reissner, E. — 314.
R[ennenkampff, A.] v. — 296, **297**.
Renvall, G. — 133, **136**, 383, 384, 479, 480.
Reuter, Fr. — 213, **215**.
Reval vt. Tallinn.
„Revalsche Zeitung" — 164, 190, 192—195, 201, 211.
„Rigasche (Rigaer) Zeitung" — 189, **190**, 257, 429, 431, 438, 440, 580.
Riia — 13, 42, 76, 96, 115, 139, 176, 189, 190, 192, 201, 204, 208, 217, 218, 233, 262, 277, 280, 287, 294, 316, 324, 327, 343, 348, 352, 353, 359, 362, 431, 435, 519, 520, 522, 554, 572.
Riisipere — 157, 161.
Rooma — 51.
Rooside saar (Võru lähedal) — 367.
Roosma (veski) — 241.
Rootsi — 205, 206.
Rosengau (maakoht Saksamaal) — 241, 242.
Rosenpflanzer (tundmata) — 303, 370.
Rosenplänter, J. H. — **18**, **100**.
— „Beiträge" — 8, 12, 17, 18, 32, 43, 49, 94, 97, 98, 104, 110, 114, 172, 173.
Rossillon, W. L. v. — **128**.
Roth, J. Ph. — 66, **67**.
Runeberg, J. L. — 69, **70**.
Ruprecht — 26.
Rurik (Rorik) — 241, 242.
Rusimäe (küla) — 241.
Russov, Fr. („lell") — 165, 167.
Russov, Fr. N. — 104, 162, **164**, **165**, 170, 175, 177, 180, **183**, 184, 189, 190, 192, 204, 207, 210, 222, 348, 349, 356, 357, 371, 436, 552, 553.
Russwurm, C. Fr. W. — 140, **141**, 171, 173, 175, 180, 221.
Ruunavere — 161.
Rõuge — 131.
Rõugutaja (Raugutaja, Rõgutaja) — 26, 33, 120, 121, 168, 221, 224.
Räpina — 14, 44, 80, 172, 368, 383, 384, 472.
R[ücker], O. G. — 283, **284**, 286, 287.
Saadjärv — 139.
Saalomon — 415, 416, 419, 544.
Saarepiiga — 263.
Saaremaa — 18, 19, 22, 51—53, 120, 150, 154, 177, 229, 408, 436, 446.
Sachs, H. — **511**.
Sachssendahl, E. („sekretär") — 5—7, 48, 50, 98, 100, 109, 227, 262, 266, 267, 298, 306, 314, 316, 317, 321, 324, 328, 329, 336, 338, 343, 345, 346, 348—350, 353, 355, 358, 362, 364, 366, 369, 373, 375—377, 379, 382, 385—387, 393, 394,

398, 427, 429, 430, 432, 434, 436—441, 454, 455, 496, 569.
Sakala (maakond) — 132, 133.
Saksamaa — 43, 45, 81, 95, 120, 153, 178, 181, 186, 201, 204, 208, 210, 221, 222, 255, 348, 383.
Saksi (mõis) — 61, 62.
Salme — 497.
Salomon (preester) — 133.
Samaara — 192.
Samaaria — 192.
Samson, G. v. — 127, **128**, 258.
Santo, G. M. — 160, **161**, 235, 237, 302, 304, 329, 336, 338, 339, 341, 366, 372, 374, 433, 438, 439, 441, 455, 466, 482.
Saul(us) — 293, 474, 476.
Saxo Grammaticus — 203, **205**.
Schenker, E. Th. — 174, **175**.
Scherwinzky, Chr. Fr. — 74, **75**, **76**, 241, 242.
Schiefner, A. — 8, 108, 109, 111, 123, 130, 140, 145, 146, 150, 153—157, 159, 169, 179, 180, 185, 186, 189, 191, 193, 201, 207, 279, 286, 312, 336, 343—345, 347, 351, 353, 355, 356, 358, 359, 361, 363, 365, 379, 381, 382, 389, 397, 421, 423, 429, 430, 431, 454, 459, 510, 515, 519, 520, 522—526, 528, 530, 531, 534, 536, 537, 540, 541, 543—545, 553—555, 558—563, 567, 568, 583.
Schildau vt. Kessulaid.
Schiller, Fr. v. — 116, 118, 186, 187, 330, 407, 409, 439, 465, 521, 580—582.
Schilling, G. G. — 99, **101**.
Schirren, C. — 211, **212**, 214.
Schlater, G. Fr. — **19**, 92, **94**, 328, 358, 360.
Schlegel, Chr. H. J. — 18, **19**, 32, 40, 49, 51, 120, 122.
Schlözer, K. v. — 255, 257.
Schnell, C. — 438, **439**.
Schott, W. — 218, 581, 582, 586.
Schröter, H. R. v. — 18, 19.
Schultz-Bertram, G. (Dr. Bertram, Bonze) — 107—**109**, 110, 117, **118**, 124, 125, 127, 187, 190, 225, 255, 258, 261, 262, 265, 267, 270, 304, 309, 311, 363, 364, 370, 371, 373, 415, 416, 457, 458, 497, 523, 528, 529, 531, 534, 545, 548, 554—563, 579—581, 585.
Schultz, E. W. W. — 211, **212**, 446, 447, 449.
Schultz, K. A. Woldemar — 5—7, 171, 173, 286, **287**, 329, 346, 347, 355—358, 363, 372, 373, 379, 381, 387, 427, 428, 431—437, 440, 441, 444, 446, 448, 450, 453, 455, 456, 460, 462, 466, 468, 482, 498, 503—505, 510, 535.
Schultz, Woldemar A. — **125**.
Schwartz, J. G. — 294, **295**, 412, 416, 480, 481.
Schwartz, W. — 299, **300**, 310, 312, 318, 319, 342, 343.
Schwelle, J. — 285, **287**.
Schächer, Immanuel vt. Kreutzwald.
Schüdlöffel („Löffel"), G. H. — **47**, 54, 55, 186, 187, 237, 258, 293—295, 357—359, 361, 366, 401, 487, 490, 509.
„Scriptores rerum Livonicarum" — 58, 59, 240, 241, 283, 407, 410, 412.
Seeler, K. Fr. — 434, **435**.
Seeman (tundmata) — 124.
Sengbusch, C. — 310, 312.
Sepa värav vt. Viru-värav.
Shakespeare, W. — 535, **536**.
Siber — 108, 112, 452.
Siefarth (Schifart, Schiffert) — 165.
Siim — 86.
Siion — 397, 575.
Simon, A. — 171, **173**, 175, 186, 187, 189.
Simrock, K. — 134, **136**.
Simuna — 56.
Sirén (pastor) — 520.
Siuru — 540, 541.
Sivers, J. v. — 170, 172, **173**,

178, 179, 358, 361, 384, 389, 390.
Sjögren, A. J. — 5—7, **88**, 90, 91, 147, 153, 166, 185, 186, 189, 272, 273, 283, 291, 293, 295, 304, 309, 311, 314, 315, 319, 343, 348, 365, 367, 369, 402, 403, 423, 430, 487, 495.
Skandinaavia — 37, 120.
Smissen, J. van der — 120, **122**.
Snellman, J. V. — **131**.
Sobbak (kubjas) — 172.
Sohni — 58, 60, 174, **175**.
Soini — 174, **175**.
Sommer, J. (Suve Jaan) — **230**.
Sonntag, K. G. — 36, **37**.
Soome(maa, laht) — 35, 38, 46, 49, 52, 102, 144, 154, 194, 195, 208, 218, 254, 263, 266, 346, 374, 375, 377, 378, 394, 395, 444, 454, 483, 486, 520, 527, 533, 550.
Soome Kirjanduse Selts („Helsingi Selts“) — 6, 72, 73, 108, **109**, 221, 224, 375, 383, 389, 390.
Spörer, C. H. — 310, 312.
Sreznevski, I. I. — 560, **561**.
Stackelberg, Chr. — **87**.
Stackelberg (proua) — 160.
Stackelberg (Vormsist) — 205.
Stahl, Fr. J. — 492, **493**.
Starkater — 120, **121**.
Stenbock (tundmata) — 190.
Stillmark, A. Th. — 451, **452**.
Stokholm — 86.
„St. Petersburger (Deutsche) Zeitung“ — 116, 118, 270, 330, 349, 554, 558.
Struve, Fr. G. W. — **275**.
Stähr, G. (tundmata) — 317.
Sulevipoeg — 397.
Suve Jaan vt. Sommer, J.
Suvorov, A. A. — **184**, 572, 573.
Sõmerpalu (jõgi) — 367.
Säde (jõgi) — 132.
Šamseddin Muhhammed vt. Hafis.
Žukovski, V. A. — 76.
„Журнал Мин. Нар. Просвещения“ — 237.
Taanilinn vt. Tallinn.
Taara (Taura) — 64, 70, 77, 150, 236, 237, 302, 307, **397**, 541.
Taehder (tundmata) — 245, 246.
Tallinn („Taanilinn“, Reval) — 6, 12, 14—18, 36—38, 46, 49, 52, 59, 62, 64, 65, 67, 70, 72, 73, 75, 81, 82, 84, 86—88, 92—94, 96, 100, 103, 104, 106, 108, 111, 115, 118, 120, 123—127, 131, 132, 135, 138, 141—144, 146, 147, 149—152, 154, 156—158, 161, 163, 164, 166, 168, 169, 172—176, 178—181, 183, 184, 186, 190, 191, 193, 195, 196, 198, 199, 201, 202, 205, 207—212, 214, 215, 217, 218, 220—222, 224, 233, 240, 255, 276, 281, 282, 294, 295, 300, 306—308, 311, 345, 348, 356, 361, 362, 371, 394, 419, 430, 436, 443, 466, 471—473, 475, 523, 524, 552, 567, 571, 585.
Tallinnamaa — 14, 347, 515.
„Talurahva Kuulutaja“ — 477, 495.
„Talurahva Postimees“ („Postimees“) — 179, 446, 496, 507, 512—518, 526, 527, 532, 541—543, 575, 576.
Tamm, Chr. — **316**, 349.
Tamula (järv) — 279, 367.
Tarakvere — 322—324.
Tartu — 12, 15, 17, 22, 23, 29, 38, 42, 44, 49—51, 54, 56, 57, 60, 61, 64, 65, 68—70, 72, 76, 83, 87—89, 94—96, 98, 101, 102, 106, 108, 109, 111, 112, 119, 121, 125—128, 134, 141—144, 146, 149, 156, 157, 161, 162, 171, 176, 181, 200, 206, 212, 217, 218, 221, 225, 231—233, 235, 237—239, 243, 250, 251, 253, 254, 256, 258, 259, 267, 272, 273, 275, 276, 278—280, 282—285, 287, 290, 291, 293—298, 300, 301, 306, 307,

311, 314, 316, 318, 319, 327, 336, 340, 344—346, 348, 351—354, 357, 358, 361, 363, 365, 375, 377, 378, 380, 382, 411, 416, 429, 431, 440, 441, 444, 446, 450, 454, 455, 460, 462, 466, 468, 475, 479, 480, 496, 497, 499, 507, 508, 519, 522, 569, 570, 574, 577, 580, 582, 585.
Tartu(maa, kreis) — 14, 15, 45, 139.
Tartu Eesti Selts vt. Õpetatud Eesti Selts.
Tarvastu — 213, 215, 347, 374, 375.
Taubenheim, R. — 255, **258**, 523, 525, 527, 530.
Theol, G. — **518**, 575—577.
(Theude)linde — 163.
Thrämer, Th. A. C. — 63, **65**, 297.
Thrämer, W. G. Fr. — 63, **65**, 201, 202.
Thun, P. M. — 238, **239**.
Tieck, J. L. — 193, **194**.
Tiit — 27.
Tikkanen, P. — 373—**375**, 377, 378, 383, 384.
Tiskre — 111.
Tobien, E. S. — **455**, 585.
Toepffer, C. F. — 386, **387**, 479, 480.
„Toimetused" („Verhandlungen der Gelehrten Estnischen Gesellschaft") — 83, 100, 105, 117, 130, 236, 237, 239, 245, 246, 255, 257, 261, 262, 265, 281—283, 302, 304, 306—308, 310, 319, 323, 335, 336, 375, 379, 389, 390, 396, 411, 416, 438, 442, 457, 458, 496, 513, 544, 570, 577.
Toompea — 211, 473.
Torma — 16, 390, 449.
Trautvetter, E. Chr. v. — **129**.
Trey, H. — 75, **76**.
Tschereschewitz, A. — 174, **176**.
Turris — 74, 78—80, 82, 84, 85, 88.
Tuule-ema — 80, 88.
Tuulisvood — 196, 199.
Tõll — 120.
Tõnismägi (Tallinnas) — **211**.
Töpffer, W. — 460, **461**.
Tübingen — 258.
Tütarsaar — 42.
Ubakalu — 35.
Ugandi (Ungania, Ungaunia) — 133, 134, 141, 144.
Ukko — 144, 145, 155, 286.
Uku — 66, 69, 71, 221, 222.
Ulila (Alila) — 133.
Ullmann, C. Chr. — 360, **362**, 452.
Umblia, A. — 346, 347, 446.
Unepeve — 133.
Ungern-Sternberg, C. v. — 180, 475.
Ungern-Sternberg, K. A. — 475.
Ungern-Sternberg, P. — 475.
Ungern (tundmata) — 83, 84.
Unna (jõgi) — 134, 139.
Urvaste — 76, 97, 115.
Uusikaupunki — 205.
Uus tän. (Tallinnas) — 189.
Vagula (järv) — 367.
Vahakulmu Andres — 62.
Wahl, W. v. — 445, **446**, 465, 466.
Vaida (mõis) — 184, 471.
Vaivara — 347.
Wallén, A. K. — 374, **376**.
Wallenstein — 465.
Walter, C. F. M. — 216, **217**.
Walter, P. U. Fr. — 313, **314**.
Walther, J. S. — **282**.
Vana-Koiola (Alt-Koiküll) — 78.
Vanemuine — 23, 41, 58, 254, 302, 307, 579.
Vao mägi — 23.
Varbuse (mõis) — 300, 342, 346.
Vassili (saar Peterburis) — 524.
Vasta (mõis) — 258.
Vastse-Koiola — 368.
Vastseliina — 14, 102, 103, 307, 380, 382, 572.

Vatla (Läänemaal) — 74, 76, 81.
Weber, Fr. E. — 126, 142, 174, **176**.
Weiner, A. M. (sünd. Saedler) — 308, 311.
Weiner, C. — 258, 308, 327, 337, 341.
Weisse, Chr. F. — 19.
Veko (lätlane) — 133.
Wendt, R. — 356, **357**.
Vene(maa, riik) — 14, 19, 97, 109, 206, 242, 250, 340, 341, 345, 351, 451, 518.
Vene Teaduste Akadeemia („Akadeemia") — 7, 90, 91, 97, 100, 111, 137, 138, 144, 147, 152—154, 173, 176, 187, 188, 191, 193, 200, 231, 232, 246, 247, 250, 275, 308, 319, 344, 365, 402, 406, 408—410, 421, 422, 430, 510, 536, 561.
Vidriku (mõis) — 367.
Wiedemann, F. J. — 102, **104**, 126, 142, 170, 173, 174, 176, 185, 186, 188, 199, 300, 383—385, 389, 402, 403, 464, 466, 519, 520, 524, 536, 559, 577.
Wieland, Chr. M. — 534, **535**, 536.
Vielrose — 383, 384.
Vietinghoff, von (perekond) — 61.
Wiik — 76, 79.
Viisu — 23, 41.
Vilde, Ed. — 193.
Wilde, H. L. — 202, 356, 357.
Viljandi(maa) — 132, 133, 139, 163, 171, 215, 216, 263, 266, 344, 397, 430, 516.
Ville (Villem) — 25.
Willigerode, A. H. — **179**, 496, 507, 517, 542, 576, 577.
Winckler, R. J. — 14, **16**.
Viru(maa) — 17, 22, 27, 28, 36, 162, 164, 337, 414, 415, 557.
Viru-Nigula — 34, 43, 258, 438, 439, 551.
Viru (Sepa värav Tallinnas) — 472, 473.
Visby — 188.
Vitebsk — 408, 409.
Vogelsang, A. F. — **496**.
Vogt (tundmata) — 313, 314.
Wolf, J. W. — 165, **167**, 171.
Volkmershausen, v. (kohtunik) — 429.
Voo (jõgi) vt. Võhandu.
Vormsi (saar) — 205, 206.
Võhandu (Voo jõgi) — 95—97, 115, 139, 367, 368.
Võnnu (Cēsis) — 572, 573.
Võrtsjärv (Virtsjärv) — 56, 133, 367, 576.
Võru — 15, 20, 23, 33, 43, 49, 54, 57, 62, 67, 75, 78, 81, 100, 128, 152, 163, 169, 172, 229—235, 237, 239, 241, 244, 246—248, 250, 252, 253, 257, 259, 261, 265, 267, 268, 270, 273—276, 279, 282, 284, 287, 290, 292, 295, 298, 299, 306, 308, 312, 313, 315—317, 321, 322, 324, 325, 327, 329, 330, 333, 336, 338, 340, 341, 343, 344, 346, 349—353, 357, 358, 367—369, 373, 376, 377, 379, 382, 386, 387, 396, 398, 402—404, 406, 409, 411, 416, 417, 420, 421, 423, 429, 430, 432, 433, 435, 439, 441—447, 449, 451, 452, 454—457, 459, 460, 465—467, 474, 477, 478, 480, 489, 491, 493, 494, 497, 500, 501, 504—508, 510—514, 516, 517, 519, 521—523, 528, 529, 533, 535—537, 541, 542, 545, 556, 561, 563, 567, 568, 571—573, 576, 578, 581, 585, 586, 588.
Võru(maa, kreis) — 13, 17, 79, 97, 100, 300, 370, 429, 446, 452, 467, 475.
Väike-Maarja — 209.
Väinä (Düüna, Daugava) — 59, 61.
Väinämöinen — 59, 96, 156.
Vändra — 66, 175, 176, 236, 238, 239, 243, 446, 532.
Vändra Päts vt. Körber, K.
Wühner, H. — 215.
Õpetatud Eesti Selts („Eesti Selts", „Tartu Eesti Selts",

„Tartu Selts“, „Selts“, ÕES) — 6—8, 13, 15—17, 32, 36—39, 43, 44, 48—50, 54—56, 63—65, 70, 72, 79, 84, 101, 106, 109, 115, 130, 131, 147, 157, 158, 160, 161, 169—171, 180, 188, 222, 225, 231—238, 240, 242—244, 247, 249—251, 253, 255, **261**, 262, 267, 269, 273—277, 280—284, 286, 288—290, 293, 295—302, 304, 306, 307, 309—311, 314, 315, 324—327, 329, 340—345, 352, 353, 355—357, 359, 360, 363, 369, 375—377, 379, 384, 389, 393, 396, 411, 415, 416, 427, 429, 435, 437, 438, 441—444, 446, 448—450, 452—455, 457, 459—468, 475, 481, 482, 489, 491, 496, 504, 505, 508, 511—513, 523, 525—530, 538, 554, 555, 559, 560, 567—570, 574, 575, 577, 582, 584—588.
Öland — 203.
Äksi — 43, 302.
Ülemiste (järv) — 472.
Ümera — 132.
Yrjö-Koskinen, Y. S. (Forsmann, G.) — 219, **220**, 221.
Zarncke, Fr. — 208, **209**.
„Zeitschrift für deutsche Mythologie und Sittenkunde“ — 165, 171.
Zeltiņš — 99.
Zeus — 457, **458**.
Zeuss, K. — 105, 106.
Zeyss, O. — 210, **212**.

2. Sõnaregister.

aarul — 549.
ad acta (lad.) — 508, **509**.
ad libitum (lad.) — 15, **16**, 285, 287, 302, 416.
ad pag[inam] (lad.) — **369**.
ad patres (lad.) — 211, **212**.
ad vocem (lad.) — 166, **167**, 278, 279.
ahu (ääred) — 27.
alma mater (lad.) — 415, **416**.
aluspakk — 550.
à propos (pr.) — **313**, 318, 344.
arrow-root (ingl.) — 274, **275**.
bona fide (lad.) — 312, **313**.
bulla (lad.) — 479, **481**.
cholera sicca (lad.) — 380, **382**.
circa (lad.) — 213, **215**, 323.
cum grano salis (lad.) — 49, **50**.
curiosa (lad.) — **406**.
da capo (it.) — 278, **279**.
dolce far niente (it.) — 458, **460**.
dominus (lad.) — 349, **350**.
eikene (äike) — 69, 71.
eo ipso (lad.) — 304, **307**.
ergo (lad.) — 265, **267**, 404.
Erysipelas (kr.) — 303, **307**, 310.
eukko (sm.) — 69.
ex officio (lad.) — 90, **91**, 112, 113, 251, 291, 304, 339, 554, 556.
ex-pastor (lad.) — 238, **239**.
ex usu (lad.) — 48, **50**.
facit (lad.) — 103, **104**.
famulus (lad.) — 25, 27, 29, 31, **32**, 66, 77—79, 255, 502, 503; vt. ka Mohn, M.
franco (it.) — 278, **279**.
gihmeht (läti k.) — 85.
gloria (lad.) — 325, **326**.
gratis (lad.) — 245, 408, 457, **458**.
Graus (Gruus) (sks.) — 118.
hakki — 52.
haljas, haljukene — 23.
hiidetas — 17, 22.
hiis (sm. hiisi) — 168.
hoieldama — 28.
horloppi laulma — 48.
id est (lad.) — 278, **279**.
in dubio (lad.) — 374, **376**.

induratio ventriculi (lad.) — **436**.
in extenso (lad.) — **152**.
in maximo (lad.) — 257, **259**.
in natura (lad.) — 372, **373**.
in petto (it.) — 523, **524**.
intimus (lad.) — 430, **432**.
jeremiaad (pr.) — 316, **317**.
jota subscriptum (lad.) — 150, **151**, 155.
jube(dus) — 515, 516.
jumal — 80, 85.
juuksed (hiuksed, iuksed) — 405.
kabestama — 548.
kabu — 548.
kahelaadne undruk — 21.
kaldapapp, kallaspapp — 42, 44.
kana- (kuke)pennid — 38.
kandma — 30, 31.
kasumees (-poiss, -põld) — 28.
kiir, -u — 38, 550.
koerakoonud — 172.
koll (kolli vihk) — 221.
konung (rootsi) — 203.
kratt — 79.
kuksepuu — 152.
kung (rootsi) — 203.
kungsgården (rootsi) — 203.
kõlks — 23.
kõpsatellema — 26, 38.
„kündma" (mäng) — 260.
kütke — 42.
küüruspakud — 38, 550.
lapis [infernalis] (lad.) — **436**.
latikas — 54.
lauda hüppama (mäng) — 261.
libe — 163.
licentia poetica (lad.) — 396, **398**, 483, 486.
lidu — 26, 27.
liivits(ema) — 77.
linik — 21.
lint — 163.
Lint (alamsks.) — 163.
linta (leedu k.) — 163.
Livica (lad.) — 199, 200.
luulemaie — 27.
maalike — 85, 89.
magis amica veritas (lad.) — 58, **59**, 157, 159.
magister (lad.) — 373, **375**, 377.
makerjad — 72.
mall — 85, 89.
mardus — 74, 78.
merkuriaaliad (lad.) — 334, 336.
metsik — 74, 79, 222.
Mistel (sks.) — 172, 173.
monsieur (pr.) — 386, **387**.
muike — 25.
natuke — 132, 135, 401, 403.
naturam furca expellas (lad.) — 160, **161**.
NB vt. nota bene!
nescio (lad.) — 60, **62**, 541, 542.
ne sutor ultra crepidam (lad.) — 583, 585.
nolens volens (nolentes volentes) (lad.) — 171, **173**, 456, 458.
nota bene! (NB) — 14, 16, 211, 517, 518.
oit — 61.
olli- (olvi)pennid — 550.
opus (lad.) — 371, **373**, 378, 435, 519.
orjavits — 31, 90.
ott (oll) — 58.
ovaritis (lad.) — 308, **311**.
parturiunt montes: nascetur ridiculus mus (lad.) — 323, 324.
passi lööma (mäng) — 260.
peccavi (lad.) — 155, **156**.
pensum (lad.) — 388, **390**.
perdik (pärdik) — 79.
per fas et nefas (lad.) — 158, **159**.
pertmes — 74, 79.
pia desideria (lad.) — 574, **577**.
pisuhänd — 79.
plejaadid (kr.) — 574, **577**.
pobisema, pobiseja — 39.
podex (lad.) — 277, **279**.
posteriora (posteriores) (lad.) — 260, **261**.
post festum (lad.) — 236, **237**, 329, 356.

P. P. vt. praemissis praemittendis.
practicus (lad.) — 224.
praemissis praemittendis (P. P.) — 20, 32, 301, 352.
praenumerando (lad.) — 48, **50**, 548, 553.
privatim (lad.) — 198, **200**, 560, 561.
pro dosi (lad.) — **321**, 334.
pro ministerio (lad.) — **268**.
pro primo (lad.) — 339, **341**, 379.
pro quarto (lad.) — 379, **381**.
punuja — 23.
punctum (lad.) — 90, **91**.
puuk — 79.
põlvesavi — 39.
pärg — 27.
pürje(tu) — 29, 35, 38, 51.
quid est (lad.) — 373, **375**.
quantum satis (lad.) — 274, **275**.
rabatt (it.) — 443, **444**.
rahakandja — 79.
raugama (rougama) — 26.
roomekiri — 28.
rõngastaalrid — 77.
salvo titulo (S. T.) (lad.) — 13, **16**, 240, 421, 567, 568, 571, 578, 582.
sapienti sat (lad.) — 32, **33**, 438, 439, 477, 503, 507.
sasima — 549.
si fabula vera (lad.) — 181, **182**.
sirpi (viskama) — 61.
spiritus sanctus (lad.) — 517, **518**.
S. T. vt. salvo titulo.
sub rosa (lad.) — 58, **59**, 60, 126, 150, 160, 265, 268, 314, 534, 535, 573.
sõgesikk — 259, 260.
sõrmust (mängima) — 259.
säinas — 54.
tamme (kasvatama) — 260.
testimonium paupertatis (lad.) — 289, **291**, 340.
tohtori (tohteri) (sm.) — 374, 375.
tohukasukas — 79.
tont — 74, 79.
tšuudid — 154.
tuhkakakk — 233.
tuhnismaa — 26.
tungermaa — 26.
tusk — 26.
tuulepesa — 172.
tuulissaar — 39, 203, 551.
tuuseldajad — 39.
ukko (sm.) — 69, 105, **106**.
vadima — 27.
vakavara — 548.
vale! (lad.) — **62**, 67, 88, 90, 100, 243, 266, 274, 298, 300, 302, 313, 366, 375, 443, 506, 532, 585.
vale, faveque mihi! (lad.) — 46, **47**, 158, 159, 186, 343, 427, 428.
vare — 57.
vatmal (vatman) — 27.
vesihiisi (sm.) — 168.
via (it.) — 584, **585**.
vidimatum (lad.) — 463, **465**.
vihtelauad — 38, 550.
viilud — 73, 550.
vikahdet (sm.) — 203.
vikeline — 38, 358, 359, 361, 550.
vikerkaar — 203, 359, 369, **405**, 407, 409.
vikerlased — 203.
vikeroinen (sm.) — 203.
vikevä (sm.) — 203.
vikikivi — 540.
vikitud seinad — 540, 550.
vikkelä (sm.) — 203, 359.
virve — 28.
vis inertiae (lad.) — 198, **200**.
vitsik — 27, 36.
volenti non fit injuria (lad.) — 102, **103**.
votum (lad.) — 480, **481**.
wuod, wūd (liivi k.) — 196.
võrurublad (-taalrid) — 77.
vägipulka vedama — 260.

ILLUSTRATSIOONID.

Fr. R. Kreutzwald. J. Köleri õlimaal 1864 . . . . . 8/9
A. H. Neus. A. Pezoldi akvarell 1843 . . . . . 16/17
E. Sachssendahl. H. E. Hartmanni sulejoonis 232/233
Elias Lönnrot. G. Budkowski lito 1845 . . . . . 392/393
A. J. Sjögren. Kaasaegne lito 400/401
W. Schultz. Foto 432/433
C. Reinthal. Foto 472/473
Th. Beise. Foto 568/569

SISUKORD.

Eessõna 5
Sagedamini tarvitatud lühendeid 8
Fr. R. Kreutzwaldi ja A. H. Neusi kirjavahetus 9
Kirjad E. Sachssendahlile 227
Kiri Elias Lönnrotile 391
Kirjad Anders Johan Sjögrenile 399
Kirjad W. Schultzile 425
Kirjad C. Reinthalile 469
Kirjad Th. Beisele 565
Registrid 589

Литературный музей им. Фр. Р. Крейцвальда
Академии наук Эстонской ССР.

ПЕРЕПИСКА ФР. Р. КРЕЙЦВАЛЬДА. ТОМ II.
ПИСЬМА А. Х. НЕЙСУ, Э. САКССЕНДАЛЮ И ДР.
1847—1866

На эстонском языке

Эстонское Государственное Издательство
Таллин, Пярнуское шоссе, 10

*

Toimetaja T. Huik
Kunstiline toimetaja H. Vitsur
Tehniline toimetaja H. Kohu
Korrektorid M. Amon ja S. Aron

Ladumisele antud 27. IX 1955. Trükkimisele antud 12. I 1956. Paber 54×84, 1/16. Trükipoognaid 38,25 + 8 tahvlit. Formaadile 60×92 kohaldatud trükipoognaid 31,57. Arvutuspoognaid 30.15. Trükiarv 4000. MB-00819. Tellimise nr. 2677. Hans Heidemanni nimel. trükikoda, Tartu, Vallikraavi 4.

Hind rbl. 20.30

7—2

A-19774

TARTU ÜLIKOOLI RAAMATUKOGU
1 0300 00122752 1